

Soproni Szemle

2000. első szám

ötvennegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár és a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, **Környei Attila** Kubinszky Mihály,
Metzl János, Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 2000-re egy évre 720 Ft, egyes szám ára 200 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Nyomták és kötötték a Hillebrand Nyomda Kft. üzemeiben (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata. Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal. Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.

KÖSZÖNTŐ

WALLNER ÁKOS: Ádám Antal köszöntése	323
---	-----

TANULMÁNYOK

ASKERCZ ÉVA: Milyenek lehettek a konyhák Sopronban a 17. század elején? (Előtanulmány)	370
DOMINKOVITS PÉTER: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma	99
ÉGETŐ MELINDA: Adatok a Sárvár-Felsővidéki Uradalom szőlőhegyeinek életéhez a 19. század elején	21
GIMESI SZABOLCS: Gondolatok a soproni bor múltjáról és jelenéről	3
GERHARD JARITZ: A végrendeletek és a városi mindennapi élet: A Duna-völgy példája a késő-középkorban	325
HERMANN RÓBERT: A Todorovič-hadoszlop átvonulása Sopron és Vas megyén 1848 októberében	241
HORVÁTH JÓZSEF: Falusi végrendeletek formai és tartalmi sajátosságai a Nyugat-Dunántúlon a 17–18. században	356
KUBINYI ANDRÁS: Főúri és nemesi végrendeletek a Jagelló-korban	331
KÜCSÁN JÓZSEF: Adatok Sopron északkeleti külvárosának 17–18. századi szőlőbirtoklásához	382
KÜCSÁN JÓZSEF: Hol termelt a soproni bor? Sopron szőlőskertjei a 17-18. században	5
PATYI GÁBOR: Március 15. a dualizmus kori Sopronban a helyi sajtó tükrében	273
PÁJER IMRE: Nemzetőrség a rábaközi alsó járásban	213
POLGÁR TAMÁS: Az 1848-as országgyűlési választások Sopron vármegyében, különös tekintettel a kismartoni választókerület eseményeire	195
SÁGI FERENC: A Répce-vidék nemzetőrségének szervezése és kimozdítása. Adalékok a Sopron megyei nemzetőrség történetéhez – 1. rész	225
SÖPTEI IMRE: Mérey Károly, Sopron szabad királyi város első főispánja	123
SZENDE KATALIN: A magyarországi városi végrendeletek helye az európai joggyakorlatban (A középkori Sopron, Pozsony és Eperjes példája)	343
TÓTH IMRE: Útban az elitváltás felé. Az utolsó bethleni választás Sopronban (1931–1935)	145
TURBULY ÉVA: Előljáróban	324
VARGA IMRÉNÉ: „Annyi szépséget a városkörnyék egyetlen része sem rejt magában, mint a Virágvölgy...” Adatok e terület történetéhez	30

MŰHELY

DOMINKOVITS PÉTER: Sopron vármegye 1688. évi statútuma a szőlőkapások munkadíjáról	62
HORVÁTH LÁSZLÓ: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Szerdahely községben (1767)	403
KISS ANDREA: A Fertővel kapcsolatos vitás kérdések középkori okleveleinkben	53
KÜCSÁN JÓZSEF: Tóth Péter–Tirnitz József: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálati Sopron vármegyében. I–II.	407
MACHER FRIGYES: Idegen, főleg német eredetű jövevényszavak a Soproni Vasöntödében	172
MOLNÁR TIBOR–SZÉKELY LAJOS: A szőlészet és a borászat átalakulása a soproni borvidéken 1946-tól napjainkig	45

POLGÁR TAMÁS: Adatok a Sopron Városi Közkönyvtár korai történetéhez	
Házi Jenő jelentése tükrében	168
TAKÁCS KÁROLY: Egy elfeledett halgazdálkodási mód a Barbacsi-tavon	390
TAKÁTS TAMÁS: A Soproni borvidék talajviszonyainak rövid jellemzése	395
T. MÉREY KLÁRA: Sopron megye néhány vonása 1810–1812-ben, egy katonai jelentés alapján	161
TÓTH IMRE: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékei a Soproni Múzeum gyűjteményében	286

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

ASKERCZ ÉVA: Kiállítások Sopronban 1998-ban	183
KÁLMÁN GYULA: A győzelem 150. évfordulóján. Emlékezés és Kmety György szobrának felavatása Csornán	310
KUBINSZKY MIHÁLY: A Soproni Városszépítő Egyesület 1998. évi tevékenysége	185

SOPRONI ARCOK

HANGODI LÁSZLÓ: Egy Sopron megyei eredetű család fia a szabadságharc hadseregében. (Török János mezőgazdász-tanár, alezredes emlékére)	305
KATONA IMRE: Dr. Mikó Sándor emlékezete (1921–1998)	411
MÁTYÁS CSABA: „Neked két hazát adott a végzeted...” In memoriam Sziklai Oszkár (1924–1998)	67
SARKADY SÁNDOR: „És dolgozzunk úgy, mintha örökké élnénk.” Beszélgetés a 75 éves Molnár Lászlóval	295
VARGA IMRÉNÉ: Lelki javait a templomban, földi értékeit titokban osztotta szét hívei között... Emlékezés Beyer Pál evangélikus lelkészre	409
ZOLTÁN LÁSZLÓ: Budaker Oszkár (1896–1952)	69

SOPRONI KÖNYVESPOLC

DOMINKOVITS PÉTER: Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben	317
FÉLEGYHÁZI ÁRPÁD: Gondolatok Andrassy Péter „A soproni Erzsébet Kórház kertje” című könyve megjelenése kapcsán	189
FLÓRIÁN MÁRIA: Domonkos Ottó: A magyarországi takácsok mintakönyvei	92
KÜCSÁN JÓZSEF: Hudi József: A dunántúli nemesi községek statútumai a XVII–XIX. századból	187
MASTALIRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája az 1997. évre	74
MÁRFI ATTILA: Thurner Mihály, Sopron egykori polgármesterének emlékezete	315
NEMES ANDRÁS: Askercz Éva: Soproni tájakon. Válogatás id. Storno Ferenc vázlatkönyveiből, 1845–1870.	73
NÉMETH ILDIKÓ: Az alsó- és középszintű oktatás 1848–49-ben	313
NÉMETH ILDIKÓ: Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva: Levéltárak-Kincstárak	413
TUBA LÁSZLÓ: Nyomdász mintakönyv a múlt századból	190
TURBULY ÉVA: Pálffy Géza: A Győri Főkapitányság története a 16–17. században I. A császárváros védelmében	414

INHALTSVERZEICHNIS

MITTEILUNGEN

ÉVA ASKERCZ: Wie sahen die Küchen in Ödenburg am Anfang des 17. Jahrhunderts aus?....	370
PÉTER DOMINKOVITS: Der Besitzeradel im Komitat Sopron am Ende des 16. Jahrhunderts ..	99
ÉGETŐ, MELINDA: Angaben zur Geschichte der Weinberge der Herrschaft Sárvár- Felsővidék am Anfang des 19. Jahrhunderts	21
GIMESI, SZABOLCS: Gedanken über die Vergangenheit und Gegenwart des Ödenburger Weingebietes	3
GERHARD JARITZ: Testamente und städtisches Alltagsleben: das Beispiel des Donauraums im Spätmittelalter	325
RÓBERT HERMANN: Der Durchmarsch der Truppen von Todorović durch die Komitate Sopron und Vas im Oktober 1848	241
JÓZSEF HORVÁTH: Formelle und inhaltliche Besonderheiten von letztwilligen Verfügungen aus Dörfern in Transdanubien im 17–18. Jahrhundert	356
ANDRÁS KUBINYI: Testamente von Magnaten und Adligen in der Jagellonenzeit	331
JÓZSEF KÜCSÁN: Angaben zum Weingartenbesitz in der nordöstlichen Vorstadt von Ödenburg	382
KÜCSÁN, JÓZSEF: Wo wurde der Ödenburger Wein angebaut? Die Ödenburger Weingärten im 17–18. Jahrhundert	5
GÁBOR PATYI: Der 15. März in Sopron im Zeitalter des Dualismus im Spiegel der lokalen Presse	273
IMRE PÁJER: Die Nationalgarde im unteren Rábaköz-Bezirk	213
TAMÁS POLGÁR: Die Parlamentswahlen im Komitat Sopron im Jahre 1848, mit besonderer Berücksichtigung der Ereignisse im Eisenstädter Wahlbezirk	195
FERENC SÁGI: Die Organisierung und Mobilisierung der Nationalgarde in der Répce- Gegend. Beiträge zur Geschichte der Nationalgarde im Komitat Sopron, Teil I.	225
IMRE SÖPTEI: Károly Mérey, der erste Obergespan der königlichen Freistadt Ödenburg	123
KATALIN SZENDE: Testamente aus ungarischen Städten im Spiegel der europäischen Rechtspraxis (Ödenburg, Pressburg, Preschau)	343
IMRE TÓTH: Am Weg zum Elitenwechsel – die letzte Wahl in der Bethlen-Ära (1931–1935)	145
ÉVA TURBULY: Zum Geleit	324
FRAU IMRE VARGA: Angaben zur Geschichte des Blumentales	30

KLEINE MITTEILUNGEN

DOMINKOVITS, PÉTER: Die Statut des Komitates Ödenburg über die Tagelöhne der Hauer aus dem Jahre 1688.	62
LÁSZLÓ HORVÁTH: Die Antworten auf die die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Szerdahely (1767)	403
KISS, ANDREA: Fragwürdige Punkte in unseren mittelalterlichen Urkunden betreffend des Neusidler-Sees	53
JÓZSEF KÜCSÁN: Péter Tóth–József Tirnitz: Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg. I-II.	407
FRIGYES MACHER: Lehnwörter fremder, hauptsächlich deutscher Abstammung in der Ödenburger Eisengießerei	172
MOLNÁR, TIBOR–SZÉKELY, LAJOS: Die Entwicklung des Weinbaues auf dem Ödenburger Weingebiet ab 1945 bis heute	45
TAMÁS POLGÁR: Angaben zur früheren Geschichte der Ödenburger Städtischen Öffentlichen Bibliothek im Spiegel eines Berichtes von Jenő Házi	168

KÁROLY TAKÁCS: Eine vergessene Methode der Fischzucht im Barbacser Teich	390
TAMÁS TAKÁCS: Kurze Beschreibung der Bodenverhältnisse des Ödenburger Weingebietes	395
KLÁRA T. MÉREY: Einige Züge in den Jahren 1810–1812 im Komitat Sopron aufgrund eines Militärberichtes	161
IMRE TÓTH: Dokumente und Reliquien der Revolution und des Freiheitskampfes 1848–49 in der Sammlung des Soproner Museums	286

KULTURELLES LEBEN VON ÖDENBURG

ÉVA ASKERECZ: Ausstellungen in Ödenburg im Jahre 1998.	183
GYULA KÁLMÁN: Am 150. Jahrestag des Sieges. Gedenksitzung und Einweihung der Statue von György Kmety in Csorna	310
MIHÁLY KUBINSZKY: Die Tätigkeit des Ödenburger Stadtverschönerungsvereines im Jahre 1998.	185

ÖDENBURGER PORTRÄTS

LÁSZLÓ HANGODI: Der Sohn einer Familie aus dem Komitat Sopron in der Armee des Freiheitskampfes (János Török, Landwirt, Lehrer und Oberstleutnant, zum Gedanken)	305
IMRE KATONA: Dr. Sándor Mikó zum Gedenken	411
MÁTYÁS, CSABA: „Dein Schicksal gab Dir zwei Heimat“ In memoriam Oszkár Sziklai (1924–1998)	67
SÁNDOR SARKADY: "Und wir sollen so arbeiten, als ob wir auf ewig lebten..." Interview mit dem 75-jährigen László Molnár	295
GYÖNGYI VARGA: „...seine geistlichen Güter hat er in der Kirche, seinen weltlichen Besitz heimlich an die Gläubigen verteilt..." Erinnerungen an Pál Beyer, Pfarrer der Evangelischen Gemeinde	409
ZOLTÁN, LÁSZLÓ: Oszkár Budaker (1896–1952)	69

BÜCHERSCHAU

PÉTER DOMINKOVITS: Róbert Hermann: Die Kriegsgeschichte der Stadt und des Komitates Győr 1848–49	317
ÁRPÁD FÉLEGYHÁZY: Gedanken anlässlich der Erscheinung des Buches „Der Garten des Ödenburger Elisabeth-Krankenhauses“ von Péter Andrassy, Sopron, 1998.	189
FLÓRIÁN, MÁRIA: Domonkos Ottó: Die Musterbücher der Weber in Ungarn	92
JÓZSEF KÜCSÁN: József Hudi: Statuten der Adelsgemeinden in Transdanubien aus dem XVII–XIX. Jahrhundert. Veszprém, 1999.	187
MASTALÍR-ZÁDOR, MÁRTA: Die Bibliographie von Ödenburg fürs Jahr 1997	74
ATTILA MÁRFFY: Éva Turbuly (Hg.) Zum Gedenken an Mihály Thurner, ehemaligen Bürgermeister von Sopron	315
NEMES, ANDRÁS: Askercz Éva: Soproner Landschaften. Eine Auslese aus den Skizzenbücher von Franz Storno, 1845–1870.	73
ILDIKÓ NÉMETH: Erzsébet F. Kiss (Hg.) Das Unterrichtswesen in den Grund- und Mittelschulen in den Jahren 1848–49	313
ILDIKÓ NÉMETH: László Blazovich–Géza Érszegi–Éva Turbuly: Archive - Schatzkammer	413
LÁSZLÓ TUBA: Drucker-Musterbuch aus dem vorigen Jahrhundert (Musterbuch des Druc- ker-Verlegers Sándor Céh aus Magyaróvár zwischen 1836 und 1875, Hg. Mária Helle)..	190
ÉVA TURBULY: Géza Pálffy: Im Schutz der Kaiserstadt. Die Geschichte der Raaber Hauptmannschaft. im 16–17. Jahrhundert I.	414

Soproni Szemle

2000. első szám

ötvennegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

FÉNYKOR ÉS POLITIKA

HILLER ISTVÁN: Elöljáróban	4
HILLER ISTVÁN: Politikai környezetváltozás és alkalmazkodóképesség. Eörsy Zsigmond különös alispánsága Sopron vármegyében	5
KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ: Hírlevelek és Neue Zeitungen Sopronban a 16–17. században	19
G. ETÉNYI NÓRA: A 17. századi soproni országgyűlések a korabeli német sajtóban	32

MŰHELY

FÜLÖP ÉVA: A Győri Egyházmegye Canonica Visitatio-i	54
GYAPAY GÁBOR: A Soproni Evangélikus Egyházközség levéltárának rendezése 1958-ban	70
TÓTH IMRE: Adatok a Magyar Élet Pártja soproni szervezetének működéséről	73

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

MOLNÁR LÁSZLÓ: A Rákóczi Baráti Kör, a soproni honvéd főreáliskola hagyományainak folytatója	76
PLIHÁL KATALIN: „...a haza szeretete hajt minket előre” – Mikoviny- emlékkiállítás a Hadtörténeti Múzeumban	81

SOPRONI KÖNYVESPOLC

FAZEKAS CSABA: Németh Ildikó (szerk.): Győr–Moson–Sopron megye Soproni Levéltára 1848–1849-es iratanyaga. Tematikus repertórium, Sopron, 1999.	84
KÜCSÁN JÓZSEF: Varjú Sándor: Nagycenk gazdasági néprajza, Sopron, 1998.	88
GABRIELI GABRIELLA: Kiss Gábor– Tóth Endre–Zágorhidi Czigány Balázs: Savaria–Szombathely története a város alapításától 1526-ig, Szombathely, 1998.	90
MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA: Sopron bibliográfiája az 1998. évre.	94

Környei Attila (1940–2000)

Köszöntésére készültünk és már nyomdába adtuk a Szemle ez évi első számát, amikor a szerkesztőségben vettük a szomorú hírt, hogy rövid, súlyos betegség után elhunyt Dr. Környei Attila, a Soproni Múzeum és a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum igazgatója!

Közel négy évtizedes szakmai munkássága alatt Környei Attila Sopron város és vármegye történetének kutatásában meghatározó egyéniség volt, a Soproni Szemlében szerzőként tucatnyi tanulmányt jegyzett, szerkesztőként 1977-től tartozott a folyóirat munkatársainak körébe, szerkesztőbizottsági tagként az utolsó időkig mellettünk állt.

Családtagjainak gyászában osztozva, nehéz szívvel veszünk búcsút kedves kollégáinktól és barátunktól.

Kutatói, szerkesztői, múzeumszervezői és közművelődési tevékenységének méltóságára következő számainkban térünk vissza.

FÉNYKOR ÉS POLITIKA

HILLER ISTVÁN | Előjáróban

Sopron város és Sopron vármegye történetében fontos helyet foglal el a kora újkor, a 16–17. század története. Magyarország számára a Mohács utáni korszak addig soha nem látott kihívásokat hozott magával, a török hódítás és annak következményeként az ország három részre szakadása, a vallási és társadalmi ellentétek s természetesen a szinte állandósuló háború megpróbáltatásai. Ennek ellenére nem felel meg a valóságnak és méltatlanul leegyszerűsítő az a kép, miszerint a romlás és a leépülés, a széthúzás és a két nagy birodalom közötti tehetetlen vergődés jellemzi leginkább ezt az időszakot, amely a magyar történelem első boldog félezer éve után a szerencsétlenség és leszakadás korának kezdete. Magyarország az 1500–1600-as években is ezernyi kötélléssel kapcsolódott a nyugat-európai kultúrkörhöz: a kereskedelem, a politikai mentalitás, a művészetek írott és tárgyi emlékei megannyi bizonyítékai ennek.

Sopron a királyi Magyarország egyik legtekintélyesebb és leggazdagabb városa volt. Polgárai, választott testületei, intézményei, privilégiumrendszere mindenben megfelelt azoknak az elvárásoknak, amelyeket a politika, a gazdaság, a kultúra támasztott vele szemben, s bizvást mondhatni, hogy jellegében, városfejlődésében úgy az osztrák örökös tartományok, mint a német vagy észak-itáliai városok társaként emlegették.

Ám nemcsak maga a város kora újkori története, hanem a fennmaradt forrásállomány, a Sopronban keletkezett vagy Sopronnal kapcsolatos korabeli dokumentumok is kötelezettséget rónak a jelen kutatóira. Magyar viszonylatban szinte példa nélküli, hogy az eredeti írott emlékek ilyen egysége maradt a mára, s ez számunkra akkor is meghatározó, ha tudjuk, hogy Franciaország vagy Itália levéltárai arányaiban és nagyságrendjében is összehasonlíthatatlanul gazdagabb anyaggal, gyakorlatilag teljes és jól rendezett forrásbázissal rendelkeznek. Sopron ezzel együtt módot és lehetőséget nyújt arra, hogy tartalmilag és módszertanilag is pontosabb és biztosabb képet alkothassunk a 16–17. század eseményeiről és folyamatairól, a régió történetéről, s a teljes magyarországi társadalmi, gazdasági, politikai változássorozatról.

Fénykor és politika címmel a Soproni Szemle ezzel a korszakkal és ezzel a problémakörrel foglalkozó munkákat közöl. Három tanulmány, két megközelítési irányból mutatja be a város és politikai környezete kapcsolatát, vizsgálja a társadalmi alkalmazkodóképességet, a Sopronról szóló külföldi és a külföldről szóló soproni forrásokat. Nem titkolt célunk, hogy a későbbiekben is visszatérve a korszakra gazdagítsuk a városról szóló ismereteket, egyben új lehetőségeit kutassuk a specifikus és az általános kapcsolatának, a helyi és az országos, sőt a határokon átívelő történelem összefüggéseinek.

1612 karácsonyán egész Magyarország egy esküvőről beszélt. November 22-én Esterházy Miklós feleségül vette Dersffy Orsolyát. A középneemesi sorból származó Esterházy, akit addig nem nagyon ismertek, egy évvel Mágochy Ferenc kassai főkapitány halála után vezette oltár elé annak özvegyét. A hír, a vagyonosnak igazán nem mondható Esterházy s az igen tekintélyes birtokokkal rendelkező s előkelő Dersffy nászáról persze sokak fantáziáját felcsigázta.¹ Szerinte az országban mesésnél mesésőbb történetek keltek szárnyra arról, hogyan s miként kerültek kapcsolatba egymással a későbbi házastársak. A fáma Sopronba is eljutott, ám a szokásosnál csak annyival váltott ki nagyobb figyelmet, hogy a frigy létrejöttével Sopron vármegye birtokügyeibe új szereplő került. Dersffy Orsolya ugyanis, édesanyja, Császár Orsolya egykori hozományaként örökölte a lánzséri dominiumot, továbbá Alsólendvát és Lakompakot, s nyilvánvaló volt, hogy bár a birtokokkal továbbra is ő rendelkezett, ezek után Esterházy Miklós véleménye is sokat nyom a latban. Az ügy későbbi jelentőségét ekkor még nem sejtette senki, se Sopronban, se máshol, csak annyi volt látható, hogy Esterházy nagy ambícióval, s kitűnő érzékkel vetette bele magát a politikai életbe. Apróbb nézeteltérések, kisebb jogviták jelentkeztek ugyan a már korábban katolizált Esterházy és a Lakner Kristóf vezette Sopron között, de ebből senki se vont le messzemenő következtetést, mint ahogy abból sem, hogy bár a Dersffy-Esterházy házaspár rendelkezett házzal Sopron városában, egész ritkán látogattak ide, idejüket többnyire legjelentősebb birtokukon, Munkácsot töltötték. Egy későbbi feljegyzésben Esterházy arról írt, hogy Dersffy Orsolyának már csak birtokai megtartása miatt is fontos volt a vele kötött házasság. *„Az mi azért a munkácsi jószágot és várat illeti ...én tartottam meg szegény atyámfiának azt a várat, mert elfogyatták volna életét ugyanis hozzá nyúltak volna szegény Mágochi atyafiai várhoz, kiben meg is reszkették volt már, kit ő szegény maga is megvallott és arra nézve nekem is kötötte volt nemcsak Munkács várát és Zólyomot is, de Lánzsért is.”* – írta.² Esterházy Miklós hamarosan, 1614-ben a linzi birodalmi gyűlésen, amelyen Magyarország rendjei is képviseltették magukat, remek szónoklattal hívta fel magára a figyelmet. Elnyerte a bárói címet, vagyis a mágnások közé emelték – mindez nyilván nem volt független főrangú feleségétől és annak kapcsolataitól. 1617-ben Bereg, a következő évben pedig Zólyom vármegye főispánja lett, egyre ismertebb és egyre befolyásosabb tagja a magyarországi politikai életnek. A Sop-

* A levéltári források összegyűjtésében Reisz T. Csaba és Dominkovits Péter segítségét ezúton is tisztelettel köszönöm.

¹ A kérdést újabban tisztázza: Berényi László: Három évtized nagytöveg alatt. Esterházy Miklós ifjúsága. Turul 1999/1-2. 27-29.

² i.m. 31.

ronnal kapcsolatos legjelentősebb változások azonban az 1619-es esztendőől vették kezdetüket.

1619. március 15-én elhunyt Dersffy Orsolya. Hét évi házasság után özvegy maradt Esterházy, immár nem kis hírnévvel és igen komoly birtokokkal. A vagyon legjelentősebb része továbbra is Munkács, a vár és a hozzá tartozó uradalmi falvak voltak. Stratégiai fekvésű hely, az Erdélyi Fejedelemség és Lengyelország, illetve a királyi Magyarország közötti út fontos ellenőrző pontja. A harmincéves háború kitörésével jelentősege még inkább megnőtt. Egy pillanatig nem lehet csodálkozni, hogy Bethlen Gábor, aki a cseh és morva rendek szövetségeseként lépett be a háborúba 1619 őszén, szinte első lépésként foglalta el Munkácsot, s ki sem engedte a kezéből. Esterházy elvesztette legjelentősebb birtokát, s Nyugat-Magyarországra húzódott vissza. Esterházy és Bethlen már annak előtte sem állhatták egymást, de Munkács elfoglalása végképp megromtotta viszonyukat. Bethlen támadása egyébként remekül elő volt készítve, hívei úgy katonailag, mint pszichikailag kitűnően megteremtették a sikeres hadjárat alapját. Széchy György északkelet Magyarország minden jelentősebb birtokosát már jóidőben a fejedelem mellé állította, Alvinczy Péter pedig nevezetes iratában, a *Querela Hungariae*, vagyis Magyarország panaszja című kiáltványban a propaganda minden ismert eszközét felhasználta Bethlen segítségére. A várt hatás nem maradt el, a királyi Magyarországon szinte mindenki az erdélyi fejedelem pártjára állt, s elhagyta Habsburg II. Ferdinánd királyt. Esterházy azon kevesek közé tartozott, akik megmaradtak a megkoronázott magyar uralkodó hűségén. Egy alkalommal megpróbálta összeszámolni, hogy a magyar arisztokraták közül hányan választották azt az utat, mint ő, s nem álltak át. A művelet elvégzéséhez nem kellett különösebb matematikai tudás, mivel Esterházy ötig jutott, s ebbe már önönmagát is beleértette, mindenki más Bethlenpártivá vált. Az 1619–20-as időszak nehéz hónapokat hozott Esterházy számára. Hol Lánzséron, hol Lakompakon tartózkodott, innen biztosította II. Ferdinándot is a hűségéről, de az igazat megvallva ennél sokkal többet hosszú időn keresztül nem nagyon tehetett. Bethlen csapatai sikert sikerre halmoztak, 1620 tavaszára gyakorlatilag az egész ország az ellenőrzésük alatt állt.

Esterházy teljesen ellenséges közegben élt, s ez jellemezte a Sopronhoz fűződő viszonyt is. Sopron szabad királyi város, hasonlóképpen az összes többihez, megnyitotta kapuit Bethlen előtt, s kifejezte iránta szimpátiáját. Sopron környékén komoly összecsapások fenyegettek. A király csapatai Dampierre vezetésével a város elfoglalását tűzték ki, s nem riadtak volna vissza az ágyútüzes ostromtól sem. Természetes módon számítottak Esterházy segítségére is. Az ostrom a közbejött fegyverszüneti tárgyalások miatt elmaradt, de a helyzet önmagában nem sokat változott. Sopron k tartott Bethlen mellett, s a közelben tartózkodó Esterházyban a Habsburg uralkodó hívét, a város legközelebbi ellenségét látta. 1620 őszén megtörtént az első fegyveres konfliktus. Bethlen csapatai Sopron támogatásával Esterházy birtokait prédálták, sőt társát és szövetségését, Cziráky Mózes, elfogták és Sopronba hurcolták. *„Ha már a dolog arra ment, hogy Cziráki uram az kegyelmetek városában rab: ki ne vitessék onnét, mert különben veszedelmes kár fogja kegyelmeteket követni”* – írta Esterházy Sopronnak 1620 szeptemberében, s a sorokból jól kilálglik a két fél közötti igen fe-

szült kapcsolat.³ Szeptember utolsó napján Bethlen csapatai Lakompak ellen támadtak, de súlyos vereséget szenvedtek az Esterházy védelmére érkezett Habsburg egységektől. Sopron, felmérve a helyzet súlyosságát, Bethlen sürgős segítségét és beavatkozását kérte. A fejedelem október elején, tehát igen gyorsan meg is tette a szükséges lépéseket. Bevonult Lakompakra, de Esterházyt már nem találta ott, időben Lánzsérba vonult át.

1621. október 10. napján Sopronból írt az Esterházy Miklósnak. A levélben a fejedelem beszámolója van a lakompaki csatáról, amelyben a Habsburgok legyőzték a Bethleni csapatokat. A fejedelem kéri, hogy Esterházy segítsen a lakompaki erődök megerősítésében, és hogy a Habsburgok elleni harcban támogassa a magyarországi seregeket. A levélben említést tesz a magyarországi hadsereg állásáról, és a fejedelem kéri, hogy Esterházy segítsen a hadsereg megerősítésében. A levélben említést tesz a magyarországi hadsereg állásáról, és a fejedelem kéri, hogy Esterházy segítsen a hadsereg megerősítésében.

Eörsy Zsigmond sajátkezű levele Esterházy Miklósnak

A nyugat-magyarországi hadszínternél mindemellett fontosabbnak tűnt a csehországi, hiszen Prága környékén a háborúban addig nem tapasztalt nagyságú seregek gyülekeztek. Bethlen Kőszeg és Szombathely érintésével Pozsony irányába vonult, majd V. Frigyes sürgető kérésére Csehország felé vette az irányt. Ám későn érkezett. 1620. november 8-án Fehérhegynél, Prága közelében, a Télkirály hadai, a rendi felkelők egységei döntő vereséget szenvedtek a Habsburgok seregétől, s az ütközet a magyarországi eseményekre is fontos hatással volt. A Habsburg csapatok Nyugat-Magyarországon is ellentámadásba mentek. Rambaldo Collalto vezetésével 1621. január 8-án a Nádasdyak birtokán fekvő, fontos protestáns központot, Csepreget lerombolták, s szinte a földdel tették egyenlővé. Collalto egységei között Esterházy katonái is ott voltak, s a csepregi vérengzésben játszott – ha nem is személyes – szerepét évtizedekig emlegették protestáns ellenfelei.

³ Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története I. A reformáció kezdetétől az 1681. évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 266.

„Eljöve azért Ferdinándnak hada,
Kik között lobog Esterhás zászlaja
Itt jelen vagy az ő kapitánya
És ettől fogva minden főszolgája

Reggel virradván Csepreget megütik,
Nagy sikoltással sereg rá rohanik,
Szörnyű lövéstől a népség rettenik,
Trombita szóra a piarcz betelik.”⁴

A kialakult propaganda-háborúban a másik fél is megtette a magáét. A Habsburg királyhoz hű verselő, maga is Ferdinánd híve, ekképp állította be Esterházyt:

„Tündöklő tükörtek legyen Eszterházy,
Ki már hűségnek izit régen érzi,
Sőt másvilágon prémiumját veszi,
Állhatatosságát ez világ béveszi.

Eszterház Miklós lén országszerető,
Császárunk haragját ellenünk enyhítő,
Tekintetes hitő és hűvége megérző,
Nem lén hazájában háborúságszerző.”⁵

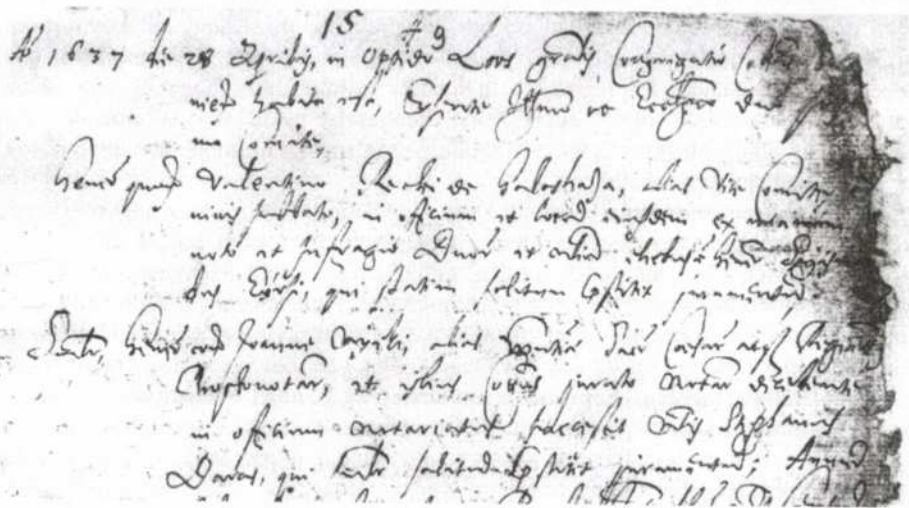
Az 1621-es évben Esterházy maga is részt vett Collalto oldalán Körmend, Kőszeg és Rohonc visszavételében, az év nagy része azonban már nem a hadicselekményekkel telt el. Béketárgyalások kezdődtek, amelyek immár mindkét fél számára meghatározóak voltak. Bécs nem akart két hadszíntéren harcolni, Bethlen pedig megpróbálta megszilárdítani azokat az eredményeket, amelyeket fegyverrel szerzett. A megbeszélések 1621 utolsó napjára megállapodásban öltöttek testet, s a nikolsburgi béke az alapvető tételek mellett Sopron számára is meglepően új helyzetet eredményezett.

A nikolsburgi békekötés értelmében Bethlen visszaadta Ferdinándnak a megszerzett Szent Koronát, viszont északkelet–Magyarországon megkapott hét vármegyét, ugyanakkor a béke rendelkezett arról is, hogy a fejedelem megtarthatta az Esterházytól elfoglalt Munkács várát. Egészen pontosan azt a döntést hozták, hogy Bethlen jelentős zálogösszeg 300 000 Ft kifizetése fejében megtarthatja Munkácsot, így az Udvar komoly összegre tett szert, Bethlennek pedig a birtokában maradt a stratégiailag meghatározó erősség. Ez természetesen azt jelentette, hogy Esterházy Miklós elvesztette legfontosabb birtokát, s ez II. Ferdinánd részéről igen komoly méltánytalanságnak látszott épp azon hívével szemben, aki végig megmaradt a hűségén. A tárgyalások menete, s az azt követő események azonban arra utalnak, hogy Esterházy jó időben

⁴ Payr Sándor: Egyháztörténeti emlékek. Forrásgyűjtemény I. Sopron, 1910. 175-176.

⁵ Csapody Csaba: Eszterházy Miklós. Bp. é.n. 47.

ígéretet kapott a méltányos kárpótlásra. Ő maga egyébként részt vett a nikolsburgi tárgyalásokon, mint Ferdinánd delegációjának tagja, s ha meghatározó szava nem is volt, nyilván tiltakozott volna ott a helyszínen, s később írásban is, ha a Munkáccsal kapcsolatos végzés önmagában állt volna, s nem kísérte volna már ekkor a háttérben egy számára kielégítő ígérvény.

Eörsy Zsigmond alispánválasztása. Sopron vármegye 1637. április 28-i közgyűlésében

Esterházy Miklós a királytól hűségéért és kitartásáért, egyben Munkácsért cserébe Kismarton és Fraknó birtokát kapta, jelentős birtokegyüttest, jól jövedelmező területeket. Némi iróniával az is mondható, hogy Esterházy köszönettel illethette volna az erdélyi fejedelmet, hiszen Bethlen nélkül sohasem vált volna belőle nyugat-magyarországi nagybirtokos. Munkács elvesztésével ugyanis Esterházy a birtokközpontját értelemszerűen Kismartonba és Fraknóra tette át, s mindez alapvetően fontos lett a későbbiekben, olyan változás, amely úgy személyes karrierje, mint egész családjának további sorsát illetően meghatározóvá vált.

A nikolsburgi döntés és következményei teljesen új helyzetet teremtettek Sopron szabad királyi város számára is. A város közvetlen közelében, alig néhány percre a várofalaktól, a királyi Magyarország egyik legtehetségesebb és legerőszakosabb politikusa alakította ki új politikai és birtokközpontját. A király pártfogoltja, katolikus, a város közelmúltbeli ellensége.

A helyzetet csak súlyosbította, hogy az 1622. évben II. Ferdinánd országgyűlést hívott össze, s minthogy nem akarta Pozsonyban tartani a diétát, Sopront szemelte ki, mint alkalmas helyszínt. A május 15-én megnyitott országgyűlés, amilyen fényes kavalkádöt, pompás ünnepeket, no és jó üzleteket hozott, annyira terhes volt a hét-köznapokban a város számára. A bécsi udvar, az udvartartás és a hivatalnoki kar, a Bécsbe akkreditált állandó külföldi követségek diplomatái szinte megszállták a várost. Nem kis gondot jelentett a biztonságot felügyelő katonaság jelenléte s ellátása, s ekkor

még nem beszéltünk a legnagyobb létszámú „kontingensről”, az országgyűlés magyar résztvevőiről, az Alsótábla és a Felsőtábla tagjairól, s népes kíséretükről. Az országgyűlésen nádorválasztás is történt, s a tendenciákat jól jelzi, hogy azt az Esterházy Miklóst, akit egy évtizeddel korábban még szinte senki sem ismert, s legfeljebb házasságkötése miatt emlegettek, immár a legmagasabb választott rendi méltóságra, a nádori tisztre jelölte a király. A választást ugyan nem ő, hanem Thurzó Szaniszló nyerte el, a bécsi politika szándékait azonban mi sem jelzi jobban, mint hogy néhány napon belül II. Ferdinánd a palatinusi méltóság utáni legmagasabb tisztelet, az országbírói feladatokat bízta Esterházyra. Sopronnak arra kellett felkészülnie, hogy hosszú távon kell együtt élnie az ország immár egyik legbefolyásosabb politikusával, akinek a várossal kapcsolatos elképzeléseit illetően inkább aggodalmak születhettek a tanácsosok fejében, mint biztató gondolatok.

Mindenki meglepetésére azonban Esterházy nem lépett fel ellenségesen Sopronnal szemben. Nem próbálta meg felidézni a régi sérelmeket, nem szított új viszályt, nem próbált bosszút állni, még csak nem is kellemetlenkedett. Kismartonba és Fraknóra egyre előkelőbb és egyre gyakoribb vendégseregek érkeztek, hol a bécsi spanyol követ, hol az örökös tartományok egy-egy meghatározó személyisége, nem beszélve a magyar méltóságokról.⁶ Az Onate, Ossona, Harrach, Teuffenbach, Questenberg neveket éppúgy meg kellett jegyezni Sopronban és környékén, mint a Batthyányk, Nádasdyak régóta jól ismert és jól csengő neveit. Persze mindenki tudta, hogy Esterházy még nem Batthyány, s nem is Harrach, ám kétségtelen, hogy a *homo novus* immár Sopron számára is viszonyítási pont lett.

Az országbíró pontosan érezte, hogy súlyos hibát vétene, ha a szomszédságában fekvő legjelentősebb várossal rendezetlen maradna a viszonya. Ráadásul aki csak egy kicsit is ismerte a magyar jogrendet, s a 1608/1609. évi országgyűlések után kialakult magyarországi állapotokat, az tudta, hogy egy szabad királyi várossal nagyon képes kimenetelű dolog ujjat húzni. Főként ha olyan gazdag és jómódú városról van szó, mint Sopron, amelynek gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatai messze túlnyúltak az ország határain, sőt az örökös tartományokon. Kinek hiányzott az állandó feszültség és vita, amely egy épp lezárt konfliktus után csak aláássa a tekintélyt, az összeférhetetlenség látszatát kelti, s egyáltalán nem kedvez a további politikai terveknek és ambícióknak. Így aztán Esterházy Miklós a szó szoros értelmében békén hagyta Sopront, a szabad királyi város pedig óvatos előrelátással tisztelte a szomszédságában élő országos méltóságot.

Időközben Esterházy újból megnősült. Nyáry Krisztinát,⁷ egy nagytekintélyű kelet-magyarországi birtokos család leszármazottját vette feleségül, aki korábban Thurzó Imre felesége volt, annak 1621-ben bekövetkezett haláláig.⁸ A Thurzó család Magyarország legvagyonosabb familiái közé tartozott, híresen művelt, az evangélikus egyház egyik legfőbb magyarországi patrónusa volt. A család Sopron városával, mint a kiemelkedően jelentős hazai evangélikus politikai és kulturális centrummal, különösen ben-

⁶ Az 1622. évi soproni országgyűlés idején Onate bécsi spanyol követ végig Esterházynál lakott Kismartonban: Onate Esterházyinak 1622. ápr. 2. Bécs MOL Esterházy lt. P108. Repos.71.Fasc.16.Fol. 352.

⁷ Hiller István: Nyáry Krisztina. In: Nők a magyar történelemben szerk. R.Várkonyi Ágnes Bp. 1997. 85-131.

⁸ Kubinyi Miklós: Bethlenfalvy gróf Thurzó Imre 1598–1621. Bp. 1888.

sőséges kapcsolatot ápolt. A Thurzók azonban György nádor 1616-ban bekövetkezett halálával, majd Imre korai elhunytával igen válságos helyzetbe kerültek, s ezt egész kilátástalanná tette, hogy 1625-ben Thurzó Szaniszló nádor is elköltözött az élők sorából. Thurzó Imre és Nyáry Krisztina házasságából két kislány született, édesanyjuk azonban nem bírva elviselni a társtalanságot s a teljes magányt, visszaköltözött édesanyjához, Várday Katához, anyósánál hagyva két gyermekét. Így aztán némiképp rendezetlen jogi és családi körülmények között ment nőül Esterházyhoz, s költözött be Kismartonba.

Az 1608-as törvények értelmében a nádor elhalálása után legkésőbb egy évvel nádorválasztó országgyűlést kellett összehívnia a magyar királynak. II. Ferdinánd eleget téve a kötelezettségeknek 1625 őszére ismét a három évvel korábbi helyszínre, Sopronba hívta össze a diétát. Az országgyűlésen a nádorjelöltek között immár nem jelentett meglepetést Esterházy Miklós neve, aki az október 25-i választásról így számolt be feleségének: *„Istennek, uramnak, és az én hazámnak lakosinak is úgy tetszvéen engem ma nevem és nemzetem öregbülésével országunk palatinusává tevének, kit úgy vagyonha csak magában gondolunk meg édes fiam, elég terhes dolog és gond, s talám nem örülnünk, de sőt törödnünk köllenék inkább rajta. Mindazáltal Isten akaratját látván benne, azon Isten a ki ezt így rendelte, reméllem erőt is ad hozzája, möllyet kérjük is édes fiam ő szent fölségétől.”*⁹

Az 1625-ös soproni országgyűlés eljuttatta Esterházyt a legmagasabb hivatalba, amit magyar nemesként a királyi Magyarországon elérhetett. Nádorságával egy homo novus került a palatinusi székbe, egy olyan ember, akinek családját korábbi krónikák nem örökítették meg, nagybátyja, Illésházy István, kivételével egyetlen ember sem akadt, aki a vármegyei szintnél magasabbra jutott volna. Ugyanakkor minden ambíciójával, tehetségével és elért sikereivel együtt pontosan tudta, hogy az a kapcsolati háló, az a rokoni-ismerősi kötelék amelyik a hagyományos arisztokráciát Magyarországon összekötötte, az a familiárisi kör, amely tradicionálisan ennek az arisztokráciának a holdudvarában élt, nem jelent számára segítséget, nem nyújt előnyöket, s inkább félve tekint rá, mint együttérző örömmel. Esterházynak új kontaktusokra, újféle pártfogói és pártfogolti körre volt szüksége, olyan újfajta szisztémára, amelynek középpontjában egyértelműen és megkérdőjelezhetetlenül ő áll.

Két évvel megválasztása után, 1627-ben került szembe először olyan nemzetközi jelentőségű feladattal, amelynek megoldása saját tehetségén és vagyonán kívül másfajta eszközt is igényelt: új végrehajtó apparátust. Az 1606-ban kötött zsitvatoroki béke, amely a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom közötti erőegyensúlyt, *status quo* állapotot szentesítette, húsz év elmúltával lejárt. A tárgyaló delegációk a Komárom melletti Szőny környékét jelölték ki, itt folyt a trakta arról, hogy milyen feltételekkel újítsák meg az 1606-os megállapodást. Esterházy nádor személyesen nem vett részt a tárgyalásokon, hiszen a török küldöttséget sem a vele egyenrangúnak tekintett budai pasa vezette, ezért Kismartonból irányította a delegáció tevékenységét. A szőnyi tárgyalások hátterében, az apró, ám jelentékeny feladatok végrehajtásában olyan fiatalok

⁹ Esterházy Miklós Nyáry Krisztinának Sopron 1625. október 25. In: Esterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinához. kiad. dr. Merényi Lajos Történelmi Tár, 1900.

bukkantak fel Esterházy környezetében, akikről korábban soha senki sem hallott. Tar Mihály, Spáczay Márton, Izdenczy András, Budai Pál, Szombathy Lukács, Tassy Gáspár, Hosszútóthy György, Fekete Lőrinc nevét még a legtapasztaltabbak sem ismerték, s nem is volt miről korábban ismerni őket. Javarészt kis- vagy középnemesi családok sarjai voltak, csekély birtokkal, kis jövedelemmel, s egyikük családja sem írta be korábban nevét a magyar történelembe.

Ám nemcsak ez kötötte őket össze. Fiatalok voltak és tehetségesek, ambiciózusok és összetartóak, mert úgy gondolták, hogy egymást erősítve előbbre juthatnak, mint egyenként. 1625–27 között az új magyar nádor „akadt rájuk”, ő gyűjtötte maga köré a társaságot, akik korábban természetesen nem ismerték egymást. Kisebb lojalizációs feladatokat bízott rájuk, a tehetségüket és a szorgalmukat kérte, a teljes lojalitásukat igényelte, s a felemelkedés újfajta formáját vázolta fel előttük. Sokat kért, s csak annyit ígért, hogy a bizonyítás lehetőségét kapják. Olyan esélyt körvonalazott előttük, amely hosszú távon is eredményekkel kecsegtet, olyanfajta társadalmi előmenetelt, amelyet otthoni birtokaikon maradva soha sem érhetnének el. A szőnyi béketárgyalás volt az első olyan aktus, amikor a nádor körül létrejött új, s addig teljességgel ismeretlen kör kilépett a politikai nyilvánosság elé. *„Az mely Tar Mihály szolgálja palatinus uramnak idejött vala, kit felséged ismer, egy tréfás, játékos szolgál, de azért meghitt embere palatinus uramnak.”* – írta az erélyi fejedelem, Bethlen Gábor követe Szőnyről.¹⁰ Spáczai Márton levelet vitt a budai vezírnek, Budai Pál előtárgyalásokat folytatott a törökkel, Szombathy Buda és Kismarton között biztosította a közvetlen kapcsolatot.¹¹

Ebben a körben, a "szőnyi csapatban" bukkan fel először Eörsy Zsigmond neve. 1627 júniusától gyakorta kerül említésre, mint „nemzetes és vitézlő”, „nagyságtok böcsületes embere”, aki Budán tárgyalt, levelet hozott és vitt a Habsburg delegációnak illetve delegációtól, előkészített, végrehajtott, a nádor szolgálatában társaival együtt feltűnés nélkül ténykedett.¹² Az Esterházy-kör, vagy ahogy később önmagukat nevezték, az esterházysták az 1620-as évek végétől egyre komolyabb és egyre súlyosabb feladatokat kaptak, egyre ismertebbek lettek országos szinten is, miközben vagyonuk, birtokaik, a gazdagodás hagyományos attribútumai nem mutattak különösebb változást. Se Tar, se Izdenczy, se Budai, se Fekete nem lettek nagybirtokosok, nem lettek mágnások, ám befolyásuk óriásira nőtt, sokan keresték velük a kapcsolatot, sokan próbáltak kedvükben járni, mert szavuk az 1640-es évek elejére az országos politikában is nyomott a latban. *„Meglévén szegény néném temetése, Nagyheflánban vitetett atyám uram bennünket, Orsicskát is, azhová maga is eljövén, Zrínyi Miklós uram csakhamar odajött avégre, hogy Julianka néném asszont elvegye. Az kertben sétálván, azért Zrínyi uram engem meglátván magához hívott s kezemet fogván, fölemelt az földről és megcsókoit, mondván Tar Mihálynak, azki is akkor ott állott, nem sok ember tudja, micsoda gyerek légyen ez. Kire mondá Tar Mihály, talám szerencsés leszen, mert hetedik gyermeke az urnak, igen is szereti, majd jobban az többinél. Kire felelt*

¹⁰ Salamon Ferenc: Két magyar diplomata a XVII. században. Bp., 1884. 44.

¹¹ Spáczayról i.m. 59-60., 63-64., 65., 75. Budai Pálról i.m. 84.

¹² Eörsyről: i.m. 70., 71-72., 79., 83-84., 101.

Zrínyi Miklós, bár sok ilyen gyermek volna Magyarorszában...."¹³ A későbbi nádor Esterházy Pál gyermekkóráról szóló visszaemlékezése világosan bemutatja azt a pályát, s azt a társadalmi emelkedést, amelyet másfél-két évtizeddel korábban a nádor megígért új híveinek. A magyar palatinus kertjében az ország egyik leggazdagabb birtokosa, legbefolyásosabb mágnása Zrínyi érezhetően megszokott módon tereferélt Tar Mihálylyal, egy olyan magyar nemessel, aki se vagyon, se a társadalmi hierarchia hagyományos értékrendje szerint nem volt hozzá hasonlítható. Ráadásul az is kiderül a jelenetből, hogy a nádor gyermeke, Palkó teljesen normális és hétköznapi dologként örököltette meg, hogy Zrínyi meg Tar a nádori kertben sétálgatva beszélgetnek. Tar Mihály neve és személye bármelyik esterházystá nevével behelyettesíthető lenne. Sőt, ha végignéznünk a szőnyi névsoron, tucatnyi hasonló karriertörténet bontakozik ki előttünk, olyan pályakép, s olyan újfajta társadalmi kapcsolati modell, amely akár még fél évszázaddal korábban is elképzelhetetlen lett volna Magyarországon. Izdenczy András komáromi kapitány lett, meghatározó pozíciót töltött be a magyar védelmi rendszer irányításában, s 1641-ben a Habsburg uralkodó alkalmankénti követeként képviselte Magyarországot, s az egész Habsburg Birodalmat a Fényes Portán, ahol internunciusi feladatoknak tett eleget.¹⁴ Spáczay Márton Izdenczy helyetteseként dolgozott, többször járt kiélezett helyzetben diplomáciai feladattal a budai pasánál,¹⁵ egyébként Komáromból az illegális információszerzés irányítója volt a hódoltsági területeken. Hosszútóthy György veszprémi kapitány lett, katonapolitikai ügyek kitűnő ismerője, s amikor az 1640-es évek elején török fogságba esett, a teljes nádori apparátus, az esterházysták teljes köre mozdult meg, s befolyásukkal és kapcsolataikkal elérték szabadon engedését.¹⁶

Eörsy Zsigmondra különös feladat hárult. Az esterházysták első körében felnőtt nemesember végig Esterházy Miklós legbizalmasabb hívei közé számított, amolyan állandó bevetéses kész munkatársként tekintett rá a nádor. Ennek megfelelően olyan kényes munkával bízta meg, amely alapvető fontosságú volt, mégis módot adott arra, hogy a közelében tartsa Eörsyt. Esterházy Miklós számára, aki az 1620-as évek végére teljes mértékben kialakította politikai és gazdasági központját Kismartonban illetve Fraknón, elsődlegesnek látszott Sopron szabad királyi várossal és Sopron vármegyével fenntartott viszony. Abban nincsen semmi meglepő, hogy a mágnássá és országnaggyá lett Esterházy, aki ráadásul a vármegyében hozta létre centrumát, Sopron vármegye főispánja lett, ám a korábbiak ismeretében egyértelműnek tűnik, hogy pozícióit a vármegyén belül és a Várossal kapcsolatban is folyamatosan erősíteni kívánta. Ez a megbízás várt Eörsyre, vagyis egy olyan szerep végigvitele, amely biztosította Esterházy tekintélyét és akartának érvényesülését a vármegyében, de került a személyes konfliktust, nemcsak a vármegyei nemességgel és testületeivel, hanem magával a várossal is, sőt normalizált és kiegyensúlyozott kapcsolatra törekedett. Így 1637. ápri-

¹³ Esterházy Pál visszaemlékezései ifjúkorára (1635–1653) In: Esterházy Pál: *Mars Hungaricus*, kiad. Iványi Emma Budapest, 1989. 309.

¹⁴ Majláth Béla: *Az 1642. évi szőnyi békekötés története*. Bp. 1885. Izdenczy András követsége

¹⁵ Spáczay budai követsége: Österreichisches Staatsarchiv (ÖstA) Haus-Hof-und Staatsarchiv Türkei I.(Turcica) I/118. 1644–1645. 1645. fol. 61.

¹⁶ Hajnal István: *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka*. Bp., 1930. passim.

lis 28-án Lózsott, a vármegyei generális kongregáció Eörsy Zsigmondot alispánnak választotta, aki mindjárt a szokásosoknak megfelelően letette az esküt és hivatalba lépett.¹⁷ Az alispáni feladatkör a gyakorlatnak megfelelően éppen a napi dolgok, a folyó ügyek intézése volt, eljárni minden, a vármegyét illető kérdésben, szervezni és előkészíteni, viszonylag széles jogkörben dönteni, s nem utolsó sorban biztosítani a vármegye és a főispán közötti kapcsolatot. Eörsy Zsigmond egészen sajátosan értelmezte az alispáni tevékenységet, s mindazok ámulatára, akik úgy gondolták, hogy a hagyományoktól és a szokásoktól eltérő usus a főispán rosszállását váltja ki, ennek ellenkezője történt: főispán és alispán a legnagyobb egyetértésben munkálkodott.

A lényeg abban foglalható össze, hogy Eörsy szinte semmi napi feladatot nem végzett, nem nagyon intézkedett folyó ügyekben, de precízen figyelt arra, hogy különösebb fennakadás ne jelentkezzen. Ezt a különös huszárvágással oldotta meg, hogy Mogyoróssy Mihály személyében helyettest alkalmazott, amolyan vice-vice ismét, aki tényszerűen úgy járt el, mintha Eörsy hivatalát látná el, természetesen névlegesen mindent a valóságos alispán jegyzett és írt alá. Mogyoróssy csendben és szorgalmasan dolgozott, nyilván rendesen megfizették, bár hivatala egyedülálló volt, senki nem tudakolta, legalábbis nem nyilvánosan, hogyan gondolja ezt az alispán, aki történetesen a főispán közvetlen bizalmasa volt, a főispán pedig maga a nádor. Ezzel nagyjából be is zárult a kör, minthogy a vármegyét illető kérdésekben a magyar nádor volt a közvetlen eljáró hatóság. Panasszal elvileg lehetett volna fordulni az országgyűléshez, az országgyűlés döntése alapján pedig a királyhoz, de ez olyan procedúrát jelentett volna, amelyre ritka esetben került csak sor, arra pedig egyetlen ismert példa sincs, hogy egy vármegye a belső életét illető ügyben úgy fordult volna szembe saját főispánjával az országgyűlés nyilvánosságát kérve, hogy a főispán maga a palatinus volt.

Ráadásul a helyzetet és a dolgok intézését látva nem is lett volna miért tiltakozni. Sopron vármegye dolgai jól mentek, a nemesség privilégiumai nem csorbultak, a főispán-nádor teljes garanciát jelentett jogaik érvényesítésében, s kitűnő kapcsolatot ápolhattak a bécsi Hofburggal, illetőleg az ott székelő magyar királlyal. Ehhez képest az a formai szokatlanság, hogy az alispán helyett al-alispán vitte az ügyeket, elenyészőnek tűnt. Felmerülhet azonban a kérdés, ha Eörsy helyett Mogyoróssy dolgozott, mit csinált Eörsy, s miért volt fontos, hogy betöltse az alispáni tiszteletet?

Esterházy nem volt moralizáló típus. A gyakorlatból indult ki, s ennek megfelelően a különösen kényesnek ítélt ügyeket saját bizalmi embereire bízta. Az 1610-es, '20-as évek konfliktusai után a Sopronnal, és a Sopron vármegyével ápolt kapcsolatait egyértelműen ilyennek ítélte. Nádori tisztelet bölcs belátással nem arra használta, hogy a viszonyt kiélezze, s főként nem arra, hogy tovább rontsa, hanem épp ellenkezőleg, normalizálni kívánta. Nemcsak hivatala, hanem személyes érdekei is erre vezették, hiszen vármegyei főnemesként, s a szabad királyi város közvetlen szomszédjaként egyáltalán nem lett volna szerencsés, ha folyamatos ellentétek jellemezték volna a kontaktust.

¹⁷ Soproni Állami Levéltár Sopron vármegye levéltára IV.A.1.a. Sopron vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyve (eredeti példány)

Hasonlóképpen mérte fel a helyzetet Sopron is. A palatinus tekintélye megingathatatlanul látszott a királyi Magyarországon, támogatói köre egyre bővült. Az 1630-as évek második felében ugyanazzal a metódussal, mint korábban a kis- és középnemesesség körében, az arisztokrácia legtekintélyesebb családjainak ifjait is maga mellé állította. Az Esterházy-kör, Izdenczyék, Tarék, Eörsyék köre olyan jól csengő nevű fiatal főnemesekkel bővült, mint Wesselényi Ferenc, Forgách Ádám, Csáky István és László, Zrínyi Miklós és Péter, vagy a náluk valamivel idősebb Batthyány Ádám és Nádasdy Ferenc.¹⁸ Esterházy remek kapcsolatokat ápolt Béccsel, s hírneve messze túllépte az ország határait. A vele való szembenállás csak hátrányokkal járhatott s feleslegesnek is tűnt, a kiegyensúlyozott kontaktus előnyöket hozhatott, ezért a város érdekét szolgálta. Eörsynek ezen kapcsolat kialakításában és működtetésében volt meghatározó szerepe. Ha komolyabb ellentétnek akárcsak a lehetősége is felmerült, Eörsy Esterházy teljeskörű bizalmát és felhatalmazását élvezve azonnal ott termett, s közvetítőként megpróbálta – nagy többségében sikerrel – a dolgot elrendezni. Ilyesfajta ügyekben Mogyoróssy sohasem kapott szerepet, nem is ez volt a dolga. Eörsy azonban nádori bizalmasként és vármegyei alispánként – tisztét nagyon ügyesen felhasználva – mediátorként tevékenykedett úgy a vármegye, mint a város és a főispán-nádor között. Sopron szabad királyi város és Sopron vármegye teljességgel átlátta és respektálta ezt a szerepkört. Nem mondhatni, hogy kitörő lelkesedéssel kedvelték Eörsyt, de ezt nem is várta tőlük senki.

Az elképzelt szerepkör már az alispáni megválasztás előtt kipróbálásra került. 1636 őszén a jezsuiták tervezett soproni rendházának ügyében éles nézetkülönbség bontakozott ki a Societas Jesu tevékenységét minden szinten támogató Esterházy és Sopron városa között. A sok különös részlettel tarkított vitában a nádor véleményét Eörsy Zsigmond képviselte. A feljegyzések szerint nagy pompával, a magyar palatinus hatfogatú hintáján érkezett a városba, s 1636. szeptember 9-én ismertette Esterházy álláspontját a soproniakkal.¹⁹ Az üzenet meglepetésként hatott a városban, már hangvétele tekintve is, mert inkább volt békülékeny, mintsem konfliktuskereső, bár egyértelművé tette, hogy a soproniak nézetével szemben támogatja és elkerülhetetlennek tartja, hogy a jezsuiták rendház-épületet kapjanak a városban. Mégis, stílusával és Eörsy személyes közreműködésével nem a korábbi évtized szembenállását újította fel, hanem a jelen politikai helyzetének megfelelően a nyugodt és kiegyensúlyozott szomzédi viszonyt hangsúlyozta.

A konkrét ügyben végül a nádor akarata érvényesült, a Jézus Társaság a Fővényveremben megszerezte az épületet. Esterházy és Sopron kapcsolataiban azonban jól példázta azt az utat, amelyet úgy a nagybirtokos arisztokrata, mint a szabad királyi város a további években járnivalóan kívánt. Eörsy tevékenysége ebben a kontaktussorozatban egyre nélkülözhetetlenebbé vált, hiszen Esterházy épp úgy épített rá, mint ahogy Sopron elfogadta. Az egyre tekintélyesebb és immár országosan is ismert politikus-alispánnak Esterházy Miklós egyre nagyobb horderejű feladatokat adott. A törökkel kötött szőnyi

¹⁸ Péter Katalin: Esterházy Miklós. Bp., 1985. és Hiller István: Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. Weimar-Köln-Wien, 1992.

¹⁹ Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközség története I. A reformáció kezdetétől az 1681.évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 312.

béke lejárt előtt – a megállapodást 15 évre kötötték – a nádor azon kiválasztottak közé sorolta, akik alkalmasak arra, hogy a Habsburg Birodalom és az Oszmán Birodalom közötti új béke megbeszéléseinél teljes jogú tárgyalóbiztosként képviseljék az oszmánokkal szemben a megye érdekeit. „*Commissariusokat pedig az tractara, en alkalmatosbakat nem tudok az kik mind az teorökel valo tractahoz értenének s mind az hodoltság allapatiat tudiak, mint Esterhasi Daniel, Izdenczi u., Őrsi Sigmond, Nitra es Szala varmegiek ispany, kiröl eo felsegenekis irtam*” – szól a nádor levele 1641 augusztusában Lippay György kancellárhoz.²⁰ Ugyanekkor a palatinus egy másik fontos feladatot is megemlített, a királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség kérdését. Erdélyben majd másfél évtizede I. Rákóczi György uralkodott, aki az 1640-es évek elején nagyobbik fia házasságát és leendő fejedelemségét készítette elő. Esterházy sokat foglalkozott Erdéllyel és Rákóczi politikájával, akihez sokkal normalizáltabb kapcsolat fűzte, mint Bethlen Gáborhoz. 1641-ben egyre világosabbá vált, hogy királyi követséget kell meneszteni Rákóczihoz. A felgyülemlett problémák, a helyi tapasztalat és információszerzés igénye úgy tűnt, elkerülhetlenné tette a diplomáciai missziót. „*Erre pedig subiectumot en, az ki esmernéis az fejedelmet, es iobban megh mernéis mondani az dolgot, iobbat senkit Őrsi Sigmondnál nem tartanék, ki fervens catholicusis, s csak legien kedve eo felsegenek hozzá, en rea beszélhetem ugi gondolom, noha ám tisztí vagion, de supportalom en addig. Jobbat ennél nem tudok s bwnis ha halgattiujuk, lássuk mit resoval s keonjw tachot az utan vennwnk, mit keljen továb mivelnwnk.*”²¹ Az idézett sorokból nyilvánvaló, hogy Eörsy minden szinten bírta a nádor bizalmát, aki addigi ténykedésével is teljes mértékben meg volt elégedve. A nádor ennek megfelelően kitartott véleménye mellett, elindította a javaslatot, majd a hivatalos felterjesztést az uralkodó felé. Esterházy tekintélyét és befolyását igazolja, hogy III. Ferdinánd minden különösebb ellenvetés nélkül elfogadta a nádor szóban és írásban is előadott véleményét, s 1643. április 16-án követi instrukciót állított ki a tituláció szerint „*pro fideli nostro egregio Sigismundo Eorsy Comitatus Soproniensis vice comite ad Ill[ustrissi]mum Georgium Rakoczy principem Transylvaniae, profecturo dato*”.²² Sopron vármegye alispánja igencsak ritkán kapott olyan feladatot, hogy a magyar királyt és német-római császárt diplomáciai szolgálatban Erdélyben képviselje, s a megbízás jól mutatja azt a pályáívet, amelyet az egykori névtelen kisenemes, esterházystaként befutott, illetve befutathatott. Eörsy 1643 április utolsó napján érkezett Erdélybe, többször volt audiencián Rákóczi fejedelemnél, tárgyalt az erdélyi rendek képviselőivel, fogadta a kijelölt trónörökös, ifjabb Rákóczi György, s egy lakomán hosszan beszélgetett Báthory Zsófiával, a leendő fejedelem fiatal feleségével, aki megosztotta vele kétségeit és szomorúságát, minthogy férjhezmenetele miatt el kellett hagynia katolikus hitét, s felvéve férje és apósa vallását, kálvinista lett.²³ Eörsy a rábízott feladatot sikerrel elvégezte, diplomataként is megállta a helyét. Tapasztalatairól részletesen írásban számolt be az uralkodónak, III. Ferdinándnak, s a magyar nádornak. Alkalmankénti követségét visszatérve Magyarországra Kismartonban fejezte

²⁰ Hajnal István: Az 1642.évi meghiúsult országgyűlés időszaka. Bp., 1930. 90.

²¹ u.o., 92.

²² Erdélyi Országgyűlési Emlékek (MHH EOE) X. 1637-1648. szerk. Szilágyi Sándor Bp., 1884. 379.

²³ Eörsy Zsigmond követsége Erdélybe (...) MHH EOE (...) X. 1637-1648. szerk. Szilágyi Sándor Bp., 1884. 377-391.

be. A diplomáciai szerepvállalás jelzésértékű volt. Érezhetővé vált, hogy Eörsy Zsigmond Sopron vármegyei és soproni szerepköre lassan-fokozatosan elszakadhat a személyétől. Maga a szerepkör továbbra sem volt nélkülözhető, de Eörsyre más megbízások vártak, ezért a főispán-palatinus úgy döntött, hogy bizalmasát kiemeli a vármegyei közegekből, s ahogy az várható volt, a vármegye 1643. július 15-én „*unanimi voto et consensu*”, vagyis egyhangú szavazással és egyetértéssel felmentette alispáni kötelezettségei alól.²⁴ 1643 és 1645 között Eörsy Zsigmond Esterházy nádor legszűkebb állandó körében tevékenykedett, maga is a nádor környezetében lakott, s olyan problémák megoldásában játszott szerepet, amelyek gyors és azonnali intézkedést igényeltek. A helyzet 1645. szeptember 11-én vett alapvető fordulatot.

„*Megnehezedvén azért atyám uram egy ujkörösztény doctor valami aurum potabilét adott bé néki, sőt az császár doctora is Bécsből alájött, kit Doctor Puchonak hittak, de mindazok is nem használhantanak. Kihez képest az nyavalya is öregbedvén die 11. Septembris éffélkor sok imátságoks sacramentumok elvétele után az fölső kis szénnel fűtött házban, az nyári palota mellett Istenének kiadta lelkét hatvanharmadik esztendő korában.*”²⁵

Eörsy Zsigmond és Esterházy Miklós kapcsolata a nádor halálával sem ért véget. Több szempontból sem. Eörsy egyike volt azoknak, akik a palatinus vagyónát, ingóságait néhány héttel temetése után összeírták, kincseit számba vették, s azt hivatalosan is aláírásukkal megerősítve rögzítették. Ennél azonban sokkal fontosabb az a megmaradt kapcsolat, az a gondolatvilág, amely a politikai mentalitás terén folytatólagossá vált, s amelynek bizonyítéka egy Eörsyhez nagyon hasonló pályafutású sorstárs, Megyery Zsigmond hitvallása, aki még egy évtizeddel a nádor halála után is esterházystának nevezte magát.

Eörsy Zsigmond pályaképe remekül szimbolizálja a 17. századi Magyarországon a politikai viszonyok, társadalmi mozgások átalakuló struktúráját. Esterházy Miklós homonovusként tört be a magyar politikai életbe, s úgy saját korában, mint a későbbi évtizedekben egyedülálló pályafutásnak tekintették karrierjét. Új szövetségeket, egy új politikai generációt nyert meg törekvéseinek, s támogatásukkal valósította meg elképzeléseit. Törekvéseivel a Hofburghoz, a Habsburg hatalomhoz lojális és ezzel együtt a magyar érdekeket messze szem előtt tartó gyakorlatot hozott. Úgy gondolta, hogy a Magyarország előtt álló leglényegesebb problémák – a török kiűzése és az országegység helyreállítása – csak a Habsburg Birodalommal együtt oldhatók meg. Hitt az érdekarmonizációban, vagyis, hogy a Habsburg Birodalom érdekei összehangolhatók a magyar érdekekkel. Tudta, hogy saját korában a megfogalmazott nagy célok már nem kerülhetnek rendezésre, de vallotta, ha megeremti az alapokat, a következő nemzedék idején sor kerülhet erre.

Ezért szervezte meg politikai körét, amelynek tagjai mesterüknek tekintették, s az 1650-es évek közepétől át is vették az ország vezetését. Wesselényi Ferenc nádor,

²⁴ Soproni Állami Levéltár Sopron vármegyei levéltára IV.A.1.a. Sopron vármegye nemesi közgyűléseinek jegyzőkönyvei Ab Anno 1629 usque 1689. Másolati könyv, Tom. 2.

²⁵ Esterházy Pál visszaemlékezései ifjúkorára (1635–1653) In: Esterházy Pál: Mars Hungaricus. kiad.: Iványi Emma Budapest, 1989. 310.

Nádasdy Ferenc országbíró, Zrínyi Miklós és Péter horvát bánok, Csáky István tárnokmester, Batthyány Ádám és Forgách Ádám – hogy csak a legismertebbeket említjük – mind Esterházy Miklós környezetében lettek politikussá. Az Esterházy-kör létrehozásában és működtetésében olyan új szempontok érvényesültek, amelyek új eszközrendszert, új politikai gyakorlat érvényesítését jelezték. Az Esterházy-kör kis- és középnemesi tagjai esetében nem a társadalmi helyzet és a gazdasági pozíció alapozta meg az előrelépést, hanem a munkakapcsolat. Tehetség, lojalitás, ambíció és teljesítmény együttese a felemelkedés olyan esélyét kínálta, amely származásuk és vagyonuk alapján szinte kizártnak volt mondható. Ez a jelenség a feudális társadalom hagyományos földbirtok-alapú megközelítésével igen kevésbé írható le.

Sopron több szempontból is fontos szerepet játszott Esterházy törekvéseiben. A tekintélyes arisztokrata megjelenése, birtokcentrumának áthelyezése Kismartonba és Fraknóra alapvető politikai környezetváltozást jelentett a szabad királyi város életében, s jelentékeny konfliktusok után Esterházy és Sopron belátását és realitásérzékét mutatja, hogy alkalmazkodóképesnek bizonyultak egymással szemben. Nem is rajongtak egymásért, kiegyensúlyozott viszonyt, normalizált kapcsolatrendszert tudtak megvalósítani. Sopronban jól látták, hogy Esterházy Miklós megjelenése nem egyszerűen egyetlen személy, egy életútnyi idő erejéig hat ki a városra, hanem hosszú távon is számolni kell a grófi, majd hercegi család közvetlen jelenlétével. Esterházy Miklós pedig hasonlóképpen felmérte, hogy Sopron szabad királyi város és Sopron vármegye igen tekintélyes gazdasági és politikai erővel bír, s a vele létrehozott viszony elsősorban befolyásolhatja saját tevékenységét és hosszú távú családi érdekeit is. Ezért volt szükség a pozíciószerezésre, ezért választotta ki egyik legbizalmasabb emberét, Eörsy Zsigmondot, hogy vármegyei alispánként képviselje őt, s konfliktusok helyett kompromisszumokkal próbálja megoldani az esetleges vitás kérdéseket. Különös alispánság volt ez, hiszen Eörsy – a szokásos hivatalviseléssel szemben – a vármegye napi életével szinte egyáltalán nem foglalkozott, viszont ha a legkisebb szükség is azt kívánta, azonnal közvetített, tárgyalt, s megoldotta a feladatokat. Szerepköre maradandónak látszik a 17. század magyar politikai gyakorlatában, mert a későbbiekben – ha némi eltéréssel is – Megyery Zsigmond, de főként Zrínyi Miklós mellett Vitnyédi István sok hasonlósággal tevékenykedett országos szinten, soproni környezetben hivatalt viselve.

A források azt bizonyítják, hogy az Esterházy család, mint az új arisztokrácia egyik legfontosabb képviselője és Sopron, mint szabad királyi város és vármegyeközpont viszonya a kora újkori magyar történelem olyan lényeges problémaköre, amely messze túlmutat a regionális határokon. A helytörténet és a széles értelemben vett politikatörténet olyan kapcsolódási pontja, amely kitűnő lehetőséget nyújt a 16–17. századi magyar politikai és társadalmi viszonyok alaposabb megismeréséhez, egyben érdekes és értékes új eredményekkel szolgálhat a hazai kora újkor kutatása számára is.

Johann Scheffler költőről, akit leginkább Angelus Silesiusnak ismernek – ő a *Cherubinischer Wandersmann* – fennmaradt 1664-ből egy karikatúra. Egy protestáns pamfletben, a „*Wohlverdientes Kapitel*”-ben csaló házalónak ábrázolják. Nyakában portékaláda függ, bal kezében újságcsoveg, rajta a felirat: *Neüge Zeitung, ittel Liegen*. Leginkább holland rézmetszöt sejtet a felirat, mert németül *Neue Zeitung – eitle Lügen* lenne inkább a helyes – azaz az újság hiábavaló hazugság.

Johannes Schefflert (Angelus Silesiust mint ladás kucsébert ábrázolja a pamflet karikatúrája)

Egyfajta álláspontot ez is rögzít, még ha a holland karikatúra készítője az 1653-ban katolikus hitre áttért költőt akarja is ezzel a minősítéssel büntetni. A könyvnyomtatóprés *productio minor*-ja, az újság, különben is veszendő jószág volt. Műfaja gyakran az egykorú eseményeket rögzítő tudósítás, sokszor egyidejűleg csatákat, égi jeleket csodákat hírül adó olcsó kis nyomtatvány.¹ Számos *Neue Zeitung*-nak csak híre

¹ Gero von Wilpert: *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart, 1959. Kröner Taschenbücher 231. *Zeitung* és *Zeitungslied* címszavai gazdag összeállítást adnak a *Neue Zeitung* régebbi és újabb szakirodalmáról. A hagyatéki leltárak könyvekre vonatkozó adatait ld. *Lesestoffe in Westungarn*, szerk. Monok István, Ötvös Péter, Harald Prickler, Szeged, 1994. I. (1535–1721) A *Lesestoffe* II. kötetében (Szeged, 1995, 263–277.) a soproni könyves szakirodalom bőséges bibliográfiája olvasható. Ld. még: Hubay Ilona: *Röplapok*,

maradt, hagyatéki könyvjegyzékek is igen ritkán tüntették fel, hogy ilyesmi is akadt a könyvtárban. A krónikáiról Faut Márk hagyatéki jegyzékében található egy „*Neue Zeitungs Tractat!*” megjelölés, majd évtizedek múltán Hieronymus Burger hagyatéki jegyzéke említi „*egy csomagban különféle nyomtatott relációk*”-at.² A *Neue Zeitung* vonatkozásában nem időszerű Monok István kérdése, hogy a tulajdonos olvasó volt-e, vagy gyűjtő? Az olcsó kiadványokat vásárlóik természetesen olvasták, általában szétolvasták az újságokat, éppen ezért az a ritkaság, hogy egy-egy kötege hagyatéki jegyzékeken akár csak címként is előkerül.³

Benda Kálmán már 1942-ben figyelmeztetett arra, hogy mindig meg kell kérdeznünk: az újság összeállítója pártatlan-e, vagy tendenciózus újságlevelet olvasunk. Ha az utóbbi jellemző, akkor milyen irányban tendenciózus a szerző? Véleményét honnan merítette? Nem lényegtelen, hogy Németország északi, vagy déli részében született-e az újság, azaz protestáns, vagy katolikus szerzőt keressünk-e mögötte? Amikor a távoli csatához közeli rombolás veszélyévé vált, felszökött a Magyarország iránti nemzetközi érdeklődés aránya is. Így volt ez Bécs 1529-es, vagy tervezett, Kőszegnél elakadt 1532-es ostroma évében, ekkor az 1520-as, 1530-as évek német nyelvű újságleveleinek egyharmada volt magyar vonatkozású. Ez a szám 1566-ban, Szigetvár és Gyula eleste évében 50%-ra ugrott. Később az európai közvéleményt annyira lekötötték a harmincéves háború eseményei, hogy Bethlen Gábor harcairól legfeljebb az újságlevelek tíz százaléka tudósít.⁴

Faut Márk „*Khurze Verzaichnüs*”, azaz *Rövid áttekintés* címen említhető krónikájának európai és nemzetközi hírnagyja is feltehetően ezekből az újságokból származik. Az 1611-es évnél így fogalmazott: „Jegyezd meg, hogy ezen 1611-es év májusában Mátyás magyar királyt cseh királlyá koronázzák. Jelen voltak a pápa és a spanyol király [ti. követei], a firenzei követek, a sziléziai választó és más hercegek követei, a braunschweigi herceg követei is, Rudolf császár távollétében, aki székhelyét Regensburgba helyezi. Az előző, 1610-es évben a perzsa császár a török császárnak több mint 30 000 katonáját győzte le. Ugyanebben az évben az elhunyt tatár kán egy fiút hagyott maga után, ez atyja bátyjának uralmát akarta megdönteni, azonban a fiú nagybátyjának több mint 30 000 harcosát győzte le, ezeknek kellett volna segíteniük a törököket a perzsák ellen.” Ez a hírkör azzal folytatódik, hogy Roberto Bellarmino Rómában könyvet jelentetett meg a pápa hatalmáról, s ezt a könyvet a párizsi parlament kiátkozta, olvasását halálbüntetés terhe mellett tiltotta. Ha hozzátesszük, hogy az év eseményei Balduin pfalzi jezsuita angliai útjának hírével zárultak, akinek a kirá-

újságok röpiratok Bp., 1948. A téma kitűnő katalógusa: *Neue Zeitungen, Relationen, Flugschriften*. Katalog 70., J. Halle Antiquariat München, 1929.

² Faut Márk könyvjegyzéke (1617): *Lesestoffe* I. 17–23., Georg Launer könyvjegyzéke (1650): uo. 153–166.; Hieronymus Burger könyvjegyzéke (1652): uo. 180–183.: „*In ainem Paquet vnderschiedliche getruckhte relationes*” (181.)

³ Monok István: *Olvasó vagy gyűjtő? A könyvgyűjtés és olvasási szokások változása*, in: *Művelődési törekvések a korai újkorban*. Szeged, 1997. 401–414.

⁴ Benda Kálmán: *A török kor német újságirodalma*, Bp., 1942.; Kovács József László: *A Mohács utáni újságlevelek*, in: *Tudományos emlékülés a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából*. Pécs, 1977. 17–34.

lyi családot kellett volna puskaporral elpusztítania, kétségtelen, hogy Faut egy *Neue Zeitung* vagy több újságlevél híryanagát építette krónikája szövegébe.⁵

Mindez megfigyelhető a krónika 1615. évi feljegyzéseinél is. Faut leírja a brandenburgi disputa folyását, ahol az evangélikus és református irányzat vitatkozott egymással. Minden vitás vallási tétel cikkelyét megtárgyalták a résztvevők – ez a hír is valamelyik *Neue Zeitung*, esetleg vallási polémikus iratok ismeretére utalhat. Kétségtelenül egy *Neue Zeitung* szenzációt hajszóló híre a kilencvenszeres gyilkos esete, aki Prágában „egy terhes asszonyt felvágott, kivette a magzatot, szívét és máját kitepte és megette, és az asszony hasába egy kutyát préselt és varrt be.” A hátborzongató rémtettet rövidesen a harmincéves háború borzalmi múlták felül, de ez a történet mint megdöbbentő újsághír megörökítésre került Faut kéziratában. Ugyanakkor Seifrid von Kollonich úr szabadon bocsátásának hírét a krónikaíró akár Bécsből is kaphatta.⁶

Az újsághírekkel való ismerkedés szokása, a hírlevelek anyagának megismerése az 1520-as évekre Sopronban is kialakult. Karl Schottenloher *Flugblatt und Zeitung* című, klasszikusnak mondható kézikönyve már 1922-ben figyelmeztetett az egyik, a 16. század elejétől kialakult formára: az újdonságok (latinul *nova*) a levelek záradékaként kerülhettek elküldésre, de még inkább önálló papírlapon (*Zettel, cedulae*) a levél mellékleteként kapta meg a híreket a címzett. Fabian Franck „*Briefsteller*” című könyvében is arról tájékoztat, hogy a 16. század fordulójától a levélborítékba helyezett Zeitung volt a szokásos megoldás. Magában a fő levélben nem szokás híreket közölni, „ha a legfontosabbat a missilis tudatja, egyebet csatolt cédulán szokás közölni.”⁷

Erre egy korai soproni példánk is van. Schwarczentaler Kristóf Bécsújhelyre áttelepült korábbi soproni polgár 1523-ban megküldte Sopron városának új lakóhelyéről Magas Ferenc rabló kisnemes vallomását. Ezután még a fő levélben ezt közölte: „Több újsághírt (*Neue Zeitung*-ot) írhattam volna, melyet egy török ismert be, bizonyára a vásárotokon nyomtatásban megtaláljátok”. A levél hátlapján azonban írásos újságkivonatot küld a főhercegi pár tiroli útjáról „*Novitates* (azaz újdonságok) *Inspruggból*” címen. Többek között ilyen részben összefüggő hírekről olvashattak a soproniak: A főherceg öfensége Judica vasárnapja (húsvét előtti 2. vasárnap) előtt érkezett. Többféle panaszról írtak az egész birodalom területéről. Pénteken, április 5. után kérték a halliki, hogy a főherceg látogassa meg a sóbányát és a bányászokat. Húsvét utáni első vasárnap a főherceg Swatzba érkezett, ahol pompás ruházatban fogadták a polgárok. Ezeket a birodalmi híreket követik az itáliaiak. Milánó várát és városát még nem foglalták el, de sor kerül rá, mert sok a halott és a beteg. Az a hír járja Itáliában és Tirol grófságban, hogy a török hajóhad „Cecilia királyság” [Szicília] ellen vonul, majd Itáliát készül elfoglalni.⁸

Ez a korai 1523-as hírlevél szinte mintáját adja a többféle tudósítást összefoglaló levélbe zárt újságnak. Még a hírek Sopronba jutásának útját is ismerjük. A levélen

⁵ Die Chronik des Marx Faut und Melchior Klein / Faut Márk és Klein Menyhért krónikája. Közzéteszi Kovács József László (Sopron város történelmi forrásai C sorozat 1. kötet), Sopron–Eisenstadt, 1995. 88. (német szöveg), 150 (magyar fordítás).

⁶ Uo. 95. (német), 156. (magyar)

⁷ Karl Schottenloher: *Flugblatt und Zeitung*, Berlin, 1922. 64. Ő idézi ugyanott Fabian Franck: *Briefsteller*-jét.

⁸ Házi Jenő: Sopron szabad királyi város története (a továbbiakban: Házi) I./7. Sopron, 1929. 64.

olvasható, hogy a „nagyhírű” (*famosus*) polgár, Schwarzentaler, egy soproni hírnökkel küldte el Bécsújhelyről. Más alkalmakkor hozhatták a hírleveleket kereskedők, küldöncök, katonák, diákok. Sopronba legtöbbször Bécsen át érkeztek a hírek, később a peregrináló diákok tanulmányik helyszínéről, Wittenbergből és máshonnan juttatták haza a hírleveleket és a nyomtatott újságokat.

Jó példa a vallási disputációk terjedésére Moricz Pál kereskedő és templomatyja többször is idézett, 1524-ben történt esete. Peck Kristóf városplébános így panaszkodott a városban erősödő „lutheránus szektá”-ra: „ezek a világiak lutheránus füzeteket vásárolnak és tartanak maguknál, és amikor egybegyűlnek a kocsmában egyikük, aki tud olvasni, felolvas; a többiek tízen, húszan, ahányan vannak, hallgatják, rossz hírért költik a pápának, kardinálisoknak és másoknak.” Maga Moricz Pál is bevallotta, hogy „nagy bőségben vannak lutheránus könyvei, de ezekért jogosan nem húzhatják le a bőrét, mert nyilvánosan árulták őket”.⁹ Persze Moricz Pál és társai üzleti útjaikon Bécsben, Bécsújhelyt, Grácban és máshol is hozzájuthattak lutheránus kiadványokhoz.¹⁰ A reformáció terjedésének két fontos alapelemét követhetjük ebben a történetben: a könyvek egyrészt a frissen végzett diákok, másrészt a könyvkereskedelem útján jutottak el a városba.¹¹ Egészítsük ki ezt a megfigyelést egy további megállapítással: a lutheri hitújítás és a levélbe zárt hírlevelek valamint a nyomtatott *Neue Zeitungok* az egész elemzendő időszakban egyidejűleg érkeztek Sopronba.

Karner Károly többek között a következő példát hozza erre: Az Evangélikus Gyülekezeti Könyvtár Le 233. számú (azaz a gyakorlati teológiához besorolt) kolligátumában az első nyomtatvány J. Agricola *Christliche Kinderzucht*-ja. Ugyanebben a kötetben található egy 1526-ban megjelent gyászima II. Lajos halálára, a breslauer Adam Dyon nyomda terméke. Tehát ebben a kolligátumban is keveredik a pedagógiai-teológiai jellegű traktátus és a kötet utolsó darabja, a 4 leveles gyászima, amely az akkori közelmúlt történeti emléke.¹² 1569-ben jelent meg a soproni evangélikus gyülekezet megszervezőjének és első papjának, Gerengel Simonnak a katekizmusa (*Catechismus vnd Erklärung der Christlichen Kinderlehre*). Gerengelnek ez a legnevezetesebb műve is tartalmazott egy imát Szigetvár 1566-os elestének meggyászolására. Újra egybevegyült a közelmúlt felidézése és a teológia egyetlen imakönyvben.¹³

1883 augusztusában a Magyar Történelmi Társulat Sopronban rendezte meg vándorgyűlését. A négy napos rendezvény során úgynevezett kutatócsoportok alakultak. A Könyvtári Bizottságban többek között Szabó Károly, id. Szinyey József és Csontos János tekintették meg az evangélikus liceum, a bencés gimnázium és a domonkos szerzet könyvtárát, majd látogatást tettek a közeli Kismartonban a ferencrendi és a herceg Esterházy-könyvtárban. Az evangélikus líceumban „a gyűjtemény nevezetesebb ritkaságait egy nap alatt átvizsgálhattuk” – jelentették. Erre az egy napos „vizsgálatra” az adott indokot, hogy Müllner Mátyás 1880-ban tanulmányt írt az akkor 21.000 köte-

⁹ Uo. 118., 127.

¹⁰ A kérdést részletesen tárgyalja: Mollay Károly: Kereskedők, kalmárok, árosok. Moritz Pál kalmár, SSz. 45 (1991) 1–31., az idézett megállapítás: 15.

¹¹ Grüll Tibor: Városi irodalom a XVII. századi Sopronban, SSz. 50 (1996) 1–20., itt: 11.

¹² Karner Károly: Ritka könyvek és nyomtatványok soproni könyvtárakban, in: *Collectanea Tiburtiana*. Szeged, 1990. 83–93., vö.: A soproni ág. hitv. ev. lyceum könyvtárának jegyzéke I-II. Sopron, 1896. *Theológia*: II. füzet.

¹³ Friedrich Károly: Gerengel Simon lelkes, a soproni evangélikus gyülekezet megszervezője (1518–1571) SSz. 46 (1992) 2–31.

tes gyűjteményről a Könyvszemlében. A társulati vándorgyűlés idején többre aligha jutott idejük, mint a tudós könyvtáros által eléjük helyezett ritkaságok futólagos megtekintésére. Az erről tájékoztató Emlékkönyv vonatkozó fejezete így is tartalmaz témánkhoz egy érdekes feljegyzést: „*Érdekes a könyvtár úgynevezett „Zeytung” röpív és dissertatio gyűjteménye, a XVI–XVII. századból, mely a reformatio s a magyarországi tanulók külföldi iskolázásának történetéhez becses adalékot szolgáltat. Nyomdai kiállításuknál fogva különösen érdekesek a reformatio zsenge korából származó röpívek és röpíratok, melyek a nyomdászat történetében mint új irány képviselői lépnek fel.*”¹⁴

Az idézetben több fogalom keveredik. Lehet, hogy Müllner Mátyás ismert és megmutatott a Könyvtári Bizottságnak *Neue Zeitung* példányokat, vagy azok kolligátumokban megbúvó darabjait. Mindenesetre a társulati ülés emlékkönyve is együtt tárgyalja a Könyvtári Bizottság jelentése kapcsán a reformáció korai nyomtatványait, a disszertációk gyűjteményét és a *Neue Zeitung*okat. Míg az előbbi témakörök kapcsán több publikáció foglalkozik az evangélikus liceum könyvtárának ritkaságaival, a *Neue Zeitung*ok ott rejtőző példányait további kutatással kellene bemutatni.

A soproni Városi Levéltár őriz néhány 1546-os hírlevelet, melyeknek a sorsa is kalandos. 1551-ben Sopron városa Szent György napjától Jekkel Bálintot választotta meg a város jegyzőjének. Ő kezdte meg 1551. május 25-től a városi tanácsüléseken hozott határozatok naplószerű feljegyzését. Miután június 2-án részletes jelentést írt a királynak a városban tapasztalt vallási állapotokról, arról, hogy a soproniak az evangélikus vallás követői, Sopront titokban, menekülve kellett Bécsbe távozni. Így iratai egy részét is hátrahagyta, amelyek között a schmalkaldeni szövetség ellen folytatott harcokról találunk hírleveleket, az ún. *briefliche Zeitung* jellegzetes példányait. Kiegészíti ezt a sorozatot egy rövid versezet, mely V. Károly császár ellenségeit gúnyolja.

Jekkel Bálint tudós notárius volt, önmagáról a megkezdett városi jegyzőkönyv kódexlapból formált táblájára feljegyezte, hogy a hét szabad művészet magistere, a jogtudomány baccalaureatusa, teljes jogú pápai közjegyző („*von Bapstlichem gewalt offner vnnnd geschwarner Notarius*”). A jegyzőkönyvben mindazt rendszeresen rögzítette, ami a tanácsban napirendre került. 1546-ban – a schmalkaldeni háború időszakában – a bécsi püspöki hivatal titkára volt.¹⁵

1531-ben a német Birodalom Luthert pártfogoló fejedelmi szövetségre léptek, majd 1538-ban a katolikus rendek a Szent Ligában tömörültek. A protestánsok az 1545-ben megnyílt tridenti zsinaton nem voltak hajlandók megjelenni, ezután V. Károly háborút indított ellenük, amely áterjedt Csehország területére is. Kezdetben a Schmalkaldeni Szövetség protestáns fejedelmi hadi sikereket értek el, de a katolikus és császári csapatok 1547 áprilisában Mühlbergnél győzelmet arattak. Jekkel Bálint hírlevelei e küzdelmek részleteiről tudósítanak.

¹⁴ Emlékkönyv a Magyar Történelmi Társulat Sopronban időzése alkalmából. Szerk. Matavovszky Béla, Bp. 1883. A Könyvtári Bizottság jelentése 121–130.

¹⁵ Jekkel Bálintról: Bán János: Sopron újkori egyháztörténete. Sopron, 1939. 9.; Jekkel címei: Tirnitz József – Szakács Anita: Sopron város bírósági jegyzőkönyveinek regesztái I. 9. (Turbuly Éva bevezetése).

A hírleveleket, amelyek közül a legkorábbi 1546 januárjából maradt ránk, Valentin Kestlan, Jekkel jó barátja és rokona küldte Bécsbe. Megfigyelhető, hogy a politikai hírek közlése fontosabb volt mindkét fél számára a magánjellegű témáknál. „Szerencsés boldog új évet!” – írta január 4-én Prágából. „Testvéri jó szándéktól vezetve nem akartam elhagyni, hogy Veled egy kevés *Neu Zeitung*-ot közöljek, melyet a levélbe zárva látni fogsz.” „Az a hír járta,” – folytatja – „hogy a Királyi Felség előbb Bécs felé, majd Bécsbe szándékozik utazni. („*Zu uerrucken*”) Ennek örült Kestlan, mert már régen nem járt Jekkelnél, hogy derekasan igyanak együtt, „*ain starckhen Trunckh Zu thun*”. „Mivel a dolgok másképp alakulnak, bele kell törődnöm, üdvözlöm a velem jó barátságban lévő udvari népet.”

A hírközlés szabályait követi a küldött anyag fejezetcíme. „*Kivonat azokból az újságokból, melyek a postával december 29-én Prágába érkeztek*” – olvassuk a hírek előtt.¹⁶ Az első hír az volt, hogy a württembergi herceg – feltehetőleg az örökké nyughatatlan, civakodó Ulrich von Württemberg – felkínálta a császárnak, hogy hadnépének két városban téli szállást biztosít. Mindehhez hetvenezer aranyat is ígért. Még érdekesebb volt az, hogy a herceg ígéretet tett, hogy engedelmeskedik a tridenti zsinat határozatainak „*Darzu Zuersprechen, was in Concillio beschlossen, demselben gehorsamblich zugeben, unnd deshalb Caution und Versicherung Zuthun.*” A császár azonban kegyelem megadására vagy további kemény büntetésre hajlandó. A császári had Stuttgart ellen vonul. Érdekes és fontos az a nördlingeni jelentés, miszerint a tartománygróf és választófejedelem (Hesseni Fülöp?) megjelenhetett a Császár előtt, a földig hajolt, de a császár meg sem mozdult. Egyetlen barátságos mozdulatra sem volt hajlandó, amely egy herceggel szemben általában szokásos. A választó halkan kérlelte a császárt, de még a közelállók sem hallották, hogy mit beszéltek. Hosszú kérése után a császár hangos szóval, indulatos mozdulatokat téve válaszolt: „*Nem adtunk Neked okot, hogy kegyelmünket és barátságunkat megvesd, és velünk szembeni hűségedet megszegd, és a gonosz esküszegőkkel, ellenségeinkkel, rebellekkel kerülj függő kapcsolatba. Mi azonban jogos haragunkat, az indokolt kegyvesztésünket elengedjük veled szemben. Büntetésünket, melyet ezen óráig megérdemeltél, elengedjük. Ezután azonban érdemid szerint járunk el, eszerint tartjuk magunkat.*” December 23-án azt írják a császár Schwäbisch Hallban tartott udvarából, hogy az ulmiak térdre hullva kértek kegyelmet. A császári hadak bevonultak Württembergbe. Utolsó fontosabb hírként azt olvassuk, hogy az augsburgiak is kegyelmet kértek, de választ még nem kaptak. A császár a karácsonyi ünnepek idején Heilbronnban tartózkodott udvarával.

A hírlevelek következő példánya 1546 tavaszáról maradt fenn Jekkel Sopronban hagyott iratai között. Kestlan barátja 1546 áprilisában írt levelére válaszolt, talán Breslauból. A címzett feljegyezte a címzés után, hogy a levél május 20-án érkezett Bécsbe. Ebben jelezte, hogy megkapta levelét a benne található másikkal együtt, amit átadott Jekkel édesanyjának, a fivérnek szóló levelet is megkapta a címzett. Kívánságának megfelelően járt el Jekkel ügyeiben, de nem tudott minden dolgának végére járni. Ennyi a magánjellegű közlés, a híreket tartalmazó fontosabb rész jóval hosszabb.

¹⁶ Soproni Városi Levéltár (SVL) Lad. XXIV et Y. Fasc. I. Num. 44.

Közölte, hogy a sziléziai rendek megőrizték a Császári Felséghez kötődő hűségüket, nem csatlakoztak a cseh korona tiltakozásához. Az öreg liegnitzi Frigyes herceg kiesett a császár kegyeiből. Itt közbeiktat egy bizalmas jellegű magánközleményt, amit fentebb elfelejtett: „*Nem titkolhatom el előtted, hogy itt az ifjú leányzók csinosak és tetszetősek.*” Ha annyit tartózkodik itt a király, mint Bécsben, hát nem bánja, ha egy megszorongatható leányzóval szorosabb kötelékbe kerül. („*Besorget Ich lauter ich würde mich mit ainer presslichen Junckhfrauen verschnappen werden*”) A némi erotikus célzatot sem nélkülöző „magánközlemény” után újra a hírlevél folytatódik. Előtte még leírja, hogy nehezebbre esik az elválás, majd az utóirat következik, amely pontos tájékoztatást ad a hírlevél eljuttatásának módjáról: „*Mivel a levél közvetítője magam és rokonaim jó barátja, mindnyájunkkal szemben becsületes és jó szándékát bizonyította, és szállásunkkal is szemben lakik, a levelet nem a postával, hanem övele kézbesítetem. Ezért arra kérek, hogy kedvemért kínáld meg egy jó itallal, ő is szolgál híradással, ami számodra kedves és sürgős.*”¹⁷

December 24-én Valentin Kestlan újabb levelet küldött Bécsbe barátjának, Jekkel titkárnak. Látható, hogy folyamatos levélváltásban álltak. Közölte, hogy barátja november 21-i levelét megkapta. Panaszaira azzal válaszol, hogy ha majd Bécsbe jön hozzá, egy kiadós jó közös ivászattal fogja magát kimenteni. E levél is arra utal, hogy a két meghitt barát folyamatosan cserél híreket. Kiderül, hogy Jekkel innsbrucki hírekkel látta el Kestlant, ezek azonban nem bizonyultak pontosnak, s Jekkel maga korrigálta egy későbbi levelében őket. „*Der Innspruggerischen sachen halben dauon du meldung thuest (...) vnnnd selbst Corregiert hast, kain ainiger Puechstab geschrieben worden*”.

Kestlan válaszában közölte azokat a híreket, melyekről értesült, egy a levélbe helyezett hírlevél útján: „*Azért azonban, hogy ne panaszkodhass, hogy az újságokat nem tudatom Veled, [itt Kestlan a Zeitungen szót használja] közölhetem ami ezekből kéznél van, melyeket itt a levélbe téve látsz, és majd megtudsz. Most csak ennyit. Isten kegyelme legyen mindnyájunkkal.*” A Prágából küldött levél a mellékelt cédula híreivel folytatódik. Eszerint Nördlingen városa másodsor ígérte, hogy megadja magát a császár hadainak, ígéretüket azonban nem tartották meg. Ezért a császár elhatározta, „*ennlich gar preiß Zemachen*” – azaz a várost szabad rablásra bocsátja elfoglalása után. „*Ezért ugyanebből a városból a polgármester a tanáccsal együtt, és velük együtt a kardinális Augsburgból könnyes szemekkel jelentek meg a Császár Ófelsége színe előtt, segítséget kérve, könyörögve, kegyelmezzon meg nekik. Aztán a velük szemben barátságatlan szándékot ismét leállították.*” Ezután a császár még Dinkelsbühlt és Poppingot nevezte meg, amelyek ugyancsak megadták magukat. A következő hír Augsburgról és Ulmról szólt. „*Ulm és Augsburg követeik útján naponta kegyelemért könyörögnek, erről tárgyalnak.*” Az utolsó hír nem is lehet más, mint hogy „a tartománygróf lován elmenekült, senki sem tudja, hogy hová.”¹⁸

Ezek a hírek már arra utalnak, hogy a schmalkaldeni szövetség kezdeti sikereit immár a császári és katolikus csapatok győzelmei követték. Erről is lehetett hírlevél

¹⁷ Uo. Lad. XXIV et Y, fasc. I. num. 41.

¹⁸ Uo. Lad. XXIV et Y, fasc. I. num. 43.

Kestlan küldeményei között, egy olyan tudósítás, amely a sokasodó császári győzelmekről adott hírt a schmalkaldeni szövetség hercegeivel szemben. A Soproni Levéltárban ugyanis a Jekkel hírlevelek sorozatához kapcsolódó verzetet is található, amely a protestáns fejedelmek elbukását, a magukat kegyelemre megadó városokat, és a hadak fővezérét, Schärtlint csúfolja, és V. Károlyt dicsőíti. Feltehetőleg egy egyleveles nyomtatvány másolatát küldték Sopronba. A a két verset egymástól elválasztó latin szöveg jól kiolvasható, de részben értelmetlen. Annyi azonban kiderül, hogy a két verset bizonyos Witz nyomhatta Nürnbergben.

A vers címe: *Zertrennung des schmalkaldischen Pvnnds Anno d(omi)ni 1546*, azaz *A schmalkaldeni szövetség feloszlata 1546-ban*. Már az első sorok is gúnyos hangot ütnek meg: a genti Károly császár feloszlatta a schmalkaldeni szövetséget, és most már a szász János herceg sem növeszti pocakját. A hesseni Fülöp tartománygróf hadait otffeledte a csatamezőn, a württembergi Ulrich herceg csatakürtjébe fújt, de országát és embereit elvesztette. Schärtlin – a versben „*scharts nigl*” már nem hasonló a sváb királyokhoz. Ha az augsburgiak elismerték volna a császárt, nem égett volna le palotájuk és parkjuk. Most már nem mondják csúfolódva: Jön a császároccka Spanyolországból! Most már legkegyelmesebb uruknak nevezik!

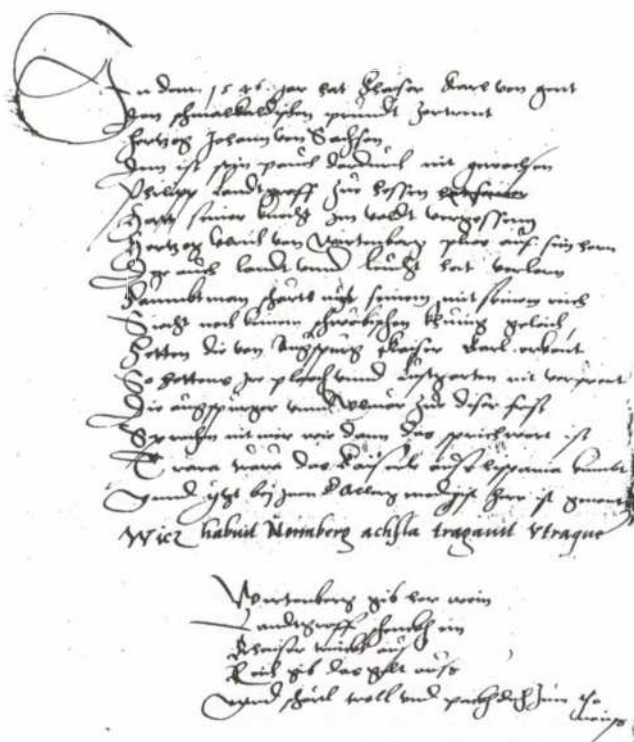
A vers jobb megértéséhez a következőket érdemes előrebocsátani: János Fülöpről tudjuk, hogy kegyetlenül bánt az 1525-ös parasztfelkelésben résztvevőkkel. Ulrich von Württemberg nyughatatlan, civakodó természetű herceg, 1522-ben már elvesztette hercegségét, majd a parasztfelkelőket lázította, svájci zsoldosokkal állt kapcsolatban, így akarta hatalmát visszaszerezni. 1546-ban János Frigyes szász herceg és Hesseni Fülöp megtámadták a császár pártján álló braunschweigi herceget.

In dem 1546. Jar hat Khaiser Karl von Gent
Den schmalkaldischen prundt Zertrennt
Hertzog Johann von Sachsen
Dem ist sein pauch dardurch nit gewachsen
Philipp Landtgraff Zue Hessen
Hatt seiner knecht im Veldt vergessen

Hertzog Vlrich von Wirtenberg plies auf sein horn
Der auch Landt vnnd Leucht hat verlorn
Haumbtman man scharts nigl seinem mit seinem reich
Siecht noch keinen schwäbischen khunig geleich
Hetten die von Augspurg Kaiser Karl erkennt
So hettens Ire plarch Vnnd Lustgarten nit verprent
Die Augspurger vnnd Wlmer zue diser frist
Sprechen nit mer wie dann das sprichwort ist
Trara trara das Kaiserl aus Hispania kumbt
Vnnd ytzt bej Inen der Allersgenedigist herr ist genant

Wicz habuit Norinberg achsla(?) tragauit Vtraque

Wirtemberg gib her wein
Landtgraff schenk kein
Khaiser wirckh aus
Reich gib das gelt auss
Vnnd schärtl troll vnd packh dich zum thor naus.¹⁹

The image shows a handwritten Latin text in a cursive script, likely a parody of a famous saying. The text is written in a dense, flowing hand with large, decorative initials. The main text is a 16-line poem. Below it is a shorter, 6-line parody. The final line of the parody is the German translation of the original text above it.

Angelus Silesius aus „Wohlverdientes Kapitel“ Kupferstich, 1664.

Ennek a nyomtatványnak a másolatában a győztes császár jelent meg, de volt, amikor a császár személyét sem kímélik. Egy 1523-as röpiratban, a *Practica*-ban a császár sem került el a gúny nyilait. „Figyelj csak, szegény Szent Római Birodalom – az egész világ cselédje és gúnyolódásának tárgya! Bölcseid ostoba tanácsot adnak Wormsban a Birodalmi Gyűlésen a szegény Károly gyerekek! Római császárnak hívják. Ő a császár, de bírái uralkodnak!”²⁰

Jekkel Bálint maga hozta iratait Sopronba, ám amikor hirtelen menekülnie kellett, a levelezése és megőrzött hírcsoportjai is a városban maradtak. Küldhették azonban a

¹⁹ Uo. ad Lad. XXXI et FF. fasc.3. nr.127.

²⁰ Schottenloher i. m. 130.; István Monok–Tibor Grüll: Der Katalog der Ungnad–Truber Druckerei in Urach (Tübingen). Wolfenbüttler Notizen zur Buchgeschichte 1992. 77–81.

híreket hírleveleket és *Neue Zeitung*-számokat a külföldi egyetemeken tanuló soproni diákok is. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája például az 1577-ben Wittenbergben tanulók nevét jegyezte fel: „Ebben az időben Wittenbergben tanult Michael Wirtt, Jacob Ratt vagy Ruffinus, Hans Schreiner, Carolus Rosenkrantz, Philippus Melanchthon vezetése alatt, akiket Sopronból küldtek oda.”²¹ Még a Jekkel Bálint kézírásában ránk maradt bírói jegyzőkönyvben olvasható, hogy amikor felolvasta fel 1551. június 15-én Reiß János fiának, Zakariásnak, Krakkból írt latin nyelvű levelét, az urak illő válasz küldését rendelték el.²² Valamennyi hazatérő diák hozhatott magával újdonságokat tartalmazó újságokat.

Grüll Tibor és Monok István tanulmánya figyelmeztet a nyomdai könyvjegyzékek fontosságára, az Ungnad nyomdának a Soproni Levéltárban található 16. századi katalógusának kiadása kapcsán. Németh Noémi újabb 17. századi tübingeni–soproni könyvkiadói kapcsolatokra hívta fel a figyelmet. Theodor Ömich soproni evangélikus lelkész a tübingeni Eberhard Wild nyomdásszal és könyvkereskedővel állt az 1620-as években levelezésben. Nyomdák, kiadók nemcsak jegyzékeket küldhettek, hanem olcsó *Neue Zeitung* kötegeket is. Számos útja-módja volt tehát az újságok Sopronba vezető útjának. Nemcsak magánszemélyek, hanem Sopron városa is hozatott újságokat néhány fennmaradt példány tanúsága szerint.

A 17. században megindult a többé-kevésbé rendszeresnek mondható nyomtatott újságkiadás, a Soproni Városi Levéltár sorozataiban fennmaradt újságszámok azonban kézírásosak, és részben az 1620-as, részben az 1640-es évek termékei. Jelenlegi ismereteink alapján nem mondható ki egyértelműen, hogy milyen formában érkeztek Sopronba, valószínűnek látszik azonban, hogy egy nyomtatott példányt másolhattak tovább a Belső Tanács tagjainak. Természetesen az sem kizárható, hogy Bécsen keresztül egy ún. *Zeitungsschreiber*, azaz újságmásoló termékeit kapta meg a város belső tanács.

„Aus Hamburg von 1. Martij 1620” címmel kezdődik az egyik újság.²³ A 18. századi leltározó, Oertl, *Relatio ex Hamburgo* címen vette fel az újságot, de eredeti címe nem ez. Mint ez ilyen újságban szokásos, másfajta hír is akadt az összeállításban. Az első hír arról tudósít, hogy Hamburgban Isten kegyelméből „már mintegy kilencven esztendeje nem verték meg a hadi dobot”. A lüneburgiak és Staden lakói között azonban mintegy 50 éve folyt a vita az Elba torkolatának tulajdonjoga miatt. Ebbe avatkozott bele a dán király, aki vörös határjeleket („rote *Donnen*”) helyezett el a folyón. Szinte a harmincéves háború előjátékának nevezhetnénk azt a másutt és másképpen is sokszor megismétlődő jelenséget, amit az újsághír lejegyez. Ezután Jörgen herceg katonáival Winßen-be jött, öt-tíz emberrel csónakon 40 lovaszt átszállított, és a tavat (nyilván annak gátját) négy helyen átvágatta. Az élelmiszerral együtt sok szép lovat elvitetett, az ottani marhapásztorokat megrémisztette, és ezek minden kis javukkal a városba menekültek”. Ezután megverte a dobot, és száz katonát toborzott seregébe, majd 300 lovassal megszállta a vidéket, a kilovagló városi junkereket kirabolta, nemcsak lovukat, de ruhájukat is elragadta. Akárha Grimmelshausen 1669-ben megjelent

²¹ Faut–Klein i.m. 39. (német), 107 (magyar)

²² Reiss Zakariás krakkói tanulmányairól: Tirnitz–Szakács i.m. 65.; vö. Németh Noémi–Schaffer Andrea: Adalékok a tübingeni heterodoxia nyugat–magyarországi kapcsolataihoz. Magyar Könyvszemle 1996. 223–233.

²³ SVL. Lad. XXXI et FF fasc. III. Num. 127.

Simplicissimus regényének híres kezdő rablási jelenetét olvasnánk, ha szelidebb változatban is.

A másik reláció viszont párizsi hírekkel kezdődik. A XIII. Lajos király megérkezett hercegeivel a parlamentbe, és 12 000 livre összegű évdíj kifizetését kívánta tőlük. Ezért az elégedetlenség nagy, mert mindez nagy kárára van a polgárságnak. Condé herceggel a polgárság emiatt az edictum miatt rendkívül elégedetlen. A március 4-i, Metzből érkezett hírek után Straßburgból azt jelentették, hogy a badeni örgróf Kinzichnél hidat veretett, ezen át először három ezred nehézlovasság vonult be, őket követte négy zászlónyi gyalogság, négy nagy löveg, és száz szekér hozta a hadifelszerelést. Ezt az újságban további katonai egységek részletes felsorolása folytatja. Hadnépével tartott a badeni örgróf is, aki elé Offenburgból három előkelő úr lovagolt ki, ezekkel hosszasan beszélgetett.²⁴

Időnként arról is maradtak fenn adatok, hogy II. Ferdinánd császári parancsai betiltottak egyes nem hivatalos újságokat. Amikor az 1620-as évek végén egy frankfurti könyvkiadó és Thurn und Taxis gróf postamester egyidejűleg adtak ki újságokat, II. Ferdinánd elrendelte, hogy Frankfurt város tanácsa a nem hivatalos újságokat tiltsa be. Talán efféle császári tilalommal függhet össze az a soproni városi jegyzőkönyvben olvasható rendelkezés is, hogy az újságok (beszerzését?) büntetés terhe mellett meg kell szüntetni. („Die Zeitungen sollen bey Straff eingestellt werden”). Mindez nem akadályozta meg később a feltehetően hivatalos városi vezetést, hogy az 1640. évben a „*Nürnbergischer Zeitung*” megérkezék Sopronba. Ebből a sorozatból két kézírásos szám maradt fenn.²⁵

A két 1640. januári és februári szám már a harmincéves háború végének állapotait jelzi. Egyre többet szerepelnek például a hírekben a svédek a népek hadszínterévé lett Németországban. Január 18-án jelentették Lipcséből, hogy előző este egy svéd trombitás adta hírül: a várostól 20.000 birodalmi tallért követelnek, és ha nem kapják meg, Königsmark a város körüli falvakat felgyújtja, de a követelésre nem kapott választ. Königsmark főhadiszállása Dolbützben van, és katonái nagyon kegyetlenkednek Querfurtban. Hágából francia híreket közöl az újság: XIII. Lajos Mazarint teljhatalmú biztosként küldte béketárgyalásra Kölnbe, amihez a hírközlő hozzáteszi azt a jámbor kívánságot is, hogy „Isten adja kegyelmét hozzá”. Rómából keltezték a következő hírt, miszerint egy bizonyos Sans herceget Rómából Nápolyba vitettek, itt nyilvánosan lefejeztették, Rudolfo apátot pedig felakasztották, mivel Gaeta várát fel akarták adni a franciáknak.

Holland, francia és olasz híreket jegyeztek fel az igen szép kézírással másolt 1640. februári számban is. Ezt az egykorú megjelölés is kiemeli: a hírek „*különböző helyekről (auß vndterschidlichen Orten)*” származnak. Hollandiában folynak az előkészületek a tavaszi hadjáratra, két hónap alatt 10 000 embert toboroztak. Minden tiszt köteles rangja elvesztésének büntetése mellett ezredénél megjelenni. Melander tábornok már egy ideje a neuburgi hercegnél tartózkodik és tanácsaival segíti. Dübadel altábornagy Straßburgba utazik, családostól. 220 muskétás felszerelésével együtt átkelt a

²⁴ uo. num. 128.

²⁵ SVL Lad. VI. et F. Fasc. I. Num. 37, és Lad. XXXI et FF. Fasc. III. Num. 129.

Weser folyón és csatlakoznak az ott található hadakhoz. Lipséből pedig azt jelentették, hogy Königsmark hadai Csehországba masíroztak. Január 28-án tudósítottak Rómából, hogy VIII. Orbán pápa hadi készülődése nagy erővel folytatódik, ugyanakkor hat vagy hét kaput befalaztak az Angyalvárban, hogy az itteni francia és spanyol katonákat féken tarthassák. Velencéből pedig azt jelentették február 3-án, hogy két kalózhajót a törökök kezére juttattak és Porto Modumba hajtottak. További hadi hírekről is olvashatunk, melyek Baselhez kötődnek, majd a január 28. és február 8. közötti időszakból Philipsburgból és Frankenthalból jelentették, hogy Alzey-t visszafoglalták a svédektől. Február elseje és 11-e között a szász választófejedelem hadai elfoglalták szállásukat.

Jekkel Bálint hírlevelei viszonylag egységes képet adnak a három fennmaradt Zettel és a sorozatot kiegészítő, V. Károlyt dicsérő vers alapján a schmalkaldeni szövetség harcairól. Ez később, a harmincéves háború időszakának újságjai esetében egyáltalán nem igaz, mivel a fennmaradt újságszámok a hosszú háború egy-egy kis szakaszának – nem is feltétlenül jellemző – eseményeit őrizhetik csak meg. Valamennyi hír ma már apró és összefüggés nélküli adat a harmincéves háború vérzivataros idejéből. A soproni városi belső tanács számára azonban akkor fontos információt hordozott, mert megtudhatták belőle, hogy merre nem utazhatnak kereskedők, melyik irányból nem várhatnak borkereskedőket, merrefelé nem szabad az egyetemre igyekvő diáknak útját vennie.

Az újságok beszerzésének és bizonyára rendszeres olvasásának legfontosabb erkölcsi tanúsága pedig az, hogy a soproniak látták maguk előtt az ezer sebből vérző akkori Európát, melynek sorsát figyelték. Ugyanezt az érdeklődést tükrözi, hogy Grimmshausen *Simplificissimus*-a már a megjelenése évében, 1669-ben bekerült egy soproni könyvtárba. Andreas Gryphius megrázó versét, a "Threnen des Vaterlandes, Anno 1636" „szonettjét aligha ismerhették, bár beszereztek jó szerzők könyveit, így Fischart Bienenkorbja és Johannes Claius versei szinte megjelenésükkel egyidőben kerültek a soproni könyvkereskedőkhöz.²⁶

A soproniak az 1620-as évek relációitól és az 1640-es évek *Nürnberger Zeitung*jától függetlenül is kaptak híreket a háborús Németországból. 1619-ben „*Nova ex castris Budwicensibus a Patre praesilio S(ocietatis) Jesu scripta Viennam*” címmel kaptak egy hírlevelet, ami a magyarok korai részvételéről is tudósít a harcokban. 1619. június 1-jén érkezett meg a magyar had Budweis (Ěske Budejovice) alá. Az előhadban 500 vértés katona indult ostromra: „*vehementer laetatus cum quingentis cataphractis obviam eis processit.*” A hírlevél részletesen beszámol a harci cselekményekről, a város bevételében azonban nem sikerült. A magyarokkal együtt támadó több mint kétezer cseh katona elmenekült a város alól, a csehek részéről elesett egy Schlick nevű főtiszt is: „*mansit eo in loco Comes á Slik, et duo alii Generales Equitatus, totus ferme nobilis*” A város felmentését kegyes dallal ünnepelték az atyák: „*Ezt a napot Isten adta nekünk*” – „*Cantatum illa die, summa cum pietate melodium illud, haec est dies qua fecit Deus etc. in foeliciter rebus domus gestis redivimus...*” – fejeződik be a hírle-

²⁶ Vö. Lesestoffe I. 68., 69., 73., 86., 143.

vél.²⁷ A *Historica et alia* sorozatból érdemes még egy iratra hivatkoznunk, ez az 1624-es Párizsban megkötött szövetséglevél, mely a *Capitulations Puncten der Verbindnuß* (A szövetség sarkalatos pontjai) címet kapta. Franciaország mellett Pfalz, (ekkor már hatalom nélkül) Nápoly, Mantua, Hollandia is tagja volt a tervezett Habsburg-ellenes csoportnak, de helye volt Bethlen Gábornak is, akinek nem kevés szerepet szántak. Ennek a szövetséglevélnek a 23. pontja a soproniakat is érdekelhette. „23. A hatalmas Fejedelem, Bethlen Gábor (a német szövegben *Herr Bethlehemb Gabor*) együtt a tőle függő és néki alattvaló urakkal kötelezi magát, hogy a Római Császár ellen 60 000 gyalogost, részben törököt, részben magyart, németet és cseheket a harcmezőn tart, részben a budai basát, hasonlóképpen a temesvárit is arra bírja rá, hogy a császár országnak hadi vállalkozásokkal, rablással és gyűjtogatással kárt okoznak, erre a célra Velence urai Bethlehem úrnak 500 000 aranyat („*Züggin*” – Zecchino?) és a francia király 20 000 arany koronát bocsát rendelkezésre.”²⁸ A soproniak számára a szövetséglevél ismerete nem volt közömbös, mivel a város közel egy esztendőn át – ha a történelmi szükségszerűség alapján is – Bethlen Gábor táborához tartozott.

A hírlevelek és a *Neue Zeitungok* összegyűjtése és számbavétele ezzel az összefoglalással bizonyára nem mondható Sopron vonatkozásában sem teljesnek. További példányok felbukkanására a soproni Evangélikus Líceum és a soproni Evangélikus Gyülekezet könyvtára gyűjteményeiben számíthatunk.

Valószínűleg elpusztult viszont a kismartoni ferences kolostor könyvtárának *Neue Zeitung*-gyűjteménye, amelyet 1883-ban a Magyar Történelmi Társulat könyvtári munkacsoportja még megtekintett. Megállapították, hogy a ferences könyvtár rendezetlen, de az atyák az anyag rendezését ígérték.²⁹ Ha szerencsés esetben 1945-ig átkeült egy nagyobb közgyűjteménybe, akkor fennmaradhatott. Ha nem, úgy 1945 és 1955 között a kolostor egyéb berendezésével együtt feltehetően megsemmisült. Juhász László alapos „*Burgenland történelmi útikalauz*”-a szerint a következő történt: „A ferences kolostor elhanyagolt és elhagyott állapotban van. Egyetlen szerzetes őrzi az üres termeket. A megszálló katonaság 1945-ben nagyon sok értékes emléket semmisített meg, illetve hurcolt el a kolostorból.”³⁰ Napjainkban egyházművészeti gyűjtemény van a kolostor egyik részében, a ferencesek újra visszatértek.

A Könyvtári Bizottság 1883-as jelentése mintegy 30 ősnymotványt említett és külön kiemelte: „*Igen gazdag a könyvtár régi Zeytung-gyűjteménye...*” Ezekből mintegy 7 kisebb-nagyobb nyomtatványt ír le az 1520-as és 1530-as évekből, amelyeket mint magyarországi vonatkozású újságlapokat emelt ki cím szerint az egykori jelentés. A háború nem könyörületes a régi újságokhoz. Ha valóban elpusztultak vagy elhurcolták őket, legalább ez a bizottsági jelentés őrzi az egykor gazdag kismartoni kolostori *Neue Zeitung*-sorozat emlékét. Esetleges megtalálása pedig óriási nyereség lenne az irodalom- és történettudomány számára.

²⁷ SVL Lad. VI. et F. Fasc. I. Num. 34.

²⁸ SVL Lad. VI. et F. Fasc. I. Num. 46.

²⁹ Matavovszky (szerk.) Emlékkönyv, 124–127.

³⁰ Juhász László: *Burgenland történelmi útikönyv*. München, 1976. 59.

„A város szép, népes és ellenséges támadással szemben eléggé jól védett. Gyakran ülésezik itt a magyar országgyűlés, jóllehet túlságosan is szűk hozzá.” – írta 1646-ban Martin Zeiler Sopronról a Magyar Királyság történetét és földrajzát bemutató igen népszerű művében.² Rövid, ám lényegretörő jellemzésénél nem véletlenül kapott kiemelt hangsúlyt, hogy a város az országgyűléseknek is többször otthont adott. Az országgyűlések idején ugyanis nemcsak a külföldi diplomaták fordítottak külön figyelmet a Magyar Királyságra, hanem ezzel párhuzamosan a korabeli hazai és nemzetközi nyilvánosság számára is sokféle tudósítás jelent meg a diéta minden fontos eseményéről. Az országgyűléseknek nemcsak hazai, hanem nemzetközi jelentőségük is volt, a birodalmi gyűlés mellett az osztrák örökös tartományok, Csehország és Morvaország rendi gyűléseiről is rendszeresen adtak ki nyomtatványokat. Természetesen a legnagyobb érdeklődésre az országgyűlések politikai jelentőségű reprezentatív eseményei, a király- és királynőkoronázások tarthattak számot. Ezek népszerűsítéséről a megkoronázott uralkodó propagandája gondoskodott röplapok és részletes külön beszámolók kinyomtatásával. A 17. század elején azonban a korabeli sajtópiacon megjelentek a nyomtatott hetilapok is, melyek már lehetővé tették, hogy egy-egy eseményről ne csak időszakos alkalmi kiadványok tudósítsanak, hanem a hírek egy folyamatos és rendszeres információáramlásba kapcsolódva kerüljenek napvilágra. Az 1609-től egyre több helyen kiadott hetilapok rendszeresen, aktuális információkkal, univerzális igényvel és nagy publicitással láttak napvilágot.³ A hetilapok tehát nagy távolságra, nagy tömegben és társadalmilag is széles körben juttatták el rövid időn belül az információkat. A hetilapoknak köszönhetően immár nemcsak a rendkívüli eseményeket, háborús híreket, vagy reprezentációs lépéseket követhették figyelemmel a korabeli olvasók, hanem az udvari élet mindennapjait is. Ez a folyamatos információ-láncolat tette lehetővé, hogy ne csak a hatalom számára fontos eseményekről jelenjenek meg alkalmi közlemények, hanem a hírek minden változásról elterjedjenek.

A 17. századi országgyűlések tehát Sopron számára a nemzetközi nyilvánosság átalakulása szempontjából is igen kedvező időszakban kerültek megrendezésre. Jóllehet nem elsősorban magáról a városról írtak ezekben a korabeli jelentésekben, ám Sopron városa mégis bekerült egy híráramlásba, mely folyamatos európai jelenlétet biztosított

¹ Németségai kutatásaimat Brémában és Berlinben a Pro Renovanda Cultura Osztrák–Magyar Közös Múlt Alapítvány támogatásának, Wolfenbüttelben a Herzog August Bibliothek ösztöndíjának köszönhetem.

² Martin Zeiler: A magyar királyság leírása. Fordította: Glósz József. Szerkesztette: Kollega Tarsoly István. Az eredeti szöveggel egybevetette és az utószót írta G. Etényi Nóra. Szekszárd, 1997. 119.

³ A 17. századi nyomtatott hetilapok katalógusa: Elger Blühm–Else Bogel: Die deutschen Zeitungen des 17. Jahrhunderts. Ein Bestandsverzeichnis mit historischen und bibliographischen Angaben. I–II. Bremen 1971. 3. Bde. Nachtrag. München 1985. Studien zur Publizistik Bremer Reihe 17.

a résztvevők számára, s egy szélesebb, kevésbé művelt nyilvánosság számára is közzé-
mértté tette a város nevét német nyelvterületeken.⁴

A hetilapok híreiből kirajzolódó európai és világtérkép arra is felhívja a figyelmet,
hogy teljes egységében és összefüggésrendszerében jelentek meg a hadi és politikai
hírek a nyomtatott hetilapokban. A diplomáciai tárgyalásoknál is kimutatható európai
hatalmi egyensúlyra való törekvés a korabeli nyomtatott hírek sajátos lenyomatában
is jelentkezik. Ennek jegyében az 1620-as évektől kezdve egyre részletesebb jelentések
láttak napvilágot a magyarországi és erdélyi politikai helyzetről. Elsősorban a kívülről
szemével is jól látható eseményekről tudósítottak, mint például, hogy mikor fogadták
audiencián Pázmány Péter esztergomi érseket, vagy milyen fázisban tartanak a Beth-
len Gáborral megkezdődött béketárgyalások. A hírek színvonalának a növekedését
azonban az jelzi egyértelműen, hogy a magyar és erdélyi országgyűlésekről is beszá-
moltak. Az erdélyi országgyűlésekről a német hetilapokban csak utólagos rövid össze-
foglalókat közöltek, de a magyar országgyűléseket hónapokon át figyelemmel kísérték.

Sopron város a magyar politikai élet fontos színtereként jelent meg a korabeli ki-
adványokban. A nemzetközi nyilvánosság előtt való folyamatos jelenlét azt is jelentet-
te, hogy a hírekben szereplő személyekkel, helyszínekkel a konkrét eseményektől
függetlenül is mint fontos tényezőkkel számoltak a későbbiekben. Így történt ez Sop-
ron esetében is, mikor egy tervezett országgyűlés kapcsán az Ordentliche Zeitungen
1629. november 17-i bécsi hírei között azt írták: vita zajlik, hogy a következő országgyű-
lés a szokásos Pozsony helyett ne az elmúlt két alkalommal ellátásból és kénye-
lemből is jól vizsgázott Sopronban legyen-e.⁵

Miért került Sopronba négy országgyűlés is a 17. században? Általában kézenfekvő
magyarázatként a pozsonyi pestisjárvány veszélyével indokolták az új helyszín keresé-
sét, de nagy szerepet játszott Bethlen Gábor erdélyi fejedelemsége idején, s 1681-ben
is a katonailag veszélyesnek tűnő felső–magyarországi helyzet. A Duna magas vízállása
is veszélyeztethette a pozsonyi vízi utat. Mivel Sopron Bécshez közel fekszik, az Udvar
számára is kényelmesnek és biztonságosnak számított. Nem véletlen azonban, hogy
éppen Esterházy Miklós nádorsága alatt tartottak két országgyűlést is Sopronban,
hiszen Esterházy maga is jól látta Sopron jelentőségét, ahol gyorsan pontos informáci-
ókhöz lehetett jutni az Udvarból, s a nádori reprezentációt is jobban meg lehetett
jeleníteni az Udvar számára. Esterházy ugyanis birtokai központját, Kismartont bizto-
sította a külföldi követek elszállásolására az 1625. évi soproni diéta idején.⁶ Sopron
egészségügyi viszonyai és szervezetsége is lehetővé tette az országgyűlés lebonyolítá-

⁴ A Sopronra vonatkozó újságlevelék jelentőségére már Csatkai Endre felhívta a figyelmet Rosner Máttyás 1660-ban kiadott Sopron
leíró könyvének méltatásakor. Rosner Máttyás: Sopron leírása 1660-ból Fordította: Németh Sámuel. Bevezette és jegyzetekkel ellátta:
Csatkai Endre. SZ. XXIV (1960.) 4. 300.

⁵ A hetilapokat a béremai Presseforschung Institut (BPFI) gyűjteménye alapján elemzem. Ordentliche Zeitungen 1629. November
17. Wien. Z 15/1629/N. "Der Ungarische Landtag/ welchen beede Kays: wie auch die Kön: Mayest: selber Persönlich beywohnen
wollen/ wird auff die negstkommende Liechtmess gehalten werden/ wo aber/ zu Pressburg oder Edenburg/ ist noch eigentlich nicht
bewust/ man vermeint zwar/ dass selbiger wiederumben zu Edenburg/ wegen besserer commoditet unnd logierung wird gehalten
werden/ dahin albereith der Kays. Hoff Furier/ die beste gelegenheit ausszusehen..."

⁶ Hiller István: "Sopronból azt írhatom Méltóságodnak..." Külföldi diplomaták az 1625. évi soproni országgyűlésen. In: Házi Jenő
emlékkönyv. Emlékkönyv Házi Jenő Sopron város főlevéltárosa születésének 100. évfordulója tiszteletére. Szerk: Dominkovits Péter,
Turbuly Éva. Sopron, 1993. 255.

sát. Miként Pozsonyban, Sopronban is magas volt a német lakosság aránya. A döntő többségében evangélikus soproni lakosság azonban a vallási kérdések előtérbe kerülését is előrevetítette.

Az 1622. évi országgyűlés

Az első 17. századi soproni országgyűlésről tudósító híradások egy mindössze kétlapos bécsi újságban jelentek meg. Ez mégis viszonylag nagy terjedelmet jelentett, mert ebben az időben Matthäus Formica neves bécsi nyomdája két hetilapot is működtetett, egyet a birodalmi híreknek, míg a másik lapot a Bécsben történeteknek szentelve.⁷ A bécsi hírek tulajdonképpen a császári udvar eseményeiről számoltak be, elsősorban arról, hogy az uralkodó és környezete hova látogatott, milyen követek érkeztek meg az udvarba és azokat mikor fogadták. Így az országgyűlésről is elsősorban az udvar szempontjából számoltak be, az udvar mozgását követték nyomon rövid hírekben, de minden számban tudósítva az újabb lépésekről, a legfontosabb információkra szorítkozva. Már április 30-án megírták, hogy május 18-ára hívták össze az országgyűlést, de az is kiderült, hogy a legfontosabb kérdés a békekötés Bethlen Gáborral, azaz hogy betartja-e a megállapodást, vagy sem.⁸ A következő héten május 8-án arról írtak, hogy a császár ismertette az általa előterjesztett megvitatandó pontokat, de azt is kérte, hogy lehetőleg 14 napon belül fejezzék be az országgyűlést.⁹ Május 14-én a császár felesége megérkezésének előkészületeiről számoltak be, hiszen másnap a császárnénak meg kell érkeznie, s hétfőn majd a császár ismerteti a propozíciókat.¹⁰ Június 4-én már egy részletes beszámoló jelent meg az országgyűlésről. A királyi propozíció a birodalom és az egész kereszténység érdekeire hivatkozott a tanácskozás megkezdésekor, azonban az is kiderült, hogy a világi és az egyházi rendek között nagy az ellentét. A tájékoztatásból az is kitűnt, hogy a világi rendek a nádorválasztást tartották elsődlegesnek.¹¹ Sőt, a hetilap végén már arról tudósítottak, hogy előző nap Thurzó Szaniszlót választották nádorrá. Arról is beszámoltak, hogy Bethlen Gábor egy csodálatosan szép paripát küldött, mely felszereléssel együtt mintegy 100 000 tallér értékű. Az ajándékot Batthyány Ferencen keresztül juttatta el, aki azonban felesége születését várja, s azért

⁷ A 17. századi bécsi hetilapokról: Helmut W. Lang: Die deutschsprachigen Wiener Zeitungen des 17. Jahrhunderts Diss. Wien, 1972.

⁸ „Demnach nunmehr die Siebenbürgische Landstandt in Ungern ankommen/ und die Ungarische Landschafft thails führen/ thails ziehen/ zu dem auff den 18. Künftiges Monats Maj angestellten Landtag/ also macht man sich mit der Convoy gefast/ und werden Ihr. Kays. May: sich zu Edenburg in utrumque paratus, eintweders zum Schwert zugreifen/ oder da die Ungern auch dermal eines ihren geschwornen Ayd in acht nehmen solten/ mit Kayserlichen Gnaden erscheinen.” BPFi Ordentliche Postzeitungen Z 15/1622/G/1

⁹ „Ihr May: haben an die Ungarische standt gefangen lassen/ den Landtag zu befürdern/ Inmassen dann erst höchstgedachte Kays. May. Propositiones berait kürzlich verfast/ und solle dieser Landtag uber 14. Tag sich nit erstrecke” BPFi Ordentliche Postzeitungen Z 15/1622/H/2

¹⁰ „Den 18. Dits seynd die Kays: Mayest: sampt dero Gemahlin von hinnen nach Oedenburg zu dem Ungarischen Landtag um 2 Uhr nach mittag aufgebrochen/ und werden mit 13 Cornet reutter beglaitet/ solle Morgen in gedachter Statt der Eintritt/ Montags die Kays. Proposition beschehen/ und Ihr Mayest: künftigen Mittwoch/ wegen dess gewöhnlichen Gottleihnams Umbgangs/ hieher komen.” BPFi Ordentliche Postzeitungen Z 15/1622/K/1

¹¹ Az országgyűlés főbb kérdéseiről, a nádorválasztás körüli vitákról: Horváth Mihály: Magyarország történelme. V. kötet Pest, 1872. 259-267.

nem mehetett el az országgyűlésre személyesen, így követte képviselte. A tanácskozást megnehezíti az óriási hőség.¹²

A hírekben az országgyűlés napi eseményei között az új helyszínre is kitértek. Sopron városáról megírták, hogy a város költségén az országgyűlésen a „szegénység ellen” három hordó bort, két ökröt, három szekér zabot adtak.¹³ A követségek érkezése mindig kiemelten fontos hírnek számított. A dán követ várható megérkezését június 4-én már előre jelezték. A követ által hozott békepontra adandó választ Sopronból érkezett friss értesülésként külön kiadványban jelentették meg.¹⁴

A külföldi követségek érkezése azonban nagy terhet rótt a városra. Ezért a beszállás nehézségeiről is tudósítottak a híradások. Az első miniszter, Hans Ulrich von Eggenberg számára például négy házat jelöltek ki. A kíséretéhez tartozó 17 századnyi katonaságot Sopron környéki falvakban szállásolták el, de hozzátették, hogy ez csak rövid időre szóló megoldás, mivel azt várják, hogy az országgyűlés 12 napon belül véget ér.¹⁵ A katonaság valószínűleg a királyné koronázásának biztosítására érkezett.

A június 25-i bécsi hírekből már úgy tűnik, hogy sikerült az országgyűlési törvényekben megegyezni, és elsősorban Pázmány Péter tanácsára és közbenjárására a klérus is megbékült. Az országgyűlés közelgő végét az is jelezte, hogy már a koronázást szervezték. A legnagyobb kényelmetlenségek abból származtak, hogy 14 napon belül koronázni kellett volna, de a korona Pozsonyban volt, nem Sopronban. Miközben a soproni diéta a végkifejlet felé tartott, egyre többet írtak a birodalmi hadi eseményekről.¹⁶

Július 9-én Sopronból azt jelentették, hogy a magyar vármegyék megkoronázzák a császárnét, csak a korona Sopronba, majd Pozsonyba szállítása a magas vízállás miatt gondot okoz.¹⁷ A királyné megkoronázása azonban olyan fontos esemény volt, hogy

¹² *„Obwolv nach beschehener Kays. Proposition zu Oedenburg/ die Ungarischen Standt alsbaldt zu Befürderung Rechtsens/ und gemainen Nuzes/ Ihrer und der ganzen Christenheit Wollfarth/ reife deliberationes darüber gehalten/ derentwegen taglich ainen Puncten auff Ihr Mayest. Replica oder Confirmation eingeben so hat doch bisshero das Eyss (gleichwol in grosser Hiz) nichts brechen wollen/ dieweil die Cleresey vor allen die Restitution ihrer Güter begert/ die weltlichen Standt aber auff die Erwöhlung aines Palatini getrungen.“*

BPFI Ordentliche Postzeitungen Z 15/1622/M/1

¹³ *„Der Statt Oedenburg Kost Freygedigkeit ist mit 3 Fass Wein/ 2 Ochsen/ und 3 Wagen schwar Haber zubeschreiben/ Referiert sich diese Statt ebnermassen auff die Armut daran sie selbst schuldig.“*

¹⁴ Herzog August Bibliothek (HAB) GL Sammelbd 22/1. H 342. *„Dennemaerkische Commission-Handlung am Kaeserlichen Hoff Zum Ersten. Proposition Königlicher Majestaet in Dennemarck Abgesandten zu der Röm. Kays... Wie solches auff den Ungarischen Landtage zu Oedenburg im Monat Majo und Junio dieses 1622 Jahrs vorgegangen/ und menniglich zur Nachrichtung in Druck gegeben. Gedruckt im Jahr 1622.“*

¹⁵ *„Der Herr von Eggenberg ist in obernandter Statt sehr ubel auff/ Ihr Mayest. Suchen ihne durch 4 durchbrochenen Hauser taglich haimb/ im ubrigen werden die 17. Compagnia/ so umb Oedenburg in den Dörffern einquartiert/ wider der Ungern 7. Compagnia wol schutzen/ und was sonst in Schleschen Granzen ligt/ wo anderst der Unger durch den vorigen Schaden verstandig worden/ und kein mehrer Ruin nicht erwarten wil/ den angefangen Landtag inner 12 Tagen zu Endt bringen.“* BPFI Ordentliche Zeitungen Z 15/1625/

¹⁶ Ordentliche Postzeitungen Z 15/1622/P/1

¹⁷ *„Das Oedenburg vernimbt man dass sich die Ungarische Spanschaftten/ die Kayserin zu krönen/ inwidersezen in bedeckung/ dass künfftig/ wan die Kay: May: einen Erben/ so dess Mannss Stammes/ bekame/ in ableibung seiner Kays: May: dass Königreich Titulo haereditario an sich ziehen/ und nit weniger von Erzerzog Ferdinando Ernesto praesentiert wurde/ dahero gedachtes Ungarisches Königreich in Krieg und Streit geführt werden möchte/ und solle hierauff die Kron/ so auff dem Weg nach Oedenburg/ wiederumben zuruck und die Krönung verschoben sein/ (andere zwar geben dem grossen gewasser die ursach/ als dass deswegen*

külön részletes beszámolót is közzétettek róla. Ez az augsburgi kiadvány elsősorban magát a ceremóniát mutatta be, amely a szokásos forgatókönyv szerint zajlott le, azonban a szokatlan új helyszín miatt különösen fontos volt. A „helyszíni tudósítást” 1622. július 26-án keltezték Sopronban, és minden mozzanatra kitértek. Elsősorban az ünnep fénye, a látvány volt fontos a jelentéstévő számára.¹⁸

A koronázás reggel 7 órakor kezdődött. Az egyházi szertartást a ferencesek templomában tartották, miután a királyné szép rendben bevonult a jelenlévő sok tekintélyes követ, udvarhölgy és nemes kíséretében. A jelenlévők mind ünnepi öltözetet viseltek, az udvarhölgyek pedig világos színben voltak, kivéve kettőt, akik „arannyal és művészi ékszerekkel díszített” ruhákban vonultak fel. „Gyönyörű muzsika” szól, majd hosszú litániát énekeltek. Az érsek olajjal megkenete a királynő felsőkarját. Ditrichstein, az udvarmester, és az udvarmesternő, Portia grófnő, valamint az udvarhölgyek „fenséges ezüst öltözetben” vonultak fel. A beszámolóban a magyar főméltóságok szerepét is pontosan megjelölték, e szerint az udvarmester vitte a koronázási kardot, a palatinus tartotta az országalmát, Esterházy országbíró a jogarral vonult. A ceremónia végén Te Deumot énekeltek. Igen beszédes a koronázási bankett ülésrendjéről szóló tudósítás, ahol még inkább kitűnik a magyar főméltóságok kiemelt szerepe. A nyomtatványok pontos ülésrendet nem közöltek, de az egyértelműen kiderült, hogy a díszvacsorán a királyné mellett a pápai nuncius, majd a spanyol és a mantovai követ foglalt helyet, mellettük bal oldalról az esztergomi érsek és a palatinus, valamint Esterházy (Miklós) és Széchy ült Achot gróffal. A bankett a városházán táncsal folytatódott, és reggel hétfőn tartott „nagy örömmel”.¹⁹

A részletes beszámoló Nürnbergben, Johann Lauernnél is megjelent, csupán a nyomtatásban kimutatható kisebb különbséggel.²⁰

Az 1625. évi országgyűlés

A jól sikerült 1622-es országgyűlést tekinthették mintaként egy következő országgyűléshez, sőt akár egy királykoronázáshoz. Az 1625. évi országgyűlés előkészítésekor kezdetben ugyan még az is kétséges volt, hogy lesz-e egyáltalán diéta, hiszen Bethlen támadása miatt nem tűnt igazán alkalmasnak az időpont, sőt az előzetes tárgyalások folyamán Pázmány Péter is úgy vélte, hogy nem volna szerencsés összehívni egy újabb gyűlést.²¹

Ugyanakkor a bécsi udvar számára a spanyol kapcsolatok erősítése érdekében az lett volna kedvező, hogy a házasságra készülő Ferdinándot királlyá koronázzák még

die Kron nit fort zubringen gewest.) "Ordentliche Postzeitungen Z 15/1622/R/1 Hetyéssy István: A soproni országgyűlések és a magyar korona soproni házigazdája. SSz. XXVII (1963) 371-372.

¹⁸ A koronázásról beszámoló spanyol és olasz nyelvű kiadványok még inkább a reprezentációt mutatták be. Vö.: Otto G. Schindler: Von Mantua nach Ödenburg. Die Ungarische Krönung Eleonoras I. Gonzaga (1622) und die erste Oper am Kaiserhof. Biblos. 46,2. Wien, 1997. 261-291. A tanulmány használatát Szende Katalinnak köszönöm.

¹⁹ Röpl. 550a HAB 160.8. Quod. 14. H 74. "Ausführlicher Bericht dess Process und Verlauffs der Königlichen Crönung Der Allderurchleuchtigsten/ Grossmachtigsten Fürstin und Frawen/ Frawen Eleonorae/ Römischen Kaiserin/ zu Hungern und Böhmen Königin/ Erzherzog in Oesterreich/ Herzog in zu Mantua geschehen. Inn der Königlichen Statt Oedenburg in Hungern/ den 26. Tag dess Monats Julij/ umb 7. Uhr Vormittag. Gedruckt zu Augspurg/ bey Sara Mangin Wittib/ im Jahr 1622."

²⁰ HAB 238. Hist 21. H 75. A kiadvány szó szerint egyezik, csak a nyomtatásban mutathatók ki eltérések.

²¹ Fraknói Vilmos: Pázmány Péter és kora I-III. Pest, 1872. 147.

apja életében.²² A döntő fordulatot azonban Thurzó nádor halála jelentette, hiszen az új nádor megválasztásához az országgyűlés összehívása volt szükséges. Még a hetilapok jelentéseiből is kitűnik, hogy a következő nádor személye nem volt kétséges. Esterházy Miklós, aki az udvar és a rendek számára is kedvező jelöltnek tűnt, már az 1622. évi választáson is eséllyel indult. A nyilvánosság előtt az újsághírekből már igen jól ismert volt Esterházy, aki mint a török ügyek szakértője többször szerepelt a híradásokban. Már a Thurzó nádor május 1-jei haláláról szóló hírek közzétételekor, május 17-én megjelent a híradás, miszerint Esterházy a legesélyesebb a palatinusi méltóságra.²³ A közlemény szerint a nádorválasztás miatt kell országgyűlést összehívni.

Már az országgyűlés előkészületeinél érdemes megfigyelni, hogy három év elteltével a korabeli sajtó egész másképp tudósított az eseményekről. Már a végleges döntések előtt megjelentek fontos politikai jelentőségű értesülések. A császári udvar manipulálhatta a híradásokat, hiszen a hetilapok ellenőrzése Bécsben a jezsuita egyetem feladatahoz tartozott, a jezsuiták pedig meghatározó szerepet játszottak a Burg propagandagépezetében és reprezentációjában. Mégis figyelembe kell venni, hogy egy újabb, május közepén megjelenő hetilapban is részletesen kitértek a nádorválasztás szükségességére.²⁴ Ekkor pedig még nem eldöntött tény, hogy meghirdetik-e az országgyűlést. A nádorválasztás nem az udvar érdekei, hanem a magyar rendi jogok szempontjából meghatározó. A híradásokból is kitűnik, hogy a magyar rendek követelik a palatinus választást. A május 31-i hírek szerint a hétfőre és keddre összehívott Titkos Tanácsnak is foglalkoznia kell a kérdéssel, ehhez hívták meg a magyar „előkelőket”. A híradásokban nem közölték név szerint, hogy a magyar főméltóságok közül kik vettek részt ezen a tanácskozáson.

Nem valószínű, hogy a hetilapokat a császári udvar befolyásolta előzetes hírek közvételével, hiszen még a szeptember 30-i, II. Ferdinánd legszűkebb környezetében tartott titkos tanácskozáson is a nádorválasztás és a királyválasztás elhalasztása mellett foglaltak állást.²⁵ Sőt, az országgyűlés megnyitáskor előterjesztett *Propositiones* sem tartalmazta e két fontos kérdést. Ennek ellenére tisztában voltak vele, hogy az országgyűlés fontosnak fogja tartani egy nádor megválasztását. Az újsághírekben már a korányári hónapokban szerepelt, hogy az országgyűlést elhatárolták, a nádorválasztást pedig addig elhalasztották.²⁶ Tehát az országgyűlés összehívásáról és a nádor választásáról hosszan, lényeglátóan írtak a korabeli hetilapok.

²² Hiller István: Magyar nádorválasztás és európai politika. Az 1625. évi soproni országgyűlés nemzetközi diplomáciai vonatkozásai. SSz. XLIII. (1989) 59-70.

²³ „Demnach der Ungarische Palatinus/ Herr Stanzl/ Thurzo/ Todts verschiden ist/ also hat selbiger Secretarius das Königliche Sigill Ihrer Kays: May. Alhero gebracht/ welches Ambt Interim Herrn Obristen Esterhazy zuversehen aufgetragen worden. Nach dem Fest der Allerheyligisten Dreyfaltigkeit seind alle Ungarische Raht/ theils wegen erwehlung eines neuen Palatini/ theils auch/ wie verlauth/ wegen eines Landtags/ alhero citiert worden.” BPFf Ordentliche Postzeitungen Z 15/1625/E/1

²⁴ „Aufß Ihr Kay: M. beschehene Cítuation/ seind des Königreichs Ungern Fürnembste Herr Landt Rathe allhier in grosser anzahl erschienen/ die seind jüngst verschinen Mon: und Dinstag in Gehemben Rath berueffen worden/ am Mittwoch aber ist ihnen in Particulari ein Proposition zu delibrieren angehendigt worden/ wie verlauth under andern des Königreichs Ungern Nothwendigkeiten/ wegen erwehlung eines neuen palatini/ unnd dann wegen eines Landtags/ dahero sie diese tag gar fleissig bey Hoff zu Rath gangen siend/ wie vermuthlich/ werden sie bald schliessen und widerumb nach Hauss reisen” BPFf Ordentliche Zeitungen Z 15/ 1625/ G/7

²⁵ Hiller: Nádorválasztás, i.m. (5.jz.) 61-62.

²⁶ BPFf Ordentliche Zeitungen Z 15/1625/E/1

Június közepén jelent meg az újságokban, hogy szeptember 8-ára hívták össze az országgyűlést, ismét Sopronba meghirdetve,²⁷ pedig a diplomaták jelentéseiben is csak augusztusban közölték tényként, hogy országgyűlést hívnak össze.²⁸

Az országgyűlés előkészítéséről június végétől írtak részletesebben. A nyomtatott hírek egyre inkább azt hangsúlyozták, hogy valószínűleg Esterházy Miklós lesz a nádor, hiszen nagy szerepe volt abban, hogy Magyarországon minden nyugodt és csendes, és mind a török, mind pedig Bethlen Gábor békére vágyik.²⁹ Elképzelhető, hogy Esterházynek magának is szerepe volt abban, hogy ennyit írtak az újságok róla már nádorrá választása előtt. A hetilapok híradásaiban elsősorban nem katonaként, hanem ügyes politikusként, a török ügyek szakértőjeként szerepelt már országbíróvá választása előtt. Esterházy figyelemmel kísérte a hetilapok tudósításait. Hírnevében persze nemcsak politikai és diplomáciai érzéke játszott szerepet, hanem az is, hogy népszerűsítése az udvar érdekeinek is megfelelt, hiszen ő volt az ideális nádorjelölt. A nyár folyamán csak rövid utalásokban tértek ki az országgyűlés kérdésre. Július 19-én azt írták, hogy a császár utazását Ulmba néhány nappal elhalasztották, mert a szeptember 8-ára kiírt országgyűlést személyesen kell megnyitnia, ahol majd a törökkel kötött jó és állandó békét is szentesítik.³⁰

A szeptember 8-ára összehívott országgyűlésre II. Ferdinánd október 13-án érkezett meg, az érdemi munka is ekkor indult. Mivel az októberi hetilapok elvesztek, így azokból nem rekonstruálható az az időszak. Nem tudni, hogy miként írnak Esterházy Miklós október 20-i nagy fölényrel való palatinussá választásáról, de a királykoronázásról tudósító utólagos összefoglalásokban is kiemelik, hogy nem sokkal az országgyűlés megnyitása után egyhangúlag választották meg.³¹

A legrészletesebb tudósítás egy november 29-én kiadott hetilapban jelent meg, ahol elsősorban a soproni országgyűlésről írtak,³² hozzátéve, hogy Bécsben nem történt semmi említésre méltó. A beszámoló szerint Sopronban a hangulat békés és egységes, s már az artikulusokat alkotják. Az országgyűlésnek az udvar számára legfontosabb döntésével, a királyválasztás kérdésével hosszasan foglalkozik a kiadott jelentés. Amint Esterházy javaslatára az eredeti tervekben is szerepelt, a palatinus megválasztása után vetették fel a királykoronázás kérdését. A hetilap tudósításában is egyértelműen tükröződik az udvarnak az a szándéka, hogy a „magyar rendek” javasolják a királyválasztást. Sopronból azt jelentették, hogy Szent Katalin napján a rendek egyértelműen és egyhangúlag kinyilatkoztatták, hogy bár nem halt meg a császár, még életében megválasztják az utódát, az idősebb fiút a hercegek közül, és meg is akarják koronázni. Az esztergomi érsek egy szép és ékes orációban fejtette ki e véleményét, melyre a császár rövid, de díszes latin nyelvű választ mondott, mely szerint a rendek kérésére

²⁷ BPFf Ordentliche Zeittungen Z 15/1625/K/1

²⁸ Hiller: Sopronról. i.m. (20.jz.) 255.

²⁹ BPFf Ordentliche Zeittungen Z 15/1625/L/1

³⁰ BPFf Ordentliche Zeittungen Z 15/1625/O/1

³¹ App.H.812. *„Ungarische Krönungs-Handlung. Das ist: Kurzer doch Eygentlicher Verlauff, wie den 11/22 Octobris vergangenen 1625. Jahrs, der Röm. Kay. Auch zu Hungarn unnd Böhmen Königl. Mayst. Herrn Ferdinand II... Elteter Printz Herr Ferdinandus Ernestus Erzherzog zu Oesterreich zu einem Ungarischen Könige designirt, öffentlich zu Oedenburg proclamirt und den 8/18. Decemb. Dasselsten solenniter gekrönet worden. Nürnberg, gedruckt bey Caspar Fulden. 1626.”*

³² BPFf Ordentliche Zeittungen Z 15/1625/K8/1

beleegyezik, hogy szeretett idősebb fiát királlyá válasszák az ő életében. Erre a magyar kancellár a rendek nevében válaszolt egy magyar nyelvű beszédben.³³ Pázmány kiemelten fontos befolyása nyilvánvalóan tükröződött a nyomtatott hírekben is, de áttételesen Esterházy szerepére is utalt e hetilap, miszerint a nádor egy pompás bankettet adott, melyre minden jelentősebb vendéget meghívott.

A másnapi eseményről is beszámoltak, eszerint szerdán délelőtt a soproni városi tanácsházán egyhangúlag királlyá választották a herceget. A császár és fia négy órákor fogadta a gratulációkat, azután a rendek szép beszédeket mondtak, hosszú uralmat és jó egészséget kívántak. A nyomtatvány szerint úgy hírlík, hogy a koronázás decemberben lesz, és már elkezdték az előkészületeket. Azt is közzétették, soproni tudósítás alapján, hogy nem volt még oly szerencsés és barátságos országgyűlés, mint itt ez. Még égi jelet is észleltek, hiszen Sopron felett december 8-án az égen három Napot láttak egyszerre, csak nem tudják, hogy mit jelenthet ez. Az artikulusokat, mint a jelentés elején is szerepelt, még az egész gyűlésnek el kell olvasnia, de a koronázás után hamar befejezhető a diéta. A hitelesnek tekinthető jelentéshez zárásként azt a nem hivatalos értesülést is hozzáfűzték, úgy hallani, hogy Sopronban a magyar rendek élve jogaikkal már el is fogadták az artikulusokat.³⁴

Már a választásról igen részletes beszámolókat jelentek meg, de a koronázásról a hetilap kétoldalas beszámolója mellett külön röplap és nyomtatott hírlevél is tudósított. A különböző műfajú kiadványok eltérő terjedelemben, és különböző hangsúlyokkal foglalkoztak e fontos eseménnyel. A hetilapok még 1625-ben megjelentek a december 8-i koronázásról. A hetilapban egy december 13-i jelentés alapján közöltek rövid, lényegretörő beszámolót. Eszerint a koronázás szerencsésen zajlott le, és úgy történt minden, amint szokott az új helyszín ellenére is. A hetilapban az udvar számára legfontosabb követek jelenlétét hangsúlyozták elsősorban.

A legrészletesebb jelentés egy röplapon jelent meg. A nagy méretű és igen hosszú szöveggel kommentált, metszettel illusztrált röplap³⁵ Augsburgban Wilhelm Peter Zimmermann műhelyében készült. A metszet az eddig ismeretlen királykoronázási helyszín miatt különösen részletes. Az is kitűnik, hogy bajban volt a metsző, nem volt igazán pontos képe a városról. Sopronról kevés látkép terjedt el a 17. század közepéig, mert a népszerű grafikák elsősorban a törökellenes harcok helyszíneiről jelentettek meg képes tudósításokat. Koronázási városként pedig Pozsonyról készültek a legfontosabb helyszíneket és a város látképét is bemutató látképek. A röplap metszetén Sopronról csak egy igen kezdetleges rajz látható, ahol a Tűztorony, az erős városfal és városkapu rajzolódik ki határozottan. A metszeten, mint mindig elsősorban a koronázás eseményei fontosak, de az elnagyoltságban az is szerepet játszhatott, hogy Sopron hitelesnek tekinthető metszetes látképei is jórészt a 17. század végéről valók.³⁶ A ké-

³³ A nádor- és a királyválasztás leírása: Horváth Mihály 1872. 318-323.

³⁴ BPFf Ordentliche Zeuttingen Z 15/1625/K8/2

³⁵ "Zu Ehren dess Durchleuchtigsten/ Grossmachtigsten/ Fürsten unnd Herrn/ Ferdinandi III. Zu Ungarn/ Dalmatien/ Croatien/ unnd Slavonien/ Königs/ Erzherzogs/ zu Oesterreich/ So beschehen zu Oedenburg den 8. Decemb. Anno 1625." John Roger Paas: The German Political Broadsheet 1600-1700. Volume 4. (1622-1629) Wiesbaden 1994. P 1075. Röpl. 551/b Kicsinyített másolat az Ulmi Staatbibliothek példányáról

³⁶ Csatka Endre: Soproni látóképek (veduták) 1890-ig. In: Csatka Endre és Dercsényi Dezső (szerk.): Sopron és környéke műemlékei. Budapest, 1953. 120-126. 6. szám. Második kiadás 1956. Askercz Éva: A soproni Liszt Ferenc Múzeum grafikai gyűjteményé-

pen feltűnően hangsúlyos a felvonulási menet és a magyar nemesség bemutatása, amint erre a magyarázó szöveg is felhívja a figyelmet. Magát a városkapu előtt kigyózó menetet is részletesen ismertették.

A röplapon kitértek röviden az előzményekre. Az augsburgi röplapon szó szerint idézték az *Ordentliche Zeittungen* című bécsi hetilapban november 29-én megjelent híreket, elsősorban azt hangsúlyozva, hogy az esztergomi érsek szép latin beszéde nyomán fogadta el a császár a rendek kérését a fia megkoronázását.

Ferdinánd koronázása 1625-ben. John Roger Paas: *The German Political Broadsheet 1600–1700. Volume 4. (1622–1629)* Wiesbaden 1994. P 1075.

A röplapon az előkészületekre is utaltak. A korona november 30-án délután fél négykor érkezett meg Pozsonyból Sopronba. A röplap metszetén jól kivehető a koronázási menet, sőt a fontosabb résztvevők helyét tíz pontban ismertették. Az új helyszín miatt a nyomtatott hírlevélben is közölték a koronázási menet leírását. Külön hivatalos szabályzatot is kiadtak az új koronázási város miatt,³⁷ de erre nem utaltak a nyomtatványokon, csakis a jelentős személyekkel foglalkoztak. De a hetilapok híreiben szerepelt, hogy nagyobb gyalogság állt sorfalat a soproni szegényháztól a város Szent Mihály kapujáig, majd katonai rendben a Szent Mihály kapu elé vonultak, ott sorakoztak fel. A menet leírásakor azonban nem a biztonsági intézkedésekre figyeltek, sokkal inkább

nek története. In: *Arrabona 14.* (1972). 157-174. 3. szám. Rózsa György: *A Birckenstein-féle metszeteskönyv* In: *Magyar Könyvszemle LXXIII.* 1957. 31. Rózsa György: *Sopron látképeiről.* In: *Tanulmányok Csatnai Endre emlékére.* Sopron, 1996. 201-206.

³⁷ Bartonek Emma: *A magyar királykoronázások története.* Reprint, Budapest 1987. 147-148.

a felvonulás látványosságaira. Először a német trombitások jöttek, majd Auersperg és Löbel ezredes, azt követően Ferdinánd századával, majd a magyar nemesek következtek, végül a palatinus 50 párdúc- és tigrisbőrbe öltöztetett lovasa és kürtöse, akiket maga Esterházy követett udvari emberekkel körülvéve. A koronát a koronaőr, Pálffy János vitte. A korona után ismét két század következett, Montecuccoli és Staffenberg lovasai pisztolyokkal, majd 50 magyar és osztrák nemes, továbbá az udvarhölgyek, valamint a koronát kísérő hintók következtek.

A röplapon részletesen bemutatják a külföldi követek, különösen Carlo Caraffa nuncius, Ossona spanyol követ, és a Toszkána nagyhercege képében megjelenő Altoviti firenzei nagykövet elhelyezkedését.³⁸ Megaw exellenciája, a császári udvarmester, egy szép karddal és egy aranyruddal, aztán négy herold a császári koronával és Herberstein arannyal. A röplapon nagyon sokat írtak a magyar nemesek szerepéről név szerint megemlítve, hogy Zrínyi Miklós jött a karddal, Terschazky (Frangepán) Miklós a kereszttel Pálffy István, Pálffy (János) az országalmával, majd Esterházy Miklós nádor következett díszes magyar öltözetben. A röplap a koronázás szakrális részét is bemutatja. Az esztergomi érsek vezette a szertartást a ferencesek templomában, és az aransarkantyús vitézek avatását is itt tartották. Az esküt a szokásokhoz híven a szabad ég alatt tartották két érsek, a nádor, a kancellár, és a kamara elnöke közvetlen jelenlétében.

Az 1626-ban megjelent nyomtatott hírlevél elsősorban a látványosságokat emelte ki, így ebből némiképpen a város országgyűlés alatti életére is fény derült. Kitértek arra, hogy az országgyűlés megnyitásakor a magyar király érkezését egy hordó különlegesen finom borral köszöntötte a városi tanács. A koronázás alatt díszlovékat adtak le, trombitások és dobosok játszottak³⁹, és megszólaltak a harangok. A Szent Mihály templom tornyán zászlókat lengettek. December 8-án, a királyi koronázás napján esős, hideg napok után szép és kedvező volt az idő. Amint a koronázásról kijöttek a templomból, arany és ezüst érméket szórtak szét a nép között, majd egy szép bankettel ért véget a nap. A koronázási lakomáról keveset lehet tudni,⁴⁰ a nyomtatványból is csak az derült ki, hogy szép ünnepélyeket rendeztek. A röplapon viszont ismertették a bankett ülésrendjét, ahol feltűnő módon a három jelenlévő nagykövet, a pápai nuncius, a spanyol ambassador és a firenzei követ mellett az esztergomi érsek és a nádor foglalt helyet. A fogadás nagyon vidám és ünnepélyes volt, amit szépséges tánc követte, majd ismét az asztalokhoz tértek vissza. Az utolsó mozzanatokról is beszámoltak a nyomtatványokban. Megírták azt is, hogy miként vitték vissza Sopronból Pozsonyba a koronát. A december 20-i hetilapban a korona Pozsonyba tartó útjáról számoltak be. A királyi család Bécsbe való visszatérését is nyomon követték, és arról is tudósítottak, hogy a koronázásra Sopronba rendelt katonaságot ismét Morvaországba küldték vissza.⁴¹

³⁸ A koronázáson résztvevő követségekről: Hiller: Nádroválasztás i.m. (5.jz.) 256. A velencei és a bajor követséget nem emelik ki a nyomtatványokban.

³⁹ A nyomtatványokból nem derült ki, hogy az udvari muzsikusok mellett milyen szerepet kaptak a városi zenészek az ünnepségek idején, annak ellenére, hogy a városnak gazdag zenei élete volt. Vö.: Bárds Kornél: Sopron zenéje a 16–18. században. Budapest, 1984.

⁴⁰ Bartoniek 1987. 148.

⁴¹ BPFÍ Ordentliche Zeittungen Z 15/1625/N8/1

A császári udvarra vonatkozó ceremóniák az 1625. évi országgyűlés idején is kiemelten fontos hírek számítottak. A bécsi hetilapok július 12-én megírták, hogy a császár születésnapjára 9-én az udvarban a lovagok díszes felvonulást tartottak, és egy szép művészi tűzijátékot rendeztek.⁴² A híradásokban az is szerepelt, hogy a fiatal királyi utód szórakozásaiban a magyar nemesi fiatalok is résztvettek. 1625. június 7-én, miközben arról tájékoztattak, hogy az uralkodó nagyobbik fia már elindult az udvarból s három órakor Nickelsdorffnál átlépték a határt, az első táborot Wolkersdorffnál ütik, s majd Keresztelő Szent János ünnepére érkeznek meg. Nickelsburg felől Joslawiz felé mentek, amely egy kedves vidám kastély, ahol szép a park, és vadászni is lehet, s néhány napot ott is maradnak, amíg a magyar nemesek haza nem érnek a tanácskozás után.⁴³

Az 1634–35-ös országgyűlésnek jóval kisebb a nemzetközi visszhangja, mivel nem volt olyan ceremónia, sem király-, sem királyné-koronázás, de még nádorválasztás sem, amely külön is felhívta volna a figyelmet az eseményre.⁴⁴ A mindössze három hónapig tartó tanácskozásra amúgy is rányomta bélyegét a nádor és az esztergomi érsek vitája. Maga Pázmány Péter is csak hosszabb késlekedéssel érkezett az országgyűlésre, s soproni útja után hosszan panaszkodott megromlott egészségére.⁴⁵ Úgy tűnik, az országgyűlés előkészületeivel is volt probléma, az uralkodó karácsony előtt érkezett meg, de a szállása nem volt megfelelően előkészítve.⁴⁶ A Sopronból érkezett hírek publikálását az is gátolta, hogy a bécsi hetilapkiadásban is kisebb-nagyobb szünetek álltak be, a Német-római Birodalomban megjelenő hetilapok pedig elsősorban a hadi hírekkel voltak tele.

Változások a 17. század közepén

A 17. század közepére azonban újabb jelentősebb változás következett be a nyomtatott híráramlásban. Már korábban is jellemző, hogy nemcsak utólagos beszámolókat adtak ki politikai és hadi eseményekről, hanem folyamatosan, sőt előzetesen is megjelentek híradások. A század első felében a magyar főméltóságok, elsősorban Esterházy Miklós és Pázmány Péter nemcsak ismerték, hanem saját reprezentációjukhoz használhatták is a nyomtatványok híradásait.⁴⁷ A század közepére azonban még egyértelműbbé válik az a folyamat, hogy akár az udvari propaganda érdekeivel szemben is megjelenhettek híradások a magyarországi eseményekről.

A hónapokon át tartó 1655. évi diétáról hosszan és lényeglátóan tudósítottak, a nádorválasztás mellett a török elleni védelmi költségek körüli vitákról is beszámoltak.

⁴² BPFf Ordentliche Zeitungen Z 15/1625/N/1

⁴³ BPFf Ordentliche Zeitungen Z 15/1625/H/7

⁴⁴ Az 1634. évi országgyűlésről: Horváth Mihály 1872. 383–388.

⁴⁵ „A Soproni Gyűlésnek eleitől fogva oly megbontakozott egészséggel vagyok, hogy ezt a szegény rothandó testet, mint egy dőlő házat, sok tatarozással kell mindaddig gyámolyítanom, míg az Úr Isten elhozza azt az órát, melyet bölcs gondviselésből rendelt életem végezésére.” I. Rákóczi Györgyhöz írt 1635. május 25-i levél. Pöstyén, Pázmány Péter levelezése 956. 584.o.

⁴⁶ „Bizony dolog ez a magy gondviseletlenség: és mindenütt elhírelték, hogy az ő felsége szállása körül nincs semmi készület. Elég galiba, ha karácsonra kell oda mennünk” 1634. december 5. Pozsony, Sennyei István győri püspök, kancellárhoz. Pázmány Össze-gyűjtött Leveli II. 915. 1911. 531.

⁴⁷ G. Etényi Nóra: Pázmány Péter és a korabeli publicisztika. Megjelenés alatt a Pázmány-konferencia kötetében. Szerkesztette: Hargittay Emil. Piliscsaba, 2000.

A hetilapok híreit elemezve kitűnik, hogy a magyar nemesség politikája nemcsak a nemzetközi diplomáciai életben, hanem a nemzetközi nyilvánosság előtt is ismert volt. Természetesen a békét megszegő török elleni határmenti harcok hírei váltották ki a legnagyobb érdeklődést. Az 1660-as évek elejétől kezdve új lehetőséget nyitott a magyar főmértóságok számára, hogy a császári udvar békepolitikájával szemben a Német-római Birodalomban egyre inkább megfogalmazódott egy törököt kiűző nagy háború koncepciója.⁴⁸ Talán éppen erre a Magyarországról növekvő érdeklődésre felfigyelve jelentette meg Sopron városról készített disszertációját Rosner Mátyás Wittenbergben 1660-ban.⁴⁹ Az 1663–64. évi magyarországi török elleni háború idején a hetilapok tanúsága szerint a hadi események jelentették a vezető híreket szerte Európában, különösen a német nyelvterületeken.⁵⁰ Elsősorban a török seregek elhelyezkedésére, a várostromokra, vagy a téli hadjáratra vonatkozó hírek jelentek meg Komáromból, Győrből, Pozsonyból, Szatmárból és Grazból keltezve.

A politikai jelentőségű hírek áramoltatásában azonban kiemelkedően fontos szerepet játszott Sopron városa is. A soproni hírek nem hetilapokban, hanem a már részletesebb jelentéseket tartalmazó nyomtatott hírlevelekben tűntek fel. A várossal mint információs központtal is számoltak a korabeli hírközlésben. A soproni híradások azért sajtóatosak, mert a város nem számított hivatalos védelmi és katonai hírközpontnak. A nyomtatott hírekből is kitűnik, hogy a legális és az illegális híradások között egyensúlyoznak ezek az értesülések.

A Sopronból közreadott hírekben általában nem neveztek meg konkrét hírforrást, legfeljebb arra utaltak, hogy egy kereskedőtől érkeztek az információk. A hírek sokfélesége azt jelzi, hogy Sopronban többféle információs hálózat futott össze. A kémjelentések mellett közvetlen beszámolókra is hivatkoztak, a jelentéstevő megnevezése nélkül.⁵¹ Az 1663 szeptemberében megjelent híradások még általánosan a magyar területeket ért nyomorúságról és pusztításról adtak hírt a török seregek Érsekújvár elleni ostroma kapcsán.⁵² Az októberben keltezett jelentések között már elsősorban Zrínyi Miklós tevékenységéről írtak túlzó beszámolókat Sopronból, ahol a jelentés szerint nagy örömmel fogadták a hadvezérnek a városon átvonuló mintegy 40000 fős seregét.⁵³ A jelentésből nem derült ki, hogy nyomdahiba, vagy tudatos propaganda a

⁴⁸ R. Várkonyi Ágnes: Török világ és magyar külpolitika. Budapest 1975. Uő.: Európa Zrínyije. Irodalomtörténeti Közlemények 1996/1-2. 1-39. Uő.: Apafi-Zrínyi-Comenius. Erdély a nemzetközi török háborúban 1663-64. In: Emlékkönyv Jakó Zsigmond 80. Születésnapjára. Szerk.: Sipos Gábor. Kolozsvár 1996. 502-524.

⁴⁹ RMK III. 2128. Dissertatio Geographica. Exhibens Descriptionem breviorum, celeberrimae illius, Regiae Juxta Ac liberae Civitatis, Sempronii... Wittenberg, 1660.

⁵⁰ G. Etényi Nóra: Az 1663-64. évi magyarországi török elleni háború a Német-római Birodalom nyilvánossága előtt. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1997.

⁵¹ "Dass ich jüngst Meldung gethan,..." Universitätsbibliothek München, Hist 4015/20. Bayerische Staatsbibliothek München J. publ. e. 329/46. "Warhafft Schreiben/Von Gründlichen Nachricht der Blutdürstigen Türcken und Tartarn Beginnen/ und was vor Neuhausen passirt/ auch nunmehr völligen General-Aufbot der Ungarn/ welche anezo willig/ wein denen zur behülff Herr Graf Nicolai Serini/ zum Generalismo völlig erklaret. Vom 10. 11. und 12. Montag Septembris/ 1663."

⁵² Röpl. 603/a. UBM 4 Hist. 4017/31. "Gewisse und Warhafft Relation, unterschiedlicher Schreiben aus Wien und Ungarn/ wegen sehr erbarmlichen Zustands der Christen/ und von der Türcken grossen Sicherheit und Tyranny. Im Monat Septembris/ des Jahrs Christi/ 1663."

⁵³ Az október 9-i hírek szerint Zrínyi Miklós mintegy 40 000 fős horvátokból és magyarokból álló sereggel vonult át a városon, nagy fogadalmat tartva. Röpl. 616. UBM 4 J. publ. 329/38. "Hoffnung guten Siegs Mit zusammenführung vieler Völcker/ und frewdigen Ankunfft des Generalissimi Grafen von Serin/ sampt einem Schreiben eines Feldobersten den 12. Octob. An. 1663."

valószínűleg 4000 fős sereg többszörösére nagyítása. Egy 1664-es nyomtatott hírlevélben igen jól értesülten a február 22-i soproni hírek között Zrínyi Kanizsa és Szigetvár ostromát előkészítő terveire utaltak, nem sokkal a téli hadjárat befejezése után.⁵⁴ Az április 27-én érkezett hírek Kanizsa ostromának első lépéseiről számoltak be Zrínyi egyik kapitányától Sopron mellől származó jelentés alapján.⁵⁵ Sajnos a hírek rövid összegzésként láttak napvilágot, így nem lehet azonosítani ezeket a diplomáciai hír-áramlásba befutó értesülésekkel. A Bécsbe akkreditált brandenburgi követ, Andreas Neumann, hivatalos jelentései mellé többször mellékelte latin nyelvű beszámolókat, melyek közvetlenül magyar faktoroktól származtak. A követ azonban a bizalmas információk miatt nem nevezhette meg azt a „magyar barátját”, akitől az értesüléseket szerezte.⁵⁶ Ezek a legtöbbször Pozsonyból, de alkalmanként Sopronból keltezett jelentések elsősorban a magyar fő- és köznemesek politikáját világították meg: hogy miképp próbálják mind szorosabbra fogni a nemzetközi diplomáciával, a külföldi követekkel meglévő kapcsolataikat.⁵⁷ A wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban található magyar és lengyel vonatkozású 1665-ös kéziratos jelentések között is lehetett soproni híreket nagy számban találni, melyek a vasvári békekötés után még egyértelműben mutatják, hogy az illegalitásba kényszerülő magyar politika miként próbálta a nemzetközi nyilvánosságot információk eljuttatásával tájékoztatni és megnyerni. Sopron kiváló helyzetben van információszerezés szempontjából, innen könnyen továbbíthatók a magyarországi hírek, s az udvarban lévő követekkel is fenttartható egy folyamatos kapcsolat. Mégsem lehet azonosítani a nyomtatásban megjelent soproni faktorokat. Az információszerezés és -továbbítás sokrétűsége és rejtettsége miatt a kutatások jelenlegi állásában nem lehet pontosan meghatározni, hogy ki mozgathatta ezeket a Sopronba befutó szálakat. A Sopronban ügyvédként tevékenykedő, és a magyarországi hírek áramoltatásában jelentős szerepet játszó Vitnyédi István levelei között található hírek más típusúak, sokrétűbbek, mint azok, amelyek végül kiadásra kerültek.⁵⁸ Bár a diplomatáknak átadott részletes tájékoztatás mögött Vitnyédit mint Zrínyi Miklós nem hivatalos „titkárát” is gyaníthatjuk, ám közvetlen kapcsolatainak megélékülése inkább 1664 végére tehető.⁵⁹ Erre utal az is, hogy Vitnyédi István alumna, Dömötöri György, valamint a soproni líceum két volt diákja is szerepel a

⁵⁴ App.H. 896. UBM 4018/51. BSBM Tur. 88/3b *Continuation mit mehreren Umständen/ vom Serinischen Zug in die Hungarische Türkei: sambt einem Bericht auss Ober-Hungarn von dess Türckischen Kaysers gorsser Kriegs-rüstung M. Februarii Anno 1664.*

⁵⁵ *Scheint zwar unglaublich/ allein hat solches Herr Grafen von Serin Hauptmann Namens Galdy/ an einen guten Herrn nacher Oedenburg berichtet.* App.H. 907. *Glaubwürdige Nachricht von Der beyden Hungarischen von den Türcken besetzten Vestungen Canischa und Neutra/ continuirenden bloquade und bald verhoffenden Eroberung: Wie auch von einen General Leutenants/ Graf von Hohenloh... Im Monat May/ 1664.*

⁵⁶ Egy megbízható embertől a soproni országgyűlésről, az evangélikus rendek tiltakozásáról is szerzett információt. Marczali Henrik: Regesták külföldi levéltárakból 1660–1664. 2. Közlemény. Történelmi Tár 1881. 117-120.

⁵⁷ A követjelentések mellé csatolt részletes beszámolókat Marczali Henrik csak ritkán regesztázta. Berlin. Geheimer Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz. Berichten des Präsident Neumann, Türkei Rep.XI. 273e

⁵⁸ Vitnyédi István levelei, 1652–1664. Adalékul a XVII. századi politikai és erkölcstörténehez közli Fabó András. Magyar Történelmi Tár XVI–XVII. Szerk. Toldy Ferenc. Pest, 1871.

⁵⁹ Vitnyédi sajátos külkapcsolataira és szervező szerepére: Klaniczay Tibor: Zrínyi Miklós. Budapest, 1964. 782. 788-794.

Zrínyi Miklós halálára Tübingenben kinyomtatott gyászversek szerzői között.⁶⁰ Andreas Neumann brandenburgi követ jelentései szerint annak is híre terjedt, hogy a vasvári béke elfogadtatására az udvar országgyűlést tervezett Sopronban 1664 októberében.⁶¹ A 17. század második felére talán éppen a Zrínyi Miklós körüli nagy nemzetközi propagandából okulva a császári udvar is sokkal hatékonyabb hírközlést működtetett. Nemcsak az udvari reprezentáció erősödött fel, de a magyar főméltóságok nemzetközi jelenlétét is megpróbálták visszazsorítani.⁶² Az 1670-es évek abszolutista törekvései után az 1681-es országgyűléssel a kompromisszumok időszaka következett.⁶³ A császári udvart megegyezésre sarkallta, hogy ismét aktualitást kapott egy esetleges török háború. XI. Ince pápa titkos diplomáciai tárgyalásokkal, európai uralkodókat megbékéltető politikájával indította el a török elleni nagy háború előkészítését.⁶⁴ Az is egyre inkább nyilvánvalóvá válik, hogy Kara Musztafa nagyvezír kihasználva a magyarországi állapotokat rövidesen egy nagyobb hadjáratot indít.⁶⁵ A protestáns vallásszabadság elnyomása, valamint Thököly mozgalma miatt nagy nemzetközi érdeklődés kísérte a császári udvar politikáját. A francia hetilapok is beszámoltak az országgyűlés összehívásáról Thököly szempontjából szemlélve az eseményeket, s arról, hogy végül Thököly, mivel nem kapott megfelelő biztosítékokat, nem ment el a diétára.⁶⁶ A nemzetközi figyelmet a bécsi francia és holland követ jelenléte is biztosította.

Az 1681. évi országgyűlés

A prédikátor perekkel nemzetközileg is megtépzott tekintélyű Habsburg udvar új, a magyar főméltóságokkal megbékéltető politikáját propagandájában is hirdette. Az 1681. május 12-én megnyitott országgyűlésről megjelent kiadványok nem elsősorban a magyar, hanem az európai közvélemény számára közvetítették I. Lipótnak mint magyar királynak a reprezentációját. A kiadványok elsősorban Lipót császár és magyar király, valamint Lipót harmadik felesége, Eleonora Magdalena Theresia (1655–1720) népszerűsítését szolgálták. A hét hónapig tartó országgyűlésnek az udvar számára legfontosabb eseményeiről külön metszeteket készítettek, melyeken minden lényeges ceremóniáról külön beszámoltak. A többrészes sorozat egyik elemeként képi tudósítás készült Lipót császár és magyar király 1681. május 22-i soproni bevonulásáról.⁶⁷

⁶⁰ Bleyer Jakab: Német siralmas énekek Gróf Zrínyi Miklós halálára. Irodalomtörténeti Közlemények 1900. 44-55. Csatkai Endre: Soproni diákverselők a 17. század derekán. SSz. 1955. 75-85. Irodalmi élet és könyvgyűjtés a középkori és reneszánsz Sopronban. A Soproni Múzeum kiállítása a Lábasházban. A kiállítást rendezte és a vezetőt összeállította: Grüll Tibor. Sopron, 1992. 29.

⁶¹ Október 15/5. Jelentés. Marczali Henrik 1881. 136.

⁶² Rózsa György: Magyar történetábrázolás. Budapest, 1973. A Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Frangepán Kristóf kivégzése kapcsán az udvar által közzétett korabeli kiadványok: Siralmas jaji érdemlő játék. Magyar nyelvű tudósítás a Wesselényi-mozgalomról. A kéziratot közzéteszi és a bevezetést írta: Bajáki Rita. Szerkesztette és az utószót írta: Hargittay Emil. Pilisicsaba, 1997. 25-31.

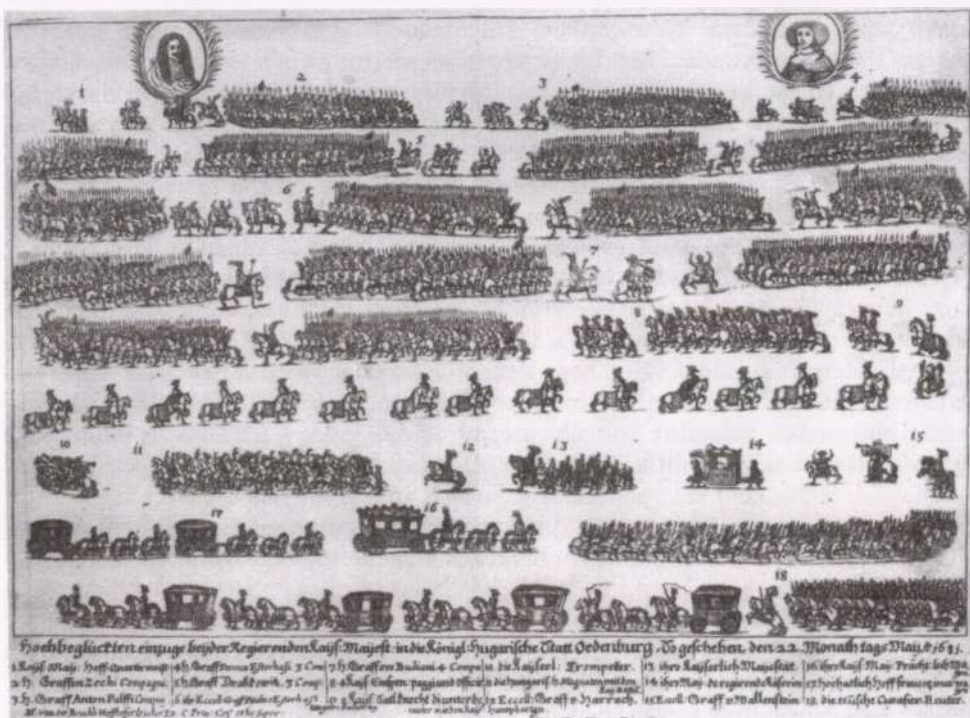
⁶³ Németh Sándor: Az 1681. évi országgyűlés. Budapest, 1915. Magyarország története 1526–1686. Főszerkesztő: Pach Zsigmond Pál, Szerkesztő: R. Várkonyi Ágnes II. kötet Budapest. 1985. 1237–1242. A vonatkozó részt Benczédi László írta. Zsilinszky Mihály: Az 1681. évi országgyűlés történetéhez. Budapest 1883.

⁶⁴ R. Várkonyi Ágnes: Az ígéret ideje. In: Uő.: *Europica varietas – Hungarica varietas*. Budapest, 1994. 140.

⁶⁵ Walter Leitsch: Miért akarta Kara Musztafa meghódítani Bécsset? In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerkesztette: Benda Kálmán – R. Várkonyi Ágnes. Budapest, 1988. 69-70.

⁶⁶ Köpeczi Béla: "Magyarország a kereszténység ellensége" A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Budapest, 1976. 48-50.

⁶⁷ I. Lipót bevonulása. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok (MNM TKCS) 2877. Luther emlékkiállítás a Szépművészeti Múzeumban 1983/84. Kat.sz. 389.

I. Lipót magyar király bevonulása. Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok (MNM TKCS 2877)

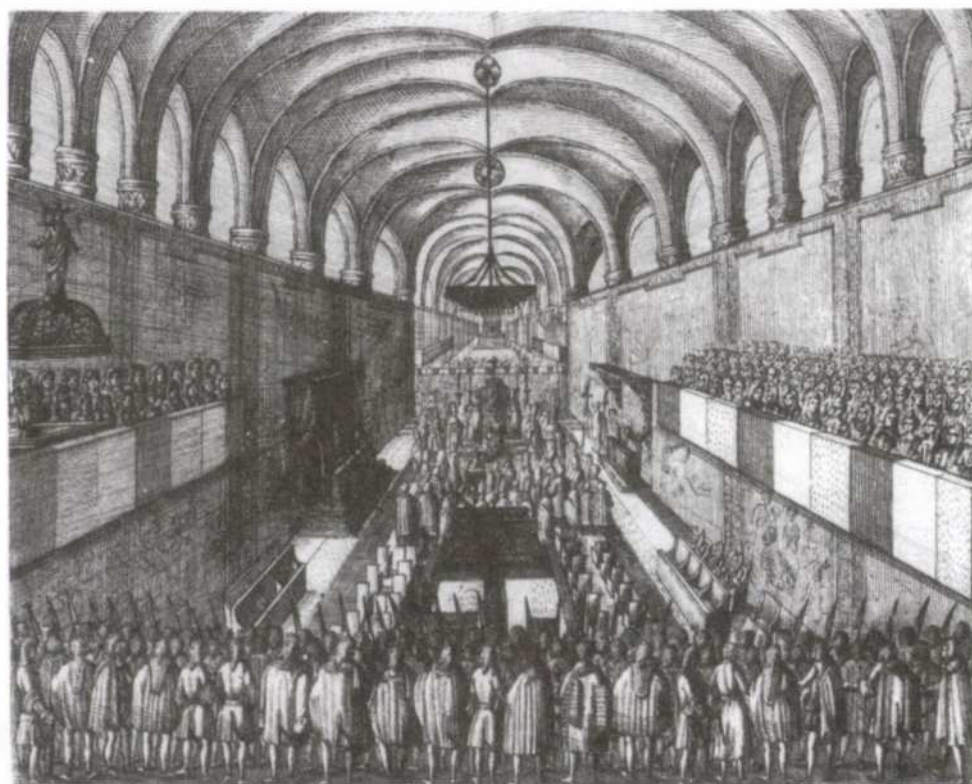
A kép tanúsága szerint a magyar mágnások ünnepélyesen fogadták az uralkodót és feleségét. A kvartélymester társaságában Pálffy Antal, Esterházy Ferenc és Draskovich (János) három-három százada mellett Esterházy Pál, majd Batthyány (Ádám) négy százada következett, majd a császári katonák és trombitások, azután ismét a magyar mágnások, valamint a császári tanács, Harrach gróf és a császár a császárnéval, az udvarhölgyek hintóikban, majd a kocsik az ellátmánnyal. Az udvari könyvkiadó nyomtatványa utólagosan készült, mert már nádorként tünteti fel azt itt megválasztott Esterházy Pált.

Az udvar megbízásából külön metszet készült a ferencesek templomának belső terét mutatva a szakrális részről,⁶⁸ amikor a veszprémi püspök a királyné fejére helyezte a „házi koronát”, és egy másik ábrázolás a koronázást kísérő külsőségekről.⁶⁹

A koronázásról készült beszámolókból egyértelműen kitűnik, hogy az udvar igen határozottan kézben tartotta a tájékoztatást, Bécsben metszett és kiadott röplapon tettek közzé a királyné koronázásához képest igen részletes képi és szöveges beszámolókat.

⁶⁸ MNM TKCS 58250

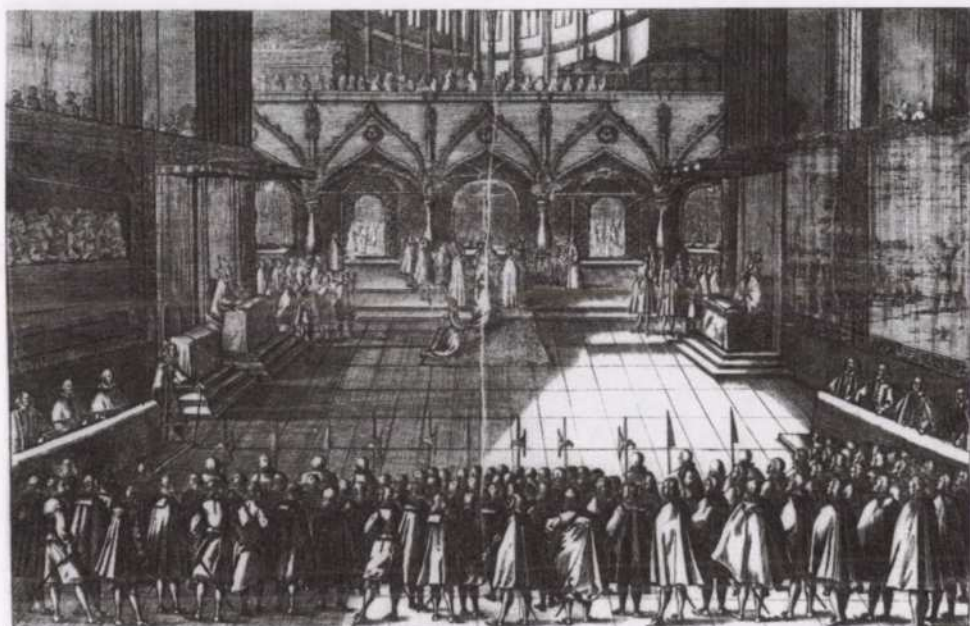
⁶⁹ MNM TKCS 1834

Templombelső MNM TKCS 58250

A december 9-i koronázásról a legrészletesebb képi beszámoló egy bécsi metsző, Johann Martin Lerch, és egy bécsi kiadó és udvari nyomdász, Peter Paul Vivian munkája nyomán látott napvilágot.⁷⁰ A metszeten részletesen, jól kivehető képi ábrázoláson, és hozzáfűzött magyarázattal ismertették az ünnepélyes eseményt. A ferences templomba vonuló ünnepélyes menetet 17 pontban mutatták be, a szövegben azt is hozzátéve, hogy miként 1608-ban Pozsonyban, piros, fehér és zöld szövet borította a trónig vezető utat. Az alsó képen az is látható, hogy az ünneplő tömeg minként tépi szét, szokás szerint, a díszítésre használt szövetet. A menetet a császári főemberek, miniszterek nyitották meg, mögöttük az aranygyapjas rend tagjai, utána öt herold a címerekkel, majd a császári jelvények következtek: a jogarral Rappach gróf, a koronával Sizendorf gróf, a birodalmi almával Zeil gróf, a karddal a birodalmi marsal haladt. A birodalmi ékszerek után Lipót császár vonult. Utánuk, amint a viselete alapján az ábrázolásból is kitűnik, a magyar nemesség következett. Az udvarmestert követve a

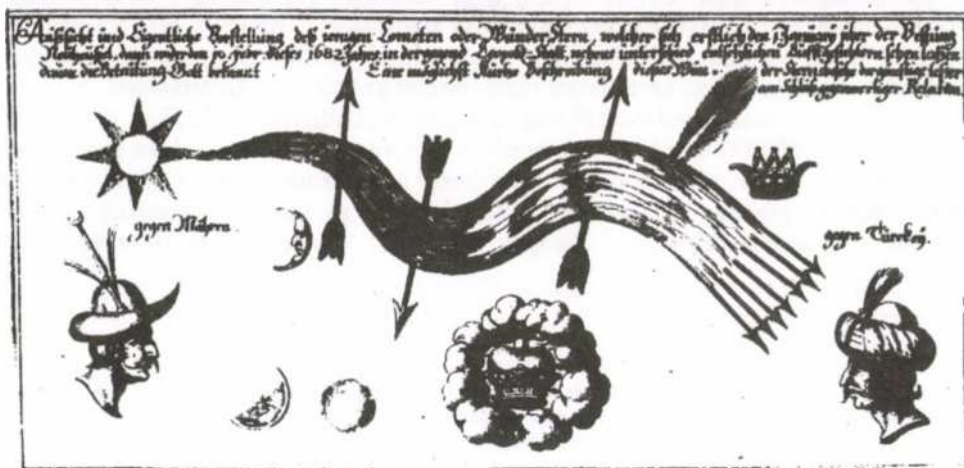
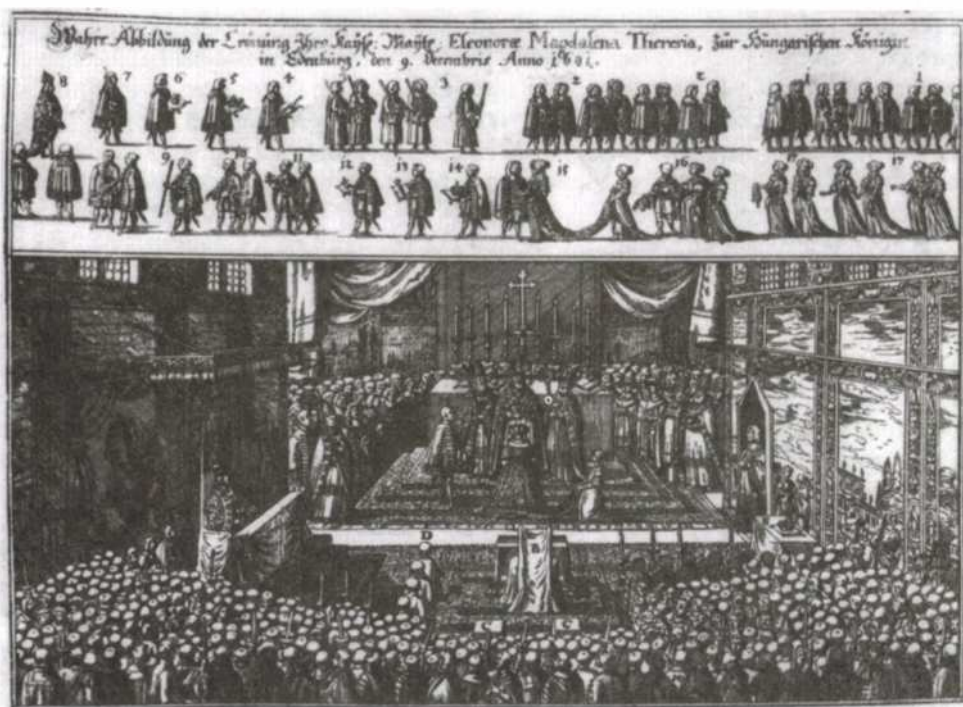
⁷⁰ A metszeten közzétette: Rózsa György: Daniel Suttinger soproni látképe 1681-ből. Művészettörténeti Értesítő XLVII. 1998/1-2. szám. 137-141. 1. kép. Soproni Városi Levéltár. A röplap kinagyított másolatáért Dominkovits Péternek és Hiller Istvánnak tartozom köszönettel.

A királyné koronázása. MNM TKCS 1834

két koronaőr vonult, az országalma Draskovich Miklós országbírónál, a jogar Erdődy Miklós horváth bán, a korona pedig a nádor, Esterházy Pál kezében volt. Ezután a császárné következett, akit Ditrichstein, a császárné udvarmestere vezetett, a hosszú uszályt Rappach grófnő vitte, őket a magyar viseletről szintén felismerhető palatinus felesége, és az udvarmester lánya követte. A sort az udvari dámák zárták. Az ünnepélyes bevonulásról egy december 13-án keltezett nyomtatott hírlevél⁷¹ is beszámolt, de csak a magyar nemesek és a magyar koronázási ékszerek helyzetét ismertették, s csak a magyar udvarmestertől sorolták fel a bevonulók helyét. Magáról a templomban lezajlott szertartásról a röplapon egyetlen kép és három hasáb szöveg tudósított. Ebben a vonatkozásban a 28 pontban összeszedett beszámoló a részletesebb. A ceremóniát két óraker kezdtek meg a püspökök. Az evangélikus oldalra ültették a császárt az oltár mellé, baldachin alatt a császárnét a kórusra középre helyezett trónra. Mellette szék állt piros szövettel leborítva, a koronázásnál asszisztálók számára és ahová a hölgy ült. A bal oldalon a magyar mágnások a koronázási ékszerekkel. Jobb kéz felől a házi korona kis asztalkán. A mise kezdetén hamarosan rövid csönd után felhangzott a „művészi” zene, trombiták, üstdobok szóltak míg az episztoláig nem értek.

⁷¹ App.H. 2123. *„Eigentlicher Verlauff, Welcher Gestalten die in der Stadt Oedenburg gehabte Crönungs-Solemnitäten Ihrer Mayest. Der Regierenden Römischen Kaiserin Zur Künftigen Regierenden Römischen Kaiserin Zur künftigen Hungarischen Königin, unter grossem Frolocken gehalten. Auch wie prächtigen die versamleten Hungarischen Herren, Stande neben denen anwesenden Kayserlichen Hoff, als vielen Ausländischen Cavalliers darbey erschienen... sub Dato Oedenburg, den 11. Decembris. 1681. den 13. December.”*

A csodás égi jel a koronázásról tudósító röplap alsó metszetén Deutsche illustrierte Flugblätter des 16. und 17. Jahrhunderts Bd. IV.: Die Sammlungen der Hessischen Landes- und Hochschulbibliothek in Darmstadt. Hg. V. Wolfgang Harms und Cornelia Kemp. Tübingen 1987. 275. 370-371.

A veszprémi püspök, az újonnan koronázott magyar királyné kancellárja feltette a házi koronát a királyné fejére. A kardot a jobb kezébe, az országalmát a bal kezébe helyezte az ima alatt. Végül a királynét a trónra ültették, majd *Te Deum laudamus* énekeltek. Az udvar közzétett híreit más kiadók is átvették. Leglátványosabban a röplap metszetének elterjedése mutatható ki. Egy 1682-ben kiadott röplapon egy nagy képben a két legbeszédesebb mozzanatot, a koronázáshoz felvonuló díszes ünneplő menetet és az egyházi részt összegezték.⁷²

A röplap alsó képén pedig egy csodás égi jel feltűnéséről tudósítottak, melyet 1682. január elsején Érsekújvár, majd február 10-én Lipótvár felett láttak. A török veszély jelenlétét, és az égi jel törökellenes jelentését nemcsak az 1663-ban elfoglalt Érsekújvár, s a vasvári békében engedélyezett, s Érsekújvár védelmi szerepét átvevő Lipótújvár jelentette, hanem a képi ábrázolás is. Az üstökösből a török ellen indulnak nyilak, de két korona is látható, ami az égi jelet az országgyűléshez köti.⁷³ A metszethez tartozó szöveg és a magyarázat elveszett. Egy török támadás növekedő veszélyét, illetve a török elleni háború újbóli aktualitását az égi jelről tudósító más röplapok is hangsúlyozták.⁷⁴

A nyomtatványokon szembetűnően hangsúlyosak a magyar nemesi viseletek, a képek nagyon pontosan bemutatják a magyar főmértóságokat. Nemcsak az udvar szándékával magyarázható, hogy ilyen nagy szerepet kapott a magyar nemeselek szerepe, hanem figyelembe kell azt is venni, hogy az országgyűlésen Esterházy Pált választották nádorrá, akinek királyhűségét nem kérdőjelezték meg a legnagyobb feszültségek idején sem. Az új nádor ugyanakkor még apjánál is hangsúlyosabb propagandát fejtett ki, nemcsak a saját és a családjá, hanem a magyar politika érdekében is.⁷⁵ Várábrázolások és előkészületek alapján feltételezhető, hogy Esterházy Pál már az 1680-as években készült egy magyarországi látképes topográfia kiadására.⁷⁶ Az 1687. évi országgyűlésről és I. József koronázásáról beszámoló röplapokon⁷⁷ is kiemelten sokszor szerepelt Esterházy Pál, aki maga is készíttetett rézmetszetet az 1687. évi koronázásról.⁷⁸

A soproni országgyűlésekről megjelenő nyomtatványok kiadásában nem a soproni polgárok vállaltak meghatározó szerepet, hanem elsősorban az udvari propaganda és a birodalmi tájékoztatási rendszer tette közzé az információkat. Az udvar által kézben tartott propaganda utólagosan is megjelentette az 1681-es koronázás részletes leírását a bécsi könyvkiadónál, Leopold Voignálnál, Johann Probst előszavával.⁷⁹ A

⁷² Wolfgang Harms IV/275. 370-371.

⁷³ Theatrum Europaeum XII. 289-308. Schottenloher Karl: Flugblatt und Zeitung 293.

⁷⁴ Röpl. 744a. "Eigentliche Vorstellung und wahrhafte Beschreibung De in Hungaren und andern angränzenden Ohrten beobachten erschreckenlichen Lustgesichts und ertaunlichen Wunder-Sternens."

⁷⁵ Galavics Géza: A mecénás Esterházy Pál. (Vázlat egy pályaképhez) Művészettörténeti Értesítő 1988. 136-161.

⁷⁶ Galavics Géza 1988. 146. 159. 160.

⁷⁷ Tilcsik György: Újabb forrás I. József magyar királlyá koronázásához. Levéltári Szemle XXXVII. 1987. 70-73. A metszetet készítőik Esterházy Pálnak ajánlották.

⁷⁸ Galavics Géza 1988. 149. 151.

⁷⁹ HAB Gm 739 4 2 H 1674. App.H.2130. "Königliche Ungarische Krönung Der Allerdurchleuchtigsten/ Grossmachtigsten Fürstin und Frauen Eleonora Magdalen Teresia/ Römischer Kayserin/ auch zu Ungarn und Böheimb Königin/ Erzherzogin zu Oesterreich/ Herzogin zu Burgund/ Geböhner Pfalzgräfin bey Rhein/ Herzogin in Bayern/ zu Glülich/ Cleve und Berg/ Graefin zu Veldern/ ... Auf den allgemeinen Ungarischen Landtage/ in der Königlichen freyen Statt Edenburg/ den neundttn Tag Christmonaths im Jahr

királynőkoronázásáról szóló művet I. József 1687. évi, szintén decemberi magyar királlyá koronázásával és Lipót feleségének császárnévá koronázásával egybefűzve is kiadták 1690-ben.⁸⁰

A kialakult hírközlő láncolatba ugyanakkor a magyar főméltóságok mellett a soproni városi polgárok is sok információt tudtak eljuttatni. Az új könyveket, neves könyvkiadók munkáit folyamatosan figyelemmel kísérő soproni polgárok bizonyos, hogy olvasták és gyűjtötték a városukról megjelenő híradásokat is.⁸¹ Az alapvetően német nyelvű városi vezetés könnyen nyomon tudta követni a Német-római Birodalomban megjelenő nyomtatványokat. Az elsősorban Wittenbergben és Tübingenben tanuló nagyszámú városi peregrinus diák folyamatosan küldte haza a könyveket és a híreket Sopronba.

A soproni kereskedők már 1524-ben lutheránus könyveket és röpiratokat hoztak be a városba egy vizsgálat szerint.⁸² A szerzett írott híreket nyomtatványokkal hitelesítették, melyek Sopron vásárain is feltűntek.⁸³

A 16. század elejétől az is kimutatható, hogy a *Newe Zeittungok*ból készült újságkiadványokból, kéziratos másolatokból megpróbálnak birodalmi értesülésekhez jutni. A magánkezdeményezéseket követően Lackner Kristóf idején a soproni városi tanács tagjai számára rendszeresen figyelték a nyomtatott újságokban megjelenő híreket. A tanács tagjai számára le is másolták a beérkezett újságokat, ugyanakkor a hírmonopóliumot úgy próbálták megtartani, hogy a városi polgárok számára tiltották az újságok terjesztését. Nem véletlen, hogy az 1640-es évekből fennmaradt soproni újságmásolatok Nürnbergből érkeztek a városba.⁸⁴ Szintén az aktuális események figyelését mutatja az az 1663-ban megjelent kiadvány,⁸⁵ mely bár a törökök vallásával foglalkozik, mégis az érsekújvári táborból kiadott nagyvezíri hódoltató pátensz hozta a címlapján.⁸⁶ Ha a soproniak a gyors híráramoltatásba nem is tudtak bekapcsolódni, a városukról kialakuló nemzetközi képbe maguk is megpróbálták beavatkozni. A város által szponzorált Soprontörténet azonban nem látott napvilágot a kora újkorban. Faut Márk 1610-ben kezdett hozzá, hogy szisztematikus gyűjtéssel megírja a város krónikáját 1526-tól 1616-ig az egyházi, politikai és kulturális eseményekre is kitérve, munkája azonban kéziratban maradt.⁸⁷

Ein Tausend Sechshundert Ein und achtzig. Gedruckt zu Wien in Oesterreich/ Bey Leopold Voigt/ Academischer Buchdrucker/ Anno 1682. Zu finden in Enderischen Buchlanden unter den Rothen Igel."

⁸⁰ HAB G1 Sammelbd 11 /2/ H 69 "Aussführliche Relation Der Solemnitaeten Ihrer Majestet. Der Römischen Kayserin Eleonora Magdalena Theresia.. wie solche Den 19. Und 29. Jan. 1690. Zu Augspurg vorgegangen sind/ auch daselbst gedruckt. Anno 1690."

HAB Gm 739. 11 /3/ "Der gekrönte Über die Trozige Tulpen und stolze Lilien Erhöhte Joseph-Stab/ Oder Ausführliche Beschreibung Der Nach allen Solemnitaeten glücklich-vollzogenen Erhebung Ihr. Königl. Majest. In Ungarn Josephi Zu der Röm. Rheins-Cron/ Welche geschehen in Augspurg den 26. Jan. dieses 1690sten Jahr."

⁸¹ Grüll Tibor: Városi irodalom a XVII. századi Sopronban. I. SSz. 50. (1996) 1-20. Grüll Tibor: Városi irodalom a XVII. századi Sopronban II. rész (Klasszikus olvasmányműveltség) SSz. (1996) 127-136.

⁸² Mollay Károly: Kereskedők, kalmárok, árosok – Moritz Pál kalmár (1511–1530) SSz. 44 (1990) 1-32. Grüll Tibor 1996/1 11.

⁸³ Grüll Tibor 1996/1. 10.

⁸⁴ Kovács József László: Lackner Kristóf és kora. (1570–1631) Sopron, 1972. 41.p

⁸⁵ "Copia Eines Türkischen Frieden-Brieffs." H.n. 1663. A Szt. Mihály templom múzeumának egy kötet. SBG Ea 136.

Grüll Tibor 1992. 38.

⁸⁶ App.H. 605. és App.H. 870.

⁸⁷ "Khurze Verzeichnus, Was sich zum Theil vor Menschengedenkhen und hernach bei unsern Zeiten inn denen Jahren von A. 1529 biss auff diess 1611 Jahr zu Odenburg undt in denen Umbligenden Landern zuegetragen." Kiadva: Kovács József László: Die

Más műfajban, de hasonló próbálkozásnak tekinthető Lackner Kristófnak, a város tudós vezetőjének Sopront dicsőítő ünnepi beszéde. A Lackner által létrehozott Nemes Tudós Társaság⁸⁸ előtt 1612-ben tartott ünnepi beszéd Sopront dicsérő szónoklata nem a város történetét mutatta be. Az igen terjedelmes laudatióban Lackner sokrétűen mutatta be a várost, a korban igen népszerű útikönyvekhez hasonló szerkezetben. Miközben elsősorban nem a város történetét, hanem jelenét akarta feltárni, a város nevének elemzésével a római múltat, a városi kiváltságok felelevenítésével a virágzó középkori hagyományt elevenítette meg. A jelentős történelmi kitekintés mellett a város szép fekvését, jól jövedelmező vidékét, vízrajzát, dús állatállományát, vadakban gazdag nagy kiterjedésű erdeit írta le. Hangsúlyosan rajzolta meg a város jól működő közigazgatását, iskoláit, az egyesületeket és a társaságokat. Bár maga Lackner Kristóf sem tekintette beszédét egy hiányzó, Sopront bemutató mű pótlásának, Batthyány Ferencről kért támogatást a megjelentetésére.⁸⁹ Mindezek a törekvések jelzik, hogy az államelméleti művekből szerzett tudás, a politikáról készített elemzések alapján, tudós leírások mellett gyakorlati lépésekkel, a soproni iskolák színvonalának növelésével, alapítványok létrehozásával és a város társadalmi és szellemi elitjét összefogó tudós társaságának létrehozásával is tudatosan irányította a város felemelkedését. A városi kezdeményezések mellett 1614-ben Abraham Hossmann császári történész tett ajánlatot a város történetének és jelenének megírására, s a városi tanács két ízben is fizetett a soha el nem készült műre.⁹⁰ A középkor óta folyamatosan és megújuló erővel működő soproni és balfi fürdőkről tudományos értekezések is készültek, a kutatás jelenlegi állása szerint a balfi fürdőről 1631 és 1738 között kilenc leírás készült.⁹¹ Scholz Jeremiás latin és magyar nyelven 1631-ben Csepregen kiadott, kifejezetten a balfi fürdő „természetinek, munkálkodó erejének és használatosságának magyarázó” műve azonban elveszett.⁹² A Lackner által sugallt „becsületességükről, vagyonukról és bortermésükről híres” gazdag és tekintélyes polgárok által lakott Sopron Martin Zeiler művében is megjelent. A Sopronnak dedikált művek, melyek mögött a város mecénatúrája sejthető, szintén nem elsősorban a várost mutatták be.⁹³ A 17. század végére már egyre tudatosabbá vált a Sopronról kialakult kép befolyásolása. Elsősorban Bárh János művében mutatható ki, hogy bár könyve⁹⁴ Lipót császárt köszönti Buda visszafoglalása kapcsán, Sopron városát is dicsőíti. A birodalmi propagandát is jól ismerő, Sopronban letelepült, Elzászban született tanító a bécsi dán királyi követség lelkésze volt. 1665-ben innen hívták meg Sopronba első lelkésznek, ahol 27 éven állt szolgálat-

Chronik des Marx Faut und Melchior Klein. Faut Márk és Klein Menyhért krónikája. (1526–1616) Sopron város történet forrásai.

Sorozatszerkesztő: Szende Katalin. Sopron–Eisenstadt 1995.

⁸⁸ Legújabbban: Grüll Tibor: Literátuscéh vagy Tudós Társaság? – Gondolatok Lackner Kristóf Soproni Nemes Tudós Társaságáról. In: Házi Jenő emlékkönyv. Sopron, 1993. 181-199.

⁸⁹ Szövegét latinul és magyarul közzétette: Grüll Tibor: Lackner Kristóf beszéde Sopron város dicséretéről (1612) Lymbus (Szeged) 3. 1991. 45-97.

⁹⁰ Kovács József László: Hír egy tervezett XVII. századi nyomtatott városi krónikáról. Sz. XXVIII. (1964) 264-267. Grüll Tibor 1996/1 15-16.

⁹¹ Kincses Katalin: A soproni fürdők a kora újkorban AETAS 1997/1. 17-49.

⁹² Gimes Endre: Balf-fürdő. Útikalauz. Budapest 1977.

⁹³ Grüll Tibor 1996/1. 17.

⁹⁴ HAB Go 3 H 107. "Buda recepta, labarum Anicianum: Das wieder-eroberte Ofen. Regensburg, 1686."

ban, s 13 művet írt.⁹⁵ Legjelentősebb, Buda recepta... című, 1686-ban megjelent művébe a soproni hagyományokat is beépítette. Az emblematikához szintén vonzódo Lackert említette, mikor saját a soproni városháza emblémait bemutató „Das Ödenburgische Rathaus” című 1670-es beszédéből idéz.

Az újabb típusú nyilvánosság megjelenését, a tudatosabb városi propagandát jelzik a 17. század végétől egyre nagyobb számban megjelenő veduták. Ezek elterjedésében nagy szerepet játszott, hogy a várható török elleni háború jegyében ismét megélnékült a Magyarország iránti érdeklődés, de egyre erőteljesebben jelentkezett a városi mecenatúra is. Különösen megélnékült a városlátképek kiadása az 1681. évi országgyűlést követően. Kifejezetten a diéta kapcsán, annak és a királynékoronázásnak emlékére készült csak a szabad királyi várost bemutató, a szerző által a városi tanácsnak ajánlott ábrázolás. A látképen hangsúlyosan rajzolódik ki a templomokban gazdag, erős városfallal körülvett Sopron képe.⁹⁶ A hiteles és fontos ikonográfiai forrás újabb változatokhoz jelentett mintát, Daniel Suttinger Sopront bemutató metszete 1686-ban kétféle átdolgozással, Justus van der Nyooort⁹⁷ és egy ismeretlen mester kezétől⁹⁸ is napvilágot látott, majd 1688-ban újból megjelent.⁹⁹ A metszetek a város szép fekvését, és nevezetes épületeit ábrázolták kiemelten. Az 1676. évi nagy tűzvész után újjáépült Sopronról egy tekintélyes, vizekkel, halastavakkal, kertekkel bőségesen ellátott gazdálkodó város képét mutatták be.¹⁰⁰

Rövidítések

App. H. – Apponyi Hungarica. Apponyi Sándor: Hungarica: Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I-II. Budapest, 1900–1902. Hungarica. Ungarn betreffende im Auslande gedruckte Bücher, Flugschriften III-IV. Neue Sammlung I-II. besorgt von Lajos Dézsi. München, 1924–1927.

BPFI – Presseforschung Institut Bremen

BSBM – Bayerisches Staatsbibliothek München

H – Németh S. Katalin: Ungarische Drucke und Hungarica 1480–1720. Katalog der Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel. I-III. München–New York–London–Paris, 1993.

HAB – Herzog August Bibliothek Wolfenbüttel

MNM TKCS – Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok

Röpl. – Hubay Ilona: Magyar és magyar vonatkozású röplapok és újságlapok, röpiratok az Országos Széchényi Könyvtárban 1480–1708. Budapest, 1984.

UBM – Universitätsbibliothek München

⁹⁵ Kovács József László: Egy magyar humanista írói portréjának kialakulása. *Studia Litteraria* 1969. 58–60.

⁹⁶ Rózsa György 1998. 137–141.

⁹⁷ Megjelent: A.E.B. Burckhardt von Birckenstein: Ertz-Herzogliche Handgriffe des Zirckels und Linials. Wien 1686. 142. Lap. Csatai 6. szám. Rózsa György 1998. 141. 139. 4. kép

⁹⁸ Megjelent: G. Kreckwitz: Totius Regni Hungariae. Descriptio.. Franfurth und Nürnberg 1686. Csatai 6. sz. Rózsa György 1998. 141. 139. 3. kép.

⁹⁹ Megjelent: Das/ Ehmals gedrückte, vom Türcken berückte/ nun/ Trefflich erquickte Königreich Hungarn.. Frankfurt und Leipzig 1688. 664–665. Csatai 6. Rózsa György 1988. 141. 140. 5. kép.

¹⁰⁰ Michael Zakarias rézkarc Sopronról. In: Rózsa György: Városok, várak, kastélyok. Régi magyarországi látképek. 107.

Az egyház működése során keletkezett iratok sok tekintetben máig kiaknázatlan, gazdag anyagot kínálnak a forráskutatás számára. A *plébániákon* vezetett iratok közül, a hazánkban a 18. századtól megjelenő *historia domus*-ok az egyház- és helytörténet mellett, adatokat őriztek meg a rokon diszciplínák számára is (néprajz, művelődéstörténet, művészettörténet stb.). Az *anyakönyvek* (kereszteltek, házasultak, halottak) a demográfia, a történeti statisztika, a nyelvtörténet, az orvostörténet kutatóit segíthetik. Ismeretes, hogy egy külföldi megkeresés anyagi támogatásának köszönhetően, a Magyar Országos Levéltárban (MOL) 1977-től megindulhatott az egyházi anyakönyvek 1895 előtti köteteinek mikrofilmezése, s elkészült e forráscsoport állagjegyzéke.¹ Ugyancsak a MOL égisze alatt, 1976-tól megindult az *egyházi levéltárak* fondjegyzékeinek kiadása. A levéltár munkatársa, Dóka Klára kutatásai nyomán, 1989–1992 közt kiadásra kerültek az egyházi levéltárakban őrzött *térképek* katalógusai – e térképek történeti földrajzi, gazdaságtörténeti, művelődéstörténeti jelentősége aligha szorul bővebb magyarázatra. A *canonica visitatio*-k, azaz az egyházlátogatási jegyzőkönyvek mikrofilmezése 1971-ben indult meg a levéltárban. Dóka Klára szervezőmunkájának, valamint a Nemzeti Kulturális Alap és az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA) támogatásának köszönhetően, 1994 óta folyamatos az egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógus-sorozatának kiadása. Eddig, a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) kiadásában, a Kalocsai és Egeri Főegyházmegyék, s a Váci, Székesfehérvári és Veszprémi Egyházmegyék vizitációs jegyzőkönyveinek feldolgozott adatai jelentek meg, a sorozat hatodik köteteként pedig a Győri Egyházmegye anyaga látott napvilágot.

„A katolikus egyházmegye olyan egyházi közigazgatási egység, mely általában több közigazgatási megye területét is felöleli, és élén a megyéspüspök áll... Az egyházmegyék területi szervezetét a főesperességek alkották, melyek általában egy-egy megyére terjedtek ki, élükön a főesperessel.”² A Győri Egyházmegye a Szent István által alapítottak közé tartozik, védőszentje a Mennyekbe Felvett Boldogságos Szűz Mária. „A győri püspökség, mely 1001–1009 között kezdte meg működését a Dunántúl északnyugati részén, Győr, Komárom, Moson, Sopron, Vas megyékben volt illetékes.”³ A

* A tanulmány az eredeti, forrásbeli említés, névalak alapján hozza a településneveket.

¹ Kálniczky László: A Magyar Országos Levéltár Filmtárában őrzött anyakönyvek katalógusa (Tematikus konspektus) 1-2. kötet, Bp. 1998.

² Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Bp. 1997. 8. (METEM-könyvek 19.), (továbbiakban: Dóka 1997.)

³ Dóka 1997. 9.

győri káptalan az egész középkor folyamán fontos oklevél-kiállító hiteleshelyi tevékenységet folytatott. A Szent István kori győri egyházmegye területe megegyezett a Győr, Moson, Sopron, Locsmánd, Vasvár, (a később Vas vármegyébe került) Karakó és Komárom királyi várispánságokkal. Az egyházmegye főesperesi kerületei közül így a soproni, mosoni, komáromi és (a ma Burgenlandhoz tartozó) locsmándi, valamint (az 1777-ben létrehozott szombathelyi püspökséghez került) vasvári főesperesi kerületek Szent István korabeliek. A győri püspökség rábaközi főesperességét viszont a 13. században szervezték meg.⁴ A püspökség területéről fennmaradt vizitációk közül az 1641. évi a legkorábbi, de vannak utalások korábbi vizitációkra is. Ekkor az egyházmegye főesperesi kerületei a következők voltak: székesegyházi, soproni, mosoni, komáromi, locsmándi, rábaközi. A Győri Egyházmegyét már 1529-től, a Bécs elleni hadjáratról érintették a török kori harcok, kiváltképp a rábai főesperesség településeit.⁵ A 16. századtól a terjedő protestantizmust főként az evangélikusok képviselték, de a soproni és locsmándi főesperességek területe jórészt katolikus maradt.⁶

A katolikus egyházban a kánoni vizitációk gyakorlatát már a 8. századtól nyomon követhetjük, Magyarországon a 12–13. századtól létező gyakorlat volt.⁷ A látogatások rendjét a tridentinai zsinat (1545–1563) 7. ülése szabályozta: a püspök feladatává tette évenkénti végzését, személyesen vagy megbízottja révén, a joghatósága alá tartozó plébániákon.⁸ (A püspökök a vizitációt gyakorta egybekötötték a bérmlálással.) A vizitáció joga tehát a püspököt illette egyházmegyéjében, de ha ezt a jogot a püspök a főesperesekre ruházta, akkor ők többnyire csak saját főesperesi kerületüket vizitálták. (Az esperesek viszont csak a papok és tanítók működése vizsgálatára kaptak alkalmankénti megbízást.)⁹ A kánoni látogatást írásba foglalt észrevételekkel rögzítették, hazánkban a 17. századtól találkozhatunk ilyen forrásokkal. Az előzetes kérdőpontokat (*praeliminaria*) a püspök vagy főesperes állította össze.¹⁰ A *canonica visitatio*-kat Magyarországon általában a főesperesek végezték.¹¹ Az úgynevezett generális vizsgálatokra a püspöki mellett királyi megbízás is volt, s ez esetben a vizitátorok ellenőrizhették a protestánsokat is, ami az érintettek részéről erős ellenállást váltott ki (azonban találkozhatunk ilyen magatartással az autonómiájukat védő szerzetesrendek esetében is).

A Győri Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei közül a 17. századiak eredeti szövegét Buzás József és Varga Imre közölték. A forrásközlések a soproni, locsmándi és mosoni kerületek anyagát tartalmazzák, valamint a Székesegyházi és Rábai Főesperességek egy-egy vizitációját. A továbbiakban ebből az anyagból mutatunk be néhány részletet, időrendi sorrendben mutatva be az egyes kerületek vizitációit. Remélhetőleg

⁴ Varga Imre: A Rábaközi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–97-ből. In: Arrabona 14., Győr, 1971. 283–284.

⁵ Dóka 1997. 12.

⁶ Szolnoky Erzsébet: Győri egyházmegye. In: Magyar Katolikus Almanach. Szerk.: Turányi László, Bp. 1984. 693.

⁷ Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához. Szerk.: Dóka Klára, munkatársak: Varga Imre, Kiss Mária, Kövy Zsolt, Bp. 1991. 6.

⁸ Szántó Konrád: A katolikus egyház története II. kötet, Bp. (1984.) (továbbiakban: Szántó 1984.) 164.

⁹ Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa I. Kalocsai Főegyházmegye. Sorozatszerk.: Szántó Konrád (OFM), Összeáll., bev.: Dóka Klára, Bp. 1994. (továbbiakban: Dóka 1994.) 5.

¹⁰ Dóka 1994. 12.

¹¹ Varga Imre: A Győri Székesegyházi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. In: Arrabona 13., Győr, 1971. 177.

a kiemelt adatok is mutatják a jegyzőkönyvek elemzésének, adataik felhasználásának fontosságát az egyháztörténet (plébániatörténet), a gazdaságtörténet, a művészettörténet, a művelődéstörténet, az iskolatörténet, a történeti demográfia, néprajz stb. művelői számára. (A néprajzkutatás e forráscsoport iránti érdeklődését mutatják Tomisa Ilona közlései az esztergomi érsekség barsi főesperessége 17., majd 18. századi jegyzőkönyve szövegéből.)¹²

A 17. század győri püspökei közül említsük meg az először, 1621–1623 közt a váci püspökség élén állott Dallos Miklóst (1623–1630). Széchenyi György (1658–1685), a későbbi kalocsai, majd esztergomi érsek alatt vált rendszeressé a plébániák kánoni vizitációja. A század utolsó püspöke Győrben Keresztély Ágost (1696–1707). A Soproni Főesperesség 1685. évi vizitációját az ő megbízásából végző Dvornikovich Mihály győri olvasókanonok a váci egyházmegye első püspöke lett a török kiűzését követően (1689–1705).¹³ Dvornikovich püspök 1699-ben költözött véglegesen Vácra, s egyházmegyéjéről jelentést készített az esztergomi érseknek. Ismét megszervezte a káptalant, amely folytatta hiteleshelyi tevékenységét. A püspök a kuruc harcok idején Győrbe vonult vissza.¹⁴

A rekatolizáció sikere – amint azt Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) igen világosan felismerte – nagy mértékben a katolikus oktatási intézményeken múlt. Pázmány és a fentebb említett Dallos püspök 1622-ben tervezetet készített a katolikus hit terjesztéséről, az újonnan felállított hitterjesztési kongregáció részére, s az oktatás ügye e tervezetben is kiemelt helyet foglalt el.¹⁵ A bécsi Pázmáneum 1623-ban kezdte meg működését – vizsgált vizitációinkban gyakorta találkozhatunk az itt képzést kapott papokkal –, a nagyszombati egyetem 1635-ben nyílt meg. A Pázmáneum fennállása első 12 évében, neveltjei közül – akik a bécsi egyetemen tanulhattak – már 63 képzett pap jött Magyarországra.¹⁶

A 17. században, a katolikus restauráció megindulásával katolizált és a jelzett főesperességek területén birtokos családok közül megemlíthetjük az Esterházyakat és a Nádasdyakat. A földesúri jog, azaz a tulajdonosi jog nem függött össze automatikusan a kegyúri joggal. Előbbi alapját öröklés, vétel, (királyi) birtokadomány képezhette, utóbbiét pápai privilégium vagy Magyarországon királyi adomány. A legfőbb kegyúri jog a „papajánlási jog” (*ius praesentandi*) volt.

A vizitációk többé-kevésbé azonos felépítésű kérdőpontjai ellenére, átüt a szövegeken a vizitátor személyisége. Ez megnyilvánul a részletes, illetve összevontabb felvételben, de az érdeklődési körök milyenségében is (például elsősorban a templom befogadóképessége érdeklé a vizitátort az egyik esetben, míg a másokban minden egyéb pontot megelőzően, a templomi felszerelések). A jegyzőkönyvekből az illető település jogállása mellett, egyházi jogállása is kiderül, filiáknál az anyaegyház megnevezésével. A templom épülete (építés ideje, felszentelése, jelenlegi állapot, az épület részei, ha-

¹² Ld. pl. Tomisa Ilona irodalomjegyzékben felsorolt munkáit.

¹³ Dóka 1997. 12.

¹⁴ Bíró Bertalan–Kemény Lajos: Váci Egyházmegye In: Magyar Katolikus Almanach. Szerk.: Turányi László, Bp. 1984. 733.

¹⁵ Tusor Péter: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére a magyarországi katolikus restaurációban. In: A Rádai Gyűjtemény Évkönyve IX. Szerk.: Für Lajos, Bp. 1999. 21-23.

¹⁶ Szántó 1984. 164.

rangok stb.) és titulusa, a búcsú időpontja és a település egyéb szakrális létesítményei (pl. kápolna, a temető állapota, harangláb) mellett, a templom ingatlan és ingó vagyonának, valamint a templomi felszereléseknek (liturgikus tárgyak, különösen érdekes a könyvek számbavétele) összeírása is kiemelt része a vizsgálatoknak. A papok képzettségén kívül jövedelmüket, ingó vagyonukat is összeírták. A plébániák állapotát vizsgálva, néhány helyen a berendezésre is utalnak. A püspöki és káptalani birtokok mellett, az egyes falvakban a plébánosoknak, tanítóknak, kántoroknak is volt földjük, de tartozhatott szántó, vagy egyéb földterület a templomokhoz, kápolnához is. „A falusi papok, tanítók, kántorok földjeit vagy a közös földből vették ki, vagy azokat az allódi-um illetve a maradványföldek terhére a község földesura, a kegyúr bocsátotta az egyház rendelkezésére.”¹⁷ A plébániai javadalmak összeírásának fontosságát indokolta, hogy, bár 1701-ig a protestánsok csak a stólat fizették a katolikus papnak, de ettől kezdve viselték az összes plébániai terheket is. A templomok és plébániák gazdálkodását vizsgálva, értékes agrártörténeti adatokat is találhatunk a jegyzőkönyvekben (művelési módok, gazdasági épületek, felszerelések). A tanítók képzettsége, jövedelmük és több helyen felvett lakáshelyzetük mellett, az oktatásról az iskolaépületek állapota, az oktatott tárgyak, a tanulók száma, a tanítás nyelve tanúskodnak. A tanítók sok helyen egyéb feladatokat is elláttak: így például a templom körül kántori, harangozói stb. tevékenykedés, a községben az írásbeliséggel kapcsolatos teendők ellátása.

A Győri Egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyveinek katalógusa – tekintve az egyházmegye határainak 18. századi változásait – az 1778–1920 közti határokon belül működő plébániákra vonatkozó jegyzőkönyvek adatait közli. A kötetet helynévmutató, a kegyurak mutatója, a templomok titulusainak (védőszentek) mutatója, a MOL mikrofilmjeinek dobozjegyzéke (az említett fősperességek publikált, 17. századi anyaga a X. 759. 847-849., 13327/1., 21965-975. d. levéltári jelzetek alatt található), a Győri Püspöki Levéltár raktári jegyzéke és a publikált jegyzőkönyvek bibliográfiája egészíti ki.

Irodalom

- Beke Margit*: A historia domus fontossága, helye és gyakorlata, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 1997/3–4. 149-154.
- Bíró Bertalan – Kemény Lajos*: Váci Egyházmegye. In: Magyar Katolikus Almanach. (Szerk.: Turányi L.) Bp., 1984. 731-736.
- Buzás, Josef*: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert. I–IV. (Burgenländische Forschungen 53-55.) Eisenstadt, 1966–1969.
- Dóka Klára*: Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. METEM-könyvek 19. Bp., 1997.
- Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 1. Kalocsai Főegyházmegye. (Sorozatszerk.: Szántó K. OFM, Összeáll., Bev.: Dóka K.) Bp., 1994.
- Fazekas István*: Plébániaépület a Kisalföldön a 17–18. században írott források tükrében. In: A Kisalföld népi építésze. (Szerk.: Perger Gy. közreműködésével Cseri M.) Szentendre–Győr, 1993. 299-308.

¹⁷ Dóka 1997. 17-18.

Győri Egyházmegye. (Szerk. *Dóka K.*, munkatárs *Fülöp É. M.*) Egyházlátogatási Jegyzőkönyvek Katalógusa 6. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 1998.

Kálniczky László: A Magyar Országos Levéltár Filmtárában mikrofilmen őrzött anyakönyvek katalógusa. (Tematikus konspektus) 1–2. kötet, Bp. 1998.

Segédanyag az egyházlátogatási jegyzőkönyvek feldolgozásához.

(Szerk.: *Dóka K.*, munkatársak: *Varga I.*, *Kiss M.*, *Kövy Zs.*) Bp., 1991.

Szántó Konrád: A katolikus egyház története. 2. kötet, Bp., [1984.]

Szolnoky Erzsébet: Győri egyházmegye. In: Magyar Katolikus Almanach.

(Szerk.: *Turányi L.*) Bp., 1984. 690-696.

Tomisa Ilona: *Visitatio Canonica*. Az Esztergomi Főegyházmegye

Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647–1674. Bp. 1992.

Tomisa Ilona: *Visitatio Canonica*. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776–1779. Bp. 1997.

Tusor Péter: A pápai diplomácia javaslatai 1639-ben a Szentszék részvételére

a magyarországi katolikus restaurációban. In: A Ráday Gyűjtemény Évkönyve IX.

(Szerk.: *Für L.*) Bp., 1999. 19-38.

Varga Imre: a Győri Székesegyházi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei

1698-ból. = *Arrabona 13.*, Győr, 1971. 177-221.

Varga Imre: A Rábaközi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei

1696–97-ből. = *Arrabona 14.*, Győr, 1972. 283-315.

Adatok XVII. századi canonica visitatio-kból

Soproni Főesperesség, 1641. Baranyai Péter soproni főesperes, győri kanonok és Wlachovich/Wlanovich János kerületi főesperes-helyettes, Leitha-prodersdorf plébánosa

Buzás J. 1966. I. 17-105. Nem közli az eredeti 34. lapjához betett mellékletet: „*Proventus Parochi in MARCZ'*, sine dato

A canonica visitatio melléklete, MARCZ plébánia jövedelmeinek fent jelzett összeírása mellett: „*Anno 1641. Puncta quadam difficultatum ex tota visitatione excepta...*”. Készítette Baranyai Péter soproni főesperes, győri kanonok és Wlachovich/Wlanovich János kerületi főesperes-helyettes, LEITHAPRODERSDORF plébánosa. Több helyen hivatkoznak két előző vizitációra: az 1614. évit Napragy Demeter győri püspök, kalocsai érsek, az 1635/36. évit Kopchiány Mihály végezte.

A települések többségének Esterházy Miklós nádor a földesura. A főesperesi kerületben sok a szőlő, a templomföldek tartozékai közt több, mint a szántóföld. Több templomon van napóra, sokban áldoztatórács.

Locsmáncsi Főesperesség, [1647.] [Chákány János locsmáncsi főesperes]

Buzás J. 1966. I. 107-143. A publikáció a vizitáció elején, összevontan közli HIDEGSÉG, SZENT MIKLÓS, VÁMOSCSALÁD leírását, ez az eredetiben a végén található. TÖMÖRD vizitációját nem itt adja közre, hanem a II. kötetben (BUZÁS J. 1967. 5.). Nem található meg a kötetben LOOK (BUZÁS J. 1966. 133.) egy filiája (RAIDING) jövedelmének leírá-

sa sem. (A publikációban ezt a vizitációt ugyanezen főesperesség 1651. évi vizitációja, a MOL mikrofilmjén a soproni főesperesség 1651. évi canonica visitatio-ja követi.) A canonica visitatio eleje hiányzik: a MANNERSDORF vizitációjánál említett évszám alapján teszi Buzás J. 1647-re, s akkor Chákány János volt a locsmánda főesperes. (Az iratra rávezetett cím szerint: „*Visitatio Canonica Districtus Locsmándaensis de anno 1646'* [!])

Soproni Főesperesség, 1651. Magnovith János soproni főesperes, győri kanonok és Erelmon Cornélius a főesperes helyettese, Matterstorff plébánosa
Buzás J. 1966. I. 145-220. Az eredeti jegyzőkönyvön a „*Nr. Reg. 5. Fasc. 2. Liber Visitationis'*” jelzet szerepel.

PORDÁNY 1642-ben épült templomát már cseréppel fedték. A kőből épített templomtornyok általában zsindelezettek voltak, így például STOCZING: „*Turrim lapideam, sed scandulis tectam...*” (BUZÁS J. 1966. 200.). PECSENYÉD-en temetői keresztet jegeztek fel. Két pap volt KISMARTON plébániáján (plébános és káplán). A parókiák általában az egyházközség által biztosított fuvarral, de a templom pénzén épültek. NAGYMARTON-ban a plébániánál *granárium* állott, ez a kőből épített gabonatarólok közt igen korai adat (BUZÁS J. 1966. 210.).

Locsmánda Főesperesség, 1651. Suppanich György locsmánda főesperes, győri kanonok
Buzás J. 1966. I. 221-255.

TÖMÖRD-ön feljegyezték a parókia berendezését: a 2 szobás, jó épületben, amelyhez csűr is tartozott, a leltárba egy asztalt, egy széket és egy ágyat vettek fel (BUZÁS J. 1966. 225.).

Locsmánda és Rábai Főesperességek, 1659. Gáboriáni Tóbiás, győri olvasókanonok
Buzás J. 1967. II. 6-47.

A locsmánda főesperességet nagy kiterjedése miatt két részre osztották: a Léka (Lockenhaus) és Lánzsér (Landsee) felé esőket a győri székesegyházi főesperes vizitálta. Az itt Gáboriáni Tóbiás kanonok által leírtak a locsmánda főesperesség csepregi kerületétől kezdődően, a rábaközi kerület felé eső plébániák és filiák, továbbá a rábai főesperesség rábaközi kerületéhez tartozóak és ezek Magyarország területén feküdtek. A templomok berendezését általában a bíró és a sekrestyés mutatták meg a vizitátornak. A papok közt feltűnnek a nagyszombati növendékek.

FULES-en a fallal kerített temetőben osszárium is volt, de a csontok szétszórtak: ez ebben az időben már ritka.

VIS vizitációjánál fontosnak tartották megjegyezni, hogy papja nem törődik a gazdálkodással, szemben HIDEGSÉG és KÖVESD papjával. BESZENYE „*Egyház vize'*” nevű halastava példa a templomhoz tartozó halászó vizekre, ezt a helybéli jobbágyok („*coloni vel parochiani'*”) évente tisztítani és a templom javára lehalászni voltak kötelesek.

Soproni Főesperesi kerület, 1659. Bellicsics Péter locsmáncsi főesperes, kanonok
Buzás J. 1967. II. 119-180.

A vizitátort a „*clenodiae et paramenta ecclesiae*” tárgyköre érdekelte a leginkább, ez a legrészletesebb rovat a jegyzőkönyvben. A templomok ingatlana itt főként szőlőbirtok, ennek megfelelően a plébániák általában szőlővel ellátottak és halastavuk is volt. PRATENPRUNN faluban a templom pincéje közös volt a községével. SZÁRAZVÁM plébániáján külön megemlítik a prést. Körtemplom, illetve -kápolna (*rotunda*) volt STOTTCZING és TRAUSTORPH falvakban, utóbbiban kriptá is osszárúmmal, de ebben az egyház gabonáját őrizték. A főesperesség plébániáin általában szintén csak a kereszteltek anyakönyvét vezették, de házasultak és halottak anyakönyve is volt SZÁRAZVÁM és CZILLINDORFF AD LAYTAM plébániáján. A templomi tartozékok közt feltűnő a rengeteg körmeneti zászló, s külön megemlítették a ministránsok ruháit MAGYAR PROTERSTORFF, KRENISSDORPF, FORTTENNAU plébánián és RUSZT, MARCZ filiákban.

TRUSTRPH esetéből, ahol a „*vagabundus*” tanítót el akarták bocsátani, kitűnik, hogy felfogadásuk Szent György napján történt.

Mosoni Főesperesség, 1659. Szily Márton komáromi főesperes, kanonok

Buzás J. 1967. II. 49-117. (A Magyar Országos Levéltárban található mikrofilmre – X. 759. – nem vették fel NEMETH JANDORFF leírását.)

A főesperesi kerületben főként a zsellérek, a szolgák és szolgálók voltak katolikusok, POMOGY faluban pedig csak a mészáros. Körtemplom (*rotunda*) volt SZENTJÁNOS faluban. SZENTPÉTER filia temploma tulajdonában volt egy vászonra festett kép, amelyet Szent János ünnepén vittek a körmenetben: e falu SZENTJÁNOS anyaegyház filiája volt. A plébániák tulajdonában külön hely illeti meg a halastavakat és halászó vizeket, javadalmukban pedig a halszolgáltatást.

A tanítók a fiúkat tanították írásra és számtanra, némely községnél külön megjegyzik: a leánykákat is tanítják. Gyakorta társul munkájukhoz a harangozás és a napóra felügyelete mellett az orgonista feladatköre is. VAIDEN mezőváros tanítója egyben írnok és a hirdetmények közléteveje is volt.

Mosoni Főesperesség, 1663. Galovitus István székesfehérvári prépost, győri kanonok, éneklőkanonok

Buzás J. 1967. II. 181-228.

A vizitátort főként az érdekli, elég nagy-e a templom a hívek befogadására? PANDORFF falu, MANERSTORFF mezőváros papja a bécsi Pázmáneumban tanult. SZENT JÁNOS faluban körtemplom (*rotunda*) volt. CZUN faluban a könyvek közt egy a templom jogairól szólt.

Soproni Főesperesség, 1663. Galovitus István, székesfehérvári prépost, győri kanonok, éneklőkanonok

Buzás J. 1967. II. 229-279.

STOCZING faluban körtemplom (*rotunda*). FRAKNO mezőváros plébánosa Rómában tanult, SZENT MARGIT mezőváros és CZILINTALL, SIRCZ, TRAISTORFF, CZINDORFF falvak papja pedig a bécsi Pázmáneumban. A plébániai anyakönyvek közül, ahol ilyen vezettek, ott az túlnyomórészt a kereszteltek anyakönyve. USZLOP faluban 15 könyve volt a templomnak. A javadalmak közt csaknem minden plébániához tartozott gyümölcsös és méhes.

KISMARTON mezővárosban orgonista, harangozó és tanító is működött, másutt a tanító (*Judimagister, magister scholae*) általában a harangozó és a napóra (*horologium*) gondozója is volt egy személyben. A tanítók felfogadása Szent György napkor (április 24.) történt.

Locsmánda Főesperesség, 1663. Galovitus István, székesfehérvári prépost, győri kanonok, éneklőkanonok

Buzás J. 1967. II. 280-320.

SARRÓT filiális faluban a templom ingatlanához tartozott egy „szép halastó” is, valamint egy másik, Keréktó nevű.

PERGELYN mezővárosban két kötet kereszteltek anyakönyve volt, LEUKA oppidumban és RATERSTORFF faluban volt halottak anyakönyve is. RÁMOCZ és TEÖMÖRD falvakban 42, illetve 30 könyve volt a templomnak. ALSO PULYA két filiájában, PERVANY és UDVARD falvakban viszont közös volt a két misszálé. NEÉK mezővárosban egy kék színű molnárzászlót (céhzászló) is őriztek a templomi zászlókkal. A tanítókat Szent Györgykor fogadták fel, így például CLAUSTRUM-ban is. Kiemelkedik képzettségével SZENTMIKLÓS tanítója, a valószínűleg nemesi jogállású *magister scholae* Szent András Gáspár, aki „*artium magister et philosophiae*” végzettséggel rendelkezett.

Alsó-Soproni Főesperesség, 1670. Kasza Ferenc győri kanonok, olvasókanonok és Kálóczy Miklós győri kanonok, Sopron kerületi főesperes, a hatvani Boldogságos Szűz egyháza prépostja

Buzás J. 1967. II. 321-330.

Soproni Főesperesség, 1674. Kasza Ferenc soproni főesperes, győri örkanonok, a Szentháromságról nevezett siklósi apát

Buzás J. 1968. III. 6-127.

A templomok közül NEIFERD filiáéről feljegyezték, hogy valaha zsinagógaként szolgált. A kereszteltek anyakönyve csaknem általános: MAGYAR PRODERSTORFF, SZENT GYÖRGY, USZLOP, CZINDORFF, CZILLINDORFF AD LAJTAM, SZENT MIKLÓS, PETTZING, ONTAU, VIMPASZINGEN, PORDAN (PRODESDORFF), SOPRON (Szentlélek templom), PRATA BEATAE VIRGINIS, BOLBERSTORFF, FRAKNÓ, BONDORFF, MARCZ, ROEBACH, LOIPRSPORGH. Két kötete volt a kereszteltek anyakönyvének

TRAUSTORFF és SCHONDORFF plébániákon, BIZZEM filiában. Hiányolták vezetését a lakosok PANGORT-ban, a vizitátorok figyelmeztették vezetésére a plébános CZOGRSTORPH-ban. A halottak anyakönyve előzményének tekinthetjük a CZILLINDORFF AD LAJTAM-ban rögzítetteket: a tanító (*scholae magister*) felírta az elhunytak nevét. A papok közül képzettségében kiemelkedett RUSZT római katolikus plébánosa, aki Rómában tanult és a „*juris utriusque doctor*” címre volt jogosult. E mezővárosban két templom volt, az egyik a lutheránusok kezén, ebben pedig „*Bibliothecam cum variis libris numero I*”-et írtak össze. A ministráns fiúk számára több templomban volt 2 (MAGYAR PRODERSTORFF, SÓPRON – Szentlélek templom, SZENT GYÖRGY, SZENT MARGIT, BOLBERSTORFF, SIRTZ, PURPOCH, VIMPA-SZINGEN, PRATENPRUM, NAGY MARTON, MARCZ), esetleg 4 (MINOR HEFFLAN) ruha, de EISENSTADT-ban 11 főre bírtak *dalmaticát*.

A plébániák jövedelmei közt jelentős volt a szőlőkből származó, a plébánosok kötelessége volt gondoztatásuk. Amint PURPOCH-nál a vizitátor kifogásolta: a plébános nem tart katekizmust, sőt, a szőlővel sem törődik. SIRTZ-en pedig a plébános csak a saját szőleit műveltette, a plébániáival nem törődött. MEGGYES filiában a javadalmak közt 32 öl hosszú halászóvíz is volt, melyet a plébános jelölhetett ki.

A tanítókat Szent Györgykor fogadták fel, amint azt TRAUSTORFF-nál fel is jegyezték [a Galovitius-féle vizitációkban ezt a gyakorlatot több helyen rögzítették!]. SZENTMÁRTON-ban a tanító írta a kontraktusokat és hirdetményeket, s ezért külön díjazást kapott.

Locsmánda Főesperesség, 1674. Kasza Ferenc soproni főesperes, győri őrkanonok
Buzás J. 1968. III. 129-195.

A kereszteltek anyakönyvének vezetése itt nem volt olyan általános, mint az 1674. évi soproni főesperességi vizitációnál tapasztalható. Két kötet volt viszont ebből az anyakönyvből KŐSZEG szabad királyi városban, NYEK és LOOK mezővárosokban. Házassultak anyakönyvéről nincs feljegyzés, de HARKA-n a tanító házasságlevelet írt a feleknek. LOOK mezővárosban 20 könyve volt a templomnak: német szótár, német nyelvű Biblia, Szent Ágoston, Pázmány Péter művei stb. BOLFF-on 9 „eretnek” könyvet találtak. A plébániák közül fából épült RAMNECZ papjának lakása.

Soproni Főesperesség, 1680. Kusmics Péter soproni főesperes, győri kanonok, helyettes vikárius

Buzás J. 1969. IV. 6-99. A vizitáció eredeti szövege mellett gépelt index: „*Civ.[itatum] Opp.[idorum] et Pagorum visitationis Anno 1685, post desolationem per Turcas et Tartaras factum per Michaelem Dvorniboricz peractae. Folio 137-159. Az 1685-ös vizitáció lapjait utólagosan megszámozta és a Tartalomjegyzéket összeállította Méltóságos és főtitstzulendő Dr. Ragats Rezső prelátsukanonok, püspöki helynök urnak szóbeli engedélye alapján Prikoszovits Endre szentszéki bíró, intern[átus] igazgató. Győr, 1939. október hó 10-én.*”

NAIFELT temploma eredetileg zsinagógának épült. Igen sok helységben megvolt mindhárom anyakönyv: FRAKNO, HORENSTAN, mezővárosokban, TRAUSTORF, SZENTMARGIT, FEKETEVAROS, OKAU, ONTAU, MAGYAR PRODESTORFF, PRODESTORFF, CZOGRSTORFF, SZONDORF, WIZEN, WOLPERSTORFF, PRATA BEATAE VIRGINIS, PECSENYÉD, SZENTMIKLÓS, CZILLINDORFF, CZILINTAL, NAGYMARTON, NAGY HEFFLAN, KIS HEFLAN, SZELESKUT falvakban. A kereszteltek anyakönyve mellett halottak anyakönyvét is vezettek NAIFELT-ben, kereszteltek és házasultak anyakönyvét CINDORF-on. A vizitátor figyelmeztette KLIMPACH és SERTZ papját, hogy a hiányzó kereszteltek, illetve kereszteltek és halottak anyakönyvét ezentúl vezesse. RUST mezőváros papja „*juris utriusque doctor*”, azaz a világi és az egyház-, vagyis kánonjog doktora is volt, SZENTMARGIT plébánosa a bécsi Pázmáneumban tanult, s az „*artium liberalium et Philosophiae magister*” fokozatot szerezte meg. Az *aedituus* szó nem csak sekrestyési teendők ellátására utalt, de a templomgondnoki, -atyai feladatokra is, így ők a templomok számadásainak felelőseként szerepelnek a XVII. századi vizitációkban. Amint KISMARTON-nál írták: „*aedituus seu Pater Ecclesiae*”. NAGYMARTON temploma 5 oltára közül egyet, a Szt. Miklós püspöknek szenteltet a takácsok (*textor*) céhe gondozott. OGENDORFF tanítója kötelességei közé tartozott a hirdetések megírása és felolvasása.

Mosoni Főesperesség, 1680. Kusmics Péter soproni főesperes, győri órkanonok
Buzás J. 1968. III. 195-280.

A vizitáció idején pestis dühöngött a terület egy részén, amelyben meghaltak CZUNDORFF és MANESDORFF mezővárosok papjai is, utóbbi a főesperes helyettese volt. A kereszteltek anyakönyvének vezetése itt sem volt általános. LÉBÉNY-nél és KÖRTVÉLYES falunál külön is intett a vizitátor, hogy törekedjenek a vezetésére. Volt viszont kereszteltek és házasultak anyakönyve MOSON, HEGYESHALOM, POMOK faluban, AU mezővárosban, sőt, OROSZVÁR mezővárosban halottak anyakönyve is! BEZENYE faluban a templomnak 28 könyve volt, ezeket a plébános magánál tartotta. A templombúcsúk közül CSUN faluét a pozsonyi hetivásár miatt nem a napján, Szent Mihály arkangyal ünnepén, hanem a rákövetkező vasárnap tartották. A templomi felszerelések közt ÓVÁR 10, MANESDORF mezőváros 2 ministránsruhát is bírt. MANESDORF mezőváros Szent László királynak szentelt temetőkapornájában 2 darab céhzászlót tartottak: a szabókét és molnárokét (*sartor, molitor*). NYSYDER mezőváros papja, az osztrák nemes Fridericus Christophorus Prehoffer az „*Artium Liberalium et Philosophiae Magister*” fokozattal rendelkezett. KÁNOK papja a württembergi hercegségből származott, egykor evangélikus volt.

A jegyzőkönyv szövegében sok a magyar szó, főként földrajzi nevek, de a latin *inquinus* szó magyar *zsellér* megfelelőjét is több változatban feljegyezték:

BEZENYE falu: „*Habet quandam aquam egyház vizének híják.*”

HALASZI mezőváros: „*inquinini seu SELLYER*”, PUSZTA SOMORGYA: „*inquinini seu ZELLYER*”, illetve, több esetben a „*lako*” szóval jelezték a zselléreket.

KÖPCSENY mezőváros plébánosa javadalma leírásánál részletezték, hogy mezejét a zsellérek kötelesek kaszálni, az özvegyek gyűjtik, s a telkes gazdák hordták be a szénát. KÖRTVÉLYES faluban az „eretnek” Liszti úr kisajátította a plébánia szántóföldjét, s a vizitáció szövegének leírója megjegyezte: „*Bestia!*” (E magyarul rögzített megjegyzés mellett, a szöveg írója más helyen is nyomát hagyta spontán megnyilvánulásának: HALASZI *oppidum* (mezőváros) nevének lírásakor a szókezdő „O” betűből szakállas fejet rajzolt.)

A tanítók közül RAIKA mezővárosban a *scholae rector* volt az orgonista, a napóra gondozója és a mezőváros nótáriusa is, hasonlóképp ellátta a jegyző teendőit PANDORFF tanítója. SZENT JÁNOS mezővárosban és HEGYESHALOM faluban két iskola volt, utóbbiban az alsó és felső templomokhoz tartoztak.

Soproni Főesperesség, 1685. Dvornikovicz Mihály győri olvasókanonok
Buzás J. 1969. IV. 99-127. A mikrofilmen (MOL X. 759. 848. d.) az eredeti szöveg mellett, gépelt felirat: „*Ez utóbbi [utalva a főesperesség 1680. évi vizitációjára – F. É.] különösen tanulságos abból a szempontból, mily nagy pusztítást okoztak az egyházi épületekben is a török csapatok Bécs ostromával kapcsolatban.*”

A tatár és török támadás után készült vizitáció, fő szempontja így az, lehet-e szentmisét bemutatni a felégetett templomokban, a megmaradt épület-részekben? A német katonaság pusztított viszont NAIFELD faluban és DUNDESKIRCHEN mezővárosban: utóbbi temploma épen maradt, de egy kelyhét elrabolták. A szükszavú összefoglaló utal az előző, 1680. évi vizitációra, s csak azt írja össze, ami az ott szereplő javakból elpusztult. Alig említenek könyveket, de néhány helyen jelzik az elpusztultakat, beleértve az anyakönyveket is. A kereszteltek anyakönyve elpusztult SIRCZ-en, de volt PRATA BEATAE VIRGINIS, SZENTMIKLÓS, RÁKOS mezőváros, STINKENBRUN, OKAU templomában.

Mosoni Főesperesség, 1696. Bubnith Mátyás mosoni főesperes, győri kanonok
Buzás J. 1969. IV. 129-230.

A főesperesi kerület összlélekszáma (négy, a ciszter Szent Kereszt monostorhoz tartozó parókiát kivéve) 25.734 fő, túlnyomórészt katolikusok. Mindhárom anyakönyvet vezették SOMMEREIN mezővárosban. HEGYES-HALOM kereszteltek és halottak anyakönyvével rendelkezett. HOFF mezővárosban a kereszteltek anyakönyvébe beírták a házassultakat is. NEZSIDER mezőváros templomának több, mint negyven könyve volt, közte latin-német szótár, Luther német nyelvű Bibliája, az Apostolok Levelei, prédikáció-gyűjtemények, katekizmusok, Rotterdami Erasmus művei. BEZENYE faluban, a könyvjegyzék szerint, a templom 10 könyve közt külön tartották nyilván a teológiai (pl. magyar nyelvű Biblia, Pál apostol levelei, Pázmány Péter és Káldi György művei) és a szertartáskönyveket.

ÓVÁR mezőváros templomában két kriptá volt, egy alsó és egy felső, kétféle nagyságú helyel: a nagyobb helyek és a felső kriptá árai magasabbak voltak.

Az 1680. évi vizitációhoz hasonlóan itt is feljegyezték CSUN falu gyakorlatát, hogy a pozsonyi sokadalom miatt, Szent Mihály-napi búcsúját nem szeptember 29-én, hanem a rákövetkező vasárnap tartották. MOSON mezőváros lakóit megróttá a vizitátor, mert a katolikusok ünnepnap is dolgoztak.

PANDORFF falu tanítója, Sehy Gábor magyar volt, de beszélt németül, horvátul és tudott latinul. Ő volt a harangozó, a napóra gondozója, s az egyház és a falu nótáriusa. E faluban az iskolának ingatlan vagyona is volt. ÓVÁR mezővárosban 2 tanító szolgált, magyar és német, s ők voltak a harangozók is. A német tanító csak temetésekkor harangozott, a magyar a „felhők elé” is, azaz zivatarokkor.

Soproni Főesperesség, 1696. [Bubnith] Mátyás soproni főesperes, győri kanonok, bácsi prépost

Buzás J. 1969. IV. 241-320.

A vizitátor „*per me Mathiam*” jelöli magát, de az előzményekből azonosítható Bubnith győri kanonok, soproni főesperessel, aki ennél a vizitációnál már bácsi prépost volt. A vizitáció címében feltüntették Sopron vármegye nevét is. A vizitáció elején *Index* található a helységekről és *Numer* címmel kimutatás a gyónóképesekről (*poenitentes*). Ez utóbbi adatai az egyes településeknél közölt számokkal nem mindenütt egyeznek meg – néhol igen nagy az eltérés, s a szövegben több helyen szerepel a „*circiter*” kitétel. A Buzás József által közölt vizitációk közt ez az egyetlen, ahol a tanítóknál több helyen is feltüntetik családi állapotukat. A szabadtéri szobrok közül is itt említenek egyet első ízben: KISHEFLÁN mezővárosban a szőlőhegyen szobrot állítottak a Szentháromság tiszteletére. A település templomában a pestis-védőszentek ábrázolásait találjuk, a szobor is nyilván a járvánnyal függ össze.

A templomok közül a NEIFELT-ben lévő gróf Nádasdy Ferenc földesurassága idején zsinagóga volt. A helységben a vizitáció idején is éltek zsidók, s a katolikus papnak szolgálatokkal tartoztak. SZENTMIKLÓS falu egyháza újonnan épült, s Esterházy Miklós tinnini püspök szentelte fel. A vizitátor feljegyzése szerint itt „*pro inscribendis baptisatis, copulatis ac defuncti librum unum*” volt, azaz a három típusú anyakönyvet egy kötetben vezették. Mindhárom anyakönyv megvolt a főesperességben SIERCZ, USZLOP, TRAUSTORFF, SONDORFF, BOLPERSTORFF, BÜDÖSKÚT falvakban és RAKOS, KISHEFLÁN mezővárosokban. Az anyakönyvek általában egy kötetet tesznek ki, ott is, ahol mindhárom típusút vezették. KISHEFLÁN-ban ebbe még a helyi egyház jötevőit is feljegyezték: „*librum Baptizatorum etc. unum, et ubi notantur benefactores Ecclesiae*”. Kivétel BÜDÖSKÚT: itt két kötet kereszteltek anyakönyve volt, s külön kötet a házassultak és halottak anyakönyvének. A canonica visitatio-k során, a templomok harangjai leírásánál általában feltüntették, hogy kinek a tiszteletére szentelték azokat. E vizitáció, 3 települést kivéve (NAGYHEFLÁN mezőváros, SZÁRAZVÁM, BÜDÖSKÚT) nem tartalmazza ezeket az adatokat.

CLINPOCH faluban a tanítónak külön jövedelme volt a déli harangozásért: „*Item 3 Florenos a pulsu horae duodecimae*”. RAKOS mezőváros tanítójának életkora „*Annorum 52 plus minus*”, példaként az általában még ekkor is bizonytalan életkor meghatározásoknak.

Rábaközi Főesperesség, 1696/97. Liptay Ferenc győri székesegyházi kanonok, rábaközi főesperes, páli plébános

Varga I. 1972. 283-315.

ACSALAG: Pázmány Péter liturgiás könyvét szerezték be az elveszett helyett, s azt a község vette a templomnak 1 köből búzáért.

PALY-ban „*unum tapetum kecze dictum*”.

Mosoni Főesperesség, 1697. Bubnith Mátyás kanonok

Buzás J. 1969. IV. 231-240. A vizitációra rávezetve: *Nr. Reg. 15.*

Az 1696. évi vizitáció COMPENDIUM-a, a templomok és a plébánosok javaiban beállt fogyatkozásokról. A vizitátor tapasztalata szerint a főesperességben gróf Zichy Ádám birtokain volt a legnehezebb helyzetben a katolikus egyház: a földesúr sok parókiából és tartozékaikból jobbágytelkeket alakított ki. NYULAS faluban az evangélikusok kinevették a körmeneteket, s a plébánia ablakait kövel bedobálták.

Locsmándi Főesperesség, 1697. Guraby Mátyás locsmándi főesperes

Buzás J. 1969. IV. 321-443.

A canonica visitatio a főesperesség két kerületét vette számba: *Districtus Superioris et Inferioris* (utóbbi „*Processus Ungaricus*”). A legtöbb filiája VEPERD-nek volt: 6 tartozott plébániájához oldallagos ellátással. A kerület papjai közül a RICING-ben szolgáló Angelius István teológiai doktorátust szerzett. Többen, így a tatai származású Miley István is, a bécsi Pázmáneumban kaptak képzést. A kerületben a legtöbb könyv HORPÁCS-on volt a templomban: 56 kötet. A vizitáció tényeinek rögzítésekor az anyakönyvek esetében a „*matricula*” szót használták, a típus közelebbi megjelölése nélkül. Azonban valószínűleg itt is a kereszteltek anyakönyvéről van szó, ezt néhány helyen jelzik is („*ubi inscribuntur baptisati*”). KÓHALOM mezőváros, VEPERD, KÖZÉP- és FELSŐ PULYA falvakban közös volt az anyaegyház és a filiák anyakönyve. CSÁSZÁRFALU-ban a vizitátor megintette a plébánost, mert nem vezette az anyakönyvet. CARLOT filiában a dereczkei tanító írta a matriculát. A vizitáció jegyzőkönyvében több parókia berendezését is rögzítették: LOCSMÁND mezővárosban 1 asztal, 1 szék, SZENT-MÁRTON mezővárosban 1 asztal, 2 szék, 1 armárium, 1 szekrény, HORPÁCS-on 2 asztal, 1 ágy szerepelt a leltárban. Szalmatetős volt a plébánia LOS és SZENTMIKLÓS mezővárosokban. PÖRÖSNYE faluban a parókiát sövénykerítés vette körül.

Az iskolák közül NYÉK mezőváros zsindeletetős iskolájába járt a legtöbb tanuló, 60 iskolás gyerek. CSEPREG mezőváros iskolája kőből épült, de szalmatetős épület volt. GERESD faluban az iskola az evangélikus prédikátor lakásával egy tető alatt helyezkedett el. A tanítók általánosnak mondható javadalmazása negyedévente kapott fizetséget jelentett, kevesebbet az írás, többet az olvasás és legtöbbit a számolás tanításáért (VEPERD esetében például 4-5-8 grossost. CARLOT filiában a tanító fizetsége az olvasni tanulóktól egy nebuló után negyedévente 25 dénár, az írni tanulóktól 30 dénár

volt.). KERESZTUR mezővárosban 5 holdja volt az iskolának, amelyeket a község művelt, s cserében a tanító írta a móringleveleket. BOLFF és HORKO filiákban is a tanítók írták a móringleveleket és a hirdetéseket. LOS mezővárosban a tanító harangozott Ave Maria-ra, RÁMÓCZ-on harangoznia kellett a vihar elé, s ezért a templom egy rétjét használhatta. Ugyancsak külön fizetséget kapott a tanító e feladat ellátásáért SZAKONY faluban és EGYHÁZASFALU-ban.

Székesegyházi Főesperesség, 1698., Lacza János győri székesegyházi főesperes, kanonok
Varga I. 1971. 177-221.

A főesperességben hét elpusztult falu volt.

KÖNY oppidum: 25 könyv (közte magyar nyelvű Biblia, s egy „*kertészeti könyv*”). Az anyakönyveket már második éve vezették. MEZŐÖRS-ön a lelkész szerzett már anyakönyveket, a kereszteltek, házasulók és halottak beírására is.

PATONA: a török elleni védekezést célozva, kerített templom. A temető így a mezőn található, osszarium nélkül. MÉRGES: mély árok volt a templom körül, a török támadások ellen, de a vizitáció idejére ezt már betemették. ÖTTEVÉNY-en a nép a korábbi falutól távol, vermekben és kunyhókban lakott.

RÁBCAKAPI: a rektor olvassa fel a körleveleket és állítja ki az iratokat.

Helynevek

Acsalag (Győr–Moson–Sopron m.)

Ágfalva – Ogendorff (Győr–Moson–Sopron m.)

Alsópulya – Also Pulya (Unterpullendorf, közigazgatásilag

Frankenau–Unterpullendorf, Ausztria)

Au (Au im Leithagebirge, Ausztria)

Balf – Bolff (Sopron része, Győr–Moson–Sopron m.)

Bánfalva – Bondorff (Sopron része, Győr–Moson–Sopron m.)

Bezenye – Beszenye (Győr–Moson–Sopron m.)

Borbála – Bolberstorff, Bolperstorff, Wolperstorff (Walbersdorf, közigazgatásilag

Mattersburg része, Ausztria)

Büdöskút – Stinkenbrun (Stinkenbrunn, Ausztria)

Cinfalva – Cindorf, Czindorff (Siegendorf im Burgenland, Ausztria)

Császárfalu (Kaisersdorf, Ausztria)

Csepreg (Vas m.)

Csun – Czun (Cunovo, közigazgatásilag Bratislava része, Szlovákia)

Darázsfalva – Traistorff, Traustorf, Traustorff, Traustorph, Trustroph

(Trausdorf an der Wulka, Ausztria)

Doborján – Raiding, Ausztria)

Egyházásfalu (Győr–Moson–Sopron m.)

Fehéregyháza – Dundeskirchen (Donnerskirchen, Ausztria)

Feketeváros – Purpoch (Purbach am Neusiedlersee, Ausztria)

Felső–Pulya (Oberpullendorf, Ausztria)

Fraknó – Forttenau (Forchtenstein, Ausztria)

Füles – Fules (Nikitsch, Ausztria)
Geresdorf (Deutsch Gerisdorf, Ausztria)
Halászi – Halaszi (Győr–Moson–Sopron m.)
Harka – Horko (Győr–Moson–Sopron m.)
Hegyesalom (Győr–Moson–Sopron m.)
Hidegség (Győr–Moson–Sopron m.)
Hoff (Hoff am Leithagebirge, Ausztria)
Horpács (Sopronhorpács, Győr–Moson–Sopron m.)
Kálnok – Kánok (Máriakálnok, Győr–Moson–Sopron m.)
Kapi (Rábcakapi, Győr–Moson–Sopron m.)
Karló – Carlot (Karl, közigazgatásilag Drassmarkt része, Ausztria)
Keresztúr – Keresztur (Deutschkreutz, Ausztria)
Kertes – Pangort (Baumgarthen, közigazgatásilag Drassburg része, Ausztria)
Kisboldogasszony – Prata Beatae Virginis (Kleinfrauenhaid, Ausztria)
Kishöflány – Kis Hefflan, Kis Hefflan, Kisheflán, Minor Hefflan
(Kleinhöfflein, közigazgatásilag Eisenstadt része, Ausztria)
Kismarton (Eisenstadt, Ausztria)
Klastrom – Claustrum (Klostermarienberg, közigazgatásilag Mannersdorf
an der Rabnitz része, Ausztria)
Klempa – Clinpoch, Klimpach (Klingenbach, Ausztria)
Kóny (Győr–Moson–Sopron m.)
Kóhalom (Steinberg an der Rabnitz, Ausztria)
Köpcsény (Kittsee, Ausztria)
Körtvélyes (Pama, Ausztria)
Kőszeg (Vas m.)
Kövesd (Sopronkövesd, Győr–Moson–Sopron m.)
Közép–Pulya (Mittelpullendorf, közigazgatásilag Oberpullendorf része, Ausztria)
Lajtapordány (Leithaprodersdorf, Ausztria)
Lébény (Győr–Moson–Sopron m.)
Léka – Leuka (Lockenhaus, Ausztria)
Lépésfalva – Loiprssporgh (Loipersbach im Burgenland, Ausztria)
Locsmánd (Lutzmannsburg, Ausztria)
Lók – Look, Loók (Unterfrauenhaid, Ausztria)
Lós – Los (Nagylózs, Győr–Moson–Sopron m.)
Mannersdorf – Manerstorff, Manesdorf, Manesdorff
(Mannersdorf am Leithagebirge, Ausztria)
Marcfalva – Marcz (Marz, Ausztria)
Meggyes (Mörbisch am See, Ausztria)
Mérge (Győr–Moson–Sopron m.)
Mezőörs (Győr–Moson–Sopron m.)
Moson (Mosonmagyaróvár része, Győr–Moson–Sopron m.)
Nádasd – Rorbach (Rohrbach bei Mattersburg, Ausztria)
Nagyhöflány – Nagy Hefflan, Nagyheflán (Grosshöfflein, Ausztria)
Nagymarton – Matterstorff (Mattersburg, Ausztria)

Nezsider – Nysyder (Neusiedl am See, Ausztria)
 Nyék – Neék, Nyek (Neckenmarkt része, Ausztria)
 Nyulas (Jois, Ausztria)
 Óka – Okau (Oggau, Ausztria)
 Oroszvár (Rusovce, közigazgatásilag Bratislava része, Szlovákia)
 Oszlop – Uszlop (Oslip, Ausztria)
 Ottova – Ontau (Antau, közigazgatásilag Hirm része, Ausztria)
 Óvár (Mosonmagyaróvár része, Győr–Moson–Sopron m.)
 Öttevény (Győr–Moson–Sopron m.)
 Páli – Paly (Győr–Moson–Sopron m.)
 Pandorf – Pandorff (Parndorf, Ausztria)
 Patona (Rábapatona, Győr–Moson–Sopron m.)
 Pecsényéd – Pettzing (Pöttching, Ausztria)
 Peresznye – Pörösnye (Vas m.)
 Pergelin – Pergelyn (Pilgersdorf, Ausztria)
 Pervány – Pervany (Kleinmutschen, Ausztria)
 Pomogy – Pomok (Pamhagen, Ausztria)
 Pusztasomorja – Pusztasomorgya (Jánossomorja része, Győr–Moson–Sopron m.)
 Rajka – Raika (Győr–Moson–Sopron m.)
 Rákos – Rakos (Fertőrákos, Győr–Moson–Sopron m.)
 Rámóc – Ramnecz, Rámocz, Rámócz (Unterrabnitz, Oberrabnitz, Piringsdorf része, Ausztria)
 Récény – Ricing (Ritzing, Ausztria)
 Rétfalu – Bizzem, Wizen (Wiesen, Ausztria)
 Rőt – Raterstorff (Rattersdorf, Ausztria)
 Ruszt (Rust, Ausztria)
 Sarród (Győr–Moson–Sopron m.)
 Sirc – Sertz, Siercz, Sircz, Sirtz (Gschiess, Ausztria)
 Somfalva – Schondorff, Sondorff, Szondorf (Schattendorf, Ausztria)
 Sopron (Győr–Moson–Sopron m.)
 Stoczing – Stottczing (Stotzing, közigazgatásilag Leithaprodersdorf része, Ausztria)
 Szakony (Győr–Moson–Sopron m.)
 Szárazvám (Müllendorf, Ausztria)
 Szarvaskő – Horenstan (Hornstein, Ausztria)
 Széleskút – Praiterbrunn, Pratenprum, Pratenprunn, Szeleskut (Breiternbrunn, Ausztria)
 Szentjános (Jánossomorja része, Győr–Moson–Sopron m.)
 Szentmargit (Sankt Margarethen im Burgenland, Ausztria)
 Szentmárton (Sankt Martin, Ausztria)
 Szentmiklós (Mosonszentmiklós, Győr–Moson–Sopron m.)
 Szentpéter (Jánossomorja része, Győr–Moson–Sopron m.)
 Tormafalu – Krenissdorpf (Krennsdorf, közigazgatásilag Sigless része, Ausztria)
 Tömörd (Vas m.)
 Udvard (Grossmutschen, Ausztria, Frankenau–Unterpullendorf része, Ausztria)

Újfalu – Naifeld, Naifelt, Neifelt, Neiferd (Neufeld an der Leitha, Ausztria)
Vámoscsalád (Vas m.)
Veperd (Weppersdorf, Ausztria)
Vimpác – Vimpassingen (Wimpassing an der Leitha, Ausztria)
Vis (Répcevis, Győr–Moson–Sopron m.)
Völgyfalva – Cilintal, Czilintall, Czillintall (Czillingthal, közigazgatásilag
Steinbrunn része, Ausztria)
Vulkapordány – Magyar Proderstorff, Magyar Prodestorff, Magyar Proterstorff, Pordan,
Pordány, Prodesdorff, Prodestorff (Wulkaprodersdorf, Ausztria)
Zarány – Czogrstorff, Czogrstorph (Zagersdorf, Ausztria,
Siegendorf im Burgenland része, Ausztria)
Zillingdorf – Czillindorff, Czillindorff ad Lajtam, Czillindorff ad Laytam (Ausztria)
Zurány – Czundorff (Zurndorf, Ausztria)

GYAPAY GÁBOR

A Soproni Evangélikus
Egyházközség levéltárának
rendezése 1958-ban

Mályusz Elemér professzor úr 1947-től kezdve az Evangélikus Egyház Országos Levéltárának volt a vezetője. Itt hallatlan eredménnyel dolgozott, és nem is tudott a levéltártól megválni 1954-ben sem, amikor a MTA Történettudományi Intézetének főmunkatársa lett, mert minden héten egy napot szeretett levéltárában megfeszített munkával töltött el. Ekkor kért meg engem a segédkezésre, amit nagy megtiszteltetésnek éreztem és boldogan elvállaltam a munkát. Ettől kezdve a csütörtöki napok közös munkával teltek (ami számomra rendkívül tanulságos volt).

Mályusz Elemér azzal kezdte 1947-ben a munkát, hogy felmérte az ország minden evangélikus gyülekezetében és intézményében a levéltár állapotát mind személyi, mind szervezeti, mind levéltári iratanyag szempontjából, és megkezdte a legfontosabb levéltárak begyűjtését. Ebben segítségére volt dr. Tóth Endre is, aki a Levéltárak Országos Központjának (LOK) volt referense. Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy az egyházi levéltárak állami felügyelet alá tartoznak, ami jó esetben nemcsak felügyelet, hanem, mint Tóth Endre példája mutatta, segítséget is jelenthetett.

A begyűjtött anyagokat rendeztük, helyreállítottuk az eredeti levéltári rendet és jegyzékeltük. Ha hiányokat tapasztaltunk, úgy nagy nyomozás kezdődött, és a megtalált iratokat is beszállítottuk, és eredeti irattári helyükre helyeztük. A szakszerű anyagvédelemről is gondoskodtunk. Számomra ez a munka rendkívül tanulságos és hasznos volt, mert bár előzetesen az Országos Levéltárban is sokat tanultam, amit tanári munkámban hasznosíthattam, de most rengeteg önálló feladatot is meg kellett oldanom.

Ilyen előzmények után merült fel a Soproni Evangélikus Egyházközség levéltárának ügye. A LOK segítséget óhajtott nyújtani az egyházközségnek, hogy ezt a rendkívül értékes iratanyagot a kutatás számára még hozzáférhetőbbé tehesse. Mályusz professzor úr azt ajánlotta, hogy engem küldjenek ki a munka elvégzésére. Így került sor arra, hogy 1958 nyarán két hetet Sopronban töltöttem, és ezalatt a levéltárat rendeztem. Megérkezésem után Weltler esperes úr, az egyházközség első lelkésze igen készségesen fogadott, – eleinte talán egy kis bizalmatlanság is volt benne a külső emberrel szemben – és munkámat őszinte segítőkészséggel kezelte. Kapcsolatunk a közös munka során igaz barátsággá fejlődött.

Első feladatomban a levéltár „föltárása” volt. Az iratokat fokozatosan lepakoltam őrző helyeikről, és igyekeztem az egyes állagokat egymástól elkülöníteni. Szerencsém az volt, hogy az evangélikus egyházközségek ügyintézésével nagyjából tisztában voltam, így kibontakozott előttem a soproni ügykezelés is. Igen nagy öröömre szolgált, hogy hamar megtapasztalhattam a soproniak gondos iratkezelését. Erről a többszöri levéltárrendezés megtörténte győzött meg.

Természetes jelenség volt, hogy elődeink általában csak a kiemelkedő jelentőségű iratokat tekintették levéltári anyagnak, de azoknak a pontos megőrzésére általában nagy gondot fordítottak. A legfontosabb iratoknak a konventgyűlés dokumentumait tekintették. Ezeket már 1802 óta folyamatosan sorszámmal látták el. Így a konventgyűléseken megtárgyalt ügyek anyaga biztosítva volt. A kezelhetőségre való törekvést mutatja, hogy az iratokat már 1806-ban négy csomóba osztották, és jegyzéket is készítettek hozzá (Elenchus Litterarium). A következő lépés 1820-ban következett be, amikor Török Lajos jegyző a „Thesaurus actorum” című kötetbe bemásolta a fontosabb iratokat és az eredeti iratokra is rávezette a Thesaurus megfelelő lapszámát.

A gazdasági iratok is igen nagyra értékelt dokumentumok voltak. Ezeknek nagy része könyv alakban halmozódott fel. Az anyagokat a gazdasági ügyintézők maguk őrizték és gondozták. Az egyházközség pénzügyeit a Kirchenvater, az alapítványok pénzeit pedig a Generalstiftungenverwalter gondozta. 1849-ig a két ügyet egy személy intézte (Schneider Jakob), de halála után már különválasztották az ügyeket, ami az irattárak szétválasztását és az ezzel járó zavarokat eredményezte. A zavarok megszüntetésére az 1860-ban hozott Statutum 37. paragrafusában elrendelte, hogy a jövőben a jegyző lássa el a levéltáros tiszteit is, és mindaddig ő ügyeljen a levéltár egységére és rendjére, amíg önálló levéltárost nem alkalmaznak. Az akkori jegyző, Ulber Mátyás, aki már 1852 óta betöltötte ezt a tiszteit, és igen tájékozott volt az iratok világában, a kiszabott feladatok értelmében benyújtotta a presbitériumnak a rendezés tervét, amit 1863-ban elfogadtak, és Ulber Mátyás hozzáfogott nagy elszántsággal és szakértelemmel a munkához. 1875-re készült el az új renddel, amely az egész iratanyagot időrendben sorszámozta, majd hat tárgyi csoportba osztotta, és csoportonként ismét sorszámozta. Ehhez egy igen részletes, és a mai napig a kutatásban legjobban használható elenchust is készített. Érdemes megjegyezni, hogy ez az időszak a dualizmus korának az első évtizedei nemcsak a levéltárügynek, hanem a múzeumok és könyvtárak fejlődésének is jellemző kora.

Ez az iratkezelési mód azonban fokozatosan elhalt, és visszatértek ahhoz a renddel, hogy elsősorban a jegyzőkönyveket és azok mellékleteit gondozták. Így az admi-

nisztráció iratai lajstromozatlanok maradtak, de évenkénti időrendben gondosan őrizték azokat. 1913-tól kezdve az iratkezelés az egyes lelkészek személyéhez kapcsolódott, vagyis az első lelkész szabta meg, hogy az iratok hova kerülnek. Ekkor ugyanis külön irattára alakult ki a lelkészi hivatalnak és az egyházközségnek. Formailag a könyvanyagot a sorozatokból mindig kiemelték és külön kezelték.

Miután sikerült a levéltár iratkezelési módszereit tisztázni, arra törekedtem, hogy az eredeti rendet, ahol az néhány helyen megbomlott, helyreállítsam. Mindig a providencia elvét igyekeztem követni, tehát a széthullott anyagoknál a keletkezése idejében érvényes iratkezelés szerint reponáltam. Nagyon izgalmas volt az elmúlt évtizedek anyagának helyreállítása.

Az időrendbe szedés után feltűnt, hogy a folyamatos sorszámozás után hézagok mutatkoznak. Szerencsére ez már arra az időszakra volt jellemző, amikor a lelkész személye volt az irattári elhelyezés meghatározója. Viszonylag könnyen sikerült összekapcsolni a hiányzó anyag évkörét és az akkor működő lelkész személyét. Hosszabb-rövidebb kutatás után megtaláltam az illető családját, és személyesen fölkerestem. Udvariasan érdeklődtem, hogy nincs-e a család birtokában elfekvő és fölösleges iratanyag. Nem várt sikerei voltak ezeknek a látogatásoknak, mert majdnem mindent örömmel jeleztek, hogy vannak iratok, sőt amikor megkérdeztem, hogy hajlandók-e azokat a levéltárra hagyományozni, boldogan adták beleegyezésüket. Az anyag beszállítása után a levéltár állaga hatalmasan felduzzadt, és számos hézag megszűnt. Az iratok rendezése már alig jelentett elvi nehézséget, mert legtöbbször csak mechanikus időrendbe rakásról, vagy sorszámozásról volt szó. Nagy örömmel töltött el a levéltár gazdagodása.

A levéltárosnak azonban egy nehézséggel mindig számolnia kell. A munkának ugyanis van mechanikus része, és van nagy szakértelmet kívánó része. Ugyanakkor van egy csábítás is, ez a „beolvasás”. Ha az ember kezébe nagyon érdekesnek ígérkező irat kerül, úgy hajlandó a munkaidő egy kis részét annak elolvasásával eltölteni. A kutató boldogan elolvassa azt az anyagot, ami témájára vonatkozik és a munkája így jól halad.

A levéltáros, ha sok állaggal foglalkozik, rengeteg érdekes részletet talál, de neki nem ennek a feldolgozása a feladata, hanem az irattár rendezése. Ilyenkor a levéltárosnak nehéz ellenállni és nem is mindig sikerül. A soproni levéltár rendezésekor rengeteg ilyen csábításnak voltam kitéve és sajnáltam, hogy egy-egy témának nincs kutatója.

Egyben irigyeltem is a jövőben itt kutatókat, hogy ilyen sokrétű és gazdag levéltárban kutathatnak.

Az irattárak rendezése után az anyag fizikai elhelyezése és az egyes állagok sorrendbe rakása volt a feladat. Ezt követte a csomók kialakítása, és a csomók, meg a könyvek beszámozása. Az utolsó meglehetősen aprólékos munka a jegyzék készítése volt. Az elkészült jegyzék igyekszik a jelenlegi lehetőségek között a kutatást elősegíteni. A jövőben azonban azokhoz az anyagokhoz, amelyekhez nem készültek megfelelő segédletek, igen jó lenne azokat utólag elkészíteni, mert a kutatásnak a különböző mutatók és konkordancia jegyzékek igen fontos segítői. A levéltár nagysága és gazdagsága megérdemli ezt a gondoskodást.

A két világháború közötti időszak magyarországi polgári pártjai a dualizmus örökségeként választói pártok vagy klubpártok voltak. Működésük jobbára a választási harcok idejére koncentrálódott, az ezen kívül eső hosszú periódusban a pártot gyakorlatilag a parlamenti frakció képviselte, a „pártélet” pedig párt központi klubjában zajlott, az ott megforduló, és a pártvezér köré csoportosuló, szűk politikusi kör részvételével.

Az 1932. októberében kormányt alakító Gömbös Gyula és a mögötte álló katonatiszti, államhivatalnoki réteg elégedetlen volt a gr. Bethlen István volt miniszterelnök által irányított kormánypárt addigi működési elveivel és személyi összetételével. Az általa képviselt jelszavak, melyek a nemzeti egység megteremtését hangoztatták, és a politikai megosztottság megszüntetésére irányultak, erős, centralizált elvek alapján működő modern tömegpárt megszervezését igényelték. A pártpolitikai keretek átszabásával és megfelelő tömegtámogatás megszerzésével Gömbös saját pozíciójának megerősödését kívánta elérni. E célok érdekében megindult az új nevet (Nemzeti Egység Pártja – NEP) felvevő kormánypárt átalakítása az új hierarchikus és centralisztikus elképzelések mentén.¹

A NEP zászlóbontására 1933–34 folyamán országosan, így Sopron megyében és Sopron városában is sor került.²

A megyei pártvezetés, élén Simon Elemér főispánnal³ 1935 nyaráig meglehetősen lagymatagon támogatta Gömbös pártszervezési tevékenységét. Simon lemondásáig még érvényesültek a bethleni politika eszközrendszerének elemei. 1935-től, Ostffy Lajos majd Hőgyész Pál főispán-vármegyei elnökök egyre nagyobb gondot fordítottak a helyi pártélet megszervezésére.

Hőgyész elnöksége idején megsokasodtak a párt rendezvényei. A Széchenyi tér 2. szám alatti párhelyiségben, sorozatban tartott pártnapokon adtak tájékoztatást aktuális politikai kérdésekről, de az iroda reggel 9-től a késő esti órákig, minden nap a tagok rendelkezésére állt, akik ott 11 napilap, 10 képes folyóirat számaiból választhattak maguknak – előzetesen szelektált – olvasnivalót. Ezek mellett „egyéb szórakoztató eszközök” is gondoskodtak az oda látogató MÉP tagok felhőtlen kikapcsolódásáról.⁴

A szervezet élete pedig oly élénk ütemben fejlődött, hogy Hőgyésznek 1939 őszén már nagyobb párhelyiség után kellett néznie, ahol szavai szerint: „meleg otthont és támogatást találna társadalmi állás és rangkülönbség nélkül minden egyes választó-

¹ A NEP szervezésére, szervezeti felépítésére vonatkozólag lásd: Vonyó József: A nemzeti Egység Pártja szervezésének első dokumentumai (1932. december – 1933. január) In: Századok 1984. 4. 784-832 ell. Vonyó József: Gömbös Pártja. A Nemzeti Egység Pártja dokumentumai. (1932–1939) Dialóg Campus, Budapest–Pécs, 1998.

² A párt soproni szerveződéséről I: Tóth Imre: Útban az elitváltás felé. Az utolsó bethleni választások Sopronban 1931–1935) In: Soproni Szemle, 1999. 2. 145-161.

³ A párt vidéki irányítását, megfelelő apparátusn híján a közigazgatás vezetőire, a főispánokra bízta. Így fordulhatott elő, hogy a konzervatív beállítottságú Simon Elemér a NEP vármegyei elnöke lett.

⁴ A Soproni Múzeum Helytörténeti dokumentumai H.2364. A Magyar Élet Pártja Sopronvárosi Szervezete Elnökétől. Meghívó a szervezet III. Pártnapjára

polgár". Ennek érdekében támogatásért fordult a helybeli vállalatok vezetőihez és a jobb módon élő választópolgárokhoz.⁵

Az alább közölt dokumentum szintén Hógyész Pál elnöksége idején született, valószínűleg nem sokkal azt követően, hogy a NEP Teleki Pál miniszterelnöksége idején, 1939. március 7-én átalakult Magyar Élet Pártjává és néhány ponton a párt szervezeti felépítése is megváltozott.

A dokumentum a helyi pártvezetés és a párttagok kisebb csoportjait felügyelő tizedesek közötti kapcsolatot tartó szervezők számára készült utasításokat foglalja össze. Az útmutató jól érzékelteti azt a politikai szándékot, amellyel a MÉP vezetése a város és a választókerület életét, a párttagok és a választók mindennapjait ellenőrizni és befolyásolni kívánta.

Dokumentum⁶

A Magyar Élet Pártja megyei szervezete

A szervezők (Organisatoren) feladatköre

A szervezők munkája nagy szerepet játszik a pártszervezet életében. A pártvezetéstől kapott instrukciók szerint a szervező irányítja és ellenőrzi a neki alárendelt öt tizedest (Gruppenführer)⁷, akiknek egyben ő a közvetlen feljebbvalója.

Folyamatosan tájékoztatja az irányítása alá tartozó tizedeseket a szervezeti értekezleteken (Organisationskonferenz) hozott határozatokról és továbbítja nekik a kapott utasításokat. Felügyeli, hogy a tizedesek lelkiismeretesen ellássák a hatáskörükhöz kötődő feladatokat és a kapott utasításokat ténylegesen végrehajtsák. Ha egyik vagy másik tizedesnél mulasztást észlel, figyelmezteti. Rendkívüli helyzetben, illetve ha a mulasztás megismétlődik a községi pártvezetőségnek (Gemeindeparteileitung) előterjeszti a hanyag csoportvezetők felmentését.

A szervezeti értekezletet követően összehívja a csoportvezetőket, vagy egyenként felkeresi őket, hogy tájékoztatást adjon a tanácskozás határozatairól.

Kijelöl egy alkalmas időpontot (a délutáni vagy az esti órákban), amikor a tizedesek felkereshetik. Erre naponta de legalább hetente két alkalommal kerüljön sor. Mindenkit felkeres, akit a csoportvezetők nem tudtak a pártba beszervezni és igyekeznek rábírnival belépésre. Ha ez neki sem sikerül, jelentést tesz róla a körzetvezetőnek (Kreisleiter),⁸ vagy a pártvezetőnek (Parteileiter)⁹.

Egy példányt kap a tizedeseknek kiadott „Tizedesek nyilvántartása a választókról” című nyomtatványból. Ezek mindegyikét gondosan megőrzi és rávezeti a tizedesek

⁵ A Soproni Levéltár reporenda anyagából (köszönet Polgár Tamás levéltári könyvtárosnak, hogy a dokumentumot rendelkezésemre bocsátotta)

⁶ A dokumentum német nyelven íródott, a fordításban szereplő tisztségviselők és szervezeti egységek neveit azonban az eredeti alakjukban, zárójelben közöljük.

⁷ a lakóhely szerint 8-12 fős csoportokba beosztott, választójoggal rendelkező párttagok irányítói

⁸ a szervezők felettesei a szavazóköri körben

⁹ a községi (városi) pártszervezet vezetője

ívében szereplő megjegyzéseket, folyamatosan egyeztetni saját és a tizedesek íveit. A tizedesek segítségével pontosan és állandóan informálódik a hozzá tartozó választókról, (számszerint kb. 50) és az összegyűjtött adatok alapján jelenti tapasztalatait, pl. a nem párttag választók pártállását, a községi titkárnak (Gemeindesekretar). Általában köteles minden változásról tájékoztatni a községi titkárt.

Figyelemmel kíséri, ha egy választó más politikai mozgalomhoz csatlakozik, abban az esetben is, ha az nem hozzá tartozik is. Ilyen esetek előfordultával azonnal jelentést tesz tapasztalatairól és a tizedesek jelentéséről a pártvezetésnek és a községi titkárnak. Ha egy tizedes megbetegedik vagy egyéb okokból kifolyólag a feladatát nem tudta ellátni, a szervező feladata addig helyettesíteni, amíg a pártvezetés egy másik tizedest meg nem bíz a munkával.

A szervező hivatalból tagja a szervezeti értekezletnek.

Ennek a feladatnak lelkiismeretes ellátása hazafias kötelessége a szervezőnek. Foglalkozzon a neki alá rendelt tizedesekkel és választókkal testvéri szeretettel, erősítse bennük a hitet és a bizalmat, segítsen nekik teljes szívvel, ha nehézségeik vannak és nevelje (erziehe) őket kölcsönös figyelemmel és testvéri szeretettel!

Ezt követeli az új magyar élet. A magyar jövő hálás lesz ezért mindezért a munkálkodásért.

Högyész Pál, pártelnök

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

MOLNÁR LÁSZLÓ

A Rákóczi Baráti kör,
a soproni honvéd főreáliskola
hagyományainak folytatója

A Monarchiában a Millenniumot követően a magyar országgyűlés javaslatára, királyi jóváhagyással, az 1897. évi 23. törvénycikkkel alapították az első magyar nyelvű katonai főreáliskolát. Sopron városa az intézmény részére a város legszebb helyén, a Lővérek alján fekvő 18 holdas telket ajánlotta fel. Ma a Soproni Egyetem helyezkedik el a területen. Az épületcsoportot Alpár Ignác, az eklektika jeles mestere tervezte, akinek nevéhez számos kiváló alkotás fűződik. 1898 október 1-jén – immár több, mint száz évvel ezelőtt – került sor az épületegyüttes felavatására. 1901 és 1921 között összesen 887 növendék, „cöger” (a német Zöglingből) fejezte be tanulmányait és ment tovább érettségi vizsga után a Ludovika Akadémiára.

A trianoni békeszerződés aláírása és Sopron városának kiürítési rendelkezése miatt a katonaiskola 1921 nyarán Jutasra költözött. December 14-én a tanári és altiszti kar tagjai valamennyien – mint Sopronba bejelentett lakosok – a városba utaztak, hogy a népszavazás alkalmából eleget tegyenek hazafias kötelezettségüknek. A honvéd főreáliskolát összes épületével és területével 1922. február 20-án átadták a Selmecebányáról Sopronba telepített Bányászati és Erdészeti Főiskolának. A Jutasról visszatért főreáliskola új otthonába, az 1916-ban létesített volt Károly laktanya épületcsoportjába költözött. Az intézet az 1924. évi XI. törvénycikk értelmében felvette Rákóczi Ferenc nevét. A növendékek a színvonalas reálgimnáziumi oktatás mellett – a Rákóczi-kori kultusz szellemében – komoly hazafias nevelésben részesültek.

A háborús helyzet miatt 1941-től a főreál hadapródiskolává alakult át. A soproni iskolát 1944. december 6-án, majd 1945. március 25-én bombatámadások érték, amelyek épületeit – egy kivételével – teljesen romba döntötték. A maradványok felrobbantása és a romok eltakarítása után az iskola helyén épült fel az 1970-es években a József Attila lakótelep. Az egyik lakóház falán 1991 óta emléktábla hirdeti, hogy a Rákóczi intézet egykoron ezen a helyen működött.

A II. világháború után a volt hadapródok, főreáliskolások, ludovikások „rossz kádernek” számítottak, életútjuk nehezebb volt az átlagosnál. Abban egységesek, hogy volt iskolájukra, tanáraikra, Sopron városára tisztelettel emlékeznek. Szeretettel gondolnak az alma mater 100 éves elődjére, az elpusztult iskolára-nevelőintézetre, ahol általános műveltséget szereztek, évtizedekre ható barátságok kötődtek, és hálás szívvel emlékeznek tisztjeikre, nevelőikre, akik őket köteleességtudásra, munkabíráásra, fegyelemre és mindenekelőtt hazaszeretetre nevelték.

A honvéd főreáliskola és a hadapródiskola volt növendékeinek – csaknem fél évszázados kényszerű szünet után – az 1990. évi rendszerváltás nyújtott lehetőséget iskolájuk történetének felélesztésére, hősi halott osztálytársaik és tanáraik emlékének méltó ápolására. A katonaiskolára való emlékezés a tudatosság és a nosztalgikus érzés különös elegyedése. Az intézmény fél évszázada megszűnt, a korábbi formában nem létezik. A honvéd főreáliskola tradíciói csak az emlékezetben maradtak meg, még a helyszínek is eltűntek a bombázások következtében. Ezen okok miatt a hagyományok felidézése az átlagos iskolai tradícióépítésnél jóval több gonddal járt.

Az előkészítő megbeszélések után és a lakáscímek felkutatását követően megalakult a Rákóczi Növendékek és Hadapródok Baráti köre. Az 1991. április 17-én megszavazott alapszabályt elfogadta a Honvédelmi Minisztérium (HM) Oktatási és Tudományszervező Főosztálya is. A Baráti Kör 15 tagú intézőbizottsága elnökké Cseresnyés Gézát, 1939-ben végzett növendéket választotta. A Baráti Kör tagjai ma már mind 70 éves kor felett vannak.

A Baráti Kör első ünnepélyét 1991. szeptember 14-én rendezte Sopronban. A megjelent 304 volt tanárt és növendéket számos családtag is elkísérte. A résztvevők közül mintegy ötvenen külföldről érkeztek, mind az öt világrészről. Közülük többen 46 évi távollét után először látogattak vissza szülőhazájukba. Az ünnepséget a bensőségesen szép Batthyány téren rendezték, ahol a lebombázott iskola előtt emelt és csodával határos módon megmaradt, restaurált Rákóczi szobor áll, Molnár Gyula néhai ezredes-tanár 1934-ben felavatott alkotása. A résztvevők száma a meghívott testvériskolák és az osztrák katonaiskola küldöttjeivel valamint a város együttérző lakosaival elérte a 800 főt. Felavatták a hősi halottak emlékművét, Órsi András szobrász feliratos, faragott kőtömbjét. Ez az emlékmű volt 1994-ig a város egyetlen köztéri műalkotása, amely a II. világháborúra emlékeztetett. A Baráti Kör tagjai délután részt vettek a helyreállított Attila szobor avatásán.¹ A rendezvény alkalmából készült emlékfüzet színes borítója Magyarország, Sopron város és II. Rákóczi Ferenc címerét mutatta be.²

A Baráti Kör éves rendszerességgel tartotta meg közgyűléseit Budapesten, a Hadtörténeti Múzeumban és a Rákóczi napokat május 12-én Sopronban. A közgyűléseken úgy döntöttek, hogy nemcsak a múltba, hanem a jövőbe is kell tekinteni. Együttműködést kezdeményeztek a győri Béri Balogh Ádám Honvéd Gimnáziummal. A Baráti Kör támogatást nyújt a két, de inkább három generációval fiatalabb katonaiskolásoknak ösztöndíjak adományozásával és előadások tartásával. A Rákóczi napok sorából kitűnt az 1994. májusi rendezvény, amelyen az egykori növendékeken és családtagjaikon kívül részt vett a győri Honvéd Gimnázium 80 tagú és a bécsújhelyi (Wienerneustadt) Theresianum 40 fős küldöttsége is. A szokásos megemlékezést tudományos ülészek követte, az előadások két teremben – magyar és német nyelven – hangzottak el. A Rákóczi napok rendezvényeit minden alkalommal támogatta a város polgármestere üdvözlő szavaival, az Egyetem vezetősége helyiségek biztosításával, továbbá a Határőrség díszőrségekkal és a zenekar fellépésével.

¹ Nagy Alpár: Atilla. Szoborsors. Sopron, 1991.

² A Rákóczi Növendékek és Hadapródok Baráti körének Emlékkönyve. Bp., 1991.

Az 1995. május 12-én rendezett Rákóczi napra meghívást kaptak a soproni iskolák igazgatói is. Átadásra került az iskola múltját ismertető 273 oldalas könyv.³ A kötet forrásai a Hadtörténeti Intézet levéltárának anyagai, az 1925–1939. tanévek intézeti értesítői, valamint számos iskolatárstól felajánlott dokumentum, visszaemlékezés és fénykép. A könyv tartalmazza az osztályok névsorait 1901-től 1945-ig. A hősi halottak neve és rangja osztályonként van felsorolva. Dr. Holló József vezérőrnagy, a HM főosztályvezetője, a kötet kiadója az előszóban azt írja, hogy a könyv szakszerűen, a történelmi hűség szem előtt tartásával mutatja be az egykori magyar tisztképzés bázisát. A Soproni Füzetek 11 oldalt szentelt a mű ismertetésének.⁴

Az 1997. évben a Baráti Kör elhatározta az iskolaalapítás 100. évfordulójának méltó megünneplését. Az intézőbizottság előzetes tárgyalásokat folytatott a város vezetőségével, a HM és a Hadtörténeti Múzeum illetékeseivel. Az előkészítésbe bevonták a Soproni Egyetem rektori hivatalát, a Béri Balogh Ádám Katonai Középiskola, a soproni Határrendész Szakközépiskola, továbbá az európai hírű Honvéd Művészegyüttes vezetőit is. A november 20-án tartott közgyűlés elfogadta az ünnepség időpontjának 1998. október elsejét és másodikát. Az első nap az iskolai jubileumé, a második nap a 150 éves forradalom és szabadságharc, a magyar honvédség emléknapja.

A jubileum alkalmából kiállítást terveztek mindkét esemény emlékeiből. A Hadtörténeti Múzeum Bánffyiné Kalavszky Györgyi osztályvezetőt bízta meg a rendezéssel, akinek édesapja a soproni főreáliskolában végzett. Tervbe vették azt is, hogy a múzeum anyagát a Baráti Kör tagjai saját írásos, tárgyi és fényképdokumentumokkal egészítik ki. A csaknem egy éves előkészítő munka fontos részét képezte a hősi halottak adatainak pontosítása, a táblák megtervezése és a jelentős költségek biztosítása egyéni felajánlások révén.

A jubileumi iskolanap emlékünnepe 1998. október 1-jén a Rákóczi szobornál kezdődött. Az ünnepi beszédet vitéz Sajó Ernő nyugalmazott őrnagy tartotta a 60 éve érettségizettek nevében. Hangoztatta, hogy életük változatos folyamatában hűségesek maradtak az alma mater szelleméhez. A 36 osztálytárs közül tizenketten haltak hősi halált, vagyis a 24. évüket sem érték meg. A 86. életévében járó Novák Gyula nyugalmazott ezredes, egykori növendék, a hadapródiiskola volt tanára emlékeztetett a tanároktól, nevelőtisztektől kapott útravalóra, amelyre támaszkodva becsülettel élték túl a háborút, a hadifogságot, majd a Rákosi- és a Kádár korszak kemény, embert próbáló évtizedeit. A Rákóczi szoborra, illetve az 1991-ben avatott emlékkőre koszorút helyeztek a megye, a város, a Határország vezetői, továbbá a Baráti Kör, a Honvéd Hagyományőrző Egyesület, a pécsi, a kőszegi és a nagyváradai testvériskolák képviselői. Ezt követően került sor a Soproni Egyetem aulájában az elesett hősök emléktábláinak ünnepélyes leleplezésére. A két hatalmas, 160x140 cm-es fekete gránit táblára az 1914–1918. közötti évek száz hősi halottjának aranybetűs neve van bevésve. A két tábla alatt elhelyezett harmadiknak a szövege az iskola hajdanvolt otthonára utal. Az utolsó sor azonos az 1929. évben emelt és a bombázás során megsemmisült emléktábla magasztos soraival:

³ Katonaiskolák a hűség városában. Szerk.: Cseresnyés Géza. Bp., 1995.

⁴ Nagy Alpár: Tallózás egy katonaiskola történetében. In: Soproni Füzetek. Sopron, 1998.

Legyen véretek magvetés, hogy abból
szebb és boldogabb jövő fakadjon!

Az ünnepi beszédet Erdős László ezredes, a Honvédelmi Minisztérium Hadisírgondozó Irodájának igazgatója mondta: „...A magyar katonai hagyományokat, az ezerszáz éves Kárpát-medencei jelenlétünk minden dicsőségét és gyászát vállalni kell... Csak akkor nézhetünk emelt fővel előre.” Molnár László volt növendék, aki a háború után bányamérnök-hallgatóként is az épületben tanult, beszédében emlékeztetett arra, hogy a halottak emlékét ősi szokás szerint tisztelet illeti, még nagyobb kegyelettel emlékeznek azokra világszerte, akik háborúban haltak hősi halált.

Dr. Koloszar Józseffel közösen leplezték le a táblákat. Az egyetem rektora az átvétel során emlékeztetett a szemben lévő fal emléktábláira, melyek a Selmecbányáról áttelepített főiskola 71 első világháborús és az egyetem 17 második világháborús hősi halottjának nevét őrzik. Ökumenikus áldás után az emléktáblákat megkoszorúzták. A jubileumi emlékülésen az egyetem nagy előadótermében Cseresnyés Géza, a Baráti Kör elnöke köszöntötte a megjelenteket. Dr. Holló József vezérőrnagy, a hadtudomány kandidátusa, az eseménysorozat fővédnöke, ünnepi beszédében hangoztatta, hogy a száz éve elkezdődött oktatásban az elméleti és a gyakorlati képzés harmonikus egysége katonás fegyelemmel és számonkéréssel párosult. „... Hiszem és tudom, hogy a mai magyar honvédség építhet erre az örökségre, vallom, hogy a katonai nevelés évszázadra visszatekintő tapasztalatait fel kell hogy használjuk a jelenkori tisztképzésben!”

A tudományos előadásokon dr. Szabó Mária hadtörténész áttekintést adott az 1867–1945 évek közötti tisztképzésről; Ráskay Pál nyugalmazott alezredes, hadtörténész, volt kőszegi növendék a két világháború közötti katonai középiskolákat jellemezte; Molnár László múzeumigazgató, volt növendék a Rákóczi intézet és Sopron város kapcsolatairól számolt be; Nagy Gergely alezredes, a győri Katonai Gimnázium igazgatója az iskola hagyományörző szerepéről és a Baráti Körrel való eredményes kapcsolatról közölt adatokat.

Az előadásokat követően Cseresnyés Géza köszöntötte a tíz tiszteletbeli tagot, közöttük három sopronit: Hirschler Rezső volt polgármestert, dr. Koloszar József egyetemi rektort és dr. Szabó-Kocsis János ezredes igazgatót. Örökös tagnak nyilvánított 11 személyt, közöttük a soproni Kónyi-Kiss Lászlót.⁵ A honvédelmi minisztériumi elismeréseket dr. Holló József vezérőrnagy adta át. A honvédelmi hagyományok ápolásáért kifejtett áldozatkész tevékenységük elismeréseként a Honvédelemért I. osztályú kitüntetésben részesült Botos Gábor és dr. Gimesi Szabolcs, a Honvédelemért II. kitüntetését kapta Hanzséros Ágnes főtanácsos. Miniszteri elismerést kapott még kilenc személy. Molnár Lászlót a Magyar Honvédség parancsnoka – életútja elismeréseként – nyugállományú alezredessé léptette elő.

Délután 4 órakor nyitották meg a Fő téren, a volt megyeháza épületében a Katonaiskolák a Hűség Városában kiállítást 270 m² területen. Az eseményhez méltó színvona-

⁵ Név szerint csak a soproniakat soroljuk fel. A jubileumról készülő könyv tartalmazza a beszédek, előadások szövegét és az elismerést kapottak teljes névsorát.

lú kiállítás berendezésében – a Hadtörténeti Múzeum felkérésére – a Központi Bányászati Múzeum szakemberei segítettek. A kiállításról szép kivitelű, 16 oldalas ismertető készült, Cseresnyés Géza írásai és felvételei alapján.⁶ A kiállítás két részből állt, a 34 elemből álló tablósor és a tíz tárló a soproni főreáliskola és jogutódai történetét, illetve az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc küzdelmeit tárta a nézők elé. A tárlatot három héten át a Sopronban lakó volt növendékek őrizték felváltva, és készséggel adtak szakszerű felvilágosításokat, kiegészítéseket az érdeklődőknek.

A következő napon, október 2-án a Magyar Honvédség Soproni Napja a Deák téri, 1936-ban emelt tűzér emlékműnél katonai szertartással kezdődött. A soproni Határőrség és a győri katonai középiskola díszszázadainak parancsnoka Szekeres István dandártábornoknak tett ünnepi jelentést. Dr. Gimesi Szabolcs polgármester köszöntötte a nagy számban megjelenteket. Becht Rezső Imához című versét idézve – amely az emlékmű 62 évvel ezelőtti felavatására készült – emlékezett a hősök emberi és katonai tartására. Micskey Miklós nyugalmazott ezredes, a Honvéd Hagyományörző Egyesület elnöke a hősök önfeláldozását méltatta. A beszédek sorát dr. Szájer József, a város országgyűlési képviselője zárta, aki a város két világháborúban elesett polgáraitra emlékezett, és a tradíciók ápolásában nagyra értékelte a Baráti Kör soproni tevékenységét. Az emlékezés koszorúinak elhelyezését követően a díszegységek elvonulása fejezte be – Sopronban évtizedek óta nem látott katonai tiszteletadással – az ünnepélyt.

A Magyar Honvédség Napját a Petőfi Színházban rendezett teltházas díszelőadás zárta. Miklósy Gyula főtanácsos, a győri katonai középiskola osztályvezetője köszöntötte az egybegyűlteket. Kedves Gyula őrnagy, a Hadtörténeti Múzeum főosztályvezetője – eddig kevesek által ismert adatok felsorolásával – beszélt a szabadságharc eseményeiről, a soproni forradalmárok kiemelkedő szerepéről.

A Béri Balogh Ádám katonai középiskola művészeti köre verseket, katonadalokat és toborzó nótákat adott elő. A szabadságharc dallamaiból a dr. Friedrich András vezette Soproni Ifjúsági Fúvószenekar játszott hatalmas sikerrel. Az ajándékműsor előtt Szekeres István dandártábornok méltatta a kétnapos eseménysorozat országos jelentőségét. A Honvéd Művészegyüttes Aranyos Károly alezredes-igazgató és Novák Ferenc művészeti vezető irányításával, korhű viseletben színpadra lépő táncosokkal felelevenítette a szabadságharc idején divatos toborzókat, néptáncokat.

A díszelőadást rövid állófogadás követte a színház emeleti társalgójában, ahol dr. Gimesi Szabolcs polgármester a kettős jubileumi ünneppsorozat főszerzőinek emléklakettet nyújtott át, amiért öregbítették a város hírnevét. A soproni honvéd főreáliskola 100. éves jubileumát és a Magyar Honvédség Napját a Rákóczi Baráti Kör a támogatókkal, az utódiskolával és Sopron város lakóival együtt méltó módon ünnepelte meg.

⁶ Emlékkiállítás. Szerk.: Vass Jenő. Bp., 1998.

„Nem a jutalom reménye, hanem a haza szeretete hajt minket előre” – ez a jelmondat határozta meg Mikoviny Sámuel bámulatra méltóan sokoldalú tevékenységét, miközben folyókat szabályozott, mocsarakat csapolt le, gépeket, utakat, hidakat, tavakat épített, észlelő műszereket készített, tanított, bejárta és feltérképezte hazánk minden szegletét. Sokrétű feladatainak megoldásához a térképet Magyarországon eddigelé szokatlan természetességgel, mint mindennapi munkaeszközt használta.

Szívéhez legközelebb azonban, már ifjú éveitől fogva egy bizonyosfajta térkép, Magyarország topográfiai térképe s e térkép elkészítése állott. Magyarország részletes és pontos topográfiai térképének a hiányát Mikoviny már egyetemi évei alatt felismerte. A hiány orvoslására az atyai jóbarátnak, az őt pályája kezdetén sokban támogató Bél Mátyásnak, a 18. század első fele legkiemelkedőbb magyarországi tudósának földrajzi-történelmi országleíró művéhez kapcsolódóan nyílt a későbbiekben alkalma.

Mikoviny Sámuel a XVIII. század első felében alkotott. Akkor élte férfikorát, amikor a török kiűzése után újraegyesített, az európai érdeklődés homlokterében álló Magyarországon sosem látott lendületet vett az újjáépítés, a gazdasági fejlődés. A korabeli nemzetközi tudományos irányzatnak és igényeknek megfelelően Bél Mátyás, a század legnagyobb közép-európai tudós-egyénisége hatalmas vállalkozásba fogott: művelt főkből munkatársakat toborzott egy eleddig soha nem látott mélységű és minőségű, Magyarországról és népeiről szóló mű, a *Notitia Hungariae* (Magyarország leírása) összeállításához, amelynek alapja egy történeti-földrajzi országleírás volt. Ezt azután aprólékos természetrajzi, gazdasági, társadalomismereti, néprajzi, orvosi információk tömegével egészítették ki. E művet avatott kezű művész-tudós: Mikoviny Sámuel tette még hitelesebbé az egyes települések látképeivel, az országrészek, megyék rézmetszetű térképeinek közreadásával.

Mikoviny Sámuel sorsa jellemzően közép-európai XVIII. századi életpálya, az áldozatos szolgálattal a szülőföldhöz kötődés és a fényes külföldi művész-tudósi karrier feladásának ismerős konfliktusa. 1700-ban született a Nógrád vármegyei Ábelfalván (ma: Abelova, Szlovákia). Az evangélikus egyház támogatásával 1721–1722-ben már a Nürnberg melletti Altdorf egyetemén tanult. Sokoldalú elméleti és gyakorlati tehetségét hamar felismerték. Ekkor jelentek meg első metszetei is: ő illusztrálta többek között Bél Mátyás *Prodromusát*, amely a már említett országleírást készítette elő. Mikoviny a jénai protestáns egyetemen tanult tovább, s 1725-ben tért haza: Pozsony vármegye először árvízvédelmi munkákkal bízta meg, majd 1735 októberéig mérnök-ként alkalmazta évi 150 forintos fizetéssel.

Hazaérkezve első feladatainak egyike a Csallóköz és a Vág vidékének árvízvédelme, a töltések ellenőrzése, megerősítése és megőrzése volt, s munkájához szükségszerűen térképeket is készített. Ráébredt, hogy ehhez alapvető mérések hiányoznak, ezért 1728-tól csillagászati megfigyeléseket végzett szélességi és hosszúsági adatok megállá-

pítása céljából. Ekkorra országszerte ismertté lett: 1729 vége és 1735 között az alsó-magyarországi bányavidéken több alkalommal bízták meg különféle mérnöki feladatok ellátásával. Közben befejezte a Jászkun Kerület feltérképezését, s ugyanebben az évben gróf Pálffy Miklós, a Helytartótanács elnöke körrendeletben szólította fel a megyéket, hogy Mikovinynek Bél Mátyás „*Notitia...*”-ához kapcsolódó térképkészítését támogassák. Érdekes adalék: a pozsonyi városi tanács engedélyezte, „hogy a ...házánál húzódó... várfalára ráépítsen, és arra néhány ablakot vágjon,” ugyanis onnan csillagászati megfigyeléseket akart végezni.

1735-ben úgy tűnt, minden sikert learthat: megjelent Bél Mátyás *Notitiájának* első kötete Mikoviny Pozsony megye térképével és elméleti kartográfiai írásával, a *Monitioval*. Selmecbányán (ma Banská Štiavnica, Szlovákia) az uralkodó felállította a bányatisztképző iskolát, ahol Mikoviny Sámuel oktatói katedrát kapott: ezzel szinte egyidőben az uralkodó kinevezte a királyi bányavárosok geometriájává, azaz földmérő-jévé is. A következő évtizedben „matematikai” előadásait mennyiségtanból, algebrából, földmérésből, mechanikából és hidraulikából tartotta – a praktikus képzésben is részt vett, évenként két hallgatót osztottak be hozzá bányamérési és térképészeti gyakorlatra, akik utazásaira is kötelesek voltak elkísérni. Bányamérnöki, bányagépészeti, vízrendezési, térképezési, út- és hidépítési, építészeti és kohászati feladatokkal foglalkozott. Alkalmanként Pozsony vármegyétől és Pozsony városától is kapott különböző mérnöki munkákat.

1736–37-ben megjelent a *Notitia* második, majd harmadik kötete Mikoviny Turóc, Zólyom, Liptó vármegyéket ábrázoló térképeivel, illetve Pest–Pilis–Solt vármegyét ábrázoló három térképével és a *Monitum* II. című elméleti kartográfiai művel. 1742-re a negyedik kötet is napvilágot látott Nógrád, Bars, Nyitra és Hont vármegyéket ábrázoló térképeivel.

1742 áprilisától új szerepkörben találjuk Mikoviny Sámuel: az örökösödési háború miatt a sziléziai és morva határt ellenőrizte, s tervet készített a bányavárosokba vezető utak biztosítása érdekében. 1744–1745 folyamán Sziléziában hadmérnökként tevékenykedett az osztrák örökösödési háborúban, gr. Esterházy József seregeivel. – A háború végén, 1747 elején Bécsben benyújtotta az uralkodónak az ország feltérképezésére vonatkozó tervét, a *Conditionenst*. Ennek köszönhetően mentesítették selmecbányai elfoglaltsága alól, hogy a Magyar kamarának dolgozhasson. 1747–48 folyamán a dunaalmási kamarai uradalomban tevékenykedett: a Tata környéki mocsarak lecsapolására egy vízvezető csatornát, Komáromban cölöphidat épített.

1748 közepén Mária Terézia a budai királyi vár újjáépítésének irányítását bízta rá. Közben módja nyílt arra is, hogy egész Erdély és Felső-Magyarország kamarai birtokait beutazza.

1750 elején Trencsénben találjuk, ahol a Vág árvízvédelmével foglalkozott; itt érte – alkotóereje teljében, március 23-án valószínűleg tüdőgyulladás következtében – a halál.

E kiváló, sokoldalú matematikus, mérnök-geodéta és kartográfus nevét napjainkra közvéleményünk szinte teljesen elfeledte. Csupán azok ismerik, akik működésének fennmaradt emlékeivel szembesülnek: nevét a magyarországi térképeken az általa tervezett és megépített vízrendező rendszer (a Mikoviny-árok) őrzi, amely az egykori

Tata-öszönyi mocsarak vizét vezette a Dunáig. Mai határainkon kívül pedig a mester-séges tórendszer Selmezbánya térségében, amelyet ő tervezett, s amelynek kezdő munkálatait még irányítani tudta. Ma e hatalmas, közel 7 millió m³ vizet magába foglaló rendszer már a világörökség része, mint olyan, ember által épített ipari célú létesítmény, amely környezetével tökéletes harmóniában áll.

Programját 1747-ben, pályája csúcán ekképpen fejtette ki: *„Az alsó–magyarországi bányavárosok első kamarai geometriája, királyi mérnök, őrnagy, Mikoviny Sámuel, tisztelettel előterjeszti, hogy 20 évvel ezelőtt belső indítatásból, igaz hazaszeretettel elhatározza, hazájának javára az egész Magyar Királyságot geometriailag felméri, azt asztronómiai észlelések útján rögzíti, és valamennyi megyéjéről, gondos térképet készít, amelyeken minden város, kastély, falu, birtok, hegység, domb, völgy, szántó, minden egyes folyó, tó, mocsár, országút, hágó, híd, út és egyéb jelenség valamint nevezetességek, mind valóságos helyzete és mérete szerint lesz feltüntetve, úgy, hogy ezek a térképek különösen hasznosak lehetnek a felső kormányhivataloknak, melyeknek az esetleges ügyintézéseknél a döntésekhez szükséges alaposabb tájékozódást lehetővé teszik. Segítenek: 1. A hadseregben háborús- és békeidőkben az ország helyzetét szem előtt tartani, eszerint igazítani a hadműveletet, részben a saját harci cselekményeinket sikeresebben végrehajtani, részben pedig az ellenség kezdeményezését megakadályozni. ...3. A kamarai hivatalokban segítik ezek a térképek, hogy a fontosabb helységek fekvéséről, a kérdéses helységek közötti távolságokról képet alkossanak, és megmutatják, hogyan lehet a kamarai javaknak és a természeti kincseknek – mint amilyen, a só, a gabona, ásványok, vágómarha, építő- és más anyagok – szállítását haszonnal gazdaságosan és biztonságosan megszervezni és fenntartani.”* (Ford. Deák Antal András)

Mikoviny Sámuel születésének, halálának is kerek évfordulóját ünnepelhetjük az idén. Térképszerkesztői és kiadói tevékenysége korszakalkotó jelentőségű, neki köszönhetjük a modern országos térképezés elvi alapjainak lerakását. Illendő, hogy méltó módon emlékezzünk rá.

A megemlékezések legrangosabb eseménye az az emlékkiállítás és a hozzá kapcsolódó tudományos ülés, amelyet 2000. március 23-án rendezünk Budapesten, a Hadtörténeti Múzeumban. A gyűjteményes kiállítás jelentőségét az adja, hogy első ízben kerülnek együtt bemutatásra Mikoviny munkásságának hazánkban őrzött emlékei, az OSZK Térképtára, a Magyar Országos Levéltár, a Hadtörténeti Múzeum, az esztergomi Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Múzeum, az MTA Könyvtárának Kézirat-tára, és nem utolsósorban a soproni Központi Bányászati Múzeum gyűjteményéből. Sajnos anyagi okokból a határainkon túl, elsősorban Bécsben és Prágában őrzött dokumentumokat nem tudtuk kölcsönözni. A kiállítás augusztus 23-ig áll nyitva az érdeklődők előtt.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

FAZEKAS CSABA

Németh Ildikó (szerk.): Győr–
Moson–Sopron Megye Soproni
Levéltára 1848–1849-es iratanyaga.
Tematikus repertórium. Sopron, 1999.

A forradalom és szabadságharc tavaly-tavalyelőtt ünnepelt 150. évfordulója alkalmat adott a megemlékezések mellett különböző témájú publikációk megjelentetésére is. Számos országos és helyi vonatkozású szépirodalmi alkotás, történelmi tanulmány, forráskiadvány látott napvilágot, illetve jelent meg reprintben a korábbi történeti irodalom több maradandó alkotása is. A Soproni Levéltár újabb vonatkozó kiadványa (a *Hermann Róbert* által sajtó alá rendezett, imponálón alapos *A csornai ütközet története és okmánytára, 1849. június 13. c.* kötet mellett) azonban műfajilag is egyedülálló. Ugyanis kizárólag a gazdag közgyűjtemény 1848–49. évi iratainak tematikus repertóriumát készítették el, és adták ízlésesen kiállított formában az érdeklődő kutatók, olvasók kezébe.

Mielőtt a kötet ismertetésébe fognánk, hangot adnánk a lapozgatás közben először megfogalmazódó – talán furcsán hangzó – kérdésünknek: lehet-e egy levéltári repertórium izgalmas olvasmány? A soproni 48-as repertórium esetén erre határozott igen-nel válaszolhatunk, ugyanúgy, mint a vállalkozás hasznosságát firtató kérdésre.

Már a kötethez írott Előszó is figyelemre méltó: a szokásos köszöntés, bevezető gondolatok mellett itt kisebb archívumtörténeti bemutatást, valamint a levéltár-elmélet számos alapfogalmának meghatározását találjuk. Ebben a kötetben utóbbit különösen indokolja, hogy a régebbi hazai levéltári gyakorlatban 1848–49-et (a „feudális” és a „kapitalista” kor között) mesterséges korszakhatárnak minősítve gyakran akkor is új fondot alakítottak ki, ha az iratképző szerv közben folyamatosan működött. (Ezáltal ikerfondok jöttek létre.) Ugyanitt szögezik le a szerzők válogatásuk alapelvét is: a levéltár minden olyan iratának lelőhelyét igyekeztek feltüntetni, mely akár a forradalom politikatörténeti, akár a hétköznapi élettel kapcsolatos eseményére vonatkozó információkat rejtett, vagyis egyszerűen 1848–49 folyamán, azzal kapcsolatban keletkezett.

A válogatás körét ugyanakkor sokoldalúan bővítették, és több alkalommal felvettek iratjegyzékükbe a forradalom kitörését megelőző illetve a szabadságharc bukását követő egy-két esztendőből fennmaradt dokumentumokat is, sőt figyelmünket olyanokra is felhívják, melyek későbbi időszakból a „nagy év” történeti emlékezetéhez kapcsolódó szervek, intézmények, magánszemélyek levéltárából kerültek az archívumba. (Például hősi halált halt honvédek emléktábláját készítő megyei bizottmány iratai az 1860-as évekből, a későbbi honvédménházi utalások stb.)

A kötet négy nagyobb tematikai blokkban tartalmazza a levéltár iratainak leírását: *Németh Ildikó* feldolgozásában Sopron város, *Dominkovits Péter* ismertetésében Sopron vármegye iratait ismerhetjük meg, a megye községei vonatkozó anyagának leírása illetve a nyomtatványok bemutatása *Polgár Tamás* munkája. A kötetet nyolc kitűnően szerkesztett táblázatból álló Függelék zárja.

Az első két fejezet fontosságát önmagában jelzi, hogy két kiemelkedően fontos törvényhatóság szerveinek iratairól van szó. Sopron város iratanyagának ismertetését rövid levéltártörténeti áttekintés vezeti be, melynek a közép- és koraiújkorra, valamint a 18-19. századokra is kiemelkedő gazdagsága országosan is ismert, elsősorban a kitűnő főlevéltáros, Házi Jenő, több mint három évtizedes munkássága, valamint olyan kitűnő szakemberek, mint Thirring Gusztáv, Vörös Károly és mások publikációi révén. Megtaláljuk itt a levéltár rövid szerkezeti tagolásának ismertetését is, elsősorban értelemszerűen a 19. század közepére koncentrálva.

A szerző a városi tanács 26 különböző nagyságú és fontosságú, állandó illetve ideiglenes iratképző szervének dokumentumaiból emelte ki az 1848-49. évekből származó iratokat és ismertette azokat állag-, illetve esetenként darabszinten. (A 26 állagban egyébként 7 olyan iratképző szerv akad, mely még nevét is megőrizve, folyamatosan működött 1848 előtt és után is, a „kapitalista” kornál történt szétválasztásuk csak a későbbi levéltárrendezés – nem is mindig szerencsés – eredménye.) Az egész tematikus repertórium egyik legnagyobb „telitalálata” – érzésünk szerint – az, hogy az egyes állagoknál röviden ismertetik az iratképző szerv (választott polgárság, városi tanács, gazdasági bizottság, árvapénztár stb.) rövid történetét, szerepét a lakosság illetve az államigazgatás életében, különös tekintettel arra, hogy mennyiben változott mindez a „nagy év”-nek nevezett 1848-49 folyamán. Jól egészítik ki ezt az egyes állagoknál a „szokásos” adatok (raktári egységek pontos megnevezése, számozása, betűjele, iratfolyóméter-terjedelme, iratanyag nyelve stb.)

Ahol az egyes fondok további iratanyagokra oszthatók, alpontokba szedték az iratgyűjteményeket. Például különösen alapos a városi tanács iratainak ismertetése, melyek állagai egyébként folyamatosan őrizték a korábbi rendszert, és esetenként tartalmukkal sem keltenek feltűnést (polgárkönyvek, örökbevallási és betáblázási jegyzőkönyvek, formagyűjtemény stb.) Valamennyi 1848-49-es állagnál pontosan megjelölik például a vonatkozó közgyűlések dátumait, a kútfőket, a pontos kötetszámokat és terjedelmeket, minden esetben feltüntetve az egykorú állagcímeiket is, ezáltal a lehető legpontosabban megadva a kutatáshoz szükséges segítséget. A tanácsi iratokhoz képest kisebb terjedelmű a városi tanács részgyűlésének, gazdasági bizottmányának, építészeti bizottmányának stb. iratai. A repertórium alaposságát (és egyben a levéltár kitűnő kutathatósági körülményeit) jelzi, hogy az egykorú mutatók mellett számos állagról készült friss iratjegyzék, illetve az építészeti bizottmány anyag kapcsán táblázatkezelő programban futtatható számítógépes adatbázis.

Már itt rá kell mutatnunk az egész repertórium egyik legérdekesebb vonására: szinte keverednek benne a forradalom és szabadságharc nyomán keletkező, tartalmukban és iratképzőjükben is teljesen újszerű dokumentumok azokkal, melyeken jószerint azt sem lehet észrevenni, hogy 1848-ban valami rendkívüli dolog történt Magyarországon. Például a végrendeletek, telekkönyvi vagy hivatali iratok, árvapénz-

tári számadások stb. jó része semmi formai vagy tartalmi jellegzetességet nem mutat, mondjuk 1847 hasonló állagaihoz képest. Szerencsésnek kell tartanunk a szerzők eljárását, hiszen a kettő (a „hétköznapi” és a „rendkívüli”) együttesen adja azt a hatást, melyet 1848-49 jelentett Magyarország lakossága és hivatalosságai számára egyaránt, s ezt a hatást a repertórium olvasói is remekül átérezhetik. A kettő alkalmasint keveredik, a repertórium szerzője Sopron kapcsán is érzékelteti: a rendi-feudális világból a polgári közigazgatásra és joggyakorlatra való áttérés számos „lenyomata” őrződött meg például az adóhivatal, a városi törvényszék stb. aktáiban.

A kifejezetten 48-as iratok közül történeti értékük miatt említésre méltók a „neoregistrata acta”-ban található városi nemzetőr-összeírások, a fegyverkezéssel és a közbiztonság szervezésével kapcsolatos iratok, lelkeszi jövedelem-összeírások stb. Ugyanígy társadalom- és politikatörténetből kiemelkedő jelentőségűek a népképviselői országgyűlésre készült választói névjegyzékek pontos ismertetései is.

A tanácsulések jegyzőkönyvei kapcsán elsősorban az kiemelendő, hogy még e nyugati határszélen fekvő városban is milyen pontosan nyomon követhető a tisztviselői kar változásain keresztül a szabadságharc fordulatai.

Sopron vármegye levéltára ismertetésével kapcsolatban gyakorlatilag ugyanazokat a megállapításokat fogalmazhatjuk meg, mint Sopron város kapcsán, azzal a kiegészítéssel, hogy a megyei iratanyag ismertetése még alaposabb, terjedelmesebb lett. Már a levéltár ismertetője is hosszabb, kitérve a hányatott sorsú archívum kialakulásának történetére, az iratanyag sorsára, tagolódásának múltbeli állomásaira, pusztulásaira stb. 18 állag részletekbe menő ismertetését olvashatjuk, ezek között 3 „átfedéssel”, vagyis 1848-nál kettéválasztott, de tevékenységét folyamatosan végző szervvel találkozhatunk (adószedői, alispáni, törvényszéki iratok).

Az egyes állag-ismertetéseknél a szerző pontosan feltüntette a forradalom és szabadságharc szempontjából jelentős, vagy akár azzal csak érintőleges kapcsolatban álló, érdeklődésre számot tartó iratokat. Például a megyei közgyűlési iratoknál felhívta a figyelmet a betáblázási jegyzőkönyvek között egy 48-as országgyűlési képviselő eladósodási ügyére, az adószedő iratainál a gazdag tűzkár-összeírások háztartásszerkezet-történeti kiaknázhatóságára, a megyei orvos gyógyszer-kimutatásai kapcsán a kolera-járvány fontosságára, az előfogat-jegyzékek, a rabtabellák vagy éppen az 1849/50. évi adókievetési lajstromok társadalomtörténeti hasznosságára stb.

A vármegye 48-as eseménytörténetének, az országos szervekkel való kapcsolattartásának gazdag anyagát találjuk a vármegye előbb ideiglenes, majd állandó bizottmányának dokumentumai között (itt a repertórium szerzője még a fontosabb kötetek kötetészeti-külső jellegzőit is ismerteteti), és a vármegyénél is rendkívül alaposra sikeredett a választásokkal illetve az újoncozással (hon-védtoorzással) kapcsolatos állagok feldolgozása, bőséges politikatörténeti magyarázatok társaságában. (Például a népképviselői választások lebonyolításáról, az újoncozás általános kérdéseiről stb.) Különösen izgalmasak a császári fennhatóság alá került vármegye 1849. évi igazgatási (királyi biztosi, kormánybiztosi) iratai. Ezekből nemcsak a hivatalszervezet változásait, a magyar oldalon kompromittálódott tisztviselők elleni eljárásokat, az új hatalom berendezkedését rajzolhatjuk meg, hanem általában a 48-as történetírásunkban kevésbé méltott „másik Magyarország” körülményeit is, hiszen az Országos Honvédelmi

Bizottmány, majd a Szemere-kormány ellenőrzése alatt álló területekről jóval több történeti információval rendelkezünk. A vármegyei iratoknál kerül ismertetésre az említett emléktábla-bizottság egyetlen dossziéja illetve Szeitz Tádé megyei tiszti ügyész 48-as iratai is.

A megyei községek iratanyagáról szóló fejezet 21 község több-kevesebb iratának ismertetését tartalmazza, gyakran csupán néhány fontosabb dokumentum maradt fenn (vagy egyáltalán készült) 1848-49 folyamán egy-egy településről. A darabszintű ismertetések ugyanakkor gyakran figyelemfelkeltőek, például egyes településeknek a megszálló hadseregek részére kiszolgáltatók ellátmányainak – vagy éppen az általuk okozott károknak – a jegyzékével, 1848-ban Osli nagyközség Deák Ferenc igazságügy-miniszterhez intézett panaszával, falusi újonc-összeírásokkal, vagy éppen (Sopronbánfalva esetében) az úrbéri szolgáltatásokat utoljára részletesen összegző tabellák stb. kapcsolatban. Az állag-ismertetést öt község fennmaradt képviselőtestületi közgyűlésének jegyzőkönyveivel kapcsolatos információk zárják.

A korszak kutatói számára legalább ennyire érdekes lehet a nyomtatványokkal foglalkozó fejezet három állaga is (aprónyomtatványok, hirdetések illetve a Felsőbüki Nagy család iratai). Ezekben darabszinten ismertetik a levéltárba került különféle falragaszokat, hirdetésményeket, nyomtatásban körözött jegyzőkönyveket, röpiratokat stb., melyek egy része mind tartalmában, mind külső formájában már felbukkant a 48-as szakirodalomban, mások viszont a helyi történések kutatásához, egyáltalán a kortársak 48-képének, a propaganda és az egykorú közvélemény megrajzolásához nélkülözhetetlenek.

A kötethez csatolt függelékek hasznosíthatósága jelentősen meghaladja 1848-49. történetének vonatkozásait. A szerzők összeállították Sopron város illetve megye tisztviselői karának gazdagon kiegészített archontológiáját (pontosan regisztrálva az 1848-49 folyamán bekövetkezett változásokat), közlik a vármegye 1845. illetve 1849 végétől érvényes közigazgatási beosztását, az 1848-as választókerületi beosztást, a honvédtörzskönyvi összeíráshoz készült helynévmutatót illetve a nemzetőrök járásonkénti összeírásának főbb adatait. A függelék a nyomtatványokhoz készült névmutató zárja. Ezek a táblázatok nemcsak kitűnő segítséget nyújtanak a repertórium egészének használatához (megismertetik a soproni helytörténetben járatanokat a megye közigazgatási viszonyaival), hanem több esetben önállóan is megállják a helyüket.

A tematikus repertórium szerzői egyértelműen a kutathatóság megkönnyítését helyezték első helyre munkájuk összeállításakor. Feldolgozásuk nemcsak a kutató, hanem a kutatószolgálat dolgát is végletekig leegyszerűsíti a forradalom és szabadságharc iratainak feldolgozásakor. Az egyes állag-ismertetéseknél gyakoriak a keresztthivatkozások a más fondokban található, hasonló témájú iratokra. Továbbá imponáló a Németh Ildikó szerkesztette repertórium szakirodalmi megalapozottsága is, a jegyzetekben illetve bibliográfiai ismertetőkben a térség helytörténetének legtöbb alpmunkájáról értesülhet a kutató. Dicséret illeti a kötet külső megjelenését is, a szöveget szépen, áttekinthetően tördelték (ez egy repertóriumnál alapvető szempont), jól „ugraszották ki” a fontosabb információkat. Az apróbb sajtóhibák száma elenyésző, például a függelékre való hivatkozások számát egy-egy helyen utólag elmulasztották

beszúrni a szövegbe (pl. 57. p.), vagy a hirdetések felsorolásakor egyszer csak megváltozik a sorszámozás típusa (124. p.)

Összegző véleményként a Soproni Levéltár kiadványáról meg kell állapítani, hogy nem pusztán segíti a levéltár anyagában való kutatást, hanem kifejezetten bátorítja, ösztönzi azt. Az 1848–49-cel foglalkozók érdeklődését tudatosan irányítja rá az egyes irattípusokban rejlő történeti információkra, mintegy kedvet csinál az elmélyültebb búvárkodáshoz. Nem volna meglepő, ha a közeljövő 48-as témájú publikációiban megszaporodnának a soproni levéltár irataira történő hivatkozások.

KÜCSÁN JÓZSEF

Varjú Sándor: Nagycenk
gazdasági néprajza
Sopron, 1998. 187 p., 130 kép

A napjainkban örvendetesen szaporodó, meglehetősen ingadozó színvonalú falumonográfiák értékesebbjei közül való Varjú Sándor Nagycenk gazdasági néprajzát ismertető munkája. Mint az a bevezetés egy lábjegyzetéből és a munka zárszavából kiderül, a kötet alapjául szolgáló gyűjtések 1962–1964 között történtek, az első fogalmazvány pedig 1964-ben készült el. Ez egy bölcsészdoktori értekezés volt, a JATE Néprajzi Tanszékén. Ennek megfelelő dolgozat és a belőle formálódott kötet felépítése, – a disszertációk klasszikus szabályai szerint.

Rövid természetföldrajzi, vízrajzi, jórészt népi meteorológiai megfigyeléseket tartalmazó éghajlati bevezetés után, a község vázlatos történetét olvashatjuk, az őskor szórványleleteitől a 18. század végéig, község- és családnév-etimológiákkal, levéltári forrásközlésekkel. Külön részfejezetek foglalkoznak a falu történetével mindörökre összefonódott Széchenyi család 18–19. századi birtoklástörténetével, annak árnyoldalaival és kedvező hatásaival, az uradalmi cselédek életviszonyaival, az 1854-ben alapított cukorgyár gazdasági szerepével.

Önálló fejezetben tárgyalja a település kül- és belterületét, számos dűlőnevet, utcanevet felsorolva. E részt olvasva sajnálhatjuk, hogy a mellékelt három térképnek sem a nagysága, sem a nyomdai kivitele nem megfelelő – a nem cenki illetőségű polgár helyismeret hiányában nem tudja követni a leírtakat! Több fényképpel illusztrált, alapos leírását kapjuk a telkeknek és a lakó, illetve gazdasági épületeknek, berendezésüknek, felszerelésüknek.

Külön fejezetet kapott a falu gazdálkodásában évtizedeken át meghatározó szerepű vágómarha-hízalás, és az állatokkal való kereskedés leírása, valamint a község közbirtokossági erdejének művelése. Az erdőgazdálkodással kapcsolatban esik szó az erdőkiélés más, hagyományos módjairól, a gyűjtögetésről és a zsákmányolásról is. Bizonyos, hogy az országos átlagot jócskán meghaladó számosállat-tartás hatással volt a hagyományos szántóföldi növénytermesztésre, ezen belül a szántóföldi takarmánytermesztésre is. Ennek szórványos említésével találkozunk, de leírását kapjuk egy kevés köz-

ségre jellemző rétgazdálkodási módnak, az öntözéses rétművelésnek. Mivel az átlagos (a megye és a Dunántúl falvainak viszonyait véve nehezen meghatározható „átlag”-nak) tartási módokat és jószágszámot az állattenyésztés más ágai nem haladták meg, a Szerző kevés figyelmet szentel a ló-, a sertés-, a juh- és a baromfityenyésztésnek, ám a kuriózum-számba menő „tikász” mesterséget részletezőn leírja.

A népviselet épp az említés szintjén szerepel, a díszítőművészet néhány képviselőjét megnevezi, munkáikról képeket közöl, de az elemzés nem lévén vállalt feladata, ezen túl a kötet nem megy.

A község gyár- és kézműiparáról a cukorgyár történetének és működésének ismertetésénél esett már szó. Az összefoglaló fejezet épp csak érinti a céhes keretek között működött 22-féle ipart, bővebb teret szentelve a manufaktúra-szerű vállalkozásoknak: selyemfonó, gázfejlesztő üzem, sörgyár, tégláégető. Némileg részletesebben ismerteti a Bokor-féle gépműhelyt, mint aminek a gazdálkodáshoz közvetlen kapcsolata volt, illetve a malmokat (főként a bennük és körülöttük folyó élénk társadalmi életet), mert a termények feldolgozásának első fázisába tartoztak.

A kiadvány utolsó fejezete – a záró mondat szerint – idegen kéz két oldalas összeállítására. Érthető a szerény terjedelem, 1964-ben az alig öt éves termelőszövetkezetekről még nem nagyon volt mit mondani. A kötetet a többtucatnyi adatközlő címmel, születési évvel, foglalkozással, esetenként pár szavas életúttal kiegészített névsora, az idézett irodalmi és levéltári források, a jellegzetes helyi kifejezések szójegyzéke, valamint 130 különféle minőségű fénykép és rajz zárja.

Külön kell szólnunk a legtöbb fejezetet lezáró rövidebb-hosszabb adatközlő névsorról. A néprajzi közlésekben sem általános a szóbeli adatok „kútfőinek” ily módon való megnevezése, épp ezért érdemel említést a Szerző nemes és etikus gesztusa, hogy ezt megtette. Ám másra is emlékeztetnek ezek a névsorok! Nevezetesen arra, hogy milyen sokrétű és alapos tudással kellett rendelkeznie annak a parasztembernek, akinek pár holdas komplex gazdaságában a termőföld minősítésétől kezdve a növénytermesztésen, állattenyésztésen, kereskedelmen át az egyszerűbb szerszámok elkészítéséig mindenhez kellett értenie, ha talpon akart maradni. Vajon hány emberöltő tapasztalatai öröklődtek át ahhoz az utolsó generációhoz, a Brummer, a Lex, a Ragats, a Sobor családok sarjaihoz, – hogy csak a legtöbbet idézettek némelyikét említsük, – akitől Varjú Sándor adatait gyűjtötte? S mi történt ezzel az évszázados tapasztalattal, átmentették-e, vagy elveszett örökre?

Végezetül a recenzens, őszinte öröme túl, mellyel a kötet megjelenését nyugtázza, bánatának kell, hogy hangot adjon! Afölötti szomorúságának, hogy az 1998-as megjelenés felcsillanó lehetősége előtt Varjú Sándor megrendült egészségi állapota már nem engedte a kézirat alapos átdolgozását. Így fordulhatott elő, hogy még a saját, később megjelent, az első fogalmazványhoz képest további kutatási eredményekkel kiegészített cikkeit sem volt érkezése beilleszteni a kötetbe, nem is szólva a más szerzők által, az elmúlt 35 évben publikált számos fontos közleményről! E feladat immár Nagycenk következő monográfiájára maradt, aki bizonyos, hogy haszonnal forgathatja a falu gazdasági néprajzáról írott munkát!

„Savaria – Szombathely közel kétezer éves története egyedülálló Magyarországon, hiszen ez az egyetlen város a Kárpát-medencében, amely a római alapítástól napjainkig lakott település volt.” Így kezdődik a polgármesteri előszó. Ez a mondat egy sopronit, aki kicsit is foglalkozott városa történetével, azonnal izgalomba hoz. Lehet, hogy „nekik” sikerült bizonyítani, amit nekünk nem? Félreértés ne essék, nem ellenségeskedésről, még csak nem is rivalizálásról van szó. Egyszerű kíváncsiság, netán tudományos érdeklődés. Ha figyelmesen elolvassuk Szombathely történetét, talán rájövünk valamire, ami eddig elkerülte a figyelmünket? A két város históriája ugyanis nagyon hasonló egymáshoz. Római kori alapítás, virágzó kereskedelem a Borostyánkő út jóvoltából – ugyanazon itáliai kereskedőcsaládok neveit olvashatjuk a sírköveken –, összekapcsolja a két várost Szent Quirinus szenvedéstörténete, a 456-os földrengés, ugyanúgy keressük mi is a keresztény épületeket és nem találjuk.

A savariaiaknak szentjeik vannak, mi egy püspökkel rendelkezünk – ha rendelkezünk. Számos közös vonás és közös, megoldatlan probléma. De az igazi kérdés csak most következik, ez pedig a kontinuitás kérdése. Az avaroknak nyomát sem leljük városunk területén, a környéken már igen. A honfoglalás korával hasonló a helyzet. Ami biztos, az a 11. századi ispáni vár, de még ez a korszak sem problémamentes. A leletek szórványosak, egységes képet nem kapunk belőlük. Ezután már viszonylag világos a kép, a középkortól a város folyamatosságában nem lehet kételkedni. Szombathely esetében a probléma szinte ugyanez, ezért voltam igen kíváncsi a megoldásra. Be kell vallanom, csalódnom kellett, nem mindenben győztek meg a szerzők. A kísérlet elvégzése dicséretes, még az is lehet, hogy igazuk van, csupán az egyértelmű bizonyítékok hiányoznak.

Nézzük azonban most magát a művet! Megjelenésében igen vonzó, jó kézbe venni. A borostyán színű borító, a halványsárga papír, a barna különböző árnyalatait hordozó térképek, táblázatok, a sokszor a háttérből előderengő jelkép értékű ábrák sikeresen oldják a szürke – fekete rajzok, fekete – fehér fotók ridegségét. Az illusztrációk és kiegészítő információk elhelyezése a szövegben nem zavaró, sőt inkább fenntartja az érdeklődést. Minőségileg pedig kifogástalanok. Szomorúnak tartom azonban, hogy rengeteg hiba, elírás maradt a szövegben – igaz, többnyire apróságok –, átlagosan minden második oldalra jut egy „sajtóhiba”.

A kötet fejezetei világos rendben követik egymást, beleolvasva kiderül, hogy vannak átfedések, ismétlések, de ezeket nehéz lett volna kikerülni a logikai sorrend megtörése nélkül. Nehéz például meghatározni, hol ér véget az antik világ, és hol kezdődik a kora-középkor. Az egyik története befejezetlen kitekintés nélkül, a másik tárgyalása elkezdhetetlen előzmények nélkül. Így van ez minden korszakváltás esetében.

Wagner András polgármester előszava ismerteti a kötet célját: a város polgárainak kezébe szánják élvezetes olvasmányul. Ez a cél persze csak akkor valósul meg, ha az illető polgár megfelelően jártas a történelemben és különösképpen érdeklődik iránta, mert a mű nem könnyű olvasmány. Részletes, elemző, bár sokszor bonyolult fejtegetésekbe bocsátkoznak a szerzők, mégis tömördek adatot felvonultató igen alapos munka. Ismeretterjesztő voltát csak a jegyzetelés hiánya mutatja – így könnyebb olvasni –, a szöveg ettől még „tudós” szöveg marad. Aki pedig mint szakmabeli veszi kézbe, a megfelelő információkat megtalálhatja az annotált bibliográfiában.

A szerzők bevezetőjében rövid kutatástörténeti ismertetést kapunk, majd az első nagy fejezet a város ókori történelmén kalauzolja végig az olvasót. Kétségtelen, hogy a város története ekkor kezdődött. De mivel a későbbiekben többször kitekinthetünk a környék régészeti-történeti vonatkozásaira is, itt hiányolom az előző korszakok legalább érintőleges ismertetését. A fejezet igen hasznos olvasmány, mert nemcsak Savariával foglalkozik, hanem azon keresztül megismerkedhetünk a rómaiak világával, az úthálózáttal, a közigazgatással, vallással, temetkezési szokásokkal, olyan általános tudnivalókkal, melyek egész Pannoniával kapcsolatban jól használhatóak.

A soproniaknak különösen érdekes lehet, hiszen többször is említésre kerül Scarbantia. A szerző, Tóth Endre, igyekszik megmagyarázni a laikus olvasónak a megvilágításra szoruló fogalmakat. Mivel a szerző római koros régész, ez nem minden esetben történik meg, mikor szükség lenne rá, ő teljes természetességgel mozog az antik fogalomvilágban, így nem is rónám fel igazán, az igyekezet pedig nyomon követhető. Talán segített volna ezen a gondon, a későbbi korokra vonatkozóan is, egy szótárrész a függelékben. Ez a probléma megint csak az „átmeneti műfaj” nehézségei közé sorolható. Savariával kapcsolatban megismerheti az olvasó az akkori környezetet, a tájat, a várossá alakulás folyamatát, a város szerkezetét, épületeit mind a korai mind a késői császárkorban, kapcsolatait más vidékekkel, a provinciában betöltött szerepét, a város lakóinak mindennapi életét, hitvilágát.

Az utolsó kis fejezetben igen alapos ismertetést kapunk a város szentjeiről, Szent Quirinusról és Szent Mártonról. Sok esetben a szerző saját kutatásaira támaszkodhatott, hiszen szombathelyi lévén behatóan foglalkozott – és teszi ma is – városa történetével. Kutatási eredményeivel kapcsolatban önmaga korrigálását is képes elvégezni, ami igen fontos és értékes kutatói hozzáállás.

A kora-középkort bemutató fejezet az, ami a legnagyobb odafigyelést kívánja az olvasótól. Kevés kézzelfogható adatból kellett itt történelmet írni, ami sikerült is. A szerzők, Tóth Endre és Kiss Gábor briliáns munkát végeztek, élvezet követni logikájukat, feltevéseik bizonyításának útját. Helyenként azonban számomra nem érthető, különös következtetésekkel és meglepő kijelentésekkel találkoztam. Lévén ebben a korszakban nem igazán otthonos, nem szeretném részletezni észrevételeimet. Hadd utasítsam az érdeklődő olvasót győri barátaim és kollégáim, Szőnyi Eszter és Tomka Péter e tárgyban már megjelent recenziójához, amiben saját ellenvetéseim is megfogalmazódnak az ő részletekbe menő, igen alapos és kritikus gondolataik között.¹

¹ Szőnyi Eszter és Tomka Péter ismertetése a Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények 1999. évi, még sajtó alatt levő 4. számában található.

Kukacoskodó lelkem mégsem engedi magamban tartani a 9. századi várral kapcsolatos kételyeimet. A vár meglétéhez feltételezések sorozatán keresztül jutnak el a szerzők, majd megjelölik a helyet, hol is keresendő a feltételezett erősítés. A két lehetőség közül a másodikat idézem: „A másik lehetséges – valószínűbb – erősítés egy kisebb méretű vár, amely ekkor a római város falakkal körülvett belterületének legmagasabb részén épülhetett fel. Azt még később, a középkorban is használták.”

Amint arról fentebb már szó esett, az egykori császári palotaegyüttes méreteikben és díszítettségükben is jelentős, még használható állapotú egykori épületei maradhattak fenn legépebben a Karoling idősziakra. Ezek a római város szempontjából viszonylag későn, de ugyanakkor rendeltetésük miatt igen jó kivitelben megépített épületek vészelhették át leginkább a népvándorlás korának három évszázadát. Ez a 4. században épült császári palotaegyüttes, amely a városban régóta valamiképpen körülhatárolva állt, jelentős épületeivel már a késő római városképre is rányomta bélyegét, de a helyzet a 9. században nyilván ugyanez lehetett. Adva volt tehát a hely egy kisebb méretű vár kialakításához is. Kézenfekvő, hogy legkésőbb akkor, amikor a 828-as átszervezését követően Sabaria grófsági székhely lett, a gróf is ebben a palotaegyüttesben rendezte be székhelyét. Egyben a grófság hivatali központját, egy úgynevezett „Pfalzot” alakított ki magának, amilyenből jó néhányat ismerünk a Frank Birodalom területén.”

Eddig nincs is semmi baj, hiszen a fogalmazás feltételes módjából kiderül, mindez következtetés, nem biztos tény. A bekezdést lezáró mondatra azonban az olvasó felkaphatja a fejét: „Mindenesetre figyelemre méltó, hogy a 9. századi igazgatási központ helyileg (csakúgy, mint a későbbiekben is) megegyezett a római közigazgatási központtal, a helytartói palota körzetével.”(91.p.) A történet nem nyert bizonyítást, csak az igemód változott. A továbbiakban kapunk régészeti magyarázatot a feltételezésre, a római és Árpád-kori rétegeket elválasztó vastag omladékréteg hiánya a területen valóban elgondolkasztó és a folyamatos használatra utal.

A bizonyításhoz hiányzó publikációk talán megoldják a kérdést, hiszen nem kizárt, hogy a kutatóknak igazuk van. A kötet olvasása közben véletlenül került a kezembe Kiss Gábor 1995-ben megjelent írása a szombathelyi belső várról, ahol maga is megfogalmazta bizonytalanságát: „Szombathely belső várában a minket érdeklő épületek építéstörténetét tehát maximum 10, de minimum 6 periódusra oszthatjuk. Biztonsággal azonban csak a legelső, illetve formai alapon a legutolsót keltezhethetjük. Az előbbi a 4., az utóbbit pedig a 15. századra. A közbülső periódusokhoz viszont sem biztosan hozzájuk köthető régészeti anyag nem áll rendelkezésünkre, sem az épületek formáját nem köthetjük pontos időhöz.”²

Az Árpád-kori fejezet rendkívül alaposan mutatja be a korabeli úthálózatot az egész Dunántúlon, nem csupán az utak földrajzi elhelyezkedését, hanem azok jelentőségét is tárgyalva. Az utakhoz kapcsolódva ismerhetjük meg a gyepűrendszerhez sorolt sáncok még felismerhető szakaszait és azok kutatásának eredményeit. A szerzők István és Gizella házasságának jogi összefüggéseivel magyarázzák meg, hogyan lett a Nyugat-Dunántúl a Magyar Királyság része. Logikusan következik ezután a megyeszervezés, várépítés és telepítés. Fontos szerepet kap a településhez tartozó templom, hiszen

² Kiss Gábor, Adatok a Nyugat-Dunántúl korai várépítésztéhez, *Altum Castrum* 4(1995) 158.p.

Szombathelynek a római korban gyökerező keresztény múltja van. A savariai születésű Szent Márton személye, legendája és a róla elnevezett, többször átépített ma is álló templom valóban történelmi korokat kapcsol össze. Szent Márton meghatározó szerepet játszott abban is, hogy a Savaria-Sabaria név töretlenül fennmaradt évszázadokon keresztül, ahogy erről a Szombathely nevei című fejezetben olvashatunk. A Szombathely, Stein am Anger változatok tekintetében is meggyőző magyarázatot kapunk.

Zágorhidi Czigány Balázs munkája a püspöki mezőváros történetét bemutató terjedelmes fejezet. Mivel a vár és a település a győri püspökség tulajdonában volt, története szorosan összefonódik a püspökség történetével, csak azon keresztül mutatható be. A 15. század közepétől mint határvár töltött be jelentős szerepet. A várossá válás hosszú folyamata levéltári forrásokon keresztül követhető nyomon. A birtokadományozások, kiváltságlevelek, tizedlajstromok, nyugták, végrendeletek, periratok, jegyzőkönyvek számos információt hordoznak, ugyanígy eredményre vezet a pecsétek vizsgálata, értelmezése is. Izgalmas nyomozás ez, amelyből részben országosan fontos eseményekre derül fény, részben a település lakosainak életébe nyerünk bepillantást. A továbbiakban megismerkedhetünk a város két középkori plébániatemplomának és papjainak történetével, a ferences kolostor és az ispotály jelentőségével. A szerző külön kis fejezetben foglalkozik az oktatás kérdésével, a külföldi egyetemen tanult szombathelyi diákokkal, majd a sikeres pályát befutott szombathelyi származású egyházi személyeket ismerteti.

Az írott emlékanyag értékelése után Kiss Gábor mint régész hívja sétára az olvasót, hogy megmutassa, milyen ma is látható emlékei vannak a tárgyalt korszaknak a városban. A Szent Márton templom alapos megtekintése után a Gyöngyös utca felé tartunk, ott szemügyre vesszük az egykori ispotály helyét, majd a ferences templom és kolostor meglátogatása következik. A történelmi részben megismertünk egy birtokos családot, a Szőkéket, most láthatjuk hol állt kúriájuk, merre feküdtek földjeik. A Gyöngyös utcai kapu ürügyén kapunk tájékoztatást a középkori város erődítéséről, a városfalakról és a kapukról. A piactéren áthaladva megemlékezünk az egykori várostornyról, majd a külső vár területén barangolunk, ahol a régész az egykori lakóházakról mesél. A belső várban ismét végigkövethetjük a vár kialakulásának történetét és további adatokat tudhatunk meg mind a külső, mind a belső várral kapcsolatban. A Szűz Mária-templom megtekintése után visszatérhetünk a levéltári anyaghoz, hogy a győri püspökség szombathelyi uradalmának működését tanulmányozhassuk, ismét Zágorhidi Czigány Balázs jóvoltából.

A történelmi tények után most a legendák világába csöppenünk. Tóth Endre részletesen elemzi Szent Márton legendáját, megtudhatjuk, hogy egy legenda nyomán hogyan születnek újabbak. Igen érdekes a Kézai Simon krónikájából kiemelt, Savariát említő szövegrész kapcsán készült eszme-futtatás. Az ókori emlékek felkutatása, gyűjtése, megbecsülése a bevezetőben már szóba került, most részletesebben ismerkedhetünk meg a témával.

A kötet utolsó nagy egysége a függelék, nem kevésbé értékes a főszövegnél. Tartalmazza a város történetének fő eseményeit 1526-ig, a képek és mellékletek jegyzékét, megadja a szövegben előforduló idézetek forrásait. A szakirodalmi útmutató to-

vábbi csemegézésre ad lehetőséget a kutatóknak, vitatkozni vágyóknak, a még többet tudni akaróknak. Összevont személy- és helynévmutató zárja a függelékét.

Örömmel fedeztem fel a kötet végén rövid életrajzuk mellett magukat a szerzőket. Kedves dolog ez az ismerősök számára, az idegen pedig „emberibb” kapcsolatba kerül a könyvvel. A városmonográfia első kötete természetesen nem csupán a három szerző munkájának köszönheti létrejöttét, sokan mások is munkálkodtak rajta, összefogásból születhetett meg. Példának állíthatom bátran magunk elé, soproni kutatók és polgárok elé, akik még tartozunk egy hasonló alkotással a tudománynak, városunknak és magunknak is.

Tőlem telhetően jót és rosszat elmondva, ajánlom a kötetet nem csupán a szombathelyiek könyvespolcára.

MASTALÍRNÉ ZÁDOR MÁRTA | Sopron bibliográfiája az 1998. évre

A bibliográfiában szereplő rövidítésekre nézve vö. Soproni Szemle 1978. 268. és 1979. 362. Az anyaggyűjtésben nyújtott segítséget Kozák Istvánnénak, Ormos Anikónak és Tompa Zsoltnénak köszönöm.

Az agrárkutatás intézményei. Magyar Mezőgazdaság 53, 1998. nov. 11. 46. sz. 16-21.
Andrásfalvy Bertalan: Megjegyzések Lancendorfer Zsuzsanna közleményéhez. H. 26. 1998, 5. sz. 49-50.

Andrássy Péter–Hoczek László: Kitaibel Pál és a soproni tudományos közélet. SSz. 52, 1998, 148-157.

Apostol Tamás: Tájékoztató a Faipari Tudományos Alapítvány 1996. és 1997. évi tevékenységéről. Magyar Asztalos és Faipar 1998, 1. sz. 32-33.

Arszin Miklós: Emlékezzünk Vécsei Vilmosra. SSz. 52, 1998, 63-65.

Askercz Éva: Sopron and around: a selection from Ferenc Storno senior's sketchbooks (1845–1860). (English transl. by Zsuzsa Gorka). Sopron, 1998, Cédrus Art Klub 91. + színes táblák.

Askercz Éva: Soproni tájakon. Válogatás id. Storno Ferenc vázlatkönyveiből 1845–1860. Sopron –Vác, 1998, Cédrus Art Klub 16 + LXVII + 86-91.

Askercz Éva: Székely Zoltán: A Cziráky ősgaléria. Xantus János Múzeum Győr, 1997. SSz. 52, 1998, 281.

Askercz Éva–Tirnitz József: Id. Stornó Ferenc jegyzetei az 1848–49. évi szabadságharc soproni és vidéki eseményeiről. SSz. 52, 1998, 365-374.

Asztalos-, Faipari- és Erdészeti Szakiállítások. Sopron–Sportcentrum,

1998. augusztus 26 – augusztus 29. (Katalógus) Sopron, 1998, Program Kft. 127.

Atommagok és kontinensek. Távolsági beszélgetés. Fizikai Szemle 48, 1998, 144-hátsó belső borító.

Autóval a borok útján. Magyar Mezőgazdaság 53, 1998. jún. 17. 25. sz. 17.

- Ádám Antal–Bencze Pál–Verő József: A Magyar Tudományos Akadémia Geofizikai Kutató Laboratóriumának története (1952–1972). SSz. 52, 1998, 99-125.
- Bacsárdi László–Friedl Zita: Közel a csillagos éghez. TV. 129, 1998, 6. sz. XCIII–XCIV.
- Balassa Iván: Domonkos Ottó 70 éves. H. 26, 1998, 6. sz. 97-98.
- Balassa M. Iván: Magyarország múzeumai. Múzeumlátogatók kézikönyve. Gyula, 1998, Vince 282.
- Balek újság. Sopron, 1998, SE. 43.
- Balogh Lajos: Cserpes Tamás–Kocsó Mihály (szerk.): Index Plantarum. Az Erdészeti és Faipari Egyetem Botanikus Kertjének növényjegyzéke.–Tilia (szerk.: Bartha Dénes) Vol. IV. Erdészeti és Faipari Egyetem Növénytani Tanszék, Sopron, 1996, 128 oldal. Vasi Szemle 52, 1998, 117.
- Balogh Lajos–Ördög Ferenc (szerk.): Győr–Moson–Sopron megye földrajzi nevei. A kapuvári járás. Győr, 1998, Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola 108.
- Baranyai Lenke: Machatsek Lúcia és alapítványa. SSz. 52, 1998, 59-62.
- Barátosi Kálmán: A XXXVII. bányamérő továbbképző és tapasztalatcsere. Sopron, 1998. május 21-22. BKL-B. 131, 1998, 394-396.
- Bardoly István–László Csaba (szerk.): Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Bp., 1998, Országos Műemlékvédelmi Hivatal 591.
- Bariska István: Sopron a községi források tükrében a 14–17. században. SSz. 52, 1998, 4-15.
- Bassola, Peter: Im Dienste der Germanistik–ein Leben lang. NZ. 42, 1998, dec. 19.
- Bánkiné Dalmay Ágnes: A Deák Téri Általános Iskola története (1930–1995). SSz. 52, 1998, 135-147.
- Bányainé (sic!) Mezősi Adrienn: Líceumi tanárok kiállítása a soproni Hetvényi Lajos Evangélikus Diákotthonban. Evangélikus Élet 63, 1998. márc. 15. 11. Sz.
- Bátai Fanni: Megformázott szeretet. Evangélikus Élet 63, 1998. jún. 14. 24. sz.
- Becht Rezső: A bűvös henger VI, VII. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 29-55.
- Bencze, P.–Leitinger, R.: International Beacon Satellite Symposium. (1997 Sopron) Proceedings of the International Beacon Satellite Symposium 97. Sopron, 30 June–5 July, 1997. Sopron, 1997–1998, Akadémiai 479.
- Berta Péter: A túlélők teendői. Sz. 132, 1998, 765-792.
- Blazovich László–Érszegi Géza–Turbuly Éva: Levéltárak–Kincstárak. Bp.–Szeged, 1998. 664.
- Bodnár László: A borvidéki és hegyközségi törvények Magyarországon. ASz. 38, 1996/1998/. 1-4. sz. 343-358.
- Bognár Gábor: Voit Pál 1945. augusztusi jelentése a nyugat dunántúli műgyűjtemények állapotáról. Műemlékvédelmi Szemle 1998, 1. sz. 77-94.
- Bona Gábor: Az 1848–49-es honvédsereg Sopron vármegyéből származó tisztjei. SSz., 52, 1998, 291-328.
- Boronkai László: Dr. Sitkei György a faipar első akadémikusa. Magyar Asztalos és Faipar 1998, 4. sz. 145.

- Boronkai Szabolcs: Sopron 19. századi német nyelvű irodalmi életéből. 6. Dóczy Lajos (1845–1919). Ssz. 52, 1998, 44-49.
- Boros Béla: A Lajta-Bánság története. In: Kiss Dénes (szerk.): Trianon Kalendárium 1999. Bp., 1998, Trianon Társaság 174-176.
- Borsodi Andrea–Sallai Krisztina: Alkalofil Bacillusok szerepe a Fertő szervesanyag lebontási folyamataiban. HiK. 78, 1998, 306-308.
- Bóna László: A rejtélyes összefüggések műfaja. Liget 11, 1998, 5. sz. 87-89.
- Bóhm András: Ágfalvi mozaik. Agendorfer Mosaik. Ágfalva, 1998, Patriot 313.
- Bóhm József: Dr. h. c. dr. Tarján Gusztáv 1907–1998. BKL-B. 131, 1998, 658-659.
- Bősze Balázs: Dorosmai János idézése (1886–1966). In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 321-323.
- Bősze Balázs: Kiállításhoz Sz. Nagy Sándor képeihez. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 261-264.
- Bősze Balázs: Kiállítás megnyitó Tímár Antal képeihez. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 269-272.
- Bősze Balázs: Naplórészlet. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 131-141.
- Brennberger Bergmannsmuseum wieder geöffnet. NZ. 42, 1998, aug. 29.
- Bugár–Mészáros Károly: Fertőből Eszterháza. Szalon 2, 1998, 1. sz. 4-9.
- Buka Adrienne: Diploma geológuskalapáccsal. Élet és Tudomány 53, 1998, okt. 16. 42. sz. 1322-1323.
- Burgenland – a zene napja Felsőlvőn. Bécsi Napló 19, 1998, júl.–aug. 4. sz. 2.
- Búzaszentelő Sarródon. Pannon Agrárkamara 1998. jún. 24-25.
- Büki Attila: A festészet ihletett költője. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 378-380.
- de Cevins, Marie-Madeleine: A plébániai papság és a koldulórendi barátok kapcsolatai a magyar városokban a késő-középkorban: Sopron példája. Ssz. 52, 1998, 196-208.
- char: Chaos in Ödenburg? NZ. 42, 1998, júl. 4.
- Cros Kárpáti Zsuzsa: Az Országos Műemlékvédelmi Hivatalban rendezett "Kultúrtáj - helyi védelem" című kiállításról. Falu Város Régió 1998. 2. sz. 9-11.
- Csapody István–Facsar Géza–Bartha Dénes: Kárpáti Zoltán (1909–1972) szakirodalmi munkássága. Tilia 6, 1998, 257-266.
- Csepregi Zoltán: Nagy Márta (szerk.): Új kegyesség. Fejezetek az osztrák–magyar protestáns kapcsolatok történetéből. Metronóm Kiadó 1997. Lelkipásztor 73, 1998, 300-301.
- Csepregi Zoltán: A pietizmus és a dunántúli evangélikusság. Lelkipásztor 73, 1998, 362-364.
- Cseresnyés Géza (szerk.): Katonaiskolák a hűség városában. A soproni katonaiskolák története 1898–1945. Bp., 1998, HM Oktatási és Tudományszervező Főosztálya 239
- Csécs Teréz (összeáll.): A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Győr, 1998, Xántus János Múzeum –Győr –Moson–Sopron megye Győri Levéltára 239.
- Csoma Zsigmond: A szőlészeti-borászati szakirodalom kialakulása Magyarországon (18–19. sz.). Sz. 132, 1998, 859-908.
- Csulak Ervin: Curriculum meum 3., 4., 5. Várhely 4, 1998, 19-30., 25-36., 57-71.
- Czövek Zoltán–Perger Péter: A magyar nyomda-, könyv-, sajtó- és könyvtártörténeti szakirodalom 1997-ben. MKSz. 114, 1998, 428-441.
- Dauner Márton: Emléket állítva. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1998. okt. 8.
- Dávid Ferenc: Szakál Ernő 85 éves. Várhely 4, 1998, 2. sz. 130-131.
- Dávidházy István: "Magyarok maradtunk" (1921–1996). Ssz. 52, 1998, 68-69.

- Dávidházy István; Szakács Anita: Sopron város tanácsa bírósági jegyzőkönyveinek regesztái II. 1555–1569. Sopron, 1997. 134 o. (Szerk.: Turbuly Éva). SSz.52, 1998, 190-191.
- Deák Zoltán: Sedlmayr János, az építész. M. 42, 1998, 128-134.
- Derndarsky, Monika: Ein römisches Aschenkistengrab aus Kleinwarasdorf. BHBl. 60, 1998, 104-127.
- Dékány Zsigmondné (szerk.): A Soproni Széchenyi István Gimnázium évkönyve 1997/98. tanév. Sopron, 1998, Lővér-Print 96.
- Dénes József; Rajczy Mária; Mehtilda: Csepreg irodalmi múltja és népköltészeti hagyományai. Sopron, 1944. 116 old. (Reprint 1997.) Vasi Szemle 52, 1998, 374.
- Dívós Ferenc: A kutatás és a gyakorlat kapcsolata. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 3. sz. 136-137.
- Dobszay, László: Cantus planus: papers read at the 7th meeting. Sopron, Hungary 1995. International Musicological Society Study Group. Bp., 1998, Hungarian Academy of Sciences Institute for Musicology 647.
- Domonkos Ottó: "Ha valamit csinál az ember, akkor azt csak jól érdemes csinálni..." H. 26, 1998. 5. sz. 50.
- Domonkos Ottó: A magyarországi takácsok mintakönyvei. Sopron, 1998, Soproni Múzeum 534. (A Soproni Múzeum kiadványai 4.)
- Dömötör Lajosné: Hol vannak a régi barátok? Könyvtári Levelező lap 1998. 8. sz. 9-11.
- V. Ecsedy Judit: Rejtett nyomdák. Iskolakultúra 8, 1998. 1. sz. 55-69.
- Egészségügyi és szociális törvény érvényesülése a gyakorlatban. Geriátria hazai problémái és feladatai című tudományos szakmai konferencia előadásai. Sopron, 1997. október 02-03. Sopron, 1998, Polgármesteri Hivatal 262.
- Eggendorfer, Christa: Der Grenzüberschreitende Wirtschaftsraum in der frühen Neuzeit dargestellt am Weinbau der Stadt Bruck a. d. Leitha I. BHBl. 60, 1998, 148-174.
- Egy feladat, hat változat. A Soproni Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézetének alapképzési munkájából. Magyar Iparművészet 1998. 1. sz. 78.
- Egyeztető megbeszélés Sopronban. Céh 1998. 2. sz. 11.
- Elhúnyt Koch Gyula. Profi fa 1998. 5. sz. 8.
- Ember az Erdőért Emlékérem 1998. évi díjazottjai: dr. Szodfridt István erdőmérnök, professor emeritus. Erdészeti Lapok 133, 1998, 370.
- Ember az Erdőkért. Pro Silva díj. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1998. szept. 8.
- Enteriőrfestészet a 17–18. században. Műemlékvédelmi Szemle 1998. 2. sz. 304-306.
- Erdélyi Attila: Jegyzetek apám irodalmi emlékkönyveiről. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 305-320.
- Erdőgazdálkodási együttműködés. Hirfa 8, 1998. febr. 12. 3. sz. 10.
- Az 1998-ban tiszteletdiplomában részesült erdőmérnökök rövid szakmai életrajza. Sopron, 1998, SE 22.
- Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány. Hirfa 8, 1998. jan. 29. 2. sz. 20.
- Faipari Mérnöki Kar hírei. Fa. 46, 1998. 1. sz. 39.
- A Faipari Mérnöki Kar vendége volt Prof. Dr. h. c. dr. Bariska Mihály. Fa. 46, 1998. 2. sz. 20.
- Faragó Sándor: A magyar vízivad információs rendszer. Magyar Vízivad Közlemények 1997/1998/. 4. sz. 3-16.
- Faragó Sándor: A magyar vízivad monitoring eredményei az 1996/1997-es idényben. Magyar Vízivad Közlemények 1997/1998/. 4. sz. 61-263.
- Faragó Sándor: Mi lesz veled védegyelet? Magyar Vadászlap 7, 1998. febr. 5. 2. sz. 13.
- Faragó Sándor: A vadlúd monitoring eredményei az 1996/1997-es idényben Magyarországon. Magyar Vízivad Közlemények 1997/1998/. 4. sz. 17-60.

- Faragó Sándor (szerk.): Magyar Vízivad Közlemények No. 3., 4. Sopron, 1997/1998/. SE Vadgazdálkodási Tanszék, Magyar Vízivad Kutató Csoport 362, 366.
- Faragó Sándor (szerk.): A magyar vízivad monitoring adatbázisa 1996/1997. Hungarian Waterfowl Publications—Magyar Vízivad Közlemények 4. sz. Sopron, 1998, SE 365.
- Faragó, Sándor—Kerekes, Joseph J. (szerk.): Limnology and Waterfowl Monitoring, Modelling and Management. Proceeding of a Symposium on Limnology and Waterfowl held in Sopron/Sarród Hungary November 21-23, 1994. Magyar Vízivad Közlemények 3. sz. Sopron, 1997/1998/, SE 362.
- Faragó Sándor—Ritter Dávid: A vízivad teríték Magyarországon 1996-ban. Magyar Vízivad Közlemények 1997/1998/. 4. sz. 265-365.
- Faszerkezet építő szakmérnök képzés. Profi fa 1998. 7-8. sz. 5., 12. sz. 6., Magyar Asztalos és Faipar 1998. 6. sz. 13.
- Fejér Zoltán: A boldog békeidők üzenete. Várhely 4, 1998. 2. sz. 91-94.
- Fejér Zoltán: A kerámiák belső mosolya. Dakó Judit születésnapjára. Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 137-139.
- Fejér Zoltán: Látnivalók Borsodi Zsuzsa kerámikus művésznél. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 252-257.
- Ferencz Károly: Bazaltjaink francia szemmel. Élet és Tudomány 53, 1998. okt. 23. 43. sz. 1359-1362.
- Fényes György—Varga Mária: Korszerű növényvédelmi előrejelzés tájékoztató rendszerrel. Pannon Agrárkamara 1998. máj. 26.
- fi:Ligno Novum '98. Felemelkedőben az asztalosipar. Profi fa 1998. 9. sz. 14-16.
- Flórián Mária: Domonkos Ottó: A magyarországi céhes szabók mintakönyvei 1630-1838. Bibliotheka Humanitatis Historica. A Museo Nationali Hungarico Digesta. Sorozatszerkesztő Németh Gábor, Magyar Nemzeti Múzeum. Budapest, 1997, 356 oldal. SSz 52, 1998, 282-283.
- Folklorprogramme in Ödenburg. NZ. 42, 1998. okt. 3.
- Forgácsok. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1998. júl. 8.
- Fónagy István: Sopron : a vásárváros. Profi fa 1998. 9. sz. 3.
- Frank Norbert: Roth Gyula (1873-1961) élete és munkássága. Sopron, 1998, SE Erdőmérnöki Kar 25. (Erdésznyajaink Arcképcsarnoka 3.)
- Frank Norbert—Rimóczi Imre: Lenky Jenő soproni gombagyűjtései és megfigyelései. Tilia 6, 1998, 6-83.
- Freier Bahnkorridor zwischen Ödenburg und London. NZ. 42, 1998. júl. 25.
- Führer Ernő (főszerk.): Erdészeti Kutatások. Az Erdészeti Tudományos Intézet Közleményei Vol. 88. Bp., 1998, ERTI 357.
- Führer Ernő (főszerk.): 100 éves a M. Kir. Erdészeti Kísérleti Állomás – a M. Kir. Erdészeti Kutató Intézet – Az Erdészeti Tudományos Intézet. Selmezbánya—Sopron—Budapest 1898-1998. Bp., 1998, ERTI 92. (Az Erdészeti Tudományos Intézet Kiadványai 7.)
- Füzi Edit (szerk.): Soproni Maraton. Közéleti és információs lap. Veszprém, 1998, Grátis Kft.
- G. P.—H. Gy.—V. P.: Fényes Imre olimpiai válogatóverseny. Magyar-román „előolimpia”-Sopron, 1998. május 8-10. Fizikai Szemle 48, 1998, 300.
- Gabnai Sándor: "Határátlépés" Sopronban. Evangélikus Élet 63, 1998. okt. 4. 40. sz.
- Gazdag és értékes szakirodalmi publikációs és oktatói tevékenységéért a Faipari Tudományos Egyesület Lugosi Armand - díját kapta: dr. Szabadhegyi Győző okleveles faipari mérnök, a Soproni Egyetem adjunktusa. Fa 46, 1998. 1. sz. 14.
- Gerencsér Miklós: Hajnali úrvacsora. Hitel 11, 1998. 12. sz. 23-28.

- Géczy Miklósné: Pfandler Károly 1919–1998. *Evangélikus Élet* 63,1998. márc. 22. 12.sz.
 Gépesítési tanácskozás Sopronban. *Magyar Mezőgazdaság* 53, 1998. nov. 4. 45. sz. 32.
 Gödéné Török Ildikó: „Szolgálat és hivatás”. *H.* 26, 1998. 3. sz. 26-28.
 Gömöri János: Sopron. Stadtturm und Stadtmauern. Bp., 1998, TKM Egyesület 16.
 (Tájak–korok – múzeumok kiskönyvtára 57.)
 Grábnerné Bősze Klára: Száz éve született Pap Károly. Tudósítás egy kiállításról In: Sarkady
 Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 345-348.
 Gritsch, Mathias: Die älteste Frau in Wandorf. *NZ.* 42, 1998. febr. 14.
 Gróh Gáspár: Pusztalátszat a mulandó múlása. *Magyar Szemle* 7, 1998. 9-10. sz. 191-195.
 Güntner Péter: A balfi fürdő története (1865–1914). *SSz.* 52, 1998, 228-246.
 Güntner Péter: A soproni polgár otthona és nyilvános élete. *MH.* 21, 1998. 1. sz. 66-71.
 Győr–Moson–Sopron megye településeinek atlasza. 2. javított kiadás. 173 település
 részletes térképe. Méretarány 1:20 000. Győr–Gyula, 1998, Atlasz Térkép- és
 Könyvkiadó Bt. -HISZI - MAP Kft. 174 + 90.
 Győr–Moson–Sopron megye statisztikai évkönyve 1997. Győr, 1998, KSH 355.
 Győr–Moson–Sopron megyei vállalkozói almanach 1998. Győr, 1998, 90 + 174.
 V. Györfy Ilona–Vajda József: Műemlékek felmérése. Műemlékvédelmi Szemle 1998.
 2. sz. 175-202.
 Györi Béla: Dr. Eöry Teréz növénynevelő. *Magyar Fórum* 10, 1998. febr. 5. 6. sz. 9.
 H. S.: A gazdajegyző hétköznapijai. *Pannon Agrárkamara* 1998. máj. 5.
 H. T.: Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány. *Magyar Asztalos és Faipar*
 1998. 2. sz. 16-17.
 H. T.: Mi újság Sopronban? *Magyar Asztalos és Faipar* 1998. 7. sz. 14.
 Halmos Erika: Egy hangszer újjászületése. A harkai evangélikus templom orgonája.
Várhely 4, 1998. 1. sz. 79-82.
 Haracsi emlékülés. *Fagazdasági Híradó.* 26, 1998. dec. 4. sz. 4.
 VI. Erdészeti Szakmai Konferencia a Wood Tech Erdészeti és Faipari Szakvásár
 keretében. Sopron, 1998, EFE Erdőmérnöki Kar–OEE–E. K. F. M.
 (ERFATERV) Kft. 81.
 VI. Országos Erdészeti Találkozó. 1998. augusztus 26-28. Sopron. *Erdőgazdaság és*
Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1998. júl. 8., *Hirfa* 8, 1998. jún. 4. 11. sz. 8.,
 júl. 16. 14. sz. 8.
 Haulik Áron (szerk.): Soproni Sufni. A Soproni Egyetem közéleti lapja. Sopron, 1998, Soproni
 Felsőoktatási Alapítvány.
 Haydn–Zentrum und Liszt–Tage. *NZ.* 42, 1998. ápr. 25.
 Hárs Ernő: Giacomo Leopardi. *Várhely* 4, 1998. 2. sz. 102-107.
 Hárs Ernő: Lepke libben. *MH.* 21, 1998. 3. sz. 74-75.
 Hárs Olivér–Hársné Unger Klára–Tímár Gábor: Gyógynövények Sopron környékén.
 Sopron, 1998, szerzők saját kiadása 47.
 Herdits, Hannes: Technotypologische Betrachtungen und experimentalarchaologische
 Untersuchungen zu den frühmittelalterlichen Rennöfen von Unterpullendorf. *BHBl.* 60,
 1998, 63-76
 Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben. Győr, 1998,
 Győr–Moson–Sopron megye Győri Levéltára 396 + 34..
 Hermann Róbert: A Sréter-különítmény, a honvédsereg soproni különítménye.
SSz. 52, 1998, 329-342
 Hernádi: Kisvasútjaink. *TuMa.* 109, 1998. 5. sz. 33.
 Hetyésy Katalin–Németh Andrea: A Csepregi Általános Iskola jubileumi évkönyve,
 1948–1998. Csepreg, 1998, 94.

- Hírek–Események. Állami díj. Profi fa 1998. 5. sz. 8.
- Hírek (Rendbontás). Várhely 4, 1998. 1. sz. 5.
- Hogyan láttam Sedlmayrt? M. 42, 1998, 139-143.
- Hoksa Attila–Simon Sándor–Szűcs Ferenc: Egy balek tudnivalói. Sopron, 1998, SE 74.
- Holzhofer Evelin: A Szentlélek- és a Keresztelő Szent János templom. Bp., 1998, TKM Egyesület 16. (Tájak–korok múzeumok kiskönyvtára 591.)
- Horgas Béla: Sorok a barna - kék füzetből. Dalos Margit: A sávban. Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 157-159.
- Horgas Béla–Levendel Júlia (szerk.): Számlálás. Beszélgetőkönyv. Bp., 1998, Liget Műhely Alapítvány 466.
- Horn János: Bányász Fúvószenekarok Nemzetközi Fesztiválja. BKL-B. 131, 1998, 418.
- Horribile dictu. Sopron, 1998, SE Erdőmérnöki Kar 30.
- Horváth Béla: Az agrár tankönyvkiadás közelmúltja és jelene. Erdészeti Lapok 133, 1998, 271-272.
- Horváth Béla: Bemutatkozik a Soproni Egyetem Erdészeti Géptani Tanszéke. Profi Erdőgazda 1, 1998. 2. sz. jún. 16-17.
- Horváth Béla: Soproni Egyetem Erdészeti Géptani Tanszéke. Hirfa 8, 1998. okt. 22. 19-20. sz. 64.
- Horváth Círil: Az 1847/48 évi Sopron vármegyei választások. SSz. 52, 1998, 402-403.
- Horváth Edit: 1998 március idusa a Líceumban. Evangélikus Élet63, 1998. máj. 17.20. sz.
- Horváth Tibor: A Faipari Tudományos Egyesület 1998. augusztus 27-én Sopronba (sic!) tartotta közgyűlését. Fa. 46, 1998. 2. sz. 25.
- Horváth Zoltán: Erdőgazdálkodás és faipar aktuális ökonomiai kérdései. Profi Erdőgazda 1998. 3. sz. 6.
- Horváth Zoltán: Ligno Novum '98. Felemelkedőben az asztalosipar. Profi fa. 1998. 10. sz. 10-11
- Hübner, Elisabeth (Ed.): 100 Jahre Karfreitagsaufführungen der „Sieben letzten worte des Erlösers am Kreuze“. Eisenstadt, 1998. 32.
- Az idősök testi–lelki szociális egészségének esélyei, kockázatai, az idősokkal foglalkozók testi–lelki–szociális egészségének esélyei és kockázatai című tudományos szakmai konferencia előadásai. Sopron, 1998. szeptember 30. – október 2. Sopron, 1998, Szociális Foglalkoztató 250..
- Ikafalvi Diénes Virág (összeáll.): Műemlékfelújítások és helyreállítások 1996-ban. Műemlékvédelmi Szemle 1998. 2. sz. 265-295.
- Illy László: Ostenburg és a Lajtabánság. Havi Magyar Fórum 6, 1998. 6. sz. 44-46.
- Ivicsics Péter (összeáll.): Műemlékfelújítások és helyreállítások 1995-ben. Műemlékvédelmi Szemle 1998. 1. sz. 303-324.
- Jávor Anna: Megnyitó beszéd a Dorffmaister - emlékkiállításán, 1997. november 30. SSz. 52, 1998, 53-54.
- Jelenits István: D. Hoffer Erzsébet kiállítása elé. In: Sarkadi Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 249-251.
- Joó Ferenc: Sopron közlekedése 2000 után. Lélegzet 8, 1998. 3. sz. 8.
- Joó István – ifj. Joó István: Soproni Egyetem (SE) és a geodézia Sopronban. (Interjú dr. Koloszar József rektorral). GK. 50, 1998. 12. sz. 10-15.
- Kaján Imre: A fertői barokk víztornyóról. Vízűkör 38, 1998. 1. sz. 18-19.
- Kaszás Marianne (összeáll.): A magyar levéltárak kiadványainak bibliográfiája 1997-ben. Levéltári Szemle 48, 1998. 4. sz. 67-78.
- Kádár Zoltán: Műemlékvédelmi szemle. Élet és Tudomány 53, 1998. máj. 29. 22. sz. 689.
- Kárpáti László: A Fertő tó és környéke mint kultúrtáj. M. 42, 1998, 8-12.

- kb.: 3. Ungarndeutsche Kulturwoche in Ödenburg. NZ. 42, 1998. szept. 12.
- kb.: Heringsschmaus in Ödenburg. NZ. 42, 1998. márc. 7.
- kb.: Ödenburger Kulturklub ausserhalb der Stadt. NZ. 42, 1998. nov. 28.
- kb.: Sommerfest in Ödenburg mit Gästen aus St. Iwan. NZ. 42, 1998. júl. 11.
- kb.: Tanzgruppe Brüderlichkeit leistete Hervorragendes. NZ. 42, 1998. dec. 5.
- kb.: Vorbereitung der nächsten Wahlperiode. NZ. 42, 1998. márc. 14.
- Keglovich István: A soproni bor útja. Magyar Mezőgazdaság 53, 1998. aug. 5. 32. sz. 19.
- Keil, Martha: Hitközségek a határ mentén: a bécsújhelyi és a soproni zsidóság kapcsolata a késő-középkorban. SSz. 52, 1998, 15-29.
- Kettinger Gyula: Burgenland, Fraknó vára: Az Esterházy kincseskamra állandó kiállítása. TuMa. 109, 1998. 9. sz. 18.
- Keveházi László: Új kegyesség. Fejezetek az osztrák–magyar protestáns kapcsolatok történetéből. Szerk. Nagy Márta, h. n. 1997. SSz. 52, 1998, 279-280.
- Kiállítási hírek. Sopronbánfalva és az Erdei Malom. Műemlékvédelmi Szemle 1998. 1. sz. 355.
- Kietaibl, Hans: Die Abbildungen magyarischer Könige und Heerführer an den Wänden des Haydnssaales im Schloss Esterhazy. BHBl. 60, 1998, 42-45.
- Kietaibl, Hans: Der Eisenstädter Kalvarienberg. BHBl. 60, 1998, 33-38.
- Kinczler Irén: Pályám emlékezete. Lelkipásztot 73, 1998, 389-390.
- Király Gergely: Megjegyzések a Fertőmelléki - dombsor és a Kőhidai - medence flórájához és vegetációjához. SSz. 52, 1998, 168-183
- /Király Pál/: Állásbörze. Profi Erdőgazda. 1, 1998. 2. sz. jún. 19.
- Király Pál: Erdészeti gépek soproni kiállítása. Profi Erdőgazda 1, 1998. 3. sz. 22-hátsó belső borító.
- Király Pál: Az erdőrendezés története. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1998. szept. 7.
- Király Pál: Ligno - Novum + Wood - Tech '98. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1998. szept. 2-3.
- K/irály/ P/ál/: Dr. Madas András Széchenyi - díjas. Profi Erdőgazda 1, 1998. 2. sz. 11..
- /Király Pál/: Soproni kiállítások. Profi Erdőgazda 1, 1998. 2. sz. 4.
- Kiss Dénes (szerk.): Trianon Kalendárium 1999. Bp., 1998, Trianon Társaság. 208.
- Kiss Gáborné: Egy élet a népművészet varázsában. Barátság 5, 1998. 5. sz. 2222-2228., 6. sz. 2287-2290.
- Kiss Jenő: Mihályi nyolcszáz éve. Győr, 1998, Hazánk 382.
- Knausz Valéria (szerk.)–Tusnádi Csaba Károly: Magyarországi kisvasutak. 2. jav. kiad. Bp., 1998, Kossuth Ny. 60.
- Kocsó Mihály: Sopron, Botanischer Garten der Universität. Bp., 1998, TKM Egyesület 24. (Tájak–korok – múzeumok kiskönyvtára 537/A.)
- Kollányi László: Boggyógyümölcs - kutatás Fertődön. Az intézet ismét önálló. Pannon Agrárkamara 1998. júl. 16.
- Konrád Antal: A kő és az ember. Szakál Ernő szobrászművésszel Konrád Antal beszélgetett. Várhely 4, 1998. 2. sz. 76-90.
- Kosztka Miklós: Az Országos Erdészeti Találkozó eseményei a Wood - Tech '98 Erdészeti és Faipari Szakvásár keretében. Hírfa 8, 1998. okt. 22. 19-20. sz. 68-69.
- Kosztka Miklós: Tájékoztató. Erdészeti Lapok 133, 1998, 360.
- Kottmayer Tibor: Két nemzetiség, két ház. M. 42, 1998, 239-244.
- Kovács András: Új eredmények a kenőanyag adalékok kutatásában, alkalmazásában. Magyar Kémikusok Lapja 53, 1998, 459-465.
- Kovács - Gombos Gábor: Feltárt képek. Várhely 4, 1998. 1. sz. 124-125.

- Kovács József László: Erdélyi Tibor irodalmi emlékkönyve. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 293-301.
- Kovács József László: Lövészünnep és szőlőlövészet. Jegyzetek Dobner Ferdinánd 300 éves emblemikus füzetéhez. Várhely 4, 1998. 2. sz. 109-121.
- Kovács József László: A paraszt, a polgár és a pap (Kortársak feljegyzései 1848-49-ről Sopronban). SSz. 52, 1998, 374-381.
- Kovács József László: Wolfgang Fochter lelkész és a soproni reformáció kezdetei. (Egy 1566-os végrendelet helytörténeti tanulságai). SSz. 52, 1998, 208-214.
- Kozma Huba: "Csodálatos szervezethez hozott létre a vállalat a semmiből". Buda Ernő olajipari bányamérnökkel beszélget Kozma Huba. H. 27, 1998. 3. sz. 45-59.
- Környei Attila: Beszámoló a 25 éves Széchenyi István Emlékmúzeum munkájáról. SSz. 52, 1998, 270-273.
- Környezet és Faanyagtudomány. Nemzetközi tudományos konferencia. Sopron, 1998. szept. 1-3. Hírfa 8, 1998. szept. 17. 17. sz. 22
- Köves Elemér: Geleji Sándor (1898-1967) emlékezete. SSz. 52, 1998, 258-260.
- Köveskúti György: Találkozó - a Hidegvízvölgyben. Erdészeti Lapok 133, 1998, 28-29.
- Kövér Tamás: Amado Hollywoodja a Lőverek aljában. Gerendás-Fekete-Pozsgai: A tenger szerelmesei. Rendező: Mikó István Várhely 4, 1998. 1. sz. 86-89.
- Kövér Tamás: Deus ex machina, Molnár Ferenc módra. Michael Frayn: Ugyanaz hátulról. Rendező: Valló Péter. Várhely 4, 1998. 2. sz. 96-98.
- Kövér Tamás: Disneyland Europe stílusban. (Leben und leben hagyni). Masteroff - Kander-Ebb: Kabaré. Rendező - koreográfus: László Péter. Várhely 4, 1998. 2. sz. 98-100.
- Kövér Tamás: Renszánsz Rózsaszín Párduc. Shakespeare: Sok hűhó semmiért. Rendező: Ferkai Tamás. Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 143-146.
- Közlemény. SSz. 52, 1998, 285-287.
- Kőhegyi Mihály: Művelődési törekvések a korai újkorban. MKSz. 114, 1998, 308-313.
- Krisch, Magdalene: Auch wir sind ein Teil von Ödenburg! NZ. 42, 1998. aug. 29.
- Kubinszky Mihály: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1997. évi tevékenységéről. SSz. 52, 1998, 52-53.
- Kubinszky Mihály: Emlékezés Boronkai Pál városi főmérnökre (1897-1970). SSz. 52, 1998, 261-263.
- Kubinszky Mihály: Eszterházi új vigasság. Magyar Szemle 7, 1998. 1-2. sz. 187-193.
- Kubinszky, Mihály: 150 Jahre "Oedenburg-Wiener Neustadter Eisenbahn". Eisenbahn Österreich 1998. 2. sz. 74-75.
- Kubinszky, Mihály: Italiani a Sopron. I treni 19, 1998. 192. sz. 29.
- Kubinszky Mihály: A magyar vasút és az építési szabványtervezés kialakulása. Közlekedéstudományi Szemle 48, 1998, 228-235.
- Kubinszky Mihály: Ribai M. Elma: A legúségesebb város hűségesebb gyermekei. In: Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum (Essays in church history in Hungary) Budapest, 1997/1.2. 155-191. Különlenyomat. SSz. 52, 1998, 278
- Kubinszky Mihály: Soproni építkezések 1997-ben. Várhely 4, 1998. 1. sz. 66-70.
- Kubinszky Mihály: Szála Erzsébet: Sopron tudomány- és technikatörténetéből Várhely 4, 1998. 1. sz. 120-121.
- Kubinszky Mihály: Wälder József emléktáblája előtt. Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 140-141
- Kuntz Zoltán (szerk.): Önkormányzati Hírek. Sopron megyei jogú város közéleti lapja. Sopron, 1998.
- Kurucok, labancok Várhely 4, 1998. 2. sz. 5..
- Kurucz Miklós: Roth Gyula (1873-1961). Magyar Mezőgazdaság 53, 1998. okt. 28. 44. sz. 23.

- Kücsán József: Domonkos Ottó köszöntése. Magyar Múzeumok 4, 1998. 3. sz. 25.
- Laczó Tímea (főszerk.): Soproni Est. Kéthetente megjelenő ingyenes kulturális programmagazin. Sopron, 1998.
- Lakatos István: Hat év a szombathelyi kórházban I. Vasi Szemle 52, 1998, 349-352.
- Lampérth Gyula-W. Torda Erika (szerk.): A Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium (Liceum) Évkönyve az 1997/98. tanévről az iskola fennállásának 441. évében. Sopron, 1998, Hillebrand Ny. 253.
- Lanczendorfer Zsuzsanna: Höveji csipkétől a "höveji tányérig". H. 26, 1998. 5. sz. 44-48.
- László László: Új szőlő - növényvédelmi előrejelző rendszer Sopronban. Kertészet és Szőlészet 47, 1998. jún. 11. 24. sz. 6.
- Lengvári István: A magyar bányászat évezredes története I-II. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 1997. I. II. 1400 o. Sz. 132, 1998, 728-733.
- Leonardo - programnyitó ünnepség Sopronban. Céh 1998. 9. sz. 8.
- Die "Ligno Novum '98" in Sopron (Ungarn) fand vor allem bei den Schreibern Interesse. Holz - Zentralblatt 124, 1998. szept. 18. 112. sz. 1551.
- Ligno - Novum '98. Wood Tech '98. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 6. sz. 14-17., 7. sz. 28-31., 8. sz. 14-17.
- Ligno - Novum - Wood Tech asztalos-, faipari és erdészeti szakkiállítás Sopron, 1998. augusztus 26-29. Erdőgazdaság és Faipar. A Magyar Mezőgazdaság melléklete 1998. júl. 8., Fa. 46, 1998. 1. sz. 12.
- Ligno Novum - Wood Tech asztalos-, faipari és erdészeti szakkiállítás Sopron, 1998. augusztus 26-29. Előzetes tájékoztató. Hírfa 8, 1998. júl. 2. 13. sz. 6., 23.
- Ligno - Novum, Wood Tech 1998. augusztus 26-29. Hírfa 8, 1998. szept. 17. 17. sz. 16-19., okt. 1. 18. sz. 9.
- Ligno Novum - Wood Tech faipari szakkiállítás. Fa. 46, 1998. 2. sz. 28-29.
- Lovas Gyula: A Fertővidéki HÉV (1897-1997). SSz. 52, 1998, 30-43
- Lővei Pál (összeáll.): Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal és Társintézményei tevékenységének bibliográfiája 1997. Műemlékvédelmi Szemle 1998. 1. sz. 279-301.
- Lux Aladár: Néhány adat Erdélyi Tibor életéből. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 302-304.
- Macher Frigyes: 100 Jahre Karfreitagsaufführungen der "Sieben letzten worte des Erlösers Am Kreuze" /sic!/. Szerk. Elisabeth Hübner, Eisenstadt, 1998, 32. SSz. 52, 1998, 284-285
- A Magyar Tudomány Napja alkalmából a Soproni Egyetem Erdőmérnöki Kara Dr. Roth Gyula születésének 125. évfordulóján emlékülést rendezett. Erdészeti Lapok 133, 1998, 379.
- Magyar Zoltán: Szent György középkori kultusza Magyarországon. Sz. 132, 1998, 161-182.
- Magyarország régiói. 3. kötet: Nyugat-Dunántúl. Bp., 1998, KSH Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala Megyei Igazgatóságai 154.
- Major Márton: Világzenélünk. III. Világzenei Vándorfesztivál. Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 135-136.
- Martos Virág-Hárs Olivér-Szabó Miklós (szerk.): Borostyán. Környezetvédelmi lap a soproni és Sopron környéki családok részére. 1998. Sopron, 1998. Castanea Környezetvédelmi Egyesület.
- Mastalírné Zádor Márta: Sopron bibliográfiája az 1996. évre. SSz. 52, 1998, 70-90.
- "Mädchen für alles". NZ-Gespräch mit Robert Wild. NZ. 4 2, 1998. máj. 16.
- Márkiné Etlinger Zsuzsanna-Földes Tamás: A differenciáló pedagógia, mint az oktatás jövőképe: IV. logopédiai napok konferencia: Sopron, 1998. március 27-28. Sopron, 1998, Fogjuk a kezét Egyesület 133.
- Mechle Károly: Ligno - Novum - Wood - Tech. Céh 1998. 9. sz. 1.
- Megaw, Vincent: Gallus Sándor (1907-1996) két földrész régésze. Magyar Múzeumok 4, 1998. 3. sz. 18-19.

- Megay László: Gicz János kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 239-240.
- Megay László: "Nem felejtkezhetem meg a mindenben jelenlévő titokról". MH. 21, 1998. 3. sz. 35-37.
- Megújult a Soproni Szemle. Vasi Szemle 52, 1998, 377.
- mer.: Fortbildung in Ödemburg. Busch Trommel. NZ-Beilage für Pädagogen. 4, 1998. dec. 30. 4. sz.
- Merényi-Metzger Gábor: Trianon után a szomszéd államokhoz került római katolikus főegyházmegyék, egyházmegyék és apostoli kormányzóságok főpásztorainak archontológiája. Sz. 132, 1998, 1343-1373.
- Mezei Gábor: Kiállítások - kastélyokban. Magyar Iparművészet 1998. 2. sz. 66-67.
- Mikó Sándor: Nagylózs - egy Sopron környéki falu története. Sopron, 1998, Nagylózs község Önkormányzata 264 + 28.
- Molnár Csilla-Patyi Gábor: Hagyományörző karácsonyi ünnepség a soproni Hetvényi Lajos Evangélikus Líceumi Diákotthonban. Evangélikus Élet 63, 1998. jan. 11. 2. sz.
- Molnár János: 140 éve nyílt meg az Evangélikus Tanítólépező Intézet Sopronban. Evangélikus Élet 63, 1998. szept. 13. 37. sz.
- Molnár Katalin: Tardy János (szerk.): Magyarországi települések védett természeti értékei. Mezőgazda, Bp. 1996. 665 old. Fért. 47, 1998. 1. sz. 109.
- Molnár László (szerk.): A Budapesti Orvostudományi Egyetemen végzett orvostanhallgatók jegyzéke 1951-1969. Bp., 1997/1998/, SOTE 335.
- Molnár László tiszteleti tagunk volt az ünnepi szónok Sopron 1997. október 23-i emlékünnepe. BKL-B. 131, 1998, 62.
- Molnár László: Sopron város hadtörténeti tradíciói. SSz. 52, 1998, 343-352.
- Molnár Sándor: 75 éves a Faanyagismereti (Fatechnológiai) Tanszék. Fa. 46, 1998. 2. sz. 19-20.
- Molnár Sándor: In memoriam Dr. Kovács Illés Professor Úr! Erdészeti Lapok 133, 1998. 3. sz. hátsó belső borító.
- Molnár Sándor professzor zólyomi kitüntetése. Fa. 46, 1998. 2. sz. 20.
- Molnár Sándor: Tisztelgés Török Béla emléke előtt. Erdészeti Lapok 133, 1998, 357-358.
- Molnár Sándor: Török Béla (1894-1934) élete és munkássága. Sopron, 1998, SE Erdőmérnöki Kar 17 + 7. (Erdésznyajaink Arcképcsarnoka 6.)
- Morvai Gyula: Előjáró szavak Gicz János festőművész Győri Városi Levéltár-beli kiállításához (1997. szeptember 3-24.) SSz. 52, 1998, 57-58.
- Moskovits Pál-Szulcsán Gábor: Nemzetközi Erdészverseny Sopronban. Erdészeti Lapok 133, 1998, 39.
- Mócsényi Mihály: Eszterháza fehéren-feketén. Bp., 1998, 173 + 1 CD melléklet.
- Nagy Alpár: Tallózás egy katonaiskola történetében. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 391-402.
- Nagy Márta: A kőfaragás művésze. Beszélgetés a 85 éves Szakál Ernővel. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 7-15.
- Nagy Márta: "A múzeumok vitrines kiállításainak vége...". Askercz Éva művészettörténésszel Nagy Márta beszélgetett. Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 119-124.
- Nagy Márta: Párbeszéd a véletlennel. Gáspárdy Tibor festőművésszel Nagy Márta beszélgetett. Várhely 4, 1998. 1. sz. 83-85.
- Németh Ildikó: 1848 a Geiger, a Michel és a Bruckner krónikákban. SSz. 52, 1998, 382-390.
- Németh Ildikó: Győr története a kezdetektől napjainkig. Győr, 1997, (Szerk.: Bana József, Morvai Gyula). SSz. 52, 1998, 189-190.
- Németh Ildikó: A Soproni Egyetem Levéltára. Levéltárismertető 1997/98. Sopron, 1998, SE 37.

- Németh Lajosné: Adalékok egy régi soproni kertész-család történetéhez (A Raffensperger család). SSz. 52, 1998, 184-187.
- Németh Ferenc: Dorn Lajos nyugalmazott erdész (1928–1998). Erdészeti Lapok 133, 1998, hátsó belső borító.
- Németh Ferenc: Nagelreiter József nyugalmazott erdész (1932–1998). Erdészeti Lapok 133, 1998, hátsó külső borító.
- Nikolics Károly: 30 éves a Soproni Patikamúzeum. SSz. 52, 1998, 269-270.
- Nikolics Károly: Természettudományi vándorgyűlések 1847-ben és 1929-ben (Két jelentős konferencia Sopronban). SSz. 52, 1998, 158-168.
- (ny): Faipari Egyetemi Kutatásért Alapítvány. Hírfa 8, 1998. jan. 29. 2. sz. 20.
- Nyári László–Oroszi Sándor (szerk.): 56-os emlékek. Soproni Műhely különszám. Bp.–Sopron, 1998, OEE Erdészettörténeti Szakosztály–SE 191. (Erdészettörténeti Közlemények 37.)
- Nyílt nap Lövön. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 9. sz. 13.
- OAFSZ–szakmai konferenciák. Sopron, 1998. augusztus 27-28. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 6. sz. 14-15., 7. sz. 28-29., 8. sz. 14-15.
- Az OEE Választmánya Bedő Albert Emlékérmét adományoz dr. Magyar János erdőmérnöknek. Erdészeti Lapok 133, 1998, 192.
- Ödenburger Lyzeum ausgebaut. NZ. 42, 1998. szept. 26.
- Ödenburger in Sindelfingen. NZ. 42, 1998. máj. 23.
- Pap Edina: Egyedülálló vállalkozás. Kertészet és Szőlészet 47, 1998. febr. 19. 8. sz. 4-6.
- P/atvaro/s /józsef/: Elismerések Sopron Napján. BKL-B. 131, 1998, 672-673.
- Patyi Gábor: A selmecbányai akadémia magyar intézménnyé válása és a hallgatók nemzeti ellentétei 1848–49-ben. SSz. 52, 1998, 353-364.
- Paul, Hans: Das Mattersburger Halterkreuz–eine Totenleuchte–und seine bewegte Geschichte. BHBl. 60, 1998, 77-85.
- Paul, Hans: Die Rinderpest un 1850. BHBl. 60, 1998, 25-32.
- Pájer Imre: "Rajta magyar, rajta". SSz. 52, 1998, 417-418.
- Pädagogische Hochschule "Elek Benedek" Ödenburg. Neue Wege in der Ausbildung der Nationalitäten-studentinnen. NZ. 42, 1998. jan. 8.
- Peszlen, I/óna/ (ed.): Environment and Wood Science. Sopron, 1998, Department of Wood Science University of Sopron 73. (Acta Facultatis Ligniensis)
- Polgár Tamás: A Tudományos Gyűjtemény (1817–1841) repertórium. Összeállította: Csécs Teréz, kiadja: A Xántus János Múzeum és Győr–Moson–Sopron megye Győri Levéltára. Győr, 1998. 239 p. SSz. 52, 1998, 419-420.
- Polgár Tamás: Újonnan előkerült reformkori kiadványok a Soproni Levéltárban. SSz. 52, 1998, 49-51.
- Polgár Tamás: A borturizmus lehetőségei Győr–Moson–Sopron megyében. TuMa. 109, 1998. 1. sz. 22-23.
- Prickler, Leonhard: Das älteste Urbar der Grafschaft Forchtenstein von 1500/1510. BF. 1998, 77. sz. 166.
- Prickler, Harald: Ein Eisenstädter Orgelbauer im 17. Jahrhundert: Lorenz Linkh. BHBl. 60, 1998, 190-191.
- Prickler, Harald: Die Seidenbandfabrik des Adalbert Ehrenritter in Eisenstadt 1821–1823. BHBl. 60, 1998, 86-91.
- Prickler, Harald–Seedoch, Johann: Eisenstadt–Bausteine zur Geschichte. Eisenstadt, 1998, Nentwich–Lattner 576.
- Radics Éva: Ha az ember elmúlt 95 éves... Beszélgetés a 96 éves Takács Jenővel. Bécsi Napló 19, 1998. nov.–dec. 6. sz. 6.

- Ráskay Pál: Katonai középiskolák a két világháború között. *Iskolakultúra* 8, 1998. 4. sz. 61-67.
- R. B.: Kiss István. GK. 50, 1998. 4. sz. 40-41.
- Rétvári László: Pannon Enciklopédia–Magyarország földje. Kertek 2000. Bp. 1997. 508 old. *FÉrt.* 47, 1998, 1. sz. 110-112.
- Rideg István: A költői vágy igaza. Sarkady Sándor: Gyöngyhimnusz. *Várhely* 4, 1998. 1. sz. 109-116.
- (rm): Kossow József 1904–1998. *Erdészeti Lapok* 133, 1998, hátsó külső borító.
- Román András: Az epsomi derbyre cilinderben kell kimenni, máskor viszont tornacipőt kell húzni... M. 42, 1998, 113-119.
- Roth, Paul W.: Zu den Patrozinien der Pfarrkirche Marz. *BHBl.* 60, 1998, 39-41.
- Rózsa György: Daniel Suttinger soproni látképe 1681-ből. *MÉ.* 47, 1998. 1-2. sz. 137-141.
- Rózsa György: Megnyitó beszéd a "Változó lapjárás" – Az 1848-as bécsi forradalom és karikatúrái c. lábasházi kiállításon. *SSz.* 52, 1998, 406-407
- Ruhmann Jenő: A fekete (füstölő) lőpor és Sopron város védelme a XVII. században. *BKL-B.* 131, 1998, 370-374.
- Ruzsinszky László: *Tempus. Regény.* Sopron, 1998, Soproni Műhely–Selmeci Társaság 86. (Megjelent Ruzsinszky László 1932. évi azonos című regénye alapján.)
- (ry): Ubrankovics és Társa Erdészeti és Faipari Kft. *Hírfa* 8, 1998. júl. 16. 14. sz. 20-21.
- Salamon Nándor: Egy vasárnapi festő Sopronban. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '98.* 265-268.
- Salamon Nándor: Giczzy János Invitáció. A Horváth–Lukács Galéria kiadása, Sopron, 1997. 128 old. *Vasi Szemle* 52, 1998, 247-248.
- Salamon Nándor: Kisalföldi művészek lexikona. Győr, 1998, Kisalföldi művészetért alapítvány 355.
- Salamon Nándor: Növekvő hiányérzet. *MH.* 21, 1998. 3. sz. 83-85., In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '98.* 241-245.
- Salamon Nándor: Soproni Horváth Józsefről. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '98.* 258-260.
- Sarkady Sándor: Boros Géza: Emlékművek '56-nak. *Várhely* 4, 1998. 1. sz. 121-122.
- Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '98.* Sopron, 1998, Szociális Foglalkoztató 407.
- ifj. Sarkady Sándor: Sopron 1848-ban – kronológia. *SSz.* 52, 1998, 408-416.
- ifj. Sarkady Sándor: A soproni nemzetőrség 1848-ban. Sopron, 1998, *EDUTECH* 185. (Várhely könyvek 4.)
- ifj. Sarkady Sándor: A Soproni Nemzetőrség 1848-ban. *Várhely* 4, 1998. 1. sz. 91-105.
- ifj. Sarkady Sándor: Soproniak a Donnán. In: Sarkady Sándor (szerk.): *Soproni Füzetek '98.* 3367-368.
- Sasfi Csaba: Sopron megye feledésbe merülő 18. századi kisgimnáziuma. (A csornai premontrei kisgimnázium). *SSz.* 52, 1998, 215-227.
- Schlag, Gerald: Az 1848-as forradalom Michael Mayr, kismartoni tanácsos naplójának tükrében. *SSz.* 52, 1998, 391-401.
- Scott M. Eddie: A földbirtokos elit Burgenlandban és Nyugat-Magyarországon 1893–1935 között. *TSz.* 40, 1998. 1-2. sz. 43-59.
- Sedlmayr János építészeti munkái. M. 42, 1998, 135-138.
- Sedlmayr János: Két családi otthonról. M. 42, 1998, 120-127.
- Sedlmayr János: Magyarországi kora gótikus mérművek. M. 42, 1998, 144-148.
- Sedlmayr János: Szakál Ernő, a műemlékvédelem Európa-díjasa. *SSz.* 52, 1998, 263-268.
- Sedlmayr János: Szakál Ernő a műemlékvédelem Európa-díjasa 85 éves. M. 42, 1998, 219-221.

- Seedoch, Johann: In memoriam Hans Chmelar (1947–1998). BHBl. 60, 1998, 145-147.
- Sisa József–Wiebenson, Dora (szerk.): Magyarország építészetének története. Bp., 1998, Vince 367.
- Solymár Mónika–Gabnai Sándor: Országos Protestáns Napok eseményei. Az 1848-as "hitvallás" mai üzenete. Evangélikus Élet 63, 1998. nov. 22. 47. sz.
- Somkuti Elemér: A Soproni Egyetem 1998/99. tanévnyitója. Az erdőmérnökképzés 191-ik évkezdése. Fa. 46, 1998. 2. sz. 18-19.
- Somorjay Sélysette: 18. századi városi lakóépületek belső kialakítása. Műemlékvédelmi Szemle 1998. 1. sz. 135-152.
- Sopron. Térkép. Stadtplan. Map. 1: 12 500. Bp., 1998, Kartographia.
- Sopron bora. História 20, 1998. 5-6. sz. 46-47.
- Sopron. Kedvelem ezt a várost. Térkép–Plan–Map. Sopron, 1998, Orient '98 Bt. – Ábel Térképészeti Kft
- Sopron környéke. Die Umgebung von Ödenburg. Turista és kerékpáros térkép. Rad und Wanderkarte. 1 : 40 000. Bp., 1998, Ábel Térképészeti Kft..
- Sopron Press. Regionális információs hetilap. Sopron–Győr, 1998, Kisalföld Kiadó Kft.
- Sopronból Csíkszeredára. Pannon Agrárkamara 1998. jún. 28.
- Soproni cégregiszter. Sopron, 1998, Gosztom és Varsányi 80.
- A Soproni Egyetem Erdőművelési Tanszéke adott helyt a Wood - Tech - Ligno Novum kiállítás keretein belül az Erdővédelmi Szakosztály nemzetközi konferenciájának. Erdészeti Lapok 133, 1998, 354.
- A Soproni Egyetemi Tanács Mérnökavató nyilvános tanácsulást tartott. Erdészeti Lapok 133, 1998, 276.
- Soproni Iránytű. Információs kiadvány /havonként/. Sopron, 1998.
- Soproni Hírsztár. Információs hetilap Sopronban és környékén. Sopron, 1998. Gosztom és Varsányi.
- Soproni Horváth József művészete. Bp.–Vác, 1998, Débert Bt.–Nalors 56.
- Soproni Kisokos 1998. Sopron, 1998. 144.
- Soproni Műsor. (Havonta megjelenő ingyenes műsorfüzet) Sopron, 1998, Soproni Hírsztár.
- Soproni Polgár. A Fidesz - Magyar Polgári Párt Soproni Szervezetének Kiadványa. Sopron, 1998.
- Soproni Program ajánló. Kulturális, művészeti és közéleti kiadvány. 2, 1998. Havonta jelenik meg.
- Soproni Superinfó. Információs hetilap. Sopron, 1998.
- Soproni Ünnepi Hetek. TuMa. 109, 1998. 2. sz. 4-5.
- Spuller, Oliver: Kabel TV Ödenburg. NZ. 42, 1998. jan.10.
- Stark, Magdolna (ed.): Current economic questions in forestry and wood industry: 9th Interchair Meeting of Economists and Organisers in Wood Industry Sopron, 26-28 August 1998. Sopron, 1998, Univ. of Sopron 249.
- Sulyok Gabriella grafikusművész. A Pannónia Galéria kiállítása Sopronban. TuMa. 109, 1998. 12. sz. 26.
- Süsmeghy József: Diakonisszák soproni konferenciája. Evangélikus Élet 63, 1998. jún. 14. 24. sz.
- Süsmeghy József: A soproni Evangélikus Líceum tanúit várja. Evangélikus Élet 63, 1998. máj. 31. 22. sz.
- Sz. G.: Dr. Nikolics Károly 80 éves. Magyar Kémikusok Lapja 53, 1998, 505.
- Szabadhegyi Győző: A FATE új Oktatási Bizottsága. Profi fa 1998. 6. sz. 34-35.
- Szabó Attiláné (szerk.): Könyvtárak Győr–Moson–Sopron megyében. Győr, 1998, Kisfaludy Károly Megyei Könyvtár 66.

- Szabó Imre: 40 éves egyetemi találkozó Sopronban. BKL-B. 131, 1998, 416-417.
- Szabó László: A Roth Gyula Erdészeti és Faipari Szakközépiskola 1997/98-as tanévben elért eredményei. Erdészeti Lapok 133, 1998, 293.
- Szakál Ernő soproni műveiből. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 16-28.
- Szakolczay Lajos: Mozdulattöredék és fény. Beszélgetés Sulyok Gabriellával Magyar Iparművészet 1998. 4. sz. 30-32.
- Szála Erzsébet: Payr Sándor (1861-1938). Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 148-150.
- Szála Erzsébet: Payr Sándor élete és munkássága (1861-1938). SSz. 52, 1998, 254-258.
- Szapudi András: Kamaszkor Krisztussal. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 56-66.
- Szebik Imre: Murmann Sámuel hősiesség példája. Evangélikus Élet 63, 1998. máj. 24. sz.
- Szebik Imre: Weltler Ödön 1911-1998. Evangélikus Élet 63, 1998. nov. 1. 44. sz.
- Szelenczey Edit: Alapítvány az eredményesebb szakképzésért. Köznevelés 54, 1998. jan. 9. 1. sz. 9.
- Szelenczey Edit: Ágfalvi kisiskolások Bécsben. Köznevelés 54, 1998. febr. 20. 7. sz. 17.
- Szemán Attila: A Soproni Múzeum felújított brennbergbányai kiállítása. SSz. 52, 1998, 274-277.
- Szemán Attila: Szála Erzsébet: Sopron tudomány és technikatörténetéből. Soproni Egyetem, Sopron, 1997. 111. oldal. SSz. 52, 1998, 188-189.
- Szende Katalin: Két kisváros a Dunántúlon. SSz. 52, 1998, 90-95.
- Szende Katalin: A szerkesztőség. Lectori salutem! SSz. 52, 1998, 3.
- Szent Imre plébánia templom Sopron, Révai u. 1. MűT. 38, 1998. 6. sz. 2-4.
- Szerdahelyi, Paul: "In voller Treue dem österreichischen Vaterland" NZ. 42, 1998. júl. 4.
- A szerkesztőbizottság. A 70 esztendő Domonkos Ottó köszöntése. SSz. 52, 1998, 195.
- Szerzőink. Várhely 4, 1998. 1. sz. 126-127., 2. sz. 132.133., 3-4. sz. 188-191.
- Szigethy József: Utólagos bányafelhagyási munkálatok Brennbergbányán. BKL-B. 131, 1998, 284-285.
- Szimon János: Boldog ünneplés Pápán. Evangélikus Élet 63, 1998. okt. 11. 41. sz.
- Szimon János: Búcsúigehirdetés. Evangélikus Élet 63, 1998. okt. 4. 40. sz.
- Szimon János: Külföldi hittestvérek között... Evangélikus Élet 63, 1998. okt. 18. 42. sz.
- Szimon János: Major Sámuel, az igényes tanító. In: Sarkady Sámuel (szerk.): Soproni Füzetek '98. 382-383.
- Szimon János: Művészi igényesség a soproni evangélikus gyülekezet évszázadaiban. Lelkipásztor 73, 1998, 24-26., In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 349-354.
- Szimon János: Orgonaszentelés a balfi templomban. Evangélikus Élet 63, 1998. jún. 21. 25. sz.
- Szimon János: Ökumené Sopronban. Evangélikus Élet 63, 1998. febr. 15. 7. sz.
- Szimon János: Rendhagyó böjti szeretetvendégség a soproni gyülekezetben. Evangélikus Élet 63, 1998. ápr. 19. 16. sz.
- Szimon János: Válaszolok fiatalok kérdéseire. 1-5. Evangélikus Élet 763, 1998. febr. 15. 7. sz., febr. 22. 8. sz., márc. 8. 10. sz., márc. 15. 11. sz., ápr. 26. 17. sz.
- Szita Szabolcs: Fábján Lajos (1924-1997) emlékezete. SSz. 52, 1998, 65-67.
- Szitás József: Átalakuló magyar felsőoktatás-Nyugat-Dunántúl-Sopron. SSz. 52, 1998, 125-134.
- Szodfridt István: A 80 éves Márkus László köszöntése. Erdészeti Lapok 133, 1998, 300.
- Szokolay Sándor: Gáspárdy Tibor kiállítása elé. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 246-248.
- Szopori Nagy Lajos: Invitáció Giczy János könyvéhez. MH. 21, 1998. 3. sz. 73-74.
- Szopori Nagy Lajos: Festő és háttere - Giczy János kiállítása a Győri Városi Levéltárban. SSz. 52, 1998, 55-57.

- Szorger, Dieter: Harald Prickler, Johann Seedoch: Eisenstadt – Bausteine zur Geschichte, Eisenstadt 1998, Verlag Nentwich–Lattner, 576 Seiten. BHBl. 60, 1998, 192.
- Szörényiné Kukorelli Irén: A Nyugat–Dunántúli régió –Régió? Tér és Társadalom 12, 1998. 3. sz. 51–75.
- Szőnyi Eszter: Győr–Moson–Sopron megye múzeumai. Magyar Múzeumok 1998. 4. sz. 21–22.
- Szűcs Ferenc (főszerk.): Soproni Műhely. A Soproni Egyetem lapja. Sopron, 1998, Soproni Egyetem 12. sz. márc. 50., 13. sz. jún. 46.
- T. K.: Diplomamunka - pályázat. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 7. sz. 15.
- T. K.: A IV. Erdészeti és Faipari Állásbörze és az I. Szakmai Fórum a Soproni Egyetemen. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 4. sz. 38–39.
- T. K.: Környezet és faanyagtudomány. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 9. sz. 42
- Takács József: Országos Erdészeti Találkozó és Vásár Sopronban. Fagazdasági Híradó 26, 1998. szept. 3. sz. 2–3.
- Takáts Tamás: Borverseny a soproni borvidéken. Pannon Agrárkamara 1998. aug. 23.
- Takáts Tamás: Első biogazda - tanfolyam Sopronban, megalakult a biokultúra egyesület helyi csoportja. Pannon Agrárkamara 1998. jún. 29.
- Takáts Tamás: A soproni borvidék. Pannon Agrárkamara 1998. júl. 18.
- Tamássy Lajos: Moór Arthur (1923–1985) élete és munkássága. Sopron, 1998, SE Erdő mérnöki Kar 24. (Erdésztnagyjaink Arcképcsarnoka 4.)
- Tar Károly–Szilágyi Katalin (szerk.): : II. Erdő és klíma konferencia. Sopron, 1997. június 4–6. Debrecen, 1998, KLTE Meteorológiai Tanszék 229..
- Tarján Tamás: Ez nem az a színház. A Bárkáról. Kritika 1998. 2. sz. 16–18.
- Tatai Zoltán: Kónya Lajos élete és munkássága. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 324–344.
- Termékfejlesztő szakképzés a Soproni Egyetemen. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 12. sz. 13.
- A XI. Érembiennálé Díjazottjainak Kiállítása. Sopron, Lábasház, 1998. Sopron, 1998, Soproni Múzeum–Hillebrand 23
- XI. Országos Érembiennálé. Sopron, Lábasház. 1997. június 21– szeptember 14. Sopron, 1998, Open Art 90.
- Tompa Ernő: Székelyek Sopronban. Háromszék 1998. ápr. 21.
- Tóth Ágnessel, a népművészet többszörösen kitüntetett mesterével beszélget Kücsán József. H. 26, 1998. 5. sz. 50–52.
- Tóth Imre: Az 1848. évi forradalom Sopron megyében. A Soproni Múzeum és a Soproni Levéltár időszaki kiállítása a Lábasházban. SSz. 52, 1998, 404–405
- Tóth József: 100 éves az erdészeti kutatás. Az erdővédelmi kutatás története az ERTI-ben Erdészeti Lapok 133, 1998, 249–253.
- Tóth Péter: A Mária Terézia-kori úrbérrendezés kilenc kérdőpontos vizsgálatai Sopron vármegyében I. Magyar és latin nyelvű vallomások (1767). Antworten auf die Neun Fragepunkte der Maria Theresianischen Urbarialregulierung im Komitat Sopron/Ödenburg. I. Ungarische und lateinische Bekenntnisse. Sopron–Eisenstadt, 1998, Soproni Levéltár–Burgenländisches Landesarchiv. 236. (BF. Sonderband XXI/1.)
- Tóth Sándor: A faipari szakoktatás történetéből. Fa. 46, 1998. 2. sz. 10–12.
- Tóth - Szöllős Mihály: A Magyar Lelkigondozó Szolgálat ünnepe Bécsben. Evangélikus Élet 63, 1998. máj. 17. 20. sz.
- Tóth Tibor: Friss vásárdíjas Sopronban. Magyar Asztalos és Faipar 1998. 8. sz. 23.
- Tölli Balázs: Emléktábla - avatás a soproni Líceum udvarán 1998. március 15-én. Evangélikus Élet 63, 1998. máj. 17. 20. sz.
- Tölli Balázs: A Soproni Líceum udvarán. Bécsi Napló 19, 1998. márc.-ápr. 2. sz. 2.

- Tuba László (főszerk.): Győr–Moson–Sopron megye kézikönyve. Győr, 1998, Ceba–Fekete Mátyás. 1043. (Magyarország megyei kézikönyvei 7.) (Németül és angolul is.)
- Turbuly Éva: A falutörténet - írás néhány feudális - kori forrása a soproni Levéltárban. SSz. 52, 1998, 246-253.
- Turbuly Éva (szerk.): „Tisztemben csak a város érdeke és az igazság fog vezetni”. A 120 éve született Thurner Mihály polgármester (1878–1952) emlékére. Sopron, 1998, Hillebrand 119.
- V. S.: A bor határvidékén. Soproni borvidék. Magyar Mezőgazdaság 53, 1998. dec. 2. 49. sz. 15.
- Vadászi Erzsébet: Magyar Versália. Magyar Művészeti Fórum 1, 1998. 2. sz. 12-20.
- Vadászi Erzsébet: Szalon "Esteras"-ban. Szalon 2, 1998. 1. sz. 10-17.
- Valentinisch, Helfried–Perschy, Michael: Feuerwehr gestern und heute. Burgenländische Landes-sonderausstellung 29 April – 31 Oktober 1998. Schloss Halbturn. Eisenstadt, 1998, Rötzer 505 (BF. Sonderband XX.)
- Varga András: Emlékezés a növénynevelőre. Vasi Szemle 52, 1998, 583-588.
- Varga Ferenc: Haracsi Lajos (1898–1978) élete és munkássága. Sopron, 1998, SE Erdőmérnöki Kar 17 + 8. (Erdésznyajaink Arkképcsarnoka 5.)
- Varga Ferencné: Új tudományos és gyakorlati eredmények a faiparban. Fa. 46, 1998. 2. sz. 31.
- Varga Szabolcs: Az Erdészeti-, Faipari-, Papíripari és Mezőgazdasági Tagozat közleménye. Mérnök Újság 5, 1998. 2. sz. 10.
- Vargha Zsuzsa: Egy pohár must a szépasszonnal. Ünnepi Hetek - 1998. Várhely 4, 1998. 3-4. sz. 133-134.
- Vargha Zsuzsa: A titokzatos deviáns. Borbás Gabi színművésszel Vargha Zsuzsa beszélgetett. Várhely 4, 1998. 2. sz. 70-75.
- Varjú Sándor: Nagycenk gazdasági néprajza. Sopron, 1998, Hillebrand 183.
- Vágás István: Kató Pál 1904–1998. HiK. 78, 1998, 187.
- Váli István Csaba: A cserépkályha a barokk és a késő barokk időszakban. Műemlékvédelmi Szemle 1998. 1. sz. 163-176.
- P. Vásárhelyi Judit: Nyugat–Magyarország olvasási kultúrájáról. Lesestoffe in Westungarn I–II. MH. 21, 1998. 4. sz. 84-86.
- P. Vásárhelyi, Judit–Rákóczi, Katalin–Dörnyei, Sándor (bearb.): Handbuch deutscher historischer Buchbestände in Europa. Band 5. Ungarn. Hildesheim–Zürich–New York, 1998, Olms–Weidmann 290.
- Vendégváró Sopron '98. Sopron, 1998, Quint Kft. 48.
- Verbóczy János : A Kombinált árufuvarozás helyzete Magyarországon. Közlekedéstudományi Szemle 48, 1998, 71-78.
- Veress Márton: A Vas megyei Bükfürdő édesvizi mészke kiválásformáinak morfogenetikai csoportosítása. HiK. 78, 1998, 214-222.
- Victor András: Két határra szóló konferencia. Természetbúvár 53, 1998. 6. sz. 35.
- Vig Károly: Állattani kutatások az Alpoknál. Magyar Múzeunok 1998. 4. sz. 6-9.
- Wachstum bei ROEE. NZ. 42, 1998. júl. 25.
- Wagner Szilárd: Műemlékorgonák nyomában. Lelkipásztor 73, 1998, 70-71.
- Winkler, Gábor: Auf historischen Wegen. Gedenkstätten und technische Denkmäler an ungarischen Landstrassen. Bp., 1998, Ministerium für Verkehrs-, Telekommunikations- und Wasserwesen, Hauptabteilung für Strassenwesen. 80.

- Winkler, Gábor: Highways of History Monuments on the Hungarian roadside. Bp., 1998, Ministry of Transport, Communication and Water Management, Road Department 73.
- Winkler, Gerhard J.: Carl Goldmark und der Antisemitismus. BHBl. 60, 1998, 128-134.
- A Wood Tech sikerre van ítélve. Erdészeti Lapok 133, 1998, 312-313.
- Zentai László: Az érzelem gondolatiságának költője. In: Sarkady Sándor (szerk.): Soproni Füzetek '98. 387-388.
- Zoltán László: Emlékezés. Evangélikus Élet 63, 1998. jan.15. 4. sz.
- Zoltán László: Az utolsó harkai. Evangélikus Élet 63, 1998. febr. 22. 8. sz.
- Zöllner, Erich: Ausztria története. Bp., 1998, Osiris – 2000. 553.
- Zügn Tamás: Milyen a gesztenye? Evangélikus Élet 63, 1998. nov. 29. 48. sz.

Munkatársaink

- Fazekas Csaba** egy. tanársegéd, Miskolci Egyetem Magyar Történeti Tanszék, 3515 Miskolc, Egyetemváros
- Fülöp Éva** múzeumigazgató, Kuny Domokos Múzeum, 2892 Tata. Pf. 224.
- G. Etényi Nóra** történész, Károli Gáspár Református Egyetem, 1088 Bp., Reviczky u. 4.
- Gyapay Gábor** ny. gimn. igazgató, 1125 Bp., Diósárok u. 5/10.
- Hiller István** egy. adjunktus ELTE BTK, 1364 Bp., Pf. 107.
- Kovács József László** ny. egyetemi tanár, 2040 Budaörs, Szivárvány u. 8.
- Kücsán József** néprajzkutató, Soproni Múzeum, 9400 Sopron. Pf. 68.
- Mastalirné Dr. Zádor Márta** könyvtárigazgató, SE, 9400 Sopron, Bajcsy-Zsilinszky út 4.
- Molnár László** ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Fő tér 7.
- Plihál Katalin** főosztályvezető, OSZK Térképtár, 1827 Bp., Pf. 37.
- Tóth Imre** történész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Pf. 68.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin G. Szende

BLÜTEZEIT UND POLITIK

ISTVÁN HILLER: Zum Geleit	4
ISTVÁN HILLER: Politischer Klimawechsel und Akkomodationsfähigkeit. Die ungewöhnliche Vizegespannschaft von Zsigmond Eörsy im Komitat Sopron	5
JÓZSEF LÁSZLÓ KOVÁCS: Nachrichten und Neue Zeitungen in Ödenburg im 16–17. Jahrhundert	19
NÓRA G. ETÉNYI: Landtage in Ödenburg im 17. Jahrhundert im Spiegel der zeitgenössischen deutschen Presse	32

KLEINE MITTEILUNGEN

ÉVA FÜLÖP: Die kanonischen Visitationen der Raaber Diözese	54
GÁBOR GYAPAY: Die Ordnung des Archivs der Ödenburger Evangelischen Kirchengemeinde im Jahre 1958	70
IMRE TÓTH: Angaben zur Tätigkeit der Ödenburger Sektion der "Partei Ungarischen Lebens"	73

DAS KULTURELLE LEBEN VON ÖDENBURG

LÁSZLÓ MOLNÁR: Der "Freundeskreis Rákóczi", der Bewahrer von Traditionen der vor hundert Jahren gegründeten Ödenburger Militärrealschule	76
KATALIN PLIHÁL: "Die Liebe des Vaterlandes treibt uns vorwärts" – Mikoviny Gedenkausstellung im Museum für Militärgeschichte	81

BÜCHERSCHAU

CSABA FAZEKAS: Ildikó Németh (Hg.) Dokumente von 1848–1849 im Soproner Archiv des Komitates Győr–Moson–Sopron. Thematisches Repertorium (Sopron, 1999)	84
JÓZSEF KÜCSÁN: Sándor Varju: Die wirtschaftliche Volkskunde von Nagycenk (Sopron, 1998)	88
GABRIELLA GABRIELI: Endre Tóth – Gábor Kiss – Balázs Zágórhidi Czigány: Die Geschichte von Savaria-Szombathely von der Stadtgründung bis 1526 (Szombathely, 1999)	90
MÁRTA MASTALÍR-ZÁDOR: Bibliographie von Ödenburg für das Jahr 1998.	94

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellekeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyi pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!

Eörsy Zsigmond és Esterházy Miklós kapcsolata a nádor halálával sem ért véget. Több szempontból sem. Eörsy egyike volt azoknak, akik a palatinus vagyonát, ingóságait néhány héttel temetése után összeírták, kincseit számba vették, s azt hivatalosan is aláírásukkal megerősítve rögzítették. Ennél azonban sokkal fontosabb az a megmaradt kapcsolat, az a gondolatvilág, amely a politikai mentalitás terén folytatólagossá vált, s amelynek bizonyítéka egy Eörsyhez nagyon hasonló pályafutású sorstárs, Megyery Zsigmond hitvallása, aki még egy évtizeddel a nádor halála után is esterházyistának nevezte magát.

(Hiller István: Politikai környezetváltozás és alkalmazkodóképesség.
Eörsy Zsigmond különös alispánsága Sopron vármegyében.)

Ára: 200,-Ft

Soproni Szemle

2000. második szám

ötvennegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 fv terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár és a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Környei Attila Kubinszky Mihály,
Metzl János, Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 2000-re egy évre 720 Ft, egyes szám ára 200 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2000. második szám

ötvennegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

ÉPÍTÉSZET ÉS VÁROSTERVEZÉS

KUBINSZKY MIHÁLY: Schármár Károly, a soproni építész (1877–1946)	115
GRÁSZLI BERNADETT: Schiller János és a soproni vármegyeháza 1898-as átalakítása	134
GÜNTNER PÉTER: Wälder József soproni főmérnök (1862–1913) életútja és tárgyi világa	137
LOVAS GYULA: A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút és soproni palotája	146

MŰHELY

LŐVEI PÁL: Kanizsai Miklós tárnokmester sírköve	163
KŐHEGYI MIHÁLY – SZEMÁN ATTILA: Svaiczer Gábor alsó-magyarországi főkamaragróf mint gyűjtő	167

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

BARTHA DÉNES: Kitaibel Pál–Gombocz Endre–Kárpáti Zoltán állandó emlékkiállítás a Károly-kilátóban	173
EGY KIÁLLÍTÁS MARGÓJÁRA: Schiller János emlékkiállítás	175
ASKERCZ ÉVA: Válogatás az 1999-ben Sopronban rendezett képzőművészeti kiállításokból	176

SOPRONI ARCOK

ASKERCZ ÉVA: Id. Storno Ferenc életrajzi feljegyzése 1868-ból	181
TOMPOS LILLA: Emlékek. Részletek Tompos Ernő (1907–1989) családtörténeti jegyzeteiből	189
GABNAI SÁNDOR: Emlékezés báró Dr. Podmaniczky Pál teológiai professzorra halálának 50. évfordulóján	194
KÖVES KRISTÓF: Köves Elemér (1912–2000) emlékezete	201

SOPRONI KÖNYVESPOLC

KUBINSZKY MIHÁLY: Mócsényi Mihály: Eszterháza feketén-fehéren	204
POLGÁR TAMÁS: Rábaközi honismereti évkönyv 1998. Csorna–Kapuvár 1999.	206

ÉPÍTÉSZET ÉS VÁROSTERVEZÉS

KUBINSZKY MIHÁLY

Schármár Károly, a soproni építész
(1877–1946)

A család francia eredetű, a forradalomból menekült a XVIII. század végén és Eszéken telepedett le. A családnév eredetileg Chamar (vagy Chamair) lehetett, később Sharmarra változott, végül a félig német, félig magyar írásmódba torkolt. A családi hagyomány szerint Károly nagyapjának Eszéken kocsmája volt. Egy parasztlázadás során ezt a nagyapát megölték. Az özvegy a gyermek Jánossal (1840–1933) előbb bújkált, majd a fiút nagybátyjához adta kőműves-inasnak. A nagybácsi szigorú nevelése miatt János, amikor felszabadult és kőművessegéd lett, elhagyta a rokonságot és gyalog Bécsbe ment. Ott munkája mellett elvégezte a középiskolát, majd mestervizsgát tett. Ezt követően telepedett le Sopronban, ahol feleségül vette a vagyonos Hild Lujzát (1847–1877). Több gyermekük született, de csak kettő maradt életben: Schármár Lujza (1873–1964; férjezett Karpellus Arturné, második házasságban Wolff Maximiliáné-magyarosítás után Szebeny Miksáné) és Schármár Károly. Schármár János második házasságában Thalhammer Amáliát vette feleségül (1858–1889), ebből a házasságból született Schármár Jenő (1889–1970), aki ugyancsak építész volt, és életpályáját a posta-építés szolgálatában töltötte. Schármár János második megözvegyülését követően harmadik házasságában Várszeghy Saroltát vette feleségül (1860–1933), őt is néhány hónappal túlélte, így háromszor özvegyült meg.

Schármár János neves építész lett városunkban. A XIX. század utolsó évtizedeiben sok családi házat és több középületet tervezett és kivitelezett. Telephelye a mai Zsilip utca Frankenburg úti torkolatában volt. Az Újteleki városrész, (Vadász utca–Esterházy utca közti terület) nemkülönben az Alsólőver kiépítésében különös érdemei voltak. Az Ősz utca és Esterházy utca (ma Wesselényi utca) sarkán építette fel a máig fennálló, nemes arányú, emeletes saját családi házat is. Ellentétben fiával, Károllyal, aki az építészetnek inkább művészeti oldalát kedvelte, az apa János főként üzletember-vállalkozó és szolid munkáról neves építőmester volt, aki szigorú munkafegyelmet követelt és pontos munkát végeztetett. Élete végéig szorosan kötődött szakmájához, amely minden tekintetben érdekelte. A családi hagyomány úgy említi, hogy amikor Rómában járt és a Vatikánban pápai kihallgatásra várakozott, végigkopogtatta a terem falait, hogy milyen minőségű a vakolat. Főleg soproni építkezések kivitelezésére vállalkozott, később fia is ezt a gyakorlatot követte. Schármár János kivitelező munkája volt többek között Sopronban a Kaszinó épülete is. Az ő érdeme, hogy a Schármár-építkezések a minőség fogalmát jelentették Sopronban.

Schármár Károly a Kőfaragó téri Hild-kőfaragótelep lakóházában született 1877. március 16-án. Elemi és középiskolai tanulmányai mellett apja kora ifjúságától bevon-

ta az építőmesterség tanulásába és a családi vállalkozásba. Felsőfokú tanulmányait Budapesten végezte a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen, ott 1900-ban szerzett oklevelet (Oklevelének száma: 2088).¹ Ezt követően átvette az apai vállalkozást. Apja és ő időben egyszerre, de egymástól függetlenül is terveztek épületeket. A letett szakmai vizsga nyomán terveit nemsokára így írhatja alá: okl. műépítész és építőmester.

Schármár Károly építész arcképe 1940 körül

Károly oeuvre-je a késői historizmustól a puritán modernig átfogja a legújabbkori építészeti stílusirányzatait. Több tervpályázaton is sikeresen szerepelt és haladó építészeti szemléletét hosszú éveken át gyümölcsoztette Sopron szabad királyi város törvényhatósági bizottságának tagjaként.

A kivitelezési munkák kezdetben nyilván erősen igénybe vették. Ezért előbb a vállalkozói feladatok mellett csak kisebb épülettervezésekre jutott ideje és volt lehetősége. Korai munkája a Fürdőház utcában (ma Ferenczi János utca) Horváth József részére tervezett négyszobás családi ház, historizáló stílusban, előkerttel. A terv egyik érdekessége az aláírás, mely azt tanúsítja, hogy az apával együttműködő fiú átveszi a vállalkozáshoz érkezett megbízást: „Schármár János építész helyett Schármár Károly Sopron 23/1/906” nevét találjuk a terveken.² Hasonló módon apa és fiú együttes mun-

¹ A m.kir. József Műegyetemen oklevelet, abszolutóriumot v. oklevélhonosítást nyert építészek névjegyzéke 1873–1928). Építőipar-Építőművészet 1931.

² Az egyes tervrajzok levéltári jelzeteit lásd a függelékben.

kája a Frankenburg úton a patak partján ma is historizáló homlokzatával szembetűnő emeletes lakóház, melyet Károly apja „képviselésében” írt alá, de a homlokzat mellé kis betűkkel saját nevét kanyarította.

Schärmár Károly már önálló tervezői tevékenysége első évtizedében néhány igen jelentős, megjelenésében tetszetős **lőver-lakóépületet** tervezett, az elsőt Töpler Lajos részére a Gesztenyés úton (tervezés 1909, felépült 1910-re), ennek földszintjén ma a Szent Margit plébánia kápolnaterme van.

Lőveri családi ház a Sörházdomb déli lejtőjén (ún. „Kő-villa”). 1909

A lejtős terephez igazodó elrendezéssel ez a lőver részint a napos déli oldalra tájolva, másrészt a városra nyíló szép kilátást kihasználva épült. Feltűnő a városi oldal homlokzatának markáns tagozódása és finom részletképzése, különösen a bejárattal kombinált veranda elrendezése. A Rosenstingel Antal építész tervei alapján 1943-ban megvalósított átalakítás és a Winkler Oszkár által tervezett csatlakozó diák-konviktus-épület mellett is a Schärmár Károly tervezte lőver-épület megtartotta régi, zamatos architektúráját. Különösen az épület festői tömegtagozódása és a szép löveri környezetbe illő homlokzatai megnyerőek és már korán tanúsították a tervező finom érzékét ehhez a műfajhoz.

Ugyanabban az évben (1909) Hild Lipót részére a Sörházdomb délkeleti sarkán, az akkor még névtelen, mai Sörházdombi útról megközelíthetően, déli főhomlokzattal a Károlymagaslat felé ugyancsak festői hatású lőver-villát tervezett. Az előző évtizedben a Lőverben épített nyaralóktól ez a „Kő-villának” titulált lakóépület több fontos vonásban eltért. Zárt veranda helyett nyitott, fedett verandán át jut a belépő az épület

központi helyiségébe, az előtérbe (ezt a még német nyelven írt alaprajz *Dielé*-nek nevezi). Csak ez után következik a nappali szoba, melynek nagy ablaka a kertre néz. Az előtérből félkör alaprajzú nyitott terasz is nyílik a kertre. Az előtér hangsúlyos eleme a belső lépcső, mely az egyetlen padlástéri szobába vezet. Az északi traktusában lévő folyosóról két kisméretű hálószoba nyílik. A konyha és a személyzeti szoba az alagsorban van. Az épület festői megjelenése – csakúgy, mint a Töpler-lőveré is – a Semmering-vidék üdülő-lakóépületeinek hangulatát idézi.

Meg kell jegyeznünk, hogy a terven határozottabb szecessziós stílusjegyek mutatkoznak, mint ahogyan az a megvalósított és mai napig álló épületen látható. Ugyanezen év őszén a Felsőlőver Fenyves sorában Steinbach János részére egy szerényebb lőver-villát tervez. Itt zárt faveranda épül, amely a homlokzat meghatározó motívuma. Mindhárom lőver-épületnek a festői megjelenésre való törekvés a jellemzője. A Steinbach-ház melletti lőverben szerényebb megjelenésű az a nyaraló, melyet apósa, Baán Endre részére tervezett, illetve alakított át 1911-ben (Fenyves sor 6).

Korai munkái közé kell sorolni a Szent Orsolya-rend ismert **csillagvizsgálóját** a rendház tetőkertjében (1908), mely az egykori várfal déli szakaszára épült. A torony a tanítórend iskolájából a konviktushoz vezető neogótikus stílusú összekötőfolyosóval együtt, annak a végében épült lépcsőházat koronázza.

A terv első változatában még csak egyszerű toronysisakkal fedett, majd végül hasznos funkciót betöltő változattal valósult meg. A torony két szakaszra oszlik, az alsó négyzetes alakúban falépcső vezet a merészen és aszimmetrikusan kiültetett kör alaprajzú felső torony-szakaszhoz. Ebben vas-csigalépcsőn lehet a tetőteraszra, a tulajdonképpeni csillagvizsgáló szintre jutni. A torony karcsú kúpos tornya, a mellvéd pártázata és magassága miatt megjelenik a városképben, így a város sziluettjét is befolyásolja. A torony elhelyezése a mintegy 8 méter magas várfal szegélyén alapos méretezési munkákat kívánt a tervezőtől.

Schärmár Károly időközben – 1908. február 15-én – megnősült: feleségül vette Baán Ilonát (1888–1970), Baán Endre vármegyei főispán és Hamberger Frederika leányát. Anyósa, Hamberger Frederika a sziléziai származású brennbergi bányamester, Hamberger József leánya. Schärmár Károly és Baán Ilona házasságából gyermek nem született.

1909-ben, országos tervpályázat kiírásával épült Sopronban Orth Ambrus és Somló Emil tervei szerint Széchenyi téri postapalota, amelynek Schärmár Károly nyerte el a kivitelezését. Ez bizonyára alapos szakmai felkészültséget feltételezett, és vállalkozása anyagi szilárdságát tanúsította. A városnak ez az évszázados értelemben vett egyik legjelentősebb munkája Schärmár Károlynak a városi közéletben elfoglalt pozícióját is megerősítette. Az építkezés 1913-ban fejeződött be.

A postapalota építésével megváltozott a Széchenyi tér léptéke, ehhez méltón társult az a **járdaszigeten épített óra**, amelyet Schärmár Károly tervezett és a Szépítő Egyesület épített fel. A Petőfi térről és az Erzsébet utcából is jól láthatóan mutatta háromszögletű testre helyezett számlapjával az időt. A lábon álló, elegáns órát ízléses

lánc-kerítés vette körül.³ (Az órát később a Széchenyi tér forgalmának rendezése alkalmából bontották el, nagy kár érte.)

Kár, hogy az a karakterisztikus **műterem-épület**, melyet 1910-ben tervezett és épített Schármár Károly Goetzloff Oszkár részére a **Kossuth utca 31.** számú telekre, nem maradt fenn.

A Széchenyi téri órát, a képen már megtépázott kerítéssel, 1913-ban Schármár Károly tervezte, a postapalotát 1909–1913 vállalkozóként kivitelezte.

Két változat is készült, az elsőként mindössze egy szobával kiegészülő fotóműterem helyett végül is a 2 szobával és egy fürkével kiegészülő műterem valósult meg. A műterem utcára tekintő nagy ablaka volt a homlokzat éltető motívuma.

Az első soproni mozi 1911-ben épült Hartmann Jakab és Keresztély testvérek részére a Lackner Kristóf utcában. A város itt emeletes és zárt sorú beépítéshez ragaszkodott, de végül mégis 12 évre szóló engedélyt adott a földszintes és szabadonálló Elektro-Bioscop nevű létesítményre, mely bizonyára a város modernségét is hangsúlyozta és amelynek előadásai a közönségnek nagyon tetszettek. Schármár Károly merőben új feladatot vállalt, amikor a mozgóképszínház épületét megtervezte és megépítette. A vetítövászon felé enyhén lejtő nézőtér 10,4 m fesztávolságú és 15 méter hosszú, két oldalról megközelíthető ülésekkel, 4 páhollyal, összesen mintegy 100 néző befogadására volt alkalmas.

³ Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története 1869–1984., Sopron, 1988. 26.

A nyeregvető acélgerendákra támaszkodik, ezek függesztik a mennyezetet is. A vetítógépnek még magyar neve sem volt, „apparat”-nak jelölik az alaprajzi terven a kis fülkét, ahol elhelyezkedett. Kis előtér, iroda, 2 WC-vel és pénztárral kiegészülő szobanagyságú két két váróterem vezeti a nézőket a terembe. Az épület homlokzata a szecesszió és a századforduló barokkos historizmusának keveréke.

A Hartmann testvérek részére a Lackner Kristóf utcában épített Elektro-Bioscop mozi (1911).

A 12 év elmúltával a Hartmann fivérek új, nagyobb mozit építettek a Torna utcában, de a Schármár-féle épületet máig sem bontották el: a két háború között városi könyvtárként szolgált, azután raktárnak, legújabban – átépített homlokzattal, de változatlan tömegkompozícióval – egy magánvállalkozás kezelésébe került.

Ez időben tervezte Schármár Károly Sopron jelentős új középületét, az **Új Szent Mihály temető ravatalozóját** is.

A tervek 1911 áprilisában keltezettek, az épület ezt követően épült meg. Világos alaprajza az ünnepi csarnok egyik oldalára a koporsótárolót, a másik oldalra a sekrestyét és az őrlakást helyezi.

A csarnok maga templom-szerű, rózsablakkal áttört oromfallyal épül, előtte ugyancsak oromzatos bejáró, amely megismétlődik a két oldalszárnyon. A csarnokot a temető felől látható apszis zárja.

A neogótikus stílushoz városunkban szokatlan nyerstégla felület társul, így az épület szembetűnő, és ünnepélyességét ez is fokozza. A szakrális architektúra eszközei ellenére határozottan elüt egy templom megjelenésétől: rendeltetését ezzel is hirdeti, és ez szinte modernné avatja ezt az épületet.

Az új Szent Mihály temető neogótikus stílusú ravatalozója (1912)

A Rákóczi utca torkolatában áll és homlokzatával ebből a nézőpontból érvényesül az **Újteleki utca 52. sz. ház**, melyet Benkő Géza részére tervezett 1912-ben, az emeleten lakással, a földszinten üzlettel illetve rendőrőrszobával. Az őrszoba építésének kötelezettségét a városi telek megvásárlásával vette magára az építtető, mert ezen a telken korábban órépület állt.

Az üzlet nagyobb légterének megfelelően az őrszoba felett még 2,60 m belmagassággal egy egyszobás házmesterlakás is elért. Ezt a város nem akarta engedélyezni, mert az ilyen alacsony szobát akkor még lakás céljára alkalmatlannak ítélték. Hogy az építési hatóság előírásai és megítélései másban is eltértek a mai felfogástól, mi sem bizonyítja jobban, mint a telek 88%-os (!) beépítettsége, amit éppenséggel előnyösnek és gazdaságosnak vélték.

Az ügyes alaprajzi elrendezés révén a háromszobás lakás helyiségei, a házmesterlakás szobája és a rendőrőrszoba a főhomlokzattal együtt déli fekvésűek voltak.

Az épület külön érdeme a sajátos homlokzat, mely a késői szecesszióknak és az ausztriai „Heimatstil”-nek a tervező Schärmár Károlyra jellemző sajátos keveréke. Az épület ízléses és újszerű, az üzletnek reklámkeltő volt. A későbbi fűszer-csemege kereskedő tulajdonos révén az épület a soproniak tudatában „**Pum-ház**”-ként ismert.

Benkő Géza lakóháza üzlettel és rendőrszobával („Pum-ház”) az Újteleki utcában (1912).

A Dr. Scheffer Oszkár részére épített **Deák tér 7. kétszintes lakóház** igényes alaprajzával és választékos homlokzatával tűnt ki. Kár, hogy azóta az emeletráépítés kiforgatta nemes arányaiból.

A Russ-házba vezető új, Erzsébet utca 7. sz. bejárat kis **előkertes neobarokk pavilonként** mutatkozik a városképben. A zárt sorú beépítéstől a szomszéd ház ablakai miatt kellett eltérni. A kényes beépítés mégis megnyugtató, sőt megszokott városképi elemmé vált.

A világháborút követő első évtizedben Schármár Károlynak csak kisebb megbízatások jutottak, családi házak, kisebb kiállítási épületek. Az artisztikum ezekből sem hiányzik. Kimagasló teljesítménynek lehet minősíteni a **Forster** Gusztáv gyarmatár-kereskedés udvari **raktárépületét**, melyet abban az évben építettek fel, amikor úgy tűnt, hogy a trianoni békediktátum alapján a város Ausztriához fog kerülni. Az épület telekhatár mentén áll. Keskeny, egytraktusos, négyszintes elrendezésű. Dísztelen, nyerstégla pillérek közötti ablaksávokkal ritmizált homlokzata meglepően modern benyomást kelt (1920–1921).

A Soproni **Állatvásártérpéntár Rt. Győri úti** épületegyüttesénél Schármár Károly több kiegészítést és épületrészt is tervezett, részben a meglévő régi épületek átalakításával. A Győri útra néző nagyvonalú homlokzathból sajnos csak egy töredék valósult meg (1928) a kórház bejáratával szemben álló kétszintes Győri út 10. lakóházzal.

A Flandorffer úti **Isteni Megváltó Leányai templom bővítésénél** egy oratóriumnak vezetett oldalhajóval megkésztetve a templom befogadóképességét, és a múlt századi historizmushoz alkalmazkodva kiegészíti a Flandorffer utcai templomhomlokzatot (1923). Egyidejűleg a rendházban is kisebb átalakításokat végzett.

Az **1925. évi iparkiállítás** Lenk-téglagyári pavilonjával ügyesen emelte ki a reklámozott terméket.

A fénykor 1930 körül köszöntött Schármár Károlyra, amikor néhány év leforgása alatt Sopron városképét máig meghatározó épületek egész sorát emelte: az evangélikus elemi iskolát, a Zergényi- és a Scheffer-lővereket.

A SchármárKároly-életmű bizonyára egyik legimpozánsabb alkotása a **fertőszentmiklósi r. kat. plébániatemplom** bővítése (1925–1935). A középkori eredetű régi kis templom a Szerdahellyel egyesített község lélekszámának már nem tudott megfelelni, ezért a vállalkozó szellemű plébános nagyobb templom építésébe fogott, anélkül, hogy az anyagi fedezet erre meglett volna. Ez okozta, hogy a templom építése 10 évig elhúzódott, és csak 1935. szeptember 1-én szentelték fel. Az elképzelés eredeti, takarékos, és mégis grandiózus: Schármár megtartotta a régi kis templomot, s annak tengelyére merőlegesen építette fel a mintegy ötszörös férőhelyet nyújtó új háromhajós, öt csehsüvegboltozat-sorral fedett neobarokk stílusú csatlakozást. A hatodik csehsüvegbolt a szentélyt fedi, ehhez csatlakozik annak íves záradéka. Az új templomtestbe oldalról is nyílik egy bejárat a középtengelyben, ezzel a bejáratl szemben van a keresztelőkápolna apszisa. Az együtteshez Schármár megtartotta a régi kis templommal együtt annak tornyát is. Az új templomtest összetett kontyolt tetőidomának középpontjában mindössze egy kis barokk huszártorony-szerű ékítmény ül, de ez megközelíti a régi torony magasságát. A falu déli látképében inkább az új templomrész tetőidoma dominál, semmint a régi kis fehérre meszelt torony. A templombelső világos, harmonikus, impozáns térhatást keltő, amelyben a stíluselemek helyett a jó arányok a szembetűnőek. Mindössze az orgona-karzat mellvédje harsogja az újbarokk formákat. A templom felépítésének évtizedében a modern magyar templomépítés országos viszonylatban Árkay Bertalan, Rimanóczy Gyula, Körmeny Nándor, Weichinger Károly templomaival már a funkcionalizmus szellemében más útra lépett. Ennek ellenére ki kell emelnünk, hogy az 1925-ben fogant fertőszentmiklósi terv a régi templom műemlékként történt méltó kezelésével, a világos és jó arányú új temp-

lomtér kompozíciójával igen figyelemreméltó. A templom jól illeszkedik a település szerkezetébe és képébe is. Meg kell jegyezni, hogy José Plecnik, a nagy kortárs szlovén templomépítész, hasonló megoldással illesztett Prágában egy régi középkori templomhoz egy merőlegesen elhelyezett új templomteret. Hogy ezt Schärmár Károly ismerte-e, nem tudjuk, de feltételezhetjük.

A Fertőszentmiklóson 1925–1935 épült r.kat templombővítése

Schärmár Károly építészeti *capolavoro*-ja megítélésem szerint a **Deák téri evangélikus elemi iskola**. Az országos jelentőségű evangélikus teológiai fakultásnak a Deák teret lezáró neoreneszánsz stílusú épületét egy budapesti professzorra, Sándy Gyulára bízta. A patakot beboltozták, a hercegi házzal megkezdték a Deák tér délkeleti szakaszának kiépítését. Bátran állíthatjuk, hogy ebben a szép építészeti együttesben tartózkodó megjelenésével, nemes arányaival és tetszetős részleteivel a Schärmár Károly által tervezett iskola a legértékesebb. 1930 ősze és 1931 március között épült fel, a Boór cég kivitelezésében. Az iskolaépület kétemeletes, tíz tantermes. A tantermek fele a Deák térre, fele a (később elnevezett) Arany János utcára néz. A karakteres architektúra a földszinten íves ablakokat mutat, az emeleteken párkánycsíkokkal összefogott egyenes záradéku ablakosorok vannak. A bejárat historizáló: dór oszlopos portikusz felett áll a magyar címer.

Az 1930 nyarán tervezett és 1931 májusában elkészült **Zergényi löver** a körút és a Deákkúti út sarkán jó arányaival, dinamikus tömegkompozíciójával és ehhez igazodó összetett tetőidomával, változatos ablak-formáival tűnik fel. Az épületnek a körútra néző északi főhomlokzata konyhát, két mellékhelyiséget és egy padlásszobát takar, mégis a konyhának portálba foglalt ablaka anélkül ékesíti az utcafrontot, hogy funkcióját túlhangsúlyozná. Valóban szépen formált a bejárat, és tágas ablakok nyílnak a napos kerti oldalra.

A Deák téri evangélikus elemi iskola (1931).

A négyszoba-hallos földszint alaprajzában nincs másodlagos szoba, ami 1930-ban még egyáltalán nem volt természetes. Ez az épület nem támaszkodik mintákra, és Schärmár életművében sem ismétlődik meg. A félkontyos tető az, amit Schärmár kedvelt és többször is alkalmazott: a Boleman-lőver és az Östör-lőver bővítésnél is. Általánosan kedvelt motívum volt ez más korabeli építészeknél is, nyilván úgy érezték, hogy a lakóépületekhez kevésbé illik a nagy oromfal, a félkonty ezt tompította.

Mégis találkozunk a Schärmár-életműben egy markáns oromfalas lakóépülettel is, a Károlymagaslati úton a **Scheffer-lőver**nél. Ez szinte egyidejűleg épül a Zergényi lőverrel, a gondos részletképzés rokon a többi Schärmár Károly-épülettel, a sima, meredek nyeregtetős kompozíció mégis új. Ennek oka a tetőtér fokozott kihasználása hálószobák részére.

A **Lőver szálló** építését 1932-ben a város által kiírt **tervpályázat** előzte meg. Az akkor még lőver-penziónak titulált objektumra több pályázat érkezett be. A gazdasági fellendülés kezdetét jelzik a pályázók által választott jeligék: „Élni akarunk”, „Hajnalodik”, „Kikelet”, stb. Érdekes az a kompakt épülettömb, melyet Schärmár Károly tervezett és nyújtott be „Hajnalodik” jeligével. Az elképzelt épület az ausztriai „Heimatstil” jegyeire mutat. Ez a terv a megvalósított megoldással szemben ugyan több funkcionális hiányosságot mutat, melyeket kivitelezés esetén Schärmár nyilván kiküszöbölt volna. Annak ellenére, hogy a végül is Greilinger városi mérnök tervei nyomán felépített szállodával szemben Schärmár terve felfogásában maradibb – hiszen nem az akkor középületnél már jogosan elvárt modern építészet jegyében és

dr. Zergényi Pál lóveri családi háza a Deákkúti úton (1931)

funkcionális tökéletességében fogant – mégsem vitatható el tőle egy bizonyos, a környezetbe illeszkedni képes karakterisztikum. A díjazással a zsűri nyilván ezt méltányolta.

Életének delelőjén már túl volt Schármár Károly, amikor háromszor megözvegyült 92 éves édesapja 1933-ban elhunyt. A családi krónika úgy említi, hogy a már törékeny, de szellemileg friss öregúr egyik délután, amikor családtagjai nem vették észre, elhagyta lakását, hogy a városban megtekintsen egy építkezést, ami őt még mindig nagyon érdekelte. Akkor megfázott és tüdőgyulladást kapott. Ezt követően Schármár Károly, aki immár ugyancsak a hatvanadik életévéhez közeledett, felszámolta a több, mint fél évszázados múltra visszatekintő építési vállalatot, annál is inkább, mert annak telephelyén a terjeszkedő város a Zsilip utca kiépítésébe fogott. Így a Vörösmarty utca áttörésével egyidejűleg, ahol a Raffensperger kertészetet számolták fel, megszűnt a Schármár-telephely is. A berendezéseket, szerszámokat, készleteket a következő években nagy vállalkozásokba fogó Radics József építőmester vette meg.

Schármár Károly pedig – nyilván a telep eladási árából – belefogott egy kétemeletes hatlakásos bérház építésébe (**Frankenburg u 8.**) az akkor megnyíló Vörösmarty utca és a Frankenburg út sarkán, déli főhomlokzattal az Alsólóverek felé. Amilyen szép kilátás nyílik Schármár Károlynak e házban berendezett első emeleti lakásából, olyan fontos helyen szépíti a városképet a két zárterkéllyel jól kiegyensúlyozott homlokzatú lakóépület, mely ma is feltárul mindenki előtt, aki a városból az Erzsébet-kertbe, a Felsőlóverbe vagy Bánfalvára igyekszik. Az épületben szintenként két-két háromszobás

lakás van, a földszinten a bejárat miatt kisebb lakás helyezkedik el. A saroktelek a jó lakásalaprajz készítését mindig nehezíti, a másodlagos szoba nem volt megkerülhető. A szobák előnyös sorba-fűzése révén így is jó alaprajzú, mintaszerű lakások épültek. A fáma úgy tartja, hogy a fiatalabb építész kollégákat meglepte az épület historizáló ékítményektől mentes, modern megjelenése. Amikor ezt Hárs György örömmel szóvátette: „De Kari bácsi, mit látunk!”, az öregúr szerényen a szükségszerű fejlődésre hivatkozott.

Többlakásos családi ház a Frankenburg úton (1935)

Ezt az epizódot azért kellett megemlíteni, hogy érzékeltesük: Schármár Károly mindenkor felfogta az újban az értéket. Elmélyült művészettörténeti ismeretei, műgyűjtőként kifinomult ízlése is segítettek ebben. Ő védte meg a Középítési Bizottságban a modern szemléletben biztos kézzel alkotott, Lackner Kristóf utca és Ógabonater sarkán épült, ugyancsak városképileg jelentős épületet (Hárs György és Winkler Oszkár építészek együttes terve, 1943), amikor kifogásolták, hogy az nem követi a csatlakozó épületek historizmusát.

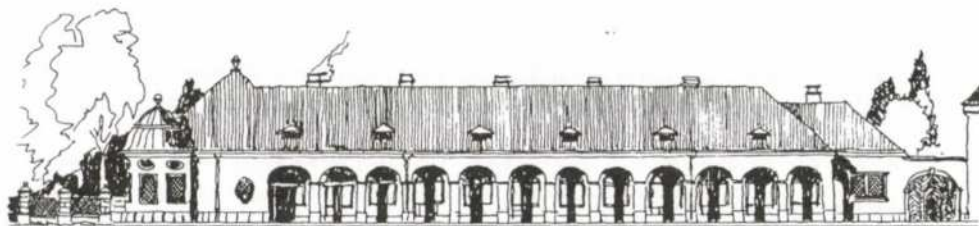
Schármár Károly műveltsége, jó ízlése és személyi előítéletektől mentes, a város érdekeit szem előtt tartó magatartása teszi jelentőssé közéleti tevékenységét a város törvényhatósági bizottságában és a Középítési Bizottságban. Ennek révén volt szinte élete végéig tájékozott minden fontos ügyben, s ahol a városképet védeni kellett, ott akkor is közbelépett, amikor az építési tevékenységtől egyébként már visszavonult. Jó példái ennek a löveri szálló-építkezések, a belvárosi épületfelújítások és a Mátyás király utca áttöréséhez kapcsolódó utcakép-rendezés.

A Szent György u 17. sz. műemléki környezetben álló, de önmagában nem műemlékként kezelt, belvárosi egyemeletes lakóházat Kalmár Dezső építész 1942-ben korszerűsítette, arra egy további emeletet húzott, és az épületben szintenként két korszerű lakást alakított ki. A város Középítési Bizottsága a belváros igényes környezetére való tekintettel két aggályosnak tűnő kérdésben kellett, hogy döntsön: a szomszédos 19. sz. ház falsíkjához való igazodás és az épület homlokzatának stílusa tekintetében. A szabályozási terv a homloksíkok folytatólagosságát írta elő, ami a szóban forgó 17. sz. épület teljes lebontását és átépítését jelentette volna. Egy inflexiós görbéhez hasonló beépítési vonal is felvetődött a Középítési Bizottság ülésén(!), hogy a tűzfalszakasszal előlépő 19. sz. ház homloksíkjához igazodjanak. Végül is a régi beépítési vonal és a falsík megtartása mellett döntöttek. A homlokzat kialakításával kapcsolatban pedig azt javasolták a tervező Kalmár Dezsőnek és az építető Nogga Árpádnak, hogy a konzervatív felfogásáról ismert építész-tekintély Schármár Károlyt kérjék fel egy alkalmas homlokzat komponálására. A Schármár Károly által előterjesztett neoreneszánsz homlokzatot azután mindenki elfogadta, ez is épült meg. Schármár Károly arra vállalkozott, hogy a „homlokzatnak régies, művészi kivitelezésére” készít tervet, de az épület kialakításába egyébként nem folyt bele. Az 1942. július 12-én kelt tervet Schármár Károly írta alá „szellemi tulajdonjog fenntartásával, magánzóként”. Ezt a rajzot nyújtotta be Kalmár Dezső július 17-én engedélyezésre. Schármár Károly 500 P. tiszteletdíjat kért a máig is az utca képébe harmonikusan illeszkedő megoldásért.

Szent György utca 17. sz. épület rekonstrukciója alkalmából épített történeti hangulatú homlokzat (1942)

A történelmi hangulatú homlokzat adaptálása egy emeletráépítéssel adódó új utcakép-városkép esetében megismétlődött a következő évben Perkovácz Félix **Széchenyi tér 12. sz. házának** bővítése alkalmából. Itt a régi földszintes vendéglőre építettek emeletet lakás céljából. Az épületet Becska Ferenc építőmester tervezte és kivitelezte, Schármár Károly az ugyancsak enyhén historizáló, de a városképbe máig jól illeszkedő külsőt alakította. A beépítési vonalat itt is a két szomszéd épülethez igazodva ki kellett volna „egyenesíteni”, de Schármár javaslatára eltértek a szabályozási tervtől.

Javaslat a Mátyás király utca nyugati térfalának rendezésére (1944).

A vendéglő bejárata a följe komponált zárterkélyvel tetszetős átmenetet képez a két falsík között, amihez a tetőidom is társul. A megoldás Schármár Károly kivételes építészeti képességeit bizonyítja.

A **Mátyás király utca áttörésének következményei** is foglalkoztatták az idős Schármár Károlyt. Az áttörés a Domonkos templom mellett állott Tschurl-ház bontása miatt a városképet rendkívül szerencsétlen módon roncsolta, mert megszüntette a Széchenyi tér korábban oly meghitt déli homlokfalát, ugyanakkor előnyös forgalmi helyzetet teremtett. A korábbi „Tschurl-átjáró” helyén épített új út keleti odalát a Domonkos utcától a Deák térig gyorsan, szinte két év alatt teljesen és egységes megjelenést biztosítva beépítették. Ez a város illetékeseinek érdeme, nyilván Schármár Károlyé is. Az utca nyugati oldalán a korábban zárt utcasorba illeszkedő templom oldalfala azonban „mezítelen” maradt, mögötte a Domonkos-kert fala húzódott egészen a mai Kiss János utcáig.

Ezt követően is csak a Domonkos konviktus állt, majd 1940-től a Kalmár Dezső által tervezett sarokház a Deák téren (amit Radics József építtetett a Domonkosoktól megvásárolt telken, és amit ezért úgy hívtak, hogy „Domonkos-ház”). A régi evangélikus temetőnek az 1900 körül megkezdett felszámolásával indult meg a Széchenyi tér és Deák tér közti terület rendezése, ami a pénzügyi palota (1924–1925), majd az OTI színház (1940) építésével érte el teljes kibontakozását.

Schármár Károly 1938 és 1944 között nem kevesebb, mint hat változatot dolgozott ki és rajzolt fel a Mátyás király utca nyugati falának városképileg előnyös rendezésére. Életének egyik utolsó terve – 1944-ből – is erre vonatkozik. Üzletsorral és hangsúlyos sarokpavilonnal szegélyezte volna az utat. Nagy kár, hogy nem ez valósult meg.

1944 decemberétől 1945 márciusáig 4 hónap alatt a háború többet pusztított a városban, mint amit több nemzedék fel tudott építeni. Ez lelkiileg is különösen érzékenyen kellett hogy érintsen egy olyan embert, aki egész életével és a családi hagyomány

beléje rögződött mentalitása révén az építést és alkotást szolgálta. A Jókai utca és a Frankenburg utca sarkán állt egykori Schármár-villa, melyet az említett bérházi lakásba költözésekor 1938 körül eladott, bombatalálatától elpusztult, de a Schármár Károly életművét jellemző főbb alkotások érdemben és csodával határos módon, elkerülték a háborús kárvallást.

Schármár Károly apjától öröklött szívós természetével bízott az újjáéledésben, az újjáépítésben, s ezt a háborút követően is szolgálni akarta. A városházáról jött haza 1946 februárjában. A hideg téli napon a Rákóczi utcában rosszul lett és összeesett. A kihívott mentők már csak a bekövetkezett halált tudták megállapítani. Az Új Szent Mihály temetőben pihen, Papp Kálmán városplébános, néhány hónappal később már győri püspök, végezte a gyászszertartást. Schármár Károly 1943-ban építette meg a családi sírboltot, a mészkövel burkolt falat és a szép pietát a szarkofággal. Immár 1970-ben elhunyt felesége is itt pihen.

Schármár Károly életművét értékelve ki kell emelni mint építésznek azt a képességet, hogy szinte minden általa tervezett épület a városkép ékességévé vált, és közel egy évszázad távlatából megítélhetően az is maradt.

Schármár Károly érdeme a művészeti haladás is, hiszen néhány kisebb kivételtől eltekintve a historizmustól elhatárolta magát, és amikor ő maga „soproni barokk”-ról beszélt, az ebben a szellemben fogant művei inkább a *genius loci*-t kereső vagy éppenséggel megtestesítő, semmint historizáló alkotások. Hatásos tetőidomok, zárterkélyek, verandák és más, a festői megjelenítést segítő motívumok váltják egymást épületein. Az eleinte még dekorált és tagolt falfelületek is mindinkább „lecsitulnak”, hogy a két nemzedékkel fiatalabb építések által meghonosított puritán modernhez illeszkedjenek. A divatos stílusoktól elkülönülő, valóban egyéni, hatásos és mindig nemes architektúrájával Schármár Károly a huszadik század első harmadának kimagasló soproni építésze, aki egyetemes elismerést is érdemel.

A Soproni Városszépítő Egyesület javaslatára, a város érdekében kifejtett tevékenysége elismeréseként 1990-ben utcát neveztek el Schármár Károlyról. A házat pedig, amelyben élete végén lakott és amelynek közelében az egykori Schármár építőttelep helyezkedett el, az apa Schármár János és a fiú Schármár Károly arcélét együttesen mutató emléktáblával örökíti meg az Egyesület, életművét pedig kiállításon is a közönség elé tárja.

Épülettervezések jegyzéke

(A teljesség igénye nélkül. Ahol külön megjelölés nincs, az épület soproni.)

Fürdőház utca. Lakóház Horváth József részére. (Schármár Jánossal együtt készített terv) (SVL Polgármesteri iratok (a továbbiakban: Pm.) X. 51/906)

Frankenburg út 18. Stessel Rudolf mérnök emeletes, kétlakásos háza.

(Schármár Jánossal közösen készített terv) (SVL Pm. X. 133/906)

(Korabeli megjelölés: Jókai u. 34.)

Dr. Goldmann Hugó brennbergi bányaorvos ortopéd és inhalációs intézetének megfelelő átalakítás az orvos által bérbevett Kossuth utcai Flandorffer házban. 1907. (SVL Pm. X. 27/907)

- Faraktár utca. Esztl János és felesége lakóháza 1908. (Primitív alaprajzú, szecessziós ékítményű homlokzattal épült kétszobás családi ház. SVL Pm. X. 122/908)
- A Szent Orsolya-rend épületének összekötő folyosója és csillagvizsgáló-tornya, 1908. (Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században, Budapest 1988, 153.o.)
- Árokszer (ma Frankenburg u. 9.) Balogh-Kovács Sándor mérnök családi háza. (SVL Pm. X. 42/909)
- Gesztenyés út. Töpler Lajos emeletes családi lakóháza. 1909. (SVL Pm. X. 666/1909). Az épületet később a Szent Domonkos-rend vásárolta meg, az épület földszintjén a Julianeum nevű kápolnát építette, és 1943–1944-ben Winkler Oszkár tervei szerint háromszintes diák-kollégiummal egészítette ki. A Schármár Károly által tervezett épület ma a Szent Margit plébánia és templomtere.
- Sörházdombi út (akkor Névtelen út). Családi ház Hild Lipót részére. („Kő-villa”-ként ismert). 1909. (SVL Pm. X. 79/909)
- Fenyves sor 4. Steinbach János lakóháza („Boleman Géza villa”). 1909 (SVL Pm. X. 77/909) (1931-ben megtoldva)
- Faraktár utca 6. (ma Höflányi u.1.) Ullisch Mihály 3 lakásos háza. 1909 (SVL Pm. X. 55/909)
- Mező u 23. Jány Ferenc kertjében önálló veranda és önálló automobil-szín (sic!) építése. 1910. (SVL 31/909)
- Bánfalvi út 10. Vasárugyár Rt. Sopron–Graz. 1910. (SVL Pm. X. 38/910) 48 lakásos munkáslakóház. Háromemeletes, négy lépcsőházas, szekciónként és szintenként 4 egyszoba-konyhas lakással, mellékhelyiségekkel a lépcsőpihenőn. Az épületből a második világháború pusztításai nyomán két szekció maradt meg.
- Kossuth utca 31/a. Goetzloff Oszkár fényképészeti műterme. 1910. (SVL Pm. X. 52/910) Két egymástól eltérő változat, az első homlokzata a tetszetősebb, a második a kivitelezett 2 szobás lakáshoz kapcsolódik. Az épületet teljesen átalakították, a tervezett formában nem áll fenn.
- Fenyves sor 6. Dr. Baán Endre lakóháza. 1911. március 11. (SVL 20/911)
- Új Szent Mihály temető temetkezési csarnok a Kath. Konvent megbízásából. Tervezés: 1911. ápr. 21. (SVL 6851, Pm. X. 207/911)
- Várkerület 90. (Szűsz-ház) Lakóépület. (SVL Pm. X. 172/910). A később Royal-kávéház ill. Állami Áruház néven ismert épület nem Schármár Károly tervei alapján épült fel. Lackner Kristóf u 10. Elektro-Bioscop (mozgóképszínház) a Hartmann testvérek részére. (SVL Pm. X. 127/1911) Később városi könyvtár, majd üzlethelyiség.
- Újteleki utca 52. Benkő Géza lakóháza és üzlete („Pum-ház”). 1912. (SVL. sz.n.)
- Új u. 28. sz. A Katolikus Kör épületében terembővítés és átalakítás 1912 (SVL. Pm. X. 215/912)
- Erzsébet utca 7. Russ Oszkár épületéhez toldalék. (Lakás bejárati előtér neobarokk ház formájában, előkerttel.) 1913. (SVL Pm. X. 69/913)
- Deák tér 7. dr. Scheffer Oszkár részére emeletes, kétlakásos épület. 1913. (SVL Pm. X. 45/913)
- Széchenyi tér. Óra és környezete. 1913.
- Erdei iskola bővítése a Brennbergi út mentén. 1914. április 8.
- Vasöntöde Temper kályhacsarnok építése 1916 (SVL Pm. X. 30/916)

- Magyar utca 13. Forster Gusztáv fűszer- és gyarmatáru üzlete részére többszintes raktár. 1920. (SVL Pm. X. 173/920)
- Manninger út 3. Földszintes lakóház 1920 (SVL Pm. X. 204/920)
- Az Isteni Megváltó Leányai Flandorffer utcai (ma Táncsics M. utca) templomának bővítése a templomhajó mellé a nyugati oldalon épített oratóriummal. 1923. Átalakítások a rendházhoz tartozó Flandorffer u. 4. épületben. (SVL Pm. X. 81/923; Pm. X. 96/923)
- Zsira, Szent Antal Kápolna. 1923. (1990–1997 renoválva).
- Győri út 8. Soproni Állatvásárpénztár rt. Emeletráépítés és istálló átalakítás. 1924. (SVL Pm. X. 47/924) (Ebből a ma Győri út 10. sz. épületvég, mint önálló lakóház épült fel és maradt fenn).
- Fertőszentmiklós, R. kat. plébániatemplom. 1925. (Az elhúzódozó kivitelezés miatt 1935-ben készült el.)
- Erzsébet-kert. Ideiglenes kiállítási pavilon a Lenk Lajos Téglagyár Rt. részére. 1925. július 15.
- Erzsébet-kerti Vigadó épületre kiírt városi tervpályázaton I. díjjal jutalmazott „Neuhof” jeligéjű terv. 1925.
- Ősz utca 5. Stark Lajosné részére lakóépület átalakítása. (SVL 3311/927 ill. 2836/930; Pm. X. 273/927)
- Manninger út 7/a Családi lakóház 1928. április 25. (SVL Pm. X. 34/927)
- Fenyves sor 16. Családi ház bővítése dr. Östör József részére. 1929.
- Károlymagaslati út. Scheffer Oszkár lakóháza. 1930. (SVL 2397/930; Pm. X. 87/930)
- Nándorfásor 29. Családi ház tervezése dr. Zergényi Pál részére. 1930. jún.15. hve: 1931. május 7. (SVL Pm. X. 225/930)
- Deák téri 10 tantermes ev. elemi iskola az Evangélikus Konvent megbízásából. Tervezés: 1930–1931. (SVL Pm. X. 270/1930)
- Deák tér 12. Steiner József részére toldalék építése. 1931.III.1. (SVL Pm. X. 24/932)
- Várkerület 26. Vendéglő átalakítás a Kat. hitközség részére. 1931. VIII.3. (SVL 11814/931; Pm. X. 198/931)
- Szent István körút 3. Renner Oszkár részére veranda építése. 1932. IV. 14. (SVL 5181/932; Pm. X. 79/931)
- Várkerület 51,53. Lakóépület átalakítás Kopstein Samu részére, 1932. IV. 25 (IX. 14., IX. 21.) (SVL 5837/932 és 13154/932; Pm. X. 111/932)
- Lőver penzió. Tervpályázat. 1932. „Hajnalodik” jeligés munkával első díjat nyert. 1933-ban a pályamunkát átdolgozza. Nem épült meg. (SVL ún. Szakáll-anyag)
- Kossuth Lajos utca 12. Homlokzatátalakítás és tatarozás Flandorffer Ignác, Pál és Róbert részre. 1933.V.12. (SVL 7262/933; Pm. X. 152/933)
- Erzsébet u. 16. 4 szobás lakóépület átalakítása Schügerl Sándorné részére (SVL 6059/1933; Pm. X. 124/933)
- Dorfmeister utca 1. Iskolaépület átalakítása a Kat. Konvent részére. 1933. július 25. (SVL 11312/933; Pm. X. 253/933)
- Frankenburg u 8. Bérház 5 lakással és házmesterlakással. (Az első emeleten saját lakással). Tervezés kelte: 1934. szept.10. Hve: 1935. július 24. Kivitelező: Boór Gusztáv és Nándor. (SVL Pm. X. 356/934)

Szent György utca 17. Belvárosi épület felújításához és emeletráépítéséhez homlokzat terv (SVL Pm. X. 136/942). Az épület tervezője és kivitelezője Kalmár Dezső.

Széchenyi tér 12. Lakóház emeletráépítés homlokzati kialakítás Perkovátz Félix vendéglője részére. 1943.

Családi sírbolt az Új Szent Mihály temető déli falában. 1943.

Mátyás király utca. Az 1938-ban áttört utca nyugati falának rendezése a Domonkos templom falával és a Domonkos kert szegélyének beépítésével. 1941, 1943 és 1944-ben készült különböző tervek (SVL III. 190/939)

A tanulmányhoz szükséges kutatásokat az OTKA a „Sopron építészete a XX. század első felében” című, T-023862 számú téma keretében támogatta.

A szerző köszönetét fejezi ki a Soproni Levéltárnak a tanulmányban közölt adatok és tervek felkutatásában nyújtott segítségért. Külön köszönet illeti Polán Miklósné Szilviát.

A 19. század utolsó évtizedeiben Sopron számos historizáló stílusú középülettel gazdagodott. A barokk stílusú városházát az 1890-es évek elején lebontották. Helyére Moritz Hintrager bécsi építész tervei szerint historizáló stílusú épületet emeltek. Ezt az építkezést a tér másik jelentős középületének, a vármegyeházának a felújítása követte. Az átalakítási munkálatok elvégzésére Sopron Vármegye közgyűlése zárt tervpályázatot hirdetett, amelyre Schármár Károly és Schiller János építómesterek mellett Ullein József műépítész készített terveket.¹

1898. márciusában az épület átalakítását felügyelő bizottság Schiller János ajánlatát fogadta el.² Schiller egyike volt a város ismert építómestereinek. A papréti zsinagóga (1891) és számos lakóház tervezése mellett főként kerti házakat épített a soproni Villason. 1896-ban ő irányította a Wagner Gyula által tervezett törvényház kivitelezését.³ 1897-től a már működő Erzsébet utcai építészeti irodája mellett asztalosüzemet és cementgyárat létesített a Kőszegi úton.⁴ A vármegyeházával kapcsolatos munkálatokat már új cége végezte. Építési tapasztalatán kívül Schiller János megbízása mellett szólt még az az egyáltalán nem elhanyagolható tény is, hogy az építómester az akkor szokásos egységárból jelentős árengedményeket tett.⁵

Az átépítés felülvizsgálati jegyzőkönyve szerint eredetileg nem tervezték a díszterem átalakítását és a homlokzat felújítását. Schiller rendkívül jutányos árajánlata és az udvarra tervezett keramit burkolat elhagyása azonban lehetővé tette a munkálatok kiterjesztését.

Az építómester tervei alapján megállapítható, hogy olyan belső átalakításokról volt szó csupán, amelyek az eredeti alaprajz keretein belül maradtak. A helyiségek elosztásrendje néhány kivételtől eltekintve sem szakadt el a Hild-féle épülettől. Schiller János a megyeháza szerkezetét, térrendszerét nem változtatta meg. Az épület belső, teljeskörű felújítása magába foglalta a festés, üvegezés, burkolás mellett a fűtőberendezések és az új csatornarendszer megtervezését is, de nagy belső átalakításra nem terjedt ki. Az épületen végzett munkálatokból a díszterem átalakítása volt a legjelentékenyebb és egyben legnagyobb volumenű.

A vármegyeháza 1828–1834 között épült, Hild Vencel tervei szerint. Fennmaradt egy 1821-es és egy 1827-ben készített tervrajza is.⁶

¹ A pályázattal kapcsolatos iratok öt résztvevőről írnak. A terveket készítő három építész mellett a másik két pályázót név szerint nem ismerjük (SL. XXIV. 9929. 1898. Schiller János átépítése.)

² A vármegyeháza felújításával kapcsolatos tervrajzok és jegyzőkönyvek (SL. XXIV. 9929. 1898. Schiller János átépítése.)

³ Soproni Hírlap. A törvénykezési épület és fogház XXVI. évf. 1896. 01. 26.

⁴ SL. XXIV. 10012.

⁵ Schiller János árengedményei: bontási munkálatok, föld és kőművesmunkák egységáraiból 17 1/10 %, a cserépfedő és bádogosmunkák, asztalos, lakatos, üveges és mázoló munkák egységáraiból 13 1/3 %-os árengedmény. (Felülvizsgálati jegyzőkönyv, SL. XXIV. 9929.)

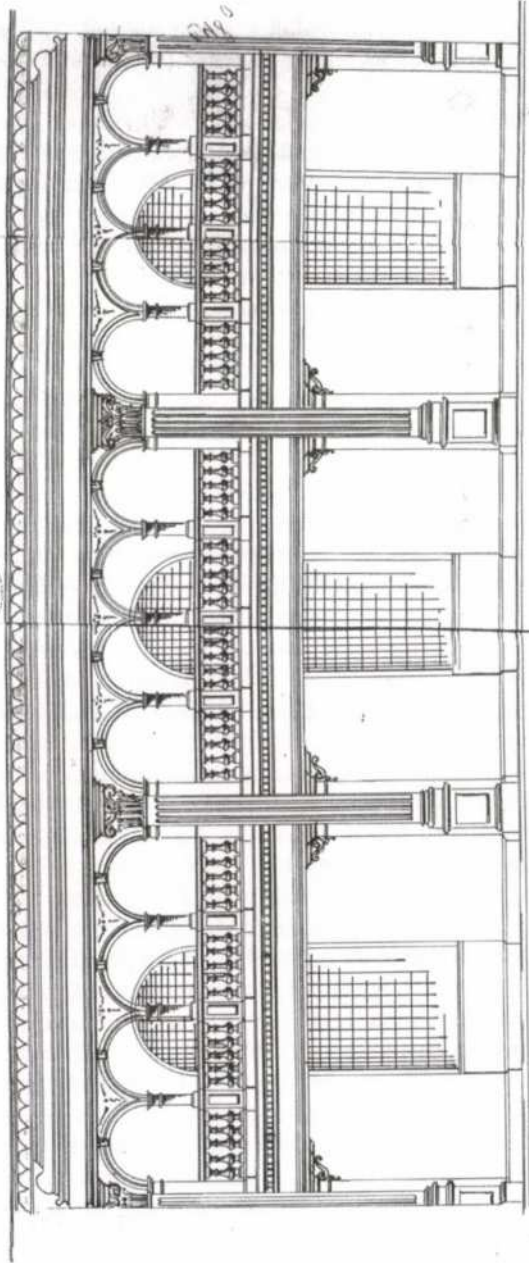
⁶ Zádor, A. – Rados, J.: A klasszicizmus építészete Magyarországon Bp. 1943. 171. l.

Menyegző alaprajza felső és alsó rész.

Térvezés a felülről és alulról

1898. évi

Megyei Bizottság

Méret: 1:100

Soproni Megyeháza díszterme átalakítása 1898. (Schiller János terve)

Ezeket a rajzokat összehasonlítva láthatjuk, hogy a díszterem az 1827-es tervrajzon mai helyén, az első emelet jobb oldali szárnyában volt található. A helyiség mai arculatát azonban Schiller János alakította ki, 1898-ban. Ez megmutatkozik az enteriőr stílusában, amely Hild Vencel stílusától eltérő módon klasszicizál. A téglányalakú alaprajz bal oldalán a rövid és a hosszú oldalfalak derékszögben, a másik oldalon viszont legömbölyítve találkoznak. Ezt a szokatlan alaprajzú formát a mennyezet kialakításánál is megismételte a tervező. A díszterem 7,60 méter fesztávolságú terét a tetőszerkezet kötőgerendáira függesztett csaposgerendák támasztják alá. Az építőmester e szerkezetet a gerendák alá épített teknőboltozattal és karzattal bővítette ki. A keresztmetszeti rajzon jól érzékelhető, hogy a karzat padlózata a tér felezéspontjában helyezkedik el, lefedése viszont a teknőboltozat alsó párkányához igazodik. Így a karzat felső szintjén kialakított tér az alsó részhez képest kisebb belmagasságú, kissé nyomott arányú lett. E megoldás erőltetettnek tűnik. Az építőmester úgy látszik, nem ügyelt arra, hogy arányos tagolású belső teret hozzon létre. A klasszikus arányokat nem tudta eltalálni, ellenben a díszítőelemek már jobban illeszkednek a megyeháza korábbi klasszicista formavilágához.

Nem maradtak fenn adatok arról, hogy vajon a megrendelő kívánságára készült-e a karzat, vagy talán Schiller saját ötlete volt a terem ilyen módon történő bővítése. Az épület díszterme 1898-ban már több mint hatvan éves volt, így feltehetőleg már nem felelt meg a megye reprezentációjának. A karzatos megoldás nemcsak a tér bővítése, hanem a kor szellemében való korszerűsítés okán is készülhetett. A helyiség bal oldalán végigvonuló igen hangsúlyos karzatos közepén három pillér, a falazathoz kapcsolódva egy-egy félpillér támasztja alá. A karzatszinten zömök arányú kőbábsoros korlátot alkalmazott a tervező. Az emeletre felnyúló pillérek felületét kompozit fejezettel ellátott, kanellurázott pilaszterek tagolják. A tér leghangsúlyosabb elemének a karzat tekinthető, amely a mennyezet gazdag stukkódíszítésével együtt adja meg a terem reprezentatív jellegét. A soproni vármegyeházán végzett átalakítási munkálatok megfigyelésekor felmerül az a fontos kérdés is, hogy az épület homlokzata az eredeti állapothoz képest mennyiben módosult az építésze keze nyomán. A felülvizsgálati jegyzőkönyv azt írja, hogy a külső helyreállítása mellett a „megyeháza részben új architektónikus kiképzést” kapott, az elszámolási jegyzőkönyv azonban nem tartalmaz nagyobb kőfaragószámlákat és a homlokzat átépítésére vonatkozó egyéb adatokat. Ezért bizvást feltehetjük, hogy Schiller nem alakította át a Hild-féle architektúrát, csak javította a homlokzatot. A tatarozás mellett sor került az oromzaton elhelyezett eredeti címer aranyozására és festésére. A főhomlokzat párkányzatát és a könyöklőpárkányokat horgonybádoggal fedték be. „Az utcai homlokzat kiszökellésén” végzett kőfaragó munkálatok csupán az épületrészen lévő kövek javítását szolgálták.

Az épület szerkezete és a főhomlokzat kiképzése nem módosult. A díszterem átépítése azonban kivétel ez alól. Bármilyen nagyszabásúnak is készült, úgy véljük, mégsem tudott illeszkedni Hild stílusához. Minden klasszicizálása ellenére magán viseli a késő historizmus jegyeit, valamint a tervezést végző mesterember e stílushoz való kapcsolódásának nehézségeit és korlátait. Azért is fontos hangsúlyozni, hogy a díszterem belső kiképzését Schiller János tervezte, mert így választ kaphatunk arra, hogy miért is tér el a soproni megyeháza nagyterme az eredeti épület klasszicizmusától.

A 19–20. század fordulójának soproni építészetéről és annak ismert vagy eddig kevés figyelemre méltatott művelőiről az utóbbi évtizedben egyre több tanulmány jelenik meg. Ugyanígy országszerte számos kutatás foglalkozik ezen korszak mindennapi életének és tárgykultúrájának vizsgálatával, többnyire a nagy számban fennmaradt leltárak alapján. Ritka viszont az, hogy a leltárak olyan személy és családja otthonát és vagyonát mutatják be, akinek élete és tevékenysége lakóhelye számára is meghatározó jelentőséggel bírt. Az itt bemutatott példa az egyéni életpálya és a tipikus polgári mentalitás metszéspontján helyezkedik el, és ezért az életút és az anyagi kultúra kutatása számára kölcsönösen is szolgálhat tanulságokkal.

Wälder József és családjának történetét Ph.D. disszertációim írása közben, annak egyik fejezeteként írtam meg. Mivel disszertációim a századfordulós Sopron társadalmi rétegződéséről, s ezen belül a korabeli lakáskultúráról szól, ezért térek ki hosszasan a főmérnök családjának tárgyi világára és lakáshasználatára.¹ Tanulmányom célja tehát nem Wälder József szakmai tevékenységének megítélése, hiszen történész révén nem is rendelkeznek ehhez a megfelelő szakmai ismeretekkel.

1. Wälder József életútja

Wälder József közismert személyiség volt Sopronban, akinek emlékét a Soproni Városszépítő Egyesület nagy becsben őrzi.² 1862-ben született Nagybecskerekken, és 1913-ban halt meg Sopronban. Felsőfokú tanulmányait Budapesten és Zürichben végezte.³ A tanulmányok befejezése után Budapesten helyezkedett el, városi segédmérnöki munkakörbe. Sopronban 1888-ban kezdett el dolgozni, mikor Schey Károly helyébe a városi mérnöki állásba választották.⁴ Rövidesen főmérnök és a városi közélet ismert alakja lett. 1905-ben készítette el, elsőként az országban híres város-szabályozási tervét, melyet Kubinszky Mihály így jellemezett: „Ha a Wälder-féle szabályozási tervet és annak kiegészítését képező építési szabályzatot közel egy évszázad távlatából bíráljuk, akkor meg kell állapítanunk, hogy az saját korában nemcsak alapos és nagyvonalú, minden részletre gondosan kiterjedő volt, de azt is, hogy a város fejlődését kedvezően befolyásolta. A terv a város 20. századi építkezéseit alapvetően meghatározó jeles dokumentum, melyre az utókor megbecsüléssel tekinthet”.⁵ Wälder szeme előtt a

¹ A disszertációhoz kapcsolódó publikációim: A soproni polgárság vagyoni viszonyai a századfordulón a hagyatéki leltárak tükrében, SSz. XLIX. (1995) 244–261; A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón, SSz. LI. (1997) 21–31.; A soproni hagyatéki leltárak számítógépes feldolgozása, Levéltári Szemle, 1997/3. 14–25.; Soproni temetkezések a századfordulón – státus és vagyon összefüggései a hagyatékok tükrében, Fons VI. (1999) 1–2. 179–192.

² Wälder József 1998-ban kapott emléktáblát, melyet a városháza falán helyezett el a Városszépítő Egyesület.

³ Oedenburger Zeitung, 1913. December 28.

⁴ Finc János: Sopron szab. kir. város polgármesterének 1888-ik évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1889. 4.

⁵ A városszabályozási tervet Kubinszky Mihály részletesen ismerteti: Kubinszky Mihály: Sopron úttörő jellegű városrendezési terve 1905-ből. Emlékezés Wälder József főmérnökre. In: Magyar Építőipar 1999/7-8. 185–188. (a továbbiakban: Kubinszky)

181000 lakosú „Nagy”-Sopron lebegett, melyet nyolc közigazgatási kerületre osztott. Minden kerület részére főteret vagy tércsoportot tervezett. Bergmann Pál szerint a túlméretezett terv az 1930-as évek végén módosítást igényelt.⁶ Wälder a város mérnöki hivatalát vezette, így a köz- és magánépítkezéseket ellenőrizte. Annak ellenére, hogy nem építész, hanem építőmérnök volt feltehetően néhány épület tervezésében is szerepet vállalt.⁷ Így a Pannónia szálló és a soproni kórház részére készített kisebb tervrajzokat.⁸ Közírói tevékenysége is említésre méltó: városrendezési tervét illetően több cikket és tanulmányt publikált,⁹ emellett a Magyar Mérnök- és Építész Egyesület Soproni Osztályának elnöki tisztét is betöltötte.¹⁰

A főmérnök életútját beárnyékolják az ellene indított fegyelmi eljárások, különösen az 1895-től 1905-ig elhúzódott ügye Frank Dezsővel.¹¹ Frank, Wälder beosztottjaként városi mérnök volt, s a mérnöki hivatal által elkövetett hibákért egymást okolták. Az ügyben a végső szót a Belügyminisztérium, mint másodfokú hatóság mondta ki. Míg Wälder a kiszabható legmagasabb pénzbüntetést kapta, addig Frank Dezső mérnököt a minisztérium hivatalvesztésre ítélte.¹² Wäldert 11 pontban marasztalták el, többek között beosztottai munkájának és különféle számlák nem kellő ellenőrzéséért, hanyag és pontatlan tervezésért (például csatornaépítés) és részletes költségvetések összeállításának elmulasztásáért.

A fegyelmi ügy annyi hiányosságot tárt fel Wälder munkájában, hogy a leváltását is komolyan fontolgatták.¹³ Az elkövetett hibák miatt például a tisztí ügyész nem elégedett meg Wälder pénzbüntetésével, és hivatalvesztését szerette volna elérni. Ezért a tisztí ügyész megfellebbezte a közigazgatási bizottság enyhe ítéletét, de a leváltást nem tudta elérni.¹⁴

⁶ Bergmann Pál: Sopron városfejlesztési terve, SSz. III. (1939) 213-214.

⁷ Kubinszky 188.

⁸ Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században. Bp., 1988. 152. (a továbbiakban: Winkler)

⁹ Wälder József: Bauungsplan für Sopron. 1908.; Uő: Indoklő jelentés Sopron szabad királyi város általános szabályozási és fejlesztési tervéhez. Sopron, 1906.

¹⁰ Sopron, 1913. december 28.

¹¹ A fegyelmi ügyről körülbelül két doboznyi iratanyag található. (SVL XXV. 26 959.)

¹² Töpler Kálmán: Sopron szab. kir. város polgármesterének 1905. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1906. 6.

¹³ A fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyve a következőképpen fogalmazott: „...Wälder József elvesztette a közönség bizalmát, és feltámadt a kétely, hogy képes-e olyan hivatal vezetésére, aminő a városi mérnöki hivatal, ahol a közérdeket legbehatóbban érintő ügyek kerülnek döntés alá, amely hivatal a város nagy értékű vagyonát gondozza és amely hivatal igényli a város jóvedelmének legnagyobb részét. A tapasztalat megérlelte a közönségben a meggyőződést, hogy Wälder József mióta a városi mérnöki hivatal élén áll, a közérdeket nem méltányolja kellő figyelemre és a közönség kívánalmával szemben saját akaratait törekszik érvényesíteni. A közönség a hivatalban rendszertelenséget, nem megfelelő munkamegosztást lát és bizalma Wälder József irányában annyira megingott, hogy lépten-nyomon gyanúsítást támaszt ellene. A fegyelmi választmány ennek dacára nem mondta ki a hivatalvesztést, amely büntetést nem igényli a megállapított fegyelmi vétségek természete sem, amelyekből kimutatható anyagi kár nem háramlott a városra...”. 171 oldalas jegyzőkönyv Sopron szabad királyi város közigazgatási bizottságának fegyelmi választmánya üléséről. 1903. július 6., 7., 8., 10., 11. (SVL. XXV. 26 959.)

¹⁴ A Wälder-Frank ügy után a főmérnököt újabb fegyelmi tárgyalások elé állították. 1913-ban a üzérégi laktanya építési költségvetésének összeállításakor engedély nélkül 17.636 koronát saját magának számolt el. A főmérnök az építkezés irányítója volt, és a pótépitkezés terveit is ő készítette el. A törvényhatósági bizottság fegyelmi eljárást rendelt el az ügyben. A közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya nem kifogásolta Wälder eljárását, megállapították, hogy az igényelt összeg a főmérnök tiszteletdíját és jutalmát teszi ki. Egyrészt dicsérték kifogástalan munkáját az építkezést illetően, másrészt megfedték módszerét, miszerint jutalmát saját maga utalta ki. Idézet a fegyelmi tárgyalás jegyzőkönyvéből: „A fegyelmi választmány beható vizsgálat alá vette Wälder József főmérnöknek az építkezés körül tanúsított eljárását...helytelenű, hogy a törvényhatósági bizottság határozata előtt jutalomdíjat igyekezett magának a leszámolási művelet összeállításakor biztosítani. Mivel eljárásával sem törvényt, vagy rendeletet meg nem

Wälder fegyelmi ügyei ellenére végig a pozíciójában maradt, annyira nem ingott meg a belé vetett bizalom, hogy leváltásák. Haláláról minden helyi újság megemlékezett. A Sopron című újság ezeket a sorokat írta: „Wälder Józseffel értékes, nagy tudású és szorgalmas ember távozott közéletünkéből. Nekünk az a véleményünk, hogy más, sokkal fontosabb pozícióba kellett volna őt az életben állítani, mint aminőhöz itteni hivatala kötötte. Az ő tudásának és szorgalmának nem volt meg nálunk a kellő tere. És egyébként sem becsülték meg őt kellően a városházán, ahol sok mindenféle intrikával kellett küzdenie hivatalos működésében. Csípős nyelvű, szókimondó ember volt, és így sokan kellemetlen embernek tartották...”¹⁵

Wälder életútját áttekintve érdekes párhuzam vonható Bodányi Ödönnel, Szombathely főmérnökével. Bodányit, aki korábban vasútépítési munkálatokat irányított, 1899-ben választották főmérnökké. Idegenként került Szombathelyre, a város mégis hamar befogadta. Munkája kiterjedt a város utcakövezésére, az épületek tervezésére, a vízvezeték bővítésére és a vasútépítési feladatokra is (Szombathely–Pornó). 1908-ban a tifuszjárvány kapcsán támadások érték, és leváltották hivatalából. A vádak azonban nem bizonyultak igaznak, s rövidesen ismét a mérnöki hivatal élén állt. Tudományos tevékenysége is jelentős, 1910-ben jelent meg könyve „Szombathely város fejlődése 1985–1910-ig és műszaki létesítményei” címmel. Előadásokat tartott és külföldi tanulmányutakat is tett, többek között Németországban.¹⁶

Wälder és Bodányi életét együtt nézve elmondható, hogy mindketten idegenként kerültek Sopronba, illetve Szombathelyre, és több mint 20 évig voltak főmérnökök. Részt vettek a közéletben, és szakmai könyveket, írásokat publikáltak. Mérnöki munkálataik támadások középpontjába kerültek, s különböző fegyelmi vizsgálatok indultak ellenük. Míg a Belügyminisztérium Bodányit a vádak alól tisztázta, addig Wäldert elmarasztalta. Bodányi mégis elvesztette hivatalát egy rövid időre, Wälder viszont végig megmaradt állásában. A két főmérnök életútjából leszűrhető, hogy a dualizmus-kori magán- és középítkezések hallatlan dömpingje rendkívüli erőfeszítéseket igényelt a mérnöki hivataloktól. A főmérnököket feltehetően nemcsak Sopronban és Szombathelyen támadták jogosan vagy jogtalanul, hanem szerte az országban.

2. Családtagok és lakóhelyek

Wälder József édesapja Wälder János (1830–1897) asztalosmester volt.¹⁷ Wälder és két fiútestvére viszont felsőbb iskolákat végeztek el: János rajztanár, Alajos építész, József mérnök lett.¹⁸ Érdekes módon Wälder József Sopronba költözése előtt fivére, Alajos a

sértett, kötelességességét vagy mulasztást el nem követett, őt az ellene emelt vád és következményei alól felmenteni kellett.” (SVL XVI. 26/1913.) A felmentő határozat ellenére Wälder eljárása jogi szempontból nem volt teljesen szabályos. A helyi sajtó is értetlenül állt az ügy előtt. Közvetlenül a halála előtt újabb fegyelmi eljárást indított a közigazgatási bizottság, mert a Meyne-telep parcellázási munkálatait, mind a telep tulajdonosai, mind a város megbízásából elvégezte. Emiatt a törvényhatósági bizottság gyanította, hogy a „kétfelé” dolgozás a várost esetleg anyagilag károsította. A főmérnök halála az eset alapos kivizsgálását meggátolta.

(Sopron, 1913. december 14.)

¹⁵ Sopron, 1913. december 28.

¹⁶ Melega Miklós: A modern város főmérnöke. Adalékok Bodányi Ödön életrajzához. Vasí Szemle, 1999. 254–264.

¹⁷ SVL IV.B. 154/1916.

¹⁸ A rokoni kapcsolatra Kubinszky Mihály cikke hívta fel a figyelmet. (Kubinszky Mihály: Adatok soproni építészek életéhez és működéséhez (1900–1945). I. rész. In: Tanulmányok Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Művészettörténet – Műemlékvédelem X. Szerk.: Bardoly István és László Csaba. Bp., 1998. 491–492.)

közeli Szombathelyen telepedett le 1880-ban.¹⁹ Wälder Alajos Hauszmann Alajos tanítványa volt,²⁰ akit házassága révén a város befogadott. Wälder Alajos munkássága egyrészt a Hauszmann által tervezett épületek megépítésére terjedt ki, másrészt saját maga is számos köz- és magánépületet tervezett: például a Vasvármegyei Kaszinót. Később visszavonult a tervezéstől, téglagyárat vásárolt, és a város egyik leggazdagabb emberévé vált.²¹

Alajos fia, Gyula (1884–1944), szintén építész, műegyetemi tanár lett, aki Budapesten tervezett számos házat, és készítette el a Madách utat lezáró tér terveit.²²

Wälder József Sopronba kerülése előtt, Budapesten ismerkedett meg Schuster Máriával. 1885-ben házasodtak össze, és a Lipótvárosban laktak.²³ Wälder feleségének édesapja, Schuster Ernő vendéglős volt, aki az alsó-ausztriai Ragelsdorfból származott. Schuster Ernő és felesége hosszú kort éltek meg, 1915-ben illetve 1916-ban haltak meg Sopronban. Schuster Máriának két testvére volt. Az apa foglalkozását fia, Schuster Hugó vitte tovább, aki Budapesten a Nyugati pályaudvaron volt vendéglős. A másik fiú, ifj. Schuster Ernő, foglalkozása nem ismert, de gyermekei között szintén volt vendéglős (Schuster Károly) és tisztviselő is (Schuster Ernő vasúti hivatalnok). Leányáról csak annyi tudható, hogy Schuster Irma egy takarékpénztári hivatalnokhoz, Kovács Tiborhoz ment férjhez. Míg Wälderék első gyermeke, Wälder Anna 1886. május 15-én Budapesten született, addig a következő három már Sopronban látta meg a napvilágot: Wälder Ida Ludmilla (szül. 1888. szeptember 4.), Wälder Endre (szül. 1891. augusztus 4.), és a negyedik gyermek, Wälder Mária (szül. 1893. augusztus 9.). Wälder Anna 1910-ben egy főhadnagyhoz, Aggházy Kamillhoz ment férjhez, és Budapesten laktak az I. kerületi Városmajor utcában.²⁴

A halálesetek miatt a család története tragédiák sorozatában bontakozott ki. Elsőként Wälder Józsefné távozott 44 éves korában, 1906-ban. Halálát szervi szívbaj okozta. Őt két gyermeke, Endre és Ida követte. Wälder Endre egy soproni magánbeteg-ápolóban 1909-ben,²⁵ Ida hajadonon halt meg 1912-ben tbc-ben.²⁶ Első feleségének halála után Wälder újra nősült, egy özvegyasszonyt, szül. Bissinger Annát vette el, s házasságuk negyedik évében tüdőhurutban halt meg 1913. december 24-én.²⁷ Wälder Anna 1914-ben hunyt el a grimmensteini szanatóriumban (Alsó-Ausztria).²⁸ Wälder József tehát eltemeti feleségét, két gyermekét, majd halála után, a legidősebb leány is elhunyt betegség következtében. Wälder Józsefnél csak első felesége szülei éltek át nagyobb tragédiát: eltemették két gyermeküket (Schuster Mária és Schuster Ernő), vejüket, s három unokájukat. A családban feltűnően sok volt a tüdőbeteg, Wälder és

¹⁹ Feiszt György: Wälder Alajos (1865–1904). In: Vas megyei levéltári füzetek 6. Előadások Vas megye történetéről.

Szerk.: Tilcsik György. Szombathely, 1993. 51–52. (a továbbiakban: Feiszt)

²⁰ Bodányi Ödön: Szombathely város fejlődése 1985–1910-ig és műszaki létesítményei. Reprint. Szombathely Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1998. 162.

²¹ Feiszt 51–54.

²² Budapest Lexikon. Budapest, 1993. 651.

²³ Kubinszky 185.

²⁴ SVL IV.B. 154/1916.

²⁵ SVL IV.B. Wälder Endre haláleset-felvételi lapja. 154/1916.

²⁶ SVL XXXIII./1.a. Halotti anyakönyv másodpéldány. XV. kötet. 1910–1912.

²⁷ SVL XXXIII./1.a. Halotti anyakönyv másodpéldány. XVI. kötet. 1913–1915.

²⁸ SVL IV.B. Wälder Anna haláleset-felvételi lapja. 154/1916.

két gyermeke tüdőbetegségben haltak meg.²⁹ A négy gyermek közül valószínűleg csak a negyedik, Wälder Mária élt meg hosszú életkort. Mária gyámja édesapja halála után Aggházy Kamill lett (Wälder Anna férje), akinek engedélyével ment férjhez a budapesti Ritter Lajoshoz 1916-ban.

Wälderék Sopronba költözésük után többek között, a Színház u. 21-ben és a Deák tér 13-ban laktak.³⁰ Wälder József 1891-ben kért engedélyt a Deák tér 25. szám (ma Deák tér 18.) alatti telken egyemeletes ház felépítésére. 1892-ben használati és lakhatási engedélyt kapott.³¹ Wälder József és családja feltehetően 1902-ig lakott a házban, de azt már 1895-től Pfann József és neje Stifter Erzsébet birtokolta.³² 1902-re készült el Wälder apósa és anyósa háza a Deák tér 23. szám alatt (ma Deák tér 16., a Deák tér Alsó-Lövért út sarok),³³ akik 14 év után követték leányukat Sopronba.³⁴ Ki kell emelni, hogy a ház Wälder kevés lakóháztervezési munkája közé tartozik. Az építkezést Schiller János kivitelezte, ezért is hihették, hogy a tervezést is Schiller végezte el.³⁵ A ház kétemeletes volt szintenként két lakással: egy háromszobással és egy négyszobással.³⁶ A ház eredeti állapotában nem maradt fenn, mert 1944-ben lebombázták.³⁷

3. A család vagyona

A család vagyona négy hagyatéki leltárból, a Wälder és a Schuster házaspáréból ismerhető meg. Wälder Józsefné vagyona ingóságokból állt 1130 korona értékben. Betegségi és temetési költségei azonban meghaladták (3855 korona) vagyonát, így -2725 korona lett hátrahagyott vagyona. A tárgyakat négy gyermeke örökölte egyenlő részben. A főmérnök – feleségéhez hasonlóan – nem hagyott maga után lényeges vagyont, mely az adósságok levonása után 8276 korona volt. A vagyon lakásberendezésből és követelésekből állt, ingatlan nem szerepelt a felsorolt tételek között. Wälder vagyonának legnagyobb tétele egy 15 000 korona értékű követelés volt a várostól. Ez az összeg a soproni tűzérési laktanya építések elvégzett munkákért járt volna neki. Az összeg jogosságát azonban a város vitatta és annak ellenére, hogy a fegyelmi eljárás megállapította, hogy Wälder jogosan járt el, halála után a város nem akarta kifizetni a 15 000 koronát az örökösöknek. Wälder József évi fizetése 1896 és 1910 között 3600 korona volt. A törzsfizetés változatlansága ellenére, a lakáspénz 720 koronáról 900-ra emelkedett, s 1898-tól hivatali pótlékot,³⁸ majd később 540 korona korpótlékot is kapott.

²⁹ Wälder Endre tüdőlobban halt meg (SVL XXXIII./1.a. Halotti anyakönyv másodpéldány. XIV. kötet. 1907-1909.), s Wälder Anna is feltehetően tüdőbetegségben hunyt el.

³⁰ Korabeli házszámok. A gyerekek születésekor a születési anyakönyve bejegyzett lakhely tájékoztat a család soproni lakhelyeiről. (SVL IV.B. 1425. Római katolikus születési anyakönyv másodpéldány. 1885-1895. Belsőváros.)

³¹ SVL IV.B.1403/c. XXV. 9064.

³² SVL IV.B.1409. Sopron Város Adópenztárának iratai. Házbéradó kivétési lajstrom 1895.

³³ Az 1908-as kataszteri nyilvántartás tévesen tünteti Wälder Józsefet tulajdonosként. (SVL XV. 8. Sopron város kataszteri iratainak gyűjteménye. Sopron szabad királyi város belsőségének kataszteri birtokvázlata 1908.)

³⁴ Wälderék valószínűleg 1902-ben költöztek a Deák tér 18-ből a 16-ba, de biztos adat, hogy ott laktak csak 1906-ból, Wälder Józsefné hagyatéki leltárból származik. (SVL IV.B. 154/1916.)

³⁵ Winkler 147.

³⁶ SVL XXIV. 10 374.

³⁷ Kubinszky 185.

³⁸ Töpler Kálmán: Sopron szab. kir. város polgármesterének 1902. évi jelentése a városi közigazgatás összes ágáról. Sopron, 1903. 85.

Ehhez járult 365 korona úti vagy lótartási általaný. Mindezeket összeadva 1910-ben évi 5405 korona fizetést kapott.³⁹ Wlder fizetése a városi tisztviselők között magasnak mondható. A polgármester, a rendőrfőkaptány és a városi tanácsos után a negyedik legmagasabb fizetést a főjegyzővel együtt a főmérnök vehette t.⁴⁰ Az 1912:LVIII. tc. értelmében Wlder trzsfizetést 6000 koronára emeltk.⁴¹ A törvény a városi tisztviselők fizetését, melyet korábban törvényileg nem szabályoztak, egységesítette, harmonizálta. A magas fizetés ellenére látható, hogy Wlder jövedelme nem tette lehetővé nagy vagyon gyűjtését, st a népes család költségvetését a különböző betegségek nagyon megterheltk. Schuster Máriának a leltárába 2573, Wlderbe 550 korona orvosi és gyógyszertári költség volt bejegyezve. Gondoskodnia kellett firl is, akit feltehetően magnbetegpoldban kezeltek, mert gyengeelméjű volt. Wlder halálakor nagyszámú számla- és bankkvetelst hagyott hátra. Nem végrendelkezett,⁴² gy az örökösödési törvénynek (1894: XVI. tc.) megfelelően két életben maradt gyermeke örökölte vagyonát, s az özvegyi jog második feleségét illette. A Schuster házaspár viszont jelents vagyont tudott felhalmozni, melyet kizárólag a soproni hzptsbe fektettek. A Deák téri házat a házaspár közösen birtokolta, mely 1915-ben 94 130 koronát rt. A Schuster házaspár magnzknt, házuk laksainak kiadásából lt.⁴³ Mutn ttekintettk Wlder családjának történetét, az általuk használt bútorokat vegyk szemügyre.

4. A Wlder és a Schuster család lakáshasználata és tárgyi világa

Wlderk háromszobás lakásban laktak. A szobák száma és funkciója Wlder Józsefné leltrbl annak ellenére világosan látszik, hogy a laksleltr nem szobánkénti leírást ad. Az ebédlő került először felvételre, majd a szalon és a hálószoba. Jellegzetes középosztálybeli bútorok tették ki a lakás berendezését. A legrtkeesebb btoregytes a szalongsznyegbl volt, mely hat karosszékből, szalongsznyegbl, szalonsznyegbl és egy szfbl állt (140 korona). rtkes darab volt a *trumeauszekerny* tkrl (40 korona), a mosdasztal márványlappal és tkrl (40 korona), kt dvny (40 korona) s két fagy (80 korona). A hagyatékból 690 koronát tett ki a bútorzat és 440 koronát a személyes holmik (ruha-, fehbr- és gynem).

Wlder Józsefné halála után egyes tárgyak a férje tulajdonába kerültek. A bútorzat Wldern hozománya, illetve kelengyeje volt, gy minden berendezést a gyerekek örököltek. A gyerekek közül azonban Endre s Ida Wlder József előtt haltak meg, gy az anyai örökségük apjukra szállt. Mária pedig apjával lakott mg Wlder halálakor, gy nem vitte el az anyai örökségét képező bútorokat, melyeket tévedésből édesapja vagyonához leltározta.⁴⁴ Wldern bútorainak egy része gy férje leltárában is megtalál-

³⁹ Töpler Kálmán: Sopron szab. kir. város polgármesterének 1910. vi jelentése a városi közigazgatás összes grl. Sopron, 1911. 112.

⁴⁰ Uo. 110-112.

⁴¹ Töpler Kálmán: Sopron szab. kir. város polgármesterének 1912. vi jelentése a városi közigazgatás összes grl. Sopron, 1913. 30.

⁴² Wlder József és a család tagjai nem vgrendelkeztek, és házassági szerződés megkötéséről sincs tudomásunk Wlder József és felesége kzt.

⁴³ SVL IV.B. Schuster Ernő s Ernn hagyatéki leltára. 154/1916.

⁴⁴ SVL IV.B. Hagyatéki tárgyalási jegyzőkönyv. Sopron, 1914. február 23. 154/1916.

ható. A bútorok összértéke is közel megegyezik, Wäldernél ezt 626 koronában határozták meg. A két leltár bútorlistája között azonban különbségek találhatók. A teljes megegyezés azért zárható ki, mert egyrészt a legidősebb lány örökségét valószínűleg elvitte, másrészt Wälder tulajdonában is lehettek bútorok, melyek nem kerültek be a felesége leltárába, harmadrészt új bútorok vásárlására is sor kerülhetett Wälderné elhunytá után. Wälderné bútorai közül hiányzik egy szófa, egy ingaóra és egy vázaállvány fából. Wälder József leltára szerint a főmérnök kizárólagos tulajdonát képezte egy zongora az ebédlőben, egy íróasztal a hálóban és egy könyvszekrény könyvekkel a szalonban. Az íróasztal és a könyvszekrény Wälder munkájából adódóan már 1906 előtt is a lakás részei lehettek. A zongora vagy Wälderé volt az első felesége halála előtt is, vagy a második felesége kedvéért vásárolta meg.

A szobák bútorzata után a szobák használóit próbáljuk beazonosítani. Wälder Józsefné elhunytakor még mind a négy gyermek életben volt. Anna 20 éves volt, négy évvel később ment férjhez 1910-ben. Ekkor költözött külön a szülőktől.⁴⁵ Ida 18 éves, Endre 16, Mária 13. Endre feltehetően nem lakott együtt a családdal, mert gyengeelméjű volt, magánbetegápolásban kezelték, és ott is halt meg. 1910 előtt így három, azután két gyermek elhelyezését kell keresnünk a bútorok között. Magától adódik a kérdés: hol aludt a két felnőtt és a három gyermek? A hálószoba a szülőké volt, mivel két ágy állt benne, s a gyermekek korát nézve kizárható, hogy együtt aludtak. Wälderné leltárából az tűnik ki, hogy a szalonban és az ebédlőben lévő díványok szolgálhattak a gyerekek alvási céljait. Wäldernél a két gyermek feltehetően az ebédlőben aludt, mivel a leltárban két ágy szerepel az ebédlőben, bár a szalonban lévő dívány is szolgálhatott alvási célokat.

A Wälder házaspár leltáraiból kitűnik, hogy – Tóth Zoltán szavait használva⁴⁶ – a lakáshasználat egyfajta funkcionális torlódást tükrözött. A helyiségek alapfunkciójára a szobákban található bútorok, garnitúrák alapján lehet következtetni. Mindazonáltal a szobák elnevezését adó bútorok mellett számos más használati tárgy is helyet kapott bennük. Egy szobában a különböző funkciók sokféle variációban fordulnak elő. A hálószoba háló-dolgozó, az ebédlő ebédlő-háló, a szalon szalon-háló jellegűt öltött.⁴⁷

1. táblázat – Wälder József bútorai

Db.	Megnevezés	Beccsérték (koronában)	Db.	Megnevezés	Beccsérték (koronában)
A szalonban					
1	garnitúra (1 dívány, 6 fotel)	100	2	szalonasztal	10
1	kis női íróasztal	3	1	kis játékasztal	3
1	trumeauszekrény tükörrel	15	2	könyvszekrény könyvekkel	20

⁴⁵ A házassági anyakönyv szerint Wälder Anna a Deák tér 10-ben lakott. SVL XXXIII./1.a. Házassági anyakönyv másodpéldány. XI. kötet. 1910–1912.

⁴⁶ Tóth Zoltán: Szekszárd társadalma a századfordulón. Bp., 1989. 121–123.

⁴⁷ Tíz másik szobánkénti leírást adó hagyatéki leltár is ezt erősíti meg. V.ö. Güntner Péter: A soproni polgári lakáskultúra a századfordulón. SSz. LI. (1997) 21–31.

Db.	Megnevezés	Becsérték (koronában)	Db.	Megnevezés	Becsérték (koronában)
A hálósobában					
2	ágy	30	2	éjjeliszekrény	20
2	kétajtós ruhaszekrény	60	1	márványos mosdó tükörrel	20
1	íróasztal	10	6	párna, 2 matrac, 1 paplan	30
1	húzos gázlámpa	6			
Az ebédlőben					
1	zongora	80	1	ebédlődívány	30
1	ebédlőasztal és hat tonet szék	10	1	kredenc	30
2	kétajtós szekrény	40	2	ágy	30
1	éjjeli szekrény	3	1	kétajtós szekrény	20
1	pad, 2 kis szék, 1 asztal	6	1	fakeretű tükör	4
3	függőlámpa	15	1	gardróbszekrény	10
Az előszobában					
1	ruhafogas	1			
A konyhában					
-	az összes konyhaberendezés	20			

Schuster Mária szüleinek leltárai közül csak édesapja, Schuster Ernő inventáriumában szerepeltek bútorok, melyeket nejével közösen birtokolt. A leltár nem szobánkénti leírást tartalmaz, és a bútorok felsorolásából két hálósobára és egy ebédlőre lehet következtetni. A házban csak három- és négyszobás lakások voltak, és a bútorok mennyiségét nézve feltehetőleg háromszobás lakásban laktak. A bútorok meglehetősen szerény, mondhatni puritán környezetéről árulkodnak. A fejenként több mint 50000 koronával rendelkező szülők együttesen mindössze 319 korona értékű bútort birtokoltak. A listán nem szerepel szalagarnitúra, van viszont többek között egy ebédlőberendezés (egy nagy asztal, hat nádszék, egy pohárszék) és egy „ottomán”.⁴⁸ Az értékesebb bútorok közé tartozott az íróasztal (30 korona), a pohárszék (30 korona), az aranykeretű tükör (20 korona) és a tükörszekrény (20 korona). Ezeken kívül meglehetősen értéktelen és egyszerű bútorokat tartottak, mint például négy vaságyat, nem márványos mosdó- és éjjeliszekrényeket. A lakásberendezésben egyáltalán nem domináltak az akkortájt divatos garnitúrák. A szalon-, ebédlő- és halógarnitúrák közül egyetlen egyet sem lehet felfedezni. A berendezési tárgyak csekély összértékének az is oka lehet, hogy a bútorok „régiek” lehettek (például 19. század közepén készültek), így az összeíró számára értéktelennek tűntek. Azt ugyanis nem lehet kizárni, mikor

⁴⁸ Több személy számára alkalmas ülőbútor, ami a török díványokhoz hasonlít. Mindkét végén kerek, párnás kartámlája volt.

Schusterék Budapestről Sopronba költöztek, régi bútorukat magukkal hozhatták. A leltár fukar bútorleírása alapján azonban a bútorok stílusát, korát nem lehet megállapítani. Mindenesetre a vagyonuk és a státusuk alapján egyaránt a középpolgársághoz sorolható Wälder és Schuster család bútorainak egy része, például az ágyakat tekintve, nem sorolható azonos kategóriába. A lényegében vagyontalan Wälder család mellett a vagyonos Schuster házaspár lakberendezési tárgyai másfajta mentalitást, értékrendet, s ezáltal identitást tükröztek.

2. táblázat – A Schuster házaspár bútorai

Db.	Megnevezés	Becsérték (koronában)	Db.	Megnevezés	Becsérték (koronában)
A szalonban					
3	2 kétajtós és 1 egyajtós szek- rény	60	1	íróasztal	30
1	dívány	20	1	pohárszék	30
1	nagy asztal	25	6	nádszék	5
1	tükörszekrény	20	1	aranykeretű tükör	20
1	egyajtós szekrény	10	1	mosdószekrény	4
2	vaságy	10	1	éjjeliszekrény	3
1	régi karos nádszék	1	1	toalettükör	5
2	vaságy	8	2	éjjeliszekrény	4
1	ottomán	12	1	mosdó	4
3	egyajtós szekrény	8			
A folyosón					
1	ruhaállvány tükörrel	25			
A fürdőszobában					
1	vasasztal, egy vasruhafogas	10			
A konyhában					
1	konyhaasztal és szekrény	10			

A Győr–Sopron–Országhatár vasútvonal építésére az engedélyt a magyar törvényhozás az 1872. évi XXVII. tc.-el engedélyezte, azt 1872. október 15-én hagyta jóvá az uralkodó. Az előmunkálati ügyek intézésére Budán nyitott az engedélyes, báró Erlanger Viktor frankfurti bankár irodát. Ezt Radnich Imre igazgató főmérnök vezette. Mellette Drexler Artúr főmérnök dolgozott. Az építést már 1872-ben előkészítették, a feladattal Wilhelm Frankfurter építési vállalkozót bízták meg, akitől az Erlanger bankház már az engedélyezés előtt kész terveket vett át.

1873 májusában pénzügyi válság robbant ki, ennek hullámai egész Európán végigsöpörtek. Az építési munkákat azonnal leállították, de a vonal megépítését nem adták fel. Egy évvel később már német bankházak vállalkoztak az építés folytatásához szükséges tőke megszerzésére. 1875. február 1-jén ezek részvénytársaságot alakítottak, amely felvette a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút Rt. nevet.

1875 tavaszán ismét megkezdték a földmunkákat a Győr–Sopron közötti vonalon. A vonal egész hosszában folyt az építkezés, 1875 októberében már a forgalom felvételének előkészítésére Győrben üzleti főfelügyelőséget szerveztek, a budapesti irodát pedig vezértitkársággá alakították át. Ez az igazgatási és pénzügyi feladatokat látta el. 1876. január 2-án nyitották meg a forgalmat a Győr–Sopron közötti vonalon. A vasúttársaság üzemének első időszakában üzletét elsősorban a győri gabonaforgalomból remélte. Ezért is üzleti főfelügyelőségét a Vásártér 174. sz. házban rendezte be, s ugyanott darabáru-felvételi irodát is nyitott. Minthogy a társaság a győri állomása távol esett a gabonapiactól, a gabonapiac szomszédságában gabonafelvételi rakodóhelyet épített, ezt lóvontatású pálya segítségével kapcsolta állomásához. A győr–soproni pályarész megnyitását követően a pályaépítés a Sopron–Országhatár közötti vonalon folytatódott, de csak vontatottan. 1879 márciusában felgyorsult az építés, miután az országgyűlés különböző műszaki könnyítéseket engedélyezett. 1879. október 28-án nyílt meg a közforgalom a Sopron–Ebenfurt közötti vonalon.

A győri főfelügyelőség feladatköre hamarosan kibővült: Budapestről oda helyezték az eredetileg a fővárosban dolgozó Bevételellenőrséget. 1877-ben a győri főfelügyelőséget 4 osztályra bontották:

1. Általános igazgatási szolgálat.
2. Üzleti bevételek ellenőrzése, visszkereseti és kereskedelmi szolgálat.
3. Műszaki szolgálat és járműfenntartás.
4. Forgalmi szolgálat.

Már az ebenfurti vonal megnyitásakor felismerték a vasút vezetői, hogy a főfelügyelőség nem maradhat végleg Győrben. A szükség parancsa, a célszerűség szempontjai annak Sopronba, a vonal középpontjába telepítését követelték. Sopronban 1880-ban megépült az akkori fűtőház mellé a műhely. Annak három vágányán akkor 16 javítan-

dó kocsi fért el a szabad ég alatt, a mozdony és 4 kocsi pedig a műhely csarnokában. Sopronban örömmel fogadták a GySEV üzleti főfelügyelőség átköltözésének hírért. A helyi sajtó is üdvözölte a város további fejlődéséhez jelentős lépést. Elsőként 1880. július 15-én a műszaki osztályok költöztek be a Széchenyi téri Ritter-házba, majd követték azokat a többi osztályok is.

Győr sajtója kigyót-békát kiáltott a főfelügyelőség akkori vezetőjére, Biehl Gusztávra, aki az átköltözésben a döntést hozta. Győr valóban fontos volt a GySEV számára, a gabonakereskedőkkel kialakított jó üzleti kapcsolatain keresztül jelentős gabonaforgalmat hódított el a gyakran merev üzletpolitikát folytató Osztrák Államvasút Társaságtól. A GySEV számolt is ezzel, ezért Győrben egyelőre kereskedelmi kirendeltséget hagytott hátra. Igaz, annak hatásköre kisebb volt a főfelügyelőségénél. A gabonaexport mellett hamarosan három cukorgyár répaszállításainak forgalma növelte az üzleti hasznot. A jövedelemből jelentős részt fordíthattak a fejlesztés feladataira.

Amikor a Celldömölk–Nezsider közötti átlós helyiérdekű vonal megépítésének tervei felmerültek, annak megvalósításában a GySEV ügyesen vezető szerepet szerzett, majd átvette az elkészült vonal üzemét is. Megnyitásával a GySEV jelentősége a nyugati övezetben megnőtt. Szerepét növelte a Sopron–Pozsony HÉV megépítése és megnyitása is, jóllehet annak üzemét a MÁV vette át. Ennek vonatjai azonban Vulkapordány–Sopron között a GySEV vonalát használták. A GySEV üzleti főfelügyelősége hamarosan kinőtte a Széchenyi téri házban bérelt helyiségeket. Megfelelő nagyobb bérletet a városban nem talált. Ezért az akkor a vasútintézeteknél általános gyakorlatot követte: nyugdíjintézetével megállapodást kötött. Ennek értelmében a nyugdíjintézet vagyonából, 150 ezer forintból megfelelő épületet építtet, s azt bérbeadja az üzleti főfelügyelőségnek, a tényleges építési költség 4,5%-kal történő kamatozása ellenében. Radó Kálmán, a GySEV részvénytársaság elnöke vitte a város elé a palota építésének ügyét.

A város vezetői örömmel fogadták a GySEV jelentkezését. Nyilvánvaló volt, hogy a főfelügyelőség részére a vasútállomás közelében kell építési területet találni. Akkor készültek a Rák-patak szabályozásának tervei, s már azzal a gondolattal tűzték ki az új medervonalat, hogy azt valamikor majd átboltozva, fölötte széles teret alakítanak ki. Az állomás felvételi épülete és a Várkerület közé a városrendezési tervben egyenesvonalú utcát terveztek, s a leendő utca és a leendő tér sarkán jelöltek ki helyet az üzletigazgatósági épületnek. A szükséges telket a város ingyen ajánlotta fel a palota építéshez. Nem minden hátsó gondolat nélkül tette ezt. Akkor ott szántóföldek, mezei utak voltak: kukoricatáblák között juthatott ki erre az állomásra igyekvő utas. A palota lett a környék első épülete, melynek vonzóerejére számított a város műszaki vezetése, bízva abban, hogy a GySEV példáját mások is követni fogják, s beépül a terület.

A GySEV főfelügyelőség palotáját Raucher Miksa szombathelyi építész tervezte, a francia reneszánsz elemeiből kereste ki a díszítő formákat. Nevét az építési vállalkozó Boór Nándornéval együtt az 1944-es első légitámadásig az épületben emléktábla hirdette.

1898. november 1-jén költözött be az akkorra már üzletigazgatóság címet kapott főfelügyelőség az új épületbe, de abban több tisztviselőcsalád is lakást kapott. A tervek szerint az épületben Radó Kálmán is berendeztetett volna magának egy szobát. Erre

azonban már nem került sor. Mire az épület elkészült, már beteg volt, s 1899. júliusában meghalt. A GySEV az új épület lépcsőházában igazgatótanácsa elnökének emlékére arcképet is bemutató emléktáblát állíttatott, ez azonban a bombázások után elveszett. A város lakossága valóban tetszéssel fogadta az elkészült új épületet. Benne a városrész jövődjének fejlődésének jelképét látta, s hamarosan „GySEV palota”-ként emlegették, így került be a köztudatba. Valóban palotaszerű volt megjelenésében. 1900. május 1-jén megindult Sopronban a villamosvasút közlekedése. A vonal az új épület előtt hajlott el az állomás felé, ezzel is szorosabban kapcsolódott a városhoz, s hamarosan rendezték az előtte vezető úttestet és járdát is. Amikor pedig a város vezetői a lakosság követelésének engedve megnyitatták a Várkerület felől a Tschurl átjárót, a város felől és felé a gyalogosforgalom az üzletigazgatóság épülete előtt bonyolódott le.

Dolgos hétköznapiak, évek következtek a Király utca–Deák tér sarkán álló GySEV palota hivatalaiban dolgozók számára is. Csaknem öt évtized alatt keveset változott az épület. Az osztályok elhelyezése abban alig módosult. Cserélődtek a lakásokban a tisztviselőcsaládok, de az ott dolgozó hivatalnokok és hivatali vezetők is. Érdeemes végigtekinteni az üzletigazgatók során, akik a vasút üzletvitelét egymást váltva irányították:

Biehl Gusztáv	1876–1882
Krauss József	1882–1883
zebegényi Gründorf Vilmos	1883–1884
Stiny Lénárd	1884–1887

négy osztályfőnök:

Österreicher Géza	1888–1897
Goldstein Henrik	1888–1897
Mazaly Ignác	1888–1897
Schwarzenberger Mór	1888–1897

két osztályfőnök:

Mazaly Ignác	1888–1897
Goldstein Henrik	1897–1898

Goldstein Henrik	1898. I. 1–
Garlathy Géza	1900–1910. XII. 8.
Simai Tivadar lovag	1910–1913
Fábián Henrik	1913–1920
Csorba Gábor	1920. V.–1921. V.
Ripka Károly	1921. V.–1923. VI. 30.

osztályfőnökök:

dr Holl Jenő	1924. I. 1.–1938. VI. 21.
Martonosi Béla	1938. IV. 28.–1941. XII. 31.
dr Hartmann Jenő	1942. I. 1.–1946. XII. 30.

Sopron—Gedenburg.

Handwritten text in cursive script, likely a letter or document related to the building's history or construction.

Nr. 5455. Verlag: Josef Popper, Wien, II., Talborstrasse 1

A GySEV üzletigazgatóság legrégebbi fényképe – levelezőlapon.

Az épület az 1920-as esztendőket követő nehéz időszakban számos fontos nemzetközi tanácskozás színhelye volt. Ezeken megvitatták a nyugat-magyarországi területek átcsatolásával kapcsolatos, illetve később a soproni népszavazást követően rendezendő vasútforgalmi és vámkérdéseket. Az üzletigazgatóság tanácsterme szolgált ezeknek a tárgyalásoknak színhelyéül. Így 1922. február 24-én itt dolgozták ki a korábban már megkötött forgalmi megegyezések végrehajtásának részleteit, a „privilegiert” közlekedés módját.

1922. március 7-én az osztrák kereskedelmi miniszter Sopronon átutazva itt tárgyalta meg a soproni vezetőkkel a burgenlandi területeken lévő vasútvonalak jövőjével kapcsolatos kérdéseket. 1922 májusában ismét osztrák–magyar tárgyalások színhelye volt a GySEV tanácsterme. Ismét a kivételezett forgalommal, az osztrák vonatoknak magyar területen történő átmenetének még addig nem tisztázott kérdéseit tárgyalták meg az illetékesek.

A legnehezebb idők alatt nem volt idő az ünneplésre. Ezért a GySEV soproni tisztviselői kara 1922 decemberében ünnepelte Haich Károlyt, ünnepelte annak 10 éves évfordulóját, hogy átvette a vasút ügyeit a Részvénytársaság vezértitkárságán. Ebből az alkalmából az üzletigazgatósági tanácsteremben elhelyezték Haich Károly arcképét.

Ez a nagyméretű fénykép átvészelte az épületet ért két légitámadás okozta károkat. Eredeti keretéből valaki levágta, s ma az üzemtörténeti gyűjtemény értékes darabjaként annak előterében fogadja a látogatót.

Haich Károly 25 éves szolgálati jubileumán – szemben Radó Kálmán emléktáblájával – újabb emléktábla került a falra.

A GySEV üzletigazgatóság épülete a harmincas évek végén. (Fotó: Finta Béla)

A Sopronvármegye 1935. december 13-i számában tudósított az eseményről: *„A GySEV palotában leleplezték Haich Károly emléktábláját, melyet Haich Lenke, a leánya készített. 25 évvel ezelőtt állt a GySEV élére Batthyány Lajos gróffal Haich Károly. Saját jövedelméből 3500 Pengőt adott a GySEV-nél balesetet szenvedett munkásoknak, így fejenként 100 Pengőt kaptak.”*

A háborús készülődés idején az üzletigazgatósági épület alatti pinceterekben 6 óvóhelyet képeztek ki. Abba bevezették a távíróvonalakat és a telefonvonalakat is, hogy szükség esetén onnan is bekapcsolódhassanak a forgalom irányításába. Gondoltak az épületben lakó családok elhelyezésére is.

Amikor a légiriadók megkezdődtek, kevesen számoltak azzal, hogy Sopront is érheti légitámadás, de a gyakorlatok során felkészültek erre is. Morvay műszaki főtanácsos volt az üzletigazgatósági épület légoltalmi vezetője. Azt követően, hogy megkezdődött Magyarország ellen a szövetséges légierő támadásainak sora, az üzletigazgatósági óvóhely egyik részében a műhelyi tűzoltókból néhányan egymást váltva ügyeleti szolgálatot teljesítettek.

1944. december 6-án 11 óra 27 perckor kezdődött meg az amerikai légierők szőnyegbombázása Sopron város és Sopron GySEV állomás ellen. Erről részletesen beszámolt a forgalmi osztály eseménynaplójában Banemann János, a forgalmi csoportba

beosztott tisztviselő: *„...Az Üig épület előtt az utcára esett egy nagy akna, mely a szemben lévő házat, emeleit lebontotta. A palotát erősen megrázta alapjáig az akna robbanó hatása. Ablakokat tokostól kitépte, ajtókat tönkretette, mennyezeteket megbontotta stb. A légnyomás a Fabó féle lakásban összedöntött egy kályhát, ettől tűz keletkezett, emiatt a ház egyharmada kiégett. A tüzet a második hullám utáni szünetben vették észre. Az oltás csak akkor vehette kezdetét, amikor a gépek eltávoztak a város feletti légtérből. Addig a tűz elharapódzott és átégett az első emeletre is. Itt haláleset és sérülés nem történt. A munka itt egyelőre nem folytatható, egyes munkacsoportok magánlakásokba mentek dolgozni. Riadó 9.47–13.13-ig...”*

Az üzletigazgatóságra vonatkozó következő bejegyzés a naplóban a december 12-i eseményeket soroló beszámoló végén található: *„...Az ev Teológián 5-6 szoba lefoglalva, némi butor át van szállítva...”*

December 19-ről beszámolva Banemann János nem az épületről írt, hanem az üzletigazgatósági hivatalok új munkakörülményeiről: *„...Az irodai munka az állandó riadó miatt nehezen működik, mert délután az egyes helyeken, ahol volna elsötétítés, nincs világítás, ahol volna világítás, nincs elsötétítés. Az Egyetem épületében lévő 5 szobában 28-an dolgoznak, legtöbbször a tanteremben...”*

Az üzletigazgatóság egykori lakóiból máig él vasutunknak talán legidősebb nyugdíjasa, Schöberl Frigyes főfelügyelő. Még 1995-ben magnóra mondta visszaemlékezéseit, abból vettem a következő részletet. Schöberl Frigyes a háború utolsó szakaszában a 108. sz. vasúti rakodóépítő század parancsnoka volt: *„...1944-ben, amikor a zsidókat elhurcolták, a GySEV palotában két lakás megürült. Először megkaptam a Mátyás király utcai lakást. De Edőcs Pali, aki addig az épület Deák téri oldalán lakott, nem találta azt kellően napfényesnek, elkérte hát magának a naposabb lakást, én meg megelégedtem az árnyékosabbal is. Akkor az épület földszintjét még egészében magánlakások foglalták el. Portás akkor az épületben még nem volt. A földszint és az emelet között vasajtó állt, amit este valamelyik altiszt tartozott lezárni, reggel pedig nyitni. Ez a rácsos ajtó ma is megvan, de már nincs feladata.*

Egyik oldalról Szabó igazgató volt a szomszédom, a Martonosi igazgató pedig a Deák téri kapu felé lévő lakást lakta. Hasonló volt a másik szárny elosztása is.

1944 december 6-án a soproni első bombázást Fertőboz állomásról néztük végig a 108 sz. rakodóépítő század szerelvénye mellől. A bombázás után szerelvényünk egy részével bejöttünk Sopronba. A bevágásig jöhettünk vonatunkkal, onnan gyalog jöttünk be az állomásra. A soproniak először hazamehettek családjukhoz, a többieket azonnal az üzletigazgatósághoz irányították mentésre.

Valamennyire az én lakásom is átégett, de nem keletkezett jelentős kár. Feller Viktor a munkásőrszolgálatával, cserkészek, leventék, katonák hordták az épületből ki a berendezést. Olyan fejtellenül mentettek a GySEV vasutasok, hogy például az írógépeket dobálták az ablakokból az utcára, így azok persze tönkrementek. De fejtellenül hordták az udvarra is, amit értek.

A vasút szervei azonnal hozzáfogtak a károk helyreállításához, 3-4 hét után visszszaköltözhattunk lakásunkba. De március 4-én az újabb légítámadáskor bombatalálatok érték az épületet. Mi ezután a Patak utcába költöttünk...”

Sopron – a Király utca villamossal. A háttérben a GySEV üzletigazgatóság épülete. (levelezőlap)

Az üzletigazgatóságban esett kár egyelőre áttekinthetetlen volt. Olvastuk, hogy a mentésre kirendelt alakulatok tagjai fejtellenül és szervezetlenül végezték a mentést, de a kár az oltáshoz felhasznált nagy mennyiségű vízzel csak növekedett: iratkötegek, fontos műszaki rajzok áztak használhatatlanná, más kötegek a tűzben körbeégték, – a szorosra kötött iratokat nem lobbantotta lángra a tűz – s amikor azokat szétnyitották, szétpergett a megégett papír. Elpusztult a forgalmi osztály addig vezetett eseménynaplója is Egész Kálmán íróasztalfiókjában.

A csak kevésbé sérült épületrész helyreállítását azonban hamarosan megkezdte a pályafenntartás, így a forgalmi osztály részére kijelölték az I. emelet 9. és 10. számú szobáját: 1945. február 1-jén visszaköltözhetett az üzletigazgatóság épületébe, ahol még egy szobát igyekeztek a forgalmi osztálynak gyorsan helyreállítani, de ennek használatbavételére már nem került sor.

Február 5-én a forgalmi csoport szobájában kellett helyet biztosítani egy német Feldeisenbahn hadnagy számára. A forgalmi csoport másnap már megtudta a „vendég” érkezésének okát: a 105. Vonalparancsnokság bejelentette, hogy nagyarányú forgalom várható. Február 9-én pedig megindult az Ardennekből a keleti frontra irányított 6. páncélos hadsereg vonatainak futása.

Ennek a forgalomnak az akadályozása érte Sopront 1945. március 4-én a korábbiaknál jóval súlyosabb légitámadás. Ekkor a város mindkét pályaudvarát végigverték a bombák. Az eseménynapló erről beszámolva, egy mondatban kitért az üzletigazgatóság épületét ért újabb rombolásra: *„...Találat érte az üzletigazgatóság egyik szárnyát, bom-*

ba esett az udvarba: ezek a találatok, valamint az utcára és a házakra esett bombák az épületet súlyosan megrongálták..."

A rommá vált épületszárnyban, a Csengeri utcai oldalon lakott Szentgróti Kornél főfelügyelő családjával.

A család ma Svájcban élő idősebb, apja után ugyancsak Kornél nevet viselő fia az épület évfordulójára készülő dolgozat számára megírta a szörnyű napon átélteket: „Március 4-én vasárnap volt, szép napsütéses idővel. Édesanyánk még kora reggel mákos és diósbejglit sütött. Alig sült meg azok, megszólaltak a szirénák, rohantunk le az óvóhelyre. Sokan menekültek a palota óvóhelyére az ott lakókon kívül mások is. Mi a Csengeri utcai oldalon maradtunk a lépcsőlejárattal szembeni óvóhelyen. Jóllehet már nagyon tisztán hallottuk a repülőgépek zaját, egy német katonatiszt, aki az ugyancsak hozzánk menekült nagynénémnél volt elszállásolva, még mindig kinn állt az óvóhely páncélajtaja előtt. Többször mondtuk neki, hogy legfőbb ideje, hogy bejöj-jön, mert már a bombák robbanását is hallottuk. Azt válaszolta csak, hogy majd jön. Végül valaki közölünk bereteszelte az óvóhely ajtaját, mert már recsegett, ropogott a környék.

Szüleink is, mi is télikabátban voltunk. Remegett az egész épület, s a villany is kialudt. Semmit sem láttunk, ingott velünk az óvóhely és robaj, robbanások zaja hallatszott. Egyszerre valami kevés világosság szűrődött be a Csengeri utca felől. Méginkább megrémültünk, mert úgy láttuk, hogy az utca felől por és piszok szivárgott be az óvóhelyre. Ez pedig azt jelentette, hogy a pincfal is megsérült, és már nem nyújt kellő védelmet. Pedig az újabb bombaszőnyeg robbanásai is az állomás és a közöttünk lévő térség felől, közvetlen közelről hallatszottak. Jobbra-balra dülöngéltünk, ahogy a robbanások rázták az óvóhelyet. Nem tudom, meddig tartott ez a pokol. Végre amikor lefújta a szirénák a riadót, megmozdultunk. Amikor magamhoz tértem a pincében, télikabátom a fejem tetején volt és guggoltam.

Amikor kijöttünk, a német tiszt az óvóhely ajtaja előtt feküdt, törmelékekkel félig betakarva, holtan. Az udvarra érve láttuk meg, hogy a palota már nem palota, csak rom. Lakásunkból az udvari oldalon néhány falrészlet maradt meg, a Csengeri utcai oldalon semmi. Ami velünk volt a kis kofferban az óvóhelyen, az maradt meg az egész lakásból.

Miután az udvarról úgy láttuk, hogy valami megmaradt a konyhából, Öcsém vállalkozott arra, hogy felmegy és lehozza a bejglit, legalább azt megmentse. De csak néhány lépcsőfokon tudott felmenni, még az első emeletig se jutott.

Apám jó barátja, Lehner Tóni, aki a Bevételelőnörségen dolgozott, egy szobát ajánlott fel nekünk a házukban, a Malom utcában. Mi öten a ház egyik nem, éppen nagy szobáját kaptuk meg. Lehner Antal testvére, annak felesége és kislánya is a ház egyik szobájában húzódtak meg, őket egy korábbi légitámadáskor bombázták ki..."

A légitámadás következtében a forgalmi osztály és az állomás, valamint a vonalak között az értekezési lehetőség megszakadt, csak március 12-én sikerült hevenyészett kábellel helyreállítani a kapcsolatot. március 14-én a forgalmi osztály egy részét ismét visszaköltöztették az I. emeleti szobáikba, más részét pedig a Peck kávéházban helyezték el. Ezt követően a forgalmi osztály eseménynaplójába már nem került több bejegyzés egyelőre az üzletgazgatósági épületről. Tudjuk azonban, hogy a forgalmi csoport

ott dolgozott, amíg a forgalom irányítására befolyása lehetett, s ugyanott vette fel ismét a szolgálatot a harcok után, amikor már ismét szerepet kaphatott. A romépületben azonban véglegesen nem maradhatott.

Erről az időszakról hiányoznak a forgalmi osztály feljegyzései. Azokat Semjéni Oszkár vezette ugyan, de nem kerültek a Banemann János által gondosan vezetett és megőrzött többi részhez.

A GySEV üzletihgazgatóság épülete 1945. szeptember 12-én. (Fotó: Vaszkó Ákos)

A szovjet csapatok bevonulása után nem juthatott energia az üzletigazgatósági épületre, minden épkezláb ember az állomás, a pálya helyreállításán dolgozott. 1945. május 24-én kezdhetette meg a forgalmi osztály is a hivatali munkát. Egykorú feljegyzések arról tudósítanak, hogy az újra megindított vasúti ügymenetet intéző hivatalok legelőbb üresen álló üzlethelyiségekbe költöztek. Valamelyik részleg ismét használta a Peck kávéházat is.

Amikor már valamennyire rendeződtek a városi adminisztráció dolgai, működött a lakásokkal foglalkozó hivatal, a vasúti hivatalok számára magánlakásokat jelöltek ki az illetékesek. Amikor ezeket részben sikerült helyreállítani, beköltözhettek azokba a hivatalok is. Kivételt képezett a vontatási osztály, amely Sopron állomáson talált működéséhez megfelelő helyet.

Az üzletigazgatóság hivatalait viszonylag közel egymáshoz sikerült elhelyezni. Kezdetben küldönccel tartották egymással a szükséges kapcsolatot, de hamarosan ezeket a hivatalá lett lakásokat városi telefonnal is felszerelték:

A. Általános igazgatási osztály	Béke út 25.
B. Pályafenntartási osztály	Béke út 25.
C. Forgalmi osztály	Béke út 5.
D. Vontatási osztály	Sopron állomás
E. Pénzügyi osztály	Deák tér 25.
F. Kereskedelmi és díjszabási osztály	Deák tér 20.
G. Bevételellenőrség	Deák tér 20.
H. Anyagbeszerzési és ellenőrzési osztály	Alsólövért utca 3.
BBI. Betegbiztosító Intézet	Deák tér 22.

A vasút újjáépítésének, a forgalom rendbehozásának feladata mellett kis jelentőségűvé zsugorodott az üzletigazgatóság épületének ügye. Egy lett a környéken egymás mellett sorakozó romépület közül. Finta Bélának egy történelmi értékű fényképén - az állomási oktatóterem ablakából készítette - a háttérben jól látszik a GySEV palota. Előtte a Mátyás király utca földszintes házsorából megmaradt törmelék mutatja a szőnyegbombázás eredményét.

1945. szeptember 9-én a MÁV Igazgatóság értesítette a soproni üzletigazgatóságot, hogy másnap, szeptember 10-én MÁV bizottság utazik Sopronba különvonattal, és velük együtt utazik Haich Károly vezérigazgató is. A bizottság egy része Sopron állomás közös használatával kapcsolatos kérdéseket tárgyalt meg, egy másik része pedig Soprontól Győrig és vissza beutazta a fővonalat. A kimondott cél: a háborús károk felmérése, és az azok helyreállításához szükséges anyagiak összeállítása. A bizottsággal utazott egy fiatal történész és jogász, dr. Vaszkó Ákos. Ő több tekerics filmet fényképezett el ezen az úton. Egy felvételt készített az üzletigazgatóság Csengeri utcai leomlott sarkáról is. Négy hónappal a háború után még a palota előtti gyalogjárót sem tették járhatóvá.

1945/46 telén semmi sem történt az épülettel. Üres ablakszemekkel nézett a világra. A megmaradt ablakkeretek, ajtószárnyak azonban egyre fogytak, s a tetőszerkezet

gerendái közül sem maradt sok tavaszra. Tüzelőhiány volt ezen a télen, mindenki azzal fűtött, amivel tudott. A romok szabad prédává lettek.

1946 nyarán már történt valami állagvédelmi munka az épületen. Ahol a falak a tetővonalig épek maradtak, tehát a közép részen és a Deák téri szakaszon, ott a tetőszerkezeten végeztek munkát, hogy a további beázásokat megszüntessék. 1946. decemberében meghalt Haich Károly vezérigazgató.

A Csengery utcai szárny még 1954-ig romos volt. (Fotó: Finta Béla)

Az 1946. december 30-án megtartott igazgatósági ülésen a vezérigazgatói állásra dr. Hartmann Jenő igazgatót neveztek ki. Egyben úgy döntött az igazgatóság, hogy a soproni üzletigazgatóság, hogy a soproni üzletigazgatóság vezetését az addigi ügyrendszerről helyettes, Szabó László, a Pályafenntartási Osztály vezetője lássa el. Az igazgatói iroda eddig is az A osztály egyik szobájában volt berendezve a Béke út 25. sz. házban, tehát ugyanott, ahol a B osztály is berendezkedett, már csak ezért is jónak mondhatjuk a választást.

A politikai erővel ekkor még nem sikerült megegyezniük megfelelőbb személyben. Szabó László nem foglalkozott a politikával. Lelkes sportbarát volt, a labdarúgócsapat buzgó pártfogója. Hartmann kinevezésével ugyanakkor megkapta jutalmát, amiért a Szociáldemokrata Pártból átlépett a Kommunista Pártba. Szabó László nem vitázott a GySEV-en is egyre erősebb politikai vonallal, bár bizonyára ismerte a háttér-

ben zajló történéseket. Az évek múltak, de a soproni üzletigazgatósági épület körül nem sok minden változott, a városban sem volt gyors a helyreállítások üteme. 1948. december 14-én a Sopron vármegye a soproni épület-helyreállítások lassúságát panaszoló írást közölt. Sémelmelte azt is, hogy számos lakást hivatali célokra használnak fel, ugyanakkor, amikor a városban lakáshiány van.

Erre már a város illetékesei is lépni kényszerültek. Erről a Sopron megye 1949. január 12-én adott hírt: *„Felszólították a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasutat a költözésre. A Sopron megye legutóbbi felhívása nyomán a városi tanács felszólította a GySEV-et azoknak a lakóházaknak a kiürítésére, amelyeket az hivataloknak használ. Egyébként már előzetesen figyelmeztettek minden olyan hivatalt, mely lakóházakban volt elhelyezve...”*

A felszólításnak lett is valami eredménye, mert 1949 tavaszán megkezdték a palota ideiglenes jellegű helyreállítását. Egyelőre azonban csak a kevéssé sérült részeken, s a munkák ott is lassan haladtak. A Sopron megye 1949. július 29-én rövid hírben tette közzé az ezt magyarázó mondatot: *„A GySEV üzletigazgatóság épületének újjáépítését csak augusztus elsejéig tudják elvégezni, mert szakmunkáshiány következtében nem kapnak elég szakmunkást”*. 1949. szeptemberében ígéretet tett a GySEV illetékese, hogy rövidesen lebontják a Csengery utcai erősen romos épületszárnyat, hogy ne csúfítsa a városképet. Amikor a bontásra sor került, kiderült, hogy csak az omlásveszélyes falrészt szedik le. Amikor pedig ezzel végeztek, a járda vonalában embermagasságú téglafallal vették körül a csonkolt, bontott épületrészt. Finta Béla ilyen állapotban is megörökítette az épületet. Fal ide, fal oda, riasztó képet nyújtott a romépület.

A GySEV szakszervezeti Területi Bizottsága „Területi Közlöny” címmel 1949–1950-ben propagandakiadványt készített. Ehhez teljesítményi jelentést állítottak össze az 1949-es évről az egyes szakszolgálatok. A Pályafenntartási szolgálat által készített jelentésben találtam a következő mondatokat: *„...helyreállítottunk egy rombadőlt üzletigazgatósági épületet 50 irodahelyiséggel. Az igazgatósági épület elkészültének folyamányként az eddigi hivatalokkal elfoglalt városi lakások kiürültek...”*

Az eddigi hivatalnak használt lakások közül azonban a Béke út 5. számú épületben a forgalmi osztály által addig elfoglalt lakások nem kerültek vissza polgári használatba. Csorna állomás éléről Horváth József intézőt, Kapuvár állomás vezetéséről Nyoszoli Imre intézőt politikai indíttatású döntésre le kellett váltani. Mindkettőjüket jobb megoldás híján behelyezték az igazgatóságba, és beköltöztették a felszabadult lakásokba.

A Csengery utcai szárny újjáépítésére 1955/56-ban jutott pénz. Vállalati munkában készült a helyreállítás. Az ehhez szükséges felvonulási épületeket úgy építették meg az udvaron, hogy azok eredeti feladatuk betöltése után is megmaradhassanak. Így már 1956 őszén, a forradalom idején az egyik részben berendezett klub működött. Wiedemann Jenő a pályafenntartási osztály nyugdíjasa vezette azt.

Ez a klub azonban igazán csak ezt követően vált forgalmassá. Pártbizottsági vezetők, kártyakompaniák alaposan „belakták” azt. A közeli Köztársaság utcai pártházból összeszokott társaság érkezett oda esténként, s a GySEV politikai hatalmasságaival szórakoztak. Az épület régi igazgatói irodáját a földszinti sarokszobában Szabó László igazgató vette használatba a visszaköltözés után, de inkább a Pályafenntartási osztály-

ban intézte dolgait. Rövidesen helyébe kijelölték az új, a végleges igazgatót. Ez már 1949 októberében megtörtént, azonban a GySEV MDP üzemi szervezetének kijelölését csak több hónappal később hagyta jóvá a szakminiszter, s csak 1950. február 8-át követően – amikor a jóváhagyást a 346. igazgatósági ülésen bejelentették, vehette át hivatalát és hivatali helyiségeit Illiás József, az első munkásigazgató.

A GySEV üzletihgazgatóság épülete. (Fotó: Finta Béla)

Akkortájt az üzletigazgatóság pinceterében Frank András öreg műhelyi asztalos dolgozott, s apró műhelyében pofozta helyre a megmaradt bútorokat, vagy készített újakat az arra érdemes tisztségviselőknek. Hatalmas, új íróasztalt kapott Illiás Jóska bácsi is. Kellett, hogy a hatalmasra méretezett Szabad Népet kiterítse rajta. Akkor szinte kötelezően ezzel illet kezdeni minden magára valamit is adó vezetőnek a napi munkát.

A „palota” azonban az épület teljes helyreállítása során sem kapta vissza igazi eleganciáját. Költségvetési okokból nem épültek meg a valamikor azt díszítő tornyok, ezáltal lapossá vált a hatalmas épület. Az új vezetés természetesen leszedette az első lelkesedésből még visszarakott keresztet a lépcsőházban, és útjában volt Haich Károly bronztablája is. Azt valamelyik jobbérzésű altiszt talán, felrakta a padlásra. Már Lisiczky igazgató idejében felfedezte valaki, és én hamarosan beillesztettem a második emelet leghátsó sarkában berendezett üzemtörténeti gyűjtemény anyagába, s kiraktam az előtérbe. Lisiczky Lajost nem aggasztotta a megbecsült egykori vezető emléktablája, de amikor egy alkalommal Benkovics Dezső vezérigazgató is feltévedt a II. emeletre, levette azt. Neki kellemetlen volt...

Került viszont az épületbe más, korszerűbb díszítés. Della Pietra Steiner Antal soproni festőművésszel festette meg a vasút Lenin, Sztálin és Rákosi egészalakos, az életnagyságnál is nagyobb képeit. A földszint és az első emelet közötti fordulóban egymással szemben függött a két tanítómester, az I. emeleten pedig „legnagyobb magyar tanítványuk” arcképe. A forradalom idején lekerültek a festmények, majd hónapokkal később átfestette azokat a művésszel az igazgatói döntés, s Petőfi, meg Kossuth került a keretekbe. Sokat mosolyogtak a változáson az akkori vasutasok, s találgatták, melyikük is áll Sztálin csizmáiban a képen.

Persze rendszeresen került alkalmi díszítés is az épületbe. 1953-tól egy-egy kommunista ünnep alkalmával nekem kellett „dekorálni” a folyosót jelmondatokkal, alkalmi nagyalakos, szénrel rajzolt grafikai díszekkel, amint azt a forgalmi osztály főnöke, Várallyai Jenő megszabta.

1960 után az épület külső dekorációja kapott nagyobb hangsúlyt. Lisiczky Lajos vasútigazgató arra helyezte a fősúlyt annál is inkább, mert május 1-jén gyakran a „bronzangyal” elé állították fel az addigra már Május 1-ről elnevezett térre a dísztribünt, s ilyenkor láttatni kellett a hatalom helyi képviselőivel a GySEV-épület dekorációját.

Alig hogy ismét az egész épület helyreállításra került, albérlőt is kapott: a Deák téri (akkor Sztálin térnek hívták) szárny II. emeletére költözött a MÁV Pályafenntartási Főnökség. Amikor ez átvette a GySEV pályafenntartási feladatait, kinőtte a Kossuth úton bérelt helyiségeket, jutott hely számára a palotában. Előbb ennek munkatársai is a főlépcsőt használták, majd a melléklépcsőházat jelölték ki számukra, ott, ahol évekig Czimber doktor is rendelőt kapott. Albérlésben addig lakott a pályafenntartás a palotában, amíg terjeszkedni akarván a GySEV is, a Déli pályaudvaron meg nem ürült a raktárhivatali és vámépület.

Az épület életének második 50. évében számos tekintetben megújult. Fel sem tudom sorolni valamennyi új létesítményt. A legfontosabbal kell kezdenem: már 1949-ben a lépcsőház alá megépült a porta. Akkor javában „dühöngött” az éberség. A portán a belépőkről naplót vezettek, máskor belépőcédulát kaptak az érkezők. Ezt láttamoztatni kellett azzal, akinél dolgát intézni valaki megfordult. Eleve ideiglenesnek szánták ezt a megoldást – levegőtlen, bűdös lyuk volt ez, – ezért elkészült a Mátyás király utcai bejárati lépcsők mellett a mai porta. Ez mindmáig alig változott. Csak Németh Sándor, Münnich Miska, Edlinger Miska meg a „Römi” adták át a szolgálatot az új portásoknak. Ide valamikor a vasút rokkantjai kerültek. Nyul Pista bácsi valamilyen csempészakció során esett a kőszegi vonat alá a harkai oldalon. Münnich Miska kocsirendező tragikus véletlen következtében veszítette fél lábát. A másik Miska szívproblémái miatt kapta ezt a feladatot.

Ebbe a társaságba tartoztak a hivatalos szolgák. Egyenruhában jártak, de nem viseltek rangjelzést. Ehelyett a zubbony gallérján a GySEV cégjelet viselték, hátul közepén vitézkötéssel. Ők takarítottak, télen fűtötték is a nekik kiosztott irodákat. Mentek reggel az állomásra a postáért, s vitték ebéd után azt az állomásra. Télen segítőt kaptak: egy-egy olyan munkást, aki felhordta a pincéből a folyosókon elhelyezett tüzelőtartó ládába a szenet, a fát. Szállt a szénpor a folyosón, amint a vasputtonyából belezdította a szenet, de ezt a legkényesebb tisztviselőnek is tudomásul kellett venni...

munkaidő az üzletigazgatóságban a háború előtt napi hat óra volt: reggel nyolctól délután 14 óráig. Később a központi szolgálat munkaideje is napi 8 óra lett. A pontos reggeli megjelenést mindenkitől elvárták, osztályonként jelenléti naplót vezettek. Amikor 1949-ben ismét visszaköltözött az igazgatóság, reggel a munkakezdést, délután a munkaidő befejeztét csengő jelezte, akár az iskolában. Lisiczky Lajos igazgató szüntette meg ezt a gyakorlatot, gyerekesnek tartotta. Ő vezette be a rugalmas munkaidőt, a bélyegzőóra és a kártya használatát.

A GySEV palota mai összképe. (Fotó: Finta Béla)

A teljes helyreállítás után igen fontos intézménnyel gazdagodott az igazgatóság: az üzemi konyhával. Vezetőjéül Szabados Józsefet választották a vasút vezetői, de mindig ott volt mellette – mögötte Nitsch Károly, a III. osztály főnökhelyettese. A rossz nyelvek szerint a vasútnál jobban értett a konyhához, hiszen tanult mestersége is hentes volt. Eleinte két menüvel indult a konyha, s választani lehetett a kettő közül, de hamarosan egyszerűsíteni kellett a konyha üzemét, s maradt egy. Szívesen vették a konyha beindítását a munkatársak, csak néhány a közvetlen közelben lakó rohant még ezután is haza ebédelni.

Az újra felépített szárnyba két vasutascsaládot is beköltöztettek az ott kialakított szolgálati lakásokba. Finta Béla, a vasút légtalmi parancsnoka és Bónis Lajos, a soproni állomásfőnök kapott ott lakást, s lakott a hatvanas évekig, míg a vendégszobák és újabb hivatalok kialakításához nem lett szükséges ennek a két lakásnak megszüntetése. A forradalom, majd a szovjet megszállás és a megtorlás eseményei a GySEV-en is jókora vihart kavartak. Legelőbb Illiás József igazgatót áldozták fel: nyugdíjazták, s egyidejűleg Csamangó Henriket hozták Sopronba, előbb kormánybiztosként, majd megbízott igazgatóként. Néhány hetes működés után a vasút budapesti vezérigazgatóságának élére helyezték Csamangót, s a soproni igazgatóság vezetésével Várallyai Jenő főfelügyelőt, addig a III. osztály vezetőjét bízták meg.

A torzalkodások ezután sem szűntek meg. Végül a rendteremtés kemény eszközeként a GySEV felügyelőbizottságának döntésére 1959-ben Várallyai Jenőt is felmentették a soproni igazgatóság vezetése alól, s áttéve a MÁV létszámba, Miskolcra helyezték. Az igazgatói teendők ellátásával pedig Banemann János főfelügyelőt bízták meg, a forgalmi osztályvezetői megbízás érintetlenül hagyása mellett.

Az intézkedést átmeneti megoldásnak szánták: 1960. június 16-án Lisiczky Lajos MÁV főfelügyelő vette át az igazgatóság vezetését. Kemény fegyelmet, alaposabb munkát követelt, de a teljesítményt meg is jutalmazta. Az egymást követő években addig soha nem látott forgalmat bonyolított le a GySEV. A tranzitforgalom minden addigig felülmúlt. Többek között merész jutalmazási rendszert vezetett be az elegy mozgás meggyorsítására. A vezetése alatt bevezetett, a forgalom ésszerűsítését szolgáló intézkedések sokat segítettek.

A gondokat növelte előbb a magyar, majd az osztrák fővonal átépítésének feladata. A vasút személyforgalmának átszervezése, a négytengelyes kocsik forgalomba állítása, a motorosüzem korszerűsítése csak egy-egy mozzanata, területe annak a munkának, ami a GySEV palotából kiindult.

A krónikásnak nincs helye, hogy mindazt, ami ezekben az években történt, felsorolhassa. De jutott pénz és energia arra is, hogy az épület megszépüljön. Nogga Árpád új portált tervezett a főbejárat jellegtelene kapuja helyébe. Folyosói márvány burkolatot kaptak, az étterem délutánoként klubfeladatot látott el, és elkészült egy üzemtörténeti gyűjtemény. Megépült az egész épületben a központi fűtés: nyugdíjba mehetett a szenesember, meg Grünwald Marci bácsi, a cserépkályhák mestere.

Lisiczky Lajos nyugdíjazásakor ismét a MÁV-ról helyeztek Sopronba vezetőt a Deák téri palotába (a tér akkorra már megint visszakapta régi nevét 1984-ben. Lisiczky még tervek sorával tette be maga mögött a kaput, de megvalósításukra a Mindenható már nem adott időt.

Megyik Ferenc 1982–1992 között állt a soproni GySEV igazgatóság élén. Nyugdíjazásakor a GySEV saját nevelésű fiatal emberét, Józán Tibort állították az igazgatóság munkájának irányítására, aki éveken keresztül üzletkötőként dolgozva európai kitekintést szerzett. Gyakorlatára a GySEV jövő feladatai, fejlesztésének távlataihoz szükség van. Jól képzett munkatársi gárda segíti ebben valamennyi szakszolgálat területén.

Természetesen nem maradhatott változatlan ebben maga az épület sem. 1986/87-ben mindkét szárnyépületet bővítették, valamennyi nyílászáró szerkezetét kicserélték, s éppen csak befejeződtek a tetőzet felújításának, megújításának munkái. Egy öreg

kolléga, – talán már 30 éve – megjegyezte az egyik irodaátalakítást látva: – Ebben a házban talán már egyetlen téglá sincs az eredeti helyén! Lehet. Azonban a vasútüzem folyamatos fejlődését csak így szolgálhatta 100 éven át, s szolgálja bizonyára még évtizedeken keresztül is.

Irodalom

Lovas Gyula: A GySEV története 1945–1972 között
(Magyar Vasúttörténet 6. kötet, 361-372. Bp., 1998.)

Lovas Gyula: Sopron vasútjai a második világháborúban
(Soproni Szemle, 1965. 1. szám)

Források

A kéziratban elkészült, a GySEV egy-egy történeti szakaszát tárgyaló összefoglalások és személyes emlékek. Az összefoglalásokhoz visszaemlékezéseket, hivatalos lapokat, naplókat, rendelkezéseket, iratokat, sajtóban megjelent híradásokat használtam fel.

- 100 éve szolgálja a vasútüzemet a GySEV soproni palotája
- A 100 éves soproni GySEV palota
- Emlékek a soproni GySEV palota 100 esztendőjének jubileumán

A soproni Fabricius-ház középkori régészeti kiállításán, az első terem bejárata mellett, egy vörös márványból faragott, töredékes sírkő vonja magára a figyelmet.¹ Az egykori sírkőlap jobb felső sarkát hordozó töredék keretsávján gótikus minuszkulás körirat fut, az eredeti sírkő feliratának elejével és végével: + *Anno domi[ni]... [f]undator huus cenoby*. A kerettől enyhén mélyülő mező felső részén domborművű ábra látható: jobbra dülő, kisméretű címerpajzsban (talprésze letörött) bal haránt helyzetben madárlábon álló, balra néző sasszárny – ez az Osl nemzetség, ezen belül a Kanizsai család címere.² A pajzs bal felső sarkán balra néző csöbörsisak ül, egyszerű szemréssel és kereszt alakú oldalnyílással, alul a pajzs oldalai mentén futó, visszahajló végű peremmel. A sisak tetejéről előre és hátra egy-egy „pozsgás levelű”, indaszerű takarófoszlány indul. A sisak fölött a balra néző szárnyas sasláb mint sisakdísz ismétlődik. A felső keretszakaszon a belenyúló sisakdísz fölött kialakult háromszögű mező hegyes csúcsában hegyben összefutó két vonal látható, szélesebb végében pedig geometrikus családjegy, alighanem kőfaragójel: andráskereszt, a jobb haránt szárának felső részén keresztátkötéssel, alsó részének végén hátsó dúccal, a bal haránt szárának felső végén hátsó támasszal.

A darabot már Csapkés Kálmán a Kanizsai családhoz kapcsolta,³ de Tompos Ernő a hasonló címert használó, rokon Ostffy családhoz kötötte.⁴ A múzeumi hagyomány szerint Csornáról származik.⁵ A feliratának végén szereplő, kolostoralapításra utaló szövegrészt azonban a csornai premontrei prépostságra még annak ismeretében sem igen lehetett vonatkoztatni, hogy a Kanizsaiak – más rokon családokkal együtt – a még a 13. században alapított intézménynek kegyurai voltak, és azt a címerdísz jellege alapján a sírkővel kapcsolatba hozott, 1427/28-ban elhunyt Kanizsai István ajtónálló-mester és testvérei maguk is adományokkal gazdagították. Kanizsai István valóban alapított azonban kolostort, mégpedig a ferencesek számára, Kismartonban (Eisenstadt, ma Ausztria), így a középkori arisztokrácia tagjainak sírköveit feldolgozó tanulmányainkban Engel Pál javaslata alapján a faragvány kismartoni eredetét tételez-

¹ A jobb és bal az alábbiakban mindig heraldikai értelemben szerepel.

² Az Osl nemzetség címeréről összefoglalóan: Csoma József: Magyar nemzetségi címerek. Budapest 1904. 133-138.

³ A Soproni Múzeumban található sírkövekről készített, kéziratos katalógusában.

⁴ Tompos Ernő: Sopron címeres műemlékei. Arrabona 18 (1976) 148.

⁵ Dávid Ferenc szíves közlése.

tük fel, és Csornára való átszállítását ahhoz az eseményhez kötöttük, hogy 1445-ben a család Kismartont elvesztette.⁶

Zala megyében már régóta ismert volt egy másik középkori Kanizsai-sírkőtöredék is, amelynek mezője ugyan üres, de a köriratában olvasható *nicolvs de Kanisa condam mag(iste)r* egyértelműen meghatározta, hogy a fenti István bátyjának, Kanizsai Miklós tárnokmesternek (+1404) a 15. század elejéről származó, ugyancsak vörös márványból készült sírlapjáról van szó.

A kanizsai sírkő soproni töredéke (Fotó: Lóvei Pál)

Ezt a darabot a zalaszentgróti római katolikus templom déli oldalkápolnájában egy Csáky „grófocska” (nyilván gyermek) sírja felett használták fel másodlagosan, kripta-fedlapként, ott látta és írta le Römer Flóris 1863-ban.⁷ 1980 táján a padlóból felszedték, és a főoltár mögött a szentély falához támasztották. 1995-ben tartós letétként a nagykanizsai Thúry György Múzeumba került. Erről a faragványról már a 20. században az a vélekedés terjedt el, hogy a kisszentgróti ferences templom romjai

⁶ Engel Pál-Lóvei Pál-Varga Livia: Zsigmond-kori bárói síremlékeinkről. *Ars Hungarica* XI (1983) 28-29.; 4. kép; Engel, Pál-Lóvei, Pál-Varga, Livia: Grabplatten von ungarischen Magnaten aus dem Zeitalter der Anjou-Könige und Sigismunds von Luxemburg. *Acta Historiae Artium* XXX (1984) 47.; Engel Pál-Lóvei Pál-Varga Livia: Főnemesi sírkövek a Zsigmond kori Magyarországon. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. Fügedi Erik. Budapest 1986. 219.

⁷ Römer Flóris jegyzőkönyvei XII (1863) 41. (Országos Műemlékvédelmi Hivatal könyvtára); Römer Flóris: *Archaeologiai levél Zalamegyéből*. *Vasárnapi Ujság* 10 (1863) 346.

közül vitték a 18. század közepén a zalaszentgróti templomba.⁸ Eredeti származási helyeként Németh József az örményesi pálos kolostort adta meg,⁹ majd pedig a Kanizsaiak, vagy maga Kanizsai Miklós által alapított két pálos kolostor – Örményes, 1378 előtt, valamint Szentpéter, 1381 előtt – valamelyike merült fel lehetséges származási helyként.¹⁰

Meg kell jegyezni azt, hogy a biztosan Kanizsai Miklóshoz köthető töredék mellett Kanizsai István személye leginkább azért vetődött fel a soproni darabbal kapcsolatban, mert két különbözőnek vélt Kanizsai-sírkőhöz kellett – a töredékek stílusa alapján közel egy időben – megfelelő személyt találni.

Vikár Tibor helytörténész jóvoltából néhány éve került a zalaegerszegi Göcseji Múzeumba Tiborcz István zalacsányi plébánosnak Deák József kehidai plébános 1837–1838-ra vonatkozó irataiból szerkesztett kézirata Kehida, Csány, Örményes és környékük múltjáról.¹¹ A Zala megye millenniumi tanulmánykötetébe tervezett sírkőtanulmányhoz¹² szolgáló adalékként Vándor László hívta fel a figyelmemet a kéziratra, amelyben megtalálható volt egy sírkőtöredék rajza is. Egy pillantás elég volt az ábrára ahhoz, hogy kiderüljön: a kalandos sorsú soproni–csornai–kismartoni kőfaragvány eredeti lelőhelyéről tudósít a becses íromány. A töredéket a leírás alapján néhány nappal 1837. november 6. előtt szállították, sok más kővel együtt, Örményesről Kehidára, Deák Antal udvarára.¹³ Nem tudjuk, hogy mikor került Sopronba, talán a Deák családdal jó kapcsolatban álló, soproni történész Paúr Iván útján.¹⁴ Idővel az örményesi pálos kolostorból való származása elfelejtődött.

A töredék eredetének meghatározását követően azonnal felvetődött annak lehetősége, hogy a most már bizonyítottan azonos környékről előkerült két töredék esetleg összetartozhat. A keret egyező szélességi mérete, az egyforma betűfaragás, a kereten a perem mentén végigfutó, vésett vonal ezt valóban igazolja is.

A valamikor szabályosan feldarabolt kőlap két töredéke között a jobb hosszoldal feliratának feltételezhető kiegészítését figyelembe véve egy mintegy 30 cm széles sáv hiányzik. Míg a soproni töredék egyik oldala letört, addig a zalaszentgróti darab a kőlap teljes 123,5 cm-es szélességét mutatja. Így a sírkő eredeti befoglaló mérete kb. 225x123,5 cm lehetett, a kőlap legnagyobb vastagsága kb. 17 cm. A kereten mélyített sávban domborúan faragott, gótikus minuszkulák alkotta körirat, a Rómer Flóris által még látott, ma már kivehetetlenné kopott részleteket is figyelembe véve, a rövidítések feloldásával így alakul: + Anno domi[ni] ... / ... martii obiit mag[iste]r . nicolvs + / *de Kanisa condam mag[iste]r + / thauarnicorvm Regalis ... [f]undator huus cenoby.*

⁸ Dornay Béla-Vigyázó János: Balaton és környéke részletes kalauza (Részletes Magyar Utikalauzok 7.). Budapest 1934. 364.; Genthon István: Magyarország műemlékei. Budapest 1951. 520.; Genthon István: Magyarország művészeti emlékei 1. Budapest 1959. 437.

⁹ Németh József: Zala megye műemlékei. Zalaegerszeg 1977. 101.

¹⁰ Engel-Lővei-Varga 1983. i. m. 28.

¹¹ Örök emlékiül. Kehida, Csány, Barátság, Örményes, Kustányi kápolna 's remete-lak múltját illető íromány. Kehidai néhai Plébános Deák József kézirataiból szedegette Tiborcz István csányi plébános.

¹² Lővei Pál: Középkori sírkövek a történeti Zala megye területén. In: Vándor László szerk.: Zala megye a középkorban. Zalaegerszeg 2000. (megjelenés alatt)

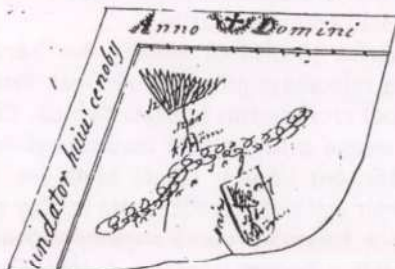
¹³ Bejegyzés 1837. november 6-i kelettel, a töredék rajzával.

¹⁴ Dávid Ferenc felvetése.

¹⁵ Szögletes zárójel jelöli a szövegből jelenleg hiányzó, lekopott vagy kitörött részeket, amelyek azonban kikövetkeztethetők.

annak helyen kilátásó körmökkel a régisej va-
lóságát nemcsak képretréti, de világosan szem-
elérterjeszti, mely valóságos emléke a Kamissai
Grófoknak, is így ezen mostani talmány is a
paztálás által is bebizonyodik Pázmány' exoté-
állítására: Hogy Kamissaiak' alapítása." Tehát az
1688. é. ex. tendőnek is igaznak kell lenni.

Azon márvány-darabnak ez a formája:

Hertelendy. Gáspárnak 1710 körül, ki még
az ugynevezett Huszáfaluban, Kéhidai helyben hol a
kőpárna van. Sági Kristina feleségével zárt, fia Her-
telendy Gábor 1740-ben a mostani Kéhidai Késtelepből,
melyet épített, látom jött, ennek egyetlen bejárat
Annát elvette Deák Gábor, kit idővel a sz. szék el-
választott különb, a Soproni Bencében lakván, sok adó-
ságot csinálván a sors így hozta magával, hogy ennek
sok hasznos & hasznátalan irrományai a Kéhidai Kés-
tely pallásán két ládában & azon kívül is hányódott
1810-től 1825-ig ekkor én magam igézeskedtem & F.
Deák Terencia Urnak kezére adtam, & ekkor már 31
éves pap volt Kéhidán.

1838. 10. 6. h. h.

Des örömet szerezniemnek tartottam volna
hely. rimen irrományait megmutatni, hol már most sem
mi érdekem látni való, amint esenkedhetem, nincs!
- Még emlé' volt, adig több vizkezől hozzá vezető
szekkerítale nyomanéki - udvara, kertje, az egész mel-
lekben épületeinek falisámainál ott hagyott mindennyi
nyri köves, taglis helyomienek jelei meglepik voltak!
- ott moston s.otta tartott különféle nagy dívó,
sit.

Tiborcz István kéziratának egyik oldala a soproni sírkőtöredék rajzával.

A felirat vége tehát az örményesi pálos kolostor Kanizsai Miklós általi alapítására utal. A kerettől enyhén mélyülő mezőnek csak felső részét foglalja el a fentebb már leírt, heraldikus ábra.

A középkori Sopron megye tehát „elvesztett” egy sírkövet, a soproni helytörténet azonban a csornai–kismartoni rejtély megoldását követően azonnal „nyert” egy újabb problémát: található-e esetleg arra vonatkozó forrásadat, például Paur Iván hagyatékában, hogy miképp jutott Zala megyéből a Kanizsai-sírkő egyik darabja Sopronba?

KŐHEGYI MIHÁLY – SZEMÁN ATTILA

Svaiczter Gábor alsó–magyarországi
főkamaragróf mint gyűjtő

Svaiczter Gábor, teljes nevén Svaiczter Gábor Miklós (1784–1845) alsó–magyarországi főkamaragróf nemcsak jó hivatalnok, hanem korának egyik legtehetségesebb, jól képzett bányamérnöke is volt. Ezen kvalitásai garantálták, hogy a történelmi Magyarország bányászatának legfőbb vezetőjeként kiválóan tudott működni. Személye ennek megfelelően a Központi Bányászati Múzeum állandó kiállításában is megjelenik. Névéhez nemcsak a helyi jelentőségű Aranyida aranybányájának megmentése és ismételt üzembehelyezése fűződik, hanem a még ma is működő nagybányai bányaüzem és később a selmecbányai bányászat újraindítása is. E bányákat már a XIX. század elején becsukásra ítélték, s csakis Svaiczter Gábor áldozatkész és hozzáértő munkájának köszönhették létüket.¹

Svaiczter Gábor, mint bányász drága- és féldrágaköveket is gyűjtött, mint azt utolsó egyenesági leszármazottja, Svaiczter Béla leveléből tudjuk.² Szorosan kapcsolódik e gyűjteményeihez gemmagyűjteménye is – erről szintén az említett levélből tudunk –, mely már átvezet a régiségek világába.

Svaiczter Gábor kiemelkedő bányászati tevékenysége mellett ugyanis ismert régiséggyűjtőként is szerepelt. A nagybányai múzeumot 1904-ben alapították, s ugyanebben az évben kiadott első útmutatója³ több ide tartozó adatot árul el Svaiczter Gábor és a Svaiczter-család ezirányú érdeklődéséről és tevékenységéről. Kiderül belőle, hogy, mint a város, sőt bányaváros közelmúltjának híres személyisége, Svaiczter Gábor maga is érdekes volt a városi múzeum számára. A bányászati emlékek függelékéül kiállították „Svaiczter Gábor körmöcbányai főkamaragróf” bányászati tárgyú dolgozatainak kéziratait, szabadkőműves jelvényeit stb. Ezek közt akad egy 1584-es évszámú díszes sárgaréz körző is, ami bizonyítja Svaiczter régiségek iránti ragaszkodását.⁴ Sőt a bronz-

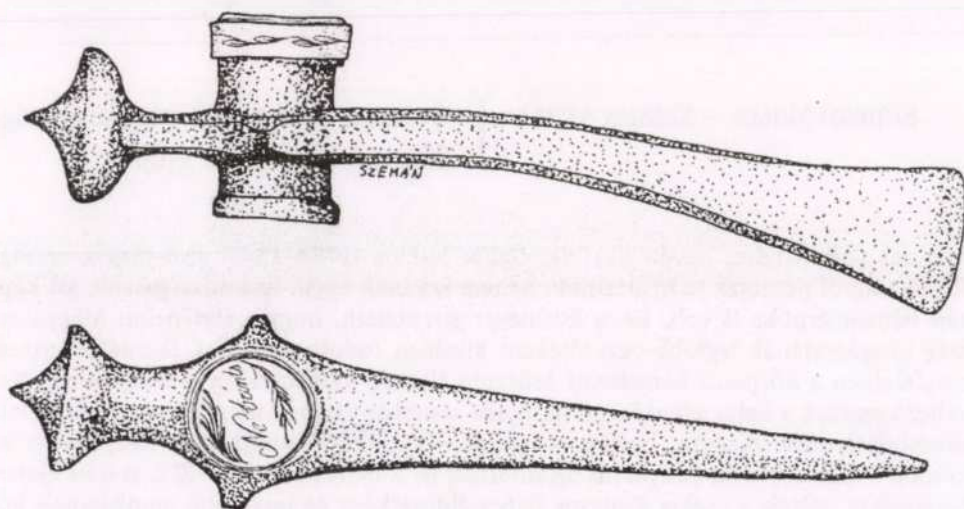
¹ Gedenkbuch zum hundertjährigen Gründung der Königl. ung. Berg- und Forst – Akademie in Schemnitz, 1770–1870. 278–286.p.

² Az 1974. júli. 12-i dátumozású levél a tárgyak megvételével kapcsolatos, és a Központi Bányászati Múzeumban az 192/1974 ikt. sz. alatt található.

³ Útmutató a Nagybányai Városi Múzeum gyűjteményeihez Bp. 1904. bevezető: Schönherr Gyula (p.5-12), vezető: Semayer Vilibáld (p.13-85)

⁴ Útmutató... p.55.

kor leletei közt 21. sorszámmal szerepel egy „Bronz csákány, modern fanyélre alkalmazva”, mint néhai Svaiczter Gábor kamaragróf gyűjteményének darabja.⁵ Ez úgy gondoljuk, a legszorosabb párhuzama lehet annak a Központi Bányászati Múzeum gyűjteményében található bányászfokosnak, melyről néhány éve egy kisebb közlemény is megjelent.⁶ A földből előkerült bronzcsákányt nem a bronzleletek jellegzetes zöld patinája fedi, tehát megtisztították és alkalmassá tették a használatra.

Svaiczter Gábor fokosa

Vagyis koptatóval ellátott nyélre erősítették, aranygyűrűbe foglalt heliotróp féldrágakövel díszítették, s így a főkamaragrófi hivatalhoz méltóvá tették. Persze a darab különlegességét a korabeli művelt társaságok szemében elsősorban annak bronzkori származása biztosította, hiszen a régészet ekkor már, illetve még, elsősorban a főúri passziók közt szerepelt. Ez utóbbi darab jól mutatja, hogy Svaiczter Gábor mindennapi használati tárgyai között is szerette használni régiségeit. A sétabotként használt fokost nyilván gyakran vette kézbe, s – különösen élete utolsó, mozgásszervi betegségekkel küzdő évtizedében – mindennapos használati tárgyának tekinthetjük.

E két bronzkori tárgy létéből következtethetünk arra, hogy Svaiczternek egész gyűjteménye volt régiségekből, nem csak egy-egy darabja. Nem egyedül Svaiczter Gábor volt azonban érzékeny a régiségek iránt a családban. Úgy tűnik sikerült ezt a nemes szenvedélyt utódaiba is beoltania.⁷

⁵ Útmutató... p.23.

⁶ Szemán Attila: Svaiczter Gábor bányászfokosa Bányászati és kohászati Lapok, Bányászat 129(1996) 496-498.p.

⁷ A múzeum adományozói közt az első sorokban ott van Svaiczter Ilka, mint aki a múzeum számára könyveket juttatott. Egy oszlopfő töredéke a Mátyas-kori országcímerrel, melyen felismerhető a hollós szívpaizs, szintén Svaiczter Ilka adományából került a múzeumba. Svaiczter Gábor emléktárgyait is jórészt a családtagok ajándékozták a múzeumnak, s ezek között jelentékeny szerepet vállalt Svaiczter Gábor alezredés, aki többek közt az említett bronzcsákányt is adományozta. Svaiczter Ilona a főkamaragróf unokája

Svaiczter Béla említett levelében ajánlotta fel a Központi Bányászati Múzeum számára a tulajdonában levő reliquiákat. Ebben sajnos pénzgyűjteményről szó sincs, mégis több adat is amellett szól, hogy ilyen bizonyosan létezett. Svaiczter Béla ugyanis később eladott egy 6 db-ból álló kis aranypéNZ-kollekciót is a Központi Bányászati Múzeumnak a főkamara gróf egykori személyes tárgyai között.⁸

I. Mátyás aranyforint 1480. K-P

I. Lipót dukát 1689. N-B / P-O

A levél, melyben felajánlotta, nem maradt meg, de a vásárlás bizonylatai, s az érméket tartalmazó zacskók Svaiczter Béla kezeírásával meghatározva, bizonyítják azok hovatarozását. Ezek mind régibbek Svaiczter Gábor koránál. Következésképpen csakis régipéNZ-gyűjteményből származhatnak, amit a kamaragróf gyűjtött. Az összetétel nincs pontos sorozatban, de azért rendszer szerint gyűjtöttnek tűnik. A hatból két darab sérült, gyenge állapotú. Ezen ismérvek alapján feltételezhető, hogy egy sokkal teljesebb, jó gyűjtemény maradványaival, esetleg csak a belőle kiválogatás után meg-

volt, Svaiczter Gábor huszár alezredes pedig, a főkamara gróf fia (Nagy Iván: Magyarország családai X. köt. Pest, 1863. 414. p. Svájczter írásváltozatban)

⁸ 74.7.1. I. Mátyás aranyforint 1480 K-P CNH II.210.

74.7.2. I. Lipót dukát 1689 N-B / P-O – rossz megtartású

74.7.3. II. Ferdinánd dukát 1632 K-B – rossz megtartású

74.7.4. I. Lipót 1/6 dukát 1690 N-B

74.7.5. Ferenc 1/4 dukát 1762 N-B

74.7.6. II. József 1/4 dukát 1777 G / B-V

maradt darabokkal van dolgunk. Az is igaz, hogy a múlt századi gyűjtemények esetében a pénzgyűjtemény annyira alapvető volt, hogy akinek valamilyen régiséggyűjteménye, vagy bármilyen értékesebb gyűjteménye volt, az bizonyosan pénzt is gyűjtött. A pénzgyűjtés szinte „kötelező”-nek számított. Ezenkívül a selmeci (alsó-magyarországi) főkamaragrófok, köztük természetesen Svaiczter Gábor is, a Bányászati és Erdészeti Akadémia igazgatója, a besztercebányai fémkohászat főnöke és a kömöcbányai pénzverde igazgatója is volt!

II. Ferdinánd dukát 1632. K-B

I. Lipót 1/6 dukát 1690. N-B

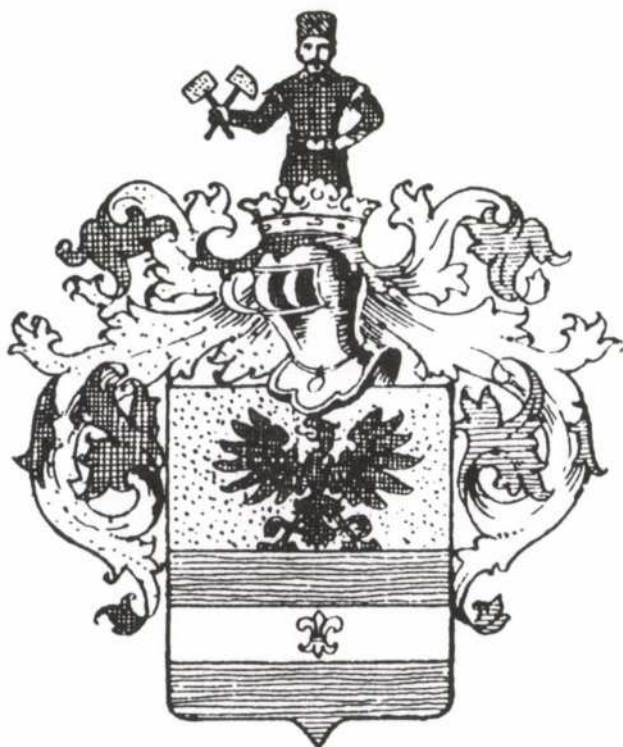
I. Ferenc 1/4 dukát 1762. N-B

Mint ilyen a lehető legkönnyebben juthatott régipénz gyűjteményhez, s ismerve gyűjtőszenvédélyét és műveltségét, bizonyosak lehetünk benne, hogy az esélyt, természetesen csak a becsület határain belül, ki is használta.

A 6 darabos kis kollekción nyilvánvalóan csak töredékét őrzi az egykori gyűjteménynek. Ennek oka lehet a több örökös közötti megosztás, de a történelem viharai is (Svaiczter Kassán született, Selmecbányán és Nagybányán élt, dédunokája pedig Mátészalkán lakott) szolgáltathattak okot arra, hogy a kései utódok kezén egyre csak olvadjon a gyűjtemény anyaga.

Párhuzamként kezelhetjük a tényt, hogy Svaiczter Gábor gemmagyűjteménye is csak részben került Svaiczter Bélához. Említettük az előzőkben, hogy a régészet, illetve a pénz- és régiséggyűjtés a reformkorban az arisztokráciához kapcsolódott. A Svaiczter-családot a genealógiai munkák Svájcban származó régi német nemesi családnak szokták tartani, s ez bizonyára megegyezik a családi hagyománnyal. Svaiczter Gábor Miklós atya, Svaiczter Henrik, Kassa polgármestere, bányapolgár és bányamérnök

volt.⁹ Ez a rang már erős polgári hatásról tanúskodik, s nyilvánvalóan Svaiczter Gábor bányászati érdeklődésében is megnyilvánult. A magyar nemességet 1818-ban Svaiczter Gábor bányatanácsos, a későbbi főkamagróf kapta,¹⁰ s a címerkép egyértelműen mutatja a címerszerző sikeres és elkötelezett bányászati tevékenységét. Az „Aranyidkai” előnévhez 1898-ban jut a család,¹¹ s ez ugyancsak Svaiczter Gábor bányászati tevékenységéhez kapcsolható.

Svaiczter Gábor címere

A család tehát csak nemesi rangú, de Svaiczter Gábor főkamagrófságának idejében, annak hivatali rangjából adódóan, a főnemességhez közelített. Keresztapja Splény Gábor volt,¹² a főrendi ház tagja. Persze gyűjtési szenvedélyét inkább tudományos műveltségéből és tanultságából eredeztethetjük, de befogadták őt a főúri körökben is. Gyűjtői szenvedélyéhez személyiségének még egy fontos összetevője kapcsolódik.

⁹ Gedenkbuch... 278–286.p.

¹⁰ Kempelen Béla: Magyar nemes családok Budapest, 1912.

¹¹ 1898. okt. 2.

¹² Splény Béla emlékiratai A szöveget közreadja és válogatta Kendi Mária, sajtó alá rendezte és a lábjegyzeteket írta Fábri Anna. Budapest, 1984. I. köt 321.p.

Splény Béla szerint *„...mint politikus aulicus (udvarhű) párti, de jó magyar érzelmű, ami azáltal is kifejezést nyert, hogy az ő ajánlatára a bécsi udvari kamara beleegyezett, hogy a selmeci bányászat hivatalos színei a magyar nemzeti színek legyenek, ami nevezetesen ellentétet képezett a közvetlenül a budai magyar udvari kamara alá tartozó sóhivatalokkal, amelyek színe a fekete-sárga volt.”*¹³

Szerette magát díszmagyarban lefestetni, és nevét következetesen magyarosan Svaiczernek írta. Ezt a szokását még az udvari bányászati rendelkezésekben is tisztelték, s nevét latin betűkkel a fenti formában használták.¹⁴

Svaiczer Gábor tehát nemcsak bányamérnöknek és főkamaragrófnak volt kiváló, hanem „jó magyar érzelmű” a régiségek iránti hajlandóságát tekintve a saját korában jelentős magyar pénz- és régiséggyűjtőként is tisztelhetjük.

A körmöci pénzverde igazgatójaként pedig a „hivatásos numizmatikusok” közé is számíthatjuk.

¹³ Splény Béla i.m. 321.p.

¹⁴ Sajnálatos tévedés, hogy Selmecbányán a „Selmeci kamaragrófok” kiállításán jelenleg is az általa egyáltalán nem használt „Schweitzer” név alatt tüntetik fel őt.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

BARTHA DÉNES

Kitaibel Pál–Gombocz Endre
–Kárpáti Zoltán állandó
emlékkiállítás a Károly-kilátóban

Az 1936-ban felépült Károly-kilátó avatásakor Heimler Károly, a Soproni Városszépítő Egyesület akkori elnöke beszédében már utalt arra, hogy a tervezés időszakában fölvetődött egy állandó kiállításnak a gondolata. Itt a környék erdeinek élővilágát, annak kutatóit, valamint az erdőgazdálkodást és a turizmust szerették volna bemutatni. Ez a terv azonban meghiúsult, a Károly-kilátó épülete a kilencvenes évekre elhanyagoltá vált, kifosztott szobái, éktelenkedő antennaerdeje taszítóan hatott az idelátogatókra. Fontos változást az 1994-es év hozott, amikor is a Városi Önkormányzat lett a kilátó tulajdonosa, majd 1996-ban a Közgyűlés visszaadta azt egykori, jogos tulajdonosának, a Soproni Városszépítő Egyesületnek.

Több mint fél évszázad után lehetőség nyílt az egykori terv megvalósítására. Példás összefogás eredményeképpen 1999. június 20-án megnyílt a Kitaibel Pál – Gombocz Endre – Kárpáti Zoltán állandó emlékkiállítás. Az elődök által szorgalmazott nemes elképzelést Andrassy Péter ny. gimnáziumi tanár, a Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvány kuratóriumának elnöke karolta fel, s ügybuzgóságának köszönhetően válhatott valósággá. A kezelői jogokkal felruházott Tanulmányi Erdőgazdaság Rt. az épület állagmegóvásában, a kiállítóterem létrehozásában jeleskedett a Nyugat-Magyarországi Egyetemmel együtt, míg a Magyar Természettudományi Múzeum Növénytára, a Kitaibel Pál nevét viselő oktatóközpont, a soproni Berzsenyi Dániel Evangélikus Gimnázium, a Kárpáti-család, valamint dr. Csapody István erdőmérnök-botanikus herbáriumi lapokkal, kéziratokkal, levelekkel, könyvekkel, cikkekkel, fényképekkel gazdagították a kiállítást.

Joggal merülhet föl a kérdés, hogy miért éppen e három botanikus kapott itt emlékhelyet, milyen szálak fűzték őket Sopronhoz. Valójában a tisztelet és az adósságtörlesztés mozgatta a kiállítás megalkotóit, s az az óhaj, hogy Sopron és szépítő egyesülete szeretné a ma embere – főleg az idelátogató fiatalok – figyelmét fölhívni a csaknem ismeretlen elődök példás életére, munkásságára. A három botanikus élete, ténykedése több szállal kötődik Sopronhoz, illetve a megyéhez.

Kitaibel Pál (1757–1817) a sopron megyei Nagymartonban (ma Mattesburg) született, s középiskolai tanulmányait Sopronban, majd Győrben végezte. Orvosi diplomájának megszerzése után a pesti tudományegyetemen szolgált, s számos szakterületen jelentőset alkotott, így joggal lehet őt polihisztornak tekinteni. Ténykedését tömören sírfelirata tárja elénk: „Magyarország flórájának ritkaságait felkutatta, a hazai föld természetét ismertette, forrásvizeinek titkait felfedte. Nem kevésbé derekassága, sze-

rénysége, erkölcsössége lelki díszévé váltak. Örülj Magyarország, aki ilyen fiat adtál a világnak." Az európai elismertséget kivívott Kitaibel Pál nevét ma utca, emléktábla, asztaltársaság, oktatóközpont őrzi Sopronban, szellemi örökségének megismertetésében, emlékének megőrzésében Gombocz Endre és Kárpáti Zoltán is jelentős szerepet vállalt.

Gombocz Endre (1882–1945) – a sokak által ismert Gombocz Zoltán nyelvészprofesszor öccse – Sopronban született, s abban az Evangélikus Lyceumban érettségizett, ahol édesapja igazgató volt. Budapesten szerzett természetrajz-vegytan szakos tanári oklevelet, ahol rövid tanárkodás után muzeológusként, majd igazgatóként a Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárában dolgozott.

Gazdag és sokágú tudományos munkásságának első alkotása a „Sopron vármegye növényföldrajza és flórája” című monográfia, amit még egyetemi hallgatóként írt. A legkiválóbbat mint tudománytörténész alkotta, többek között Kitaibel Pál útinaplóit is megjelentette. Tagja volt a Soproni Szemle szerkesztőbizottságának, e lap első évfolyamának második számában (1937) bevezetővel és jegyzetekkel ellátva közreadta Kitaibel Sopron megyei útjának német nyelvű naplőfeljegyzéseit. A Magyar Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta, de emlékével az utókor meglehetősen mostohán bánt. Sem Sopronban, sem a fővárosban nincs emléktáblája vagy szobra, nevét utca, intézmény nem őrzi. A botanikusokon kívül napjainkig kevesen tudtak róla.

Kárpáti Zoltán (1909–1972) szintén soproni születésű, gimnáziumi tanulmányait a Széchenyi István Gimnáziumban végezte, majd a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen szerzett természetrajz-vegytan szakos tanári oklevelet. Rövid kitérő után a Kertészeti Egyetem főiskolai elődjének Növénytani tanszékén dolgozott haláláig, melyet 18 éven át vezetett is. Sopronhoz és környékéhez élete végéig szoros kapcsolatok fűzték, botanikai kutatásai számos florisztikai adatot szolgáltatottak, alapvető növényföldrajzi kérdéseket tisztáztak. A Soproni Szemlében nyolc tanulmánya látott napvilágot, aktív tagja volt a helyi Kitaibel Pál Természettudományi Asztaltársaságnak. Gomboczhoz hasonlóan ő is sokat tett Kitaibel emlékének megőrzéséért. Neki köszönhető, hogy a polihisztor nevét utca viseli Sopronban, s volt iskolája falán, a Szent György utcában, emléktábla hirdeti dicsőségét. Kárpáti Zoltán földi maradványai a soproni evangélikus temetőben nyugszanak, emlékének megőrzésével – a mostani kiállításon túl is – még adós a város.

A három tudós munkássága mintegy fél évszázadot ölel át, s mindannyian mér-földköveknek tekinthetők a magyarföldi botanikában. Elhivatottságuk, szakmaszeretetük, nemes tetteik, nem lanyhuló soproni kötődésük példaként állítható minden erkölcsöt tisztelő ember elé. Bár az utókor mostohán bánt velük, a most megnyílt emlékkiállítás enyhít ezen a csorbán. Heimler Károly az 1936-os avatóbeszédében a következőképpen fogalmazott: „A toronynak az idegenforgalmi jelentőségén túl – amiben nem kételkedem – nagy etikai értéke is van, ennek érvényesítése tőlünk függ” Andrassy Péter és a Soproni Városszépítő Egyesület 63 évvel később érvényesítette azt, amit az elődök annak idején megálmodtak és célul tűztek ki. A kiállítás mottója a Kitaibel-féle sírfelirat utolsó mondatának módosított változata lehet: „Örülj Sopron, hogy ilyen fiaikat adtál a világnak.”

A Soproni Városszépítő Egyesület 1999. április 29-én nyitotta meg a Schiller János soproni építész életművét fényképeken és korabeli tervrajzokon bemutató kiállítását a Soproni Egyetem Erdészeti Múzeumában a Templom utcában. A megnyitóra az érdeklődők örvendetes módon igen nagy számban jelentek meg. Az egyesület elnöke, dr. Kubinszky Mihály a következő szavakkal nyitotta meg a kiállítást:

m e g h í v ó

a Soproni Városszépítő Egyesület
és az Erdészeti Múzeum

születeivel és szeretettel
megírva Önt,
kedves családját,
barátait és ismerőseit

Schiller János

soproni építész munkássága
címu időszakos kiállítására

A Soproni Városszépítő Egyesület régóta nem rendezett kiállítást saját erejéből. (Idén pedig kettőt is.) Köszönet érte a rendezőnek, Grászli Bernadettnek, dr. Rácz Józsefnének, mint az Erdészeti Múzeum igazgatójának, és mint a SVSZE alelnökének, köszönet mindazoknak, akik anyaggal és eszközzel segítettek, élükön a Soproni Levéltár igazgatójával, dr. Turbuly Évával, továbbá a Schiller családnak, a Soproni Egyetem Építéstani Tanszékének és Józsa Bélának értékes anyagokért, a Vasipari és Villamosipari Szakközépiskolának a tárlókért, a Soproni Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézete hallgatóinak, mindenekelőtt Pósa Viktorának és Török Ádámnak a rendezésben és a meghívók készítésében való közreműködésért.

A 19. század legjelentősebb, a társadalom, a gazdaság, a technika egészét árfogó vívmánya az urbanizálódás volt. Sopron is ennek jegyében állt 1900 körül. Több jeles építész dolgozott akkor is, köztük a Hild-rokon Schármár János, és főként Schiller János. Csak a kor iránti meg nem értés okozhatta, hogy 100 év óta ezzel a jeles építésszel még senki sem foglalkozott, pedig a város mai arculatának alakításában ugyancsak fontos szerepe volt. Hiszen az Erzsébet utca jelentős része és megannyi – a tárlókban megjelenő – másutt épült, városias, többszintes lakóház, továbbá a város ékességét képező alsólőveri perem-korona, az egykori Tompos-téglagyár felett mutatkozó Villa sor, mind az ő nevéhez fűződik. Schiller, a kiállítás tanúsítja, ügyes építész volt, de alkotásainak elismerésén túl a kiállításnak nem kisebb érdeme, hogy egy a város fejlődésében ugyancsak fontos kort, mintegy két évtizedet mutat be, s ezzel túlmutat

Schiller oeuvre-jén. Másutt Európában ekkor már a szecesszió volt divatban, közeledt az annakidején már Sopron felé is. De Schiller ebbe a stílusba már nem nyúlhatott bele, a kegyetlen sors elragadta az élők sorából, mielőtt a nagy építészeti fordulatot magáévá tehetné volna. Ez nagy kár, noha életműve így maradt ránk stílustisztán.

A kiállításnak kötelessége, hogy azt a kort, melyet túl sokáig az eklektika pejoratív megjelölésével lekicsinyeltünk, végre a méltó helyére soroljuk, értékeit felismerjük, és ezzel az építészettörténet kontinuitását ott is felvázoljuk, ahol eddig szakadást véltünk. A kor, melyet a technika vívmányai miatt ismertünk el, mely az automobillal, a villamos áramszolgáltatás és a világítás elterjedésével, a gyorsvonatokkal, a telefonnal, a központi fűtéssel, a léghajóval és nemsokára a repülőgéppel is megajándékozott minket, ez a kor nem maradt tétlen az építészeti alkotások terén sem. Ha alkotásainak stílusa történeti reminiszcenciákat újít fel, lássuk meg végre, hogy ezt nem ötletszegénységből, hanem sokkal inkább a múlt iránti tiszteletből tette. Hiszen a historizmus az első építészeti korszak, amely a történeti építészet egészét jól ismerte és átfogta. Ne vétkének tekintsük, ha alkalmazza is azt. Európai gondolkodásra vallott az a Párizsból kiinduló historizmus, mely hazánkban is az akkor modern városok arculatához a saját történetünk kelléktárából ruházkodott. Nem mulasztás volt ez, fogjuk fel végre érdemként. Szolgálja ez a méreteiben talán szerény kiállítás, ezzel a mély gondolattal, mely Schiller életművével a kiállítás minden tárlójából felénk világít, ezt az egész kor iránti elismerésünket. Hangsúlyozom, ez volt az a gondolat, amely a rendezőt és a Városszépítő Egyesületet egyaránt a kiállításhoz vezette. Nagyon remélem, hogy a látogatók a kiállítás megtekintése után jobban meg fogják érteni Schiller Jánost és korát, a Sopront is magával ragadó európai kvalitású historizmust.

A kiállítás május 16-án zárta kapuit. A vendégkönyv tanúsága szerint sokan látogattak és a legtöbben, akik megtekintették, tetszésüknek adtak kifejezést. Schiller János életművével a Soproni Szemle egyik következő száma kimerítően kíván foglalkozni.

ASKERCZ ÉVA

Válogatás az 1999-ben
Sopronban rendezett
képzművészeti kiállításokból

A Soproni Múzeum kiállításai

Mende Gusztáv festőművész kiállítása, Lábasház, 1999. március 14-től április 5-ig

Rendezte: Nemes András

Megnyitotta: Sulyok Gabriella, grafikusművész

Myskovszky Viktor kiállítása, Lábasház, 1999. április 11-től május 17-ig

Rendezte az OMVH közreműködésével Nemes András;

Megnyitotta: Dr. Katarina Kosová és Dr. Fejérdy Tamás

XII. Országos Érembiennálé, Lábasház, 1999. június 19-től szeptember 15-ig

Rendezte: Baranyai Judit művészettörténész

Megnyitotta: Wehner Tibor, az NKA művészeti főosztályvezetője

Évezredek a Borostyánkő út mentén – állandó kiállítás, Fabricius ház 1999. június 21.

Rendezte: Dr. Gömöri János és Dr. Jerem Erzsébet

Megnyitotta: Dr. Kovács Tibor régész, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója és Ivanics Ferenc, Győr–Moson–Sopron megye közgyűlésének elnöke

Sedlmayer János Ybl-díjas építész: Műemlékek helyreállítása és elvi rekonstrukciója
Lábasház, 1999. szeptember 22-től október 31-ig

Rendezte: Sedlmayer János

Megnyitotta: Dr. Kubinszky Mihály, egyetemi tanár

„Meglepetés olvasóink részére” nemzetközi művészkönyv kiállítás a Szent István király Múzeum gyűjteményéből, Lábasház, 1999. december 5-től december 31-ig

Rendezte: Kovalovszky Márta és Askercz Éva

Megnyitotta: Kovalovszky Márta, Széchenyi-díjas művészettörténész

A Központi Bányászati Múzeum időszakai kiállításai

„A bányákban lakó démonokról”, 1999. június 12-től október 1-ig

Rendezte: Gyurkovics Gábor egy. hallgató

Megnyitotta: Székelyi József, színművész és Csikszentmihályi Péter, egy. tanár

„Békeidőben” – régi soproni fotográfiák, 1999. szeptember 18-tól december 31-ig

Megnyitotta: Askercz Éva, művészettörténész

„Világító ásványok”, 1999. október 1-től december 31-ig

Megnyitotta: Dr. Brezsánszky Károly, a Földtani Intézet főigazgatója

Rendezte: Dr. Kákay Szabó Orsolya, az intézet tudományos munkatársa

Az Erdészeti Múzeum időszakai kiállításai

Képes levelezőlapok a századforduló idejéből, 1998. december 16-tól 1999. január 15-ig

Rendezte: Dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó, múzeumigazgató

Megnyitotta: Mastalírné dr. Zádor Márta, könyvtári főigazgató

Erdészeti vonatkozású magyar bélyegek, érmekek és plakettek,

1999. január 17 – február 14-ig

Rendezte: Dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó, múzeumigazgató

Megnyitotta: Dr. Király Pál, erdőmérnök

A kiállított érmekek egy része a Sopronban működő Egyetemhez, mint készítettéhez, illetve adományozóhoz kapcsolódott, más része soproni művészek – Renner Kálmán, Sz. Egyed Emma, Soltra Tamás – alkotásaiként kapcsolódtak városunkhoz.

Diákhatározásaink: Steingrube Nagyközség, 1999. február 19 – március 28-ig
Rendezte: Dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó, múzeumigazgató
Megnyitotta: Vigh Előd, IV. emh.

A Selmecen alapított vidám diáktársaság a Sopronba való áttelepedés után 3 évvel itt folytatta működését az 1948-as betiltásáig. Az alapítástól kezdődően az újabb kori felélesztésének emlékeit is bemutatta a kiállítás.

Keszthelyi Jenő: Vadászportrék és életképek című faintarzia kiállítás,
1999. április 2 – 25-ig
Rendezte: Dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó, múzeumigazgató
Megnyitotta: Dr. Faragó Sándor, az Erdőmérnöki Kar dékánja

Az intarzia kiállítás egy részét ismert soproni professzorok portréi alkották.

Schiller János soproni építész munkássága, 1999. április 29 – május 16-ig
Rendezte: Grászli Bernadett
Megnyitotta: Dr. Kubinszky Mihály a VSZE elnöke

A jeles építész tervezői és kivitelezői munkásságát ismerhették meg a látogatók.

30 éves az önálló vadászati felsőoktatás Egyetemünkön,
1999. augusztus 26 – október 10-ig
Rendezte: Dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó, múzeumigazgató
Megnyitotta: Dr. Kóhalmy Tamás, intézeti igazgató

133 éves az Országos Erdészeti Egyesület, 1999. október 14 – november 7-ig
Rendezte: Dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó, múzeumigazgató
Megnyitotta: Káldy József, OEE elnök

A kiállítás kitért a Sopronra vonatkozó rendezvényekre, vándorgyűlésekre is.

Karácsonyi és újévi képes levelezőlapok, 1999. december 6 – január 23-ig
Rendezte: Dr. Ráczné dr. Schneider Ildikó, múzeumigazgató
Megnyitotta: Mastalírné dr. Zádor Márta, könyvtári főigazgató

A kiállításon több Sopront is ábrázoló alkalmi üdvözlőlappal látható.

Kiállítások a soproni Festőteremben

Akvarellek az ezredvegről. Tiszteletadás Soproni Horváth József emlékének
1998. december 19 – 1999. január 31.
Megnyitotta: Wehner Tibor, művészettörténész

Bernáth Aurél festőművész kiállítása, 1999. március 14 – április 11-ig
Megnyitotta: Dr. Király István Szabolcs, a Somogy megyei Múzeumok igazgatója

„Paletta”. Válogatás a T-ART Alapítvány kortárs festészeti gyűjteményéből
1999. április 25 – május 24-ig
Megnyitotta: Dr. Supka Magdolna, Széchenyi-díjas művészettörténész

Soproni Egyetem Alkalmazott Művészeti Intézete végzős
hallgatóinak diplomakiállítása, 1999. június 1 – 10-ig

Giczzy János festőművész kiállítása, 1999. június 19 – július 20-ig
Megnyitotta: Dr. Supka Magdolna,

XV. Soproni Őszi Tárlat, 1999. október 10 – november 6-ig
Megnyitotta: Bircher Erzsébet, a Központi Bányászati Múzeum igazgatója

Új Tipográfia. Hatvan kortárs grafikusművész kiállítása,
1999. november 21 – december 12-ig
Megnyitotta: Náday Ferenc, grafikusművész

A Pannon Galéria kiállításai

Zsedényi Lilla ikonfestő kiállítása, 1999. március 7-től április 8-ig
A kiállítást megnyitotta: Dr. Losonci Miklós, művészettörténész

Markovics Ágota festőművész kiállítása, 1999. május 9-től május 31-ig
A kiállítást megnyitotta: Greguss László

„A Magyar Szent Korona”. Fotó- és dokumentum kiállítás, 1999. augusztus 5-től 31-ig
A kiállítást megnyitotta: Rajnai Miklós a Csokonai Vitéz Mihály Közösségi Ház
és Múzeum igazgatója

Kozma István festőművész kiállítása, 1999. szeptember 5-től szeptember 30-ig
A kiállítást megnyitotta: Pogány Gábor, művészettörténész

Orosz János festőművész kiállítása, 1999. október 3-tól október 31-ig
A kiállítást megnyitotta: Kuthy Örs, gyűjtő

Balogh István Péter festőművész kiállítása, 1999. november 7-től november 30-ig
A kiállítást megnyitotta: Zügn Tamás, evangélikus lelkész

A Soproni Képzőművészeti Társaság kiállítása

Gáspárdy Tibor, Kovács–Gombos Gábor, Sz. Nagy Sándor
és Széll György közös kiállítása. (V.G.) 1999. március 13 – március 26.
Megnyitotta: Martos Gábor, irodalomtörténész

- Horváth Endre akt fotó kiállítása. (V.G.) 1999. április 18 – április 30.
Megnyitotta: Fejér Zoltán, SKT alelnöke
- Bambergi kiállítás (24 fő, 73 mű), 1999. április 20 – május 21.
Megnyitotta: dr Günther Denzler, polgármester
- Bécs – Döbling (5 fő, 5 műtárgy), 1999. május 06.
- Major Mária Magdolna és Áldozó László közös kiállítása (V.G.),
1999. május 22 – június 06.
Megnyitotta: Sz. Nagy Sándor, SKT elnöke
- Magyarné Derszib Eti kiállítása (V.G.) 1999. június 19 – július 02.
Megnyitotta: dr. Kubinszky Mihály, ny. egyetemi tanár
- Barokk tábor zárókiállítása (V.G.), 1999. július 17.
Megnyitotta: Fejér Zoltán, SKT alelnöke
- Plaza Galéria megnyitója – SKT tagjainak közös tárlata, 1999. október 11 – október 30.
Megnyitotta: Füzi Edit és Fejér Zoltán
- XV. Soproni Őszi Tárlat – Festőterem (19 fő), 1999. október 09 – november 06.
Megnyitotta: Bircher Erzsébet múzeumigazgató
- Triller–Wiegisser Éva „Impressziók” c. kiállítása (V.G.), 1999. október 10 – október 24.
Megnyitotta: Tengerdi Antal alpolgármester
- Bécsi kiállítás (Meiselmarktban – XV. ker.) – (23 fő, 59 mű),
1999. október 16 – október 30.
Megnyitotta: Rolf Huber, polgármester (XV.)
- Döblingi Képzőművészeti Kör tagjainak kiállítása (V.G.), (Paula Cydlik, Gabriela Pressl,
Gertrude Stix, Brigitte Madener), 1999. október 13 – november 26.
Megnyitotta: Sz. Nagy Sándor, SKT elnöke
- Aventi Tárlat (33 fő, 35 kép) (V.G.) 1999. december 05 – december 17.
Megnyitotta: Sarkady Sándor költő

SOPRONI ARCOK

ASKERCZ ÉVA

| Id. Storno Ferenc életrajzi
feljegyzése 1868-ból

Id. Storno Ferenc (1821-1907) 47 éves korában írta a közreadott rövid, német nyelvű életrajzot.¹ Valószínűleg akkor gondolta végig életét és tevékenységét, amikor értesült arról, hogy megbízzák Pannonhalma bencés templomának restaurálásával. Ahogy írja: „kilátásom van egy óriási munkára is, amely minden bizonnyal eddigi tevékenységem csúcspontja lesz” – bár nem nevezi meg a munkát. Feltételezhetjük, hogy a ráváró feladat nagyságrendje készítette arra, hogy számot vessen eddigi életével és tevékenységével. Ez érthető is, ha meggondoljuk, hogy valóban milyen óriási utat tett meg a kenyerét nehéz munkával kereső kéményseprő eddig a megbízatásig. Életútját – ősei, szülei életét felvillantva – egészen a Sopronba érkezéséig írja le. Ekkor megszakad az életút ismertetése, pedig a megírás pillanatáig 20 év telt el, de ettől kezdve már nem az életrajz eseményei lesznek fontosak számára, hanem annak számbavétele, hogyan, kiknek a segítségével jutott el arra a pontra, hogy fontos restaurátor munkával bízzák meg. Megnevez minden olyan embert, aki bízott benne, aki bízta és valamiképpen tanította megrendelése és megbízásai útján. Felsorolja legfontosabb bécsi megbízóit, s számba veszi mindazokat a fontos intézményeket, amelyek tagjukká választották. Istenfélő, tehetségét szorgalommal és kitartással párosító ember képe bontakozik ki előttünk. Moralizáló hangja a megtett út nehézségeivel a társadalmi és szakmai felemelkedés útjának elhallgatott keserveivel magyarázható. Nagy szüksége lehetett erre az összegzésre, hiszen az előtte álló feladat valóban óriási volt, és ma már tudjuk, életében és tevékenységében is fontos fordulóponttá vált.

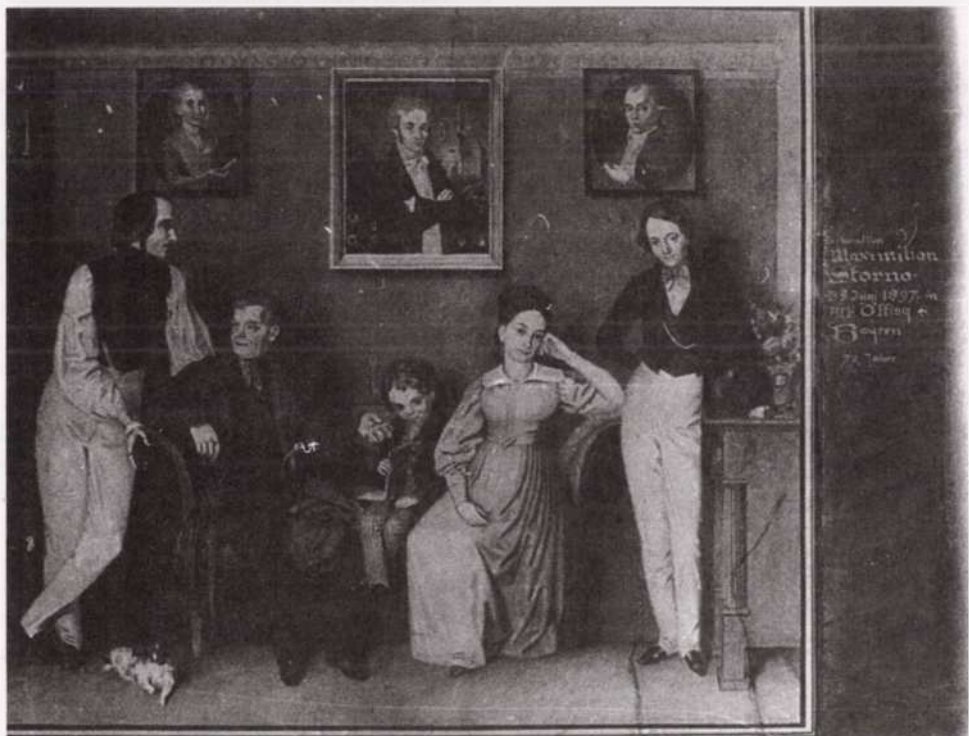
Néhány feljegyzés életéről, családomról (Franz Storno, 15./4 1868)

A Storno család az olasz-svájci Tessin tartomány Locarno közelében fekvő Solduno helyiségből származik. Dédapám onnan ment az előző század elején Bécsbe, majd a bajorországi Landshutba, ahol megtelepedett és városi kéményseprő mester lett. Ott házasodott meg, nőül vette Hagen könyvnyomtató lányát. Házassága balszerencsésen kezdődött, mert az esküvői vacsorán apósa hirtelen halállal meghalt.

Dédapám nemzett 24 fiút és egy lányt, akik közül csupán 7 fiú és egy lány maradt életben. A fiak közül a legidősebb volt az én nagyapám, aki végül is Bécsben házasodott össze egy jómódú pék leányával, akivel aztán később visszatért Landshutba és ott élte életét apja örökségébe lépve.

¹ Az életrajz a Soproni Múzeum storno levéltárának 3. doboza 8. sz. csomagjában található.

Nagyapám három fiút és két leánygyermeket nemzett. Apám, aki 1784-ben legidősebb fiúként született, bár tanulni szeretett volna, ezt mégsem tehettem meg, kénytelen volt kéményseprővé lenni. Később mint katona, majd mint civil ember sokat vándorolt Itáliában, Svájcban, Franciaországban. Ezenközben jól megtanult olaszul, franciául és még latinul is. Igen sok ismeretre tett tehát szert, jól rajzolt, festett is szívesen és megtanult metszeni is. Örööm is egy-két alkotását.

Id. Storno Ferenc családja, festette 1840-ben (akvarell, 54x49 cm, ltsz.: S. 84. 72. 1)
Az ábrázolt személyek balról: Storno Ferenc, Johann Pflug (mostohaapja), mellette annak fia, Karl Pflug, Mária Magdaléna Pflug (Storno édesanyja) és Max Sebastian Storno (Storno öccse). A háttérben a falon Storno nagyszülei: Katharina és Péter Storno, középen édesapja Maximilian Storno.

Apám feleséget úgy talált magának, hogy bátyjához utazván Mitrovitzba,² eljutott Kismartonba, ahol is megismerkedett anyámmal, akivel össze is házasodtak az 1819-ik évben. Így jöttem én Kismartonban a világra, bár mégsem itt nőtem fel, mert szüleim abban az esztendőben, amikor három éves lettem, elhatározták, hogy visszaköltöznek Bajorországba, hazai földre. Ott azonban kevés rokont talált apám, mivel az édesanyja és testvérei meghaltak. Egyik testvére csatában esett el, másik Oroszországban fagyott

² Szávaszentdemeter (Stemska Mitrovica – Jugoszlávia)

meg. Édesanyám, akivel apám Kismartonban ismerkedett meg, voltaképpen bécsi születésű Regenauer lány volt, akinek családjáról keveset tudok, de annyit igen, hogy egyik nagyapja prágai kőfaragó mester volt, de hogy anyai, vagy apai ágon-e, azt már nem tudom. Én tehát a harmadik életévemben, 1823-ban már Bajorországban voltam. Apámat – aki 1830. május 13-án hunyt el –, sajnos igen korán veszítettem el s maradtam árván 5 éves öcsémrel, Sebastiannal együtt.

Maria Magdaléna Storno (született Regenauer) 1796–1843. id. Storno Ferenc édesanyja.
(Festette id. Storno Ferenc, papír, olaj, 23,5x18 cm, ltsz.: S. 84. 826. 1)

Szegény, szegény anyám mi más tehetett, mint hogy hozzáment segédjéhez, bizonyos Johann Pflughoz. Én az alapiskoláimat és az ipari iskolát Landshutban jártam ki, az utóbbiban különös öröömre szolgált, hogy festeni, rajzolni és modellálni tanulhattam, rajzaimmal pedig díjat is nyertem.

Éppen rajzaim miatt leltem jó pártfogóra Zebel tanárnál, akinek igen sokat köszönhetek egyébként is, azért, hogy egy fiatal lelket szépre és jóra nevelt, és jó irányokba igazított. Ő szeretett volna engem a müncheni Lajos király³ udvarában működő litográfia intézetbe juttatni, ahonnan talán módom lehetett volna a művészeti akadémiára bejutni. De sajnos, hogy mostohaapám semmi megértéssel nem volt a tervek iránt, így aztán nem maradt más számomra, kéményseprést kellett tanulnom. Ó, hányszor gondoltam, élne csak apám! – akkor egész életem másképp alakulna. De végül is belenyugodtam Isten akaratába.

³ I. Lajos Károly Ágost, bajor király (1825–1848)

Id. Storno Ferenc családja (akvarell vázlat, 1852. 65,5x44,5 cm) A képen látható személyek: Max Sebastian Storno (Storno öccse) önarckép (id. S. F.), az ő felesége Suzanna Storno, mellette ül Nina Hartner, másik oldalán áll Muki Hartner előző házasságból született gyermekei, mellettük áll Luise Storno, hátul Anna nevű dada kezében Storno Ferenc (közös gyermekeik). A háttérben a Rozália kápolna.

Mi mást tehettem, hiszen nemsokára, 1843. november 23-án elveszítettem drága jó anyámat is. A mostohaapám pedig, ahelyett hogy átadta volna nekünk a családi üzletünket – amelyért én is oly sokat áldoztam -, úgy határozott, hogy újránősül, és mi maradhatott más számomra, mint nehéz szívvel vándorbotot fogni. Az otthon töltött időkre mindezek ellenére mégis úgy gondolok, mint számomra fontosakra.

Johann Nepomuk (Muki) Hartner, Storno mostohaafia, ceruzarajz (Storno vázlatkönyvek: S. 84. 99. 1 Nr. 16, 34. oldal 1850/51.)

Anna (Nina) Hartner, Storno mostohaanyja, akvarell (Storno vázlatkönyvek: S. 84. 95. 1 Nr. 12, 29. oldal 1848/49.)

Eszembe jutnak „mestereim”, az ügyes ácsmester Herr Neff, aki rajzórákat adott, tőle építészetet és némi tervezést tanultam, vagy a festő Bergmann, aki még a régi jó iskolák mesterei közé tartozott és festeni tanítgatott, avagy rajztanárom Pollnek, aki szintén igen jól értette mesterségét, s aki az ornamentikában való jártasságomat fejlesztette. És nem utolsó sorban városom, Landshut, amelynek számos műemléke segített hozzá, hogy a régi korok művészetében eligazodjam. Ebben az időben sokat olvastam, néhanapján egészen virradatig, de még ennél is sokkal jobban szerettem rajzolni.

Lerajzoltam jószerint mindent, ami kezem ügyébe került, a rajzolás tárgyaiban igazán nem voltam válogatós. Ezért aztán meglehetősen sokoldalúságra tettem szert, amire később igen nagy szükségem is lett.

Hát így történt, hogy ugyan összetört szívvel, de némi készségekkel és jártasságokkal felfegyverkezve indultam el az utamon.

Az első úticél München volt. Régebben, úgy 10-12 éves koromban többször kísérttem anyámat ebbe a városba, így voltak róla benyomásaim, de mi volt az a mostanihoz

képest! A 23 éves fiatalember számára, aki voltam, olyan óriási és meghatározó jelle-
gűek voltak a város emlékei, pezsgő művészeti élete, hogy elhatároztam, én is művész
leszek! De hogyan? Hiszen a legjobb lehetőséget erre már elszalasztottam. A járható
útnak az tűnt, ha magam gyűjtök pénzt tanulmányaimra. Több mint két éven át erőt
adtott ez a gondolat bajorországi hányódásaimban, amikor keresztül-kasul utaztam a
vidéket, hol kéményseprőként, hol festőként dolgozva.

Igaz, ezen idő alatt sok barátot szereztem, akik segítettek pályám alakulását, s
rávettek arra, hogy szorgalmasan tanuljak és rajzoljak. Most is úgy tűnik nekem, amit
akkor gondoltam, ma is igaz, hogy a kéményseprés olyan mesterség, amely sokkal
több lehetőséget ad a tanulásra, ismeretszerzésre, mint más mesterségek. Így nézve a
dolgot tudom, valóban sokat tanultam ekkor, szert tettem jó adag emberismeretre,
kitartásra. Ez nagyon fontos és végül is sokkal több annál, amit egy jobb sorsú fiatalúr
bármikor megtanulhat. Végül nem tudtam nem engedni annak a belső kényszernek,
hogy felkeressem és megismerjem szülőföldemet, s az elhatározást tett követte, 1845
őszén nekivágtam Nibelung utamnak, és épp szüret idején értem Bécsbe. Egy ideig itt
tartózkodtam, arcképek és kis akvarell rajzok festésével, eladásával kerestem némi
pénzt, aztán elindultam. Nekivágtam, hogy Pottendorfon, Fraknón és a Rozália-
hegységen át – azon az úton, amelyről szüleim annyit meséltek – Kismartonba érke-
zem. Itt voltam végre! De sehol a világon eddig nem éreztem magam olyan egyedül és
idegenül, mint itt! Senki hozzátartozóm, senki ismerősöm, mert aki volt, vagy lehetett
volna, az mind elköltözött vagy meghalt. Így hát egynapi tartózkodás után szomorúan
elhagytam ezt a számomra bús, de mégis oly drága várost. Úgy határoztam, hogy Po-
zsonyon át Pestre, majd vissza Bécsbe és Bajorországba utazom. De másként kellett
történjen. Egy horvát nő, akitől a Pozsony felé vivő utat tudakoltam, nem azt mutatta
meg, és így Pozsony helyett Sopronba vezetett utam, hogy azután végképp itt is marad-
jak.

Itt bemutattak Ocskay bárónénak, majd e nemes hölgy által megismerkedhettem
Rohonczy úrral, aki viszont Széchenyi Lajos gróffal ismertetett meg, akinek szintén
nagyon tetszettek rajzaim, olyannyira, hogy megmutatta azokat Sophie főhercegnő-
nek, aki Bécsbe akart engem telepíteni. Időközben azonban kitört a márciusi forrada-
lom 1848-ban. Egy fél év múlva összeházasodtam ma is élő feleségemmel, aki az előző
házasságából egy fiút és egy leányt hozott magával.⁴ Még házasságom előtt megismer-
kedtem a francia származású dragonyos főhadnaggal, Eduardo de Linage-zsal.⁵ A
nemes és műértő férfi sok komoly ismeretséget szerzett nekem, amelyekre óriási
szükségem volt akkoriban. Általa ismerkedtem meg Steinlein grófnéval és Auersperg
hercegnéval, és készíttettem nekik rajzokat, mert e dámáknak igen tetszettek a vázlat-
könyveimben látottak. De ami a legfontosabb, Amerling festőművészhez is ő vezetett
be.⁶ E nemes, arany szívű művésznek nemcsak későbbi kapcsolataimat köszönhetem –

⁴ 1848. június 18-án kötött házasságot Langthaler Zsuzsannával, J. Hartner kéményseprő mester özvegyével.

⁵ Eduardo de Linage dragonyos főhadnagy 1848-ig állomásozott Bánfalván, majd visszatért Franciaországba. Valóban sok pártfogót
szerzett Storno számára. Barátságuk emléke az a 8 db levél is, amelyet Franciaországból írt Stornónak.

⁶ Askercz Éva: Friedrich Amerling festőművész id. Storno Ferenchez írott levelei (1853–1862 között). SSz XLVII. (1993) IV. sz. 308-
318 p. E cikkben közöltük Eduardo de Linage 1853. ápr. 18-án írott levelét is, amelyben beszámol arról, hogy beajánlotta Stornót
Fr. Amerlinghez, aki szívesen fogadta.

de ami ennél is fontosabb és becsebb számomra –, megbízásai által jó adag elismerésre és önbizalomra is szert tettem. Ő volt az, aki Braunner⁷ gróffal, e kiváló műbaráttal is megismertetett, s akinek később sok megrendelésemet köszönhettem. Amerling révén kerültem kapcsolatba Leopold Ernst⁸ főépítésszel, az építész Van der Nüll-lel,⁹ a festő professzor Rahllal,¹⁰ akik mind támogattak engem és megbízatásokkal láttak el. Általuk és megrendeléseik által egyre ismertebb lettem Bécsben és a K.K. Centralkommission zur Auffindung und Erhaltung der Baudenkmale is korrespondentjévé választott.¹¹ Megrendeléseim, terveim, rajzaim száma hirtelen úgy megnövekedett, hogy 1858-ban szükségét láttam Bécsbe áttelepedni, hogy felkéréseimnek minél jobban eleget tehessek. Még ebben az évben történt, hogy a Niederösterreichische Gewerbe Verein (Iparművészeti Társulat) kiadott egy lapot, Gewerbe Kunstblatt címmel, amelyben felkértek, hogy működjem közre.¹² Így az első évfolyamok számára számos műlapot terveztem kitartó szorgalommal, amely nemcsak jó hírnevet, de szép summa pénzt is hozott számomra. A szintén kiváló műértő és műbarát David Hollenbach¹³ udvari bronzöntővel is szorosabb kapcsolatba kerültem, megrendeléseik közül legjobban az asztaldísznek örültem, amely Lipót főherceg számára készült, s amelyet én tervezhettem.¹⁴ E munkának, amelyhez Hollenbach által jutottam, igen nagy örömmel tettem eleget, és mindenki meglepedésére kiöntötték még abban az évben. Így maradtam Bécsben 1859 tavaszáig, és maradtam volna valószínűleg tovább is, ha mostohafiam, ki a kéményseprő üzletet vezette, meg nem betegszik és meg nem hal. Nem maradt tehát számomra más, mint hazatérni és átvenni az üzlet vezetését. De nem mondtam le művészi munkáimról. Még mindig küldtem terveket Bécsbe és elkészítettem a már korábban felmért Szent Mihály templom restaurálási terveit is,¹⁵ egyelőre csak a magam örömére. E terv kivitele nem sok lehetőséggel bíztatott. Néhányan ugyanis a tiszteletreméltó konvent tagok közül egy bécsi dekorációs festővel akarták megoldani a templom helyreállítását, aki például aranyozni akarta az oda nem illő barokk oltárokat. Szerencsére a plébános, Franz Salesius Rach¹⁶, felismerte az én terveim jelentőségét és elfogadásra ajánlotta azokat. Sajnos az említett urak ellenezték ezt, olyannyira, hogy a dolog abba is maradt. Szerencsésebb volt a második nekifutás, amit a városplébános 1862-ben indított, mert ekkor már elfogadták terveimet és azok

⁷ August Ferdinand Braunner (1796–1877) műgyűjtő és az iparművészet mecénása volt. Életéről ld: Das Zeitalter Kaiser Franz Josephs (Von der Revolution zur Gründerzeit) Grafenegg, 1984. kiállítási katalógus I. kötet. Stornóval való együttműködéséről, a Grafeneggbe, Braunner kastélyába készített terveiről részletesebben: Askercz Éva: Id. Storno Ferenc bécsi megrendelésre készült historizáló tárgytervei (1850-70) In: Arrabona 34.sz. 99-158 p. Győr 1995. (A továbbiakban Askercz 1995)

⁸ Leopold Ernst (1808-1862) építész, a Stephansdom Dombaumeistere. Többek között a Braunner tulajdonában lévő grafenegg kastély tervezője, aki többek között ott is foglalkoztatta Stornót.

⁹ Eduard van der Nüll (1812-1868) építész, akinek fő műve a bécsi Operaház.

¹⁰ Karl Heinrich Rahl (1812-1865) festőművész a bécsi Akadémia neves tanára volt.

¹¹ A Centralkommission... levele, amely 1857. április 30-án kelt Bécsben, kiállítva a Storno Gyűjteményben.

¹² Erről részletesebben: Askercz 1995.

¹³ David Hollenbach (1810–1871) bronzműves. Stornóval való kapcsolatáról részletesebben: Askercz 1995.

¹⁴ Askercz Éva: Id. Storno Ferenc asztaldísz-terve Lipót főherceg számára (1858). In: Művészettörténeti Értesítő XLIII. (1994) 1-2.sz. 101-107.p.

¹⁵ A Szent Mihály templom terve a Storno Gyűjteményben az S.84.95.1-271. számon található. E terveket Nemes András rendezésében láthattuk a Lábasházban 1989-ben.

¹⁶ Franz Salesius Rach (1805-1891) a Storno család barátja volt. A Szent Mihály templom restaurálása az ő városplébánossága idején (1846-1875) történt. Ld: Póda Endre: A Soproni Katolikus parókia története. Sopron 1892. 104.p.

kivitelezésével is engem bíztak meg. Óriási örömmel fogadtam ezt a feladatot, hiszen annyi éve foglalkoztam már a magam örömeire ezzel a munkával egyéb megrendeléseim mellett. Ekkoriban dolgoztam a győri püspöknek, aki a jelenlegi prímás,¹⁷ Pejacevich grófnak,¹⁸ valamint a Magyar Tudományos Akadémiának¹⁹ is – és még számos egyénnek. Tettem időközben néhány utazást, voltam Szlavóniában, Németországban,²⁰ és még arra is volt időm, hogy Kisfaludy Csobáncz című költeményét²¹ 7 illusztrációval kiadjam. A bécsi Iparművészeti Múzeum megnyitásakor Rainer főherceg, az intézmény fővédnöke a múzeum összekötő levelező tagjává nevezett ki.²²

Tervezek oltárokat, többek között Zalka püspök úr²³ megbízásából a Szent Mihály templom számára, de kilátásom van egy óriási munkára is, amely minden bizonnyal eddigi tevékenységem csúcspontja lesz.²⁴ Így állok most, talán utam végéhez közel, öntudatosan, de nem ellustulva, hanem derekasan dolgozva – és bár lehet, hogy szorgalmam nem övezi olyan dics és fényesség mint mások fáradozásait –, mégis bizakodom. A kevesebb elismerést és fényt életem nehéz körülményeivel magyarázom, megpróbáltatásaimat, melyek ezeket az éveket gondokkal, fáradtsággal tetézték, sorsom fordulásaival magyarázom. Talán akad néhány akadémikus művész, aki ferde pillantást vet a magamfajta „öszönös” művészre, ezen nem csüggedek, mert vigaszt jelent számomra ugyanakkor, hogy fontos társaságok választottak tagjukká, s hogy vannak olyan professzorok, akik a társadalom élvonalába tartoznak, és mégis megbecsülik, elismerik munkámat. Ettől lehet, hogy helyemben mások körzöt, ecsetet eldobva elhagyták volna már a pályát, de én nem tettem ezt. Nyugodt lelkiismerettel mondhatom, magam alakítom az értékeimet, amelyekre figyelek. Csak segítene engem Istenem, aki már oly sokszor megsegített, sok imádságom meghallgatta és vágyam teljesítette, – csak abban segítene, hogy fiaimat az emberiség hasznára és a maguk boldogulására felnevelhessem. Ehhez adj erőt Istenem. Amen.

(Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta, fordította Askercz Éva)

¹⁷ Simor János 1857-1867-ig volt győri püspök.

¹⁸ A Pejacevich család tagjainak számos tervet készített. Erről részletesebben: Askercz 1995.

¹⁹ A Magyar Tudományos Akadémia Archeológiai Bizottságának levelében megbízzák „Magyar és Erdélyország műemlékeit rajzolja, felmérje, főleg pedig az előforduló falfestményeket másolja”. Az 1869. ápr.15-én Pesten kelt levelet Kubinyi Ágoston és Rómer Flóris írta alá. Kiállítva a Storno Gyűjteményben.

²⁰ Ezekről az utazásokról vázlatkönyveiből is értesülhetünk. Számos rajz található németországi úttjáról az S.84.121.1 Nr.37, 1860-ban készült vázlatkönyvben.

²¹ Kisfaludy Sándor: Csobáncz című albuma megtalálható a Soproni Múzeum gyűjteményében. Megjelent Sopron 1866. 7 db litografált illusztrációval, 49x66 cm.

²² Az erről szóló iratot, megbízólevelet nem ismerjük, de kapcsolatokról tudunk. Éveken át mindig meghívták a múzeum kiállításaira, számos gipszmodellt és egyéb tárgyakat adományozott a múzeumnak. Ezekről levelezéseiből és az Iparművészeti Múzeum lapjából, a Mitteilungen des K.K. Österr. Museum für Kunst und Industrie híreiből értesülünk.

²³ Zalka János (1867-1901) győri püspök.

²⁴ Pannonhalmára készített terveit gyűjteményünkben az S.84.78.1-431 számon találhatók. Az erről szóló tanulmányokat és irodalomjegyzéket megtaláljuk a Takács Imre szerkesztette Mons Sacer 996-1996. II. kötetében, Pannonhalma 1996.

Apám azon szerencsések közé tartozott, akinek gyakorlati tevékenysége építészként és elméleti munkássága helytörténészként összefonódott, kiegészítve egy másikat. Szeretett városa házait mentette, közben kutatta építéstörténetüket, megemlékezett az eltűnt műemlékekről és harcolt a megmaradottak védelmében. A Magyarországon még ma is oly kevéssé ismert polgári heraldika kutatásában valóban egyedülálló és úttörő munkát végzett – nemzetközi elismertsége nem maradt el. A Nemzetközi Heraldikai Akadémia 1981-ben Arvid Berghman díját neki ítélte oda. Visszaemlékezéseiben főképpen a rokonságról, esküvőkről, családi tragédiákról és a gyerekszaj szellemes mondasáiról olvashatunk. Eközben azonban előtűnnek a régi utcanevek, az egy-egy időszakra jellemző katonanóták, egykori tanárok és osztálytársak nevei. E jegyzetek egy része naplószerű, többsége azonban visszaemlékezés. Itt, a kronológiai sorrendet követendő egy-egy hosszú bejegyzést emiatt több részre bontottam, bekezdésekre szabdaltam, s a jobb áttekinthetőség kedvéért az egyes témáknak alcímet adtam. Néhány nevet talán rosszul olvastam, egyet szándékosan kihagytam, de a szöveget betűhíven írom, többször nem a ma elfogadott helyesírás szabályai szerint.

Azokat a történeteket vettem számba és adom közre, melyek Sopron város polgári életét meghatározták, megváltoztatták és talán e néhány sor a helytörténészek számára új adatokkal is szolgál.

Emlékképek az első világháború idejéről

E jegyzetek nem képeznek pontos időrendi élettörténetet, csupán az esetleg később megírandó családtörténetem részére jegyzem fel azokat a dolgokat, melyeket ott esetleg használhatok.

Születni a Frankenburg u. 21. (akkor még Árokszer úti) házunk I. emeletén születtem, 1907. III. 2-án. Az óra és perc be van jegyezve a családi Bibliánkba (Ernő Dezső Gyula szül. Sopron 1907. márcz. 2 án reggel 3 óra 8 perc). Második lakásunk a Kossuth u. 30. sz. házunk földszintjén volt. Innen legrégebbi emlékem az, hogy a Neuhoftban (Erzsébet kert) sétáltunk a Zügn gyerekekkel és a Dauer (Daner?) kertész előtti kanyarban hallottuk a hírt, hogy a trónörököszt megölték. Akkor persze még nem is tudtuk sem mi gyerekek, sem a felnőttek, hogy ez mit jelent, de a nagy izgalom belevésté emlékezetembe ezt a jelenetet.

A következő emlékeim szintén a háborúval függenek össze. Szép nyárvégi napon kint álltunk az előkertben és sárga virágokat dobálunk az állomásra, bevagonírozásra vonuló katonáknak. Lüttich elesett, este nagy fáklyásmenet – tumultus. A Lackner Kristóf u. és Ógabona tér sarkáról nézem. Az első sebesültszállító vonat beérkezik, akkor is nagy volt még a lelkesedés, elegáns hölgyek jelentkeznek ápolónőnek. Kezd divatbajönni a másik háborús ének:

*Ellőtték a jobb karomat
Folyik piros vérem...*

Első külföldi utam is ugyanabban az időben lehetett, Bécsújhelyre mentünk és megnéztük Zrínyi Péter és Frangepán síremlékét a templomban. Jellemző az erős 48-as nevelésre, melyben részesültem, hogy Ausztriába érve csodálkozva kiáltottam fel: – Te Apu, hisz ezek nem is fekete-sárgák! Otthon ugyanis mindig azt hallottam, hogy az osztrákok „fekete-sárgák”.

A nagy világháborúból másra nem is emlékszem, minthogy disznót öltünk és hogy az Apu kétszer hazajött szabadságra...Apu második szabadságakor a háború már a végefelé közeledett. Lent jártunk a Wehofernél a Szénatéren és ott huzatta:

*Őszi rózsák nyiladoztak mikor arra jártam
Virágos kis ablakidon be-bekandikáltam
Nem járok én arra régen, mert megöl a bánat
Rabja lettem egy kislánynak
S katonája a császárnak*

1918 karácsonyára futott be az első levél az Aputól, Alessandriából irt, hosszú várakozás után ebből tudtuk meg hogy él és hadifogságban van. ... A következő ősszel jött haza a hadifogságból, – sajnos betegen.

A soproni cserkészéletről

1920 elején megalakult Sopronban a bencés gimnázium cserkészcsapata és én részben saját kalandos vágyamtól hajtva, részben barátaim ösztönzésére sietve beléptem és nagy örömmel vettem részt a huszárlaktanya nyitott lovardájában megtartott rendezvényeken, majd az okkai és hidegségi kirándulásokon. Rajtam kívül még Klein Sanyi és Kövesi Pali is beléptek a gimnázium cserkészcsapatába (később a Szent Asztrik nevet kapta), de ők már csak igen rövid ideig voltak bent, mert időközben a reálban is megalakult a cserkészcsapat Dr. Winkler Elemér vezetésével. Az új csapat neve Sas lett, és én mindjárt a Kócsag őrs vezetőjévé léptem elő. Nagy lelkesedéssel vettem magam rá a cserkésztudományokra és szívvel-lélekkel cserkész lettem. A reáliskolai csapat avatását Eszterházán a kastély parkjában tartottuk meg, azon a kis Bernadette hercegnő is részt vett. Első nagyobb kirándulásunk a Lajta hegységbe vezetett, megnéztük a szárazvámi krétagyárat, majd Szarvkőre mentünk, ott nagy gulyásfőzés után egy szénapajtában aludtunk. Másnap pedig bementünk Kismartonba, megtekintettük a kastélyt és a Wolf-féle múzeumot.

A rákövetkező nyáron mozgótáborbanvettem részt. A táborozáson Gruber tornanár és Lux tanár is részt vett a parancsnokon kívül, ott volt még a felsős cserkészcsapat is – akiket mi lenéztünk, mert a cserkészcsomókat stb. sokkal jobban tudtuk mint ők. A táborozásnál az elszállásolást szellemesen oldották meg, egy harmadosztályú vagonban utaztunk végig. A kocsit egész otthonosan berendeztük egy veszprémi fateleptől kölcsönkapott deszkákkal. Útirányunk: Sopron, Győr, a Cuha völgye a cesznenki várrommal, Veszprém – itt megnéztük a Gizella kápolnát, a székesegyházat – Alsóórs,

Aszófő, Révfülöp, Badacsony voltak utunk további állomásai. Aszófőről természetesen bementünk Balatonfűredre és megnéztük a tihanyi apátságot is. Nagyon meghatott az alteplom hangulata és benne az az egyszerű sírkő, mely II. Endre királyunk sírját jelöli.

A következő évben a Csobánc oldalában lévő kútnál ütöttük fel sátrunkat. Ekkor már egy valódi, harminc személyes sátorral rendelkezünk és külön egy kis kétlapossal, az lett a parancsnoké. A táborozás utolsó pár napját Tapolcán töltöttük, ahol a szombathelyi gimnázium csapata nyerte el a gárdacsapat címet, nagyrészt egy Angliát járt segéd tisztjük ügyessége révén, aki sok sportszámot megnyert. A gárdacsapat cserkészalapjának karimáját egyik oldalán felhajtva viselte.

A táborozásból hazafelé jövet már rossz hírek terjedtek el közöttünk Sopron város elcsatolásáról.

Az ágfalvi csaták és a soproni népszavazás

Augusztus 28-án az „A” zóna átadásának napján tetőpontra hágott az izgalom. Ágfalvánál a főiskolások megütköztek az osztrák csendőrökkel és az egyik magyar fiú hősi halált halt, az ágfalvi templom közelében (...). Az egyetlen vigasztaló momentum az egészben az volt, hogy Ostenburg (Moravek Gyula) őrnagy a II. sz. csendőrtartalék századával Kismarton felől jövet bevonult a városba és kijelentette, hogy nem hajlandó a várost kiüríteni. A város lakossága óriási lelkesedéssel állott mellé, és a csapat létszáma százakkal nőtt, a főiskolásokból például egész tisztiszázadokat állítottak fel (Ranzenberger vezetésével). Mi fiatalabbak kerékpáros küldöncnek jelentkeztünk és így igyekeztünk a komolyabb szolgálatra felszabadítani a csendőrlegénységet – no meg a várost és környékét is jobban ismertük, tehát alkalmasabbak is voltunk erre. A magam részéről megint a bencés gimnázium cserkészeivel mentem együtt, a reál csapata kivonta magát ebből a munkából – sőt maga a parancsnok volt, aki az iskolában tiltott politikai tevékenység miatt feljelentett. Dr. Lauringer Ernő igazgató behivatott magához és közölte, bármennyire sajnálja is, ha még egyszer elmegyek Ostenburgékhoz, kénytelen lesz az iskolából kicsapatni. Természetesen még aznap jelentettem az esetet a parancsnokságon. A segéd tiszt mit mondott a reáliskola igazgatójának sosem tudtam meg, de többet nem bántottak katonai szolgálatom miatt.

Év végén pedig, a záróünnepélyen az igazgató úr büszkén mondta beszédében: – A mi cserkészeink is ott voltak és kivették részüket a Sopronért folyó küzdelemből.

A szolgálat különben könnyű és általában veszélytelen volt. Csak egy ízben fogtak el közülünk két fiút (megyesi Schwartz Lászlót és Koszov Imrét) az osztrákok. Akkor éppen nekem kellett volna mennem, de a biciklim rossz volt és más ugrott be helyettem. Bajuk nem történt, mert az entente misszió – mely a maga alakulatának tekintet a csendőrséget – kiszabadította őket.

Egy délután azt a parancsot kaptam, hogy jelentsem meg a szolgálatvezető altisztnek: – Holnap reggel 3 órakor riadó! Másnap aztán óriási volt az izgalom, erős lövöldözés hallatszott, hozták a halottakat – három magyart és egy osztrákot – és a sebesülteket, megindult a mieink támadása, ez volt az ún. második ágfalvi csata. Harmadnap azt olvashattuk az újságban: éjjel 2 órakor jelentették a csendőrörsök, hogy Ágfalva

felől erős tüzelés hallatszott, Ostenburg erre riadót fúvatott és rendcsinálás végett bevonult Ágfalvára.

Hát ez igaz is volt, csak az tűnt fel nekem – gyerekként is –, honnan tudhatták már két nappal előbb, hogy Ágfalva felől erős lövöldözést fognak hallani, hiszen a riadót elrendelő parancsot magam vittem szept. 7-én délután. Az elfogott felkelőket bekísérték a 48-as laktanya udvarára és Ostenburg ott a külföldi missziók jelenlétében nagy beszédet intézett hozzájuk arról, hogy a magyar kormány aláírta a békeszerződést, tehát minden magyar embernek kötelessége azt betartani, stb.. Beszédét azzal zárta: – Vigyétek őket a fogdába! Azt persze az entente misszió már nem látta, hogy a fogda-épület túlsó oldalán lévő kiskapunál egy asztal állt megrakva puskával, lőszerrel, kézi-gránáttal, a nagy dérrrel-durrall fogdába küldött felkelők ott „új anyag” felvételezése után újból szabadlábba helyezve rögtön a Dudlesz irányába az „A” zónába mentek. Újabb harcokra azonban nem került sor, az osztrákok kiürítették egész burgenlandot és az „ezeréves határnál” állottak.

Erre az időre esett IV. Károly király visszajövetele. A zászlóaljából első magyar testőrvasász zászlóalj, Ostenburgból pedig ezredes lett. Az egész puccskíséret azonban néhány nap múlva már meg is bukott. Akkori impresszióim szerint agyonimádkozták. A sok tábormise, fogadás, stb. helyett egy gyors lerohanással esetleg eljutottak volna Pestig – vagy amit akkoriban rebesgettek – a Fertő nyugati oldalán Pozsony ellen vonulhattak volna.

Ebből az időből megmaradt az Ostenburg jelvényem (igazolványát 1925-ben Pesten a pénztárcámmal együtt ellopták.) A Magyar Nemzeti Múzeumnak és a Soproni Múzeumnak is adtam két-két databot, tisztit és legénységit egyaránt.

A felkelést követő népszavazásnál már a reál cserkészei is részt vettek az agitációs munkában, a népszavazás napján jártuk a várost és szavazni hívtuk az embereket. Volt aki kétszer-háromszor is leszavazott, a végeredmény azonban így is reális maradt, – a másik oldalon is történtek csalások. Így pl. nagyon bevált, hogy néhány bizalmi férfi bement és kihozta a magyar szavazólapot, ezt eltépvé odaadták a szavazónak azzal az utasítással, tegye az eltépettet a borítékba, és az egybenlévőt, amit a bizottságtól kap hozza ki és adja át. Az átadásért 5 Schillinget kapott .../áthúzva, cerozával későbbi beírás – még ekkor csak korona volt-/

1946. V. 8.

Hosszú ideig nem jutottam íráshoz, sok esemény – családi és országos jött közbe és azért csak ma folytatom a feljegyzéseket. A népszavazásról csupán még annyit, Sopron magyar maradt. E tényt harangzúgás adta a város tudomására. Sokan sírva borultak egymás nyakába az örömtől e hír hallatára. Az osztrák kancellár érdeklődését az angol tiszt úgy válaszolta meg, hogy kitarította a telefonkagylót az ablakon – Bécsben is a soproni harangok zúgásából tudták meg az eredményt.

Munkakezdés városi gyakornokként

1967. márc. 3.... A diplomám megszerzése után először mint ingyenes gyakornok a városnál helyezkedtem el, de rövidesen kineveztek havi 240.– Pengő fizetéssel (akkor 50 fillérért lehetett 1 liter jó poncichter bort kapni, tehát 480 liter bort kerestem. Ez

ma 24 Ft-os borár mellett megfelelne 11.520 Ft-nak, ennyiből ma is ki lehetne jönni.) Hantó István műszaki tanácsos volt a főnököm, nagyon rendes, kedves ember. Egyszer utasítást adott, hogy a nemrég megnyitott Mátyás király utcában mérjem fel a Do-monkos templom oldalfalát.

Kértem, a zuhogó esőre való tekintettel halasszuk el a felmérést másnapra. „Nem lehet – volt a válasz – a tervek és a pénz megvannak már, csak ez hiányzik.” Fel is mértük, a tűzoltóktól elkért tololétráról. Azóta eltelt 30 év, a munka még mindig nem készült el.

A II. világháborús eseményekről

Katonaéletemről is akad néhány beszámolni való: 1937. okt. 1-én hívtak a soproni kieg. parancsnoksághoz a 48-as laktanyába, hogy megkérdezzék, miért nem voltam még katona. Hiába magyaráztam, hogy én valamikor 1928-ban önként jelentkeztem, nagy mérgesen besoroztak – egy őrmester „úr” vette fel az adataimat: Iskolai végzettsége? – kérdezte – Okleveles építészmérnök. – válaszoltam – Erre ő: – Nem a foglalkozását kérdeztem, hanem hogy érettségizett-e, vagy sem? – Igen. – No, látja, önkéntes úr, mindjárt ezt kellett volna mondanis.

Négy napra rá már utaztam Komáromba – sajnos mint nagyon tapasztalatlan újonc. Nem vittem még extraruhát sem, pedig jobb lett volna a dolgom, ha ilyesmivel fel lettem volna szerelve. Komáromnak a megmaradt része bizony nagyon gyenge kis városka volt, csupán néhány erőd és kaszárnya, egyetlen szép modern templom és parasztházak. Szomorúan ballagtunk a kaszárnya felé, ez a katonadal fejezi ki a hangulatunkat:

*Megy a nap lefelé, – ballag már a regruta,
ballag már a regruta a kaszárnya felé.....*

Jellemző eset történt mindjárt az első napon. Reggel 8 tájban ott állt egy csomó „regruta” – legnagyobbbrészt harminc évnél idősebb ember és jött egy fiatal szakaszvezető: – Vegyék fel a ládát, aztán futás. No, mi az, mit mondtam – futás! Átrohantunk a megjelölt helyre és tovább vártunk este 9 óráig. Természetesen se ágy, se pokróc, se ennivaló nem volt előkészítve – mindenki úgy aludt, ahogy tudott.

Akik ismerték, úgy emlékeznek rá, mint egy egyszerű megjelenésű, félszeg mozgású, szemüvege mögül szelídséget és gyermeki bizalmat tükröző kék szemű, okos és megfontolt beszédű teológiai professzorra és lelkipásztorra, akinek katedrája előtt 1928 és 1949 között ülhettek teológus hallgatók a Soproni Teológián. (A szerző sajnos személyesen nem ismerhette, de nagy tisztelettel tekint egész életművére és személyére.)

Podmaniczky Pál régi, felvidéki család sarja volt. Neve előtt ékesen díszelgett a bárói cím. Viszont a rangból és a családi vagyonból neki már – mire megszületett – legfeljebb a teher jutott. Sokak által hálával emlegetett – jóval későbbi, professzori idejében tett – jótéteményeit bizony nem a családjától örökölt gazdagságból végezte. Bárói cím ide vagy oda, a családja nagyon is szegény volt. Szegény annak ellenére, hogy olyan neves és gazdag elődei lehettek, mint pl. Podmaniczky Frigyes (1824–1907), aki bár nem közvetlen őse volt (nagybátyja), de akinek neve Budapest történetének könyvébe nagy betűkkel van beírva, hiszen az ő személye a város európai fővárossá történő növekedéséhez nagyban hozzájárult, és aki a Közmunkatanácsnak és a Nemzeti Színháznak is kiváló élharcosa volt.

Podmaniczky Pál ebbe az elszegényedett, nemes családba született bele Óbudán, 1885. március 16-án. Nem egészen két évesen kénytelen volt elveszíteni édesapját, Pomaniczky Ármint. Apja helyett apja Frigyes bácsikája lesz, akivel sokat beszélt, és akitől sokat tanult. Özvegy, jószívű édesanyját lelketlen emberek kiforgatták csekély megmaradt vagyonából is. Pálnak egy kincse maradhatott: evangélikus egyháztagsága. Regénybe illően sanyarú gyermeksorsa volt. Aki annyi fiúnak aranyozta be fiatalkorát szeretetének sugarával, talán mert magának ez nem adatott meg. Édesanyja ugyan egy második házasságra is lépett, de az új apa, a gyám sehogy sem tudott a fiúcska támaszává válni. 8-10 évesen egy morfinista kezei közé került, aki éveken át gyötörte: egyik gyógyszerből kergette a másikba, hogy hamis receptekkel összeszedegesse a morfiommennyiséget. Őrjöngésében még kést is ragadott rá, és egyszer télvíz idején az erkélyre állította ki szinte mezítelenül. Az anyagi gondok miatt tanulmányait sem tudta folytatni, így az érettségiig sem juthatott el.

12 évesen (gyámja fizetéképtelensége miatt) kimaradt a gimnáziumból, ahol tehát csak két osztályt végezhetett el. Katolikus édesanyja később a 14 éves fiút elvitte Gyulafehérvárra Majláth Gusztáv püspökhöz, hogy katolikus papot neveltessen belőle. A püspök azonban nem tett eleget az édesanya kérésének, főleg azért, mert észrevette, hogy a fiú sem akarja a katolikus papi hivatást választani (bár ekkor őt még tradícióin és származásán kívül szinte semmi sem kötötte az evangélikus egyházhoz). A gyötrelmes kamaszkor azonban nem semmittevással telik. Nyomdában dolgozik, hogy még közelebb lehessen a hőn szeretett könyvekhez. Pál szorgalmasan olvassa a küzdelmes úton megszerzett könyveit, amelyeket egyébként szalmazsákban rejteget. Frigyes bá-

csitól kapott pénzét is eredeti nyelvű könyvekbe fekteti: Goethe, Schiller, magyar remekírók köteteibe mind beleírta nevét – ezeket államosították. Önképzés útján rengeteget tanul: egy-egy félreeső zugban, egy-egy szabad percben, hogy falja a betűket. A tanulás mellett pedig egy másik talentuma is korán kitűnik, ahogy ő maga fogalmazza önéletrajzában: „Elég korán megjött a bátorságom irodalmi szárnypróbálgatásokra.”

Egy kis írása már 15 évesen nyomtatásban megjelent, címe: „Óda az önkényuralom ellen”. (a mai demokráciák tanulhatnának ebből) 16 éves korában Váradi Antal az „Ország-Világ”-ban kiadja első műfordítását, Goethe „Sebus Johanna” című balladáját. A későbbiek folyamán dolgozott a „Pesti Napló”-ba és a „Magyar Génius”-ba is. Hamar kiütözik nyelvi tehetsége is. Egész fiatalon beszél már anyanyelvi szinten a holland, a német és a szlovák nyelvet. (Hollandból verseket fordít) És történt még valami. Hadd idézzem őt magát: „Ezekbe a sok tekintetben elveszítettnek tekinthető évekbe esik életemnek első nagy fontosságú fordulata. Néhai Horváth Sándor budapesti lelkész 1897 tavaszán megkonfirmált, s a konfirmációs oktatás folyamán – magánoktatásban részesültem – érlelődött meg bennem az elhatározás, hogy életemet Istennek szentelem és a lelkipásztori pályára lépek.”

18 évesen, 1903. augusztusában így bekopogtatott a pozsonyi Teológiára, ahol megértésre és befogadásra talált. Két gimnáziumi osztálya ellenére rendkívüli magántanulónak felvették az egyetemre. Hála Frigyes bácsinak is, aki beajánlotta. Hálásan emlékezett meg később D. Baltik Frigyesről, a dunán-inneni egyházkerület akkori püspökéről, aki felkarolta a kis „bárót”. Maga a teológus élet egyébként csalódást, visszatetszést és lelki válságot váltott ki a fiatal lelkész növendékből, hiszen a Teológián akkor éppen a liberális irányzat uralkodott, amely lelki életének fundamentumait ingatta meg. Mégis bekövetkezik életében itt is egy döntő fordulat, méghozzá Schmidt Károly Jenő pozsonyi német lelkész hatására. „Ő nevelt konzervatív keresztyén emberre.” – vallja. Szívós tanulással harmadéves korára 1906.júniusában a pozsonyi líceumban le is érettségizik, majd teológiai tanulmányait is – utolérve kortársait – időben befejezi.

Külföldi ösztöndíja is jelentős szerepet töltött be életében. A Rostocki Egyetemen volt tanulmányúton 1907 őszén: azért itt, mert efelé a konzervatív intézmény felé érzett egyedül bizalmat. Mély hatással volt rá Glünmacher és Hashagen. „Rostockból nagyban és egészben úgy távoztam, mint a múlt századbéli német reszprisztinációs theológia híve.” – skatulyázza be saját magát. Nyer még egy lipcsei stipendiumot is, de anyagi helyzete miatt oda már nem tud elmenni.

A teológián is érdekli már későbbi profilja, a misszió témája, de akkor még jobban foglalkoztatta őt az ótestamentumi írásmagyarázat és a sémi nyelvészet. Az „Alapvizsgálatot” 1908. március 2-án tette le, a „szakvizsgálatot” pedig 1908. október 28-án ugyan csak közepes eredménnyel, de ez érthető is, hiszen az előbbeni években teljesen meg kellett osztania erejét.) Lelkészé 1908. október 30-án avatták fel.

Első állomáshelye Modorban volt, ahol segédlelkész (német káplán) lehetett Hollerung Károly pozsony megyei főesperes mellett. Tőle a pontosságot tanulta meg, pl. azt, hogy csütörtökre mindig készen legyen a vasárnapi prédikációval. Itt tanult

meg tökéletesen szlovákul is. Unokaöccsével, Hollerung Richarddal mély barátság fűzte egybe: komoly és mély hite.

25 évesen váratlan meghívásra a pozsonyi Teológiai Akadémia magántanára lesz. A teológia minden szakán előadásokat vártak tőle, aminek ő eleget tett hallatlan munkával. „Életemen vörös fonalként húzódik végig a teológiai tanári katedrára való törekvés.” – idézem hitvallását. Ehhez fűzött reményei azonban itt még nem teljesülhettek, főleg azért, mert a sok feladat miatt nem volt alkalmá és ideje továbbképezni magát; idejét és energiáját szétforgácsolta a sok tanítás. Viszont ekkor találkozott Wilder Róberttel, aki a keresztyén diákok önkéntes missziójának megalapítója volt, valamint Victor Jánossal is ekkor kötött barátságot. Mindkét személy meghatározó lett életében.

Ismét váratlan esemény mozdítja el helyéről. Előbb a pozsonyi magyar–szlovák gyülekezet lelkészének hívják, s bár a választáson két szavazattal győzött, versenytársával szemben mégis alázatosan visszalépett. Majd egy másik állást mégis elfogadott, és így lett 1911. július 1. és 1918. február 10. között a Pozsony megyei Felsőszeliben lelkész: „a lelkési állást elfogadtam abban a reményben, hogy a falusi paróikia csöndje több alkalmat fog adni studiumaim folytatására”. Itt a 2400 fős lelkes parasztyülekezetben munkássága nyomán igazi ébredés támadt. Még a második világháború és a magyarság kitelepítése után is hatása alatt voltak kedves hívei: sokan pl. a Dél-Dunántúlra kerültek, ahol „dupla evangélikusoknak” hívták őket. Miért? „Mert nem elég, hogy evangélikusok, még bibliáznak is.” (idős bácsi emlékezik a bibliáórákra) Felsőszeliben sok dolgot megtanult: először azt, hogy minden teológiai munka a gyülekezetért van. Másodszor itt vált mélyhitű lelkésszé, az igehirdetés és lelkipásztorkodás szerelmesévé. Harmadszor: magyarsága is ez idő tájt tudatosult. Negyedszer: ekkor került baráti viszonyba Dr. Szabó Aladárral, a magyar belmisszió zászlóbontójával. Ötödször: a teológiában Adolf Schlatter és részben Barth tesz rá nagy hatást, szakít addigi rostocki irányvonalával, és ettől kezdve a schlatter iskolához csatlakozik. Hatodszor: bár nem volt jó hallása, de megtanult harmóniumozni, és amikor a kántort behívták katonának, ő kísérte az istentiszteleteket. Végül pedig: ekkor lett aktív tagja az ébredési mozgalmaknak, úgymint a MEKDSz-nek, a Pro Christo-nak, a Bethániának. A Bethániának köszönheti élete társát is: Vargha Gyula költőnek lányát veszi el feleségül 1913. szeptember 17-én. Isten négy gyermekkel áldotta meg házasságukat. Hírlett a nagy professzorról, hogy gyermekeit milyen mélységes szeretettel és egyszerűséggel nevelte; és hogy a legkeményebb fegyelmezési eszköze a megbocsátás volt. Minden jót megadott nekik, pl. az erdei séták során. (Szűcs Lajos féle visszaemlékezés)

A teológiai tanári vizsgát 1917. november 3-án tette le. Így hívták meg 1918-tól az Eperjesi Teológiai Akadémiára tanárnak, az Újszövetségi tanszékre, bár magántanári vizsgája igazából a Gyakorlati tanszékre képesítette. Az oly nagyon szeretett lelkési állást még ezért a bizonytalan és áldozatokat követelő katedráért is feláldozta, hiszen ebben az időben nem volt lakása sem, családját kénytelen Budapestre vitetni, ő maga pedig az áldatlan körülmények között háromszor is súlyos betegségbe esik.

1919-ben a cseh megszállás miatt aztán bezárják a Teológiát. „Mindjárt az első napokban meg kellett értenünk, hogy az eperjesi ősi kollégium fölött megkondult a halálharang.” – emlékezik. Ezután átirányítják Pozsonyba, ahol szlovákul kellett előad-

nia. Ezzel is megbirkózott, bár itt végképp érezte, hogy mennyire nincs a helyén. Ekkorra ugyanis már teljesen a magyar lelkiség jellemezte, márpedig az itteni diákok nem tartották már magukat magyarnak. Tevékenysége nem véletlen, hogy nem tetstett az új államnak. Ismét mennie kellett. Megfáradva mondott le mind a lelkészi, mind a tanári szolgálatról. 1920-ban apósához költözött Pusztalöbren, ahol méhészzel (miután Gödöllőn kitanulta) és asztalossággal foglalkozott. Sőt, a Magyar Országos Központi Takarékpénztár egyik bérletén is dolgozott.

Budapestre 1920 szeptemberében került, és lesz lelkésze az akkor még egészséges keretek között működő Bethánia Egyesületnek. Elkötelezettje lett az ökumenének. Először fogházlelkész: budapesti ügyészségi fogházban, a pestvidéki ügyészségi fogházban, a Conti-utcai, a Szerb-utcai, a Jászberényi úti fogházban tartott rendkívüli istentiszteleteket (politikaiaknak). Majd az egyesület szervező, kurzustartó és igehirdető szolgálatát végezte. Sokan megvádolták, hogy hűtlenné lett egyházához, és elreformátusodott. Podmaniczky tagadta ezt a „vádát”, és szavait azzal is bizonyította, hogy egyidejűleg vállalt evangélikus „állást” is, amikor is beosztották őt a Deák-téri gyülekezetbe, az öreg Broschkó bácsi mellé missziói lelkésznek. Evangélizátori munkáját főleg a Jászságban és a Hajdúságban fejtette ki. Szépirodalmi tevékenysége ismét fellángol a „Vasrácsos ablak mögött” c. elbeszélésével. 1923 őszétől a Luther Szövetség főtítkára. Raffay püspök ekkor szólítja fel határozottan, hogy lépjen vissza teljesen az evangélikus lelkészi szolgálatba. Sőt a püspök egyenest egy állást is „kreált” számára: a bányai egyházkerület missziói lelkészi állását neki hozták létre.

Ekkor nyílik lehetősége, hogy elutazhasson Finnországba és Nyugat-Európába: mindenütt a helyi kegyességekkel ismerkedhetett meg. Konferenciákon vehetett részt Hamburgban, Londonban, Svájcban, Hollandiában. Finnországban pl. először 1924. januárjában járt Raffay püspök kíséretében, mint tolmács. Ekkorra ugyanis már az összes északi nyelvet (finn, norvég, svéd, dán) ismerte, értette, és kitűnően beszélt. Megragadta a finnség; az ébredési mozgalmak, a harmónium a parasztházakban, a villany a tyúkólakban. Kijutni a saját pénzén tudott: amit irodalmi alkotásaiért kapott. Egy nyári konferencián tanúja lesz annak, ahogy Vaimö Malmivaara vezetésével 8000 ember borult térdre és imádkozott a magyar ébredésért. Tagja lett a Christian Eudeavor World Union választmányának, itthon pedig a Magyarhoni Missziós Egyesületnek. 1924-ben a szarvasi gyülekezet hívja meg lelkészének. Nagy tusakodás után utasította ezt vissza, hiszen egyértelművé vált számára, hogy élethivatása és lelkiismerete a tudós munka felé vonzza.

Teológiai doktorátust 1926-ban Debrecenben szerzett. Felavatása pedig június 30-án volt. Ekkor kezd el Sopron fele kacsintgatni, és megpályáz egy állást. Pályázatában ez áll: „Ha tagadó lesz is a válasz, nem csüggedek. Alázattal veszem el, amit Isten végzett felőlem. Várok, tanulok és dolgozom tovább. Tudom, hogy életem útja fel a katedrúra vezet, s tudom, hogy az Isten meghatározta időben fel is léphetek reá, s hirdethetem a Krisztus jövődő szolgálóinak azt, ami szívem, elmém betölti.”

A pályázatát elfogadták. 1928. augusztus 11-től a Soproni Evangélikus Hittudományi Karon nyilvános tanár lett egészen 1949. október 3-án bekövetkezett haláláig. A vallástörténeti, bölcseleti és keresztyén neveléstudományi tanszékre került. Munkásságát teljesen a misszió szolgálatába állította, minden általa tanított tárgyat annak

segédtudományaként kezelte. Szívéhez legközelebb ez a tudomány állt, professzori munkája is nagy misszió volt. Diákjai egy széles látókörű, 18 nyelvet ismerő profeszszort ismerhettek meg, aki a Bibliát csak a szószéken használta a gyülekezet nyelvén, máskor csak az eredeti nyelveken, héberül és görögül. Egyet sajnált, hogy japánul nem tanult meg. Értékei itt bontakozhattak ki teljes egészében. Előadásaira mindig pontosan és alaposan készült. Tudományában igazi polihisztor, minden teológiai ágban járatos volt. Az 1931–32-es, 1935–36-os és az 1940–41-es tanévben pedig még további feladatot is jelentett számára a dékáni cím.

Hallgatóival bensőséges lelkipásztori kapcsolatot tartott fenn. Teljes emberként kezelte őket, önmagával egyenértékűnek tartotta őket. „Podi bácsi” – így hívta mindenki – jószágáról regéket beszéltek a teológusok: kijárta, hogy a szegény teológusok minden nap kapjanak ingyen-ebédet valamelyik soproni kaszárnyában. Úgy ismerte hallgatóit, hogy mindig tudta, kinek mire van szüksége.

Tágszívú imádkozó is volt. Imatárgyai el voltak osztva hét napjaira. Pl. hétfőn a fakultásért imádkozott. Imanaptárában minden teológusáért egyenként naponta imádkozott. Azon fáradozott, hogy jól képzett lelkészek induljanak küldetésbe. Biblia-órára gyűjtötte össze őket a saját dolgozósobájába. Nagy összefoglaló műve nem született meg, hiszen minden tudását tanítványainak szórta szét. Tanította a vallástörténetet, a filozófiatörténetet, a keresztyén neveléstudományt, a missziótörténetet és az ezekkel összefüggő tárgyakat. Fő munkái közül csak párat emelek ki: „A reformáció neveléstörténeti jelentősége”, „Luther és a belmisszió”, „A misszió tudományának vázlata”: az egyetlen tudományos értekezés, „Az evangélium és a nemzeti nevelés”, „A háború és a misszió”, „A misszió mai helyzete”, „Kína döntő órája”.

Szerette különösen az úgynevezett „csillagos”, nem kötelező tantárgyakat, különösen az úttörő misszionáriusok és pedagógusok életrajzainak ismertetését. Kiemelkedő személyek életét dolgozta fel munkássága során, úgy mint: a dán Sören Kirkegaard, Zeisberger Dávid, Henry Martin, Oberlin Frigyes, Wichern, mint pedagógus, Bodelschwing Frigyes, Herrnhut úttörő misszionáriusai, Nommensen Lajos, Hsi Szengmo (a sátántipró), Harris (az útegyengető próféta), Cary, Gurland Rudolf Hermán, Gossner János, Ziegenbalg Bartolomeusz, a svéd Lars Levi Lestadius, Harms Lajos, Johann Flattisch (az imádság pedagógusa), Drummond (a lelkipásztor pedagógus), Lenchen testvér, Halesbytól fordított norvégáról, a dán parasztpróféta Hauge, Scherevsky, Hofacker, Uffmann, Rohoncyné, Kanamori Pál, Christinanda. 1931–32-es dékáni székfoglalója pl. Kanzo Ucsimura-ról szólt. És történt egyszer, hogy amikor felment a soproni templom szószékére, így kezdte áhítatos csendben és mély együttérzéssel az igehirdetését: „Kagawa megvakult! Imad Eddin Toyohiko Kagawa megvakult!” És a prédikációban a japán misszionárius munkájáról és céljairól beszélt. Aki hallotta az ő vetített képes előadásait, nyomban megszerette a külmissziót.

A Teológiára való bekerüléséig a misszióval újságszerkesztőként is foglalkozott. 1913–1928 között a Hajnal című missziós folyóiratot szerkesztette, amelyben különböző tárgyú vallástörténeti és missziótörténeti cikkei jelentek meg. 1924–1928 között a Mustármag című hitéleti lapot is szerkesztette, valamint átmenetileg a Missziói Lapokat is. Állandó anyagot adott a Belmissziói Munkaprogramokhoz.

Azonban a Teológián sem merült ki a misszióval való foglalkozás az elméleti előadásokban, hanem gyakorlatba is átülteti a tananyag tartalmát. Kezdeményezte, hogy a teológusok alakítsanak 1933-ban egy egyesületet, az Evangélikus Teológusok Missziói Munkaközösségét, amelynek ő maga is tagja. E közösség szervezésében a teológusok kettésével vetített előadásokat tartottak az egész ország területén, pl. csak 1936–37 telén 36 előadást. A legkisebb falut is meglátogatta, ha felkérték előadni a misszióról. De már 1929-ből arról kaphatunk tudósítást a Teológiáról, hogyan terjed az ébredés iránti érdeklődés a teológusok között. Podmaniczky professzor ennek elősegítésére többek között finn cserediákokat szervez, akik ösztöndíjasok lesznek Sopronban; valamint bibliatanulmányozó összejöveteleket tart hetenként a lakásán, ahol néha több szobát megtöltöttek az érdeklődő hallgatók. Ennek a híres soproni szállásnak, lakásnak volt egy másik különlegessége is, amely szerint ki volt függesztve a külső falára egy, a régi aszódi kastélyon is álló felirat: „Ez csak földi szállásunk, örök haza odafönn vár”. Sokan gúnyolták is miatta: „Podi bácsi még emeletet akar építeni, hogy ott lakjon.”

Minden általa tartott alkalomnak, minden előadásának a középpontjában Ura állt. „A gondolkodók éles logikával keresték, kutatták az igazságot, – nekünk megadatott, hogy ismerjük Jézust, akiben a bölcsesség és minden ismeret kincse van elrejtve. (Kol.2.3)” – mondogatta számtalan esetben. Jellemző volt pl. rá, hogy az előadása írott szövegéhez széljegyzeteket fűzött, amelyekkel óvott az emberi tetszetős, de nem krisztusi gondolatoktól. Élete és munkássága centrumát Megváltónk töltötte ki. Hallgatói máig emlékeznek jellegzetes mozdulatára és „vesszőparipájára”, amint felemeli jobb kezét és a Jézus Krisztusban megjelent szeretetről ezt mondotta: „... az csak növekszik napról-napra, óráról-órára...” Prédikálni is szenvedélyesen szeretett. A szószéken teljesen elfeledkezett bajáról (Pakinson-kór), meg volt győződve, ilyenkor megállt a kézremegése.

Az eddigiekben elmondottak alapján úgy tűnhet, hogy Podmaniczky Pál csak a saját szakterületével foglalatzkodott; de ez téves következtetés. Hogy mennyire polihisztor volt, azt rendkívül széles (és nem csak a teológia területén mutatkozó) érdeklődése bizonyítja. Pl. az állatokat Assisi Ferenchez hasonlóan szerette és viselkedésüket etnológusként kutatta, többek szerint sokszor szinte beszélgetett velük. Amikor bernáthegyi kutyáját könnyes szemmel temette, azzal vigasztalta magát, hogy mókusai (Mik, Mak és Muk) megmaradtak a kertben. Fiatalkorában festéssel is foglalkozott. Bár ezt abbahagyta, (egy darabka vászont és az olajat beszerezni még a könyvbeszerzésnél is nehezebb volt), de a művészetet egész életében szakszerűen értette. Volt egy képkerete, amely úgy nézett ki, hogy egymás mögé tett be híres reprodukciókat, és azt havonta váltogatta.

De volt egy ezeknél is nagyobb szerelme, amely már-már a misszió iránt érzett örök szerelmet is elérte: a szépirodalom. Áldott munkássága volt ezen a területen is: regények, történelmi elbeszélések, fordítások születtek meg tollából. Több száz írás került ki kezei alól. Az írást szószéknek tekintette. Koren Emillel a vita: „hívő szépirodalom nincs, csak szépirodalom van, amely jó vagy rossz.” „De lehet hittel is írni.” Jellemzői: élő alakokról írt + nyelve az egyszerű nép líraisága volt + minden írása hitvallás. Filemon szolgájáról, Onézimosról írt regénye „Megszabadított élet” címen

jelent meg. A finn parasztprofétáról, Ruotsalainen-ről egy életregényt írt. Amikor a Teológia egyszer pályázatot írt ki „Podmaniczky Pál vallásos szépirodalmi munkássága” címen, az akkor még csak teológus Reuss András 23 oldalon 58 szépirodalmi termékét sorolta fel. Csak a legértékesebbek közül szemezgetek: „Megnyílt szemek” – Novellák a magyar történelem 10 századából; „Vihar” – Novellák a XVI–XVII. sz.-ból a Miatyánk kérésein haladó sorozata; „Gazsi elindul”; „Az iga”; „A két fenyő”; Amikor a bibliák megszólalnak”; „Nagy Sámuel próbája”.

Egész életében szövögette Apáczai Csere Jánosról írt életregényét. Tervezett egy Ézsaiás és egy Bartimeus regényt is, ami nem jött össze. „Kereszthordozók” címen betegségéről írta le tapasztalatait a kereszthordozó ember szemszögéből. A bibliarevizíói munkából is kivette részét: vállalta 3 Ósz-i könyv átnézését: Jób, Én.én., Dán. Két legszeretettebb áhítatoskönyve a „Jer, örvendjünk, keresztyének!” és a finn Isien perintő (11x). Énekfordításai között ott van most is használatos Énekeskönyvünk talán két legnépszerűbb korálja: 385. „Szelíd szemed, Úr Jézus” és a 525. „Uram, oh add, ha vándorutam”

„Podi bácsi” hányattatott, de szívós, szelíden küzdő ember volt. A villamosmegállókban is olvasott vagy evangélizált. Még az öt perceket is kihasználta. Ebéd után 10 perc olvasás, 10 perc alvás, 10 perc olvasás. Párhuzamosan 5-6 könyvet olvasott. Mélyen pietista alkat volt, de soha nem tévesztette össze a missziót az agresszióval.

Utolsó napjaiban, legyűrve betegségétől, így kiáltott fel egyszer: „Hogy éljek tovább, ha az ígét már nem hirdethetem?” Halálos ágyán a következőt kérte az őt körülvevőktől: „Ne azért imádkozzatok, hogy gyógyuljak meg, hanem hittel bírjam az utolsó küzdelmet.” Tanítványaitól egyenként elbúcsúzott: ahogy a lélek öröme legyőzte benne a test gyötrelmét. Utolsó délutánján úrvacsorát kért: „Hívd barátainkat!” – pihegte töredezetten Budakerre és Mallerre gondolva. „Olyan kevésszer vettem veled együtt az úrvacsorát. Most úgy szeretném, ha a testvéri közösség megpecsételődéseképpen és megerősítése végett – ők ketten feladnák nekünk.” – mondta református feleségének. „Úgy vágyom Krisztussal egyesülni.” (aznap nem lehetett, másnap későn volt) A halálra készült. Míg az orvosok hozzákészülődtek a műtéthez, ő elbúcsúzott feleségétől: bocsánatot kért szinte mindenért + sajnálta a mulasztásait. (mennyi könyv várt még lefordításra) Utolsó nap azzal fogadta feleségét: „Még egy, legfőljebb két nap.” „Ki mondta?” „Én mondom.” Egyre súlyosbodó évtizedes betegsége nem vitte el, a műtet kiállta, de egy kis vérrögöcske megállította a szíve verését. Így hunyt el immár több, mint 50 esztendeje báró Dr. Podmaniczky Pál professzor, 1949. október 3-án.

Édesapámmal kapcsolatosan először nagyapámról Dr. Kovárizk Károlyról, Sopron szülöttjéről kell szóljak, aki neves bakteriológus állatorvos volt. 1913-tól Sopron város és vármegye m. kir. főállatorvosaként dolgozott, ahol a tehenek TBC-jét kutatta, ugyanis az emberek TBC-je nagyrészt a beteg tehenek nyers tejétől származott. Bakteriológiai vonzalma folytán hivatalának falát Koch és Pasteur arképei díszítették. Végül Budapesten a Földművelésügyi Minisztériumban m. kir. állategészségügyi főtanácsos, az állami állatorvosok főnöke volt 1938-ban bekövetkezett haláláig.

Kovárizk Elemér 1912. november 12-én Budapesten született, mert akkor édesapja a Földművelésügyi Minisztériumba volt berendelve. Nagyapám Sopronba helyezésétől 1913-ban ő is Sopronba került, ahol először a Mayne telepen, 1918-tól az Alsólőver u. 3-ban, majd 1927-től a László király u. 11 (ma Vasútsor)-ben lakott a család.

Középiskolai tanulmányait a Széchenyi István reáliskolában végezte, ahol neves tanárai, többek között Barta Miksa (matematika, fizika) és Németh Jakab (vegytan) korán felkeltették érdeklődését a technika iránt. Már 1925-ben detektoros, fejhallgató rádiót épített, ami a bécsi rádió adását hozta. A Széchenyi reáliskolában 1925-ben lépett be a 364. sz. „Scarbantia” cserkészcsapatba, és élete végéig megmaradt cserkésznek, mert az a vallásosságot a természetjárással kapcsolta össze, ami lételeme volt.

1931-ben a Reáliskolában érettségizett, miután nevét „Köves”-re változtatta. Ezután az akkor Sopronban működött Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola Fémkohómérnöki Szakára iratkozott be, ahol 1936. márciusában jó minőségű fémkohómérnöki oklevelet nyert. Műszaki ismereteire nagy hatással voltak Dr. Széki János, Dr. Verő József és Dr. Romwalter Alfréd professzorok. 1936. januárjában az akkor Sopronban működő József Nádor Műegyetem Kohógéptani Tanszékének tanársegédje lett.

1936. májusában Dr. Dammang András, a LAMPART Rt. FFG vezérigazgatója meghívta vállalata telepén létesítendő évi 6 kt-ás Fémmű (henger-, sajtoló- és húzómű) létesítési munkáihoz. 1940–42-ben a Fémművet bővítették, és évi 4 kt kapacitású alumínium-félgyártmányok gyártására állították át, Köves Elemért akkor főmérnökévé nevezték ki. Mint tartalékos tiszt a II. világháború alatt a Kőbányai Gyártelep (Fémmű és Zománcmű) légtalpi parancsnoka is volt.

1944. nyarán meggátolta a berendezések leszerelését, majd 1945. január elején – Budapest szovjet ostromakor – élete kockáztatásával megakadályozta a transzformátor állomás felrobbantását úgy, hogy a gyártelep teljes berendezése megmaradt.

A háború után, 1945. júliusában feleségül vette Dr. Jakabffy Károly ny. államtitkár Zsuzsanna nevű leányát. Ebből a házasságból született Kristóf 1946-ban, aki később kohómérnök lett, és 1953-ban Zsuzsanna lánya, aki Antwerpenbe ment férjhez.

1946-ban az alumíniumiparban helyezkedett el. 1949-ben a vállalatok államosításakor a LAMPART Fémművet „Kőbányai Alumíniumhengermű” néven az ALBART-hoz kapcsolták, ahol Köves Elemér működött és így ismét felügyelete alá került a szeretett hengermű. 1951–52-ben a Könnyűfémipari Tervező Iroda alkalmazásában olyan alu-

míniumhengerlési szűrésterveket szerkesztett, melyekkel a termelés duplájára volt fokozható. A szóbanforgó hengerlési szűréstervek később kandidátusi disszertációjának is alapját képezték. 1954–59 között Vácon a Híradástechnikai Anyagok Gyárának volt a főmérnöke, ahol a régi horganyhengersort alumíniumlemezek hengerlésére állította át, és bevezette az alumínium hullámlemezek-, a töltetes forrasztóhuzalok- és a porkohászati lágy ferritmágnesek gyártását.

Köves Elemér (1912–2000)

A magyar alumíniumipar nagy fejlesztésével kapcsolatosan 1959-ben visszahívták az alumíniumiparba. 1973-ban közel 40 évi működés után ment nyugdíjba.

Köves Elemér tagja volt a MTA Metallurgiai Bizottságának, a Miskolci Egyetem Kohómérnöki Kar Államvizsga Bizottságának és ott a Fémteni Tanszéken a „Fémek hőkezelése”-t is előadta. 1974-ben a MTA-án megvédte kandidátusi disszertációját, majd 1975-ben a Miskolci Egyetemen műszaki doktorrá avatták. Ugyanott 1986-ban arany-, majd 1996-ban gyémántdiplomát nyújtottak át részére. Az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesületnek 1937-től rendes, 1976-tól pedig tiszteletbeli tagja, 1960–1966 között a Fémkohászati Szakosztály elnöke volt, Ebben az időszakban élte a Szakosztály fénykorát.

Mintegy 50 szakirodalmi munkája (könyv, könyvrészlet, cikk stb.) jelent meg, melyek közül ki kell emelni az 1984-ben szerkesztésében megjelent mintegy 800 oldalas „Alumínium Kézikönyv”-et, amire nívódíjat is kapott. 1998-ban az Alumíniumipar 70 éves történetét szerkesztette meg.

Bár munkája más városokhoz kötötte, szívvel-lélekkel soproni volt, minden évben felkereste szeretett városát, a családi sírokat, diáktársaival – akik közül Dr. Barta Lajos prof., Dr. Bertalan Ernő, v. Harkay Gyula és Richli Sándor említendő – pedig gyakran rendeztek összejöveteleket.

Nyugdíjas éveiben 10 évig a Szabványügyi Hivatalnál és igazságügyi szakértőként dolgozott. 2000. január 22-én halt meg Budapesten és Vácon a Jakabffy kriptá kápolnájában helyezték örök nyugalomra.

LEVÉLSZEKRÉNY | Helyreigazítás

A Soproni Szemle 2000/1. számában megjelent „A Rákóczi Baráti Kör, a soproni honvéd főreáliskola hagyományainak folytatója” 78. oldalának utolsó bekezdése – az eredeti kézirat szerinti – helyreigazításra szorul.

„A két hatalmas, 160x140 cm-es fekete gránit táblára az 1914–18. közötti évek nyolcvan, az 1939–45. közötti évek száz hősi halottjának aranybetűs neve van bevésve”.

Molnár László

KUBINSZKY MIHÁLY

Mócsényi Mihály: Eszterháza
fehéren-feketén

A szerző kiadása, é. n. 175 o. + CD-Rom lemez

Találóa jellemzi Harsányi Zsolt könyveit Szerb Antal, amikor azt írja a szerzőről, hogy ifjúsági regényeket írt felnőtteknek. Ez jutott eszembe Mócsényi Mihály sok mindenben szokatlan művének láttán: ez egy ismeretterjesztő könyv tudósoknak (és az építészettörténet tudománya iránt érdeklődőknek). A szerző, miközben a kastély történetéről eddig írottakkal kapcsolatban támadt kételyeit feltárja, sok eddig egyszerűen elfogadott és hamis vagy legalábbis kétes eredetű tényezőt cáfol (illetve megerősít), amíg a kastély megjelenésében eddig szinte észre sem vett vonásokat kipoentíroz, akkor valóban egy széles körben visszhangot keltő és mindvégig érdekfeszítő építészettörténetet vázol fel. Nem az építészettörténet hagyományos módját választja, nem termenként vagy homlokoldalanként tárgyalja és mutatja be az ország második legnagyobb kastélyépületét (61,5 ezer légméteres térfogatát a mai Magyarországon csak Gödöllő előzi meg), hanem a kastélyra vonatkozó levéltári, tervtári, szakirodalmi anyagok és nem utolsósorban a saját helyszíni kutatásai alapján elmesél mindent, amit olvasott a kastélyról és amit látott Eszterházában. S amiből nagyon tömören fogalmazva egyértelműen leszűri azt a konklúziót, hogy a kastély XVIII. század végi, máig fennálló kompozíciója csak 1775 után alakult teljessé, és annak Eszterházy Fényes Miklós ugyan mecénása volt, de tervezője nem. Tervezője sem lehetett érdemben Hefe, hanem elsőként és szinte kizárólag Jacoby.

Fhéren-feketén tárja elénk egymást követően a tényeket és ehhez szokatlan módon, szó szerint is, kizárólag téli, tehát fehér, havas felvételekkel illusztrálja a kötetet. Mégpedig fekete-fehér képekkel s nem az idegenforgalmi árusításnál ma kedvelt reprezentatív színes felvételekkel, nehogy a kép konkuráljon a szöveg komolyabb műfajú mondanivalójával. Ezzel nyomatékosan aláhúzza a kötet tartalmának tudományos értékét. Mert bizonyos, hogy részleteket és átfogó történetet tekintve egyaránt sokan írtak már az eszterházi kastélyról, de ilyen alapossággal, ilyen mélyreható és átfogó előtanulmányokkal még eddig alig. Mócsényi professzor ma a téma legavatottabb ismerője. A kastéllyal kapcsolatos számtalan értékes megjegyzését néhány éve a Soproni Szemle hasábjain is az olvasók elé tárta.

A könyvben szó esik arról, hogy a levéltárakban előkerült korabeli rajzok terveket vagy állapotokat mutatnak-e, hogy az épület nem szembetűnően, mégis számtalan részletét tekintve asszimmetrikus, hogy Hefe olyan alacsony tiszteletdíjért, amit felvett, nem lehetett az épület egészének tervezője, hogy a kastély közismerten szerény, szinte suta belső lépcsőházával szemben bizonyára állt valamikor egy nagyszabású

lépcső, az un. középső épületrésznek díszudvarról nyíló menetében, amit csak akkor hagytak fel, amikor a külső barokk díszlépcsőt építették. Megtudjuk, hogy Mócsényi professzor megalapozott véleménye szerint a kastély legalább 12 építési fázison át került végleges állapotába. Megtudjuk azt is, hogy a szerző vésővel, kalapáccsal és a töredezett külső vakolat eltávolításával miként bizonyosodott meg ezeknek az építési ütemeknek soráról. Értesülünk róla, hogy Mária Terézia látogatását időben messze elkerüli a Bagatell építése, amit pedig mindig összefüggésbe hoznak egymással, hogy a kert fenntartását Pölt „főkertész úr” – csak őt illette meg az úr megtisztelő megszólítása – évente közel 5000 arannyal tudta biztosítani (ami után nem csodálható, hogy a kert ma ennek az összegnek a hiányában elhanyagolt állapotban van.). Mócsényi professzor nemcsak építész, de kerttervező is, ezért szakavatott meglátásokkal mutatja be a kastély és a környezetét képező kert és erdők kapcsolatát „Az eszterházai tér-táj együttes jellemzői” című fejezetben.

Nem kevésbé érdekes a „Kiegészítések, utalások” című fejezetbe foglalt 99 jegyzet, melyek részletesen taglalják a munka megállapításainak alapját képező forrásokat. Különösen élesen bírálják Voit Pál munkáit, mert Mócsényi szerint Voit alaptalanul Hefelét jelöli a kastély karakterét meghatározó tervezőnek, hogy a szerző szerint bizonyítottan látott Jacoby építész Küllön lakott (de itt, a ma Ausztriához tartozó Deutschkreutz Girm településrészében sajnos nincs nyoma az említett kúriának, ahonnan Mócsényi szerint Jacoby két óra alatt kocsizhatott át a kastély-építés helyszínére). Megtudjuk, hogy milyen volt a korabeli téglaegetési rendszer, mikor épült a kastély sok csigalépcsője, szó esik arról, hogy összefüggtek-e a télikert és a képtár oldalszárnyai a főépülettel, hogy mire utalnak a kéményseprő-számlák, hogy ki építette a leégett helyére a második operaházat, hogy a kamarakertek (Vertiefung) milyen szoros használati kapcsolatban álltak a földszint lakószobáival és a taxusokkal teleültetett mai megjelenésük ezért szinte megcsúfolása az eredeti architektúrájának, hogy a kaszkádok vizének forgatása milyen technológiával történt és milyen külföldi példákat követett. Van olyan jegyzet, amelynek terjedelme 10 oldal, ez a körültekintő indoklás jellemzi a kötet egészét.

Mócsényinek sok mindenben igaza van, majdnem mindenben. S egyébként is nehéz vele vitába szállni, hiszen ő az egyedüli építészettörténész, aki helyszínen komoly és hosszadalmas falkutatást is végzett, aki az egész eddigi kastély-irodalmat nemcsak elolvasta, de könyvében is részletesen – és erős kritikával – feltárja. Igaz, nehéz elfogadni, hogy Hefele keze-munkáját ezek után ki kell iktatnunk a kastély belső udvari homlokzatairól, amikor is minden hasonlatosság a szombathelyi püspöki palotával és a pozsonyi primási palotával pedig mellette szól. Mindenesetre biztos, hogy ezzel a kötettel Mócsényi saját életművének egyik nagyon jelentős munkáját zárta le, és többé ki nem kerülhető tényekkel járult hozzá az eszterházai kastély építéstörténetéhez. Munkája stílusában is elsőrendű, szinte érdekfeszítő annak részére, aki a kastélyt egyébként ismeri.

A kötethez a szerző egy CD-ROM-ot mellékel, melyen a kötet anyagán túlmenően még további 10 fejezetben tárolnak közlemények, okmányok, képek az olvasó elé. Nagy kár, hogy a szépen tipografizált kötetben nem szerepel sehol a megjelenés 1988-as évszáma.

Immár negyedik alkalommal jelenik meg a Rábaköz helytörténetét, néprajzi hagyományait, jeles személyiségeit bemutató honismereti évkönyv. Bátran mondhatjuk, hogy a sorozat mostanra kiforrtta magát. A támogatóknak köszönhetően a kezdeti kisebb terjedelem a harmadik számtól megnövekedett, és ez évben is egy több, mint hét íves kiadványt vehetnek kezükbe az olvasók. Kikristályosodott az évkönyv szerkezete is. A két fő fejezet, a helytörténeti és a hagyományos néprajzi rész írásai teszik ki a kötet nagyobb részét. Ezek mellett a neves rábaköziek rovat a térség egy-két híres személyiségnek bemutatására vállalkozik. Minden évkönyvben helyet kap egy rövidebb forrásközlés, mely tovább színesíti a kiadványt. Az évkönyv pozitívuma, hogy a három-négy fős állandó szerzőgárda mellett publikálási lehetőséget biztosít más szerzőknek is, sőt most már olyanoknak is, akik nem rábaközi kötődésűek, de rábaközi gyűjtésükkel értékesebbé teszik a kötetet.

Az 1998-as negyedik évkönyv helytörténeti részében három tanulmány kapott helyet, amelyekben feldolgozásra kerültek olyan primer források, melyeket eddig a helytörténet kutatás nem használt.

Zsebedics József kapuvári plébános plébániájának vallási életét, templomainak sorsát mutatja be a 16. századtól a 20. század elejéig. Munkájának legnagyobb értéke, hogy az eddig publikálásra nem került kapuvári canonica visitációkat beépítette művébe. *Tóth Anett* a Csornai és Járasi Ipartestület megalakulásának körülményeit és működésének első évtizedét (1893–1903) ismerteti az olvasókkal. Az ipartestület életét az ipartestületi jegyzőkönyvek és a korabeli rábaközi újságok segítségével kísérhetjük nyomon. Az intézmény fontos szerepet játszott az iparostanonc-iskola életében, valamint a csornai és Csorna környéki lakosság betegségé és nyugdíj ügyeiben. *Pájer Imre* az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójához kötődő tanulmányt közöl. A korszak egyik legtöbb embert érintő kérdésének rábaközi vetületét adja munkájában a szerkesztő-szerző. Mi legyen az úrbéri tartozásokkal és a nem úrbér jellegű szolgáltatásokkal? Pájer Imre elsősorban a rábaközi alsó járás parasztmozgalmaira koncentrálva, több forrás szinte teljes szövegű közreadásával mutatja be a jobbágy- és földkérdés dokumentumait a szabadságharc idején.

A néprajzi rész négy írást tartalmaz. *Horváth Győző* a rábaközi pütkösi királyné-járáshoz kapcsolódó népszokás énekes anyagának „kottásított” változatát adja. Ha a dalokat összehasonlítjuk, felfigyelhetünk az egyes dalok különböző, néhol csak árnyalatnyi változataira. *Tóth Mária Zsuzsanna* írása a hagyományos kézi aratás szerszáma-it, módszerét mutatja be a szomszédos kistájhoz tartozó Kóny példáján, helyi adatközlők segítségével. *Horváthné Takács Judit* immár hagyományos írása a rábaközi humoros történetekből, nagyotmondásokból, „tücsök és bogár”-szerűen szemezget. Ebben a számban található az eddigi évkönyvek talán legjobb történeti néprajzos tanulmánya.

Csiszár Attila kapuvári muzeológus az Oslai Mária kegyeszobor öltöztetésének 17–19. századi forrásait gyűjtötte össze. A kegyeszobor öltöztetésének hagyománya felhívja a figyelmet arra, hogy a szentek tisztelete milyen nagy összetartó erőt jelentett egy valási közösség számára. A jól illusztrált írás sajátossága az, hogy a szerző a 20. században a források hiányával küzdött, így a szobor korábbi öltöztetéséről, a felajánlásokról a korai időkből többet tudunk meg, mint századunkban.

A neves rábaközieket bemutató írások között rendszeresen szerepel, egy fazekas-mestert reflektorfénybe állító írás. Ezúttal Völcsy József csornai iparos életútjával és tevékenységével ismert meg bennünket *Ángyán Csilla. H. Szabó Lajos* báró Üchtritz Emil 48-as honvéd ezredes nem szokványos életpályáját tárja elénk. A porosz származású, marcaltői családi kötődésekkel rendelkező honvédtiszt a csornai és az ihaszi csatákban is jelentő szerepet játszott. Az írás egyúttal Üchtritz Emil és Görgei Artúr levelezésére is felhívja a figyelmet.

Végül a források rovatban *Horváth József* közli Németh János jobaházi nemes végrendeletét. A végrendelet előtti bevezető a rábaközi falusi végrendelet-kutatás összegzését adja, az eddig publikált végrendeletek és a Győri Székeskáptalani anyag alapján. Remélhetőleg a 2000. évben megjelenő Sopron vármegye anyagán alapuló végrendeletkötet tovább gyarapítja a Rábaközben ismert testamentumok sorát.

Összegzésként elmondható, hogy az 1998-as évkönyv tartalmával megerősíti azt, hogy igenis van létjogosultsága egy kis térség honismereti hagyományainak bemutatására törekvő évkönyvnek. Több olyan munka és téma is megjelent már a négy évkönyv hasábjain, mely a kutatók, olvasók számára elveszett volna, de e kiadványnak hála publikálva fennmaradt.

Ezzel nemcsak a Rábaköz, hanem Sopron megye történeti ismereteit is gazdagítja a Rábaköz Honismereti Évkönyv.

Munkatársaink

- Askercz Éva** művészettörténész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Bartha Dénes egy. tanár, intézetigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Ady E. u. 5.
Gabnai Sándor evangélikus segédlelkész, 9400 Sopron, Bunker R. köz 1.
Grászli Bernadett ELTE-BTK művészettörténész szakos hallgató, 9400 Sopron, Rákosi u. 22.
Güntner Péter politikai tanácsadó, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 1077 Budapest, Wesselényi u. 20-22.
Kőhegyi Mihály ny. múzeumigazgató, 6500 Baja, Batthány u. 14.
Köves Kristóf kohómérnök, 1137 Budapest, Katona J. u. 41.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.
Lovas Gyula vasúttörténész, 9400 Sopron, Patak u. 14.
Lővei Pál művészettörténész, OMvH, 1250 Budapest, Táncsics M. u. 1.
Polgár Tamás levéltáros-könyvtáros, Soproni Levéltár, 9400 Sopron, Pf. 82.
Szemán Attila főmuzeológus, 9400 Sopron, Frankenburg u. 2/H.
Tompos Lilla muzeológus-történész, MNM Textilgyűjtemény, 1053 Budapest, Károlyi M. u. 14-16.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ARCHITEKTUR UND STADTPLANUNG

MIHÁLY KUBINSZKY: Károly Schármár, ein Ödenburger Architekt (1877–1946)	115
BERNADETT GRÁSZLI: János Schiller und der Umbau des Ödenburger Komitatshauses im Jahre 1898	134
PÉTER GÜNTNER: Lebenslauf und Alltagswelt des Ödenburger Obergeringieurs József Wälder (1862–1913).....	137
GYULA LOVAS: Die Raab-Ödenburg-Ebenfurter Eisenbahn und ihr Palais in Ödenburg	146

KLEINE MITTEILUNGEN

PÁL LŐVEI: Der Grabstein des Schatzmeisters Miklós von Kanizsa	163
MIHÁLY KÓHEGYI – ATTILA SZEMÁN: Gábor Svaicz, Oberkammergraf von Niederrungarn, als Sammler	167

DAS KULTURELLE LEBEN VON ÖDENBURG

DÉNES BARTHA: Pál Kitaibel – Endre Gombocz – Zoltán Kárpáti: ständige Gedenkausstellung auf der Karlshöhe	173
Marginalien zur János Schiller-Gedenkausstellung	175
ÉVA ASKERCZ: Kunstausstellungen in Ödenburg im Jahre 1999	176

GESICHTER AUS ÖDENBURG

ÉVA ASKERCZ: Autobiographische Aufzeichnungen von Franz Storno aus dem Jahr 1868	181
LILLA TOMPOS: Erinnerungen. Auswahl aus den familiengeschichtlichen Aufzeichnungen von Ernő Tompos (1907–1989)	189
SÁNDOR GABNAI: Freiherr Dr. Pál Podmaniczky, Professor der Theologie, zum Gedenken an den fünfzigsten Jahrestag seines Todes	194
KRISTÓF KÖVES: Elemér Köves (1912–2000) zum Gedenken	201

BÜCHERSCHAU

MIHÁLY KUBINSZKY: Mihály Mőcsényi: Eszterháza schwarzweiß (Ausgabe des Autors, o.J.)	204
TAMÁS POLGÁR: Imre Pájer (Hg.) Heimatjahrbuch für das Rábaköz, 1998. (Csorna-Kapuvár, 1999)	206

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kézirtári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -től -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m..., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!

Schärmár Károly életművét értékelve ki kell emelni mint építésznek azt a képességét, hogy szinte minden általa tervezett épület a városkép ékességévé vált, és közel egy évszázad távlatából megítélhetően az is maradt. Schärmár Károly érdeme a művészeti haladás is, hiszen néhány kisebb kivételtől eltekintve a historizmustól elhárította magát, és amikor ő maga „soproni barokk”-ról beszélt, az ebben a szellemben fogant művei inkább a genius loci-t kereső vagy éppenséggel megtestesítő, semmint historizáló alkotások. Hatásos tetőidomok, zárterkélyek, verandák és más, a festői megjelenítést segítő motívumok váltják egymást épületein. Az eleinte még dekorált és tagolt falfelületek is mindinkább „lecsitulnak”, hogy a két nemzedékkel fiatalabb építészek által meghonosított puritán modernhez illeszkedjenek. A divatos stílusoktól elkülönülő, valóban egyéni, hatásos és mindig nemes architektúrájával Schärmár Károly a huszadik század első harmadának kimagasló soproni építészé, aki egyetemes elismerést is érdemel.

(Kubinszky Mihály: Schärmár Károly, a soproni építész (1877–1946))

Ára: 200,-Ft

Soproni Szemle

2000. harmadik szám

ötvennegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár és a Németh Villamossági Kft.

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbuly Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 2000-re egy évre 720 Ft, egyes szám ára 200 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2000. harmadik szám

ötvennegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

KÖRNYEI ATTILA EMLÉKEZETE

SZIKOSSY FERENC: Környei Attila (1940–2000)	211
BÁNKÚTI IMRE: Emlékezés egy alkotó nyárra	213
TÓTH IMRE: Környei Attila és a soproni közművelődés	214
F. BÁRCZY ÉVA: Környei Attila irodalmi munkássága (1964–1999)	217

VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK – TANULMÁNYOK KÖRNYEI ATTILA EMLÉKÉRE

DOMONKOS OTTÓ: A Soproni Múzeum Széchenyi-emlékei	224
SZEMÁN ATTILA: A brennbergbányai bányáslámpák	229
BORONKAI SZABOLCS: Haza és hazafiság a 19. századi soproni német nyelvű prédikációkban	239
TÓTH IMRE: Stílusváltás – elsőprő győzelemmel (?) Országgyűlési képviselőválasztások Sopronban 1935.	249

MŰHELY

VISY ZOLTÁN: A bácskai Vissy család eredete és leszármazása	263
CSISZÁR ATTILA: „Az alföldre lakni menőkről” Sopron megyei telepések a Bánságban	269
PÁJER IMRE: A rábaközi lovas nemzetőrség	275
KÖZLEMÉNYEK	282

SOPRONI ARCOK

KUBINSZKY MIHÁLY: Medgyesy (Schwartz) Antal, a soproni arcképfestő (1897–1978)	283
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

MÁRFI ATTILA: Mónus Imre: Győr elestének és visszavételének bibliográfiája	300
LOVAS GYULA: Dr. Kubinszky Mihály–Lovász István–Villányi György: Régi magyar villamosok	302

KÖRNYEI ATTILA EMLÉKEZETE

SZIKOSSY FERENC | Környei Attila (1940–2000)

Környei Attila 1940. március 26-án született. Fájdalmas halálakor néhány nap választotta el attól, hogy megérje 60. születésnapját. Az ezredfordulón lépett ki a muzeológusok, a nemzeti múlt emlékeit őrzők, a nemzettudat ébrentartói számszerűen kicsi, de tevékenységükkel nélkülözhetetlen táborából. A történész-muzeológusok első generációjának egyik kiemelkedő, és tevékenységüket meghatározó tagja volt.

Pedagógus-családból származott, így már gyerekfejjel is a tudás gyarapításának és továbbadásának elkötelezettsége határozta meg szellemét, nyíló értelmének értékrendjét. Attila a hagyományokat őrző soproni Berzsényi Dániel Gimnáziumban végezte középiskolai tanulmányait. Az evangélikus szellemiséget a viharos körülmények között is megőrző iskola jelentős mértékben járult hozzá személyiségének kialakulásához. Kitartó szorgalmát, önmagával és környezetével szembeni igényét is döntően ezek az évek határozták meg.

1963-ban szerzett magyar-történelem szakon tanári diplomát. Az Eötvös Lóránd Tudományegyetemre a középiskolai tanulmányi versenyen elért első helyezése alapján került be akkor, amikor értelmiségi származású fiatalok csak meghatározott szerény százalékban nyertek felvételt.

Az egyetem elvégzése után Soproni Múzeumban helyezkedett el mint történész-muzeológus, és Domonkos Ottó keze alatt rövid időn belül egyik meghatározó egyénisége lett a „csonka megye” múzeumügyének. A mélyvízbe ugorva már 1965-ban elkészítette az új helytörténeti kiállítást, amellyel nemcsak helyi, hanem országos elismerést is aratott magának, de a Soproni Múzeumnak is. Ehhez a kiállításhoz csatlakozott a történész-muzeológusok egyik első országos szakmai konferenciája.

A muzeológusi véna mellett előretört belőle a család pedagógusi hagyománya, saját pedagógusi végzettsége is, az iskolák részére külön múzeumi tanmenetet készített a kiállításhoz, pedagógus szakmai továbbképzéseket szervezett és csatlakozva a honismereti mozgalomhoz, helytörténeti vetélkedőket szervezett. Sopronból mindig érkeztek a honismereti pályázatra olyan feldolgozások, pályaművek, amelyek az országos döntőben is díjat kaptak.

Versenyt futott az idővel, érezte és tudta, hogy olyan korban élünk, amely hihetetlen gyorsasággal cseréli le környezetének tárgyait még egy olyan városban is, mint Sopron, a „hűség városa”. Tudta, hogy ha ezeket a tárgyakat, dokumentumokat, fényképeket nem gyűjtjük össze, akkor azok elenyésznek a következő generációk számára. Mint történész-muzeológusnak feladata volt a múzeum-történeti, iparművészeti és képzőművészeti gyűjtemények gyarapítása. Büszke volt arra és titokban mutatta meg azoknak, akikben megbízhatott, hogy az 1956-os forradalom és szabadságharc emlékeinek milyen sok anyagát sikerült a jövőnek megmentenie akkor, amikor ez nem volt

veszélytelen, azzal, hogy akik ezeket megőrizték és átadták neki, tudták, hogy megbízhatnak benne. A Soproni Múzeum az elsők között volt, ahol az életmód történetének kutatását tudományosan megalapozva művelték. Ahol a néprajz és történetész-muzeológusok közös munkájának eredményei nemcsak publikációkban, hanem kiállítások elkészítésében is megjelentek, láthatóvá váltak. Környei Attila többek között brennbergbányai kutatásaival, majd a Bányászati Emlékmúzeum létrehozásával és kiállítás elkészítésével járult hozzá ehhez a kiemelkedően fontos kutatási területhez. Egy olyan tevékenységet és életmódot örökített meg, amely mára már csak emlék lett, a bánya bezárt, a település elnéptelenedett.

Az évek múlásával érdeklődése és tevékenysége egyre inkább a XIX. század felé fordult. Magyarozza ezt az is, hogy Sopron szomszédságában volt található a pusztulás határán álló nagyecenki kastély, a Széchenyiek fészke. A kastély megmentése csak úgy volt elképzelhető, ha múzeumi célra hasznosítják. Az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején teljes energiájával ebbe az embert próbáló munkába temetkeztek. A történelmi okok ismertek, az előrelépés ebben a történelmi környezetben nem volt könnyű feladat. A Széchenyi-kultusz felélesztése politikai ellenállásba ütközött. A Magyar Közlekedési Múzeummal karöltve mégis elkészülnek a tervek, és ezek már tartalmazzák egy új múzeum, egy kiállítás lehetőségeit is.

A történetész-muzeológusok többsége a XX. század történeti anyagainak gyűjtésével és feldolgozásával foglalkozott. Környei Attila egyike volt azon keveseknek, akik a XIX. század felé fordultak. A történetész-muzeológusok évenként megtartott szakmai továbbképzésén szinte minden alkalommal szót kért és szót kapott, tevékenységének is köszönhetően egyre többen fordultak munkájukkal a múlt század történetének feltárása felé (igaz, néhány hónap elteltével már a XX. század is múlt század lesz).

Környei Attila munkásságának elismerését mutatja az is, hogy a történeti muzeológia egyik szakfelügyelője lett, és alig készült olyan állandó történeti kiállítás az országban, amelynek nem ő lett volna az egyik lektora.

A nagyecenki Széchenyi István Emlékmúzeum állandó kiállításának Környei Attila volt a rendezője. Felkutatta az országban található összes emléket és amit lehetett, megszerzett a kiállítás számára. Múzeum-, levéltár- és könyvtárigazgatók mondták ki a végső szót: adjátok oda neki, mert úgysem hagy békét nekünk, amíg meg nem kapja. A kiállítás 1973-ban Széchenyi István születésnapján nyílt meg, országos esemény volt.

Mint az új múzeum igazgatója Környei Attila mindent megtett azért, hogy Széchenyi István példáját felmutassa, kultuszát növelje. A kiállítás megnyitása után Nagyecenk országos zarándokhely lett. Mint az Országos Széchenyi Kör létrehozója és titkára rengeteget tett azért, hogy Széchenyi István tevékenységét, politikai és emberi hitvallását minél szélesebb körben megismerje az ország. E témában számos konferenciát szervezett Nagyecenkre, és itt rendezte meg a Magyar Nemzeti Múzeummal közösen a történetész-muzeológusok országos konferenciáját is. Az általa készített, Széchenyi István életét és tevékenységét bemutató vándorkiállítás végig járta az ország múzeumait, hogy eljuttassa Széchenyi eszményt azokhoz is, akik nem juthattak el Nagyecenkre.

A Széchenyi Népfőiskola, a Széchenyi István Egyesület tevékenysége és az Emléktúrák, mindannak a magas színvonalú közművelődési munkának voltak a részei, amelyet Környei Attila irányított és szervezett.

Munkásságát mindenki elismerte. 1973-ban doktori vizsgát tett, 1987-ben védte meg kandidátusi disszertációját. Csatkai Endre-díjat kapott 1973-ban, SZOT-díjat 85-ben, 1991-ben a Magyar Népköztársaság Érdemkereszt Arany Fokozatát vette át, 1992-ben a Pro Urbe Sopron kitüntetést kapta meg, attól a várostól, amelynek egész életét szentelte.

1990-ben kinevezték a Soproni Múzeum igazgatójává is. A kettős feladat további erőfeszítésekre készítette, újabb nagy feladatokra készült. Egy „Micsoda évezred” című nagyszabású kiállítással kívánta búcsúztatni a XX. századot.

60 éves lett volna, de ezt már nem élte meg. Volt ahhoz is ereje, hogy szembenézen a halállal.

BÁNKÚTI IMRE | Emlékezés egy alkotó nyárra

Harminc év távlatából már nem tudom, nem emlékszem rá, mikor ismertem meg Környei Attilát, de az bizonyos, hogy a nagycenki Széchenyi kastély újjáépítése céljából folyó munka idején, az 1970-es évek elején. Nagycenk, amely Magyarország polgári átalakulásában kiemelkedő, nemzetformáló munkát végző személyiségének otthona volt, megszenvedte a háborút és az 50-es éveket. Széchenyi tevékenysége, alakja is megsínylette a történetírásban hivatalossá váló leegyszerűsítő, dogmatikus szemléletet. Ebből a méltánytalan helyzetből, a konzervativizmus és a szűkkeblű dogmatizmus korlátai közül csak az 1960-as években kezdődött meg a kimozdulás. A folyamatban, hogy Széchenyi István visszakapja méltó és objektív helyét nemzeti tudatunkban és a közgondolkodásban, a múzeumi terület is kivette a maga részét. Sokan dolgoztak közülünk ebben a munkában, de talán a legtöbbet és a legkevésbé látványosan Környei Attila. Korai halála óta gyakran felidézem magamban 1973 forró nyarát, a kiállításra való készülétek hónapjait, amikor a már újjáépített nagycenki Széchenyi kastély lázas munka színhelye volt. A Műemléki Felügyelőség munkatársai kitűnő munkát végeztek, elsőként a kastély épülete és kertje emelkedett ki a pusztulásból. Attila családjával együtt akkor már a kastélyban lakott. A munka nagyságáról csak az tud képet alkotni, aki maga is részt vett egy műemlék-kastélyban rendezendő történeti kiállítás létrehozásában. A forgatókönyv megírása, az ezzel kapcsolatos megbeszélések, viták, a kiállítás látványának megtervezése, a szükséges tárgyak felkutatása, előteremtése, restaurálása, a feliratok megszövegezése: ebben Attila mindenkor, mindenütt ott volt. A kiállítás megalkotásában több múzeum és gyűjtemény munkatársai vettek részt: a Magyar Nemzeti Múzeum, a Közlekedési Múzeum, az Országos Levéltár, a Széchenyi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia, a Győr–Sopron Megyei Múzeum. A Budapestről lejáró szakemberek fogadása, munkájuk koordinálása, a gyakorlati megvalósítást végző kiállítás-rendezői gárda számtalan igényének kielégítése – ez mind a házigazda igazgatóra hárult. Az ő munkája volt a legkevésbé látványos, mondhatni szinte észrevétlen volt, de nélküle nem épült volna fel napról-napra láthatóan a kiállítás. Sok-sok megbeszélés, néha egy-egy pohár bor mellett, esténként a munka jóleső fárad-

ságával már készülve a következő napi teendőkre, miközben a múzeum többi munkatársa, a kedves falubeli asszonyok takarítottak – sokszor volt részem az ilyen hangulatos órákban.

Két évvel később alkalmam volt feleségemmel együtt néhány napot eltölteni a múzeum vendégszobájában, s közelebbről megismerni Attila családját. A múzeum az egyre növekvő létszámú látogató mellett is példamutatóan tiszta volt, épp úgy, mint a megnyitó napján. beszélgetéseinkben szóba kerültek további tervei, elképzelése a fejlesztésekről, építkezésekről. Megadatott neki, hogy ezekből sok minden megvalósuljon. Később ritkábban találkoztunk, legfeljebb egy-egy múzeumi értekezleten, megbeszélésen futottunk össze.

Mindmáig büszke vagyok arra és hálával tartozom a sorsnak, hogy együtt dolgozhattam Környei Attilával nemzeti múltunk kiemelkedő emlékének megvalósításában. Korai halála nem múlóvá teszi a fájdalmas visszaemlékezést.

TÓTH IMRE

Környei Attila
és a soproni közművelődés

*„A filozófia templárius keresztjét nem a mentémen,
sem a kabátomon akarom viselni, hanem a szívemben. Életem legyen
a hazámnak, legyen az emberiségnek szentelve!”*

Széchenyi István: Napló, 1826. dec.16.

Sokszor vizsgáztam Attila előtt. Közös útjaink alatt, egy-egy kiállítás rendezése közben többször tette próbára általános, de főleg irodalmi műveltségemet. Amikor – nem ritkán – csend, vagy „nem tudom” volt a felelet kérdésére, magyarázni kezdett. Bár nem kérkedett velem, látszott, élvezni a tudását, de élvezni azt is, ha megoszthatja valakivel. Igaztalan, hogy amikor megszabadulva végre a két múzeum vezetésével járó nyűgöktől, idejének javát valódi szenvedélyére, az ismeret megszerzésre és továbbítására szánhatta volna, élvezve a tudás átadását, a sors nem hagyott rá időt, hogy ezt megtegye. Igaztalan, hogy még „aktív” pályafutása is befejezetlen maradt, hiszen az általa csak saját „hattyúdalként” emlegetett 20. századi összefoglaló kiállítását sem rendezhette meg. Sopron érdeklődő, múzeumszerető közönségéhez nem sikerült utoljára szólania úgy, hogy a kiállítás formanyelvét felhasználva összesűrítette volna addigi munkája során felhalmozott tudását, vagy legalábbis annak egy részét.

Soha nem tudta elképzelni életét tudományába zárkozó kutatóként, birtokolt tudásának továbbadását legalább olyan fontosnak tartotta, mint megszerzésének folyamatát. Törekvéseiben természetes módon egyesült az, amit az utóbbi évtizedekben a múzeumokkal szembeni elvárásként, sokszor és sokak számára nehezen megoldható dilemmaként megfogalmaztak, azaz a szakmai alapfeladatok ellátása mellett a nyitást,

a közönség, főleg a helyi társadalom felé fordulást. Fogyaszthatóvá tenni a szakma szellemi termékeit – ez jelentette egyik sarokpontját munkájának. Ismeretei közkinccsé tételének kézenfekvő, de talán nem is elsődleges csatornájaul szolgáltak az általa rendezett kiállítások, valamint tudományos cikkei, melyek nagy számban jelentek meg, többek között e folyóirat hasábjain is¹. Talán pályatársainál gyakrabban próbál-gatta azonban az ismeretterjesztés egyéb közegeit is. Számátalan előadása, újságcikkei, az általa kitalált és vezetett szakkörök, vetélkedők mind ezt bizonyítják számunkra.

Környei Attila 1963. szeptember elsején kezdett dolgozni a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. A fiatal történész, akiben mély nyomot hagyott líceumi tudós tanárainak – főleg az általa később is sokat emlegetett Pröhle Jenő² és Augustinovicz Elemér – alakja, hirtelen olyan munkatársakat, új mestereket talált maga körül, mint Csatkai Endre és Domonkos Ottó. Szülői örökségként magában hordozott ismeretterjesztői, tanítói hajlamát mellettük, az ő legjobb hagyományaik nyomán bontakoztatta ki.

Első feladatként Sopron helytörténeti irodalmának tanulmányozását tűzte ki maga elé.³ Miután általános történeti felkészültsége mellé mély ismereteket szerzett a város történetéből is, máris belevágott tudása továbbadásába. Volt iskolájában, a Berzsényi Dániel Gimnáziumban szervezett helytörténeti, muzeológiai szakkört, melyet hosszú évekig vezetett. Célja az volt, hogy a helytörténet, városismeret integráns részévé váljon az iskolai oktatásnak. Ehhez a szakköri formát kevésnek találta, ezért rendre dolgozta ki ajánló bibliográfiáit az általános és középiskolai oktatás számára; tanme-neteit, melyekbe adaptálni próbálta a helytörténeti kutatás legfontosabb, nélkülözhe-tetlen eredményeit. Az akkori tantervekhez, tankönyvekhez illeszkedő program az országban az elsők között segítette a tanároknak az éppen aktuális tananyag helytörté-neti párhuzamait megtalálni az általános kapcsolódási pontoktól egészen az egyedi tárgyak szintjére lebontva. Mindehhez kapcsolódva kezdte összeállítani Sopron évfordulónaptárát, melynek később a helyi közélet, a sajtó is nagy hasznát vette.

Amikor – mint később történt – a szakkörök elmaradtak, akkor sem szakadt meg a kapcsolata az iskolákkal. Mindig, utóbb igazgatóként is, nagy súlyt helyezett arra, hogy a múzeum kiállításai és egyéb alkotásai eljussanak a diákokhoz és a pedagógusokhoz. Ennek jellemző műfaja volt a vándorkiállítás, melyet nagy számban rendezett, első-sorban iskolák számára. Otthonosan mozgott e területen, egyes kiállításával országos pályázatokat is sikerült megnyernie. Utolsó ötletét, melybe e sorok íróját is beavatta, az új- és modernkori Magyarország reformereit bemutató vándorkiállítást már nem tudta létrehozni. Szerette tehát közel hozni a közönséget, főleg a diákságot az intéz-ményhez, nem szerette azonban, amikor a múzeum csupán eső előli menedék, s a múzeumlátogatás az év végi üres tanórák, osztálykirándulások tartalmatlan, kötelező penzuma volt. Mindvégig harcolt ez ellen, ha kellett, a látogatások rendjének átalakí-tásával, de leginkább azzal, hogy igyekezett tartalmassá tenni a múzeummal való meg-ismerkedést. Rendszeresen tartott rendkívüli történelemórákat diákoknak, s módszer-tani segítségképpen tanáraiknak is. Sikerült kihasználnia a rendszer bürokratikus,

¹ vö.: F. Bárczy Éva: Környei Attila irodalmi munkássága. Jelen számunk 217. oldalán

² 1966-ban közösen rendezték a líceumi könyvtár alapításának 300. évfordulója alkalmából a múzeum jubileumi kiállítását.

³ Környei Attila muzeológusi tevékenységére vonatkozó konkrét adatokat lásd: Liszt Ferenc (később Soproni) Múzeum éves munkajelentései és munkatervei 1963–1999. Soproni Múzeum, Helytörténeti Adattár (HA) 1370–1476.

direkt mechanizmusait, köztük az oktatáspolitikai utasításos működését, mely e tanári továbbképzések során jól a kezére játszott. Nagy sikerű volt a munkatársaival közösen szervezett „Barátunk a múzeum” című sorozat, a „képmutogatónak” elkeresztelt diavetítéses program, a számos vetélkedő melynek összeállításában, lebonyolításában szerepet vállalt, vagy amelyek zsűrijében helyet foglalt. Amit e helyeken tudása mellé vártak és kaptak tőle, az humorérzéke és közvetlensége volt. Élénken emlékszem arra, amikor a Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület brennbergi történelmi játszóházában Bessenyei Györgyöt alakítva, korhű jelmeze kiegészítéseként – megfelelő lábbeli híján – saját utcai cipőjében jelent meg a hallgatóság előtt, amivel legalább akkora sikert aratott, mint dramaturgiai rögtönzésével. A sokakban meglévő szakmai gőg élő ellenpéldáját adta minden megnyilvánulásában.

A köz művelése nála nem merült ki a diákokkal, gyerekekkel való foglalkozásban. A különféle helytörténeti pályázatok támogatásával, a pályamunkák pontos és aprólékos bírálatával úgy érezte, tehet valamit a felnőtt korosztály város szeretetének elmélyítése érdekében is. A TKME (Tájak–Korok–Múzeumok Egyesület) elnökségi tagjaként országos szinten egyeztetette a múzeumok és közönségük érdekeit, próbált tenni a színvonalas múzeumlátogatás érdekében. Szintén aktívan segítette az egyesület soproni csoportjának munkáját, támogatta őket programjaik megvalósításában, előadásokat tartott, szakszerű tárlatvezetéseket adott számukra. A messzebről érkezők, idegenek, turisták Sopronról szerzett benyomásainak javítását, a múzeum országos hírű kiállításainak jobb megismertetését célozták a helyi idegenvezetőknek tartott rendszeres továbbképzések, melyből jelentősen kivette a részét.

Ma is büszkék lehetünk rá, bárha sokak szerint szégyenkezni is illenék miatta, hogy fontosnak tartotta a felnőttek, azon belül is a munkástársadalom ismereteinek bővítését. A vállalatokhoz, üzemekhez kijárva ismertette Sopron és környéke történetét, gyanítom elsősorban azért, hogy talajt találjanak azok, akiknek nem volt talajuk a városban. Kedvenc kifejezése volt a „polgár”. Számtalanszor hallottam tőle, olvastam dolgozataiban, kiállításainak szövegeiben. Nosztalgiaiával tekintett arra az időre, amikor nagy példaképei, a 19. század liberálisai polgárrá igyekeztek tenni az alattvalókat. A „polgár csinálást” az ezredvégen ő is fontos feladatának tekintette. Amikor az andragógia (felnőttnevelés) nálunk még alig ismert fogalom volt, illetve egyet jelentett a munkásneveléssel, e folyamat teleologikájának (célvűségének) kereteit kihasználva és feszegetve igyekezett szélesíteni az emberek ismereteit.

A kultúráközvetítés során hamar rátalált a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatra, s az órá. Kezdetben előadóként, később aktív szervezőként működött közre a TIT munkájában. 1982-ben pedig alelnöke lett a társulatsnak. E minőségében jelentős szerepe volt abban, hogy 1986-ban a TIT Sopron önállósodni tudott a megyei szervezettől. Ezidőtájt szerveződtek a TIT Sopron „Teázó” című sorozatának rendezvényei, melyek megvalósulása Környei Attilának is köszönhető. Szintén alelnökként bábáskodott a TIT által létrehozott első soproni közszolgálati rádióadó, a Panoráma Rádió megszületésénél. A média ismeretterjesztő szerepe és jelentősége egyébként is egyik korai felismerése volt. Amellett, hogy számtalan alkalommal használta ki az írott sajtó adta lehetőségeket, hírt adva a múzeum életéről, helyzetéről, később egyre aggasztóbb állapotáról, részt vett rádiós, televíziós alkotások készítésében is. Nyilvános szereplései

mellett szaktanácsadóként többször kérték ki a véleményét, de maga is írt forgatókönyvet a kiállításokról, vagy a városról szóló filmek forgatásához. Az általa készített filmeket pedig (pl. a brennbergi búcsúról, a balfi munkatáborról) nagy érdeklődés mellett vetítették általában személyes részvételével, és hozzájuk kapcsolódó előadásával kiegészítve.

Igazi közéleti emberhez méltóan számtalan alkalommal jelentkezett rövidebb – hosszabb cikkekkel a napilapok hasábjain. Tollat fogott, ha úgy érezte, az ország, Sopron, vagy éppen a magyar nyelv érdekei kerülnek veszélybe. Mindenre odafigyelt, s észrevételeit kemény, sokszor meghökkentő kritikával tette közzé. Hazájának és városának értelmes szeretete jellemezte, talán egy valami, ami iránt elfogult volt: a múzeum. Sokszor emelte fel a szavát az intézmény érdekében, próbálta meggyőzni a többnyire közömbös közvéleményt és a felette állókat a múzeumügy fontosságáról. Az utóbbi idők mind keserűbb felszólamlásai arról tanúskodtak, hogy Soproni Múzeum egyre szomorúbb helyzetbe került, s vele együtt Környei Attila is, aki a körülmények mellett önmagát is okolta a romlásért. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy betegsége egyre kíméletlenebbül hatalmasodott el rajta, s nyugdíjas éveire tervezett feladatait elvégezetlenül kellett maga után hagynia. Csak sejthetjük, mennyi mindentől estünk el korai távozása miatt. Ha pótolni nem is tudjuk, próbáljuk meg követni munkájában, az ő tiszteletére és a saját magunk érdekében!

F. BÁRCZY ÉVA

Környei Attila irodalmi
munkássága (1964–1999)

A bibliográfiában szereplő rövidítések feloldása a következő:

A. – Arrabona, K. – Kisalföld, MN. – Magyar Nemzet, SF. – Soproni Füzetek, SSz. – Soproni Szemle, TKM. – Tájak – Korok – Múzeumok Kiskönyvtára.

1964

Világháborús plakátok a soproni Liszt Ferenc Múzeumban. SSz. 18, 1964. 349-359.

1965

A Liszt Ferenc Múzeum munkája 1964-ben. SSz. 19, 1965. 284-285.

Múzeumi munkám első éve. Múzeumi Közlemények, 1965.

1966

A Liszt Ferenc Múzeum 1965. évi munkája. SSz. 20, 1966. 266-271.

Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Budapest, 1964. 361 p.

Könyvismertetés. SSz. 20, 1966. 281-283.

A soproni Liszt Ferenc Múzeum és kiállításai. Összeállították: Domonkos Ottó, Környei Attila, Nováki Gyula. Győr, 1966. 48 p. (A Győr-Sopron megyei Múzeumi Szervezet kiadványai. 2. füzet)

1967

Bors László 1. A. 9, 1967. 291-324.

1968

A brennbergi bánya és munkásmozgalom vázlatos története. SSz. 22, 1968. 193-229.
Bors László 2. A. 10, 1968. 281-320.

1969

A csornai ellenforradalom és a győri vörösőrség Sopron megyei szereplése 1919-ben.
A. 11, 1969. 287-319.

A forradalom vázlatos soproni eseménynaptára. SSz. 23, 1969. 79-83.

Az osztályharc néhány kérdése Sopron megyében a polgári demokratikus forradalom időszakában (1918 nov.–1919 márc.). SSz. 23, 1969. 3-14.

Sopron és környéke a Tanácsköztársaságban. In: Dávid Lajos (szerk.): Forradalmi évek tüzeiben. Győr, 1969. 173-200.

1970

Brennbergbányai munkásmozgalmak a két világháború között. A. 12, 1970. 307-373.

A Megyei Könyvtár dokumentumkötetei az 1917/1919-es forradalmi időszak megyei sajtójából. (Könyvismertetés) SSz. 24, 1970. 284-285.

Rázó József kiállítási katalógusa. Sopron, 1970. 20 p.

A soproni sport 25 éve. (Kiállítás a Liszt Ferenc Múzeumban). SSz. 24, 1970. 381.

1971

Bors András (1899–1970). Megemlékezések. SSz. 25, 1971. 87-88.

Csatkai Endre irodalmi munkássága I–II. SSz. 25, 1971. 66-75., 145-165.

A helytörténész Csatkai Endre. SSz. 25, 1971. 59-66.

Internacionalisták visszaemlékezései a soproni Liszt Ferenc Múzeum gyűjteményében.
A. 13, 1971. 417-502.

Liszt Ferenc emlékkiállítás a múzeumban. SSz. 25, 1971. 361-362.

1972

A Dunántúli Polgárszövetség 1919-ben. A. 14, 1972. 419-433.

A Fertő-táj bibliográfiája. Szerk.: Lászlóffy Woldemár. Mt.: Környei Attila et al. Győr, 1972. 294 p.

A Liszt Ferenc Múzeum Diebold Károly emlékkiállítása. = SSz. 26, 1972. 370-371.

1973

Adatok az 1919. évi Sopron megyei osztályharcokhoz. 1–2. SSz. 27, 1973. 24-38., 123-138.

Antifasiszta mozgalmak a második világháború alatt. (A múzeum kiállítása a Liszt Ferenc Művelődési Központban). SSz. 27, 1973. 270-271.
Üldözöttek ellenállása Sopron megyében a fehér-terror éveiben (1919–1922). A. 15, 1973. 299-355.

1974

Emlékezés a fasizmus áldozataira. K. 30, 1974. nov. 2.
Nagycenki krónika. Nagycenk, 1974. 15 p.
A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum. A. 16, 1974. 353-381.
A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum kiállítása. SSz. 28, 1974. 248-263.
A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum történeti kiállításai. Szerk.: Dávid Lajos. Győr, 1974. 30 p.
A soproni Széchenyi könyvtár ügye. K. 30, 1974. márc.23.

1975

Diákélményeim. In: Berzsényi Dániel Gimnázium évkönyve. Sopron, 1975. 36-37.
Emlékmúzeum Nagycenken. Köznevelés 31, 1975. I. 10.
Életrajzi tanulmányok. In: Kovács Győzőné (szerk.): Győr–Sopron megye forradalmi harcosainak életrajzgyűjteménye. Győr, 1975. 259 p.
A nagycenki Széchenyi István Emlékiállítás közlekedéstörténeti dokumentumai. A jövő üzemmérnöke. Győr, 1975. 2. sz. 3.
A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum kalauza. Győr, 1975. 36 p.

1976

Győr–Sopron megye forradalmi harcosainak életrajzgyűjteménye. Bibliográfia és forrásjegyzék. Összeáll. és szerk.: Sinay Jenő. Mt.: Környei Attila et al. Győr, 1976. 223 p.
Idegenforgalmi tapasztalatok a Széchenyi István Emlékmúzeumban. Múzeumi Közlemények. 1976. 1. 57-81.
Zsitvay Lajos frontnaplója. A. 18, 1976. 263-299.

1977

Győr–Sopron megyei internacionalisták. Szerk.: Kovács Győzőné. Bevezető tanulmányt írta: Környei Attila, visszaemlékezéseket szerk.: Gecsényi Lajos, Kovács Győzőné, Környei Attila. Győr, 1977. 238
Győr–Sopron megyei internacionalisták. Megyénk fiai a forradalomban és a polgárháborúban. K. 32, 1977. nov. 5.
Tanácskozás az Akadémián. Kutatások a Fertő-táj fejlesztéséért. MN. 32, 1977. febr. 8.

1978

A soproni nyomdászat története: (Kiállítás a Liszt Ferenc Múzeumban 1977). SSz. 32, 1978. 264-267.
Széchenyi István Emlékmúzeum Nagycenk. (Kiállítási kalauz). Budapest, 1978. 48 p.

1979

Válogatott dokumentumok a Győr–Sopron megyei munkásmozgalom történetéből.
Szerk.: Geccsényi Lajos, Horváth Zoltán, Sinay Jenő. Anyaggyűjtésben részt vettek:
Környei Attila et al. Győr, 1979. 368

1981

Sopron és vidékének munkásmozgalma (1919. augusztus 1–1924). Győr, 1981. 232. p.
(Győr–Sopron megye munkásmozgalma).

1983

Széchenyi Emlékmúzeum – Nagycenk. Nyelvünk és kultúránk 52, 1983. 77-81.
Tíz éves a Széchenyi István Emlékmúzeum. SSz. 37, 1983. 169-175.

1984

Hogy vagy kedves múzeum? Élet és Irodalom 28, 1984. júl.20.

1985

Múzeumbővítés Nagycenken. Népművelés 32, 1985. 11. sz.
Széchenyi István Sopron díszpolgára. Soproni Magazin. 1985. 1. sz.
Szita Szabolcs: Holocaust az Alpok előtt 1944–45. SF. 1985. 278–280.
(Könyvismertetés).

1986

Anekdoták a hőskortól napjainkig. Szerk.: Czippán György. Írták: Both Erzsébet,
Környei Attila et al. Budapest, 1986. 208 p.
Emlékezés diákéveimre. In: Gyórfy Sándor, Hunyadi Zoltán (szerk.): A soproni
líceum. Budapest, 1986. 298-299.
Faragó Sándor (1924–1985). Megemlékezések. SSz. 40, 1986. 360-363.
Munkásmozgalmi emlékhelyek Győr–Sopron megyében. Szerk.: Jászberényi Ferencné,
Környei Attila, Molnár Ernő. Szerzői: Faragó Sándor, Környei Attila et al. Győr,
1986. 323 p. (Győr–Sopron megye munkásmozgalma).
Sopron és vidékének munkásmozgalma 1919. augusztus 1–1924. Kandidátusi
értekezés tézisei. Budapest, 1986. 13 p.

1987

A magyar antifasiszta ellenállás és partizánmozgalom. Kislexikon. Szerk.: Bassa Endre,
Gazsi József. A cikkeket írták: Bassa Endre, Környei Attila, et al. Budapest, 1987.
373 p.
A nagycenki gázgyár ma is látható. MN. 50, 1987. jún. 30.
Sopron, helytörténeti kiállítás. Budapest, 1987. 16 p. (TKM. 284.)
Sopron, historische Ausstellung. Budapest, 1987. 16 p. (TKM. 284/A.)
Zsuka emléke. Sarkady Sándor (szerk.): Sopron, 1987. 191-197.

1988

Pröhle Jenő (1909–1986). SSz. 42, 1988. 175-178.

Széchenyi István Emlékmúzeum, Nagycenk. Sopron, 1988. 52 p.

1989

Csatkai Endre: Petőfi Sopronban. Szerk., jegyzetekkel ellátta, a képeket válogatta:

Környei Attila. Sopron, 1989. 63 p. (A Soproni Hírlap Kiskönyvtára 1.)

Ellenvélemény a soproni címerről. Soproni Hírlap 1, 1989. febr. 24.

1990

A soproni címer ürügyén. Két magatartás vetélkedése. K. 45, 1990. febr. 3.

Gróf Széchenyi István: Magyarország kiváltságos lakosaihoz. Szerk.: jegyzetekkel ell.,
utószót írta: Környei Attila. Sopron, 1990. 103 p. (A Soproni Hírlap Kiskönyvtára 2)

A hely szelleme. In: Askercz Éva, Környei Attila et al. : Hétvégi múzeumi magazin
Győr, 1990. 10 p.

1991

Gróf Széchenyi István gondolatainak gyűjteménye. Vál. és az utószót írta: Környei
Attila. Budapest, 1991. 229 p.

Beszámoló a Széchenyi István Emlékmúzeumról. SSz. 45, 1991. 203-212.

Széchenyi Istvánról. K. 46, 1991. febr. 2.

A Széchenyi emlékév eseményei Nagycenken. Cenki Híradó, 1991. 1. sz.

1992

Domonkos Ottó–Környei Attila: A 125 éves soproni múzeum. Sopron, 1992. 52p., 42 t.

A soproni színház történetéből. In: Füzi Edit (szerk.): Arizona Színház a Soproni Petőfi
Színházban. Sopron, 1992. 20 p.

1993

A soproni társadalmi egyesületek kutatása. SSz. 47, 1993. 378-383.

Rövid hozzászólásom a tervhez. Észrevételek a múzeumi törvény-koncepcióhoz. In:
Dokumentumok a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület létrejöttéről és
tevékenységéről. Budapest, 1993. 104.

Sopron a múzeumok városa. In: Nikolics Károly (szerk.): Soproni Patikamúzeum
1968–1993. Sopron, 1993. 71-78.

1994

Nagycenk–Nemeskér–Pinnye–Pusztacsalád. In: Győr–Sopron megye települései. Győr,
1994. 224 p.

1995

Megyényi múzeum a kisvárosban. Magyar Múzeumok 1, 1995. 1. sz. 28-30.

- Politika és nyilvánosság a reformkorban. Kossuth Lajos emlékének. SF. '94/'95, 1995. 240-247.
- A politikus magánélete. Gróf Széchenyi István névnapja 1840-ben. A. 34, 1995. 55-97.
- Tudományos kutatások a VEAB területén működő múzeumokban. In: A tudományos múzeumok helyzete és lehetőségei a régió területén. (VEAB ankét. Veszprém 1994. máj. 27.), Veszprém, 1995. 24-29.

1996

- Adatok és gondolatok a soproni iskolai oktatás XIX. és XX. századi állapotáról. SSz. 50, 1996. 2-3. 188-207.
- Adatok Széchenyi István szerepléséhez a soproni megyegyűléseken. In: Környei Attila, G.Szende Katalin (szerk.): Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Sopron, 1996. (A Soproni Múzeum kiadványai 2.) 273-278
- Sopron és környéke In: Látnivalók Győr–Moson–Sopron megyében. Kirándulások Burgenlandba és a Csallóközbe. Miskolc, 1996. 158-176.
- 100 éve született Csatkai Endre a soproni tudós. Várhely 2, 1996. 2. sz. 103-106. p.

1997

- Adatok és gondolatok a Széchenyi-kultuszról. In: Sarkadi Sándor (szerk.): Emléklap a soproni Széchenyi szobor felújítására. Sopron, 1997. 22-33.
- Historische Sammlung In: Zeugnisse burgenländischer Geschichte aus Soproner Sammlungen Eisenstadt, 1997.
- A népszavazás hatása Sopron város fejlődésére, a soproni társadalomra. In: Turbuly Éva (szerk.): „Magyarok maradtunk” 1921–1996. Konferencia a soproni népszavazásról. Sopron, 1997. 83-97.
- Gondolatok a helytörténész Mollay Károlyról. SSz. 51, 1997. 199-203.
- A Magyar Nemzeti Múzeum új kiállításának bírálata. Budapest, 1997.(Kézirat).

1998

- Beszámoló a 25 éves Széchenyi István Emlékmúzeum munkájáról. SSz. 52, 1998. 270-273.
- Három eset, avagy szabad-e a jobbágyot verni a még feudális Sopron megyében? A. 36, 1998. 1-2. 109-120.
- Gróf Széchenyi István a magyar történelemről. TIT Évkv. 70-75, 1998. 929-930.
- Gróf Széchenyi István gondolatainak gyűjteménye. Válogatta, utószót írta: Környei Attila. Második, átdolg. jav. kiad. Budapest, 1998. 183 p. 30 t.

1999

- Adatok és gondolatok a XIX. századi magyarországi egyesületekről. A. 37, 1999. 1-2. 199-214.

Környei Attila szerkesztői tevékenysége

- Soproni Szemle. Helytörténeti folyóirat. Sopron. A szerkesztőbizottság tagja: 1977–1999.

- Szülőföldünk a Kisalföld. Győr, 1970. 505 p.
- Győr–Sopron megyei internacionalisták a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban és polgárháborúban 1917–1922. A visszaemlékezéseket szerk.: Gecsényi Lajos, Kovács Gyözőné, Környei Attila. Győr, 1977. 241 p.
- Kovács Gyözőné: Győr és vidékének munkásmozgalma 1919 augusztus 1–1924. Győr, 1979. 232 p. (Győr–Sopron megye munkásmozgalma. Szerkesztőbizottság: Bacsó András, Környei Attila et al.)
- Faragó Sándor: Kapuvár munkásmozgalma 1919 aug.1–1945. Győr, 1981. 118 p. (Győr–Sopron megye munkásmozgalma. Szerkesztőbizottság: Bacsó András, Környei Attila et al.)
- Baranyai Lenke: Sopron és vidékének munkásmozgalma 1929–1933. Győr, 1982. 85 p. (Győr–Sopron megye munkásmozgalma. Szerkesztőbizottság: Bacsó András, Környei Attila et al.)
- Tuba László – Lukács Albin – Bacsó András: Mosonmagyaróvár és vidéke munkásmozgalmának története 1919 augusztus 1 – 1945. Győr, 1982. 259 p. (Győr–Sopron megye munkásmozgalma. Szerkesztőbizottság: Bacsó András, Környei Attila et al.)
- Válogatott dokumentumok a Győr–Sopron megyei munkásmozgalom történetéből 1929–1945. Szerk.: Perneszy Gyula, Gecsényi Lajos. Szerkesztőbizottság: Bacsó András, Környei Attila et al. Győr, 1982. 467 p.
- Munkásmozgalmi emlékhelyek Győr–Sopron megyében. Győr, 1986. 323 p. (Győr–Sopron megye munkásmozgalma. Szerkesztőbizottság: Bacsó András, Környei Attila et al.)
- Csatkai Endre: Petőfi Sopronban. Szerk.: Környei Attila. Sopron, 1989. 63 p.
- Győr–Moson–Sopron megye települései. Szerk.: Horváth Gyözőné, Környei Attila et al. Győr, 1994. 224 p.
- Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk.: Környei Attila, G.Szende Katalin. Sopron, 1996. (Soproni Múzeum kiadványai 2) 455 p.

VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK

TANULMÁNYOK KÖRNYEI ATTILA EMLÉKÉRE

DOMONKOS OTTÓ

A Soproni Múzeum
Széchenyi-emlékei

Széchenyi István reformkori tevékenysége, alapítványai, vasúti, közlekedési, vízszabályozási, hajózási tervei és azok megvalósulása közismertek voltak Magyarországon. Nem véletlen, hogy legnagyobb politikai ellenfele, Kossuth Lajos, éles vitáik ellenére, a „legnagyobb magyar” kitüntető címmel ismerte el Széchenyi munkálkodását. A reformer, illetve a forradalmár személyiségek együttműködése sajnos csak rövid ideig tartott, Széchenyi az események menetét látva visszavonult a nyilvános politikai szerepléstől, irodalmi munkásságát döblingi magányában folytatta, 1860-ban bekövetkezett haláláig. Sopron városa és a megye vezetése egyaránt nagyra értékelte szervező munkáját, amely a város és a megye sok intézményét, vízszabályozását, saját birtokán cukorgyár, gázüzem, stb. létesítését eredményezte, hogy csak néhányat említsünk ezekből. A maga módján ápolta is Széchenyi kultuszát. Ebben a múzeumnak és munkatársainak mindig jelentős szerepe volt.

Magam 1952-ben kerültem a múzeumhoz, mint néprajzkutató. Igazgatóm, Csatkai Endre nagy türelemmel és fáradtságot nem kímélve városi sétákra vitt, hogy jobban megismerjem a polgárváros történetét és életét. Magyarázatai feledhetetlenek. Ebbe az ismeretszerzésbe tartozott Sopronbánfalva, Fertőrákos, Fertőd, no és a nagycenki kastély meglátogatása is. Az utóbbi három kastély kifosztva, üresen tátongott nyitott kapuival, ablakaival, berendezését elhordták, csupán elbontott cserépkályháinak maradványai utaltak az egykori gazdagságra. A cenki látvány elképesztő volt, a földszinti előcsarnokban a színes kőmozaikot sár és piszok fedte, az ott álló kandallót illetéktelen kezek már lebontották, hogy elszállítsák. Abban az időben, a cenki iskolában tanított Lőrincz László történelem–magyar szakos tanár ismerősöm, aki egy alkalommal elkísért a kastélyba, ahol szerencsére megtaláltuk egy bokor alatt, a szállításra előkészített, elrejtett kandalló darabjait. Vele „összeesküdve” másnap egy lovaskocsival beszállítottuk az Országos Műemléki Felügyelőség soproni telepére a megmentett darabokat. Ők ezt megőrizték s így kerülhetett vissza a kandalló 15 év múlva a kastély helyreállításakor eredeti helyére. Ugyanígy mentettük meg az épen maradt barokk kályhákat is az 1960-as években, s állítottuk fel idős Steinbach Vilmos kályhámesterrel a múzeum üvegpavilonjában. Ennek köszönhető, hogy a kályhák is visszakerültek eredeti helyükre.

A múzeum mentőakciói közé tartozott a Széchenyi család cenki kriptájában őrzött viseletek restaurálása is. Ez két fontos részből állt, a Széchenyi Pál kalocsai érsek múmiáján lévő papi ornátus restaurálásából, valamint Széchenyi István halálakor

viselt ruházatából. A Széchenyi család e ruházatot egy zárható vasládában helyezte el a kriptában, amit időnként meg lehetett tekinteni. Az 1950-es években e láda egyik kulcsát Csatkai Endre őrizte a soproni múzeumban, egy kis fémdobozban. Széchenyi István vérfoltos ingét a látogató egy üveglapon keresztül nézhette meg. 1955. június elején került sor a ruhák tüzetesebb vizsgálatára.

A családi címer, 17. század.

Elképesztően nyirkos, penészes állapotban voltak a gyapjú holmik, a bőr csizma, s minden más. A helyszínen tartás szakmai bűn lett volna, ezért pár nap múlva egy vulkánfíber bőrönddel, valamint átvételi elismervénnyel felszerelve elmentem a kriptába, és becsomagoltam Széchenyi halálakor viselt ruháit, hogy megmenthessük. Ezek a következők voltak: sárga zakó és barna mellény, pepita hosszúnadrág (pantalló, olyan, mint amilyen Sterio Károly színezett kőrajzán látható), nagykockás, színes pamuting, színes zsebkendő, négyszögű selyem nyakkendő, vászon alsónadrág, egy pár zokni, nyers-fehér hosszú kötött házikabát, hálósapka, bőr sérvkötő, egy pár csizma.

A ruhák egyes rétegei közé gondos kezek vágott dohányt szórtak abban a reményben, hogy az majd távol tartja a molyokat.

Ez azonban nem vált be, a molyok döbbenetes károsítást végeztek a gyapjúból készült ruházatban, amit fokozott a penészesedés, mert a nyirkos levegő a penészek legkedveltebb tenyésztelképévé tette a ruhákat.

Izó Miklós szoborterve, 1896.

A múzeumba hozott ruhadarabokat legelőször kiszellőztettük, megszáritottuk, majd kapcsolatba léptünk a Nemzeti Múzeum Textil- és Restaurátor Osztályával, ahol Ember Mária osztályvezető bizottságot hívott össze, amely véleményt mondott a ruhák állapotáról és meghatározta a tennivalókat. Az inget, az alsónadrágot, a két kendőt a teljes anyaggal együtt fertőtlenítették, az előbbieket kimosták, és kiállítható állapotban kaptuk őket vissza, s ezek szerepeltek is helytörténeti kiállításunkon.

A gyapjúöltöny, amely szabásában, szövet-mintázatában angol divat szerint készült, náluk maradt. A restaurálás a Nemzeti Múzeum, az Iparművészeti Múzeum és a Központi Múzeumi Igazgatóság Restaurátor Csoportjánál kezdődött meg, és évtizedekig

tartva csak most fejeződik be. Környei Attila, mint a cenki múzeum igazgatója, nagyon helyesen újra elővette és Szalay Zoltán iparművész-főrestaurátor kezébe adta az egész anyagot, hogy az időközben elavult restaurálási technikával készült javításokat felülvizsgálja, kijavítsa, és egységes színvonalra hozza a darabokat.

Szalay megoldotta a feladatot, munkáját jól dokumentált jelentésekkel, leírókartonokkal, részletfotókkal ellátva adta vissza Környei Attilának, aki már súlyos betegen adta ki a megbízást az utolsóknak maradt, pepita nadrág ismételt restaurálására.

A vörösmárvány kandalló helyreállítás után.

A Soproni Múzeum a Széchenyi- emlékeket folyamatosan gyarapította az évtizedek során. Így tett a Széchenyi-szobor felállítására körüli dokumentumokkal is. Széchenyi születésének 100. évfordulójára (1897) az 1896 szeptemberében megalakult szoborbizottság kétszeres életnagyságú (3,6 m) bronz szoborral kívánt emléket állítani a haza, a megye, a város nagy fiának. A bizottság elnöke Póda Endre apátplébános, titkára a levéltár és a múzeum közös igazgatója, Kugler Alajos volt. Tagjai: Baán Endre alispán, Gebhardt József polgármester, Bella Lajos régész, Printz Ferenc a Városszépítő Egyesület elnöke, ifj. Stornó Ferenc – hogy csak a legismertebbeket említsük. A felállítandó szobor mintáját még Izsó Miklós készítette el. A művész váratlan halála után tehetsé-

ges tanítványára, Mátrai Lajosra maradt a megvalósítás. Az emlékmű teljes magassága 8,7 méter, amely impozáns méretével uralja az egész teret, melyet 1861 óta Széchenyi térnek neveznek.

Az életnagyságú szoborterv a városi múzeumba került. A nagyterem egyik fülkéjében a Tilgner-féle soproni Liszt-szobor mintája, a másikkban Izsó Miklós Széchenyi-szobrának patinázott gipszmodellje került állandó bemutatásra. A város a szoboravatásra, az országos hírű ünnepség alkalmára emléklakettet készítettett, melynek megmaradt példányait a múzeum még az 1960-as években is elismerő kitüntetésként adományozta pedagógusoknak, érdemes kutatóknak.

Időközben a Széchenyi család 17. századi, színes festésű címere, valamint egy ugyancsak címeres háttámlájú láda-pad is a Soproni Múzeum őrizetébe került. Ma ez utóbbi a nagycenki kastély előcsarnokának pihenőpadja, az előbbi a család történetét bemutató első terem kiemelkedő jelentőségű emléktárgya. Az aranyozott díszekkel ékes barokk kályha ugyancsak visszakerült eredeti helyére, a kastély első emeleti dísztermének sarkába. A Soproni Múzeum csendes törekvését a Széchenyi-emlékek megmentésére és gyűjtésére valamint szerény kiállítására elnézte a hivatalos kultúrpolitika. Talán nem félt attól, hogy a kiállított gipsz szobor és Széchenyi István halotti ruházata veszélyes lehet.

A Széchenyi-életmű jelentőségének tisztázására csak később, a legnagyobb magyar halálának 100. évfordulóján került sor. „1960-ban, Széchenyi halálának centenáriusán a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Osztályának (II. osztály) és Történettudományi Intézetének közös tudományos állásfoglalása adta meg az ideológiai alapot ahhoz, hogy a Széchenyi-tisztelet a hivatalos kultúrpolitika által megtűrt, majd elismert, s végül a korszak vége felé (1980-as évek) többé-kevésbé támogatott tényező lehessen a magyar közéletnek és oktatásnak.”¹

1963 szeptemberében került a Soproni Múzeumhoz Környei Attila fiatal történész-ként, akinek fő kutatási területe a reformkor volt. Így természetesnek tarthatjuk, hogy az 1965-ben megnyílt új állandó kiállításban Liszt és Széchenyi emlékszobákat rendezett be, és maga is újabb gyűjtésekbe fogott. Évekig járta Nagycenket és a környék falvait, hogy visszaszerezze a kastélyból származó tárgyakat, vagy más Széchenyi relikviákat.

A Széchenyi tevékenységét Nagycenken bemutató kiállítás megszervezésén túl Környei Attila szellemi tevékenységének is központi gondolata volt a Széchenyi-kultusz felélesztése és ébrentartása. Ennek a tevékenységnek lett a központja az 1973-ban megnyitott Széchenyi Emlékmúzeum és maga Környei Attila.

¹ *Környei Attila*. Adatok és gondolatok a Széchenyi-kultuszról. In: *Sarkady Sándor* (szerk.): *Emléklap a soproni Széchenyi-szobor felújítására*. Sopron, 1997. 29. p.

Brennbergbánya a legrégebbi szénbányánk. A kőszent Rieder János 1753-ban fedezte fel, s a bányászkodás 1759-ben kezdődött itt. A szent eleinte felszíni fejtéssel, s még a kor viszonyaihoz képest is kis volumennel fejtették. A termelés a 18. század végére eljutott az ipari méretekig, s ezzel a felszín alatti, szakkifejezéssel élve, mélyművelésű bányászatig. Ha eddig az ideig nem is volt fontos a világítás kérdése, ettől kezdve elsőrangúvá lépett elő, hiszen mélyművelésű bánya megfelelő világítás nélkül el sem képzelhető.

Mint ahogy a szent felszíni kibúváásokban találták meg, a kezdeti időszakban bizonyosan külszíni fejtéssel művelték a bányát. 1759-ben azonban már Sopron város megbízásából Bayer István Vas vármegyei bányász szakszerűen kutatót a szén után. Kutatásai során három tárót is vágott a hegy oldalába, ami a felszín alatti művelés megindulását is feltételezi. Magyarországon a brennbergi bányanyitást megelőző mélyművelésű bányák csak érc- és sóbányák voltak. Ezekben – mint bárhol Európában – a nyíltlángú egyszerű bányamécsest, ritkábban a gyertyát használták világításra a 18. század második felében. Bizonyos, hogy Brennbergbánya mélyművelésű időszakában, de már a külszíni fejtés mélyebb szakaszaiban, szükségessé vált a világítás.

A brennbergi szénbánya egyik érdekessége, hogy a sújtólégveszély itt soha nem volt számottevő, ezért a magyarországi szénbányák között elég különleges adottságúnak tekinthetjük. Ez jelentősen befolyásolta a bányavilágítás módját is, s ebből adódik, hogy a nyíltlángú világítás itt a bányászkodás végéig jellemző maradt. Mint ahogy a bányalámpák egyértelműen a brennbergi bányához tartoztak, lehetőség nyílt egy lokalizált bányához tartozó gyűjtemény tanulmányozására.

A 18. század végéről egyáltalán nem ismerünk a Brennbergen használt lámpákra adatot. Nyilvánvaló azonban, hogy ebben az időben a már említett nyitott bányamécsest használták. Mint ahogy az előzőkből következően Bayer István is ércbányász lehetett eredetileg, alighanem már vele megjelentek a korban megszokott magyarországi bányamécsek is. Első adatunk, egy rendkívül jó, bár apró ábrázolás az 1826-ban készült bányatérképről származik.¹ A térképvázlat felirati táblájának tetejét egy kőserlegre állított, meglehetősen realiztikus bányalámpa díszíti (1. kép).² A képen jól megfigyelhető a nyitott tálka, a visszahajtott kengyel, melyet kívülről szegecseltek fel a tálka hátsó oldalára, s a kengyel felső végére rögzített hordozólánc is. Sajátosságai alapján a 17–18. század jellegzetes magyarországi bányamécsestípusát azonosíthatjuk benne, melynek egy reprezentáns tárgyi darabját is bemutatom a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből (2. kép). Ez a bányamécsest kifejezetten a történelmi Magyarországra jellemző.³ A 18. század végén több bányavidéken ennek már befedett tálkájú, repceolajjal táplált változatát használták, de más bányavidékeken még a 19. század első

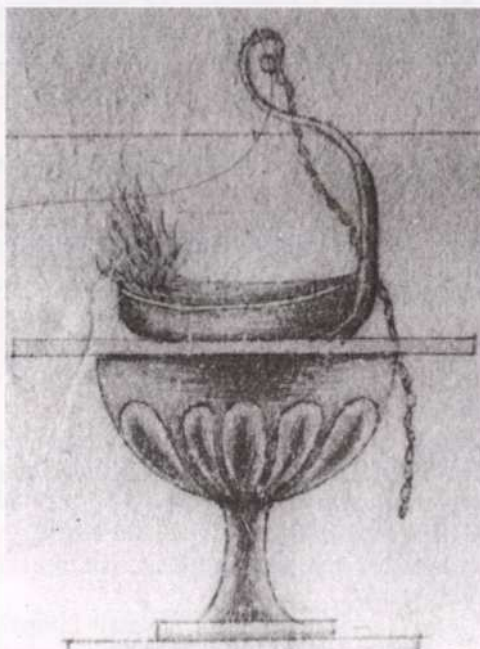
* A brennbergbányai bányalámpákat dr. Környei Attila gyűjtötte fel, s az anyag feldolgozását önzetlenül átengedte. Köszönettel tartozom érte, és az ő emlékének adozom munkámmal.

¹ Soproni Levéltár SvT. 139. sz. térképe "Gruben Karte des Brennberger Steinkohlen-Werkes" készítette Buday Ferenc 1826-ban.

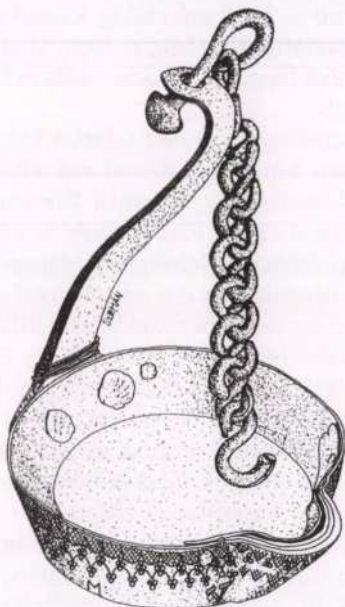
² A fényképet Lobenwein Tamás készítette.

³ Szemán Attila: A Központi Bányászati Múzeum bányalámpa-gyűjteménye. Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek 2. 1998. 56.p.

felében is tartották magukat a fagyúüzemű mécsesek. Nem tér el tehát egyáltalán a kor realitásától ennek a lámpatípusnak a valós használata, s nyugodtan feltételezhetjük, hogy ezek voltak a legkorábbi világítóeszközök Brennerbányán. Megalapozottan tűnik e feltevés azért is, mert a térkép nyilvánvalóan helyi felmérés alapján készült.

1. kép

2. kép

Később azután a zárt tálkával ellátott olajmécses került előtérbe, mivel a fagyú nagyon drága világítóanyaggá vált. Általában repceolajat használtak a németországi illetve hazai bányamécsesekhez, mivel ez az olajos növény a hűvösebb északi területeken is megtermett. Sokáig alkalmazták, egészen az első világháború végéig. A bányalámpákat régi, a középkorban s kora-újkorban is használt, bevált módszer szerint nem a bányauzem, hanem a munkás vette meg, az ő tulajdona volt. Miképp a többi szerszám esetében, a cég csak a javításokat fizette. A magyarázat egyszerű, saját lámpájukra, szerszámukra sokkal jobban vigyáztak a bányászok. A munkavégzéshez kiadott anyagok között mindig megtaláljuk a lámpák táplálásához szükséges olajat is. Ennek normája bányánként és munkakörönként változott. A csilléseknek például több világítóanyagra volt szükségük, mint a vajúróknak, mivel a csillétozás közben a mozgó levegőben több olaj fogyott. Bár az általam ismert lámpák elég nagyok ahhoz, hogy a 8 órás műszakot végig világítsák, mégis nyilván előfordult, hogy az elfogyott, vagy kiömlött olajat pótolni kellett. Erre a célra kis bádogból készült edénykében vihettek maguk-

kal tartalékolajat a bányászok. Nem lehet megítélni, hogy mennyire volt általános e tartalék használata, mert nagyon ritkán maradtak meg ilyen edények. Brennbergről ismerünk egy kicsi, kulacs formájú, vaslemezből összeállított darabot (3. kép), ami a maga nemében valódi ritkaság. A brennbergi mécseseket többnyire kézműves mesterek készítették, alighanem helyben.

3–4. kép

Ezek vaslemezből, kemény- vagy lágyforrasztással összeállított termékek (4., 5. kép). Az alsó és felső lemezek szélét gyakran ráhajtották az oldallemezre. A lapos, körte metszetéhez hasonló, zárt olajtartály keskenyebb részén egy hosszabb nyílást vágtak ki. Ezen keresztül töltötték be az olajat, s ennek elején alakították ki a kanóc helyét. A nyílást kétoldalt hosszanti sín kísérte, s ebbe egy reteszszerű lemezcsíkot illesztettek, ami elzárta a nyílás csak betöltéshez szükséges, nagyobb részét, s egy, két vagy három hegyű vége előretolt állapotban a kanócot rögzítette. A tartály hátulsó részéhez forrasztással, vagy szegeccsel egy tartókart, kengyelt rögzítettek, aminek a lámpa súlypontjába eső végére láncszemmel erősítették az akasztóhorgot. A horognak több formája létezett. Brennbergen szerették a vastagabb vaslemezcsíkból kialakított, íves majd egyenes kihegyezett típust. Szárát felmelegített állapotban többször megtekerték, amitől tetszetősebb, de szilárdabb is lett. A kengyelt vastagabb vaspálcából, lemezből vagy beszegett bádogból készítették. A felső végét visszahajtották (4. kép), vagy egy kis lappal, „pajzzsal” zárták le (5. kép). Az előbbi a történeti Magyarország ércbányászatában kialakult forma, míg az utóbbit a távolabbi német területekről vették át. Mindkét típust használták hazánkban a 19. század második felében és a századelőn, az első világháború végéig.

A kanóc igazításához, kihúzásához egy vascsipeszt alkalmaztak, amit vékony láncal a kengyel valamelyik részéhez erősítettek. Ennek elődje egy egyszerűbb vastű volt, ilyen megoldású lámpát azonban Brennbergről nem ismerünk. A mesteremberek által

készített lámpák részleteikben kisebb-nagyobb mértékben mind különböznek egymástól. Noha a 19. század végétől már gyári készítmények is léteznek Magyarországon, Brennbergen csak kevés gyári előállítású darab maradt meg. Ilyenek a brennbergi templom Szent Borbála oltárán elhelyezett, s ma már villanyvilágításra átdolgozott mécsesek (6. kép).

5-6. kép

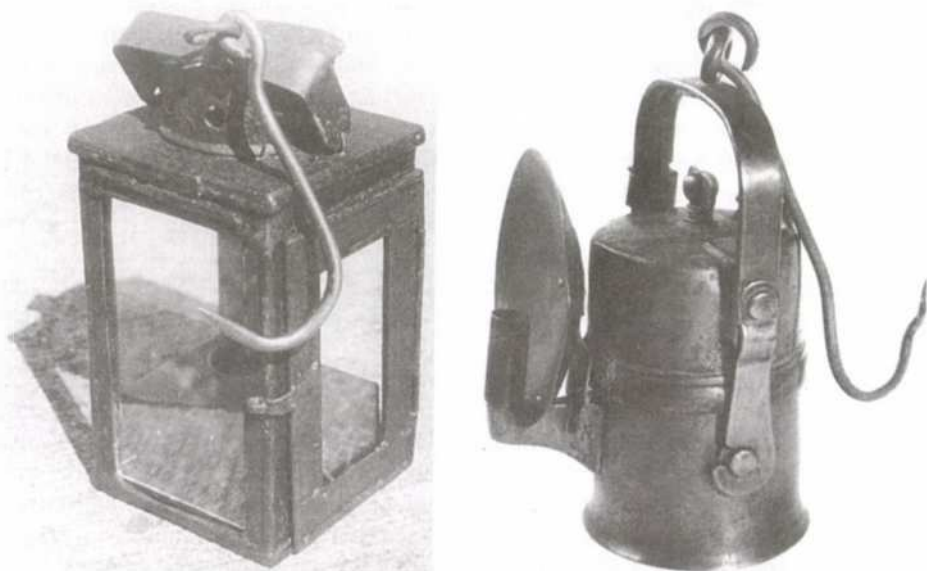
Két teljesen egyforma, szabványosan előállított, gyári bányalámpa, bár jelenlegi állapotukban a gyártót nem lehet azonosítani. Hasonlítanak azonban a gráci Pirringer-féle és a budapesti Demjén-féle mécsesekhez.

A nyítlángú világítás – akárcsak a felszínen, a mindennapi életben – mindig bizonyos veszélyekkel járt. A bányamunkára ez a különböző körülmények miatt fokozottan igaz. Egy 1891-es újsághír jól rámutat arra, hogy a nyítlángú bányamécses milyen veszélyekkel járhatott a nem sújtóléges brennbergi bányában is. Ez alkalommal a robbanóanyag gyulladt meg a nyílt lángtól,⁴ de adott esetben a ruházat vagy más egyéb is tüzet foghatott tőle.

Az olajmécses neve Brennbergbányán – ahol a német elnevezések voltak általánosak – a „*Grubenlampe*” volt, bár használták a magyar „*bányamécs*” kifejezést is. Nem használták azonban az ugyancsak német eredetű „*fonca*”, illetve a cseh és szlovák „*kahanec*” formát. Ez annál is meglepőbb, mert a lakosság morva vidékekről került Brennbergre, s a szláv családnevek meglehetősen gyakoriak. A morva nyelvet is beszél-

⁴ Hírek rovatban: „Szerencsétlenség Brennbergen. E napokban négy munkás ment Brennbergen az aknába. Közöttük Heinrich Vencel négy robbantó patronot vitt magával. Mikor a bányába érték, mindenik a helyére sietett, folytatni munkáját. Heinrichnek egy méternyi magas szénfalon kellett átmászni, és mászás közben véletlenül egy kézbe fogta a lámpát és patronokat. A patronok közül az egyik meggyulladt és felrobbantotta a többi. Heinrich súlyosan megsebesült, és egyik társa is. Tiefenbach Károly rendőrkapitányunk tegnap volt kint Brennbergen az eset megvizsgálására.” Sopron c. hírlap 21 (1891) jan. 31. 9. sz

ték, de ennek ellenére a bányalámpa neve csak német változatban volt használatos.⁵ A brennbergi lámpák között található olyan darabok is, melyek még szintén olajmécsek, de nem a megszokott formájú bányamécsek. Ezek inkább a viharlámpákhoz hasonló, kis vasvázás, üvegezett dobozba helyezett, felül kanócszorítóval és kanóccal ellátott olajtartályból állnak (7. kép).

7–8. kép

Nagyon hasonlítanak a vasutasok, jegykezelők, katonák lámpáihoz. Ezek a 19. század végétől a második világháborúig voltak használatban, bár a második világháború előtti évtizedben már karbidlámpát magukba foglaló változatuk is létezett. Előfordultak a bányákban is, bár tipikussá soha nem váltak. Laky József egy hasonló darabot mint a salgótarjáni csillések „zug” lámpáját mutatja be.⁶ Brennbergen a külszíni éjjeliőrök használták a két világháború között.⁷

A bányában két világháború között már általában a karbidlámpával világítottak.⁸ A karbidlámpa Európában először a városokban tűnt fel, mint a köztéri világítás eszköze. Először Magyarországon is utcai világítás céljaira használták a múlt század végén.

⁵ Reményi Viktor bányamérnök, Kőbányai Ferenc bányamester és Kromp Károly brennbergi aknász egybehangzó közlése. Közülük Kromp Károly egészen a bányabezárásig Brennbergen dolgozott, s ma is Brennbergen lakik, s a Brennbergi Emlékmúzeumban dolgozik; Kőbányai Ferenc brennbergi származású és itt kezdte el tanulóként a bányamunkát is; Reményi Viktor szintén brennbergi származású, s ő írta a Magyar bányászat ezredéves története II. kötetében (Budapest, 1996.) a Brennbergbánya részt (60-91. p.). Visszaemlékezéseik sok segítséget jelentettek munkám során, s segítségüket ezúton is köszönöm.

⁶ Laky József. A lámpa története. Budapest, 1988. 94. p.

⁷ Kromp Károly brennbergi aknász visszaemlékezése alapján.

⁸ Reményi Viktor bányamérnök és Kőbányai Ferenc bányamester szóbeli közlése.

1897-től. A bányavilágításban azonban csak a 20. század első éveitől jelent meg. Litschauer Lajos bányatanának első, 1894-es kiadásában még nem tesz említést az „acetylén” lámpákról, de a Magyar bányafelőr könyvtárának vonatkozó kötetében – mely az előbbi munka kibővített változata 1902-ből – már megemlíti a legújabb világítási módokat.⁹ Ekkor még egyértelműen csak az álló, azaz „stacionér” világítási tárgykörében szerepelt. A magyarországi viszonyok pedig bányászati tekintetben megfeleltek a korabeli legfejlettebb nyugat-európai színvonalnak, hiszen 1907-ben írt munkájában a karbidlámpát Stegman is még csak mint állóvilágítást ismerteti.¹⁰

A ma karbidlámpaként ismert lámpákat a 20. század elején, a megjelenésük utáni néhány évtizedben még acetilénlámpának hívták. Ez azért volt, mert a kalciumkarbidból víz hozzáadásával acetilén gázt és oltott meszet hoztak létre. A kémiai reakció képlete a következő: $\text{CaC}_2 + 2\text{H}_2\text{O} = \text{C}_2\text{H}_2 + \text{Ca}(\text{OH})_2$.¹¹ A világítóanyag tehát a karbidlámpák esetében az acetilén gáz. A karbidnak nemcsak frissnek és jó minőségűnek, hanem kellőképp szemcsézettnek is kell lennie ahhoz, hogy jól lehessen felhasználni. Csak ebben az esetben van lehetőség a gazdaságos acetilén fejlesztésre. Az ideális szemcseméret 5 – 15 mm. Az I. méretű Wolf-féle karbidlámpába 250 g karbidot töltöttek egyszerre, s ez 10–12 órára volt elegendő.¹² A lámpa teljes tömege karbiddal együtt 1,15 kg volt.

A kalciumkarbidból az égéshez szükséges acetilén gáz magában a lámpában fejlődik. Oly módon, hogy a karbidra vizet csöpögtetnek. Ennek csakis lassan szabad megtörténnie, mivel a kelleténél gyorsabb gázfejlődés esetén a gáz kinyomulhat a tartályból és tüzet, sőt robbanást okozhat. Ugyanebből az okból, ha a víz csepegése, azaz a gázfejlődés már megkezdődött, zárt helyiségben a lámpát állandóan égve kell tartani, s az acetilén fogytával az magától kialszik. Az acetilén gáz tiszta állapotban szagtalan ugyan, de a karbidlámpák a gyakorlatban szűrős fokhagymaszagot árasztottak. Az acetilén gáz a levegővel már 2,5%-os keverékben robbanásra képes. A vízadagolót nem szabad állandóan nyitva tartani, mert az állandó lassú csepegés átátztatja a karbidot, s az összetapad, ami azt jelenti, hogy a továbbiakban nincs lehetőség a gázfejlődésre. A keletkező oltott mészes erősen duzzad, tehát a karbidtartályt soha sem szabad teljesen teletölteni. Az acetilén magas hőfokon ég és erős, éles fehér fényt ad. Fényereje a benzín biztonsági lámpa fényének mintegy tíz-tizennégyszerese, az olajmécseének tízszerese. A karbidlámpák előnye az olajmécsekkel szemben, hogy tiszta fehér fényt adnak, nem kormoznak és füstölnek, üzembiztosak, valamint, hogy az erős légáram sem oltja el lángjukat.¹³ A karbidlámpák előállítói közül a legrégebbi és a legigényesebb gyártók egyike a Wolf & Friemann zwickau-i cég volt. A brennbergi lámpák gyűjteményében ez a leggyakoribb. A karbidlámpák közül tehát a brennbergi bányászok az ugyancsak jó minőségű, szép és mives típust vásárolták meg. A Wolf & Friemann típusú karbidlámpák háromféle méretben készültek. Ez a három méret egyszersmind három üzemidőt is jelentett. A legnagyobb 8-10, a közepes 7-8, a legkisebb 5-6 óra üzem-

⁹ Litschauer Lajos: Bányaműveléstan Selmeczbánya, 1894.; uő.: Légyezetés és világítás. Selmeczbánya, 1902.

¹⁰ Stegman, B.: Die Weterwirtschaft im Bergwerksbetriebe. Der Bergbau V. köt. Leipzig, 1907. 187-188.p., Fig. 90.

¹¹ Bányaműveléstan II. Ipari Technikumi Tankönyv, Budapest, é.n., 8-9.p.

¹² Treptow, Emil: Grundzüge der Bergbaukunde. I. Band Wien, 1925. 555.p.

¹³ Faller Jenő: A bányavilágítás fejlődése. Bányászati Lapok (1959) 612-613.p.

időt jelentett.¹⁴ A brennbergiek a közepes méretű, 7-8 óra üzemidejű lámpákat vásárolták a későbbi beszerzések általánosan nagyobb méretű darabjaival szemben (8. kép), ami a Wolf-féle katalógusban a 850. jelzésűnek felel meg (9. kép).¹⁵ Ez a méret egy tapasztalt vágár számára megfelelő volt, hiszen az acetilénfejlesztés ügyes beállításával beszálláskor, sőt, a megszokott bányában járás közben is tudott takarékoskodni a karbiddal.

Wolf's offene Acetylenlampen.

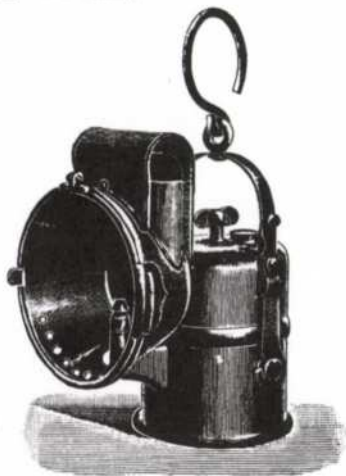
Der Reflektor zu den offenen Acetylenlampen kann in verschiedenen Ausführungen geliefert werden. Um die Flamme gegen niedertropfendes Wasser zu schützen, wird der Reflektor vielfach mit einem kleinen Überdach versehen. Auf Wunsch kann an den Lampen auch ein besonderer Tragbügel angebracht werden.

Nr. 851

Nr. 850

Nr. 860

9. kép

Ha a karbid minősége, vagy egyéb ok miatt nem lett volna elegendő a betöltött mennyiség, még mindig ott volt a lehetőség a karbid tartályhoz folyamodni, ami légmentesen zárt lemez dobozokban mindig volt lent a bányában. A kisebb méret pedig nyilván kellemesebb mindenki számára a nagyobbnál. Bár nem ugyanabból a szériából származik minden lámpa, de a sokféle Wolf & Friemann-féle termékből¹⁶ határozottan ugyanazzal a típussal találkozhatunk minden esetben. Általában a csillogóbb, szebb, tulajdonképpen bányamérők és bányatisztek számára gyártott sárgaréz változatot vásárolták meg, annak magasabb ára ellenére. Érthetően ezt hozták magukkal adott esetben emlékként Németországból és természetesen büszkék voltak lámpájukra, amihez

¹⁴ *Litschauer Lajos*: Acetilénlámpák, robbanógáz és robbanógáz nélkül való bányák számára. *Bányászati és Kohászati Lapok* 40(1907) 236-237.p.

¹⁵ A Wolf & Friemann 1907-es katalógusából.

¹⁶ Ebből a gyártmányból – bár a brennbergi típusból éppen nem – többet bemutat *Magula, Rudolf - Turèan, Tibor*: *Banské Lampy*. Kosice, 1995. című munkája. 78., 80., 85. számok alatt

aztán sokan egy egész dolgos életen keresztül ragaszkodtak. Nem egy alkalommal előfordult, hogy még tovább díszítették, a karbid tartály alsó szegélyének átfurkálásával és réz szegeccsel történő kitöltésével. Ez még dekoratívabb külsőt adott az amúgy is mives lámpáknak. Több ajándékozó adatközlése szerint ezeket a lámpákat Zwickauból hozták az illető bányászok magukkal. Tehát saját tulajdonukban voltak. A későbbi bányákban is megmaradt a saját lámpa emléke oly módon, hogy személy szerint adták ki a lámpákat és ki-ki mindig csak ugyanazt a lámpát használhatta. Ha elveszítette, vagy indokolatlanul tönkretette, ki kellett fizetnie az árát. Viszont amikor nyugdíjba ment a bányából, többnyire megkapta és magával vihette emlékül az általa használt mécseset. Nyilván összefügg ezzel már a 17. századból is ismert emléklámpa fogalma. Létezik azonban hasonló Brenbergen is, mint ahogy kedvelték a bányászok a kicsinyített, csak lakásdíszítés céljára alkalmas lámpamodelleket is otthonukban.

A lámpa fő részei (10. kép) a karbidtartály (A), víztartály (B) és a zárókengyel (d). A víztartályba a víztöltőnyíláson (c) keresztül jut a víz, míg a vízszabályozó (b) egy túszelep, ami a csepegés mértékét állítja be. Az alul levő karbidtartályt és a víztartályt a zárókengyel kapcsolja össze úgy, hogy a kengyel szárai a karbidtartó külsejére szerelt csapokba belekapnak. A kengyelt az tolóval (f) lehetett szilárd helyzetben tartani. További részek az égő (h) és a reflektor (e).

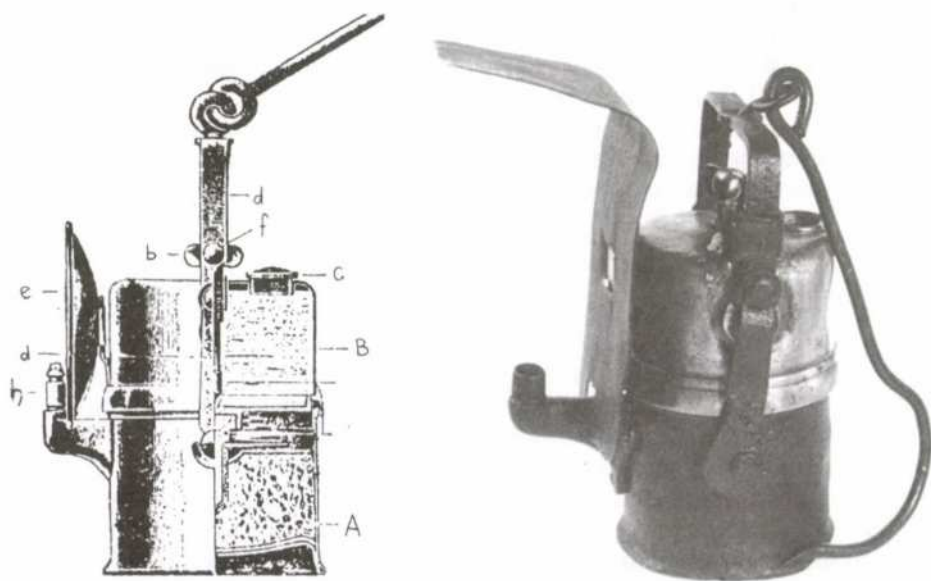
Az acetilén a rézzel robbanó elegyet képez, ezért a karbidlámpák alkatrészei vörösrézről nem készülhettek, csak sárgarézről és vasból. Vörösréz a díszítésnél is csak olyan helyeken fordult elő, ahol nem érintkezett közvetlenül a karbiddal illetve acetilénnel.

A gázkezelő cső, azaz „*pípa*” nyílásába égőt, azaz „*brennert*” kellett még alkalmazni. Ez különböző anyagokból készült. A Wolf & Friemann típusú karbidlámpákhoz vasból készült brennert gyártottak, míg a későbbi lámpákba kerámia brennert készítettek. A kerámia brenner azonban könnyen tört, ezért nem szerették, s háborús időszakban nem is lehetett hozzájutni. Ezért helyette vashüvelyben, vagy csak a lámpa csövébe ólmot öntöttek. A közepébe vékony drótot helyeztek, s az így öntött ólom brenner nyílását azután késsel lehetett igazítani. Ez fontos volt, mert a kezét megégethette a karbidlámpa lángja, ha nem jó irányba áramlott belőle az acetylén gáz. A vetítő ernyőt gyakran szintén nem használták, hiszen ha nem volt elég fényes – azaz frissen polírozott – akkor nem is vetített. Sokszor pedig egyszerűen hiányzott a kiadott lámpákról. A csöpögő víz elolthatta persze a karbidlámpákat is. Ez ellen szögletes, a láng fölé hajlított lemezeket alkalmaztak. Ez a lángvédő lemez egyszersmind a kezét, adott esetben persze egyéb éghető anyagot, pl. a fa biztosítást, is védte a lángtól. Habár ilyen kézvédő lemezeket maga a lámpagyár is gyártott, Brenbergen ezeket csakis helyben készített változatból ismerjük (11. kép). Egyszerűen lemezollóval vaslemezből vágták ki, s két bevágással és hajlítással alakították ki rajta azt a kis fület amivel a vetítőernyő helyére lehetett illeszteni. Létezett a 30-as évektől üveg védőhüvely is az égő láng köré.

A karbidlámpát karbiddal üzemeltették, amit Tatabányáról – ott volt az egyik karbid gyártó központ – vásárolt a bánya. Óbrennberg elején külön épület szolgált a karbid raktározására, ezt nevezték karbidraktárnak, s mint elnevezés máig ismert. A karbid gyakran nem volt elég apró szemű, s ilyenkor össze kellett törni. A bánya karbid-

ból havi fejadagot adott a munkásoknak, s ha ebből valaki meg tudott takarítani, az költség-visszatérítést kapott.

A 30-as évektől a dolgozók általában vas karbidlámpákat használtak, míg a tisztéknek sárgaréz lámpát adtak, s ezt egy időben a bányakovács állította elő. Hasonló volt a helyzet a bányamérők esetében is, hiszen a vas lámpa „elhúzhatta” a műszert.

10-11. kép

Lehetett azonban készen is vásárolni réz lámpát. A vas lámpák ónozottak vagy festettek, esetleg zománcos felületűek voltak.

Vinni lehetőleg kézben kellett, legfeljebb a kabátra akasztva. Övbe akasztani nem volt szabad, mert könnyen meggyulladhatott a bányász nadrágja. A csilléseknek a csille elejére kellett akasztani, de az ütközők rosszak voltak, és így a gázkivezető csövecske könnyen letört.

A gyűjteménybe bekerült régi lámpák többsége Wolf & Friemann típusú, ami első sorban a beakasztható hordozókengyeles megoldásból állapítható meg, hiszen a sokáig, talán egy egész életen keresztül használt, sokat javított darabokon a cégjelzés már általában nem látható. Mindazonáltal teljes bizonyossággal megállapítható, hogy melyik lámpák készültek a zwickai lámpagyárban. A gyűjteménybe került darabok egytől egyig a kisebb méretű fajtához tartoznak. Ezek olcsóbbak, de nyilván könnyebbek és ezért egyszerűbben kezelhetőek is voltak. A század első évtizedében, esetleg évtizedeiben több bányavidékünkön kedvelték a zwickai lámpákat. A Seippel Vilmos-féle bochumi lámpagyár – ami a Wolf & Friemann cég egyik legnagyobb konkurense volt –

már a 20. század elején sem a beakasztható, csuklós kengyelt alkalmazta, hanem a forgathatóan odaszegecselt változatot. Több hazai kisebb cégünk az 1910-es évektől szintén ezt a lehajtható kengyelt használta. A beakasztható lemezes kengyel tehát – bár más cégeknél is előfordul – jellegzetes zwickauai megoldás. Talán bonyolultabb, mint az egyszerűsített forgathatóan, de nem leakaszthatóan rögzített későbbi kengyelek. Mégis tagadhatatlanul könnyed, gépészetileg is elegáns megoldásnak tekinthető. Mindazonáltal a használat folyamán a lehajtható, de nem kiakasztható kengyelek üzembiztosabbnak és célszerűbbnek bizonyultak. Ezért a Wolf & Friemann cég az 1920–1930 közötti időszakban már a lehajtható, de mozgathatóan rászegecselt kengyeleket is gyártották, bár a beakasztható kengyelek is továbbéltek még.¹⁷

Tetszetős, finom kivitelű lámpáik népszerűek voltak a hazai bányászok körében, s ha Zwickauban jártak, vagy az itthoni magazinban megtalálták, szívesen vásárolták. Bár az egyszerű bányamunkások többnyire ónozott vaslemez lámpákat használtak, a zwickauai lámpák közt sok sárgaréz darab található, noha bizonyos, hogy nagyobb részüket nem tisztak használták. A későbbiekben azonban eltűntek a kínálatból a Wolf & Friemann lámpák, s az újabb gyártmányok már csak a nagyobb méretben készültek. Újabb, lehajtható kengyeles zwickauai lámpa nem ismert Brennergről. Az öreg bányászok azonban ragaszkodtak lámpáikhoz, s ha sokat kellett is javítani ezeket, megőrizték őket. Ezért még az 1940-es 1950-es években is előfordultak a használatban. Érthető módon ezek a lámpák ma már meglehetősen ritkán fordulnak elő múzeumi gyűjteményekben is. Különlegesség tehát, hogy Brennerben ilyen sok maradt meg belőlük.

Noha a munkások személyi világításában Brennerben mindvégig a karbidlámpa volt használatban, természetesen alkalmazták a benzin biztonsági lámpát is, de ez inkább az előjáróság és a biztonságért felelős munkatársak használták, hiszen bármikor előfordulhatott e tekintetben szükséghelyzet. Rendszeresítve azonban a karbidlámpa volt, aminek fényereje jelentősen magasabb mint a „Davy-lámpaként” ismert benzin biztonsági lámpáé. A biztonsági lámpa típusa persze már nem a Davy-féle volt, hanem Wolf rendszerű. A benzinnel működő változatot Wolf találta fel 1882-ben, és eredetileg ugyanaz a Wolf & Friemann zwickauai cég gyártotta, mint az ismertetett karbidlámpákat.

Bár a brenneri bánya sújtólégmentes volt, a bányabiztonsági előírások itt is kötelezővé tették a vezetést, ellenőrzést végző személyzet számára a benzin biztonsági lámpát. Minden bányászcsapat kötelezően vitt magával két biztonsági lámpát. Egyiket a főtére akasztották, hogy a metántartalmat tudják kimutatni illetve mérni vele, a másikat pedig a talpra helyezték, hogy a levegőnél nehezebb széndioxid szintjét érzékeljék vele. A biztonsági lámpa a metántartalom emelkedésével párhuzamosan egyre nagyobb lánggal égett, míg a széndioxid egyszerűen eloltotta. Nagyobb mennyiségű metán egyébként a brenneri bánya történetében csak az elzárt üregek megnyitása-kor, vagy újranýtásakor szabadult fel. A megmaradt biztonsági lámpák mindegyike viszonylag új, magyar gyártmányú, ún. Wolf-típusú lámpa. Általában hiányzik belőlük az üveghenger és a drótháló. Feltehetően általános volt az egy szítás lámpa, de egy lámpában olyan kis méretű szita maradt meg, ami feltételezi a nagyobb, külső szita

¹⁷ Magula – Turèan i.m.78., 85. sz.

létét is. Az egy és két szítás biztonsági lámpák egymással párhuzamosan léteztek, mindkettőnek voltak előnyei és hátrányai. Az egyszítás jobban világított, a kétszítás biztonságosabb volt, kevésbé gondos kezelés mellett is.

Végezetül a hordozható elektromos világítás éppen csak említésre érdemes. Akkumulátoros lámpa Brenbergen is létezett, de a bányában nem használták, mert nehéz volt, és csak gyenge fényt adott. A ma használatos elektromos fejlámpák a bánya bezárása miatt már nem jutottak el Brennbergre.

BORONKAI SZABOLCS

Haza és hazafiság
a 19. századi soproni német
nyelvű prédikációkban

A 19. században, különösen a városi közösségekben szokás volt a lelkészek és papok legjobb prédikációit kinyomtatni. Annál is inkább, hiszen az egyház a mainál sokkal nagyobb mértékben szötte át az emberek mindennapjait, és így a templomi beszédek is gyakran szóltak aktuális kérdésekről, mint politika, születések és halálesetek, vagy a közösség, esetleg a város intézményei és kezdeményezései. A prédikációk általában megadják a kiadás okát vagy célját. A szónokot gyakran „néhány barátja” kérte meg, hogy szövegét kinyomtatassa. A cél majd’ mindig jótékonyság. A bevételt a közösség, a szegények, egy egyházi alapítvány, az özvegy stb. kapja.

Mivel a prédikációkat pár oldalas füzetek formájában és alacsony példányszámban adták ki, valószínűleg sok elveszett, így a megtaláltakból nehéz a prédikációs irodalom egészére következtetni. Így pl. Sopronban a fennmaradt 59 prédikáció közül jóval több az evangélikus, mint a katolikus, jóllehet a lakosság nagyjából egyforma számban tartozott a két közösséghez, és mindkettő többsége a 19. században még német nyelvű volt.¹ Talán némi magyarázatot ad erre a különbségre az evangélikus értelmiség észak-németországi peregrinációja. A 12 evangélikus lelkész közül, akinek fennmaradt kinyomtatott beszéde, heten biztosan külföldön (Jena, Göttingen stb.) tanultak. A jobb képzés és a külföldi „divat” megismerése hajlamosabbá tette őket arra, hogy irodalmi tevékenységet is folytassanak.

A prédikációk formája nagyon kötött, a biblikus szövegre való hivatkozás pl. elkerülhetetlen. Erkölcsi tanulással is szolgálniuk kell, és feltétlenül hatást (szerencsés esetben mondhatjuk: katarzist) kívánnak elérni. Ehhez járul még a nyelv irodalmi szintű, igényes használata. Nem véletlen, hogy sok lelkész és pap szépirodalmi tevékenységet is folytatott. A kettő nem is vált el mindig élesen egymástól, a kor művelt közönsége is mindenkit „literátor”-nak tartott, akinek legalább egy műve megjelent

¹ A soproni kiadású, vagy a szerző révén Sopronhoz köthető, általam ismert prédikációk száma a következő: evangélikus: 46 prédikáció, 1 nagyobb gyűjtemény és 5 dalos- vagy imakönyv, katolikus: 13 prédikáció, 1 nagyobb gyűjtemény és 2 dalos- vagy imakönyv. Megjegyzés: mindkét csoportban előfordul, hogy 2-3 prédikációt egybe kötöttek, és ezeket egynek vettem, a nagyobb gyűjtemény több tucat, vagy akár száz (és nem feltétlenül csak saját) prédikációt jelent.

nyomtatásban, legyen az mezőgazdasági kalendárium, latin nyelvtan, vagy éppen szentbeszéd.

Hogyan is nézett ki egy ilyen prédikáció? Leopold Wilhelm von Artner (1767–?), egy soproni városi tanácsos fia, Dobrán volt evangélikus lelkész, amikor kinyomtatta három beszédét.² Az előszóban megnevezi a kiadás célját: pénzt gyűjt a közösség számára. Ír a beszédek keletkezésének körülményeiről is: az elsőt pl. még jelöltsége alatt tartotta, a harmadikat pedig a szomszéd közösség előtt. Aztán következik a szinte kötelező bocsánatkérés: csak azért merte prédikációit kinyomtatni, mert a világtól elzárva élén híján van mindenfajta értelmes kritikának. Ezzel ugyan próbára teszi magát a szerző, de egyben biztosítja a könnyű visszavonulást is. Ezek után következik maga a prédikáció (itt rögtön három is). Imával, sőt általában versbe szedett imával kezdődnek és fejeződnek be. A beszéd fejezetekre van osztva. A lelkész először kérdéseket tesz fel, aztán felolvas egy bibliai szöveget (néha fordítva; a textust magát csak jelzik, de nem nyomtatják ki), és végül megválaszolja a szöveg alapján a feltett két-három kérdést. A kötet első beszédének címe: „Über die Geheimnisse der Zukunft, als einen Beweis der Güte und Weisheit Gottes” [A jövő titkairól, Isten bölcsességének és jóságának bizonyítékáról]. Artner először különbséget tesz tudásvágy és kíváncsiság között, és megállapítja, hogy a jövő Isten akaratából titok. Erényeink és nyugalomunk miatt az. Két fejezetben fejti ki ennek okait. Ha mindenki ismerné a jövőt, másképp cselekedne, és ezáltal veszélybe kerülnének az erények, másrészt, ha mindenki tudná a jövő szenvedéseit, már most szomorkodna, ezzel pedig lelki nyugalma veszne el. A végkövetkeztetés az, hogy Isten szeretetből és bölcsességből rejti el előlünk a jövőt. A szerkezet: előszó (kiadás oka, körülményei, célja), ima, kérdésfelvetés (vagy a probléma megfogalmazása), bibliai szöveg, magyarázat fejezetekbe rendezve, ima. Bár néhány elem elmaradhat, vagy felcserélődhet, illetve a katolikus prédikációkból gyakran hiányzik a kérdés, csupán a magyarázat van fejezetekre tagolva, de a lényegi struktúra a század folyamán végig ilyen marad.

A prédikációk jelentős része azonban – mint már említettem – nem elvont erkölcsi vagy dogmatikai kérdéstről szól, hanem nagyon is gyakorlatias hangú. Ezért is lehet kísérletet tenni arra, hogy megállapítsuk, milyen értelemben jelenik meg a haza és a hazafiság az egyházi beszédekben. Két dolgot fontos előre tisztáznunk. A prédikációk jellegükből fakadóan kevésbé fejezhetik ki szerzőjük saját véleményét. Egyrészt az egyházak viszonylag erős állami ellenőrzés alatt álltak. Mint látni fogjuk a szószéknek fontos szerepe volt a tájékoztatásban, de a „helyes” tájékoztatásban is. Másrészt – és ez talán a választott evangélikus lelkészekre inkább érvényes – tekintettel kellett lenniük a hívekre, az ő véleményükre és ízlésükre. Ennek tudható be, hogy a prédikációk általában sokkal visszafogottabb hangvételűek, mint akárcsak ugyanattól a lelkésztől, paptól származó egyéb írás, pl. vers. A másik fontos tényező az idő. A modern magyar nemzettudat éppen a 19. század folyamán alakult ki. A század első évtizedeire még a középkorból örökölt, rendies *Hungarus-tudat*, az értelmiség körében pedig a felvilágosodás nemzetek feletti, racionális és államközpontú szemlélete jellemző. A reformkor,

² (Artner, Leopold Wilhelm): Probestücke von Predigten von einem Landprediger in Ungarn. [Egy magyarországi vidéki prédikátor próbabeszédei] Grätz, 1798.

illetve az irodalomban a romantika alakítja ki a nyelv- és kultúráközpontú új nemzetfogalmat, és ettől kezdve válik a valamilyen nemzethez tartozás értékhorozó vállalássá. Bár Sopron a középkorban is döntően németajkú város volt, a magyarországi németiség jelentős része a 18. század második felének nagy telepítési hullámával érkezett hazánkba. Ez a csoport, vagy legalábbis a forrásokban megragadható értelmisége, viszonylag hamar azonosult az új hazával. Ez jelenik meg Michael Berghofer (1769–1835) katolikus papnak a polgárörséghez intézett beszédében: „Ó, talán Önök között is vannak, Uraim, néhányan, kiket az oly gyakran kegyetlen sors kiszakított szeretett hazájuk öléből, családjuk karjaiból, és hatalmas viharhoz hasonlóan kivetett a világba. A legboldogabb szerencsecsillag azonban körünkbe vezette Önöket; itt barátsággal fogadták Önöket és megtalálták a jobb jövő reményét. [...] Gyermeiki szeretetüket egy olyan országnak adták, amely második hazájukká vált.”³

A hazaszeretet tehát itt még nem ölt konkrét formát, sőt tárgya is kérdéses. Melyik ugyanis az a bizonyos „második haza”? Pár oldallal később ugyanis a szerző a „legszentebb hazaszeretetért” imádkozik, mégpedig az „Osztrák császárság minden vallása, nyelve és nemzete” között! A felvilágosodás megeremtette a modern államot, vagy legalábbis elméletét, és II. József ezt a gyakorlatban is megpróbálta alkalmazni Közép-Európában. A birodalom német nyelvű értelmisége szemében jogosan tűnhetett vonzónak a modernizáló, racionális és jószándékú központosított állam, amellyel szembe Magyarország csak porosodó rendi intézményeit állíthatta.

Az új hazával való azonosulás következő lépcsője a múlttal való azonosulás. Azonban ekkor már a múlt is több évszázada összekapcsolta a Duna-medence népeit. Laurenz Hocheneger (1782–1842), a győri katolikus líceum tanára, majd fertőrákosi pap húsvéti beszédében hosszas történelmi kitérőt tesz. Megemlékezik Győr 1594-es elestéről, majd arról, hogyan foglalta vissza 1598-ban a töröktől a várat Schwarzenberg és Pálffy serege.⁴ A lelkész természetesen kötődik városához és annak történelméhez, a tágabb keret viszont megint csak bizonytalan. A török elleni hősi harcok a magyar nemzettudat fundamentális elemei, de a háborút mégiscsak a Habsburg uralkodó vezette, és az ellenséget jórészt német katonák üzték ki az országból. Ez azonban nem problémaként, hanem magától értetődő igazságként jelenik meg. A hazaszeretet valamilyen elvontabb, a közösséghez, az államhoz, az uralkodóhoz, sőt az emberiséghez fűződő vonzalom, a helyi kötődés mellett.

A közös múlt még érzékletesebb egy tíz évvel később íródott versben. Hocheneger fontosabb egyházi eseményekre üdvözlő költeményeket szerkesztett, így akkor is, amikor Ernest Schwarzenberg herceg vette át a győri püspöki széket 1819-ben.⁵ Az ősök felsorolásakor nem csak a törökverő Adolph Schwarzenbergről emlékezik meg újra, hanem Karl Schwarzenbergről is, aki a Habsburgok csapatait vezényelte Napóleon ellen 1813–14-ben, Lipszétől Párizsig. Az elmúlt évszázadokban a saját nemzeti állam,

³ Berghofer, Michael: Anrede gehalten an die bewaffneten Bürger-Korps. [A fegyveres polgárörség előtt tartott beszéd] Oedenburg, (1810), 6.p. A prózaidézeteket a továbbiakban is saját fordításban közlöm.

⁴ Hocheneger, Laurenz: Rede am Oster-Montage. [Húsvét hétfői beszéd] Raab, (1809).

⁵ Hocheneger, Laurenz: Dem Durchlauchstigen Herrn Ernest Fürst von Schwarzenberg. [A felséges Ernest Schwarzenberg herceg úrnak] Oedenburg, 1819.

és így a nemzeti történelem hiánya oda vezetett, hogy a helyi németiségben valamiféle birodalmi hazafiság is kialakulhatott.

A magyar múlt ismerete, tisztelete nem mindig jelent egyet rítusainak gyakorlásával. Hocheneger augusztus 20-án Szent Bernátról, a ciszterci rend alapítójáról prédikál.⁶ A beszéd előszavában ezt különös módon indokolja. Jól tudja, írja, hogy ez a nap Szent Istvánnak, az első magyar királynak is ünnepe, de az ő alakja oly híres és ismert, hogy ez alkalommal inkább Szent Bernátról lesz szó. Értsük szó szerint a mondottakat, és tegyük fel, hogy a soproni (és általában a magyarországi) németiség körében éppoly élő kultusza volt az országalapítónak, mint a magyarok körében, azaz ez is része volt az új hazához való alkalmazkodásnak? Vagy csupán udvariasságról van szó, a magyar vagy csak magyar érzelmű közönség megnyugtatásáról, miközben a német nyelvű misén inkább egy európai szentről prédikálnak? Akárhogy is történt, már az is fontos tény, hogy nem lehetett augusztus 20-át ünnepelni Magyarországon Szent István említése nélkül.

Magyarság, németiség, „osztrákság” akár egy emberen belül is keveredhetett. Hocheneger a waterlooi győzelmet is megénekelte, ebben még nem is lenne semmi különös. A költeményt azonban Karoline Pichlernek, a „hazafias költőnőnek” ajánlotta a következő sorokkal: „[...]kebledben/Férfiás, német szív izzik, mely az igazsáért és a jogért dobog/ Ausztria becsületéért [...]”⁷ Bármennyire igaz is, amit írásunk elején mondtunk, hogy ti. a lelkészeknek tekintettel kellett lenniük a „megrendelőkre”, azaz a hívekre, sőt a katolikusok estében pl. a püspökre is, a hazafiság csak akkor lehet költői szerep, ha még nem számít kizárólagos elhivatottnak.

Ugyanakkor az ilyen direkt politikai témájú szövegek őszintesége megkérdőjelezhető. Kis János (1770–1846), a dunántúli egyházkerület evangélikus püspöke is írt egy hosszú című beszédet Napóleon vereségére: „Európa népeinek öröme a szövetséges seregek győzedelmes párizsi bevonulása felett, úgysis mint egy igaz ügy és egy csodás isteni beavatkozás feletti öröm”.⁸ Kazinczynak a tiszteletpéldány mellé azonban a következőket írta: „Az ide zárt predikationak nyomtattása akaratom ellen tsikartatott ki.”⁹ Amennyiben nem pusztá szerénységről van szó, érdemes megvizsgálni, miért nem volt Kis büszke erre a prédikációra. Ekkoriban nem csak a hivatalos politika, de a legtöbb német és magyar költő is elpusztítandó zsarnoknak tartotta Napóleont. Nem így Kazinczy, aki pár évvel korábban azt írta Kisnek, hogy Napóleon által a Gondviselés nagy dolgokat visz végbe, ha ördög, ha félisten. Kis erre úgy válaszolt, hogy a világnak nem csak Erasmusokra, de Lutherekre is szüksége van.¹⁰ Ahogy Németországban Goethe, úgy Magyarországon Kazinczy volt az, aki Napóleon zsenijét felismerte, és minden árnyoldala ellenére elismerte. Kis ebben a kérdésben is egyetértett barátjával és pártfogójával. Úgy tűnik tehát, hogy lelkészként meg kellett tartania az idézett prédikációt, de személyes véleménye pontosan az ellenkezője volt a benne megfogalmazottaknak. Ráadásul semmilyen ismerete sem volt a francia „zsarnok” uralma alatti

⁶ Hocheneger, Laurenz: Lobrede des heiligen Bernhards. [Szent Bernát dicsérete] Weßprim (1808).

⁷ Hocheneger, Laurenz: Wellington der Sieger von Mont-St.-Jean. [Wellington a Mont-St.-Jean-i győző] Oedenburg, 1815, 4.p.

⁸ Kisch, Johann: Die Freude der Völker Europas. Oedenburg, (1814).

⁹ Kis levele Kazinczyhoz 1814.06.02-án. Idézi: Fried István: Egy soproni prédikáció háttere. SzXLI (1987) 61-66.p.

¹⁰ Kazinczy levele Kishez 1806.12.24-én, illetve Kis levele Kazinczyhoz 1807.03.10-én. Idézi: Fried uo.

viszonyokról, így azok leírása (erőszak, önkény, a gondolat elnyomása, cenzúra, besúgók stb.) általánosan sikeredett, sőt akár a közép-európai olvasó saját viszonyaira is ismerhetett bennük. Lehet, hogy a hatalom a beszéd kinyomtatásával bakot lött?

Egy esetben a mai olvasónak úgy tűnhet, annak a nyomára bukkant, hogy a haza nemcsak Magyarország mellett/felett Ausztriát, azaz a Habsburg birodalmat jelentheti, hanem, hogy a hazafiság kifejezetten a magyarsággal szemben fogalmazódik meg. Gottlieb Gamauf (1772–1841) evangélikus lelkész imádságoskönyvében¹¹ a 7. számú „ünnepnapra való ima” a következő: „Esti ima annak a napnak ünnepére, amelyen 1706-ban erősen ostromolták a várost”. Az ostromlók természetesen Rákóczi kurucok voltak, a labanc várost bevenniük pedig nem sikerült. Ezért hát a hálaima. A dolog mégsem ilyen egyszerű. Rákóczi kétségkívül nemzeti szabadságharcot vívott, ugyanakkor az 1707-es ónodi országgyűlésig hivatalosan is I. József császár volt a magyar király. A szabadságharcot lezáró, és a szatmári békét császári oldalról kidolgozó tábornok, Pálffy János is magyar volt. Sopron hűsége a törvényes uralkodóhoz tehát csak utólag minősülhet árulásnak.

Van végül az evangélikusoknál a haza- és múltfogalomnak egy sajátos vonulata. A katolikusok az ország legnagyobb és kiváltságolt felekezete voltak, amelyhez a mindenkori uralkodó is tartozott, a protestánsok viszont sokszor csupán elnyomott-megtűrt kisebbség. Gamauf megírta a soproni evangélikus egyház történetét, műve azonban kéziratban maradt. Egyes részeit mégis ismerjük, hiszen évtizedekkel későbbi lelkész utódja, Moritz Kolbenheyer (1810–1884) két tanulmányt is megjelentetett a hagyaték alapján.¹²

Mindkettő témája politikai. Az első azt vizsgálja, milyen viszonyban voltak a 17–18. században a protestáns hatalmak bécsi követei a soproni evangélikusokkal, hiszen az ellenreformáció idején Bécsben nem volt protestáns templom, így a követek a soproni istentiszteleteket látogatták! A másik az 1681-es soproni országgyűlést, és a soproni városi követek szerepét elemzi.

Bár évtizedekkel későbbi, ide tartozik Kolbenheyernek egy másik prédikációja, melyben toronyépítésre hívja fel a soproni híveket.¹³ Ennek bevezetőjében vázolja a soproni evangélikus felekezet történetét. Külön kiemeli az ellenreformáció századát, amikor az evangélikus lelkészeket letartóztatták és a templomot konfiskálták. Így csupán magánistentiszteletre volt lehetőség Eggenberg hercegnő házában, ahol a szószék mind a mai napig megtekinthető. Bár említés erről nem történik, gyanítható, hogy az evangélikusok számára ekkoriban a Habsburg uralkodó helyett inkább a magyar rendi-protestáns ellenállás jelenthetett tájékozódási pontot. Ugyanakkor

¹¹ Gamauf, Gottlieb: Gebete zum gottesdienstlichen Gebrauche für Evangelische Gemeinden. [Istentiszteletre való imák evangélikus közösségek számára] Oedenburg, 1808.

¹² Kolbenheyer, Moritz: Das Verhältniß der evangelischen Gemeinde Oedenburg und deren Prediger zu den am kaiserlichen Hofe zu Wien befindlichen hohen Gesandten, Ministern, Reichshofrathen, Residenten und Agenten Augsburgischer Confession im 17. und 18. Jahrhundert. [A soproni evangélikus közösség és lelkészeinek viszonya a bécsi császári udvarba delegált ágostai hitű küldöttekhez, miniszterekhez, birodalmi tanácsosokhoz, képviselőkhez és ügynökökhöz a 17. és 18. században] Oedenburg, 1862. és Kolbenheyer, Moritz: Der Oedenburger Landtag von 1681. [az 1681-es soproni országgyűlés] In: Fabo, Andreas szerk.: Skizzen aus der Geschichte des ungarischen Protestantismus. [Rajzok a magyar protestantizmus történetéből] Pest, 1869.

¹³ Kolbenheyer, Moritz: Die Thurmbaupredigt. [Toronyépítési beszéd] Oedenburg, 1860. Az evangélikus templom ma is álló tornyát Kolbenheyer kezdeményezésére Ludwig Förster bécsi építész tervei alapján 1862–64-ben építették.

kor elhangzik, hogy a mai kőtemplom építését II. József türelmi rendelete tette lehetővé. A felvilágosult uralkodó által rendeletekkel kormányzott birodalomnak is voltak előnyei.

Úgy tűnik tehát a prédikációk alapján, hogy a század első évtizedeiben a soproni németiség bizonytalan volt nemzeti identitását illetően, vagy talán szerencsésebb és pontosabb úgy fogalmaznunk, hogy többféle kötődés jellemezte, hiszen nincs tudomásunk konfliktusról az önmeghatározás kérdésében. Németiségük természetes nyelvi-kulturális adottság volt, de német állam, amit hazájuknak tekinthettek volna, nem létezett. Ehelyett a „haza” fogalmának megtestesítéséért Magyarország és Ausztria vetélkedett, bár ez utóbbi az előbbit is magába foglalta. A soproni németek azonosultak a magyar nemzet múltjával, de a birodalom jelenével is. Sajnálatos módon a 30-as, 40-es évekből viszonylag kevés prédikáció maradt fenn, és azokban nyoma sincs nemzeti mondanivalónak. Így egyházi beszédek alapján nem tudjuk megválaszolni a kérdést, hogy miképp változtatta meg a reformkor ezt a többszörös kötődést, hogyan hatott az erősödő magyar nemzeti tudat a soproni németekre.

Az a három prédikáció, amelyet mégis meg kell említenünk, kifejezetten hivatalos jellegű. Már beszéltünk az egyházak állami ellenőrzéséről, illetve feladatairól. Ezek közé tartozhatott az uralkodó köszöntése pl. születésnapja alkalmából. Leopold Petz (1794–1840) evangélikus lelkész, tanár és műfordító 1834-ben I. Ferenc, 1835-ben pedig V. Ferdinánd születésnapján prédikált.¹⁴ Előbbi beszédében ráadásul kijelenti, hogy nem elegendő a király hű alattvalójának lenni, hiszen a császárnak még sok millió alattvalója van. Ezzel egyértelműen az osztrák birodalom részévé nyilvánítja Magyarországot. Kollégája, Emmerich Schwartner I. Ferenc halálát siratja.¹⁵ A beszéd témája az uralkodói erények, melyeknek Ferenc természetesen mind a birtokában volt. A harmadik közülük az, hogy mindig a békéért küzdött, az országban a hitfelekezetek között, Európában pedig a meg nem nevezett ellenséggel szemben, akiben könnyű Napóleonra ismerni. Ezek a beszédek egyértelműen túlzóak, szemérmetlenül hízelgők, mai szemmel nézve személyi kultusz-jellegűek. Mivel azonban több ilyen ismerünk (végső soron ide sorolható pl. Kis győzelmi beszéde is), sőt nem csak prédikációkat, de röplap formájában kiadott alkalmi verseket, úgy tűnik, a kor nem látott ebben semmi furcsát, ez csak egy volt a lelkészek (kellemetlen) kötelességei közül. Így igencsak kérdéses, mennyire vehetjük figyelembe ezeket a műveket, ha politikai-nemzeti elkötelezettségüket szeretnénk vizsgálni.

Különös figyelmet érdemel 1848. Azt gondolhatnánk, a forradalom szenvedélyes állásfoglalásra készítette a lelkészeket is, akár az egyik, akár a másik oldalon. Ezzel szemben még fokozottabban érezhető a 48-as beszédekben az óvatosság. Kiszámítha-

¹⁴ Petz, Leopold: Predigt zur Geburtsfeier Seiner Majestät des Kaisers Franz des Ersten. [Prédikáció Öfelsége I. Ferenc császár születésnapjára] Oedenburg, 1834. és Petz, Leopold: Predigt zur Geburtsfeier Seiner Majestät des Kaisers und Königs Ferdinand des Fünften. [Prédikáció Öfelsége V. Ferdinánd császár és király születésnapjára] Oedenburg, (1835). A Habsburg birodalom, így Magyarország valódi uralkodója haláláig, 1835-ig I. Ferenc volt, de fiát, V. Ferdinándot már 1830-ban magyar királlyá koronázták, ezért titulálja Petz Ferencet „csak” császárnak, Ferdinándot viszont apja halála után császárnak és királynak.

¹⁵ Schwartner, Emmerich: Gedächtniss-Predigt auf seine Höchstselige Kaiserliche Königliche Apostolische Majestät, den in Gott ruhenden, allbeweinten Landesvater Franz den Ersten. [Emlékbeszéd Ő császári, királyi, apostoli Felségéről, az Istenben nyugvó, mindenki által megsiratott I. Ferencről, országunk atyjáról] Pressburg, (1835).

tatlan a közösség és a hatalom reakciója, így a szónok inkább olyan témát választ, amivel nem szerezhet ellenségeket. Vagy legalábbis így gondolja.

Moritz Kolbenheyer 1848. március 26-án a „szabad szó”-ról prédikál.¹⁶ Két kérdést tesz fel: mi a szabad szó, és hogyan kell használni? Természetesen a szólás- és sajtószabadságot érti ezalatt, ami számára, aki az egyházi szolgálat mellett verseket is írt és műfordított is, nyilvánvalóan a forradalom legfontosabb vívmánya, ugyanakkor általánosan elfogadott és üdvözölt jog. A válasz az első kérdésre: „az ember legszentebb joga, de egyben legfőbb kötelessége is”. Sosem szabad azonban a szenvedély szolgálataba állítani, és mindig tisztában kell lenni az evilági és túlvilági számonkérés lehetőségével. A szabadság tehát nem lehet szabadosság.¹⁷ Ártatlan beszédnek tűnik, amely ráadásul a hatályos jog talaján áll, mégis, amikor decemberben az osztrák csapatok bevonultak a városba, Kolbenheyernek menekülnie kellett. Rövid bújosás után mint „kommunista agitátort” elfogták. Kilenc hetet töltött vizsgálati fogságban, míg egy rokona közbenjárására szabadon engedték. Álnéven írt, Bécsben rölapokon kiadott, illetve kéziratot, csak évekkel később a barátjának megmutatott verseiben Kolbenheyer sokkal radikálisabb hangot ütött meg, a hatóságoknak azonban már ez a prédikáció is sok volt.

Talán még óvatosabb a másik evangélikus lelkész, Christian Poszvék (1799–1877), aki a mennybemenetel napján a városi tanács sikeres újraválasztásáról prédikált. Arról, hogy forradalom volt, csupán abból értesülünk hogy Poszvék megemlíti, új alkotmányunk garantálja a választás szép jogát. Egyébként inkább azt hangsúlyozza, hogy: „Csak ahol van felsőbbég, és ahol tekintélyét és méltóságát elismerik, – csak ott van rend és nyugalom, ott jut mindenki a jussához, ott virágzik a jólét és az életöröm”.¹⁸ Mintha amellet, hogy örül az áprilisi törvényeknek, egyben irtózna is minden zúrza-vartól. 1848-ban Sopronban a tanulóifjúság, de még a városi tanács is kimutatta magyar nemzeti elkötelezettségét (lásd a magyarul végzett városi összeírást), a német nyelvű egyháziak azonban – legalábbis hivatalosan, a szószékről – megmaradtak az általánosságok szintjén.

A század második felének vizsgálata még nehezebb. A 19. századból fennmaradt 59 prédikáció közül csak 22 íródott 1850 után, de ezek közül tizennyolc egyetlen ember, Moritz Kolbenheyer tollából származik. Könnyen lehet, hogy az irodalmi és sajtótermékek bővülő piacon csökkent az igény a helyi lelkészek, papok néha tényleg nem túl magas színvonalú beszédeinek kinyomtatására. Még feltűnőbb, hogy nincs közöttük egyáltalán katolikus beszéd (az utolsó 1831-ben készült!). Általánosan a jelenséget magyarázhatja az, hogy bár a század közepén még mindkét felekezet híveinek többsége német nyelvű volt a városban, az urbanizáció főleg magyar nyelvű és katolikus népességet vonzott Sopronba, így a katolikus közösség inkább magyarosodott. Ezenkívül más volt a két egyház viszonya a nemzethez és az államhoz is. Bár a katolikus egyház a történelmi Magyarországon sosem volt etnikailag és nyelvileg tisztán magyar

¹⁶ Kolbenheyer, Moritz: Das freie Wort. [A szabad szó] Oedenburg, 1848.

¹⁷ Németül ezt egy szép szójátékkal fejezi ki: Redefreiheit [szólásszabadság] - Redefrechheit [„szólásszemtelenség”]. Uo. 12.

¹⁸ Poszvék, Christian: Predigt am Dankfeste nach glücklicher beendiger Wahl des Magistrats und der Bürger-Repräsentanten in der kön. Freistadt Oedenburg. [Predikáció Sopron szabad királyi város polgárpéldelőinek és magisztrátusának szerencsésen befejezett megválasztása hálaünnepén] Oedenburg, 1848, 6.p.

(mint mondjuk a református és az unitárius), de hívei között a magyarok voltak relatív többségben. A katolikus klérus főleg magyarokból, illetve asszimilánsokból állt, és kitűnő kapcsolatokat ápolt a mindenkori hatalommal. Ezzel szemben az evangélikus felekezet hívei nagyjából egyforma arányban tartoztak három nemzeti közösséghez: a némethez, a magyarhoz és a szlovákhhoz. A lutheránus egyház Európában is inkább német (és skandináv) egyháznak számított, és Magyarországon is domináns szerepet játszottak benne az észak- és nyugat-magyarországi városok német nyelvű polgárai. A legjobb lelkészek Németországban tanultak, függetlenül nemzetiségi hovatartozásuktól. Így módon inkább kötődtek a német kultúrához, tovább ragaszkodtak a német szó- és írásbeliséghez. Ugyanakkor mindez inkább csak a század utolsó harmadára, a dualizmus korszakára igaz. A katolikusok összefonódása az állammal korábban éppen a németesítő törekvések kiszolgálását is jelenthette, Sopronban pl. hamarabb vezették be a magyar tannyelvet az evangélikus líceumban, mint a katolikus gimnáziumban, sőt az utóbbiban a Bach-korszakban még egyszer visszatértek a némethez. Valószínű, hogy egyszerűen nincsen szerencsénk, és az amúgy is gyérülő anyagból több veszett el.

Ugyanakkor a kérdés természete is megváltozott. Míg a század első felében (vagy legalábbis a jobban dokumentált első három évtizedben) leegyszerűsítve úgy tehetnénk fel, hogy „melyik haza?“, addig a kérdés 1848 után (még pontosabban: a nemzeti romantika és a reformkor által kialakított új nemzet- és hazakoncepció elterjedése után) inkább úgy hangzik: „milyen haza?“. Míg korábban lehetséges volt azon elgondolkozni, hogy Magyarország vagy Ausztria, később ez már hazaárulás nélkül nem volt elképzelhető, csupán a politikai berendezkedés milyensége és az uralkodóhoz való viszony lehet vita tárgya.

Az óvatosság jellemzi a neoabszolutizmus korából származó beszédek is. Christian Poszvék 1850-ben az olmtüzi alkotmány kiadásának évfordulóján prédikált.¹⁹ Újabb kényelmetlen kötelesség. Már az előszóban szabadkozik, hogy a templomban politikai témáról beszél, és hogy kinyomtatni sem akarta művét. Kis János is szabadkozott, de ő csak magánlevélben tette, nem pedig magában a nyomtatott műben. Politikai témáról pedig rengeteg prédikáció szólt, és ezt Poszvék éppolyan jól tudta, mint bárki más. Az óvatosság és elhatárolódás itt inkább csendes kritikának tűnik. A szabadságharcot is csak nagyon finoman említi: „azok a tragikus megrázkódtatások, melyeknek gyümölcse az új alkotmány“. De rögtön hozzáfűzi, hogy a természetben is minden megrázkódtatások árán keletkezik. Akkor mégiscsak szükség volt a forradalomra? Amikor aztán az új alkotmány előnyeit ecseteli, olyan jogokat sorol fel, melyeket – és ezt neki és a korabeli hallgatónak-olvasónak éppúgy tudnia kellett – már az áprilisi törvények is tartalmaztak: jobbágyfelszabadítás, szabad hivatalviselés, nyilvános igazságszolgáltatás stb. Másrészt mindenkit biztosít arról, hogy az alkotmánynak nem lesznek negatív hatásai. Ezt a túlhangsúlyozást érthetjük szintén kritikának: szilárd köteléket létesít az országok között, de nem akadályozza fejlődésüket, vagy karhatalmat alakít, ami azonban nem veszélyezteti a szabadságot. Bizonyára a rebellisek elítélését is elvárták volna a „megrendelők“ a beszédben, de Poszvék ismét

¹⁹ Poßwick, Christian: Rede zur Feier des Jahrestages der, den Völkern des österreichischen Kaiserstaates allernächtigst verliehenen Constitution. [Beszéd az Osztrák császárság népeinek legkegyesebben adományozott alkotmány évfordulóján] Ödenburg, 1850.

csak a legóvatosabb hangon beszél: „az izgalom és zavar szomorú állapotában, melybe a legutóbbi események vetettek minket, néhányan elbizonytalanodtak uralkodónk iránti hűségükben és odaadásukban”.²⁰ Ha belegondolunk, hogy Kolbenheyert miért börtönözték be két évvel korábban, akár bátornak is nevezhetjük ezt a tartózkodást.

Kolbenheyer aktívabb szerepet is vállalt, ha nem is szállt szembe nyíltan a szószékről az új rendszerrel. Vezetésével küzdött a líceum a magyar tannyelv megtartásáért, melyet még egy 1849-es birodalmi rendelet szüntetett volna meg, ha az egyházközösség nem tudja finanszírozni az iskola modernizálását. Végül a dunántúli egyházkerület vette át az iskolát, és így az anyagi terheket is. A nyilvánossági jogot (az államilag elismert érettségi bizonyítvány kiadásának jogát) azonban, melyet a vita során Bécs megvont, csak 1855-ben kapta vissza a líceum. Kolbenheyer az iskola újrainyitása alkalmából prédikációt tartott, a nyilvánossági jog visszaszerzésére pedig verset írt.²¹ Mindkettő csupán az iskola sikerén örvendezik, és véletlenül se politizál, de önmagában a téma is figyelemreméltó egy a börtönbüntetése után még valószínűleg rendőri megfigyelés alatt álló lelkésztől.

Említettünk már olyan prédikációkat, melyek az uralkodóház valamelyik tagját éltetik vagy éppen siratják. Csak látszatra hasonló, valójában ténylegesen őszintének tűnik Kolbenheyer gyászbeszéde Mária Dorotya főhercegnő, József nádor özvegye halálakor.²² Fejedelemasszonyként, keresztényként és családanyaként is példaképül állítja az ország elé. Mária Dorotya ugyanis született württembergi hercegnőként evangélikus hitű, és ezáltal a magyarországi protestánsok védnöke is volt a katolikus Habsburg-családban, ezért különösen a protestáns közösségek gyászolták. Végül a Habsburgok magyar ágát képviselte, a szeretett és tisztelt József nádor özvegye volt, így a magyar fejedelemasszonynak a független Erdély megszűnte óta hiányzó szerepét töltötte be.

Az 1850-es évekből, Metternich korszakának legkeményebb éveiből már ismertettünk császárt-királyt éltető prédikációkat. Úgy látszik, a Bach-korszak ebben is hasonlított nagy elődjéhez. Kolbenheyer ugyan nem a szószékről üdvözölte az uralkodót (de legalábbis ilyen beszéd nem maradt fenn), hanem Sopron és a soproni evangélikusok nevében verseket faragott Ferenc József esküvőjére, lányának születésére és az uralkodópár magyarországi és soproni látogatására.²³ Soroljuk ezeket is a hivatalos, „őszintétlen” megnyilatkozások közé, főleg, ha összevetjük Kolbenheyer 50-es évekbeli tevékenységével.

²⁰ Uo. 8.p.

²¹ Kolbenheyer, Moritz: „Wir bringen einen Kranken zu Jesu”. [„Beteget viszünk Jézushoz”] Oedenburg, 1853., illetve Kolbenheyer, Moritz: Zum 15ten April 1855. [1855. április 15-re]. Kézirat. Berzsényi Dániel Evangélikus Gimnázium líceumi könyvtára Cb. 45.

²² Kolbenheyer, Moritz: Predigt bei der Todten feier für die [...] Durchlauchstige Frau Maria Dorothea, verwitwete Palatina von Ungarn, geborene kön. Prinzessin von Württemberg. [Prédikáció Öfelsége Mária Dorotya, magyarország nádorának özvegye, született württembergi királyi hercegnő halálakor] Pest, 1855.

²³ Kolbenheyer, Moritz: Zur Allerhöchsten Vermählungsfeier Seiner Kaiserl. Königl. Apostolischen Majestät Franz Josef I. [...] mit [...] Prinzessin Elisabeth. [Ő császári-királyi apostoli Fenségének I. Ferenc Józsefnek legmagasabb menyegzőjére Erzsébet hercegnővel] Oedenburg, 1854., Kolbenheyer, Moritz: Der Jubel Oedenburgs. [Sopron öröme] Oedenburg, 1855., Kolbenheyer, Moritz: Festgedicht zur Huldigung der Evangelischen Ungarns Ihren k.k. Apostolischen Majestäten Franz Josef I. und Elisabeth. [A magyarországi evangélikusok hódoló költeménye Ó cs.k. apostoli Fenségeik I. Ferenc József és Erzsébet részére] Pest, 1857. és Kolbenheyer, Moritz: Morgengruß an den Kaiser. [Reggeli üdvölet a császárnak] Oedenburg, (1857).

Különösebb akkor már az 1859-es protestáns pátensről szóló prédikációja.²⁴ A pátens nagy felháborodást keltett az ország közvéleményében nem csak protestáns körökben, hiszen gyakorlatilag felszámolta az evangélikus és a református egyház önkormányzatát. Mindennek nyoma sincs Kolbenheyer beszédében. Sőt, szerinte köszönettel tartoznak az uralkodónak a új szabályzatért, melynek rendelkezéseit csupa pozitív változásként írja le. Inkább itt lett volna szükség a korábbi visszafogottságra, ha már a beszéd megtartása elkerülhetetlen volt.

Kolbenheyer a kiegyezéskor találja meg ismét „nemzeti” hangját, bár itt is óvatos. Toronyszentelési beszédében csupán azt mondja, hogy 1867 előtt „az idő és a körülmények kedvezőtlenek” voltak egy ilyen ünnepélyhez.²⁵ 1867. március 7-én a város ünnepséget rendezett a magyar alkotmányosság helyreállítása okán, melyen először a Szent Mihály-templomban hangzott el egy Te deum, majd az evangélikus templomban volt istentisztelet. Kolbenheyer Márk evangéliumából olvasta fel a holtából feltámasztott lány történetét, aki természetesen az alkotmányt jelképezte. Jézus enni adatott a lánynak, a magyar alkotmányt életető táplálék a lelkész szerint a rend fenntartása és a különböző vallások és nyelvek bölcs tűrése lenne. Az előbbiben a már hagyományos óvatosság (v.ö. a két 48-as beszéddel), az utóbbiban pedig a német nyelvű protestáns hangja szólal meg. Igazán nemzetivé azonban akkor válik a beszéd, amikor Kolbenheyer a Szózat „még jöni kell, még jöni fog ...” kezdetű versszakát idézi saját fordításában:

*„Es kommt noch, weil sie kommen muß,
Die bess're Zeit, nach der
Von tausend Lippen heißes Fleh'n
Aufwallt zum Sternenheer.”²⁶*

Ez egyértelmű gesztus a magyar nemzet, annak kultúrája, múltja, sőt az immár az identitás részévé vált forradalom irányába. Persze megváltoztak az elvárások is. Az újjászületet magyar állam is hűséget várt el a lelképásztoroktól, így lehet, hogy csupán újabb alkalmazkodásról van szó. A prédikáció léte önmagában nem is kérdőjelezné ezt meg. A Szózat azonban cáfolhatatlan bizonyítéknak tűnik, annak ismerete, fordítása és pontosan eltalált felhasználása őszinte szimpátiát tükröz. (Hozzátehetjük, hogy Kolbenheyer a 30-as évek óta fordított magyar irodalmat németre, a legjelentősebb ezek közül a Toldi-trilógia).

Sajnos 1867 utánról nem maradt fenn olyan egyházi beszéd, amely érintené a nemzet és a haza témáját. Így nem tudhatjuk meg, hogyan viszonyultak a lelkészek a dualista rendszerhez, a megerősödött magyar öntudathoz, az asszimilációhoz. Ugyanakkor a probléma jelentősége is csökkent. A magyar önállóság nem volt már veszélyben, és az sem volt többé kérdés, mit is kell hazának tekinteni, bár az egységes magyar

²⁴ Kolbenheyer, Moritz: Die neue Kirchenordnung. [Az új egyházi szabályzat] Oedenburg, 1859.0

²⁵ Kolbenheyer, Moritz: Festpredigt bei der [...] Einweihung des neugebauten Thurmes. [Ünnepi beszéd az újjonnan épített torony felszentelésére] Oedenburg, 1867.

²⁶ Kolbenheyer, Moritz: Zur Feier der wiederhergestellten Landesverfassung Ungarns. [Magyarország helyreállított alkotmányának ünnepén] Oedenburg, 1867., 11.p. Sajnos, ha volt is teljes fordítása a Szózatnak, az elveszett.

politikai nemzet fikciója továbbra is feszültséget szíthatott magyarok és nem magyarok között. De amiről nem tudunk beszélni, arról hallgatni kell.

Összegezve a dolgozatban vázoltakat az idézett lelkészekről tanult óvatossággal kell eljárnunk. Először is a tanulmányozott anyag nagyon szegényes. Jóllehet a város templomaiban évente többszáz prédikáció hangozhatott el, amennyi fennmaradt, abból jó ha minden második évre jut egy. A bevezetőben már megpróbáltuk érzékeltetni, milyen súlyos korlátai vannak a szószéken a vélemény szabad kinyilvánításának. Végül roppant kényes témát választottunk, hiszen a nemzeti identitás a modern nacionalizmus megszületése óta mindmáig indulatokat képes kiváltani, a hazához és az államhoz való viszony megváltásának pedig rosszabb esetben jogi következményei is lehetnek. Ennek ellenére úgy véljük, hogy a beszédek témájának megválasztásából, a megfogalmazásból, az elejtett vagy éppen elhagyott megjegyzésekből alapos mérlegelés és összehasonlítás után mégis kirajzolódik valamilyen kép. A század elején a haza fogalma még nem volt egyértelmű az osztrák határon élő, német nyelvű soproniaknak. Beilleszkedtek Magyarországon, ismerték annak kultúráját és történelmét, de nem volt számukra létkérdés a magyar függetlenség. Elfogadták a felvilágosult osztrák birodalmat is, hisz számukra az egy nemzetek feletti, ám mégis német vezetésű állam volt. A reformkor komoly hatással lehetett a soproni németekre is (bár éppen itt hiányoznak a forrásaink), hiszen 1848-ban már óvatosan bár, de üdvözlük a magyar nemzeti célokat. A legfelemelőbb, hogy a passzív ellenállás korában ez a szimpátia megmarad, azonosulni tudnak a levert magyarsággal. Ezért üdvözölhetik őszintén a kiegyezést is.

TÓTH IMRE

Stílusváltás – elsöprő győzelemmel (?)
Országgyűlési képviselőválasztások
Sopronban 1935.

Az 1935. évi országgyűlési képviselőválasztások, bár a Horthy korszak strukturális elemei változatlan formában működtek, az addigiakhoz képest mégis eltérő légkörben zajlottak. A különbséget alapvetően az a politikai klímaváltozás okozta, amely Gömbös Gyula kormányra kerülésével függött össze. A Gömbös által meghirdetett „öncélú nemzeti állam” gondolata alapvetően eltért a húszas évek elején, gróf Bethlen István által kimunkált és megszilárdított politikai berendezkedéstől. Elvi alapja a faj, mint kollektívum primátusának biztosítása, s ennek jegyében, illetve ezáltal erős központi hatalom, és a társadalom teljes kontrolljának megvalósítása. Az új kormányfő, céljának elérése érdekében elsősorban a kormányzó párt átalakításához látott hozzá. A Gömbös szándékai szerint centralizált tömegpárttá alakuló kormánypárt, új nevén Nemzeti Egység Pártja elsőként belső, strukturális megújuláson ment keresztül, majd megkezdődött országos hálózatának kiépítése. A távlati cél végső soron a párt mozgalommá fejlesztésével, a választójoggal rendelkezők lehetőleg teljes körének csatlakoztatása és az egész társadalom feletti totális ellenőrzés megszerzése a kormányzati törekvések

támogatásának biztosítása érdekében. A párt szervezetének kiépítése 1932 késő ősztől indult meg. Az országos ügyvezető főtktár, Marton Béla és a pártelnök, Sztranyavszky Sándor december 14-én és 23-án kelt körlevele alapján, a megyei elnökök megtették ajánlásaikat a vármegyei titkári, községi pártelnöki és titkári posztokra, valamint a helyi választmányi tagságra és egyéb tisztségekre.¹

A NEP soproni zászlóbontására formálisan 1932 június 18-án került sor. A párt vezető funkcionáriusa dr. Pinezich István ügyvéd, a Városi Egységes Párt elnöke, törvényhatósági tag és Sopron felsőházi képviselője lett.² A párt szervezése nem utolsó sorban a hagyományos, konzervatív személyi összetételű, Bethlen által létrehozott közigazgatási apparátus kikerülésére, annak ellenérései közepette ment végbe. Idő és megfelelő apparátus hiányában azonban Gömbös kénytelen volt a közigazgatás vezető garnitúráját pártfeladatokkal is megbízni. Az ezt vállaló megyei főispánok látták el az újonnan szerveződő kormánypárt megyei elnöki tisztét is. Az új mentalitás, politikai stílus és eszközrendszer feszültségei Sopronban a főispáni hivatal betöltő Simon Elemér politikai meghasonlásához vezettek. Közigazgatási feladatköréből adódóan igyekezett a kormányt és annak programját a lehető legszélesebb körben népszerűsíteni. A polgármesterhez intézett felhívásai a „Nemzeti Munkaterv” és „A Nemzeti Öncélúságért” címmel összegyűjtött Gömbös-beszédek propagálását sürgették. A Nemzeti Munkatervből 1200 darab magyar és 178 német nyelvű példányt juttatott el a törvényhatóság fejéhez azzal, hogy az továbbítsa valamennyi hatóság, intézmény, egyesület, társadalmi szervezet felé. A szervezetek vezetőinek, tisztségviselőinek, tagjainak ellátásáról utólagos kimutatást is igényelt.³ Hasonló alapossggal járt el a TESz közlönye és a kormány félhivatalos lapja, a Nemzeti Figyelő szétosztása ügyében is. Ezekből ott kellett lennie egy-egy példánynak a kaszinók, vendéglők, kávéházak asztalain.⁴ 1933. folyamán azonban egyre világosabban ütköztek ki a pártközpont, valamint Simon hivatala és megyéje közötti nézetkülönbségek. A NEP szervezése körüli feladatok ellátása és a Gömbös-féle politikát egyre nagyobb kritikával szemlélő helyi társadalom ellenállása mind nagyobb gondokat okozott számára.⁵ A külső hatások mellett saját politikai jellemvonásai is fokozták a benne lévő bizonytalanságot. Az új mentalitással és a reformokkal soha nem tudott igazán azonosulni. Gömbös halálakor vallotta be naplójában: bár céljai a miniszterelnökkel azonosak, de eszközeik különbözőek voltak.⁶ 1934. februárjában csupán – a köztudottan Bethlen hívének számító – Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és Gömbös személyes rábeszélésére tartotta meg

¹ Vonyó József: Gömbös pártja. A Nemzeti Egység Pártja dokumentumai. Dialóg Campus, Budapest – Pécs, 1998., 2. és 3. sz. dokumentum, 53-55.

² A párt szervezés soproni vonatkozásairól I.: Tóth Imre: Útban az elitváltás felé. Az utolsó bethleni választások Sopronban (1931-1935) in.: Soproni Szemle, 1999. 2. 145-160.

³ A főispán levele a polgármesterhez és az alispánhoz 1935. nov. 12., dec. 2. Soproni Levéltár (SL) IV.B.1404.a. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának Iratai. Bizalmas Iratok 1930-1935.

⁴ A főispán levele a polgármesterhez és az alispánhoz 1935. dec. 1. SL IV.B.1404.a. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának Iratai. Bizalmas Iratok 1930-1935.

⁵ Naplójában megjegyzi, hogy az amúgy is ellenzéki vármegye igen ellenségesen fogadta a kormányfő több megnyilvánulását, képviselőházi felszólalása pedig általánosan rossz benyomást keltett. SL. XIII.14. A Simon család iratai. 1691-1938. 10.d. Napló 1875-1947. II. köt.

⁶ SL. XIII.14. A Simon család iratai. 1691-1938. 10.d. Napló 1875-1947. II. köt.

hivatalát.⁷ Keresztes belügyminisztersége alatt előfordult, hogy két tisztsége – a megyei pártelnöki és a főispáni – ellentmondásba is került egymással. 1934 augusztusában a belügyminiszter felszólítására levélben hívta fel a polgármester figyelmét, hogy az elterjedő gyakorlattal szemben a hatóságok ne fogadják el a Nemzeti Egység pártfoglaltainak igazolásait és az országos, illetve a helyi párt szervezetek által nekik kiállított ajánlásokat, tagsági és egyéb igazolásokat.⁸ A belügyminiszteri utasítás érezhető szorgalmazásával a megyei NEP elnök, úgy tűnik alulmaradt a megyei közigazgatás vezetőjével szemben. Néhány hónap múlva, amikor röviddel a választások előtt visszavonulását fontolgatva végül a helyén maradt, már több olyan politikai elvbarátjával konfliktusba került, akik elhagyni készültek a kormánypártot, vagy már ki is léptek belőle. Hosszú ideje húzódozó távozása csak akkor vált véglegessé, miután 1935 júliusában az immár Gömbös szűkebb környezetéhez tartozó új belügyminiszter, Kozma Miklós⁹ közölte vele a soproni és a vasi főispáni hivatal összevonásáról szóló döntését. Az átszervezés nyomán alakult ki végleges elhatározása, a felfogása szerint már „devalválódott” főispáni hivatal elhagyásáról.

Ezek a később felszínre törő jelenségek ott álltak a választás háttérében, melyet a – mint látni fogjuk egyértelmű - számszerű eredmények ellenére Simon hevesnek és kellemetlennek ítélt.¹⁰ Ebből arra következtethetünk, hogy a markáns frontvonalak nem is – vagy legalábbis nem csupán - az ellenzék és a kormánypárt között húzódtak, hanem magukon a kormányerőkön belül is. Ami a szavazóbázis kiszélesítését illeti, 1934-35-re úgy tűnt, a kormányzó párt 1931-hez képest tovább tudja erősíteni pozícióját.¹¹ A soproni gazdatársadalmat a kormány ellen hangoló válság szorítása ekkorra enyhülni látszott. 1934-től fellendülés vette kezdetét, melynek eredményei a választás évében még nehezen voltak mérhetőek, azonban a harmincas évek elejének mély depressziójához képest kedvezőbb képet vázoltak föl a jövőre nézve.

A gazdasági válság múltával ugyanakkor a kormánypárt 1931-es legnagyobb helyi ellenlábasának, a szociáldemokrata pártnak a társadalmi támogatottsága ellenkező előjelű változáson ment keresztül. Az MSZDP egyre többet veszített népszerűségéből, ráadásul a pártban lassan megjelenő új generáció elképzelései is több ponton ütköztek a korábban diktált irányvonallal.¹² A párt soproni szervezetének működését is számos probléma terhelte. Sopronyi Thurner Mihály polgármester már a választást követő évben beszámolt róla, hogy bár 1931-ben a soproni szociáldemokrata pártiroda sikerrel szervekedett elsősorban a gazdák körében, később rohamosan veszített népszerűségéből. Ezt megerősíti a párt főtítkárának 1934. májusi keltezésű jelentése is, mely szerint a soproni szervezet működése soha addig nem látott mélypontra süllyedt. Mozgalom gyakorlatilag nincs, a párt által eljuttatott röpiratokat nem osztják ki és agitációt sem folytatnak. A jelentés, mely egyébként 106 soproni tagot regisztrál, a

⁷ SL. XIII. 14. A Simon család iratai. 1691-1938. 10.d. Napló 1875-1947. II. köt.

⁸ A főispán levele a polgármesterhez, 1934. augusztus 28. SL IV.B.1404.a. Sopron Város Polgármesteri Hivatalának Iratai. Bizalmas Iratok 1930-1935.

⁹ az új összetételű Gömbös-kormány 1935. március 4-én alakult meg, a miniszterelnök két híve -Bornemissza Géza kereskedelem, majd iparügyi miniszter és Kozma Miklós belügyminiszter -részvételével.

¹⁰ SL. XIII. 14. A Simon család iratai. 1691-1938. 10.d. Napló 1875-1947. II. köt.

¹¹ A helyi gazdapolgárság politikai magatartásáról az 1931-es választásokon I.: Tóth Imre: im.

¹² Hubai László: A politikai irányzatok választási eredményeinek kontinuitása 1920-1947 In: Múltunk 1998.2. 62.

zilált viszonyok okát személyes ellentétekben, veszekedésekben jelöli meg.¹³ Még ez év nyarán a központ határozott fellépésére sikerült a működést normalizálni és a „hosszú hónapok óta szünetelő pártmunkát” újraindítani¹⁴, de hatékonyság terén a szervezet messze elmaradt a korábbi évek eredményeitől.¹⁵ A kormánypártnak úgy tűnt, nem kell komolyabb pengeváltásra készülnie a választási küzdelmek során.

Az 1935. évi képviselőválasztások

A választások előzményei és kiírása

A Nemzeti Munkatervben meghirdetett „*öncélú nemzeti állam*”¹⁶ létrehozása komoly nehézségeket jelentett az 1932 őszi kinevezett miniszterelnök számára. A rendelkezésre álló politikai intézményrendszer nem bizonyult megfelelő eszköznek a terv megvalósításához, hiányzott a saját bázis, a párt és a parlament támogatása. Gömbös – mint azt korábban is láttuk – elsőként a párt átforgalmazásával próbálta meg akarátát érvényre juttatni. A NEP sikeres megszervezését, a központból vezérelt országos párt-hálózat kiépítését rövidesen a parlamenti erőviszonyok átrendezését célzó elképzelések valóra váltása követte.

1935 elejére Gömbös és a még mindig - a miniszterelnökségről lassan négy éve leköszönt - Bethlen oldalán álló törvényhozás közti ellentétek egyre nyíltabbá váltak. A kormányfő a képviselőház feloszlátását fontolgatva mind hevesebb konfliktusba került a továbbra is jelentős informális hatalom birtokában lévő Bethlen Istvánnal. Gömbös miután március 4-én lemondott, majd még aznap megalakította új kormányát, puccszerűen kikényszerítette a kormányzótól az alsóház feloszlátását. Célja, jelentős elmozdulást elérni a Ház kormánypárti összetételében, s ez által legitimálni a hatalomgyakorlás során addig végrehajtott illetve azután tervezett reformokat. A törekvést a Bethlen-csoport és a mögötte felsorakozott konzervatív birtokos és nagytőkés érdekcsoportok fokozódó aggodalommal figyelték, s ellenállásuk nemsokára nyílt szakításhoz vezetett.¹⁷ Gömbös az új választások kiírásával mindenestre lehetőséget kapott rá, hogy a kormánypárti frakciót a saját elképzelései szerint alakítsa.

A választásokat március 29. és április 7. közé tűzték ki. A törvényhatósági jogú városok egyéni kerületeiben, így Baján, Székesfehérváron és Sopronban március 31-ét jelölték ki a lebonyolításra. (Sopron vármegyében, Vas és Zala megyével egyetemben, április 3-án szavazhattak.)¹⁸ A választás törvényi feltételei 1931 óta nem változtak. 1934 decemberében elkészült a kormány reformtervezete, amely mindenütt kötelező, titkos és közvetett (községekben 100, városokban 1 000 fős testületből kijelölt electorok által) választások írt elő. A szavazásra jogosultságot férfiaknál a 24. nőknél a 30. életév betöltéséhez, s mindemellett 24 év magyar állampolgárság igazolásához kötötte

¹³ Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 658.f.5/158.50.

¹⁴ PIL 658.f.5/158.60.

¹⁵ Mónus Illés jelentése szerint sikerült ugyan párttitkárt választani, Ferenczy János személyében, de „nála alkalmasabb személyt” nem tudtak találni, mivel senki nem is vállalta a titkári teendőket ellátását. Ferenczy is csak anyagi támogatás fejében volt hajlandó a szervezés, agitáció, levelezés és a Népszava kézbesítésének feladatát elvégezni.

¹⁶ A Gömbös kormány Nemzeti Munkaterve Bp.1932. I. 1. p.

¹⁷ Ormos Mária: Magyarország a két világháború korában. Csokonai, Debrecen, 1998. 163-164.

¹⁸ Sáros Péter: Örségyváltás szavazócédulákkal – 1935 In Parlamenti választások 1920-1989. Politikatörténeti Alapítvány, Bp.1994. 173.

volna. A tervezet azonban még törvényjavaslattá sem vált, csupán néhány eleme került nyilvánosságra, így 1935-ben is csak úgy, mint azt megelőzően, az 1925. évi választójogi törvény rendelkezései maradtak érvényben.¹⁹ Nem váltak valóra tehát a szavazás titkosságához fűződő remények országosan sem, de maradt a nyílt voksolás a három egymandátumos törvényhatósági jogú városban, Sopronban, Székesfehérváron és Bajan is. A titkos szavazás bevezetését elsősorban a szociáldemokraták követelték. Meghiúsulása után úgy juttatták kifejezésre tiltakozásukat, hogy a nyílt szavazásos kerületekben nem állítottak képviselőjelölteket. A tiltakozás mellett így kívánták megóvni nyíltan szavazó híveiket az esetleges retorzióktól. Döntésükben közrejátszott, hogy Gömbös elképzelései az érdekképviseleti rendszer átalakítására, a munkáskamarák tervezett felállítása az addigi szociáldemokrata irányultságú szakszervezeti rendszert készült felszámolni.²⁰

A választás Sopronban

Választási előkészületek és a kampány

A kormánypárti helyi sajtó március 5-én adott hírt a Gömbös kabinet lemondásáról és Keresztes-Fischer Ferenc távozásáról. A legfontosabb problémák azonban nem a leendő választások, hanem Simon Elemér főispán személye és hivatala körül bonyolódtak.²¹ Fentebb említett márciusi lemondása nagyobb port vert fel, mint a képviselőház újjáválasztásának ügye. Nevét összefüggésbe igyekeztek hozni az átmenetileg megüült belügyminiszteri tárcával is.²² Ennek az eshetőségnek persze nyomát sem találjuk Simon Elemér naplójában és személyes iratai között, pedig a kérdés súlya alapján feltétlenül érdemes lett volna az említésre, ha a pozíció elnyerésének akár csak lehalványabb esélye is fennállt volna. A cikk megjelenésének idején ugyanakkor Gömbös már kieszközölte a belügyi poszt betöltéséhez, annak igazi várományosa Kozma Miklós számára Horthy beleegyezését. A hír így minden reális alapot nélkülözött. Miután a főispán a helyén maradt, a személye körüli valódi és álhírek elcsendesedtek, akkor kezdett el az újság a tényleges politikai helyzettel foglalkozni. Megnyilvánulásait azonban mindvégig rendkívül mérsékelt aktivitás jellemezte. A város addigi képviselőjével kapcsolatos híreket is az egyre hevesebb ellenzéki hangon megszólaló rivális lap oldalairól tudhatjuk meg. A Sopronvármegye közölte elsőként, hogy Hermann Miksa nem kíván indulni újra a soproni mandátumért, sőt az aktív politikai szerepléstől is visszavonul.²³ Soproni képviselősege nagy dicsőséget nem hozott számára, s az átformálódó országos politikai környezetben sem találta meg a helyét. „Önkéntes” visszavonulása háttérben is az állt, hogy több társával együtt Bethlent követve már március elején elhagyta a kormánypártot, így hivatalos jelöltséget sem kaphatott. Idehaza senkit sem lepett meg, hogy nagy kritikával kísért képviselői szereplését feladva leköszön, visszahozatalára nem tettek lépéseket. A gömbösi elképzelésekkel szemben

¹⁹ Sipos I.m.:156.

²⁰ Hubai László: A szociáldemokrata párt részvétele a választásokon 1922-1947 In.: Múltunk 1997. 2. 131.

²¹ Az élénk figyelem főképp annak volt köszönhető, hogy Simon, Papp Kálmánnal együtt társelnöki tisztelet töltött be a Soproni Hírlapot kiadó Soproni Sajtóvállalatnál. Levelezéséből kiderül, hogy a lapot saját hitbizományaként kezelte, s így aposztrofálták azt ismerősei is.

²² Soproni Hírlap (SH) 1935. március 5.

²³ Sopronvármegye (SVM) március 9.

álló helyi társadalmi elit azonban nem adta fel a várható fordulat megakadályozásának az esélyét. Terveikben két személy neve szerepelt. Az egyik Bethlen István egykori miniszterelnök, a másik Grieger Miklós a Nemzeti Néppárt elnöke volt.

Bethlen, aki március 5-ig minden erejével igyekezett kormánypárt szakadását megakadályozni, nehogy ürügyet szolgáltatson Gömbösnek a választások kicsikarására, a parlament feloszlata után, néhány követőjével nyomban elhagyta a pártot. Soproni hívei azonban csak halványan reménykedhettek indításában, hiszen az egykori kormányfő a nagykanizsai egyéni kerületben jelöltette magát, ahol ellenfél nélkül, egyhangú győzelem várt rá.²⁴ Felkérése így inkább arra volt alkalmas, hogy zavart keltsen a NEP soraiban. Tekintélyével szemben ugyanis a Nemzeti Egység helyi jelöltjének, Pinezich István soproni kerületi elnöknek jelentősen kevesebb esélye lett volna. Kampányát - különösen ajánlásai begyűjtését - ha csak rövid időre is, de hátráltatta Bethlen esetleges indulásának híre, hiszen bár dokumentálni nem könnyű, feltehetően sokan kívártak az ajánlásukkal, míg eldől, hogy a nagy nevű ellenfél nem indul Sopronban.²⁵ Valószínűbb problémát, a legitimizmus kérdését vetette föl Grieger jelölése. A hol rejtetten, hol nyíltan jelentkező elvi irányzat a szélsőségektől való tartózkodás egyfajta alternatívájaként is értelmezhetően, a Nemzeti Néppártban öltött testet. 1933 június 27-diki, képviselőházi beszédében Grieger a túlzott demokrácia szélsőségei felé sodró lendületét ellensúlyozó erőként fogalmazta meg a királyság, mégpedig az alkotmányos királyság eszméjét.²⁶ Pártja a parlament feloszlata idején mindössze egyetlen mandátummal rendelkezett a képviselőházban.²⁷ Más keresztény pártokhoz hasonlóan²⁸ azonban, pozíciójának megőrzése illetve erősítése érdekében igyekezett „túlbiztosítani” magát azzal, hogy egyidejűleg több kerületben és a pártlista első helyén is szerepeltette magát, amit a Soproni Hírlap meglehetősen éles és gúnyos hangú cikkében kifogásolt is. Sopront Grieger nem is tekintette első számú bázisának, inkább kívánt támaszkodni a jelentősebb keresztény központra, Veszprémre vagy Miskolcra, ahol nagy „kampányvasárnapi” beszédét elmondta. E beszéde mindazonáltal tanulságul szolgált a soproni választók számára is. A nem elkötelezetten baloldali, de 1931-ben mégis a szociáldemokratákat támogató polgárok egy része talán mozgósítható lett volna a Nemzeti Néppárt számára, Gömbös diktatórikus törekvéseivel szemben. Grieger a miskolci szociáldemokrata jelöltet barátjaként aposztrofálta, amivel üzent a jelölt nélkül maradt egykori munkáspárti szavazóknak is. Üzenete persze csak azoknak szólhatott, akik négy éve nem az MSZDP antiklerikális irányvonalát és királyellenességét, sőt még csak nem is konzervatívellenességét támogatták, hanem pusztán ellenzéki sége miatt álltak a párt mögé. Az ezek megnyerésére tett kísérlet azonban, ahogyan az majd az ajánlásokért folytatott küzdelemből is kitűnik, célt tévesztett próbálkozás volt. A már az előző választásokon sem tudatosan szociáldemokrata elveket

²⁴ Sípós: i.m.:169.

²⁵ A Sopronvármegye március 13-i számában tudni véli, hogy Simon lemondása is Bethlen jelölésével függ össze, mert a főispán „nem akar kampányt folytatni” a volt miniszterelnök ellen.

²⁶ A Nemzeti Néppárt programnyilatkozata. In: . Gergely Jenő-Glatz Ferenc-Pölöskei Ferenc (szerk.): Magyarországi pártok és pártprogramok. 1919-1944. Kossuth Bp.1991. 344-344.

²⁷ Sípós: i.m.:165.

²⁸ ld: Gergely Jenő: A keresztény pártok és a választások (1920-1947) In.: Századok 1996.3. 619.

követő rétegek akkori kormányellenes, ún. protest-szavazatai, 1935-ben egyáltalán nem voltak automatikusan átválthatók az aktuális helyzetre.²⁹

A Soproni Hírlap Grieger Miklóst gúnyoló szerkesztőségi cikkével ugyanakkor a kívántnál is nagyobb hatást ért el. A néppárt mellett agitáló Sopronvármegye,³⁰ felháborodottan utasította el a hírlap Grieger elleni kirohanásait, hangsúlyozva a lap mögött álló Simon Elemér és különösen Papp Kálmán felelősségét, akit nem csupán Grieger paptársaként, hanem a soproni Szent Korona szövetség elnökeként is kellemetlenül érintett az ügy.³¹ Március végén Papp le is mondott a hírlapot kiadó Soproni Sajtóvállalat társelnöki tisztéről,³² így oldva fel a hivatása, elvei és a - Nemzeti Néppárt vezetőjén keresztül a legitimizmust is élesen támadó - Soproni Hírlapnál betöltött pozíciója között kialakult feszültséget. Míg a kormánypárt lapja mindent megtett, hogy Grieger és más lehetséges ellenjelöltek nevének felbukkanását folyamatosan megkérdőjelezze vagy cáfolja, egyértelműen és határozottan támogatta Pinezich István indulását.

A NEP vármegyei választmányának előkészítő értekezletére, két nappal az országgyűlés feloszlata után, március 7-én került sor a vármegyei elnök - főispán hivatalában, a megyei elnökök és titkárok részvételével.³³ Itt dőlt el Pinezich jelölésének kérdése, ami után a hírlap már határozottan cáfolhatta a lehetséges jelöltekről (mint például Kánya Kálmán, Gratz Gusztáv stb.) felröppentett kósza híreket. Az előkészítő értekezlet döntése alapján, március 9-én, a NEP soproni szervezetének értekezletén került sor a jelölés formális lebonyolítására. A Pannonia Szállóban berendezett pártirodában és választási központban hozták nyilvánosságra az országos központ táviratát a hivatalos jelölésről, a távollévő főispán sürgönyét, melyben jelenti, hogy ajánlására a miniszterelnök, a belügyminiszter és a párt vezetősége Pinezich-cset indítja és végül Sztranyavszky üzenetét arról, hogy mindehhez a vezér is hozzájárult.³⁴

Pinezich március 18-án tartotta meg programbeszédét a Kaszinó nagytermében.³⁵ A terjedelmes előadás bevezetőjében elsőként azt indokolta, miért indul a NEP színeiben a választásokon. Mint mondotta, a nemzeti erők összefogásának lehetőségét és a „mozdulatlanságában halódó magyar lét” újjáélesztését a kormány programjában látja leginkább biztosítottnak. Külön választási programot ezért nem is kíván adni, hiszen nézetei mindenben egyeznek a párt elképzeléseivel, s e tekintetben a munkatervet minden szempontból irányadónak tekinti. A „reformpolitika” fő sarokpontjait az adózás arányosításában, a családvédelemben, a telepítési program végrehajtásában jelölte meg. Néhány szóval fordult a diplomás ifjúság, a tisztviselői réteg és a frontharcosok felé. Együttérzésén kívül azonban csak üres ígérekkel tudta biztatni őket. Az elmúlt választások fő tanulsága azonban az volt, hogy a soproni gazdapolgárság véle-

²⁹ Jelenlegi forrásaink alapján nem tudjuk megválaszolni, milyen kapcsolat lehetett az egymástól radikálisan eltérő programmal rendelkező Legitimista Párt és az MSZDP helyi választási taktikájában. Mindenesetre a Soproni Hírlap tudni véli, hogy a Sopronkörnyéki kerületben még paktum is született a két párt között. Peyer utasítására az itteni szociáldemokraták állítólag a legitimista Hencz Károlyra készültek leadni szavazataikat.

³⁰ Melynek ő maga volt a főszerkesztője

³¹ SVM 1935. március 4.

³² SVM 1935. március 30.

³³ SH 1935. március 7.

³⁴ SH 1935. március 10.

³⁵ SH 1935. március 19.

ményének meghallgatása és követeléseinek méltánylása nélkül, ha mandátuma nem is kerül veszélybe, kellemetlen meglepetésekre számíthat a kormánypárt jelöltje. Pinezich talán ezért is, külön fejezetet szentelt a gazdaadósságok kérdésének és a gazdavédelemnek. Bár a programnyilatkozat jobbra csak semmitmondó általánosságokat érintett, a helyi politikában jártas szavazók ismerhették Pinezich ez irányban kifejtett törvényhatósági tevékenységét, ami minden frázis ellenére némi hitelt adott az elhangzottaknak. A probléma országos szintű kezelése szerinte ez idáig nem volt megfelelő, a mostani kormány azonban végre a végleges rendezés tervével foglalkozik. Ez az ország agrárjellegéből adódóan, elsőrendű nemzeti érdek is. Hasonlóan nemzet-erősítő feladatnak tartotta a kisipar és a kiskereskedelem támogatását is, szemben minden olyan gazdasági alakulat pártfogásával, amely egyetemes nemzeti szempontból káros. A kormány centralizáló ambíciói, és saját korábbi ténykedése nyomán szükségesnek tartotta hangsúlyozni a törvényhatósági autonómia sérthetlenségét, elnevezve az önkormányzati jogok minden csorbítását. Beszédében kiemelte, hogy fontosnak tartja a sajtó reformját is, célszerűnek tartva, hogy az újságírást szakképzettséghez kössék. Programjának számtalan hangzatos, de kevés tartalmi mondanivalót hordozó mozzanata mellett, egyetlen lényegi eleme a királykérdés problémájára fogalmazott válasza volt. A probléma sokakat foglalkoztatott a városban. Sopron és az egész megye az országos hangulathoz képest nagyobb rokonszenvvel viszonyult a legitimizmushoz, ezt a főispán is elismerte egyik korábbi naplóbejegyzésében. Pinezich egyetlen számba jöhető ellenfele, Griegeer szintén a királykérdés köré építette fel választási taktikáját. Mindemellett meghatározó volt a legitimizmus gondolatával leginkább rokonszenvező katolikus egyház álláspontja is. A vélemények azonban úgy tűnik sokszoros áttételen keresztül jutottak érvényre.

Sopronban a helyi katolikusok egy része nem túl nagy meggyőződéssel támogatta Gömbös Pártját. Házi Jenő, a Credo hitbuzgalmi egyesület világi elnöke, 1935 március 12-én elhangzott beszédében ezért arra hívta fel a szervezet tagjainak figyelmét, hogy ne a pártot nézzék, melynek a programja változhat, hanem az embert, akinek személyisége biztosítja a kellő garanciát. Kijelentéséből, mely szerint nem az a fontos, hogy Pinezich a kormánypárt jelöltje, egyértelműen kitűnik a tagságnak a NEP-el szembeni elutasító magatartása. A szónok külön felszólította a legitimista érzelműeket, és a többi keresztény párt híveit, hogy a választások során álljanak Pinezich István mögé.³⁶ Nem tudhatjuk, hogy az egyeten belüli vélemények Gömbös monarchia ellenességével szemben fogalmazódtak-e meg, vagy a legitimizmus ürügyén, a diktatórikus törekvésekkel kapcsolatos aggályokkal függtek-e össze. Mindemellett akkor is közel járunk az igazsághoz, ha ismét a még intenzíven ható evangélikus és katolikus ellentétekre utalunk. Az a tény, hogy Házi, az evangélikus irányba elmozduló párt elkötelezetten katolikus jelöltjét³⁷ ajánlotta a hallgatóság pártfogásába, arra enged következtetni, hogy a tagság aggodalmai határozott vallási színezetet is öltöttek. Mivel a Pinezich és Házi közötti ellentétek és feszültségek, nem sokkal későbből jól dokumentálhatók, kizárható, hogy a Credo-elnök állásfoglalását a személyes rokonszenv motiválta volna.

³⁶ SL. Házi Jenő levéltárnok iratai XIV. 98. 56. doboz

³⁷ Pinezich a Katolikus Konvent elnöki tisztét is betöltötte.

Ez esetben pedig kiállása sem magyarázható mással, mint hogy a jelölt személyében a katolikus érdekek megfelelő képviselőt biztosítottak láttá. Ennek fényében egyébként jól tükröződnek a „többi kereszténypárt” – elsősorban Grieger pártjának – választási kilátásai, hiszen az a tény, hogy a politikailag kiválóan tájékozott Házi eltanácsolta tőlük hallgatóságát, teljes esélytelenségüket jelzi.

Pinezich kampánybeszédében ennek ellenére sem térhetett ki a királykérdés ügye elől. Hangsúlyozva, hogy a probléma rendezésének még nem jött el az ideje, kijelentette, hogy a nemzet jövője szempontjából a legjobb megoldás a jogfolytonosság helyreállítása lenne. Ez valószínűleg valóban saját véleményét tükrözte, de alkalmas volt arra is, hogy kifogja vele a szelet az ellenzék vitorlájából. A kampányidőszak utolsó említésre méltó eseménye egy szociális természetű probléma kapcsán bontakozott ki, amely azonban szintén érintette Pinezich és a helyi katolikus szervezetek viszonyát. Az ausztriai székhelyű vöslai textilgyár soproni fésűsfonó üzemének akut bérproblémái sztrájkhoz vezettek. A szociális problémák megoldását politikusként minduntalan hangoztató Pinezich, mint az üzem jogtanácsosa súlyos ellentmondásba került sokat hangoztatott retorikai fordulataival. Pikantériája az ügynek, hogy a munkabeszüntetést a Gazdasági Népmozgalom szervezete is támogatta, mely szoros szálakkal kötődött ahhoz az Actio Catholicához, melynek soproni elnöki tisztét épp Pinezich István töltötte be. Talán nem véletlen, hogy a hosszú ideje húzódozó bérviták épp március végén torkollottak sztrájkba, amikor a választások kimenetelét érdemben már nem tudták befolyásolni. Bizonyos, hogy az Actio Catholicának, a Gömbös – féle reformokkal szemben legalábbis tartózkodó, alkotmányvédő sőt legitimista irányvonala egyre kevésbé vágott egybe elnöke politikai szándékaival. A választási győzelemben biztos Pinezich, az ajánlások – köztük a helyi királypárti érzelmű katolikusok aláírásainak – birtokában, az ívek beadásának napján látványos gyorsasággal távozott a számára mind kényelmetlenebbé váló elnöki székből.³⁸ Ezekről a sokszor csupán látens módon jelentkező problémáktól, és a választópolgárok nagy tömegei számára nehezen kibogozható ügyektől eltekintve, a kampányidőszak feltűnő eseménytelenségben telt, eltérően más, így például a környező kerületek választási küzdelmeitől.³⁹

Az ajánlások

Pinezich és a NEP helyi apparátusa a párt országos központjának utasításai alapján teljes energiával megkezdték a választás technikai előkészítését.⁴⁰ A párt szervezettségéből és a mindenre kiterjedő figyelemből arra következtethetünk, hogy az előkészületek talán legfontosabbika, az ajánlások összegyűjtése viharos gyorsasággal elkezdődött, s ezt a Bethlen indítása körüli huza-vona csak rövid időre tudta késleltetni. A március 12-én elindult aláírásgyűjtésnek – legalábbis a Soproni Hírlap szerint – két nap múlva már 7000 ajánlás lett az eredménye.⁴¹ A gyűjtés nagy létszámú apparátus

³⁸ SVM 1935. március 28.

³⁹ Ezt jelzi, hogy míg Újhelyi a soproni kerületben csupán 1000, addig a Sopron környékében 5000 pengőt számolt el a választás költségére. SL reponenda anyagából, 1935.

⁴⁰ A NEP helyi szervezeteinek előkészületeiről sajnos nem maradt fenn eredeti irat. Erre vonatkozólag lásd.: Vonyó József: A kormánypárt és a választások c. tanulmányának dokumentumai. 1-2. sz. dokumentumok In.: Századok 1994.6. 1169 - 1188.

⁴¹ SH március 14.

segítségével zajlott. A később benyújtott 231 íven több mint 80 felelős nevét lehet összeszámolni, ami azt jelenti, hogy szavazóköriként 6-7 megbízott kereste meg a választókat a támogatásukért. Ezek legnagyobb részt – vagy teljesen - a párt választmányi tagjai közül kerülhettek ki, hiszen a NEP választási útmutatása alapján, az ő feladatuk volt az ajánlások gyűjtése és az ívek bemutatása illetve leadása a párt községi titkárnál.⁴² Bármennyire is fenntartással kezeljük a kormánylap gyors győzelmi jelentését tény, hogy az 1931-es és 1935-ös választások legszembevetőbb különbsége a választói aktivitásban mutatkozott meg. Négy évvel korábban a választási indulásért folytatott harcnak, a kormánypárti és az ellenzéki jelölt ajánlásait is beleértve, összesen 6 146 támogató aláírás volt az eredménye. 1935-ben Pinezich, 14 853 választásra jogosult polgár közül 7 592 nevét tudta bemutatni.⁴³

A kormánypárti ajánlók száma 1931-ben és 1935-ben

szavazóköri	1931*	1935**
I. Belváros	401	463
II. Színház-körzet	484	441
III. Újteleki k.	506	550
IV. Bécsi utcai k.	400	589
V. Balfi utcai k.	319	683
VI. Wieden k.	323	766
VII. Várkerületi k.	323	417
VIII. Papréti k.	399	442
IX. Kurucdomb	419	882
X. Deák téri k.	454	523
XI. Erzsébet kerti k.	627	926
XII. Kossuth utcai k.	556	796
összesen	5 211	7 478

A másik szembevetendő jelenség, hogy az ajánlások kerületenkénti eloszlása jóval egyenletesebb az 1931. évinél. Nyoma sincs az őstermelők által lakott városrészek alacsony reprezentáltságának, sőt nem sokkal ugyan, de a legnagyobb támogatói arányt épp ezekben a kerületekben sikerült elérni.

⁴² Vonyó J.: Gömbös Pártja, 237.

⁴³ A szám megegyezik az általunk feldolgozott ajánlóíveken szereplő aláírások számával. A hitelesített aláírások mennyiségéről sajnos nem maradt fenn hivatalos dokumentum és bár e sajtó 8000 körüli ajánlásról tesz említést, az elemzés során az íveken talált 7592 személy adataival dolgoztunk.

A mezőgazdasági őstermelők ajánlásai az Egységes Párt illetve a Nemzeti Egység Pártja jelöltjeire 1931-ben és 1935-ben⁴⁴

kerület	őstermelők száma	őstermelők ajánlásai			
		1931	%	1935	%
I	144		0,0%	5	3,5%
II	921	71	7,7%	94	10,2%
III	2083	51	2,4%	200	9,6%
IV	689	25	3,6%	22	3,2%
összesen	3837	147	3,8%	321	8,4%

1931-ben 147 aláíró sorolta magát a gazda, gazdapolgár, szőlős, illetve kisbirtokos kategóriába, mely akkor Hermann Miksa ajánlásainak kb. 2,8 százalékát jelentette (az összes őstermelő 3,8 százaléka). Négy év múlva ez a szám 321-re, az arány pedig – a jóval nagyobb számú ajánlások mellett is – 4,2 százalékra emelkedett. Ennél is meggyőzőbb változásra mutat rá ha a kerületenkénti adatokból kettőt kiemelünk. E szerint, amíg a Győri városrész választói 1931-hez képest 1935-ben 14,12 százalékkal (!) bőkezűbben osztogatták a kormányt támogató ajánlásaikat, a vagyonos polgárság lakóhelyének számító Lővéregyedben, csupán 4,80 százalékos növekedést sikerült elérni. A vallási megoszlást alapul véve az is kiderül, hogy a kerületekben az evangélikusok magasabb lakóhelyi aránya, több támogató aláírást eredményezett, s ugyanez mondható el a németek által lakott körzetekre is.

Az evangélikus vallásúak és a NEP ajánló ívét aláírók száma az összlakosság számához viszonyítva 1935-ben

kerület	összlakosság	evangélikusok		katolikusok		németek		ajánlók	
		száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
I. Belváros	5 388	1 015	18,84	3 391	62,94	1 330	24,68	1 123	20,84
II. Bécsi városrész	8 328	2 434	29,23	5 491	65,93	3 682	44,21	2 070	24,66
III. Győri városrész	8 511	3 914	45,99	4 263	50,09	5 360	62,98	2 055	24,15
IV. Lővérek	10 214	2 394	23,44	7 070	69,22	2 688	26,32	2 215	21,69

⁴⁴ 1935-ből részletes népszámlálási adataink nincsenek, ezért az arányok tekintetében bizonyos torzulásokat figyelembe kell vennünk. Becsléseink szerint az őstermelők száma 1935-re sem emelkedhetett 4000-4100 fölé. Ez kb. 0,4-0,5 százalékkal módosíthatja negatív irányban az 1935-ös arányadatokat.

Figyelemreméltó növekedést produkált a munkások által lakott kurucdombi negyed is, ahol Hermann idején szinte alig sikerült támogatót találni. Az ugrásszerű növekedés a válság visszaszorulásával valamint Pinezich és pártja szociális jelszavainak hatásával magyarázható. Általánosságban elmondható, hogy az alacsonyabb jövedelmű rétegek nagyobb bizalommal fordultak a változás irányába.

A NEP vezetése nevében Völker József és Vitéz Újhelyi Dezső párttitkár március 23-án adta át Pinezich ajánlóíveit a választási biztosnak, csatolva a jelöltnek a polgármester előtt, három nappal korábban tett hivatalos nyilatkozatát, melyben kijelenti, hogy a soproni kerület képviselőjelöltségét elfogadja.⁴⁵

A kampány fináléjában végérvényesen eldőlt az is, amire azonban mindvégig számítani lehetett: a NEP jelöltje mellett senki nem volt képes a törvényben előírt számú ajánlás megszerzésére, így a négy évvel ezelőtti választási procedúrát ezúttal nem kellett megismételni.

A választás eredménye

Kozma Miklós belügyminiszter Baja, Székesfehérvár és Sopron egyéni kerületeiben, a március 29-től április 7-ig terjedő választási időszakon belül, március utolsó napjára tűzte ki a választás időpontját. 1935. március 28-án azonban dr. Pröhle Károly, a választási bizottság elnöke, táviratban értesítette a Központi Választmányt arról, hogy a soproni választókerület polgárai egyedül dr. Pinezich Istvánt ajánlották képviselőjelöltnek, s így a március 31-re tervezett szavazás elmarad.⁴⁶ Az eredetileg kitűzött választási napon, reggel nyolc órakor a választási elnök, más jelölt nem lévén, Pinezich-et egyhangúlag országgyűlési képviselőnek jelentette ki, s erről szintén táviratilag tájékoztatta a választmányt.⁴⁷

Pinezich meggyőző sikere három alappilléren nyugodott. Az egyik saját, ambíciózus személyisége. Azóta, hogy 1931-ben először felmerült megválasztásának lehetősége, erős akarattal egyengette útját a képviselőház felé. Az akkori választásokon még bizonytalan kimenetelűnek tartotta céljai megvalósulását, de a Hermann képviselővel szembeni folyamatos elégedetlenség, illetve saját várospolitikai sikerei elhitették vele, hogy a következő alkalommal már reális eséllyel jelöltheti magát a mandátumért folyó harcban.

Győzelmének másik összetevője, hogy az 1932–33-tól szerveződő új kormánypárt helyi első emberévé válva, egyéni ambíciói óriási „külső” támogatást is kaptak. A kormány számára létfontosságú volt, hogy a képviselőház összetétele 1935-ben, minden addigig meghaladó mértékben megváltozzon. Ennek érdekében minden erejükkel igyekeztek új, hűséges képviselői-gárdát mandátumhoz juttatni.

Az eredményből kiderül, hogy a Gömbös-féle pártszervezés, elsődleges feladatát sikeresen teljesítette, vagyis a párt képviselőjelöltjét minden korábbinál egyértelműbb sikerhez segítette. A megválasztott helyi NEP elnök, Pinezich István egyik tagja lett annak a 98 főből álló gárdának, amely 1935-ben először foglalhatott helyet a képviselőház üléstermében. Ez a frissen beválasztott csoport a *vezér* híveként már az új elkép-

⁴⁵ SL. IV.1402. 14. SVLT Sopron Város Központi Választmányának Iratai (1872-1944.) 18/1935.1.

⁴⁶ SL IV.1403. Sopron Város Tanácsának Iratai II.11.1934.

⁴⁷ SL. IV.1402. 14. SVLT Sopron Város Központi Választmányának Iratai (1872-1944.) Választási Jegyzőkönyv

zelések támogatója volt a 170 tagú kormánypárti frakcióban, kisebbségbe szorítva az egykori kormányfő, Bethlen konzervatív személyi összetételű támogatói csoportját. Világos azonban az is, hogy a Bethlen korszak idején még a miniszterelnökhöz informálisan is kapcsolódó és a kormánytörekvéseket teljes egészében támogató közigazgatási apparátus – élén a főispánnal – hűvösen fogadta, esetleg fékezni is igyekezett ezeket a változásokat, ami törést eredményezett a központi hatalom és a helyi erők addig alapvetően harmonikus együttműködésében.

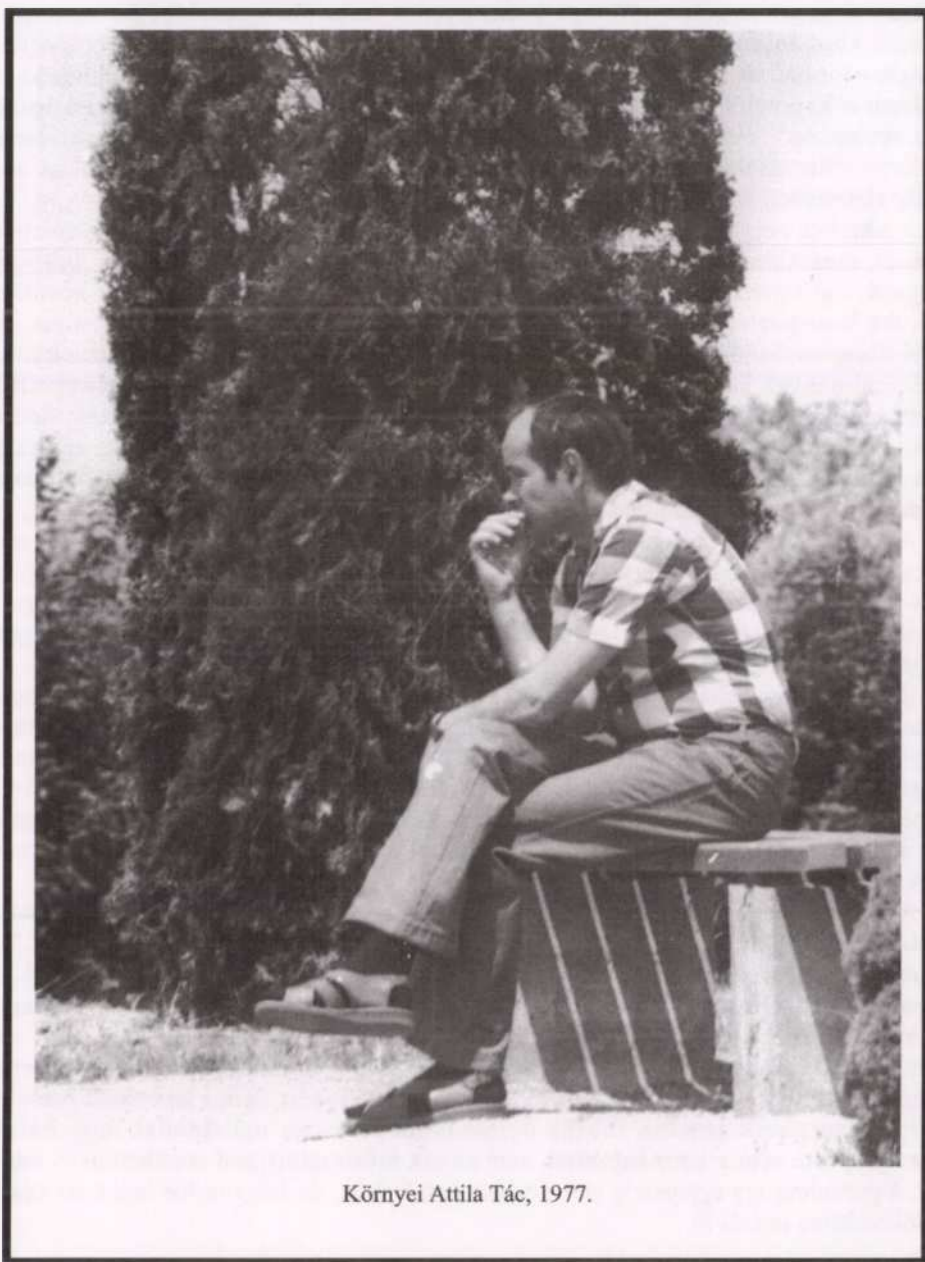
A sikerhez vezető út harmadik mozzanata, a társadalom, a választók helyzetértékelésének megváltozása volt. Ez elsősorban gazdasági okokkal magyarázható. 1935-re a külgazdasági feltételrendszer megváltozása, és nem utolsósorban a sikeres kormánypolitika következtében enyhült a gazdasági válság szorítása. Az agrárpiacon bővülése és a hitelválság enyhülése után ismét gazdasági fellendülés kezdődött, ami nemsokára az életkörülmények lassú javulásában is megmutatkozott. Ez növelte a kormánypolitika iránti bizalmat, melynek így a NEP képviselőjelöltjei haszonélvezői lehettek. Köztük is kiemelkedő tekintélyt szerzett az a Pinezich István, aki törvényhatósági munkájában mindig a termelők, alkalmazottak érdekeinek szószólójaként igyekezett feltüntetni magát, s ennek a sajtó útján is folyamatosan hangot adott.

A kisbirtokos érdekek felismerésében, mint a Katolikus Konvent elnökének is nagy jártassága volt, hiszen a szervezet működésének egyik legfőbb gazdasági alapját, kiterjedt szőlőbirtokaiából befolyó jövedelme képezte.⁴⁸ A konvent elnöként maga is „szőlősgazda” várospolitikus és felsőházi tag, következetesen törekedett az ágazat helyzetének javítására.

Összefoglalva, tehát a harmincas évek első felében felvonultatott reformmódszerek és a politikai stílusváltás mindennél elsöprőbben döntötte el az 1935-ös választások vég- sőt részeredményét is. A kormánypárt új képviselője minden korábbinál határozottabb központi segítséget kapott győzelméhez. Az eredmény hátterében, 1931-hez képest sokkal szervezettebb pártmunka, aprólékos figyelem, erőt sugárzó határozottság állt. Az egyhangú győzelem sem fedhette el azonban azokat a problémákat, amelyek a történések mélyén meghúzódtak.

A hivatalos egység-szólások mögött felbukkantak a „fordulat” ellentmondásai is. Jobbára informális csatornákból értesülhettünk róla, hogy sem a jelölt, sem a kormánypárt vonzereje nem volt annyira egyértelmű, mint azt a számadatok sejtetik. Az aggodalmak azonban ez alkalommal nem a társadalom széles rétegeiben, hanem a hatalmi eliten belül fogalmazódtak meg. A sikeres „örségváltás” ellenére, úgy tűnt nem teljes a győzelem, és a helyi társadalom – különösen annak középső, felső rétege – nem lelkesedett egy emberként sem Pinezich személyéért, sem a jobboldali reformokért. Ellenérzéseik azonban inkább óvatos tartózkodásban nyilvánultak meg, határozott fellépésre sem a kormányzattal, sem annak kiválasztottjával szemben nem került sor. A győzelem így egy percig sem forgott veszélyben, de hogy tartós lesz-e, az csak a későbbiekben derült ki.

⁴⁸ Soproni Katolikus Konvent Levéltára 27.dob., 2-211/1934-1935. A Konvent Gazdasági Bizottságának Jegyzőkönyvei

Környei Attila Tác, 1977.

Régóta foglalkoztat a Répcevisről¹ és Vissről² elszármazott családok eredete, és esetleges rokonsága. Jelen beszámoló a kérdést a bácskai Vissy (Wischy, Vischy, Vissi), és a dél-dunántúli Visy (Vissi, Visi) családok vonatkozásában tárgyalja. Az utóbbi az ebergőczi (Sopron vm.), özvegy Vissi Mihálytól ered, aki 1716. május 24-én, a szomszédos Lózson feleségül vette Takács György hajadon leányát, Erzsébetet³. A leszármazás innen, mind a mai napig, töretlenül levezethető.

Kiindulási adatok

A bácskai Vissy családra vonatkozó első hiteles adatokat Vissi Teofil házassági és halotti, római katolikus egyházi anyakönyvi kivonatai nyújtották. Ezek szerint:

– 1801. február 8-án „Perillustris Dnus Theophilus Vissi notarius districtualis et virgo Magdalena filia Dni Joanis Vagner et Susanae V...⁴ Magyarkanizsán⁵ házasságot kötöttek, majd

– 1825. október 7-én „Perillustris Dnus Theophilus Vissi, R. Coron. Districtus Cis Tibiscani Senator, Augustanae Confessionis addictus, maritus Dnae Magdalena Wagner, annorum 56⁶ elhunyt, és Ó-Becsén⁷ a plébánia temetőjében sírba helyezték.

E két dokumentum leglényegesebb üzenete, hogy a bácskai Vissyk első, ott letelepedett tagja 1769 táján született, evangélikus vallású volt, és mindvégig a Tiszáninneni Koronakerület⁸ tisztségviselője: 1801-ben kerületi jegyző, és elhunyt előtt már tanácsos, tehát a szabad-kerület főhatóságának – legfőbb magisztrátusának – tagja.

¹ Helység Győr-Sopron megyében. Wys (1225), 1928-ban Káptalanvis (1773) és Nemesvis (1799) községeket Répcevis néven egyesítették. Wis (1211) személynév.

² Helység Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Vys (1220). Wis (1211) személynév.

³ VISY Zoltán: Pécs vonzása Visy Zoltán építész őstáblája tükrében. In: Tanulmányok Pécs történetéből 2-3. Pécs Tört. Alapítv. Szerk.: Vonyó József. Pécs 1996. 272.

⁴ Igen tekintélyes Vissi Teofil úr, kerületi jegyző és Magdaléna hajadon, Vagner János úr és V. Zsuzsanna leánya...

⁵ Magyarkanizsa (Ó Kanizsa) 1801-ben mezőváros a Tiszáninneni Koronakerületben. Jelenleg Kanjiza (Jugoszlávia)

⁶ Igen tekintélyes Vissi Teofil úr, a Tiszáninneni Koronakerület tanácsosa, ág.hítv.ev., házas Wagner Magdaléna úrasszonnyal, 56 éves...

⁷ Óbecse (Ó-Becse) 1825-ben mezőváros, a Tiszáninneni Koronakerület központja. Jelenleg Bečej (Jugoszlávia)

⁸ Tíz helységet – köztük három mezővárost – magában foglaló, 1751-1848 között a vármegyéktől független, különleges szabadalmakkal felruházott királyi koronabirtok. Lásd: IVÁNYI István: Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi helynévtára I-V. köt. Szabadka, 1906-1909. III. köt. 27,28.; Dr. BOROVSZKY Samu: Bács-Bodrog vármegye I., II. köt. Bp. 1909. /BOROVSKY 1909/, I.köt. 447,448.

A családi hagyomány Sopron városi eredetet és nemesi származást sugallt. Ismert volt ugyanis e körben a soproni Vischy Sámuelnek 1741-ben adományozott armális⁹, és e feltevést erősítette a Koronakerület privilegizált státusa, valamint családtagjaiknak (lásd a leszármazási táblán) ebben betöltött tisztsége, és „perillustris dominus” címe is.

Az egykori Vissi ház Ebergőcön (Győr-Sopron m.). Kubinszky Mihály felvétele.

A család a Koronakerület 1848. évi megszűnése után természetesen illeszkedett be Bács-Bodrog vármegye nemesi társadalmába, és annak tisztségviselői közé¹⁰. Teofil után a bácskai Vissyk már mind római katolikusok, és nevük ez utóbbi alakban rögződött.

Az eredet meghatározása

A továbbiakban indokolt volt a családi hagyomány által kijelölt Sopron városi nyom elindulni. Ebben elsősorban az Országos Levéltár mikrofilm-gyűjteménye, valamint Házi Jenő 1982-ben megjelent, hézagpótló, kétkötetes forráskiadványára¹¹ támaszkod-

⁹Vischy Sámuel soproni szenátor, nemesi levél, címer leírva, Pozsony, 1741. október 28. L.R. XXXIX. 348.

¹⁰Pl.: Vissy Károly kir.közjegyző Ó-Becsén 1892-ben a 37. Bács-Bodrog vármegye 300 legtöbb adót fizető bizottsági tagja között. In: Vm. közgy. jkv. 884.sz. Zombor, 1891. október 6.; Vissy Józsefet 1895-ben hódsági főszolgabíróvá választják. BOROVSZKY 1909. II. köt. 279.

¹¹HÁZI Jenő: Soproni polgárcsaládok, 1535-1848. Bp., 1982. I-II. köt., I.köt. 439-441.

hattam. Kiderült, hogy a család egyeneságú felmenőjének tartott Vischy Sámuelnek nincsenek azonosítható fiú utódai, és az 1769 táján született Vissi Teofil nem tett Sopronban polgáreskü. E negatív tapasztalatok után a soproni evangélikus egyház 1769. év körüli kereszteleési anyakönyvi bejegyzéseit néztem át, ami sikerre vezetett: – 1768. november 13-án Johann Gottlieb névre keresztelték Christoph Wischy, bürg. Fleischhacker¹² és Maria Theresia fiát.

A Sopron, Ógabona tér tér 14. sz. ház jelen állapotában. Kubinszky Mihály felvétele

Ezzel tulajdonképpen megoldódott az eredet kérdése, ugyanis Gottlieb Wischy magyarul Vissi Teofil, akinek vallása és születési időpontja egybevág halotti anyakönyvi kivonatának adataival, végül a Sopron városi származás a családi hagyománnyal. Ezután már csak a szülők beazonosítása volt hátra, ami Házi Jenő említett munkája és irányítószámai segítségével már könnyen volt elvégezhető.

Az atya az 1762. február 3-án polgáreskü tett János Kristóf mészáros és marhakereskedő (ir.sz.: 4815), aki 1763. május 10-én tartotta lakodalmát Holtzmann Mária Teréziával, Kern Tóbiás mészáros és soproni polgár (ir.sz.: 2374) özvegyével. 1784-ben Wischy János Kristóf tulajdonában volt a Rákóczi utca 41. sz. és 1766-1798 között az

¹² ... polgár, mészáros

Ógabona tér 14. sz. ház, amit halála után özvegye örökölt¹³. A soproni adózó polgárság 1784. évi vagyoni- és birtokviszonyait tartalmazó összeállítás¹⁴ szerint éves összes adója 71,46 (rhénusi) forint volt, alig kevesebb, mint a már említett, és ugyanezen családhoz tartozó Vischy Sámuel consiliarius 77,92 forint adója. A tételek részletezését mellőzve, csupán az összegek érzékelésére jegyzem meg, hogy az ugyanez évben eladott soproni házak átlagértéke 2.443 forintra rúgott. Ilyen anyagi háttérrel a Tiszáninneni Koronakerület szenátorává lett Vissi Teofil olyan szintű iskoláztatásban részesülhetett, ami megnyitotta előtte a társadalmi emelkedést jelentő köztisztviselői pályát. Visszatérve eredeti kérdésemhez, a Sopron városi és Sopron vármegyei Visik esetleges rokoni kapcsolatához, elsősorban azt kíséreltem meg felderíteni, hogy van-e valahol utalás arra, hogy a 17. század elején Sopronba költözött, és ott polgárjogot nyert Visik honnan jöttek? Erre utaló hiteles adatot eddig, sajnos nem találtam.

Összegzés

Egyértelműen megállapítható, hogy a bácskai Vissy család jelenleg ismert, első hiteles őse Wischy István polgárfiú, aki 1629. május 30-én jutott a soproni polgárjoghoz (ir.sz.: 4807), a Sopron vármegyéből Somogy és Baranya vármegyékbe elszármazott Visy családe pedig a már említett, 1716-ban Lózson újranősült ebergőczi özvegy Vissi Mihály. Kicsi a valószínűsége, hogy e kettő kapcsolatára valaha is fény derül.

A nemesség kérdése

Végül néhány szó a bácskai Vissy család nemességéről. Ez, mint láttuk, az eddigiekben nem volt igazolható, de nem is kizárt, sőt – megítélésem szerint – valószínűsíthető.

Ez utóbbi megállapítás alátámasztásához három kérdés tisztázása szükséges.

1. Éltek-e 1600 előtt – elsősorban Sopron környékén – Visi családbéli kétségtelen nemesek?
2. Mi lehetett az oka annak, ha ezek leszármazottai közül egyeseknek nemessége feledésbe ment?
3. Éltek-e olyan Visi családbeliek, akiknek nemessége ugyan igazolást nem nyert, de 1848 előtt a nemesi előjogokat részben, vagy egészben gyakorolták?

Az első kérdésre a válasz egyértelmű igen. Ennek igazolására példaként utalok Sopron és Vas vármegyék vonatkozásában Belitzky János¹⁵, Zala vármegye vonatkozásában dr. Holub József¹⁶ munkáira, továbbá I. (Nagy) Lajos király 1365. február 23-án kelt oklevelére¹⁷, amellyel a királyi hálókötőktől származó Visi Györgyöt és Miklóst megnevesíti és visi birtokukkal megadományozza. Itt jegyzem meg végül, hogy a 17. és 18. században is éltek – Sopron városán kívül – Visy családnévű kétségtelen nemesek, pl.

¹³ Dr. THIRRING Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941. 87, 119.

¹⁴ Dr. THIRRING Gusztáv: Sopron városa a 18. században. Népesedés- és gazdaságtörténeti tanulmány. Sopron, 1939. 250, 294.

¹⁵ BELITZKY János: Sopron vármegye története I. köt. Bp., 1938. 709-710, 760-761, 884.

¹⁶ Dr. HOLUB József: Zala megye története a középkorban I. köt. Pécs, 1929. 139, 140, 467, 469.

¹⁷ Házai okmánytár III. köt. Kiadják: NAGY Imre, PAUR Iván, RÓTH Károly és VÉGHÉLY Dezső. Győr, 1866. 146.sz. oklevél. 181, 182.

Zala vármegyében¹⁸. Sajnos mindezek rokoni kapcsolatai, mindezideig, teljesen tisztázatlanok.

A második kérdésre két válasz is adható. I. (Hunyadi) Mátyás király Kőszegen, 1483. január 20-án kelt oklevelével¹⁹ elkobozta, és Gersei Petőfi Györgynek és Jánosnak adományozta Visi Bálint birtokát, mert ő a király ellenségével, Rottenthaller kőszegi várnaggyal tartott.

Az anyagi háttérüktől így megfosztott Visik ettől kezdve eltűntek a közélet színpadáról. Egyesek közülük jobbágy-, sőt zsellérsorba süllyedtek és beolvadtak a Vis (jelenleg: Répcevis) helységből származó, eredetileg sem nemes Visik közé. Mások városokba – pl. a már vizsgált Sopronba, továbbá Győrbe²⁰ – telepedtek, polgárjogot nyertek, és korábbi nemességük ennek következtében mehetett feledésbe. Ezt joggal tételezhetjük fel a Sopronba telepedett Visik esetében is, ugyanis ott „*A nemes ember-től reverzálist kértek, hogy a polgári terheket viselni fogja ...*”²¹.

A harmadik kérdésre a Visik esetében már korábban válaszoltunk azzal, hogy a tiszai Koronakerület polgárait kivették a vármegye fennhatósága alól, és minden polgári, bűnügyi és gazdasági ügyben illetékes legfőbb magisztrátusuk (főhatóságuk) a pallosjoggal is felruházott úriszék volt²², tehát e tekintetben nemesi jogokat gyakoroltak. Bár e jogaik nem voltak teljes körűek, mégis olyan széleskörű úrbéri szabadalmakkal rendelkeztek, hogy polgáraik szinte – és 1848 után teljesen – beolvadtak a megyei nemességbe. Mindezek figyelembevételével a bácskai Vissyk nemességére vonatkozó, - több nemzedéken át élt – családi hagyomány érthetővé válik, bár hitelesen máig sem igazolható, de nem is cáfolható.

A bácskai Vissy család leszármazása

Házi Jenő hivatkozott forráskiadványa tartalmazza a soproni polgárjogot nyert Visik leszármazását, ezért a következőkben csak az azonosításhoz szükséges nevet (irányítószámot), a polgárrá válás évszámát közlöm.

Visi alias Wischy István (4807), 1629, fia:
János (4808), ?, fia:
István (4810), 1688, fia:
János Gottlieb (4814), 1733, fia:
János Kristóf (4815), 1762, fia:
Johann Gottlieb, a bácskai Vissi Teofil.

1. TEOFIL a Tizáninneneni Koronakerület tanácsosa (senator), szül. Sopron, 1768. november 13. ág. hitv.ev. † Ó-Becse, 1825. október 7. r.kat. bejegyzés = Magyarakanizsa, 1801. február 8. r.kat. bejegyzés WAGNER Magdaléna † 1825 után. Gyermekeik I. feleségétől: 1.1-től 1.4-ig.

¹⁸ ILLÉSY János: Az 1754-55. évi országos nemesi összeírás. Bp., 1902. Zala vm.

¹⁹ Sopron vármegye története. Oklevéltár. II.köt. 1412-1653. Szerk.: NAGY Imre. Sopron, 1891. 334. sz. oklevél. 545, 546.

²⁰ BAK Borbála: Győr szabad királyi város igazgatása 1743-1778./Tisztségviselők, alkalmazottak / Bp. 1980.51, 83, 86, 93, v., VI. tábl.

²¹ Dr. Házi Jenő: A soproni polgárjog megszerzésének története Sopronban, 1941. 272.

²² Lásd a 8.sz. jegyzetet.

- 1.1. KRISTÓF ügyvéd, a Tiszáninneni Koronakerület tanácsosa (senator), szül. 1802 körül, r.kat. = I. Ó-Becse, 1827. február 20. CSOKICS Éva, gör.kel. † 1830-1837 között. = II. Zombor, 1837. május 11. VUITS Anna özvegy, sz. 1807 körül. Gyermekük: 1.11. – 1.13.
- 1.11. MIKSA²³ szül. Ó-Becse, 1828. február 21. † 1854. május 5.
- 1.12. ANTÓNIA szül. Ó-Becse, 1829. október 16. † Ó-Becse, 1829. október 18.
- 1.13. ALBERTINA Beatrix szül. Ó-Becse, 1830. szeptember 22. = POPOVITS Vazul, gör.kel. orgy. képviselő, † Ó-Becse 1900.²⁴
- 1.2. KÁROLY a Tiszáninneni Koronakerület adószedője (perceptor districtualis) szül. Palánka (Bács-Bodrog vm.), 1813. március 6. † Ó-Becse, 1863. december 13. = Német-Palánka (Bács-Bodrog vm.), 1839. október 28. PRAMBERGER 1846-1855 közötti névváltoztatással SZEDRESSY Jozefa szül. 1820 körül, † Ó-Becse, 1903. november 5.
Gyermekük: 1.21.-től, 1.28-ig.
- 1.21. ETELKA szül. Ó-Becse, 1840. október 6. † 1896. augusztus 3. = 1859. május 23. TRIPOLSZKY Béla szül. 1832. május 27. † 1910. november 4.
- 1.22. MÁRIA szül. Német-Palánka, 1842. április 19. † Ó-Becse, 1843. július 28.
- 1.23. GYULA szül. Ó-Becse, 1844. április 5. † Ó-Becse 1846. október 1.
- 1.24. MÁRIA szül. Ó-Becse, 1846. július 9. † Ó-Becse 1848. december 1.
- 1.25. KÁROLY kir. közjegyző Óbecsén, szül. Pest, 1848. december 7. † Óbecse, 1920. június 5. = Szabadka, 1875. március 12. SZÉP Irén szül. 1857. október 22. † Becej (Jugoszlávia), 1939.
- 1.26. ILONA (Ilka) szül. 1851. június 10. † Ó-Becse, 1871. február 7. = POPOVITS Arzén gör.kel.
- 1.27. JÓZSEF főszolgabíró Hódság (Bács-Bodrog vm.), szül. Ó-Becse, 1855. február 7. † Hódság, 1898. szeptember 18. (eltetve Ó-Becsén) = Budapest, 1880. február 25. Bajsai VOJNITS Vilma, szül. Bajsza (Bács-Bodrog vm.), 1856. június 3. † Budapest, 1907. augusztus 16.
Gyermekük: 1.271-től, 1.277-ig.
- 1.271. IZIDÓRA szül. Zombor, 1881. március 24. † Zombor 1881. május 15.
- 1.272. IRÉN szül. Zombor, 1882. május 24. † Budapest, 1963. március 4. = Hódság, 1905. november 14. Pirosi SZLÁVI Kornél dr. kir.közjegyző Mohácson. szül. Szabadka, 1879. október 25. † Mohács, 1948. június 19.
- 1.273. KÁROLY szül. Zombor, 1883. november 16. † Budapest, 1899. január. 6. (eltetve Ó-Becsén). A bácskai Vissy család utolsó férfitagja!
- 1.274. VILMA szül. Hódság, 1885. február 5. † Budapest, 1973. augusztus 11. = Újvidék (Bács-Bodrog vm.), 1916. július 13. Elvált 1916-ban, Pirosi SZLÁVI Béla dr. ügyvéd, szül. Német-Palánka, 1885. október 3. † Budapest, 1963. szeptember 5.

²³ Joggyakornok, 1849-ben huszár főhadnagy, Világosnál fogságba esik, 1850-ben besorozzák a 11. gyalogezredhez. (lásd: BONA Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. III. köt. Bp., 1999. 476.)

²⁴ Földbirtokos, 1848-ban honvéd hadnagy. Feltehetően azonos a Lippán (Arad vm.), 1827-ben született Papfy Vazul főhadnaggal, aki a világi fegyverletélig a VII. (feldunai) hadtest kötelékében harcolt. (lásd: BONA Gábor: Hadnagyk és főhadnagyk az 1848/49. évi szabadságharcban. II. köt. Bp., 1998. 633, 707.)

- 1.275. MÁRIA szül. Hódság, 1887. február 24. † Baja (Bács-Kiskun m.) 1979. július 21. = Hódság, 1907. február 19. KÉSMÁRKY alias Literáti József dr. vm.-i árvaszéki elnökh. szül. Hercegszántó (Bács-Bodrog vm.), 1876. augusztus 2. † Baja, 1929. július 10.
- 1.276. OLGA szül. Hódság, 1890. március 11. † Budapest, 1946. december 24. = Újvidék, 1912. június 11. BÁNLAKY Géza okl. építész, a Szt. Gellért gyógyfürdő és szálloda vezérigazgatója Budapesten. szül. Törökbecse (Torontál vm.), 1879. november 8. † Budapest, 1956. november 1.
- 1.277. IZIDÓRA szül. Hódság, 1892. május 20. † Budapest, 1951. október 29. = Újvidék, 1913. április 29. (egyh. május 4.), Érsekújvári SZOKOLAY Andor okl. mérnök, ármentesítő társulati igazgató-főmérnök. szül. Tokaj (Zemplén vm.), 1882. július 20. † Cibakháza (Jász-Nagykún-Szolnok vm.), 1928. december 22.
- 1.28. MÁRIA szül. Ó-Becse, 1858. április 1. † Bács (Bács-Bodrog vm.) 1914. = Ó-Becse, 1876. augusztus 28. KARAKASSEVITS Simon, gör. kel. szül. 1839. vagy 1841. április 1. † Budapest, 1888. február 1.
- 1.3. TERÉZIA = HAILL Miklós
- 1.4. ANTÓNIA szül. 1811 körül, = Ó-Becse, 1841. május 20. UJHÁZI Menyhért Zentáról (Bács-Bodrog vm.), szül. 1801 körül.

Megjegyzés

1.28. MÁRIA és KARAKASSEVITS Simon leányát, Jozefint HANNIG György vette nőül. E házasságból született KÁROLY dr. orvos, aki vezetéknevét belügyminiszteri engedéllyel, nagyanyja után, VISSY-re változtatta. Gyermekei: Jozefin, Mária és Károly.

CSISZÁR ATTILA

„Az alföldre lakni menőkről”
Sopron megyei telepések
a Bánságban

A néptörténettel foglalkozó munkákban szinte közhelyszámba megy az a kijelentés, amely szerint a török kiűzését követően a Dél-Alföld benépesítésében németek és más nemzetiségi csoportok mellett szinte az egész magyar nyelvterület részt vett.¹ Annak ellenére, hogy a beköltözések az első világháborúig folytak, a magyar – főleg magánbirtokosi – telepítések története igen hézagosan ismert. A belső migrációs mozgás egyre szűkülő, de nem megálló folyamatáról részletekbe menően alig rendelkezünk konkrét adatokkal.² Sopron vármegyéből ez idáig csupán a megyei kisbirtokos

¹ *Kósa László–Filep Antal*: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1983. 64. p.; *Kósa László*: Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920). Bp., 1990. 159. p.

² *Kósa* i.m., 159. p.; *Vörös Károly*: A magyarországi társadalom 1790–1848. In: *Mérei Gyula* (főszerk.): Magyarország története 1790–1848. V/1. kötet Bp., 1980. 480. p.

nemességnek az 1778. évi bántási tisztújításban vállalt szerepe volt ismeretes³, ám az országnak e gyéren lakott területére irányuló nagyobb arányú népmozgásról nem volt tudomásunk. A közelmúltban azonban az osli plébánia levéltárából, néhai Jáky (Joachim) Ferenc plébános (1845–1885) jegyzetei közül egy közel öt főlíó oldal terjedelmű kézirat bukkan elő „*az alföldre lakni menőkrol*”.⁴ E forrás szerint 1835 és 1847 között egyedül Osliból 129 lélek indult útnak. Az elköltözöttek három Temes megyei faluban telepedtek le, közülük szülőföldjükre hatan tértek vissza.

A Maros – Tisza – Duna és az erdélyi hegyek gerince által határolt Bánságnak az 1718-ig tartó török hódoltság következményeként kontinuus magyar lakossága nem maradt. Az egykor sűrűn lakott tájat a természet vette uralma alá: „Virágzó népes falvai eltűntek, csak egy-egy düledező rom jelölte helyöket. Az elpusztult falvak határában messze terjedő praediumok heverték paragon, hasznaveetlenül. A Tisza mindkét partján az egész vidék az enyészet siralmas képe volt. A lakatlan táj egy mocsárrá változék. Búzhödő rétek közt, a meddig a szem ellátott, csak rengeteg nádasok, szárnyas vadtól nyüzsgő sás, harasztos kietlen pusztaságok terültek el. Védgátak nélkül messze földre kényelmesen előzönlött az árvíz s az őszi és tavaszi esőzések alkalmával tengerré változott. A poshadt mocsárvízben fejlődött temérdek rovarok, a ragályos kigözlögések, a hirtelen légváltozások egészségtelen lakhelyyé tevék Dél-Magyarországot. A végtelen rónaságon vajmi kevés nyoma volt az emberi mívelésnek és szorgalomnak. Szántóvas nem hasogatta, zöldelő kertek és lombos, virágos gyümölcsösök nem élénkíték, fehérló falvak s kiemelkedő tornyok nem tarkázták e tájakat. Roppant tavakkal, sűrű erdőségekkel, lakatlan vadonokkal elborított komor, félelmes tartomány volt az egész vidék.”⁵

A külön osztrák igazgatás alá vont területen (Temeswarer Provinz) a merkantilista gazdaságpolitikát folytató bécsi udvar az adózó népesség számának gyors növelését külföldi, főként német lakosság betelepítésével érte el. Az első telepes rajok Mercy Claudius Florimund tábornok kormányzósága idején (1717–1734) a Német-Római Birodalom felső-rajnai kerületéből érkeztek a Bánságba. A magyarok beköltözését a császári adminisztráció minden eszközzel akadályozta.⁶ A császári koronatarományt Mária Terézia a magyar rendek követelésére 1778-ban visszacsatolta Magyarországhoz. A visszaállított három vármegye (Temes, Torontál és Krassó) tisztikarának felállításához azonban hiányzott az a birtokos „nemesosztály”, amelyből a megyei igazgatás a maga tisztviselőit toborozta. A tisztújítás a nyugati vármegyék nemességének körében élénk visszhangra talált: „Akkor Vörös Antal concommisarius által azon ifjú és meglett embereknek, kik magokat a Banatus vármegyei hivatalokra jelentették, iratott, hogy pro l^a may Temes Várott megjelenjenek. Oda is érkezünk és azon esztendőben

³ Farádi Vörös Ignác visszaemlékezései az 1778–1822. évekről. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta és kiadja *Madzar Imre*, Bp., 1924.

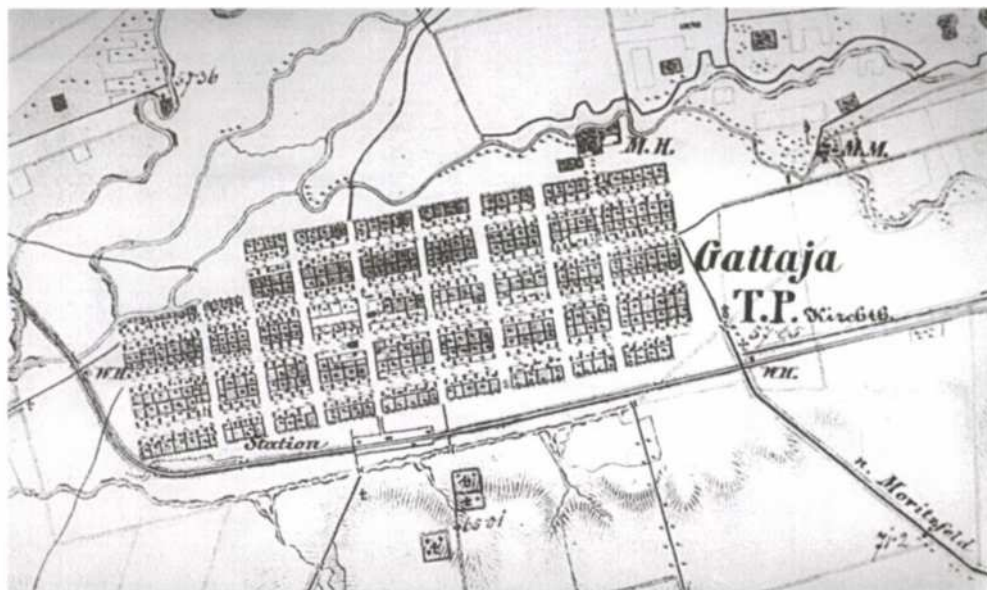
⁴ *Jáky Ferenc*. Jegyzetek az osli plébániát illetőleg 1845–1885. (Kézirat az osli plébánia levéltárában, külön jelzet nélkül.) A forrás közvetve utal arra, hogy nemcsak Osliból, hanem a szomszédos Veszékényből és Szárföldről is indultak telepések a Bánságba.

⁵ *Szentkláray Jenő*. A délmagyarországi németek. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország II. kötete*. Bp., 1891. 544. p.

⁶ *Paládi-Kovács Attila*. Az anyagi kultúra alakulása néhány dél-alföldi (bántási) magyar faluban. In: *Népi Kultúra–Népi Társadalom VII.* (1973), 291. p.

28^a Junii először Temes, augustus elein Torontál, ősszel Krassó vármegyei magistratusokat ki nevezte és installalta.⁷

Az 1831–1832. évi kolerajárvány a Bánságban is több ezer áldozatot szedett, amelyet a falvakban megsokasodó üres telkek száma is jelzett. A megcsappant népesség pótlására V. Ferdinánd uralkodása alatt, 1835-től újra induló telepítések sorába tarthatott az osliak kiköltözése Temes megyébe.

Gattája a második katonai felmérés idején (1864–1866).
(Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtára: Section No. 68., Colonne XLIII.)

1835-ben *Lepotyába*⁸, a következő esztendőben *Homorba*⁹, 1847-ben pedig Gattájára indultak kisebb-nagyobb csoportjaik. A három falu közül Klopodia 1839-ben Beniczky Miklós és Nyéky Albert tulajdona, Omor kamarai birtok volt, a legtöbb osli telepest befogadó Gattáját pedig a Gorové család bírta.¹⁰ A Gorovék 1823 körül már hoztak birtokukra magyar családokat a Kiskunságból, Külső-Szolnokból, valamint Békésszentandrásról és Kétegyházaról¹¹, arról azonban, hogy Sopron megyei csoportok milyen telepítési akció keretében kerülhettek a temesközi falvakba, további kutatások nélkül biztosat nem tudunk.

⁷ *Madzsari* i.m. 132–133. p.

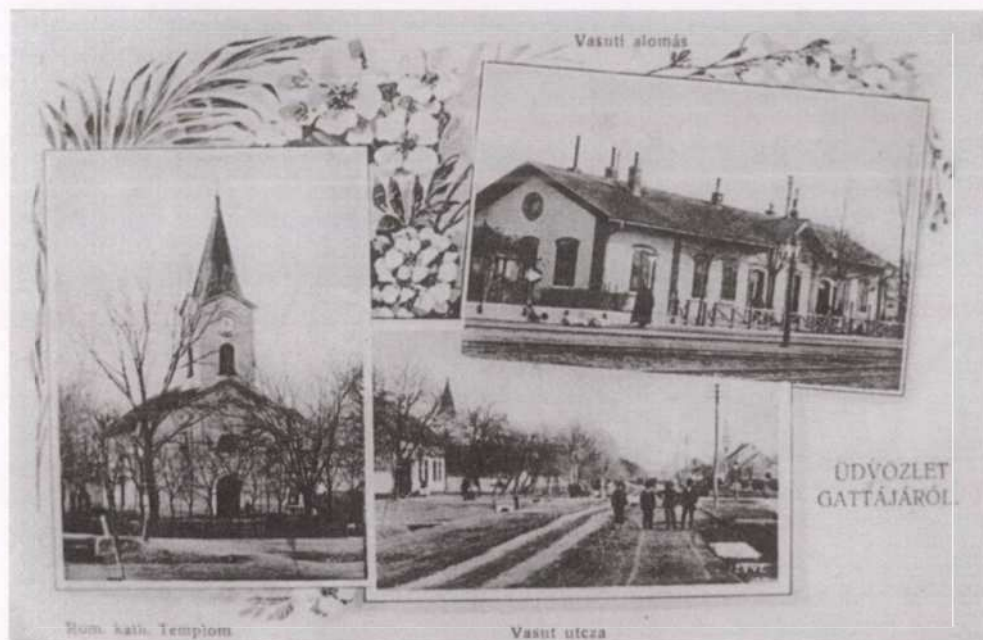
⁸ Feltehetőleg azonos a Klopodia, vagy Klopothia nevű, Dentától délkeletre eső faluval.

⁹ A Berzava folyó mellett fekvő Omor nevének torzított alakja.

¹⁰ *Fényes Elek*: Magyar országnak 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben I–IV. Pest, 1839.

¹¹ *Bodor Antal*: Délmagyarország telepítések története és hatása a mai közállapotokra. Bp., 1914. 25. p.

Paládi-Kovács Attila az 1960-as években jórészt temesközi településeken vizsgálta a népi kultúra migrációt túlélő elemeit. Az erőteljes kulturális kiegyenlítődés ellenére, a bánsági magyarok műveltségében számos egészen távolra mutató elemet sikerült ki-mutatnia, amelyek vallanak a közösségnek a telepítést megelőző műveltségi állapotá-ról, származási helyéről, s többek között dunántúli kapcsolatokat is sejtetnek.¹²

„Üdvözet Gattájáról”, 1910-es évek.
(Képes levelezőlap Bognár Béla gyűjteményéből, Sopron)

Nyitott kérdés, hogy az egyelőre ismeretlen méretű Sopron megyei vándormozgalmak mennyiben színezték a bánsági falvak amúgy is tarka néprajzi képét. Az osli plébánia levéltárában külön jelzet nélkül található forrást a korabeli helyesírásnak megfelelően, betűhíven közlöm: „1835^{ben} igen fölbredett az Osliakban a kivándorlási vágy és kívánczoktak Temes megyébe Lepotyába.

1835^k évi október 16^{án} indultak

1. Pámer István egész családdal, azaz	12 lélek	vitt	500 f
2. Német Jozsef.....	5 "	vitt	900 f
3. Kóbor Péter.....	7 "	vitt	900 f
4. Borsody Pál (Miska Pál)	8 "	vitt	1200 f
5. Német János (igazán Szabó János)	8 "	vitt	1050 f
Összesen:	40 lélek	vitt	4550 f

¹² Paládi-Kovács i.m. 319. p.

Ezek közül Német József Lepotyán nem sokára meghalt, s így az amagy is akaratlanul lement asszony, illetőleg özvegy visszatért három gyermekével együtt. Lánykája Erzsike utközben meghalt s jött két fiával Jánossal és Palival. Az özvegy neve Borsody Éva, kit mivel valami őse Beziből szakadt ide, csak Bezinének szoktunk nevezni. 1841^{ben} érkezett meg Osliba sok évi bolyongás és nyomoruságos élet után.

Öreg Kiss György jegyzeteiből irtam ki a fönti kimutatást, mert a 4 szám alatti Borsody Pál 1836^k évi február 3^{án} ment el, amint alább láthatni.

1836^k évi feburár 3^{án} indultak Homorba.

1. Német György (igazán Szabó Gy) ...	5 lélek	vitt	300 f
2. Pajer József	5 "	"	400 f
3. Mohácsi Márton	5 "	"	500 f
4. Mészáros György	6 "	"	600 f
5. Homoky György (igazán Horvát) ...	5 "	"	1000 f
6. a föntebbi Borsody – Miska – Pál	8 "	"	1200 f

1847 március 12^{én} indultak Gattajára

1. Borsody György összesen	4 lélek
2. Magyar Ferenc	3 "
3. Borsody Andor csizmadia	6 "
4. Borsody István	9 "
5. Német Andor (gulics)	5 "
6. Horvát Ádám	7 "
7. Kardos Miklós	5 "
8. Német Ádám	8 "
9. Csapó Péter és felesége .	<u>2 "</u>
	49

Ezek Gattajára érkeztek 1847^k évi március 29^{én}. Első levelök érkezett ápril 24^{én}.

1847^k évi május 8^{án} indultak Gattajára.

1. Mészáros Andor kisbíró és neje s 5 fia összesen	7 lélek
2. Varga Mihály, neje s két lánya	4 "
3. Horvát István, neje és Kapuy Imre	<u>3 "</u>
	14

Visszajövők

1848 ^k évi ápril. 9 ^{én} az 1847 2 ^k számu	Varga Mihály
az 1847 első menők 6 szám	Horvát Ádám
jött okt. 19 ^{én} 1847 2 ^k menő 3 szám	Horvát István

Visszajött Veszvénybe az onnét elment Kőmives Ferenczné, de sőt Szárföldről ment le s mint itteni születésű asszony, ide szállott Borsody – Ádám – Pálhoz az ő lányával együtt, kit Potty öreg anyjáról Potty Erzsének neveznek.

Visszajött Horvát Ádámmal a vele elment Horvát Anna hajadon. Veszvényben elvette feleségül Borsody István s utóbb itt vevén házhelyet, Osliban megtelepedett.

Az én látogatásom Gattáján

Már 10^{ik} éve volt, hogy hiveim kiköltöztek s ámbár gyakori levelezést folytattam velök s legkivált papjokkal tisztelendő Pater Ezechiel Koválcsik Ord. S. Francisci, Salvatoriánus áldozással s ottani localis capellanussal, de vágytam látni is őket s leindultam Temesbe 1856^{ik} évi szept. 29^{én}.

Szegedig vasút vitt, de a pálya ott végződván Temesvárra bérkocsis vitt, onnét szkuljai oláh vitt Gattájára, ahol is okt. 2^{én} estve 8 órára érkeztem s ott időztem 3 egész napig. Homoron – Dettára menvén – meglátogattam Homoki Györgyét kik 1836^{ik} febr. 3^{án} lementek.

Már sokat nem találtam életben, mert ott a mocsáros lég miatt meglepi az embereket a láz s úgy megsanyargatja, hogy időnek előtte meghalnak. Magam is elhoztam magammal e láznak magvát s nem is hagy el amig élek.

Okt. 6^{án} eljöttünk, hozott jó Szücs István az én egykori jó kis diákomnak Borsody Panniczának férje, eljövén az asszony is velünk.

Okt. 12^{én} érkeztem meg Osliba szerencsésen, miért is hála legyen a jó Istennek.

Látogatók Gattájából

1858^{ik} évi május közepén átjött Veszkenyből Orbán György az ő nénjéhez Kiss Jánosnéhoz mint Gattájai látogató, ki 1847^{ben} költözött oda. Elvitte magával Kiss Jánosnak és Orbán Erzsének lányát Ágneszt 16 éves hajadont, hogy Gattáján nőül vetesse fogadott fiával Keczőli Mártonnal. Össze is keltek 1860^{ban} s utóbb látogatóba is eljöttek.

1857^{ik} évi július 11 megelőzte a főnebbi látogató Orbán Györgyöt tiszt. Pater Ezeziel jóbarátom a Gattájai helyi segédlelkész, anyaegyháza Moritzföld levén. Itt volt 5 napig és mondá, hogy nem tud eléggé csodálkozni azon, hogy innen költöztek le hiveim a nyomorult vidékre és szegénységbe.

1861^{ik} évi március 30 fölött látogatóba Csapó Péter. 1868^{ik} évi ápril. 6^{án} elindultak Gattájáról Csapó Péterné született Tamásy Éva és Borsody Andrásné a csizmadiáné. Az oslii születésű, ez meg kislelűdi. Csapó Péterné meglátogatta farádi nénjét is. 1875 január 2^{én} megérkeztek Gattájáról Szücs Istvánné az én egykori jó kis diákom Borsody Anna akit még nem egészen kilencz éves korában vittek el Gattájára, és vele Kiss Ágnes, a fön említett Keczőli Mártonnak neje. Itt voltak január 14^{én} a rokonoknál és nálam is. 1877 március 31^{én} érkezett Gattájáról Csapó Péternek fia Pál s megismerkedett Horvát Pál lányával Ágotával. Eljött minden kellő irománnyal aug. 20^{án} ismét és másnap esküdtek meg házossággal Csapó Pál és Horvát Ágota itten az oslii szentegyházban s 24^{én} indultak Gattájára.

1880 okt. 15 jöttek látogatóba Csapó Pálné (Horvát Ágota) és Keczőli Rozália kis lányka s itt voltak 1881^{ik} évi január közepéig. Rozália lányka Kiss Jánosnéénél az öreg anyjánál tartózkodott. 1884. február 5^{én} érkezett Gattájai látogató Tóth Mihály, kiérdemelt ottani harangozó, sántító ember és kimerítő hírt tudott mondani az ottaniakról. Element vissza ama gattájai asszonnyal, akivel jött. Az asszony Orbán Jánosné Veszkenyből szakadt le Gattájára. Azt írja Tóth Mihály febr. 25^{én} értek haza."

Jáky Ferenc kéziratához utóda, Hegedűs Gáspár plébános a következő megjegyzést fűzte: „A zónarendszer megkönnyítvén az utazást, most már nem újság az ide-oda

utazás – 1890-óta. – Horváth Pál menyecske leánya 1891-ben a missióra egy ottani születésű embert is hozott magával.”

Miután Sopron vármegye már a 18. század végén az ország legsűrűbben lakott megyéi közé tartozott, a 19. század első felében Osliból és környékéről Temes megyébe irányuló migráció aligha volt elszigetelt jelenség. Az osli plébánián előkerült kézirat arra figyelmeztet, hogy levéltárainkban, plébániai vagy családi irattárakban még lap panghatnak olyan források, amelyek a 18. századtól az első világháborúig kisebb-nagyobb megszakításokkal zajló, alig ismert népmozgásokra vethetnek némi fényt. Az Alföldre költözött csoport – mint láttuk – a távolság ellenére a 19. század végéig biztosan kapcsolatot tartott az anyatelepüléssel. Ez a kapcsolat később, vélhetően az első világháború idején megszakadt. A másfél évszázaddal ezelőtti kiköltözésnek a helyi hagyományban nincs nyoma.

PÁJER IMRE | A rábaközi lovas nemzetőrség

E kis tanulmány élén címként „Rábaközi lovas nemzetőrség” áll, pedig 1848. június 19-én a Sopron-Moson megyei lovas nemzetőrség élére nevezett ki őrnagyot a nádor. Sőt az alakulat „Soprony és Mosony megye lovas őrsereg osztály pecsétje” feliratú bélyegzőt használt.¹ „Rábaközi lovas nemzetőrseregünk”-nek nevezte az egységet Sopron megye bizottmánya, amikor a Rőjtők és Kőszeg közt vívott ütközeteket jegyzőkönyvében megörökítette.² S úgy hiszem, ez az elnevezés, mint alább látni fogjuk – a lovas osztály erős rábaközi kötődése miatt – nem volt alaptalan.

A nemzetőrség szervezése

Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. április 21-i körlevelében a nemzeti őrsereg haladéktalan összeírásáról rendelkezett. Másnap viszont már kiegészítette utasítását: *„Miniszterelnök ur április 22-ül 70. sz. a rendeli: hogy a nemzet őrségi összeírás alkalmával az illető egyének arra figyelmeztessenek miszerint az országnak nemzeti huszár őrseregére is szüksége leend, s hogy magukat abba önkényesen besorozhatják.”*³

Ennek ellenére a Rábaközi Alsó-járás 1216 összeírt nemzetőre közül mindössze egy, a dőri Közép Chapó András jelentkezett lovas szolgálatra.⁴

Miközben a fenti összeírás készült, az 1848. április 23-i miniszterelnöki felhívásra jelentkezett május 4-én nemzetőri szolgálatra Kovács Zsigmond nyugalmazott százados: *„... polgári szent kötelességemnek tartom az ujjon fel állítandó nemzeti Őrse-*

¹ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL), H 92. 1848/49-es Minisztérium Országos Nemzetőrségi Haditanács, közösen kezelt általános iratok (továbbiakban: ONÖHt Ált.). 2678.

² Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: Slt), IV.B.102/2. Sopron Vármegye bizottmányának iratai (továbbiakban Svm.biz.) 1848.okt. 13. 13.2678.sz.

³ Győr-Moson Sopron Megye Győri Levéltára, Moson Vármegye Levéltára, IV. B. 601/a. Moson Vármegye bizottmányának jegyzőkönyvei (továbbiakban: Moson Vm. biz.): 1848. máj. 8. 39.sz.

⁴ Slt. IV. B. 104/a. Sopron Vármegye Újoncsozói Bizottságának iratai: Összeírása a megyei nemzetőr őrseregnek

regbe bé lépni és ...ha a Ttes Győr Megyében (:ide való születés levén:) akkora lovas testület alakuland, akkor itt, ez nem teljesülvén akkor T. Sopron Megyében (:mind a kettőben Tábla Biró levén:) kívánnék alkalmaztatni ... Szükségesnek látom ezennel azt is meg érinteni, hogy az 5ik számú magyar lovas Ezredben az 1820ik év január 22étől egész 1844 szeptember 30ig, s így összesen 24 évekig 8 holnap és 8 napig, közembertül századosig szolgáltam és ez időközben 1836tól 1839ig nevezetessen elsőbb grof Woyna utobb Glaeser tábornok uraknál Segéd lenni is szerencsém volt.⁵ 1848. június 19-én kelt őrnagyi kinevezése a Sopron-Moson megyei lovas nemzetőrség élére.⁶

Moson megyében a nemzetőri összeírás során a lovasok számát tekintve jelesebb eredmény született, mint a Rábaközi Alsó-járásban. Azonban ez a szám sem volt több egy fél századnál. összesen 57 ajánlkozván, miután e helységek egymáshoz meglehetősen közelségre vannak, terveztetik, hogy ezek fél századot képezzenek, amelly magának 1 kapitányt, 1 fő s alhadnagyot 6 tizedest 1 őrmestert, s 3 trombitást választson.⁷

Kovács Zsigmond őrnagy természetesen nem egy fél század, hanem egy osztály parancsnoka kívánt lenni, s ezért sürgette a megyéket, további lovas szolgálatot vállalók toborzására. Moson megye: „Elnök első alispán úr megemlítvén, miként a lovas nemzetőröknek a megyében igen csekély lévén. Őrnagy úrnak előtte nyilvánított kívánsága következtében a megyebelieket maguk a lovas őrseregbe soroztatására kívánta serkenteni.”⁸ Sopron megye: „Végre fő és szburaknak meghagyatik hogy a lovas nemzetőrök újabb összeírását Kovács őrnagy urnak minél előbb átadni ne késsenek.”⁹

Július 9-én kezdődött meg a nemzetőri őrnagyok mellé segédtsztek kinevezése. Kovács őrnagy 20-án kérte Hutflösz Jánosnak, a Moson megyei őrsereg tagjának kinevezését. A 25 éves, négy nyelvet beszélő, tanult és művelet ifjúról azt írta: „... nemcsak meglehetősen lóismerő, de több évek által gyakorlott jó és bátor lovagló egyén.”¹⁰ Kinevezését – hadnagyi ranggal – 1848. augusztus 6-án közölte a Közlöny. Hutflösz már ezt megelőzően felmentését kérte, édesapja beteges állapotára hivatkozva.¹¹ Ezt követően Kovács Zsigmond őrnagy augusztus 7-én Konkoly Ignác kinevezését kérte, megjegyezve, hogy augusztus 1-től már maga mellé választotta Konkoly „... ki két évig a Württemberg Király nevét viselő 6ik sz. lovas Ezredben, s utóbbi 4 évig a Magyar Nemcs Testőrségnél mint hadnagy... a katonai szolgálatot, ugy nem különben a lovaglást eléggé, a ló esmertségben pedig az igénylőbb tudományt magának megszerezte.”¹² Segédtsztté, hagynagyi ranggal, 1848. augusztus 24-én nevezték ki.¹³

⁵ MOL, ONöHt Ált. 379.

⁶ Közlöny, 1848. jún. 22.

⁷ Moson Vm. biz. 1848. jún. 7. 304. sz.

⁸ Uo. 1848. júl. 4. 469. sz.

⁹ Slt. SVM. biz. 1848. aug. 21. 2398.sz.

¹⁰ MOL ONöHt Ált. 1946

¹¹ Uo. 2633.

¹² Uo.

¹³ Bona Gábor: Az 1848-49-es honvédsereg Sopron vármegyéből származó tisztjei. S.Sz. 1998/4. 310.

A lovas osztály szervezésében augusztus elején fordulatot hozott az a tény, hogy megjelent egy rendelet, amely a nemzetőri őrnagyok állományi lakásáról intézkedett.¹⁴ Kovács őrnagy „lakási középpontnak” a rábaközi Csornát, Szilsárkányt vagy Jobaházát kérte.¹⁵ A hely kiválasztásával megbízott szolgabírók (Döry Ádám és Kiss Lajos) Jobaházán találtak alkalmas lakást.¹⁶ (Megjegyzem, október második felében már a segédtsztek részére járó tiszti lakot is Jobaházán választották ki.¹⁷) Mivel ezt követően az őrnagy a Rábaközben lakott, a szervezés itt vált leghatékonyabbá. Ebben segítette Kovács Zsigmondot az is, hogy a Rábaköz jeles lótartó, lótenyésztő vidéknek számított.

A szervezés eredményeként a Sopron megyei bizottmány augusztus 21-i üléséhez fordult Kovács őrnagy „... a lovas nemzetőrségi osztálynak a Bogyoszlói gyepen zászló alá leendő felesketésére kitűzött f.e. aug 23ki határnapot közölvén a megyei teremben levő banderiális zászlók egyikét kiadatni, s egyszersmind ezen ünnepélyen egy kiküldöttséget kér kineveztetni. Mely tudósítás folytában a megyei banderiális zászlók egyike ideiglenes használat végett Kovács Zsigmond urnak kiadatik egyszersmind ezen esketési ünnepélyre Fiáth János, Roth József, Hannibal Kristóf, Szemerey Sándor, Döry Ádám szbiró uraknak kiküldetnek.”¹⁸

Az eskütételtől távol maradtak a soproni nemzetőrök, pedig ők alkották volna az osztály nyolcadik szakaszát. Kovács őrnagy a városi tanáccsal kívánta felelősségre vonatni őket.¹⁹ A nemzetőrök távolmaradásukat azzal magyarázták, „... minthogy nagyobb részént foglalkozásaik után látandók a város kebelében nem voltak...”²⁰

A lovas nemzetőrség kimozdítása

Csány László kormánybiztos szeptember 19-én Nagyvázsonyból keltezett levelében elrendelte a Sopron megyei nemzetőrség kimozdítását. A megyei bizottmány a felszólítás hatására úgy döntött, hogy az összes megyebeli nemzetőrnek táborba kell szállnia. Meghatározta a kiindulási időpontokat. A lovasságét október első napjára tűzte ki.²¹ A nemzetőröknek szóló kiáltványban a megyei bizottmány erről így szólt: „A nemzetőrségi lovasságnak összevonulása Bogyoszlóra bizottmányilag September 21-ére határozva lévén – azon csapat onnét October 1-ső napján fog Fehérvár felé indulni.”²²

Mohl József kapuvári lovas nemzetőr utólagosan készült feljegyzésében a Bogyoszlón töltött napokról is írt: „... Kapuvárról bevonultunk, mint lovas nemzetőrök, a bogyoszlói gyöptérségre gyakorlatokat tartani és a beosztás végett, hogy mindenki tudhassa hovatarozását. Tamásiban volt a szállásunk néhány napig; a Farád községből bevonultakhoz lettünk beosztva. Farádról kerültek ki a tisztek, mert a köz-

¹⁴ Közlöny, 1848. júl. 28.

¹⁵ Slt. SVM. biz. 1848. aug. 7. 1986. sz.

¹⁶ Slt. IV. B. 151. Sopron vármegye cs.kir. biztosának jegyzőkönyve (továbbiakban: CSkb, jkv.). 1849. márc. 6. 572.sz.

¹⁷ Slt. SVM. biz. 1848. okt.24. 2760.sz.

¹⁸ Slt. SVM. biz. 1848. aug. 21. 2443.sz.

¹⁹ Ifj. Sarkady Sándor: A Soproni Nemzetőrség 1848-ban. Várhely, 1998/1. 100.

²⁰ Uo.

²¹ Slt. SVM. biz. 1848. szept. 20. 2584. sz.

²² Slt. IV.A.1.b. Sopron Vármegye Közgyűlésének iratai (továbbiakban: Kgy.ir.), 2584/848. kgy. számhoz

ségbeliek választották tisztjeiket. Hadnagyunk Szilvász László, káplár Kovács Mihály és Hannibál N.²³

Kovács őrnagynak az Országos Nemzetőr Haditanácshoz írt, október 16-án kelt beszámolója szerint a lovas nemzetőrök összevonása a meghirdetett 21-e helyett, négy nappal később sikerült: „September hó 25kén Bogyoszlóra és annak tájékára lovas osztáloommal, lovaglás és fegyvergyakorlás végett öszve huzódtam...”²⁴ Mekkora alakulat is gyűlt össze a bogyoszlói réten? Moszlovác Károlytól, Győr és Komárom megye lovas nemzetőr őrnagyától tudjuk, hogy szeptember végére Moson vármegyében a lovas nemzetőrök száma 57-ről 102-re növekedett. Az őrnagy a mosoniakat a saját parancsnoksága alá kívánta rendelni. Érvei szerint „... ti. a Sopron megyei parancsnokság (mihez Mosony megye is csatolva vagon) magából Sopron megyéből is annyi egyénnel van ellátva, miképp a Mosony megyeieket egészen nélkülözheti.”²⁵ Egyébként a Moson megyei lovas nemzetőrök nem jelentek meg Bogyoszlón szeptember 25-én, mivel megyei bizottmányuk a kimozdítási parancsot nem hajtotta végre.²⁶ Egy, a Hadtörténeti Levéltárban fennmaradt datálatlan kimutatás a Sopron megyei lovas nemzetőrség létszámát 289 főre teszi.²⁷ Végül a pontos létszámot, s egyben a felszerelést is Kovács Zsigmond őrnagy jelentése adja meg: „Lovas nemzet őreim Kardal és Pisz tollal, ugy töltéssel ellátva, Nyereg szerszámmal pedig nem leg jobban felszerelve vagnak, az egész Osztály állomány pedig 365 Emberből, és 384 lóbol áll.”²⁸

Amíg a lovasok gyakorlatoztak, Sopron megye gyalog nemzetőrei elérték Zala megyét. Niczky Sándor kormánybiztos tervezte a lovas nemzetőrség egy századának utánuk küldését.²⁹ Ez az elképzelést szeptember 29-e, a pákozdi csata után Jellaëia nem hagyta megvalósítani, ugyanis Győr felé húzódott, s így abból az irányból fenyegette Sopron megyét. A megyei bizottmány október 4-i döntése szerint: „Fő és alszbiró uraknak szoros felelet terhe alatt meghagyatott: hogy járásaikbeli népségnek fegyveres fogható minden egyéneit haladék nélkül bár minemü védeszközökkel fel fegyverezve, a Rába vonal oltalmára – különösen az ellenségnek az alább nevezett pontoknál leendő visszatartóztatására kirendeljék. – jelesül időt nem vesztve a Landzjai utvonalt tegyék járhatatlan állapotba, s e végre Kónytól Árpásig a hidakat szedessék fel ... Az Árpási hidat szinte felszedetvén, a palluk – távollabb faluba viendők, Marczaltónél a közlekedést a hidnak felszedése mellett csak a szükség beáltával kellek gátolni. Ezen pontok oltalmára Kováts őrnagy ur nemzetőri két századdal rendeltetett ki.”³⁰ A tervezett intézkedés végrehajtására nem került sor, mivel másnap hírt kapott a megye, hogy „... az ellenséges horvát tábor Győr városát megszállva, onét Ötvénynek Moson és M.Óvár vidékére vonul.”³¹

²³ Mohl Adolf: Lövő története. Győr, 1930. 209.

²⁴ MOL ONöHI Ált. 6069. Kovács Zsigmond 1848. okt. 16-i jelentése

²⁵ Hermann Róbert: Győr város és megye hadtörténete 1848-49-ben. Győr, 1998. 138.

²⁶ Moson Vm. biz. 1848. szept. 26. 1039. sz.

²⁷ Hadtörténeti Levéltár, Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc iratai. VII. 203. 2-508.

²⁸ MOL ONöHI Ált. 6069. Kovács Zsigmond 1848. okt. 16-i jelentése

²⁹ Hermann Róbert: Niczky Sándor kormánybiztos jelentései 1848. szeptember 24. – november 17. In.: Házi Jenő emlékkönyv (szerk.: Dominkovits P. – Turbuly É.). Sopron, 1993. 353.

³⁰ Slt. SVm. biz. 1848. okt. 4. 2661. sz.

³¹ Slt. SVm. biz. 1848. okt. 5. 2663. sz.

Ebben az új helyzetben Sopron megyét most már Moson megye irányából érhetette horvát támadás, amire Niczky Sándor kormánybiztos számított is: „*Ha Jellaèiæ tábora alulról megtámadtatni céloztatik, könnyen megtörténhetik, hogy serege egy része megyénk felé vonuland.*”³² Fontossá vált tehát a két megyét elválasztó Hanság átkelőhelyeinek védelme. Így írt erről Kovács Zsigmond: „... *october hó 5kén a midőn az Ellenség Mosony Megyében bétört, Bősárkányban, a megyei határ szélre, és annak fedezésére osztáloommal, és a körül levő helységek népével, kik is dárdákkal és más öldöklő eszközökkel ellátva, kiállittatánk.*”³³

Október 9-én már világossá vált, hogy a Jellaèiæ táborából hazaküldött horvátok Todoroviæ vezetésével nem Bősárkánynál, hanem a Pomogyot Eszterházával (ma Fertőd része) összekötő töltésen igyekeznek Horvátországba menekülni.³⁴ 10-én a horvátok már Fertőszentmiklóson és Szerdahelyen voltak, s többek között a lovas nemzetőrség is megindult ellenük. Kovács őrnagy szavaival: „... *osztáloommal kísérve a nép tömeget Bősárkányból ugyan e hó 10kén uti rendelet szerint Fertő Szmiklósra vonulni akarván, de minthogy az ellenség már ott tanyázott, Baboton éjszakára bé szállásoltam, és e hó 11kén regveli 3 óraker pedig onnéd elindulva az ellenséget, kik szinte a Sz Miklósi Táborokbul kiindulván folytonossan követém, mintegy déli 11 oraker Rőjtök nevezetű helységnél ... elértem.*”³⁵

A lovas osztály népfelkelőkkel, önkéntesekkel és gyalogos nemzetőrökkel kiegészülve is csak 1800 főt ért el. Az alakulat a népfelkelők nyomására megtámadta a horvátokat. Mintegy három órán át tartott a harc, majd amikor az ellenség ágyút visszahozta, visszavonulni voltak kénytelenek. Az osztály Fertőszentmiklóson éjszakázott, ahol erősítést kapott. Nyolc század gyalogost (fel honvéd), három század nemzetőrt és három század huszárt, valamint négy ágyút. Másnap, 12-én Salamonfánál utolérték a horvátokat, s a csata megkezdődött. A túlerő a magyarokat visszaszorította.³⁶

A lovas nemzetőrök 13-án délben érkeztek Kőszegre, ahol az üldözés befejeződött, mivel Todoroviæ hadai átlépték az osztrák határt, s Ausztrián keresztül folytatták útjukat Horvátországba.

Az ütközetek után Kovács Zsigmond őrnagy számba vette a lovas nemzetőrség veszteségeit: „... *osztáloombol Szeles Kapitán Ur és más két őrvitézek lábai ágyu golyó áltol contusiot (zúzódást) kapván, továbbá Jugovics Samu őr vitéz lova szinte ágyu golyó áltol szügyben találva agyon lövetett, Nem különben Török Antal és Kovács János őrvitézek lovai lábön megsebesültek.*”³⁷

Az Országos Honvédelmi Bizottmány október 16-án 1200 nemzetőr készenlétbe helyezését rendelte el Sopron megyének, hogy azok szükség esetén Móga altábornagy hadseregének tartalékául szolgáljanak.³⁸ A kijelölt nemzetőrök, és a lovas nemzetőrök fölött Niczky Sándor kormánybiztos Köpcsényben szemlét tartott, s az utóbbiakat a

³² Hermann R.: Niczky ... 353.

³³ MOL ONöHt Ált. 6069. Kovács Zsigmond 1848. okt. 16-i jelentése

³⁴ Soproni Múzeum, Ht. 787. Niczky Sándor kormánybiztos hirdetménye

³⁵ MOL ONöHt Ált. 6069. Kovács Zsigmond 1848. okt. 16-i jelentése

³⁶ Uo.

³⁷ Uo.

³⁸ Slt. SvM. biz. 1848. okt. 18. 2717. sz.

szemle után ideiglenes szabadsággal hazaengedte³⁹. A hazatértek nem sokáig pihenhetek, mert pár nap múlva sor került újbóli kimozdításukra.

A lovas nemzetőrök Pandorfra vonultak, s ott több napot töltöttek. Az egyik rábá-
közi lovas nemzetőr lova eltűnt, s a megyei bizottmány az alábbiak szerint kára megtérítéséről döntött: „*Roth József helyettes főbíró úr jelentése folytán Vásárosfalui lakos Tompa János lovas nemzetőr azon értelmű folyamodására, miszerint a Pahrendorfi táborozás alkalmával éjjel – láрма támadván, - megijedt s tökéletesen felszerelt lova elszökött, úgy hogy azt többé soha felnem lelhetne, kéri tehát lova becsárának 70 pftnak úgy a rajtalevőknek becsárát 8 ft 54 x p.f. kegyes megtérítését. – Miután folyamodónak lova a megye részéről történt haza szolgálatában veszett el, annak – a meghiteztetett becslők szerint 78 ft 54. x p.f. menő kára megyei pénztárból kifizettetni határozatott.*”⁴⁰

Az osz­tály további tevékenységét Mohl József kapuvári lovas nemzetőr visszaemlékezése örököltette meg: „... , míg végre Brucknak Bécs alá (értünk). Ottan már azután rendes csatarendbe lettünk beosztva, fél üteg ágyú földözetnek voltunk rendölve ... hegyoldalból rakétákat és különféle folyókat röpitettek felénk, de egyrésze messze előttünk robbant szét, fejünk fölött röpittek sipítva a golyók; némelyek közöttünk csaptak le, de mindig nem tettek kárt, puha szántóföldbe furódtak a golyók és ember vagy lóban nem történt semmi kár. Míg ellenben a mi tüzéreink egy dragonyos szakaszt jól megkuszáltak. Estefelé megszűntek a lövöldözések és visszamentünk ismét Bruckig; de itten nem volt maradás, az egész hadtest Pozsonyig vonult vissza. Itten kivonultunk, arcvonalba állottunk és Kossuth Lajos előttünk ellovagolt és beszédet tartott, meg is dicsért bennünket, hogy megálltuk helyünket.”⁴¹

E hadjáratban a lovas nemzetőrök is szenvedtek veszteségeket. Három vicai őrvitéz elfogását és megkeresését adja tudtunkra a Sopron megyei cs.kir. biztos jegyzőkönyve: „*Kir. Biztos Urnak febr 20-ol 417. sz. alatti rendelete által Viczai helységből származó, Vulkapordánynál elfogott lovas nemzetőrök rokonaik folyamodására tudtul adatik, hogy Princzes Pál és Simon Péter haza bocsájtatni rendeltetvén, már eddig uton vannak – Horváth János pedig a Mihály Negyherczeg nevü gyalog ezredbe bésoroztatván, f. febr. hó 13-án Bécsből Prágába küldve.*”⁴²

A viselt táborozásról Kovács Zsigmond november 18-án számolt be a megyei bizottmánynak. Egyben kérte, hogy „... a lovas nemzetőrségnél alkalmazott megyei tisztviselők a megyei hivatalok elfoglalása iránti végzés alol feloldozassanak.”⁴³ Indokul hozta fel a részint Lukinich Mihály kormánybiztos által elrendelt, „...a parancsnoksága alatti lovasság részéről Kapuváron tellyesítendő szolgálat, – részint Csányi kor Biztos Ur által seregéből mintegy 60 embernek önkénytesül kimozdítása kívántatik.”⁴⁴ Kérését nem méltányolták: „*Jelentő Őrnagy Ur Döry Ádám Főbíró Ur által oda utasittatik, hogy a' lovas nemzetőrség, további fegyveres szolgálata esetére a' megyei*

³⁹ Slt. SVM. biz. 1848. okt. 19. 2722. sz.

⁴⁰ Slt. SVM. biz. 1848. dec. 4. 3041. sz.

⁴¹ Mohl A. im. 210.

⁴² Cskb. jkv. 1849. febr. 28. 455. sz.

⁴³ Slt. SVM. biz. 1848. nov. 18. 2946. sz.

⁴⁴ Uo.

hivatalokba vissza szállítottak helyébe önkebeléből választandó új tisztokról gondoskodják – egyéb nehézségeire nézve Lukinich Mihály tellyhatalmu korm Biztos Urhoz utasítván.⁴⁵ Lukács őrnagy az utóbbit megfogadva Lukinichhoz fordult. A kormánybiztos intézkedése a november végén tartott bizottmányi ülés elé került: „Elnök első alispán ur előterjeszté Lukinich Mihály k. biztos urnak hozzá intézett s folyó évi. nov. 27-én kelt levelét, - mellyben őt arról értesíti hogy a megyei lovas nemzetőségre továbbra is szüksége levén, a honvédelmi bizottmány utolagos jóváhagyása reményében a nemzetőri szolgálat alól felmentett megyei tisztviselőket, a lovas nemzetőri szolgálatban továbbra is megmaradni rendelte...⁴⁶

December 16-án Sopronba bevonultak a császári csapatok, s utasításukra a nemzetőséget a megyei bizottmány a szolgálat alól feloldotta.⁴⁷

Befejezésül két különös sorsú rábaközi lovas köznemzetőr életének egy-egy mozzanatát elevenítem fel azzal a szándékkal, hogy bemutassam a nagy történeti folyamatok közben a „kisemberrel” mi minden történhet.

A pordányi születésű, 25 éves Gábor János szilsárkányi kovácslegény, lovas nemzetőr, három társával együtt Kapuvárott teljesített szolgálatot 1848. november 21-én. Falujukba haza érve egyenest az első kocsmába mentek, mulattak. A továbbiakról álljon itt Gábor János két nappal később felvett szabad vallomása: „... egy darabig együtt mulatván, miután többi pajtásomat is haza menésre intettem, én és Szabó Ferencz társom ki mentünk, s lovainkra fel ültünk s úgy vártuk a másik két társunkatis. Midőn ezeket egy darabig hiába vártuk volna, s nem jöttek, akkor lovastól együtt a Vendégszobába be mentünk, - mere engem a Kellner azonnal meg támadván azt mondá, hogy mersz te ide bejönni ilyen szaladó katona létedre... a midőn haza akartam menni, több az udvaron lévő sertés hajtók s gyermekek engem dobáltak s lovamat ijesztették, amire én meg boszankodván a midőn a kapun ki nyargaltam kardommal setétségben látzó sokaság közé legyéntettem ... azonban a kard fordulván kezemben olly szerencsétlen vágást tettem, hogy a mind hallom a kortsmában szolgálatban lévő Kóbor Mátyás nevű gyermeknek képét vágtam meg.⁴⁸

A garázdát fél év vasban eltöltendő, heti két napi böjttel súlyosbított közmunkára és a költségek megtérítésére ítélték, de már 1849. januárjában, a közben bekövetkezett császári megszállás alatt.⁴⁹ (A vármegye tisztviselői természetesen a hatalomváltás ellenére vitték tovább a folyó ügyeket.) Gábor János a kapuvári megyei fogházba került, ahonnan júniusban, a csornai csatát követően, amikor a Rábaközben már nem tartózkodtak magyar reguláris erők Vajna Gábor szabadcsapat kapitány szabadította ki.⁵⁰ További sorsát nem ismerjük.

A csornai Szücs Márton lovas nemzetőr családos ember volt. Amikor a császáriak 1848 decemberében elfoglalták a települést, itthon maradt. Sorsáról szóljon felesége kérvénye: „Közellebb múlt Junius 12-én amidőn a Cs. Kir. Katonáság Győré vonulni

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Slt. SVM. biz. 1848. nov. 27 után. 3005. sz.

⁴⁷ Slt. SVM. biz. 1848. dec. 20. 3096. sz.

⁴⁸ Slt. IV.B.105. Sopron vármegye törvényszékének iratai. 1849. jan. 24. 54. sz. Gábor János szabad vallomása

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Uo. 1849. júl. 9. 289.

*szándéklott és Csornán szün napot tartott, minek előtte köz hirré tetetett volna, hogy kiki a nála lévő fegyvereket, a katonaságnak kézbesitse. Férjem Csornai Szücs Mártonnak, mint Lovas Nemzetőrnek pisztolát a házuknál bé szállalt katonaság a Pajtába meg látván a T. Ez. Katonai Parancsnokságnak bé vádoltatott, kiis azonnal Zár alá tetetvén, a 13ik Juniusi csata alkalmával Csornáru el vitetett; és az óta folyvást Zár alatt tartatik.*⁵¹

Szinte hihetetlen a történet azon része, hogy Csorna mezőváros birtoklásáért Kmety György ezredes csapataival vívott harc alatt, 1849. június 13-én a császári erőknek menekülés közben még arra is volt gondjuk, hogy az előző nap letartoztatott foglyukat magukkal vigyék!

Összességében megállapíthatjuk, hogy a „rábaközi lovas nemzetőrség”, mint Sopron megye legmozgékonyabb nemzetőr alakulata megállta a helyét, tagjai az ütközetek során harci tapasztalatokat szereztek, s az őrvitézek egy része a megye elfoglalása után a honvédseregben folytatta a harcot.

KÖZLEMÉNY

A Soproni Szemle korábbi évfolyamairól

Értesítjük tisztelt Olvasóinkat, hogy a Soproni Szemle új és régebbi évfolyamainak egyes számai (1955-től) a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) megvásárolhatók.

KÖZLEMÉNY

Helyreigazítás

A Soproni Szemle 2000/2. számában a 118. oldalon a soproni „Postapalota” egyik tervezőjének neve helyesen: Somló Emil.

Ugyancsak a Soproni Szemle 2000/2. számában a 205. oldalon Mócsényi Mihály: Eszterháza fehéren-feketén c. kötetének megjelenési évszáma helyesen: 1998. Több olvasó kérésére itt kell megjegyezni, hogy a kötetben a kiadóra nincsen utalás.

⁵¹ Uo. 546. sz.

SOPRONI ARCOK

KUBINSZKY MIHÁLY

Medgyesy (Schwartz) Antal, a soproni arcképfestő (1897–1978)

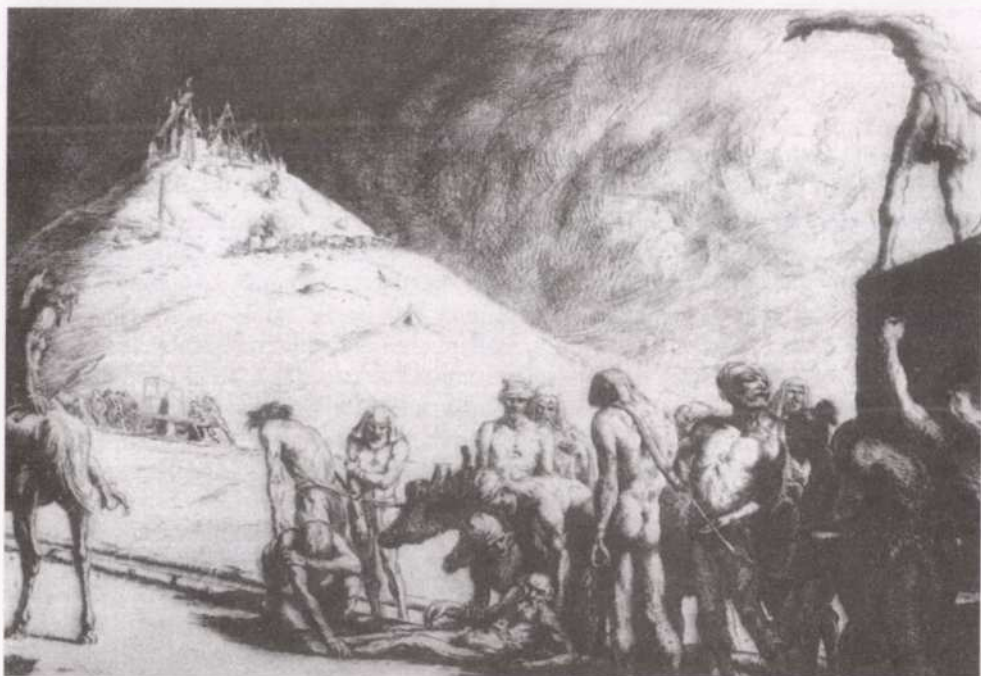
Nyolcvanadik születésnapja alkalmából Berez Dezső megemlékezett Medgyesy (Schwartz) Antalról a Soproni Szemlében¹. Úgy hiszem, hogy festőművészeti munkásságának, kivált portréinak nagy száma és értéke, sajátos stílusa, a művész hihetetlenül változatos élete és ehhez fűződő személyes kapcsolatai egy kissé részletesebb ismertetést érdemelnek. Medgyesy Antalt személyesen ismertem, családjá szüleimmel közeli kapcsolatban állt, ifjúkoromban rólam is készített arcképet. Amikor 1965-ben Medgyesy Antal még hazalátogatott Sopronba ugyancsak találkoztam vele. Családi kapcsolatok révén magam is jártam Brazíliában, ahol életművének utolsó szakaszában dolgozott, ott lévő képeinek is egy részét láttam. Ő akkor már nem élt. Emlékezéseim és az összegyűjtött adatok elemzése nem tudja pótolni a kívánatos művészettörténeti elemzést. Erre nem is érzem magam hivatottnak. Egy ilyen gazdag életművet hátrahagyó festőművész életművének áttekintése egyébként is sok és színes illusztrációt igényelne, amikre mód itt nincs. Mégis vállalkozom Medgyesy Antal életművének bemutatására, mert nem szeretném, ha az említett személyes emlékeim veszendőbe menének. A Sao Paulo-i magyar bencés gimnázium és kolostor nagyméretű Szent Benedek képének láttán határoztam el, hogy ennek a hányatott sorsú magyar művésznek, a világot bejárt soproni alkotónak az életéről kell szólnom, hogy az utókor is értékelhesse, városunk szülötte miképpen fejtette ki művészi képességeit szerte a világban. Az adatokat a művész hagyatékából leánya bocsájtotta rendelkezésemre. Köszönet érte. A dédapa, Schwartz Miklós (1782–1836), Csehországnak a Szászor-szággal határos legészakibb csücskéből, Nixdorfból (ma Mikulašovice) telepedett át kereskedőnek Sopronba. A családban nemzedékeken át a legidősebb fiút Miklós névre keresztelték, a név bizonyára az ősi lakhelyre utal. A Sopronba költözés és a letelepedés időpontját nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy polgárjogot Sopronban 1807-ben kapott. Feleségül vette a Spiess család egyik leányát. A következő nemzedékhez tartozó nagyapa, Schwartz Miklós (1831–1916), jogot végzett és soproni ügyvéd lett. 1902-ben megyesi előnévvel nemességet kapott. Hét fia közül ugyancsak ügyvéddé lett megyesi Schwartz Miklós (1864–1913). Ő volt művészünk édesatyja.

A kiterjedt családnak sok jeles tagja közül említsük meg a soproni jezsuita kollégium történetének íróját, dr. megyesi Schwartz Róbertet.² Tanár, iskolaigazgató is volt a művész unokatestvérei és nagybátyjai sorában.

¹ Berez Dezső: Medgyesy S. Antal festőművész 80 éves. SSz. XXXI. (1977) 349.o.

² dr. Robert Schwartz von Megyes: Die Geschichte des Kollegs der Gesellschaft Jesu in der königlichen Freistadt Sopron (Ödenburg) 1636-1773. Diözesandruckerei Veszprém 1935.

Medgyesy Schwartz Antal öt testvér sorában a második volt: bátyja, Miklós huszártiszt lett (ezredesként élte meg a második világháborút és az orosz hadifogságot), egyik húga Kamenszky Árpád polgármester, másik húga Cora János banktisztviselő felesége lett, míg legfiatalabb testvéröccse, László, ugyancsak jogot végzett és a megye szolgálatában dolgozott, majd ügyvédi gyakorlatot folytatott.

A piramisépítők. Rézkarc a Bibliai jelenetek sorából, 1924.

A család a Templom utcában lakott, az apa megyesi Schwartz Miklós építtette át 1908-ban a bécsújhelyi Georg W. Mayer építésszel a Templom utca 8. számú házat. Mivel a történelmi városrész ma műemléknek minősülő együttese akkor kevesebbet nyomott a latban mint a látványos városiasodást jelképező tekintélyes beépítés, három szintes magasságával ez a lakóépület ma a belváros rendjét kissé megbontani látszik, de a család egykori tekintélyét még mindig reprezentálja. Néhány évvel korábban (1905) a család Schármár János építész tervei szerint nyaralót is épített a Csongor útról nyíló gesztenyésbe, melynek tövébe később a Lőver körút kanyarja került, a lépcső mellett. Az egykori gesztenyés ma sok telekre osztott. Antal 8 éves kora a nyarakat a lőverben tölthette.

A gesztenyével határos volt az egykori Muhr-lőver, amelynek helyén ma a fedett uszoda áll. Itt lakott 7 gyermekével Muhr Ottmár huszártiszt, aki már a világháború első évében Limanovánál hősi halált halt. Nemsokára a megyesi Schwartz család két idősebb fia is hadba vonult, Miklós a szombathelyi 11. huszárokkal; Antal, miután

1915-ben leérettségizett, önkéntesként a soproni 9. huszárezreddel. Röviddel azután, hogy a frontra került, az 1916. évi mozgalmas hadműveletek során sebesülten orosz hadifogságba esett.

A hadifogság számára különösen viszontagságos volt, mert a cári birodalom egyik legtávolibb táborába került, Vlagyivosztk közelébe.

ifj. gróf Andrassy Gyula. Budapest, 1929.

Megtanult oroszul. Kísérlete, hogy Kína felé szökjön, nem sikerült. De segítségére sietett a már gyermekkor óta ébredező rajztehetsége. A táborban bajtársairól, a tábor orosz tisztjeiről és hozzátartozóikról készített arcképeket. Ezért megengedték neki, hogy a szükséges anyagok beszerzésére szabadon mozogjon. Így tudott összegyűjteni mindent, ami neki és három bajtársának hamis papírok kiállításához szükséges volt. Ezek segítségével – kihasználva a forradalom révén csökkent ellenőrzést is – sikerült Szentpétervárig eljutnia, és 1919-ben az immár független Finnországot elérnie. Lerongyolódva és legyengülve a svéd Vöröskereszt révén 1919 decemberben szerencsésen hazaérkezett Sopronba. Nagy kár, hogy ennek a viszontagságos útnak a történetét később sem írta le, csak családjának emlékezetében élnek erről elbeszélései.

A 23 éves Schwartz Antal immár beiratkozott a Képzőművészeti Főiskolára Budapesten. A pályaválasztás nem volt kétséges, hiszen már gimnazista korában, mielőtt hadra kelt volna, a tanulásnál is több időt fordított rajzi képességeinek kibontakoztatására. Tehetségét Seemann Kálmán, a soproni reáliskola rajztanára fedezte fel és feleségével, Vörös Erzsébettel, aki szintén festőművész volt, nemcsak buzdították, de

különórákon tanították is a lelkes fiatait. Apja, akit, tudjuk, már 16 éves korában elvesztett, eredetileg mezőgazdasági életpályát képzelt el fiának, de méltányolta rajzi képességeit is, amelyek alig illettek a tanárok, ügyvédek és katonák családi hagyományába. A Főiskolán kiváló tanárai voltak, köztük Balló Ede, Olgyay Viktor és Rudnay Gyula. Nyaranta részt vett a jászapáti művésztelep munkájában.

A chernelházi Chernel-kastély, 1931. A festmény a Soproni Levéltár tulajdona.

A főiskola elvégzése után 1925-ben Budapesten műtermet nyitott. A következő három évben sok jeles portrét készített. Már ebben az időben festett arcképeivel meghatározta azt a stílust, amelyhez élete végéig hű maradt: egy enyhén fokozott kolorizálás révén a historizáló portréktól elváló és azoknak modern jelleget kölcsönző realizmust. Portréit hihetetlen életerős, tökéletes hasonlatosság jellemzi. Mintegy kifejezői annak a közmondásnak, hogy az arc a lélek tükré. Gyorsan dolgozott, volt portréja, amit a modell „két ülése” alatt elkészített. Ez is utalhat arra, hogy az alany lényeges arcvonásait gyorsan felfogta és híven tudta visszaadni. A tökéletes hasonlatosság és az életerős kifejezés a művészi értéken felül elnyerte a megbízók tetszését. Ezzel lehet magyarázni a fiatal Schwartz Antalnak az előkelő társadalomban és a polgári középosztályban szerzett sok megbízását. Leginkább édesanyjáról (született Bauer Anna) ekkor festett képe – később még többet is fog róla készíteni – fejezi ki ezt a művészi elkötelezettséget és lélekábrázolást. A kép egyben a művész lelkületét is visszatükrözi, az édesanya

iránti tiszteletet és szeretetet.³ Még a főiskolán ismerkedett meg Mocsáry Margittal, akit 1928-ban feleségül vett. Mocsáry Margit ugyancsak tehetséges festőművésznek indult, de a családi élet anyai és háziasszonyi teendőinek tökéletes ellátása érdekében a festői pálya gyakorlatáról lemondott. A házasságból 1929-ben született Margit (Imrédy Jánosné), 1931-ben Vera (Günterné).

Három spanyol leány. Rosale, Maria és Julia. Zaragoza, 1933.

A házasságkötést követően Schwartz Antal feladta a budapesti műtermet és Sopronba költözött. Ennek oka a szülővároshoz való kötődés mellett nyilván az is lehetett, hogy megrendelői nagyobb részét úgysem pesti műtermében, hanem otthonukban festették magukat. Ezen kívül Sopronban és környékén is több megrendelésre számíthatott. Az elsők között volt Sopron vármegye megbízása a megyei kastélyok, kúriák és az építészeti értékes főszolgabírói lakok festésére a megyei levéltár részére. Ez az épületsorozat merően eltér az eddig ismertetett portrék műfajától. Feltűnő, hogy a soproni régi megyeházán látható képek naturalizmusa, hangulata hogyan tükrözi a festés évszakát és a napszakokat is: vannak napos és vannak árnyékos képek, egyeseknél a kép

³ 1925–1928 között budapesti műtermében illetve ez időben a megrendelők lakásán készített portrék, a családi archívum szerint, a teljesség igénye nélküli felsorolásban: Gróf Teleki Sándor (álló kép lovaglóruhában); Glattfelder Gyula csanádi püspök; Prinz Ottmárné (ülő kép); dr. Szili Tamás (ülő kép díszmagyarban); George Bruck (ülő kép); gróf Cziráky József (ülő kép) és gróf Cziráky Józsefné - Andrássy Ilona (álló kép); gróf Apponyi Albert; Odescalchi Klára hercegnő; Odescalchi Margit hercegnő (arckép); gróf Hadik-Barkóczy András (ülőkép); Ercole Durini di Monza grófné; Drasche-Lázár Alfréd (ülőkép díszmagyarban és nejeről arckép); dr. Ángyán Béláné (ülőkép); Lamprecht Ferenc (térkép egyenruhában); dr. Keszits Károly (ülőkép); Temesváry Jankó hegedűművész; Reimann Ernő (gyermekkép) és Mocsáry Margit (térkép).

Simon Elemér Sopronvármegye és Sopron város főispánja, 1935.

hangulatát meghatározó kék égen gomolyfelhők bontakoznak ki és vannak épületek havas téli időben. A sorozat képei túlmutatnak az egyszerű realizmuson, a portrékhoz hasonlóan kifejezik az architektúra nemességét, hiteles ábrázolással eleget tesznek a megbízás dokumentatív igényének.⁴ Az elkövetkező, külföldi utazásokkal és ösztöndíjakkal megszakított évekből több jeles portréja ismeretes.

özv. megyesi Schwartz Miklósné, a művész édesanyja, 1935.

A politikai élet színpadán állók közül Simon Elemér főispán állóképen kívül Horthy Miklós kormányzót is megfestette. A Magyar Tudományos Akadémia 1930-ban megvásárolja Szent Antal csodája című képét, egy évvel később a veszprémi székesegyház részére a jubileumi év alkalmából Szent Imre képet fest. Ezekben az években néhány hangulatos tájképet fest Sopron környékéről. Ugyancsak jelesek ekkor készített kivált

⁴ A Sopron vármegye megbízásából 1930 körül festett épületképekből az egykori megyeháza mai Levéltári termeiben a következő képek maradtak fenn: Kastélyok és kúriák: Beled (Barthodeiszky); Bük (Szapáry); Chernelháza (Chernel); Damonya (Simon); Damonya (Úrményi); Felsőág (Hohenlohe); Fertőrákos (Győri püspökség); Gyülevíz (Esterházy); Horpács (Széchenyi); Kapuvár (vár); Kisfalud (Ajkay); Nagygeresd (Karcsay); Nagygeresd (Mesterházy); Nagylózs (Solymosi); Röjtök (Verseghi Nagy); Szilsárkány (Badicz). Főszolgabírói épületek: Csepreg; Csorna; Kapuvár; Sopron. Sajnálatosképpen az épület-képeknek mintegy a fele 1945-ben elveszett.

bibliai tárgyú rézkarcai, kivált bibliai tárgyú egyiptomi ábrázolásokkal.⁵ 1931-ben Párizsba utazik, ahol néhány portrét fest. Itt szerzett ismeretségek révén 1932-ben Spanyolországba kerül, Madridban és Zaragoza-ban dolgozik. Főként a diplomáciai testület tagjai a megrendelői. Ezek között van Sir Claude Russel angol nagykövet is, aki nemsokára a portugáliai tartózkodását teszi lehetővé.

Mocsáry Margit, a művész felesége. Sopron, 1942.

Madridban 1933 tavaszán önálló kiállítást rendez a Sociedade Amigos da Arte termében. A madridi Modern Művészetek Múzeuma megvásárolja két rézkarcát. 1934-ben Lisszabonba kerül, ide családjá is követheti. Estorilban telepszik le néhány évre. A portugál nyelv elsajátítása a háború után előnyösnek fog bizonyulni a braziliai letelepedéshez. Lisszabonban 1935-ben nagyszabású önálló kiállítást rendez a Belas Artes de Lisboa kiállítótermében, ezen 40 portrét mutat be, köztük egy önarcképet, ezenkívül

⁵ A jelesebb, a családi feljegyzésben szereplő és általam ismert képek között vannak a következők: Mesterházy Ernő és családja, Beck József ügyvéd és felesége, Szebeny Arturné, a Patzenhofer család egyes tagjai, Kubinszky Jenőné.

12 történeti képet és 6 tájképet.⁶ Ez természetesen további megbízásokat eredményez. 1937-ben családja hazatér Sopronba, ő Londonba megy másfél évre. Itt is főként előkelő embereket fest, és 1939 tavaszán a Greatorex Galleryban rendezett nagyszerű kiállításon mutatja be portréit. Ezt a tárlatot a számkivetésben élő spanyol királyné nyitotta meg.

Kyra Romanova, Louis Ferdinand herceg felesége. London, 1937.

⁶ A kiállított képek között meggyőző erejűek és különös szépségűek a következők:

1. Genre képek. Három spanyol leány: Rosale, Maria, Julia. Zaragoza 1933; Gitana Rosale, Zaragoza, 1933; Maria Crespo., Zaragoza, 1933; Chixito de a Audiencia (torreáador), Madrid 1933;

2. Arcképek. Mme Jorge Carmona Santos (a portugál kormányfő leánya), Monte Estoril, 1935; Condessa de Sabugosa e Murca, Lisszabon, 1935; Pierson-Dixon és felesége, két külön arckép, Madrid 1933; Dr. Révész André madridi újság szerkesztő, Madrid, 1933; Dona Isabel de Aranzana de Orense, Lisszabon, 1935; Mlle Jeanne Rollet, Monte Estoril, 1935; Mlle Joly Sotto-Maior, Lisszabon, 1935.

3. Családi arcképek: Leányairól, Margitról és Veráról készült két arckép: Estoril, 1935.

4. Ez időszaktól ismerek Sopronban egy a portugál tengerparton halászcsonakot ábrázoló tájkép-festményt és több tájképet a soproni erdőkből.

A sajtó kritikáiban megyesi Schwartz Antalt a legsikeresebb magyar arcképfestők sorába emelte.⁷ A második világháború azonban már előrevetette árnyékát, a festőművész ez elől hazatért Sopronba. A család a Flandorffer utcában lakott, a mai Táncsics utca és Wesselényi utca sarkán álló épület első emeletén. Itt is rendezett be a művész magának egy szobát műteremnek.

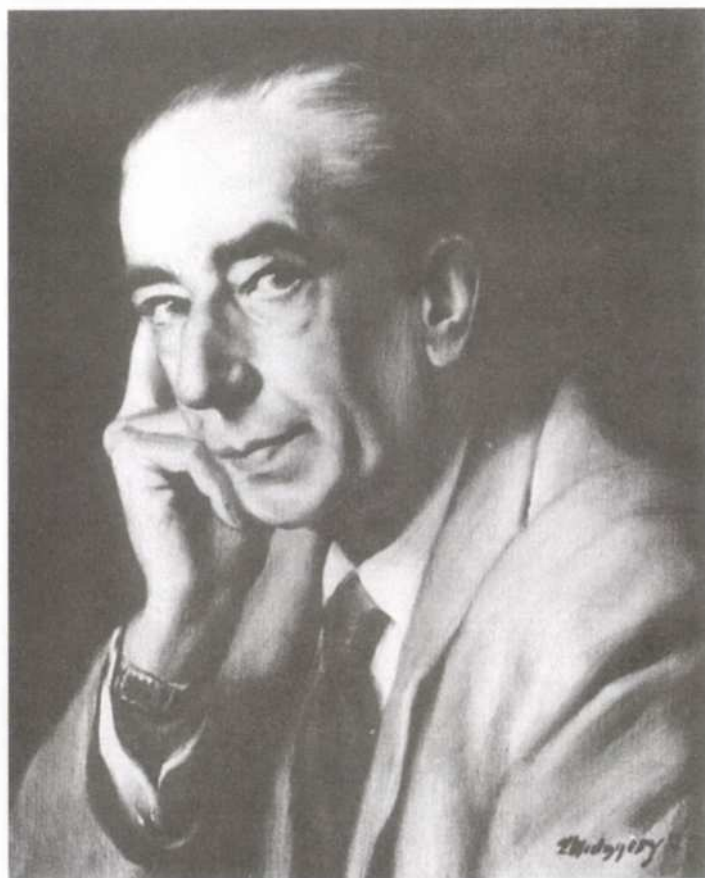
Önarckép. Wörgl. 1947.

Erre magam is jól emlékszem, hiszen 13 éves koromban rólam is itt készítette az említett portrét (1940 május), mely ma is díszíti lakásunkat. Emlékszem, nem kellett me-reven ülnöm, a munka mindhárom délutánján végig beszélgetett velem, amit én külön

⁷ A Londonban festett számos kép közül történeti érdekességük a következő előkelőségek: A Spanyolországi ex-királyné Victoria-Eugenia, London 1938; Kyra Romanova, az orosz cári család tagja (Louis Ferdinand porosz herceg felesége), London 1937; Viscount Guy de Pellier „Imwood” nevű lován, Sussex 1937; Regis de Oliveira, (Brazília nagykövete Londonban) 1939; Miss Claire Luce, London 1939. (Ez a remekül festett portré a művész feleségének megítélése szerint Medgyesi Antal legszebb képei közé tartozik, miért is a művész a képet megtartotta és az jelenleg Günterné Vera leányánál van.)

kitüntetésnek éreztem, hiszen felnőttként kezelte. Ezekben a napokban indult a franciaországi hadjárat, ma is emlékszem Tóni bácsi pesszimista meglátásaira, melyek nagyon is ellenkeztek a legtöbb ember akkori véleményével.

Gyorsan dolgozott, a magam emlékéen is értékelem ezt ma. Biztos kézzel rajzolt és kezelte az ecsetet.

J. H. Franck. Rio de Janeiro, 1951.

Ezekben az években a soproni zeneiskola részére 7 zeneszerző érem nagyságú portréját festette (Liszt, Bartók, Brahms, Haydn, Mozart, Händel és Bach), ezek az 1944 decemberi bombázásnál a Csengery utcai zeneiskola épületével és az egykori szabadkőműves páhollyal együtt elpusztulhattak. 1943-ban Sopron város kis gyűlésterme részére készíti Lackner Kristóf, Zuanna Péter, Dobner Nándor, Ernst Keresztély József, Laitner Ferenc, Pfeifer Péter és Kánia Nándor egykori polgármesterek arcképeit.

1943-ban testvérével, Miklóssal és Lászlóval együtt megváltik német nevétől és az előnevet megtartva megyesi Medgyesy-re magyarosít. Testvéreinek fiai is termé-

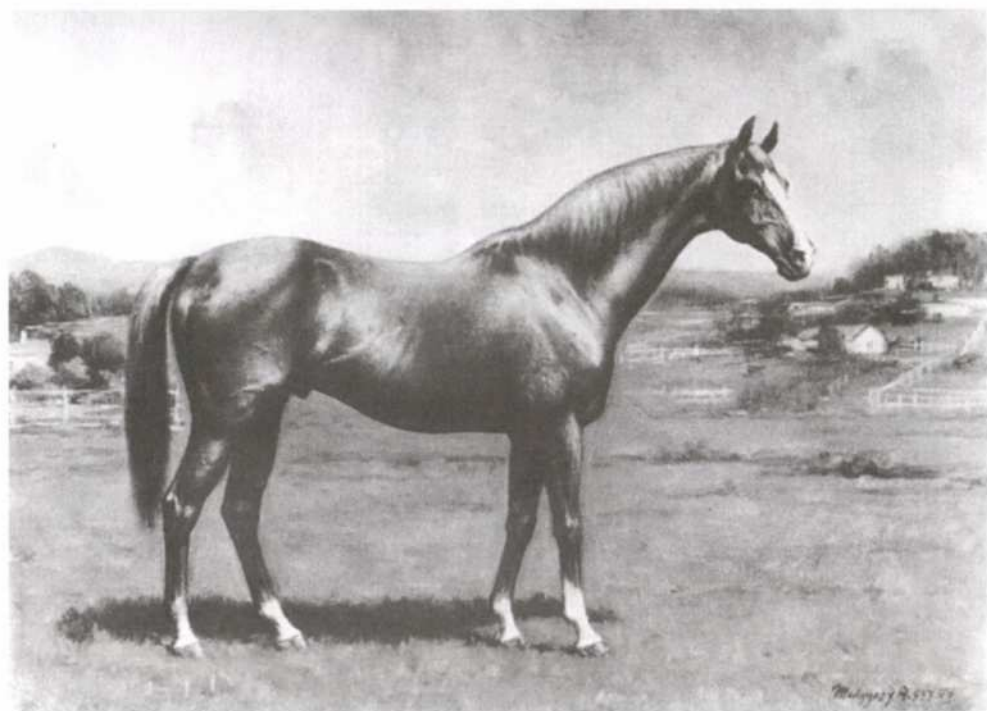
szetesen követik ebben, az unokatestvérek azonban nem. Ugyanebben az évben, noha már 46 éves volt, behívták a honvédséghez. Előbb Ungvárra, majd Budapestre kerül szolgálattételre. Ebben bizonyára széleskörű nyelvismeretének – beszélt német, angol, francia, portugál, spanyol és orosz nyelveken) is szerepe lehetett. A tartalékos zászlósi rendfokozatból főhadnaggyá lép elő.

Zimmer László szobrászművész. a jóbarát a számkivetésben. Sao Paulo, 1955.

A háború végén alakulata Bajorországban tartózkodott, családja már korábban követhette őt. A háború befejeztével, amikor alakulata feloszlott, a tiroli Wörgl-ben talál ideiglenesen menedéket. Ismét az ecsethez nyúl, s ha nincs olajfesték és vászon, papírra rajzol és akvarellezik, portrékat is így készít. Sanyarú hónapok lehettek egy mű-

vész számára.⁸ Medgyesyt talán kissé megkímélte a keserű művészsorstól, hogy Wörgl város és környékének lakói megragadták az alkalmat arra, hogy festőművész él közöttük, és képeket rendeltek tőle. Ezért már 1946 végén 26 arcképpel kiállítást is tud rendezni Innsbruckban. Ez bizonyára a függetlenségét visszanyert Ausztria kulturális életében is az újrakezdés emlékezetes eseménye volt.⁹

Teleferique. San Bernardo (Brazília), 1955.

Korábban szerzett ismeretségei révén 1948 novemberében családjával együtt Brazíliába költözik, előbb Rio de Janeiroba, majd 1952-ben az egyre terebélyesedő és kedvezőbb klímájú Sao Paulo városban telepszik meg. Az emigrációban immár a Riohoz közeli Petropolisban, az egykori brazil császári nyaraló-városban, az előkelő Hotel Quitandinha-ban 1950-ben 41 arcképet állít ki, köztük Maria da Gloria de Braganca hercegnőt is, aki Dom Pedro II, az utolsó brazil császár dédunokája. 1951-ben pedig Copacabanán, a híres riói tengerpart Palace Hoteljében mutat be portrékat. Sao Paulo-

⁸ A győri Borsa Antal festőművész mesélte nekem még régebben, aki ugyancsak a nyugati megszállási övezetben tartózkodott, hogy élelmiszerért festett, főként amerikai katonáknak. A tájképeknél gyakran az volt a kívánság, hogy kápolna és havasi legelő legyen a képen, repülőgéppel. Egy ilyen giccsbe is belevihette az éhség a művészeket.

⁹ A Tirolban készített portrék sorából említésre méltóak: Martin Pichler, Bürgermeister von Wörgl, 1945 október, akvarell; Balthasar Hauser, Kirchbichl, 1946; Frau Magda Mansbart, geb. v. Stawa, Wörgl, 1946; Maria Angerer, Kitzbühel, 1947, akvarell; Frau Achammer, Kitzbühel, 1947; Ferdinand Achammer, Kitzbühel 1947; Baron Rüdiger von Urban, Wörgl, 1948.

Szent Benedek. Sao Paulo Morumbi bencés-apátság, 1955 körül.

ban a régi és az újabb magyar emigráció lélekszáma eléri a 60 000 főt. Medgyesy Antal festőművész életének szinte leghosszabb szakaszát tölti itt.

Több, mint negyed évszázadot. Sao Paulo-i műterméből sok brazíliai tárlatra küldi képeit, 1952-ben Curitiba-ba, ugyanebben az évben még Santosba és Rioba, 1955-ben Bahiába.

A festőművész 1966-ban Lexingtonban Mrs. Harriette arcképén dolgozik.

1955-ben felesége arcképével kieszüst-érmert nyer Santosban, 1957-ben egy portróját Santo André-n első díjjal tüntetik ki. A sao pauloi letelepedést követő évtizedben minden esztendőben részt vesz a Associacao de Belas Artes és a Salao Paulista kiállításain, 1962-ben ezüst éremmel, 1963-ban arannyal díjazzák.¹⁰

Fiatalkora óta, amióta a huszárok mentéjében vonult az első világháborúba, különös vonzalmat érzett a lovak iránt. Erről tanúskodik most élete emigrációs szakaszában az a tucatnyi elsőrendű lovaskép, melyeket főként díjnyertes lovakról készít, többnyire a lótenyésztők és a Sao Paulo Joqué Club megbízásából. Magyarországon a

¹⁰ A Brazíliában festett számtalan portrét reprezentálják a következő felsorolásban szereplők: Joaquim da Cunha Sotto őrnagy, Rio de Janeiro, 1950; Caetano Münhoz de Rocha elnök, Curitiba; Mario Gomez de Silva ezredes, Petrópolis 1950; Maria da Gloria de Braganca, (Dom Pedro II. császár dédunokája) Petrópolis, 1950; J. H. Franck (kávégéáros), Rio de Janeiro, 1951; Zimmer László szobrászművész (a festőművész jóbarátja), Sao Paulo, 1955; Dr. Neller Mátyás újságíró, Sao Paulo, 1956; Dr. Váγγελ Gyula, a Brazill-Magyar Kulturális Egyesület elnöke, Sao Paulo, 1961; Donna Jolanda de Carvalho Pinto (Sao Paulo állam kormányzójának felesége), 1961; Herbert von Lévy, a Banco do Brasil S.P.-i elnöke, Sao Paulo, 1963; Dom Carlos (Sachsen-Coburg hercege) Sao Paulo, 1965;

lovaskép, a huszárkép utolérhetetlen festői nagysága Garay Ákos (1866–1952) volt, Medgyesy nyilván ismerte ragyogó ló-portréit, mert meggyőző eredménnyel vágott a ló-portré (nem a lovas-kép!) sajátos műfajába.

Rendületlenül és szorgalmasan fest, de néhány képen, most először, mintha a fáradság venne erőt. Én a sao pauloi magyar ház szalonjában és lépcső-halljában ki-függesztett sok portréja némelyikén a honvágyra is utaló fakóságot véltem felfedezni, ami korábban – mindig az étellel telített – képeiből hiányzott. De itt is voltak meg-nyerő alkotásai. A portrék között a magyar emigránsból a brazil sajtó neves politikai-külvügyi írójává avanzsált Boér Miklósról – akiről Sao Paulóban halála után még utcát is neveztek el – festett képe a régi fényt tükrözi.

Mindenek fölött állóan nagyszabású az az életnagyságot meghaladó Szent Benedek festmény, melyet a sao pauloi Morumbin alapított magyar, máig Pannonhalma főha-tósága alá tartozó bencés gimnázium részére festett (1955). Szent Benedek méltóság-teljes testtartása és alakját övező azúrkék fénytükör egyben művésznünk pályafutásá-nak beteljesülése is.

Beteljesülése, de nem beveződése. 1964-ben Margit leányához látogat az USA-ba, és ott a University of Kentucky-n Lexingtonban önálló kiállítást rendez 70 képpel, köztük az egyetem orvos-reaktorának arcképe is szerepel. A következő időszakban még mintegy másfél évet tölt Lexingtonban, és ismét sok arcképet, tájképet és csendéletet fest. Ez utóbbi műfaj korábban ritkábban vonzotta. Két egyetemen is tart művészettör-téneti előadásokat, ami arról tanúskodik, hogy a 70. életéhez közeledő mester mind-inkább az elméleti kérdések felé is fordul. 1967-ben Cincinnati-ben a Closson Gallery-ben, röviddel ezt követően a University of Cincinnati-n tarthat önálló kiállítást.¹¹

A szép lélekszámú sao pauloi magyarság keretében nemcsak festőművészként él és dolgozik, hanem a magyarság kultúráját ápoló és az idegenbe szakadt magyar közösség életének dolgaival is törődő kultúrember segítőkészségét is megtestesíti.

1965-ben jelentős esemény életében, hogy hazalátogat. Sopronba jött, találkoztam vele a régi Schwartz-lőverben élő rokonoknál a Csongor úton. Egészséges volt, mentá-lisan és fizikailag egyaránt. Életerős és vidám, megtartotta régi robusztus alakját. A fentiekből is kivehető, hogy ekkor még sokat dolgozott.

1978. augusztus 23-án költözött el az élők sorából, Sao Paulóban temették el a Sumaré városrészben volt lakása közelében, Sao Paulo belvárosához közeli temetőben. Annyi más magyar hamva mellé. A brazilok, akik sírja mellett elmennek aligha tudják, hogy hol van Sopron, ahol született. Legalább a soproniaknak kell tudniuk, hogy vá-rosum neves szülöttje hová származott és hol nyugszik.

Alkotóéletének értékelésénél eszembe ötlik egy materialista tétel, amit annak idején a szemináriumban tanultunk: a mennyiség átcsap minőségbe. A tétel filozófiai igazságát nem akarom sem megerősíteni, sem cáfolni. De Medgyesy Antal életművé-nek esetében el kell rajta gondolkodni. Ennek az írásnak adatai azokból a feljegyzé-sekből származnak, melyeket ő maga készített 1969-ben, tehát amikor bizonyára szel-lemi képességeinek teljében állt, és amelyeket hátrahagyott leányainak. Ezek szerint

¹¹ Az amerikai kiállításokon szerepelt mintegy 100 portré között voltak a következők: Ónarckép, 1947; Dr. Farza van Meter 1964; Herndon Evans újságíró és feleségének portréi, 1964 ill. 1967; A festőművész, amint Harriette van Meter arcképét festi; Csáky Tihamérmé Zsuzsa, 1966; dr. James Park bíró Lexington, Frau Foltin Dora Patzenhofer Siegendorf, 1965; Ónarckép, 1967;)

1942-ig, vagyis életpályájának első szakaszában, amíg a második világháborús behívó azt le nem zárta, mintegy 1200 arcképet festett. A számot megkétszerezhetjük, ha hozzáadjuk élete második felében, az emigrációban alkotott műveket. Megtoldhatjuk a rajzokkal, a lovas-képekkel, a tájképekkel és a csendéletekkel, és a főleg életpályája elején készített és különösen értékesnek minősülő rézkarcokkal. Ha „mindössze” 2000 képre becsüljük életművét, ez az alkotás tekintetében rendelkezésére álló fél évszázad alatt is évente 40 képet jelent, vagyis kereken hetente egyet. Az állandóan tevékeny és gyorsan dolgozó mestert ismerve ez a szám reális. Ennek a sok képnek az értékét az is bizonyítja, hogy a megrendelések, a kiállítható művek száma az évek folyamán, vagy az emigrációban nem csökkent, sőt növekedett. Az elismerések is megmaradtak. Elsősorban tehát már az élet is igazolta ennek a művészi pályának értékét. A művészi alkotást értékelni, ahogy bevezetőmben írtam, nem tartom magam illetékesnek, de úgy gondolom, hogy a Sopronban még fellelhető képek (számuk itt is százas nagyságrendű!), kiállhatják az utókor értékelését. Az itt közölt néhány kép is tanúsítja az általam legfőbb értéknek vélt lelkiséget, jellemábrázoló készséget, ami portréiból árad, és amelyet az ecsetvonásokból élénk varázsolt.

Hányatott életében hadifogolyként átszelte a nagy Szibériát, művészként dolgozott Nyugat-Európában, élt emigrációban Dél-Amerikában, és ellátogatott az Egyesült Államokba is, és ha rövid ideig, de ott is dolgozott. S mindvégig megtartotta magyarságát, mindig Sopront tartotta otthonának. Egy ilyen aktív művészt ezért nekünk is városunk jeles és eredményes szülöttjei között kell számon tartanunk. Talán megvalósul egyszer az oly régóta áhított soproni galéria. Ebben Medgyesy Antalt díszes hely illetné meg.

MÁRFI ATTILA

Mónus Imre: Győr elestének
és visszavételének bibliográfiája

Szerkesztő: Bana József

Kiadó: Győr Megyei Jogú Város Levéltára,
Győr, 1999. Palatia Nyomda & Kiadó Kft. 66.

Igényes, szép arculatú kiadványban jelent meg 1999-ben a *Győri Tanulmányok Füzetek* c. sorozat harmadik számaként *Mónus Imre: Győr elestének és visszavételének bibliográfiája*. A jeles helytörténész eredeti elképzelése az volt, hogy az 1598. március 29-én lezajlott sikeres vár visszavétel 400. évfordulójára, 1998-ban egy új, átfogó jellegű bibliográfiával emlékezzen meg a nevezetes eseményről, bár 1934-ben *Mohl Adolf* győri székesegyházi kanonok gyűjtésének és szerkesztésének köszönhetően „Győr elestének és visszavételének irodalma” cím alatt megjelent az első ilyen jellegű összefoglaló.¹ Az azóta eltelt 65 esztendő alatt azonban újabb és alapos kutatások eredményeként jócskán gazdagodott a sikeres várostrommal közvetlenül és áttételesen kapcsolatos historográfiai és szépirodalmi művek száma.

A Győri Tanulmányok szerkesztői támogatták az ötletet, bár akkor még ők sem sejtették, hogy a nagy lendülettel elkezdett gyűjtőmunka terméke, a lektorálásra váró kézirat különös sorsra jut, nehéz döntés elé állítva a szerkesztőket. *Mónus Imre* ugyanis még a kézirat szakmai lektorálása előtt súlyos betegség következtében elhunyt. A szerkesztők komoly dilemma előtt álltak, hiszen számos korrigálás, javaslat, ötlet született az adatgazdag bibliográfia szöveggondozásakor. A szerző megkérdezése nélkül azonban nem lehetett érdemi, a gyűjtemény szerkezetére vonatkozó változtatásokat eszközölni. Ugyan akkor kétségkívül nagy szükség volt, még ilyen félkész állapotban is a történeti kutatásokat összefoglaló és tovább segítő segédletre. Magam is úgy érzem, hogy emberileg, és szakmai szempontból is helyesen döntött a grémium azzal, hogy nem hagyta veszendőbe menni a kéziratot, felvállalva ezzel az esetleges szakmai észrevételeket-kritikákat.

Egyébként még így, a teljes szövekkorrekció, kiigazítás, átszerkesztés, adatpótlás részleges hiánya ellenére is jól kezelhető, áttekinthető e hiánypótló bibliográfia. Természetesen egy elkezdett, de be nem fejezett szintézis szakmai érték közvetítésére és színvonalára kell gondolnunk, illetve azt elfogadnunk. Néhai *Mónus Imre* a *Mohl*-féle bibliográfia szerkezetét tekintve, okulva annak törvényszerű hiányosságain, igyekezett szervesen felhasználni, átdolgozni, kiigazítani a jeles előd gyűjtését. Olyannyira, hogy szintézisében saját gyűjteményének adatait is alapul véve a két mű közös névmutató-

¹ Pontosabban, *Mohl Adolf* folytatta nagybátyja Mohl Antal nagyprépost gyűjtőmunkáját, amelynek egyik eredménye az 1913-ban közreadott első válogatás.

ját is összeállította. Ugyanakkor számos helyen gondozta, pontosította, s ha kellett újraértelmezte a *Mohl*-féle kéziratot, amely kiigazításokat szintézisében a megfelelő tételeknél rögzítette.² Ezért az érdeklődő kutató számos írással mindkét bibliográfiában találkozhat, azzal a különbséggel, hogy *Mónus*-féle kéziratban az egyes művek címe, szerzője és más adatai már tükrözik az újabb kutatási eredményeket.

Fontos megjegyeznünk, hogy *Mohl Adolf* kutatásai idején még nem léteztek azok a bibliográfia szerkesztési és közlési mutatók, szakmai kívánalmak, amit *Mónus Imre* munkájában már érvényesíthetett. A *Mohl* féle bibliográfiát lapozva viszont rádöbbenhetünk, hogy a szerző megjegyzései, széljegyzetei, rezümé szintű összefoglalói milyen értékes filológiai kultúrtörténeti emlékek lehetnek a ma kutatói számára. Ezért is üdvözölhetjük a szerző és a szerkesztők döntését, amely szerint az 1999-ben megjelent kötetben *Mohl Adolf* bibliográfiájának hasonmás kiadását is olvashatjuk. Ezzel az eddig szinte elérhetetlen munka értékes szövegrészletei közkinccsé válhatnak. E reprint kiadásban szereplő művek, azaz az egyes tételek rendszerező elve a kronológia, keltezésük időrendjében követik egymást a győri vár elestére és visszavételét ismertető alkotások.

Ezzel szemben a jelen munka szerzője szükségesnek vélte (helyesen!), hogy a nevezetes haditett tágabb értelemben vett hatását, következményeit érzékeltető írások is helyet kapjanak az összeállításban.

A tematikusan csoportosított értekezések Győr városából kiindulva egyre táguló és kiszélesedő földrajzi, regionális körzetek közvetlen és közvetett történeti-kulturális kölcsönhatását is tükrözi. A négy tematikus fejezetre tagolt bibliográfia első része „Győr a XVI-XVII. században. A város eleste és visszavétele” címmel főként az 1933 óta keletkezett történeti munkákat ismerteti a szerzők alfabetikus sorrendjében. Ez a „legnépesebb” szerkezeti egység a maga hetven tételével, köztük olyan jeles alkotásokkal, mint *Veress D. Csaba*: *A győri vár, vagy Lengyel Alfréd Győr elestét és visszafoglalását taglaló tanulmányai*. A „Győr szerepe a végvárrendszerben” címet viselő második fejezetben már azok az írások szerepelnek, amelyek általánosságban foglalkoznak a korabeli védművek jelentőségével, s benne a győri utalások fejezeteit, illetve oldalszámait is feltüntette a szerző. Tovább bővül a bibliográfia köre a harmadik részben „A végvárrendszer Magyarországon” címmel a történelmi Magyarország, különösen az Észak-Dunántúl erődtípusaira vonatkozó történeti munkák közlésével. E művek szükségességét a szerző következőképpen indokolta: „*Az volt ezzel a célunk, hogy bemutassuk Győr szerepét ebben a régióban a XVI. század végén, láttassuk, hogyan alakulnak a harcok stratégiája Győr elfoglalása és annak védelme, majd visszafoglalása kérdésében.*”

Végül a negyedik szerkezeti egység azon műveket ismerteti, amelyek főleg szépirodalmi alkotások, de tartalmaz a felsorolás képzőművészeti, néprajzi és egyháztörténeti értekezéseket is.

² Természetesen ezek a kiigazítások folytatásai, de nem befejezése az elkezdett szövekkorrekciónak. Mint ahogy *Mónus Imre* szintézise is egy elkezdett, de nem vélegleges kutatásokat tükröz.

E vázlatos ismertetés végén kell megemlítenem azt a hihetetlen gazdag értékközvetítést, a felsorolt művek műfaji és stilisztikai sokszínűségét, amelyet az eltelt 400 év alatt létrejött művek, pusztán címeik alapján is közvetítenek felénk.

Fontos és értékes kézikönyvet vehet kezébe az olvasó, azzal az ismételt megszorítással, hogy a feltáró munka koránt sincs befejezve, hiszen még mindig bukkanhat elő új adat, s a rendszerezést is meghaladhatja az idő. Úgy érzem jelentős segédlettel gazdagodott Győr város történetének szakirodalmi, ugyanakkor méltó emléket állít *Mónus Imre* helytörténésznek.

LOVAS GYULA

Dr. Kubinszky Mihály–
Lovász István–Villányi György:
Régi magyar villamosok.

A történelmi Magyarország közúti vasútai a kezdetektől a II. világháború végéig.

Kiadja: Budapesti Városszépítő Egyesület,
Bp. (2000). Nyomda: Gyomai Kner Nyomda
Rt. 362.p. 440 kép

A magyar könyvkiadás régi adósságát törlesztette az idei nyár elején a Budapesti Városszépítő Egyesület, amikor a „Régi magyar villamosok” c. munkát megjelentette. Teljes illetékességgel tette ezt, hiszen Budapesten jelent meg az első hazai közúti villamosvasúti járat a Nagykörúton, 1887. november 27-én.

A rendkívül gazdagon illusztrált könyv nagyobb része a főváros és környékének közúti vasútjaival foglalkozik, s ehhez 222 képet sorakoztat fel lapjain az olvasó elé. 250 oldalt pedig a vidéki városok közúti vasútjainak bemutatására használ fel a szerző-hármas: Dr. Kubinszky Mihály, Lovász István és Villányi György. Az ok, amiért a Soproni Szemle is ismerteti a munkát, hármas: Dr. Kubinszky Mihály professzor városunk polgára, köztünk élő tudós; a vidéki városok villamosvasútjai között a soproni villamos vasutat bemutató részt ő írta; a könyv kiadását Sopron Város Önkormányzata anyagi eszközökkel támogatta.

A könyv a véletlenek összjátékának következtében akkor jelent meg a vasútállomás szomszédságában lévő könyvesboltban, amikor az egykor soproni villamosvasút megnyitásának 100 éves évfordulójára készült az elgondolás gondozója, a Soproni Városszépítő Egyesület. A város megannyi remekbe készült emléktáblája után Egyed Emma kitűnően oldotta meg ezt is.

A soproni villamos vasút bemutatására a munkában nem nyílt annyi tér, amennyit a soproni ember szeretett volna. Az 5 oldalon 8 kép és a villamosvasút vonalait bemutató vázlat mellett nagyon kevés szöveg számára jutott hely, hasonlóképpen a többi 23 mai, illetve egykori magyar város villamosvasútjának ismertetéséhez. A Soproni Szemle 1966. évfolyamának az érdeklődők megtalálhatják annak részletesebb leírását.

Számos régi levelezőlap, néhány, a gyűjtők által megőrzött síndarab és fénykép mellett máig emlékeztet a Vitnyédi utcában a soproni villamosra a garázsnak, meg raktárnak átalakított egykori remiz, a kocsiszín. Annak beton járószintjén részben még ma is ott vannak az egykori vágányzat sínszállai is.

A három szerző munkáját a Gyomai Kner Nyomda Rt. formálta példásan szép könyvvé, könyvespolcok remélem másnál is sokat forgatott díszévé.

Emléktábla a Vasútállomás épületén. Fotó: Adorján Attila.

Munkatársaink

- Bánkúti Imre** ny. történész-muzeológus, 1065 Budapest, Bajcsy Zs. út. 61. II.1.
Boronkai Szabolcs tanár, 1126 Budapest, Márvány u. 31. IV. b.
Domonkos Ottó ny. múzeumigazgató, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
F. Bárczy Éva könyvtáros, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kökényes köz 3.
Lovas Gyula vasúttörténész, 9400 Sopron, Patak u. 14.
Márfi Attila főlevéltáros, Baranya Megyei Levéltár, 7601 Pécs, Pf. 392.
Pájer Imre történész-muzeológus, Csornai Múzeum, 9300 Csorna, Szt. István tér 9.
Szemán Attila főmuzeológus, 9400 Sopron, Frankenburg út 2/H.
Szikossy Ferenc főigazgatóhelyettes, Magyar Nemzeti Múzeum, 1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.
Tóth Imre történész, Soproni Múzeum, 9401 Sopron, Pf. 68.
Visy Zoltán okl. építészmérnök, c. főisk. tanár, 1026 Budapest, Orló utca 1.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

ZUM GEDENKEN ATTILA KÖRNYEI

FERENC SZIKOSSY: Attila Környei (1940–2000)	211
IMRE BÁNKÚTI: Erinnerung an einem schaffenden Sommer	213
IMRE TÓTH: Attila Környei und die Volksbildung in Ödenburg	214
ÉVA F. BÁRCZY: Die Bibliographie von Attila Környei (1964–1999)	217

ANZIEHUNGEN UND WAHLEN – STUDIEN ZUM GEDENKEN ATTILA KÖRNYEI

OTTÓ DOMONKOS: Die Széchenyi-Denkmäler des Ödenburger Museums	224
ATTILA SZEMÁN: Die Brennberger Bergbaulampen	229
SZABOLCS BORONKAI: Heimat und Patriotismus in den deutschsprachigen Ödenburger Predigten. des 19. Jahrhunderts	239
IMRE TÓTH: Die Landtagswahlen in Ödenburg in 1935	249

KLEINE MITTEILUNGEN

ZOLTÁN VISY: Die Abstammung und Genealogie der Familie Vissy aus der Batschka	263
ATTILA CSISZÁR: „Über diejenige die ins Tiefland ziehen“ Ansiedler aus dem Komitat Ödenburg im Banat	269
IMRE PÁJER: Die berittene Nationalgarde im Rábaköz	275
MITTEILUNGEN	282

GESICHTER AUS ÖDENBURG

MIHÁLY KUBINSZKY: Antal Medgyesy (Schwartz), der Ödenburger Porträtmaler (1897–1978)	283
---	-----

BÜCHERSCHAU

ATTILA MÁRFI: Imre Mónus: Die Bibliographie des Falles und der Zurückeroberung von Raab	300
GYULA LOVAS: Dr. Mihály Kubinszky–István Lovász–György Villányi: Alte ungarische Straßenbahnen	302

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámolni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe. Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uó., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzügyintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!

Soha nem tudta elképzelni életét tudományába zárkozó kutatóként, birtokolt tudásának továbbadását legalább olyan fontosnak tartotta, mint megszerzésének folyamatát. Törekvéseiben természetes módon egyesült az, amit az utóbbi évtizedekben a múzeumokkal szembeni elvárásként, sokszor és sokak számára nehezen megoldható dilemmaként megfogalmaztak, azaz a szakmai alapfeladatok ellátása mellett a nyitást, a közönség, főleg a helyi társadalom felé fordulást. Fogyaszthatóvá tenni a szakma szellemi termékeit – ez jelentette egyik sarokpontját munkájának. Ismeretei közkinccsé tételének kézenfekvő, de talán nem is elsődleges csatornájaul szolgáltak az általa rendezett kiállítások, valamint tudományos cikkei, melyek nagy számban jelentek meg, többek között a folyóirat hasábjain is. Talán pályatársainál gyakrabban próbálhatta azonban az ismeretterjesztés egyéb közegeit is. Számtalan előadása, újságcikkei, az általa kitalált és vezetett szakkörök, vetélkedők mind ezt bizonyítják számunkra.

(Tóth Imre: Környe Attila és a soproni közművelődés.)

Ára: 200,-Ft

Soproni Szemle

2000. negyedik szám

ötvennegyedik évfolyam

A Soproni Városszépítő Egyesület
helytörténeti folyóirata

Soproni Szemle. A Soproni Városszépítő Egyesület helytörténeti folyóirata.
Alapította Heimler Károly.
Megjelenteti a Soproni Szemle Alapítvány, Sopron Megyei Jogú Város támogatásával.
Felelős kiadó Dr. Ádám Antal.
Megjelenik évente 4 alkalommal, összesen 24 ív terjedelemben.
További támogatóink az Autoliv Kft., a Soproni Sörgyár, a Németh Villamossági Kft., valamint:

SZERKESZTŐSÉG

Askercz Éva, Dominkovits Péter, Gosztom András technikai szerkesztő, Hiller István,
Kücsán József, Németh Ildikó, Szende Katalin felelős szerkesztő, Turbulý Éva, Varga Imréné titkár

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Bircher Erzsébet, Csapody István, Domonkos Ottó, Gimesi Szabolcs,
Gömöri János, Hárs József, Horváth Zoltán, Kubinszky Mihály, Metzl János,
Molnár László, Pápai László, Sarkady Sándor

Postacím: 9401 Sopron, Fő tér 1. (Pf. 82.)

Terjeszti a RÁBAHÍR Rt. Előfizethető bármely hírlapkézbetítő postahivatalnál, a Magyar Posta Hírlapelőfizetési és Elektronikus Postaigazgatóság (HELP) Irodájában (1900 Budapest, Lehel út 10/a), a Soproni Levéltárban (9400 Sopron, Fő tér 1.) valamint kedvezményes áron, az egyesületi díjjal kombinálva minden év végén a Soproni Városszépítő Egyesületnél (9400 Sopron, Új u. 4.). Előfizetési díj 2000-re egy évre 720 Ft, egyes szám ára 200 Ft. Régebbi évfolyamok és példányok (1956-tól) a Soproni Levéltárban kaphatók.

A Soproni Szemle Alapítványt támogatni szándékozók részére csekk kérhető az alapítvány kuratóriumának postacímén (9401 Sopron, Pf. 5.). Az adományozók a felajánlott összegeket adóalapjukból levonhatják.

Készült a Hillebrand Nyomda Kft. Üzemében (9400 Sopron, Csengery u. 51.). Felelős vezető Hillebrand Imre.

HU ISSN 0133 – 0748

Soproni Szemle

2000. negyedik szám

ötvennegyedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

BARTHA DÉNES: Csapody István köszöntése	307
---	-----

EZRED-FORDULÓ I.

Ezredek és fordulók (Szerkesztőségi beköszöntő)	309
SZÓKE BÉLA MIKLÓS: A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling-korban (A petőházi Cundpald kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)	310
GÖMÖRI JÁNOS: Sopron és környéke a magyar honfoglalás és államalapítás korában. Gondolatok az új állandó régészeti kiállítás kapcsán	343
ROBOTKA CSABA: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében	374

MŰHELY

KISS ANDREA-PASZTERNÁK ISTVÁN: Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez	402
HORVÁTH LÁSZLÓ: Adatok Klaszekovics István 1596 előtti szentmiklósi prédikátorságáról	420

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SZEMÁN ATTILA: A Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása	426
MOLNÁR LÁSZLÓ: Ünnepi megemlékezés a Hősök Napján	431
KUBINSZKY MIHÁLY: Beszámoló a Soproni Városszépítő Egyesület 1999. évi tevékenységéről	433

SOPRONI ARCOK

SZENTKUTI KÁROLY: Dr. Környei Attila nagycenki munkássága	435
HORVÁTH DÉNES: Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000)	439
LIPTÁK JÓZSEF: Nikolics Károly (1918–2000) szakmai életműve	442
KUBINSZKY MIHÁLY: Dr. Langer Herbert (1907–2000)	444
KÖZLEMÉNYEK	446

SOPRONI KÖNYVESPOLC

TURBULY ÉVA: Bán János: Fertőrákos politikai, gazdasági, egyházi és kulturális története	447
SZENDE KATALIN: Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza	448
FÜLÖP ÉVA MÁRIA: Kiss Tamás (szerk.): A Győri Egyházmegye Ezer Éve	451

Dr. Csapody István 70 évvel ezelőtt, 1930. február 26-án született Sopronban, ahol elemi és középiskolai tanulmányait is végezte. 1948-ban a bencés gimnáziumban kitüntetéssel érettségizett, s még ebben az évben érte az első nagy kudarc, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Természettudományi Karára beadott jelentkezését – világnézeti okokból – elutasították. A soproni Erdőmérnöki Főiskolán 1949-ben kezdte meg tanulmányait, a kieső egy évet dr. Fehér Dániel világhírű professzor Növénytani Intézetében töltötte el. Az 1953-ban szerzett erdőmérnöki diplomával rövid ideig a Főiskola Tanulmányi Osztályán előadóként, majd az immár Fehér Dánielt nélkülözni kényszerülő Növénytani Tanszéken egyetemi tanársegédként dolgozott. 1956 őszén áthelyezték az Erdőműveléstan Tanszékre, miközben ideiglenesen a Botanikus Kert vezetését is ellátta. Ekkor, 1958. tavaszán élte meg a második nagy kudarcot, „szilárd világnézete” miatt egyetemi állásából eltávolították. Ezt követően a Tanulmányi Állami Erdőgazdaságnál kapott munkát, ahol a Termelőhelyfeltáró Csoport vezetőjévé nevezték ki. Ebben a beosztásban 1975-ig ténykedett itt, az Erdőgazdaságtól megválva az Országos Természetvédelmi Hivatal Nyugat-Dunántúli Természetvédelmi Felügyelőségén helyezkedett el, ahol és ennek jogutódjánál botanikai főfelügyelő, természetvédelmi főtanácsos, végül botanikai főtanácsadó munkaköröket töltött be. 1991 végén nyugállományba vonult, de a Fertő-Hanság Nemzeti Park botanikai ügyeit még egy évig intézte.

Csapody István a scientia amabilis, a botanika tudományának művelésével már ifjú korában elkötelezte magát. A növények iránti érdeklődésére – többekkel együtt – már gimnazista korában felfigyelt a szintén soproni születésű botanikaprofesszor, dr. Kárpáti Zoltán. Első önálló, tudományos dolgozata elsőéves korában, 1949-ben jelent meg az Erdőmérnöki Főiskola Közleményeiben. Dr. Fehér Dániel professzor tehetségét és szorgalmát felismerve ugyanettől az évtől kezdve növénytani gyakorlatok vezetésével is megbízta, így már évfolyamtársai is tőle tanulhatták a növényfajok ismeretét. Tudományos érdeklődése és munkássága a botanika több szakterületére, így a florisztikára, növényföldrajzra, fitocönológiára, botanika- és erdészettörténetre terjed ki, melyekben nemzetközi mércével mérve is jelentőset alkotott. Ezt támasztja alá a napjainkig megjelent 4 könyv, közel 200 tudományos és ismeretterjesztő közlemény, az 1962-ben *summa cum laude* megvédett doktori értekezés, valamint Európa sok botanikusával és intézményével kialakított tartós szakmai kapcsolat. A sors furcsa fintora, hogy az egyetemi katedrától, a botanika hivatásszerű művelésétől megfosztva Csapody István választott tudományterületén a kutatómunkát oly magas fokon végezte, hogy kül- és belföldön egyaránt évtizedek óta őt tekintik az erdészeti botanika elsőszámú reprezentánsának. A 80-as évektől a felsőfokú oktatásban is egyre több lehetőséget (és talán kárpótlást) kapott, előadott a Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán, az Erdészeti és Faipari Egyetemen pedig posztgraduális és doktori tantárgyakat gondozott. Utóbbi intézmény 1991-ben címzetes egyetemi tanárának választotta, 2000 szeptemberében pedig tiszteletbeli doktor (dr. honoris causa) címmel tüntette ki.

Külön kell szólni Csapody István – elkötelezettségéből táplálkozó – természetvédelmi tevékenységéről. Ez a szemlélet kezdő kutató kora óta egész munkásságát átszövi és fémjelzi. 8 tájvédelmi körzet (Soproni-hegység, Fertő-tó, Hanság, Sághegy, Kőszegi, Őrségi, Szentgyörgy-völgyi, Szigetközi) és az országhatáron átnyúló Fertő-Neusiedler see magyar-osztrák közös nemzeti park védetté nyilvánításának előkészítésében tevékenyen részt vett. A természeti értékek megóvása érdekében mindig bátran hallatta a hangját, harcos elszántsága nem egy természeti értéket mentett meg a pusztulástól.

A Sopron környéki növényvilág legavatottabb ismerőjeként napjainkig 75 tanulmányt jelentetett meg az itteni flóra és vegetáció kutatása során szerzett eredményeiből, melyek önálló kötetbe való ötvözése most van folyamatban. Lokálpatriotizmusát mi sem jelzi jobban, hogy az újraindított Soproni Szemlében eddig 14 nagyobb tudományos dolgozata és 18 kisebb tanulmánya, könyvismertetése látott napvilágot. A Soproni Szemle Szerkesztőbizottságának 1989-től, a Soproni Városszépítő Egyesület elnökségének 1980-tól tagja.

Sopron városához születése vagy munkálkodása folytán több neves, az élő természettudományokkal foglalkozó tudós neve fűződik. Így büszkeséggel említhetjük Fridelius János antropológust, Gensel János Ádám orvosbotanikust, Deccárd Kristóf János fűvészt, Kitabel Pál, Gombocz Endre, Kárpáti Zoltán botanikusokat, Varga Lajos zoológust, Fehér Dániel mikrobiológust, Roth Gyula, Majer Antal erdészprofesszorokat. Munkásságuk nem csak a képviselt tudomány, hanem a város hírnevét is öregbítik, még ha a nekik kijáró tisztelet olykor-olykor el is maradt. A fenti természettudósok sorába méltán illik dr. Csapody István, akit a Soproni Szemle hasábjain köszöntünk 70. születésnapja alkalmából. Kívánunk neki sok, alkotóerőben eltölthető évet, s bizakodunk benne, hogy a magyar botanikát és Sopron városát munkálkodásával tovább tudja még gazdagítani. Ehhez adjon az Isten neki erőt és egészséget.

EZRED-FORDULÓ I.

SZERKESZTŐSÉGI BEKÖSZÖNTŐ | Ezredek és fordulók

Az idei esztendő a Millennium jegyében telt. Sokan már 1999 szilveszterén az új évezred beköszöntét várták és ünnepelték, bár a 20. század csak 2000. december 31-ével ér véget. Az ezredforduló az összegzésre, a visszatekintésre és a mérlegkészítésre is alkalmat ad. Ezt szolgálta országosan és szűkebb környezetünkben számos ünnepi program és reprezentatív kiadvány is. Mi a magunk részéről a megemlékezésnek azt a módját választottuk, hogy a „nagy pillanatot” közrefogó két számunkban szólunk Sopron eddigi két ezredfordulójáról. Ebben a számban zömmel a tágabban értelmezett első ezredfordulóhoz kapcsolódó írásokat jelentetünk meg, az ezt követő 2001/1. számban pedig az ezer évvel későbbi eseményekkel, a város és a megye 20. századi történetének főbb csomópontjaival foglalkozunk.

Hogy Sopron környékének ezer évvel ezelőtti lakossága hogyan élte meg az ezredfordulót, csak találgatni tudjuk. Naptárral vagy az időszámításhoz szükséges ismeretekkel olyan kevesen rendelkeztek, hogy a legtöbb ember a nevezetes napról aligha szerezhette tudomást; a tőlünk nyugatra és keletre széles körök képzetét és hitvilágát megmozgató világvége-várás a Kárpát-medence nyugati határvidékén kevesek kedélyét borzolhatta fel. Még István király megkoronázásáról sem valószínű, hogy a legtöbben azonnal értesültek. Jelen volt már viszont az az eszmerendszer, amely az első ezredforduló eseményeinek szellemi háttéréül szolgált: a kereszténység. Cikkeink egy része az új hit megjelenésével, terjesztésével és a hozzá kapcsolódó tárgyi emlékekkel foglalkozik, amelyek elterjedése és formai sajátosságai elválaszthatatlanok a régió határszéli helyzetétől.

A másik fő téma még szorosabban kapcsolódik a határvidékhez: az ország határának védelme, az ebben résztvevő népesség helyzete Sopron és a megye történetének szinte minden korszakában meghatározó jelentőségű volt. Még különösebb hangsúlyt kapott abban a korban, amikor egy-egy terület értékét nem annyira földrajzi kiterjedése, mint a rajta élő, gazdálkodó, iparúzó, katonáskodó népesség adta meg. Településeikről az oklevelek, régészeti leletek és a helynévanyag együttes kutatása adhat számot, ahogy ez több itt közölt írásból is kiviláglik.

Közelebb kerülhet hozzánk az ezredforduló világa tárgyi ismereteink növekedésével? Elképzelhető, hogy inkább a különbségeket, a maitól gyökeresen eltérő viszonyokat látjuk tisztábban. Nagyon kevesen vannak a határszélen, akik az ezer évvel ezelőtt itt élt népesség leszármazottainak mondhatják magukat, és jóval többen, akiknek felmenői, vagy ők maguk valamely későbbi népmozgás, történelmi vihar vagy békés vándorlás során kötöttek ki itt. Egy helytörténeti folyóiratnak a feladata egyebek mellett ennek a sokféleségnek a feltárása, bemutatása és dokumentálása. A távolabbi vagy közelebbi múlt szereplőinek, eseményeinek, helyszíneinek megismerése nem szabad,

hogy öncélú ismeretek felhalmozása legyen csak. A Soproni Szemle a maga eszközeivel ahhoz is hozzá szeretne járulni, hogy jobban otthon érezzük magunkat, jobban megtaláljuk saját helyünket szűkebb vagy tágabb környezetünkben. Reméljük, lesz erőnk és lehetőségünk erre az elkövetkező évezredben is.

SZŐKE BÉLA MIKLÓS

A keresztény térítés kezdetei Pannóniában a Karoling korban

(A petőházi Cundpald-kehely és a sopronkőhidai temető helye és szerepe)*

Előzmények

A késő római Pannonia tartomány ókeresztény közösségei a városok és belső erődök falai mögé húzódva jórészt sikerrel védték meg integritásukat a korai népvándorláskor alig néhány évtizedre megtelepülő, egymást gyorsan váltó barbár törzseivel szemben.¹ Eleinte sikeresen működött ez a védekezési mechanizmus az avarok ellenében is, sőt a korai időszakban bizonyos fellendülés is észlelhető (ld. a 7. század elején épülő II. bazilikát Keszthely-Fenekpusztán).² A még helyben maradt keresztények azonban a 8. század elejére – párhuzamosan az avarság kárpát-medencei berendezkedésének befejeződésével, politikai és kulturális egységesülésével – egyre inkább magukra maradtak, elszigetelődtek, sajátosan barbarizálódtak (ld. az ún. Keszthely-kultúra fejlődését).³ A kései avar korban egyházi szervezet, templom működésére már egyáltalán nincs adat,

* A Scarbantia Szabadegyetemen 2000. február 10-én elhangzott előadás bővített változata (A szerk.)

¹ Alföldi András: A kereszténység nyomai Pannóniában a népvándorlás korában. in: Szent István Emlékkönyv I. Budapest 1938. 151-170; Nagy Tibor: A pannóniai kereszténység története a római védőrendszer összeomlásáig. *Dissertationes Pannonicae Ser. II, Nr. 12.* Budapest 1939; Tóth Endre: Bemerkungen zur Kontinuität der römischen Provinzialbevölkerung in Transdanubien (Nordpannonien). in: Hänsel, Bernhard. (hrsg.): *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert.* Südosteuropa Jahrbuch 17. Berlin 1987. 251-264.

² Sági Károly: Die zweite altchristliche Basilika von Fenekpuszta. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae* 9 (1961) 397-459; Sági Károly: Das Problem der panonischen Romanisation im Spiegel der völkerwanderungszeitlichen Geschichte von Fenekpuszta. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungariae* 18 (1970) 147-196; Müller Róbert: Megjegyzések Fenekpuszta történetéhez. *Zalai Múzeum* 1 (1987) 105-122.

³ Müller Róbert: Die spätrömische Festung Valcum am Plattensee. in: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit.* Hrsg. Bott, Gerhard. Nürnberg—Frankfurt am Main 1988. 270-283; Straub Péter: A Keszthely-kultúra kronológiai és etnikai hátterének újabb alternatívája. *Zalai Múzeum* 9 (1999) 195-224. A závodi és székkutasi keresztetek késő avar kori emlékként értelmezését (Bálint Csanád: Zur Frage der byzantinischen Beziehungen im Fundmaterial Ungarns. *Archäologische Forschungen zwischen 1970 und 1984.* *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der UAW* 14 [1985] 214.) a tényleges lelőköri körülmények nem támasztják alá. A závodi (Tolna megye) 104. sír görög feliratos öntött bronz keresztjével egy 7. századi szemes gyöngy került elő (Kiss Gábor – Somogyi Péter: Tolna megyei avar temetők. *Dissertationes Pannonicae Ser. III. Vol. 2.* Budapest 1984. 169, 173, 95. tábla), s hasonlóak voltak a székkutasi (Csongrád megye) 8. sír gyöngyosorában is, amely az arany lemezzel borított, préselt bronz mellkeresztet kísérte. A sírban még egy hasonló technikával készített, jellegzetesen középső avar kori överet feküdt. (B. Nagy Katalin: Székkutas-Kápolna dülői avar temető néhány 9. századi síregyüttese. in: *Az Alföld a 9. században.* szerk. Lőrinczy G. Szeged 1993. 155, 157-158, 3. kép). Semmi sem szól tehát az ellen, hogy ezeket a keresztetek is ne az avar kor első felében jelentek közé soroljuk (ld. Vida Tivadar: *Neue Beiträge zur Forschung der frühchristlichen Funde der Awarenzeit.* in: *Acta XIII Congressus Internationalis Archaeologiae Christianae.* Città del Vaticano – Split 1998. 530-531, Abb. 1. 1-12, 2. 1-5, 7).

a régészeti hagyatékban sincs keresztény emlék.⁴ Ezért kérdés, hogy 796-ban, amikor Nagy Károly fia, Pippin Észak-Itália és Friaul felől az avarok ellen vonult és a szervezettség különböző szintjén álló keresztényeket talált, a kaganátus törzsterületén bukkant-e keresztény hitű alattvalókra, vagy inkább valamely, annak csak hatalmi szférájába tartozó peremterületen.⁵ E vonatkozásban a kaganátus délnyugati határvidéke, a Dráva-Száva köze, vagy Délnyugat-Dunántúl avar-szláv népessége sokkal kevésbé jöhet szóba,⁶ mint a Karintia és Krajna, a Steyer- és a Juliai-Alpok nehezen megközelíthető völgyeiben és jól védett magaslati erődjeiben meglepőül *romani* és szláv népcsoportok, akik a 6.-7. században épített templomaikban sikerrel őrizték késő antik-keresztény műveltségük maradványait.⁷ Így tehát amikor Salzburg, Passau és Aquileia püspökei 796-ban a Duna partján [*Ad ripas Danubii*] tartott egyházi konferencián Pannónia térítési körzeteinek határai, a térítés módja és az alkalmazható eszközök kérdésében döntöttek, egy származásában és hitében sokféle, de a keresztény tanoktól érintetlen pogány lakosság jövőjéről határoztak.⁸

A Cundpald-kehely mint művészeti emlék

A keresztény térítés kezdeti időszakának kiemelkedő tárgyi emlékeként tartja számon a kutatás azt a kis aranyozott vörösréz kelyhet, amit 1879-ben Petőháza és Fertőendréd között, az Ikva pataknál, az ekkor alapított cukorgyár építéskor találtak. A későbbi leírások és visszaemlékezések alapján valószínűsíthető, hogy egy sírt megbolygatva bukkantak rá.⁹ A kehely Paur Iván gyűjteményébe került, aki már 1884-ben,

⁴ A késő avar kori öntött bronz övdszettek készítő, elsősorban bizánci iskolázottságú ötvösök mintakészlete, a motívumok témája és ábrázolásmódja nemzetközi standardhoz igazodott. Az ábrázolt motívumok és az övdszettek viselői között azonban a szellemi kapcsolat – márcsak az eltérő kulturális tradíció miatt is – kevésbé közvetlen volt, mint a korabeli Nyugat-Európában, a késő-Meroving, korai Karoling ötvöstermeké esetében. Az olyan késő antik motívumok, mint a leveles ág csőrében tartó madár, a szőlőinda, a halat tépő sas motívuma stb. vagy a kereszt alakba rendezett indadisz nem a kereszténység ideológiáját (Szöke Béla Miklós: Über die spätellenistischen Wirkungen in der spätawarenzeitlichen Kunst des Karpatenbeckens. Eine kritische Untersuchung. Dissertationes Archaeologicae Ser. II. No. 3. Budapest 1974. 60-141, főleg 85-95, ezzel szemben Vida Tivadar i.m 529-540), a veretek griffje és a nagyszíjvéd állatküzdelmi jelenete pedig nem egyfajta antik és korai bizánci keresztény formába öltöztetett avar mitológia üzenetét hordozták avar viselőik számára (Daim, Falko: Das awarische Greif und die byzantinische Antike. in: Friesinger, Herwig – Daim, Falko (hrsg.): Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern II. Wien 1990. 278-283 – ld. különösen a Werner-féle interpretáció kritikáját 275-276).

⁵ Zagiba, Franz: Das Geistesleben der Slawen im frühen Mittelalter. Annales Instituti Slavici 7. Wien-Köln-Graz 1971. 61-64; Bratož, Rajko: La cristianizzazione degli slavi negli atti del convegno „Ad ripas Danubii” e del concilio di Cividale. in: XII Centenario del concilio di Cividale (796-1996) convegno storici-teologici-Atti, Udine, 1998. 145-202, különösen 177-178.

⁶ Szöke Béla Miklós: Avarok és Slawen in Südwest-Ungarn. Katalog der Sonderausstellung, Gäubodenmuseum Straubing 1994.

⁷ Petru, Peter—Ulbert, Thilo: Vranje bei Sevnica, frühchristliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski gradec. Ljubljana 1975; Glaser, Franz: Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg. Klagenfurt 1991.

⁸ Sem régészeti, sem pedig írásos adatok nem támasztják alá azt a szélsőséges véleményt, miszerint „796-ban... bizonyos, hogy az egykori tartomány (ti. Pannónia) területén keresztény *tömegek* éltek” (Tóth Endre: Szent Adorján és Zalavár. Századok 133 [1999] 3). A 8. században a karantán fejedelemség keresztény hitre térítését tekintette a keleti missziót teljesen kisértő salzburgi püspökség fő feladatának. A bajor egyház 7. század végén – 8. század elején tevékenykedő szentjeinek (Szt. Rupert, Szt. Emmeram) életrajzát még jótékonyan gazdagította egy-egy „avarföldi misszió” terve (amiből aztán rendre nem is lett több), ezt követően azonban már terv szintjén sem jelenik meg az avarok megtérítése. Bővebben ld.: Kahl, Hans-Dietrich: Aquileja und Salzburg. Beobachtungen und Thesen zur Frage romanischen Restchristentums im nachvölkerwanderungszeitlichen Binnennorikum (7.-8. Jh.). in: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jahrhundert. (hrsg.) Wolfram, Herwig – Daim, Falko Wien 1980. 33-81; Wavra, Brigitte: Salzburg und Hamburg, Erzbistumsgründung und Missionspolitik in karolingischer Zeit. Berlin 1991. passim.

⁹ A lefölkörülmények közül különösen fontos, hogy egy közel-kortárs, Petőháza egykori falubírója, Ikvai Nándor nagyapja (szül. 1872) szerint a kehely az Ikva új medrének ásásakor került elő, embercsontokkal együtt, ott, ahol később a mészárszék épült: Bóna

a magyar történeti ötvösmű-kiállításon a tudományos világ elé tárta, majd hamarosan (1885) a soproni Városi Múzeumnak adományozta azt, ahol ma is őrzik.

A mindössze 11,8 cm magas kelyhet két 0,2 cm vastag rézlemezről nyújtották. Az egyikből a szokatlanul nagy *cuppa* (M: 6,1 cm, átm: 8,8-9,1 cm), a másikból a *nodus* és a tölcseresen kiszélesedő *pest* egyben kalapálták ki (M: 5,5 cm, átm: 7,0-7,3 cm); a két külön darabot négy szegeccsel erősítették egymáshoz, aminek helyét bronzból öntött gyöngykoszorúval takarták el, majd az elkészült kelyhet tűzaranyozással vonták be. Még a kehely összeállítása előtt szalagfonatdíszítést kapott a *cuppa* és a *pes*, amit előbb vékonyan előrajzolt, majd gravírozott a mester, aki nevét is a *nodus*-ba véste: + CUNDPALD FECIT. Később, már a használat idején, a *cuppa* pereméhez kis szegeccsel három – a lenyomatok alapján valószínűleg kerek (átm: 0,6 cm) – drágakő(?)-foglatot erősítettek.

A kelyhet már Bella Lajos¹⁰ a kremsmünsteri kolostorban őrzött Tassilo kehellyel hozta összefüggésbe, s ennek, no meg a *nodus*-ba vésett „német” névnek az alapján salzburgi vagy passauai munkának vélte, feltételezve, hogy a kehely az avar uralom idején egy térítő révén jutott el Nyugat-Magyarországra. Bella véleményét Hampel József¹¹ újabb párhuzamokkal (így a werdeni Liudger-kehelyre utalással) erősítette meg és először irányította a figyelmet a szalagfonat-díszítésre, utalva annak Meroving-kori párhuzamaira, míg Foerk Ernő¹² a kalocsai székesegyház sírjaiban talált hasonló méretű ezüst és réz kelyhek alapján először hangsúlyozta ki a petőházi lelet „sírkehely” jellegét. A tudományos kutatás ezzel nagyjából le is zárta a Cundpald-kehely problematikáját, a külföldi szakirodalom pedig csak a Tassilo-kehely kapcsán tett róla említést.¹³

A korai Karoling időszak e kiemelkedő hazai leletének igazi jelentőségét először Bóna István ismerte fel, aki az 1959-ben elvégzett, új részleteket is feltáró restaurálást kihasználva monográfia méretű tanulmányban elemezte a kelyhet.¹⁴ Először hívta fel a figyelmet arra, hogy a valószínűleg közös előképre visszavezethető formai hasonlóság ellenére a Cundpald-kehely alapvetően eltér a Tassilo-kehelytől. Míg az részben, vagy egészben öntött,¹⁵ a Cundpald-kehely rézlemezről kalapált, csak a mindkettő *nodus*-ánál alkalmazott gyöngykoszorút öntötték azonos módon. Méretben és funkcióban is döntő a különbség köztük: a Tassilo-kehely nagysága alapján (M. ca.27 cm) ún.

István: „Cundpald fecit” (Der Kelch von Petőháza und die Anfänge der bairisch-fränkischen Awarenmission in Pannonien). Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae 18 (1966) 307. (továbbiakban: Bóna, Cundpald 1966)

¹⁰ Bella Lajos: A sopronmegyei múzeum néhány érdekesebb tárgyáról. Archaeológiai Értesítő 10 (1890) 364-366.

¹¹ Hampel József: A régibb középkor emlékei Magyarhonban. Budapest 1894. 173; Hampel József: Keresztény emlékek a régibb középkorból. Archaeológiai Értesítő 14 (1894) 38; Hampel, Joseph: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig 1905. II. 428-429, III. Taf. 324.

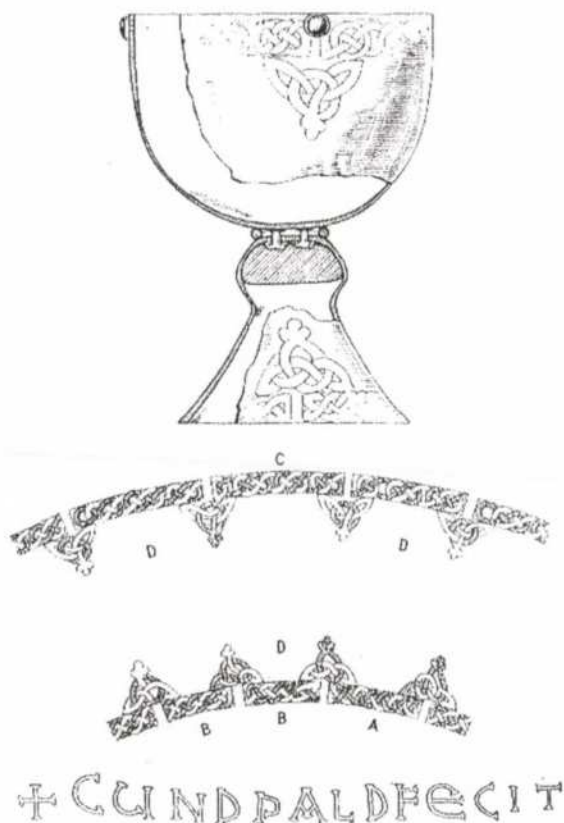
¹² Foerk Ernő: A kalocsai Szt.-Istvánkori székesegyház érseki sírja. Archaeológiai Értesítő 31 (1911) 21-33.

¹³ Haseloff, Günther: Der Tassilokelch. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 1. München 1951. 10, 12, 58, Taf. 9a.

¹⁴ Bóna, Cundpald 1966. 279-325. A leletkörülmények részletes ismertetése és az első értelmezési kísérletek kutatástörténetét ld. 279-282. A tanulmány magyar nyelven is megjelent több folytatásban a Soproni Szemle 1965-66 évi számaiban.

¹⁵ Riegl, Alois—Zimmermann, E. Heinrich: Die spätromische Kunstindustrie, Bd. 2. Kunstgewerbe des frühen Mittelalters (bearbeitet von H. E. Zimmermann). Wien 1923. 53 szerint a *nodus* és *cuppa* öntött, a láb kalapált, ami Günther Haseloff szerint (is) lehetetlen (Haseloff, Günther: Der Tassilokelch. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 1. München 1951.1), ő a felső részt öntöttnek, az alsót kalapáltnak tartja (u.o.), Bóna – Josef Braunhoz hasonlóan (Braun, Josef: Das christliche Altargerät in seinem Sein und in seiner Entwicklung. München 1932. 36, 71) úgy véli, hogy az egész kelyhet öntötték.

adománykehely (*calix ministerialis, calix maior*) – hasonló funkciójú a Karoling-korban mindössze még egy ismert, az Ursus-kehely (Lamon/Feltre), ám az kivételében jelentősen eltér a Tassilo-kehelytől,¹⁶ – míg a jóval kisebb Cundpald-kehely (M. ca. 12 cm) ún. misekehely (*calix quotidianus, calix minor*), mint az ismert korabeli kelyhek többsége.¹⁷

A Cundpald-kehely szerkezeti rajza, ornamentikája és felirata. (Bóna, Cundpald 1966 alapján)

A restaurálás során egyértelművé vált a petőházi kelyhet készítő mester nevének korábban másként is feloldott (Scindpald, Gundpald) olvasata: CUNDPALD; a név

¹⁶ Elbern, Victor H.: Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter. Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 17 (1963) Berlin 1964. 71, Nr. 18, Abb. 8-9; Elbern, Victor H.: Liturgisches Gerät in edlen Materialien zur Zeit Karls des Großen. In: Karl der Große, Lebenswerk und Nachleben, Bd. 3. Karolingische Kunst. Hrsg. Braunsfels, Wolfgang—Schnitzler, Hermann. Düsseldorf 1965. 128-133.

¹⁷ Bóna, Cundpald 1966. 295 a nagyméretű kelyhet díszkehelynek (Prunkkelch), míg a kisebbet (szemben a több szerző által is használt utazó-kehely megnevezéssel (Reisekelch), a mindennapok használati kelyhének nevezi. A kelyhekről összefoglalóan: Elbern, Victor H.: Der eucharistische Kelch im frühen Mittelalter. Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft 17 (1963) Berlin 1964. 1-76.

egyértelműen bajor eredetű, s szabályos 8. századi hangalakot mutat.¹⁸ A felirat betűtípusát Bóna jellegzetes angolszász majuskula-nak tartotta, amit szerinte német nyelvterületen ekkor csak egy helyen használhattak, Bajorországban. Ezzel a véleménnyel szemben Bernard Bischoff, a kora középkori írástípusok közelmúltban elhunyt kiváló szakértője szerint ez az írásmód nem angolszász jellegű, hanem ahhoz a Karoling-kor előtti, 6.-7. századi kontinentális írástípushoz tartozik, amit a frank birodalomban egészen a Rajna-vidékig és ÉK-Franciaország területéig általánosan ismertek és gyakoroltak. A 8. századtól azonban gyorsan elenyészik, mert az angolszász-Karoling stílusújítás ideáljának nem felelt már meg. Mivel nem valószínű, hogy esetünkben a 8. század végének spontán újításáról van szó, ezért olyan frank tradíciónak tartja, aminek egyelőre nem ismertek a köztes tagjai.¹⁹

Ugyancsak eltérő nézetet képvisel Bóna István és *Joachim Werner* a kehely díszítését, készülését, helyét és idejét illetően. Bóna, aki elsőként elemezte mélyrehatóbban a Cundpald-kehely fonatdíszítését, úgy vélte, hogy az valójában még a Merovingkor formanyelvének megfelelő tiszta szalagfonat, annak egyik utolsó, 8. század közepi megfogalmazásában, míg a Tassilo-kehely már a „kontinentális megfogalmazású insuláris stílus”,²⁰ egy sajátos növényi és szalagállat-ornamentika egyik első példája, sőt vezérlete.²¹ Mivel a Tassilo-kehely legvalószínűbben 777-ben, a kremsmünsteri kolostor alapítására III. Tassilo és felesége kegyúri ajándékként készült,²² a Cundpald-kehely azonban stílusjegyei alapján korábbi, ezért Bóna szerint azt ötvöse 760-780 között valahol a salzburgi püspökség területén készíthette.²³ Werner azonban a Cundpald-kehely szalagfonatát nem a tiszta Meroving, hanem több vonásában is már a „kontinentális megfogalmazású insuláris stílus”-hoz köti. Ilyen elem pl. az egyszerű szőlőmotívum, ami a háromszög-alakban lecsüngő fonatdísz végét zárja le, s amihez Bóna nem talált analógiát, ezért a Cundpald-kehely egyedi jellegzetességének vélte. Ám ez Werner szerint nemcsak egy sor, már Haseloff által is idézett emléken található meg, de megvan a Kremsmünsterben készült egyik legszebb kézirat, a Codex Millenarius Q iniciáléján is, s mint az égi „Paradicsom” növénye, felbukkanása egy misebornak szolgáló kelyhen világos és mély értelmű utalás a kehely rendeltetésére.²⁴

¹⁸ Bóna, Cundpald 1966. 288-289, ugyanígy Hans Fromm is in: Werner, Joachim: Zum Cundpald-Kelch von Petóháza. Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 13 (1966) 275-276. (továbbiakban: Werner, Cundpald 1966)

¹⁹ Bernard Bischoff véleményét ld. in: Werner, Cundpald 1966. 277-278.

²⁰ Haseloff, Günther: Zum Stand der Forschung über den Tassilokelch. In: *Bayernzeit in Oberösterreich. Das Land zwischen Inn und Enns vom Ausgang der Antike bis zum Ende des 8. Jahrhunderts. Ausstellungskatalog Linz. 1977. 221-236* (továbbiakban: Haseloff, Zum Stand der Forschung 1977). és Wamers, Egon: *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrrasse (Baustelle Hilton II) in Mainz. Mainz 1994.* (továbbiakban: Wamers, Löhrrasse, 1994) szerint ez a *terminus technicus* fejezi ki leginkább a stílus lényegét.

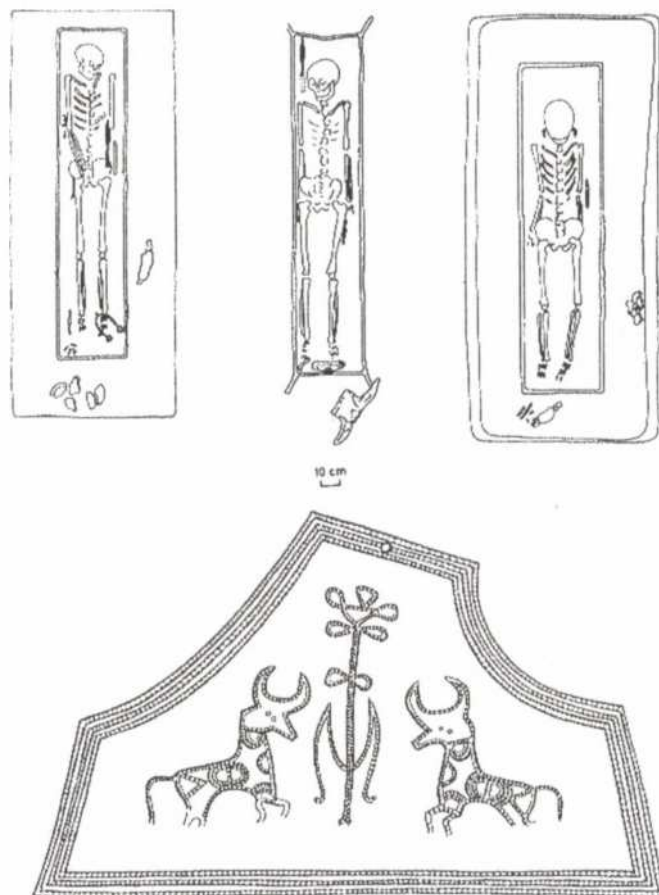
²¹ A stílus általánosabban használt nevei még: Tassilo-kehely-, anglo-karoling-, vagy misszionárius stílus. A művészeti stílusról, eredetéről, és a terminológia problémáiról: Haseloff, Günther: *Der Tassilokelch. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 1. München 1951. 12-75; Haseloff, Zum Stand der Forschung 1977. 221-236; legutóbb: Wamers, Löhrrasse 1994. 30-37.*

²² A készülés idejéről és helyéről az újabb elméleteket ld. Haseloff, Günther: *Zum Stand der Forschung 1977. 230-236.*

²³ Bóna, Cundpald 1966. 302-303.

²⁴ Werner, Cundpald 1966. 272-273, Abb. 5. A párhuzamok számát növelhetjük még a nagy valószínűséggel ugyanezen időből származó adelhauseni hordozható oltárral. Ennek a két végén pelta-alakú, zománcos keresztelkel díszített ezüstlemezek láthatók: a keresztzárak tövével egy-egy, a petóházihoz igen hasonló, egyszerű szőlőfűrttel. Elbern, Victor H.: *Der Adelhauser Tragaltar. Formenschatz und Ikonographie. Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung 1954.*

De ilyen új elem szerinte a szalagfonat négyszögletes mezőkbe rendezése is, ami a könyvillusztrációk jellegzetessége, miként a Codex Millenarius és a Mondsee-ben készült, ma Montpellierben őrzött psalterium hasonló formái mutatják.²⁵ Ezek a kéziratok a 780 körüli évekből származnak, ezért Werner a készítés idejét Bónával ellentétben a 780-800 közötti időre helyezi és a készülés helyét Mondsee vagy Kremsmünster kolostoraiban jelöli meg.²⁶

Csonkolt marhakoponyás temetkezések a sopronkőhidai temetőben és a 48. sír „sótartójának” kiterített rajza. (Török, 1973 alapján)

Kiváló részletfotó: Haseloff, Günther: *Email im frühen Mittelalter. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern.* Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte: Sonderband 1. Marburg 1990. Abb. 55b.

²⁵ Bierbrauer, Katharina: *Die Ornamentik frühkarolingischer Handschriften.* München 1979. 770/80—820 közötti időszak bajor scriptoriumainak egész sor könyvében mutat ki hasonló egyszerű szalagfonatmotívumokat.

²⁶ Werner, Cundpald 1966. 273.

Tartózkodóbb álláspontot képvisel *Volker Bierbrauer*,²⁷ aki szerint az insularis hatás (eltekintve a szőlőfürt motívumtól) nem mutatható ki, s hangsúlyozottan utal a felirat Karoling-kor előtti, nyugati frank jellegére. Ezért kizártnak tartja, hogy a neve alapján bajor Cundpald az insularis művészet egyik központjának számító Salzburgban tevékenykedett volna, s a kehely készítésének helyének Mondsee ill. Kremsmünster mellett ugyanolyan jól el tudja képzelni a többi bajor kolostort (Freising, Benediktbeuren, Regensburg, Tegernsee) is.

Más hangsúlyokkal, de hasonló véleményen volt legutóbb *Egon Wamers*²⁸ is, aki értékelésében különösen a kehely itáliai vonatkozásaira figyel: itáliai tradíciójú formáját, a salzburgi térség könyvfestészetének fentebb idézett művei (Codex Millenarius, montpellier-i psalterium) révén pedig erős felső-itáliai kapcsolatokat emeli ki, míg a szőlőfürt motívumban a northumbriai tradíciójú „Tassilo kehely stílus” szőlőfürt díszítésének reliktumát látja. Ezért a kehelyt a „Salzburg központú insularis művészeti provincia”²⁹ széles spektrumába helyezi, amit Salzburg, Mondsee vagy Kremsmünster kolostori műhelyeinek egyikében készítettek, s a salzburgi püspökségből a Nagy Károlyi hadjáratokat követő misszió révén került Petőházára.

A Cundpald-kehely mint történeti forrás

Bóna István szerint az aranyozott, drágakő-berakásos kehely³⁰ csakis egy előkelőbb egyházi személy birtokában lehetett, aki az avar-frank háborúk alatt/után térített az avarok között. Valószínű tehát, hogy egy térítő püspök sírját bolygatták meg. A püspököt meg is nevezi, szerinte a *Conversio*-ból ismert Theodericus-szal azonos.³¹ Működé-

²⁷ Bierbrauer, Volker: Liturgische Gerätschaften aus Bayern und seinen Nachbarregionen in Spätantike und frühem Mittelalter. Liturgie- und kunstgeschichtliche Aspekte. In: Die Bajuwaren von Severin bis Tassilo 488-788. Gemeinsame Landesausstellung des Freistaates Bayern und des Landes Salzburg Rosenheim/Bayern, Mattsee/Salzburg 19. Mai bis 6. November 1988. (Hrsg.) Dannheimer, H.—Dopsch, H. Salzburg 1988. 333.

²⁸ W(amers), E(gon): Cundpald-Kelch. in: 799. Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III in Paderborn. (Hrsg.) Chr. Stiegemann—M. Wemhoff. Band 2. Mainz 1999. 453-454. VII.16.

²⁹ Elbern, Victor H.: Zwischen England und Oberitalien. Die sog. insulare Kunstprovinz in Salzburg. in: Jahres- und Tagungsbericht der Görres-Gesellschaft 1989. 96-111. szerint a Tassilo-kehely morfológiailag – beleértve architektonikus felület-tagolását, figurális díszítését – és ikonográfiailag nem insularis, hanem itáliai-kontinentális; az insularis állat- és növénydekoráció csak „kiszolgáló funkcióban” szerepel. Hasonlóan főleg az itáliai térség felé mutat a másik kiemelkedő művészettörténeti emlék, az ún. régibb lindauti könyvfedél – eltekintve az insularis állatmotívumoktól. Elbern mindkettőt salzburgi eredetűnek tartja és az ír Virgilhez köti (745-46: a Szt. Péter kolostor apátja, 749-784: Salzburg püspöke). Feltűnő, hogy ezek a kiemelkedő jelentőségű, insularis „állatstílusú”, lokalizálható művek (pl. churi reliquiarium, müstairi szentélyrekesztő-lapok stb.) mind az Alpok előterében koncentrálódnak. A kontinens insularis művészetének hátterében tehát nem – mint mindig hangsúlyozták – az insularis misszió állhatott, hanem egy olyan szellemi és művészi táj, amiben az insularis elem jelentős, de az antik és itáliai gyökerekkel szemben mellékszerepet játszik: ezt nevezi Elbern „Salzburg központú insularis művészeti provinciá”-nak. ld. még: Wamers, Egon: Insulare Kunst im Reich Karls des Großen. in: 799. Kunst und Kultur der Karolingerzeit. Karl der Große und Papst Leo III in Paderborn. (Hrsg.) Chr. Stiegemann—M. Wemhoff. Band 3. Mainz 1999. 461.

³⁰ Bár – a kor szokásának inkább megfelelően – az egyszerűbb üvegpaszta- vagy zománcterakás valószínűbb, ld. a korabeli ötvösművészet különböző termékeinek – ereklyetartótól és pástorbottól patenán és kelyhen át (pl. Ardagh-kehely: Haseloff, Günther: Email im frühen Mittelalter. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern. Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte: Sonderband 1. Marburg 1990. Abb. 128a-b) a sokfajta fibuláig terjedő – számos példáját.

³¹ Jellemzően Karoling „reneszánsz” jelenség, hogy amíg a római kor mártírjainak szentként való tisztelése szerte a Karoling birodalomban éppen ezekben az évtizedekben virágzik fel, s kolostorok sora alapozza meg évszázadokra előre gazdagságát az ezek reliquia-sírját felkereső nagyszámú zarándokokból, a kor igazi mártírjairól, az avar és szláv misszióban mártírumot szenvedőkről alig emlékezik meg hagiográfia, a szent püspök és mártír típusa többé nem aktuális, cselekedeteikről jószerével semmit sem tudunk. Egyedül Nagy Károly sógorának, I. Gerold bajor örgrófnak a mártírságáról van életrajzi adatunk

sének központja pedig az az „*inter Sabariam et Carnuntum*” (Szombathely és Petronell között) fekvő terület lehetett, amit 805-ben Nagy Károly jelölt ki a tőle a szlávok zaklatásai miatt új területet kérő Theodor capcan és avarjai részére, s ahol Bóna szerint utóbb Ábrahám kagán új kagáni székhelyét felépítette. Ennek közelében, Petőházán kellett legyen Theodericus püspök térítő központja is.³²

A csonkolt marhakoponyás temetkezések elterjedési területe.
(Szőke, Zur Problematik 1979 alapján) Szaggatott vonal: elterjedési terület.
pont-vonal: a sopronkőhidai típusú temetkezési mód kisugárzási területe.

(Heitonis Visio Wettini c. 27; Graus, František: Volk, Herrscher und Heilige im Reich der Merowinger. Studien zur Hagiographie der Merowingerzeit. Prag 1965. 97). Az őrgróf 797-ben az avarok ellen haddal indult, s Pannoniába érve "miközben a hunok (= avarok) elleni ütközetet vezette s (meglehetősen könnyelműen, talán kissé dölyfösen is) előtűk fel-le lovagolt," két kísérfővel együtt megölték – feltehetően lenyilazták (Einhardi Vita Caroli c. 13). Így aztán jó, hogy annyit tudunk, létezett egy Theodorus térítőpüspök, bár nevén és titulán kívül alig valamivel többet tudunk róla, végső nyughelye is homályba vész. Pedig elég lett volna talán, ha egy századdal korábban térít az avarok között, az „(egyház)politikai szentek”, Emmeram, Kolumban, Rupert vagy Kilián s főleg a nagy egyházszerző és térítő püspök, Bonifatius korában, akkor tán neki is támad életrajzírója. (Mayer, J. G.: Die Heiligen Emmeram und Kilian: Beobachtungen zu den ältesten Viten. In: St. Emmeram in Regensburg. Geschichte—Kunst—Denkmalpflege. Beiträge des Regensburger Herbstsymposiums von 15—24. November 1991. Thurn und Taxis-Studien Bd. 18. Kallmünz 1992. 33-40).

³² Bóna, Cundpald 1966. 319-325. Werner, Cundpald 1966. 265 szerint "fantáziadús, de sajnos nem bizonyítható feltevés", hogy ez Theodericus püspök kelyhe lenne, akinek a sírját a késő avar kagán székhelyén álló fatemplomban ásták meg. Bierbrauer, 1988. 333. pedig még azt sem látja bizonyítottnak, hogy a kehely egy (klerikus) sírból került elő, azaz nem dönthető el teljes egyértelműséggel, hogy utazó kehely (*calix viaticus*), vagy sírkehely volt-e, így egy általánosabb kategóriába, a kisebb és többnyire kevésbé drága kivételű *calix quotidiani* vagy *minores* közé sorolja.

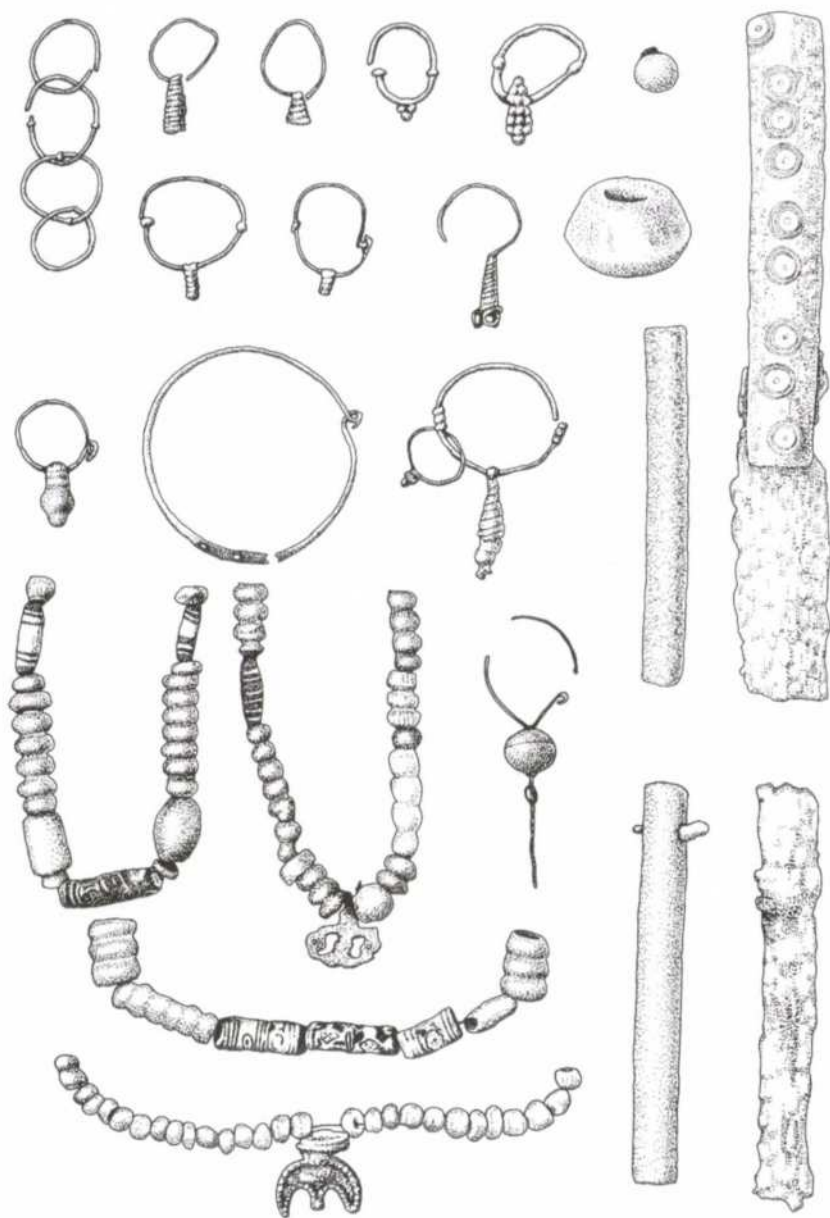
Az eredeti forrás, az *Annales regni Francorum* 805. évnél³³ így írja le az eseményeket: „Nem sokkal ezután [ti. III. Leo pápa Nagy Károlynál tett látogatása, 805. jan. 6-14. után] megjelent a capcan, a hunok [= avarok] fejedelme a császár előtt és kérte, népének fenyegetettsége miatt engedje át neki a Savaria [= Szombathely] és Carnuntum [= Petronell] közötti lakóhelyeket, mivel eddigi lakhelyeiken a szlávok támadásai miatt nincs tovább maradásuk. A császár kegyesen fogadta őt – mivel a Theodornak nevezett capcan keresztény volt – meghallgatta kérését, és gazdagon megajándékozva hazaengedte. De röviddel azután, hogy népéhez visszatért, meghalt. És [erre fel] a kagán előkelői egyikét küldte, magának kérve a régi tisztséget, amit a kagán a hunoknál mindig is bírt. A császár méltányolta kérését és elrendelte, hogy a kagán a hunok régi szokása szerint az egész országban gyakorolja uralmat.” Ebben egyáltalán nincs meghatározva, hogy a két határpont közti vonaltól merre terjedhet az avarok új szállásterülete (tehát hogy pl. attól csak keletre települhettek le, ld. még alább), nincs szó arról, hogy ott egyúttal a maradvány avarok egyfajta vazallus kaganátust alakítottak ki,³⁴ de arról sem, hogy erre a Nagy Károly által kijelölt területre valóban át is költöztek a segítséget kérő avarok. A forrás szerint Theodor capcan ugyanis még a segélykérés évében meghalt, Ábrahám kagán pedig nemcsak a menekültek, hanem egész népe és országa feletti hatalom visszaállítását kérte és kapta meg a császártól.³⁵ Legalább ennyire kérdéses a Cundpald-kehely Theodericus térítő püspök sírjához kötése is.

Ebben az esetben ugyanis a püspök földi maradványainak – a kor szokásának megfelelően – egy gondosan megépített sírkamrában, s feltétlenül egy templom szentélye környékén, az oltár közelében, vagy az apszishoz csatlakozó kriptában, esetleg a bejá-

³³ Ann. r. Francorum a. 805. „Non multo post capcanus, princeps Hunorum, propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum dari ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat. Quem imperator benigne suscepit – erat enim capcanus christianus nomine Theodorus – et precibus eius annuens muneribus donatum redire permisit. Qui rediens ad populum suum paucis tempore transacto diem obiit. Et misit caganus unum de opomatibus suis, petens sibi honorem antiquum, quem caganus apud Hunos habere solebat. Cuius precibus imperator adensum praebuit et summam totius regni iuxta priscum eorum ritum caganum habere praecepit – Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. Erster Teil. ed. Rau, Reinhold. Darmstadt 1968-1987. 80-81; a fentitől stílusosan eltérő magyar fordítását ld.: Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai 557-806-ig. Budapest 1998. 306-307. A forrás történeti értékeléséhez ld. még: Szöke Béla Miklós: Plaga orientalis. A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban. in: Veszprémi László [szerk.]: Honfoglaló őseink. Budapest 1996. 11-44.)

³⁴ Az ölet termékeny talajra talált, Herwig Wolfram szerint 828-ig az „Ostlandpräfekt” a Traungau és az avaroktól elhódított, az Ennstól a Hainburg-Szombathely vonalig terjedő terület, ettől keletre pedig 805-ben egy „Tributärkhaghanat” jött létre: Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907. Wien-Berlin 1987. 265.

³⁵ Az ölet további történeti következtetéseket is maga után vont, melyek közül a legszívósabban az a gondolat tartja magát, miszerint Theodor capcan (Bóna szerint valójában: kagán) azoknak a maradvány avaroknak az élén menekült a Nyugat-Dunántúlra, akik túlélték a dunai bolgároknak – forrásokban ugyan sem időponthoz, sem hadvezérhez nem kötött, Bóna rekonstrukciója szerint azonban – Krum kán által 803-804-ben vezetett irtóhadjáratait. Következésképpen a bolgár uralom alá került Alföld teljesen elnéptelenedett avar puszttá („deserta Avarorum”) vált. A kérdéstről részletesebben: Bóna Cundpald 1966. 323-324; Bóna István: A népvándorlások és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984. 370-373; Cs. Sós Ágnes szerint nem a bolgárok, hanem a Dunától északra fekvő területek szláv lakosságától elszennvedett üldözöttek miatt kellett menekülni: Cs. Sós, Ágnes, Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 22. München 1973.13-14; a bolgár hódítás öletének tarthatatlanságáról: Gjuselev, Vasil: Bulgarisch-fränkische Beziehungen in der ersten Hälfte des IX. Jahrhunderts. Byzantinobulgarica 2 (1966) 15-39; Szöke Béla Miklós: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. In: Lőrinczy Gábor (szerk.): Az Alföld a 9. században. Szeged 1993. 33-43; Olajos Teréz: A 9. századi avar történelemre vonatkozó görög források. in: Kovács László – Veszprémi László (szerk.): A honfoglalásokról írott forrásai. Budapest 1996. 91-102, főleg 91-94.

A női sírok jellegzetes ékszerei és használati eszközei. (Török, 1973 alapján)

rat közelében kellett volna feküdnie,³⁶ maga a püspöki templom pedig – márcsak presztízs okokból is – kőből, téglából kellett épüljön, nem pedig (mint Bóna valószínűsíti) fából.³⁷ Éppen Nagy Károly korában, a „Karoling reneszánsz” idején vált általános gyakorlattá mind a birodalomban, mind az újonnan meghódított provinciák földjén, hogy a templomokat, különösen a püspöki székhelyeken, kőből építik, méreteik pedig jelentősek: nem ritka az 50-100 m hosszú templom.³⁸ Itt pedig a püspök sírján kívül a püspöki (kagáni?) székhely jelentős számú szolgáló népességének is végső nyughelyt kellett volna találni, azaz itt egy kiterjedt, többretegű temetőnek kellett volna létesülni.³⁹ Ezzel szemben sem templomépületnek, sem többretegű temetőnek, sem az ugyanitt feltételezett kagáni székhely épületeinek nem sikerült a cukorgyári építkezések során nyomára akadni. Holott – miként maga Bóna sorolja fel –, a terület az őskortól kezdve folyamatosan lakott hely, régészetileg jól adatolt, számos lelet ismert a kehely lelőhelyéről és közvetlen környékéről.

Korszakunkra csak egyetlen, ám annál elgondolkoztatóbb adat vonatkozik: a Cundpald-kehely előkerülési helyének közvetlen közelében ugyanis éppenséggel nem többretegű, templom körüli temetkezések, hanem pogány rítusú, késő avar kori sírokra bukkantak!⁴⁰ A kehely tehát sokkal prózaibb körülmények között kerülhetett sírba: nem Theodericus püspök sírjának volt a melléklete, hanem egy avar vitéz sírjának a (a szó szoros értelmében is vett) „tárgyi emléke”.⁴¹

³⁶ Esetleg angolszász szokást követve, ld. pl. Bonifatius sírját Fuldán, a templom nyugati bejárata közelében. A szokás eredete Róma, ahol 514-688 között a pápákat a Szt. Péter bazilika bejárata előtt temették el, mint az „apostol várának kapuőreit”. Csak I. Leo pápa maradványainak I. Sergyus pápa általi translatio-jával (688) a bazilika keresztházába kezdődött meg a temetkezés a tulajdonképpeni templomban (Borgolte, Michael: Petrusnachfolge und Kaiserimitation. Die Grablagen der Päpste, ihre Genese und Traditionsbildung. Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte 95. Göttingen 1989. 72-93).

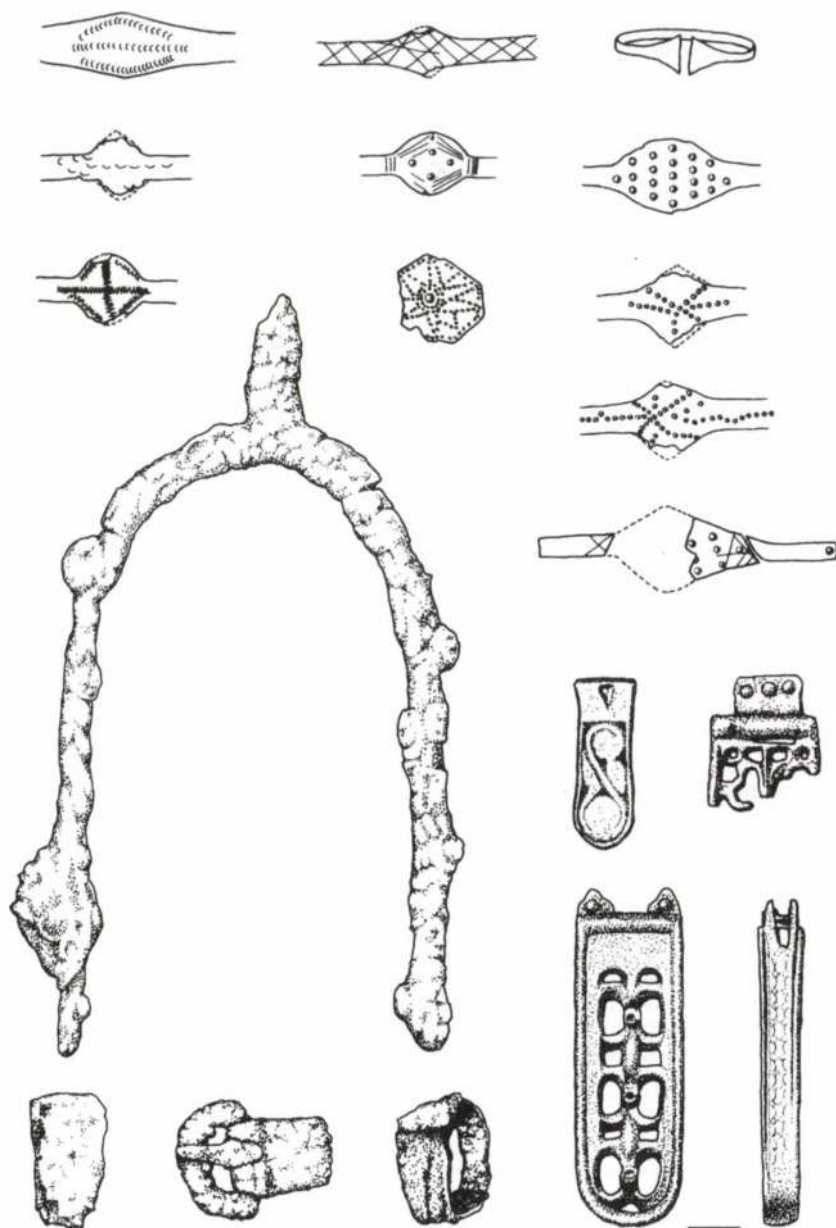
³⁷ Bóna, Cundpald 1966. 325. Ebben az esetben aligha számolhatunk azzal, hogy a helyi, avar tradícióknak megfelelően először csak fatemplomot építettek, ld. az ugyanezekkor térítés alá vont, de Pannoniánál jobban kutatott Szászöld templomait: Lobbedey, Uwe: Zur archäologischen Erforschung westfälischer Frauenklöster des 9. Jahrhunderts. Frühmittelalterliche Studien 4 (1970) 320-340. és Lobbedey, Uwe: Der frühmittelalterliche Kirchenbau im angelsächsischen und sächsischen Missionsgebiet. In: Sachsen und Angelsachsen. Ausstellung des Helms Museums, Hamburgisches Museum für Vor- und Frühgeschichte 18. Nov. 1978 bis 28. Febr. 1979. Veröffentlichungen des Helms Museums Nr. 32. Hamburg 1978. 433-447.

³⁸ Egész Kelet-Közép-Európából az egyedüli biztosan 9. századi fatemplom maradványai Zalaszabar-Borjúállás szigeten kerültek elő, Müller Róbert ásátásán (Müller Róbert: Ein karolingerzeitlicher Herrenhof in Zalaszabar [Ungarn, Komitat Zala]. Sborník prací Filozofické Fakulty Brnenské Univerzity. E 40, 1995. 91-100), további párhuzamokhoz ld. Ahrens, Claus et al.: Frühe Holzkirchen im nördlichen Europa. Zur Ausstellung des Helms-Museums, Hamburgisches Museum für Vor- und Frühgeschichte, vom 13. Nov. 1981 bis 28. März 1982. Veröffentlichungen des Helms-Museums Nr. 39. Hamburg 1982. 501-631.

³⁹ Errefelé a Kisalföldön a század végéig – amikor Szvatopluk serege „farkasok módjára” pusztította végig a vidéket (883-884) – eléggé eseménytelenül zajlott az élet. Semmi sem akadályozhatta a keresztény hitre tért népet tehát abban, hogy hasonlóan, mint az egész keleti határvidéken mindenütt ebben a (szentkultusztól amúgy is mélyen átitott) korszakban, különös előszeretettel éppen ne az őt vagy őseit megterítő püspök által építtetett és temetkező helyeül választott templom mellett temetkezzen – ha volt ilyen.

⁴⁰ 1938-ban a cukorgyár területén sírokat bolygattak meg. A leletekből 1954-ben két díszítetlen edény és két, rombusz átmeteszű huzalból hajlított, poncolt díszű bronz karperec (Ieltsz. 55. 228. 1-4), melyek a 8. század végére, 9. század elejére keltezhetőek, kerültek a Soproni Múzeumba. Ugyanitt településre utaló hullámvonalköteg-díszes edénytöredékeket is találtak, melyeket Török Gyula véleményét elfogadva ugyanerre a korra helyez Bóna István (Bóna, Cundpald 1966. 306).

⁴¹ Nagy Károly, aki 791 őszén hatalmas becsvágygal egész lovagságát mozgósította az avarok elleni „keresztes hadjáratra” s seregében ott menetelt nemcsak világi, de egyházi vezérkara is (A katonáskodó egyházi méltóságokról: Prinz, Friedrich: Klerus und Krieg im früheren Mittelalter. Untersuchungen zur Rolle der Kirche beim Aufbau der Königsherrschaft. Monographien zur Geschichte des Mittelalters Bd. 2. Stuttgart 1971) Győr környékéig jutva, főként logisztikai hibák miatt, már olyannyira harc- és mozgásképtelenné vált, hogy csak egyetlen feladata maradt: hadnépét (püspökei közül nem is egy életével fizetett a kalandért – ld. a korabeli évkönyvek beszámolóit) mihamarább újra biztonságba vezesse. Természetszerűleg választotta hát a Savaria (Szombathely) és Scarbantia (Sopron) felé vezető régi római utakat, s haladt át a későbbi Petőháza vidékén.

Gyűrűk, bronz szíjvégek és sarkantyúgarnitúra. (Török, 1973 és a szerző [gyűrűk rajzai] alapján)

A sopronkőhidai temető mint régészeti forrás

Magyar földön először éppen a feltételezett kagáni és püspöki székhely közelében, Sopronkőhidán sikerült teljesen feltárni egy Karoling-kori közösség temetkezőhelyét. A temető első 11 sírját Szőke Béla mentette meg 1951-ben,⁴² majd 1956-1960 között Török Gyula folytatta és fejezte be az ásátást, további 134 sírt hozva napvilágra.⁴³

A Rákos patak partján, a Teich-dűlő lejtős domboldalán egy É-D tengely mentén három nagyobb csoportba rendeződött a 145, nagyjából Ny-K tájolású sír. A sírok leke-rekedő sarkú négyszögletesek, mintegy 10 %-uk a lábvég felé szűkülő, trapéz alakú, mélységük 100-235 cm, alapterületük 1,2-2,6 m² között egyenletesen oszlik meg,⁴⁴ de néhány nő és fegyveres férfi (pl. 16, 78. sírok) számára jóval nagyobb (3,9 m²) sírgöd-röt ástak.⁴⁵ A háton fekvő, nyújtott testhelyzetű halottakat ácsolt deszkakoporsóban vagy félbevágott fatörzsből kivájt (?) koporsóban temették el, néhány esetben nagyobb kőveket helyeztek a koporsóra.⁴⁶ A sírok együtöde teljesen melléklet nélküli,⁴⁷ a többi sírban rituális, azaz étel- italmelléklet (agyagedény, állatcsont, tojás) és/vagy viseleti- és használati tárgyak, fegyverek voltak a halottal eltemetve.

A rituális mellékletek közül a temető legjellegzetesebb lelete a szarvcsapos csonkolt marhakoponya.⁴⁸ A szarvak alatt homlokban keresztben elvágott marhakoponya minden esetben a sírgödör lábfelőli végében, a medencecsontok és lábvég közötti térségben feküdt, mellette vagy alatta pedig gyakran más állatcsont (tyúk, disznó, juh/kecske) és edény is előkerült. A temető középső csoportjában az utolsó, keleti sírsorj jellemző a csonkolt marhakoponya eltemetése, az északi és déli csoportokban csak a nyugati (kezdő) sírsorban található meg, később már nem temetik el a halottal. Úgy látszik, mintha a temetkezések megkezdése között különbség lenne a középső és a két szélső csoport között.

Ebben az összefüggésben érdekes lehet, hogy míg a középső csoportban az elhunytak általában 40. életévük előtt sírba kerültek, a két szélső csoportban az ennél idősebb korú halottak a jellemzőek. Jellemző a csonkolt marhakoponyák és a tyúkcsontvázak kapcsolata a sírokban. Sopronkőhidán eléggé gyakori az együttes előfordulás,

⁴² Szőke Béla: IX. századi sírok Sopronkőhidán. Soproni Szemle 9 (1955) 55-68.

⁴³ Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Fontes Archaeologici Hungariae Budapest 1973.

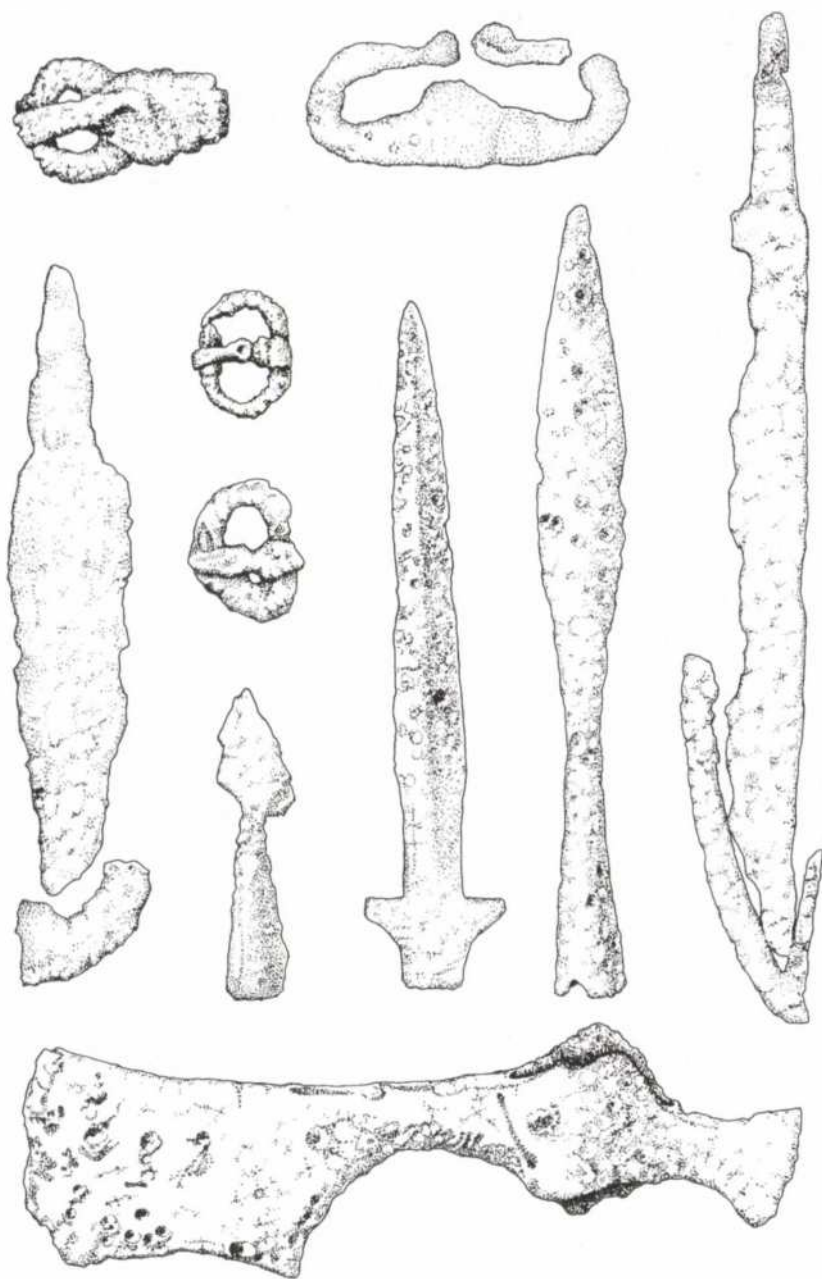
⁴⁴ Az adatok a felnőttek sírjaira vonatkoznak, a gyermeksírokra az ezeknél sekélyebb és kisebb méret jellemző, de található a temetőben 200 cm mélyen fekvő gyermek sír (77. sír) éppúgy, mint 120 cm mélyen fekvő, szárnyas lándzsával, övvel, edényekkel eltemetett férfi sír (60. sír), amiben az itt temetkező közösség egyik relatíve leggazdagabb tagja feküdt. Feltűnő egyébként, hogy a temető másik szárnyas lándzsás sírja (84. sír) ugyancsak viszonylag sekély, mindössze 140 cm mélyen került elő. A legtöbb mély sírt (170-240 cm között) a temető középső sírsorjában (45 sírből 16) ásták meg, arányában jóval kevesebbet a déli (54 sírből 6) és az északi csoportban (46 sírből 8). Ezek közül 5 gyermek, 8 juv.-ad. korú, 17 pedig mat.-sen. korú, utóbbiak között jelennek meg csak a nők is.

⁴⁵ Szőke Béla Miklós: Karolingerzeitliche Gräberfelder I-II von Garabonc-Ófalu. in: Szőke, Béla Miklós, Éry Kinga, Müller, Róbert, Vándor, László: Die Karolingerzeit im unteren Zalatál. Gräberfelder und Siedlungsreste von Garabonc I-II und Zalaszabar-Dezsősziget. Antaeus 21 (1992) 49, Abb. 7. (továbbiakban: Szőke, Garabonc 1992)

⁴⁶ A sírok kétharmadában figyelt meg Török Gyula koporsó nyomot, de használata nyilvánvalóan általános volt az egész közösségben. A részleges és teljes kőpakolás szokásáról, szellemi háttéréről ld. Szőke Béla Miklós: Das karolingerzeitliche Gräberfeld von Sárvár-Végh malom. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1992. 127-133.

⁴⁷ A 30 sírből 23-ban gyermek (nagyobbrészt neonatus és inf. I. korú), 1 adultus, 4 maturus és 1 senilis korú felnőtt feküdt.

⁴⁸ 18 sírban volt csonkolt marhakoponya, 2 sírban pedig juh/kecske koponyája: az összesen 20 sírből 7 női sír, mindegyike idős nő, míg a férfisírokba minden életkorban temettek (2 fiú, 3 juvenilis, 3 adultus, 4 maturus, 1 senilis korú férfi).

A férfi sírok viseleti tárgyai és fegyverei. (Török, 1973 alapján)

ám a kései fázisban, a temető keleti szélén már csak tyúkot temettek a halott mellé.⁴⁹ Míg azonban a marhakoponya a korábbi, avar kori szokás egy változataként halotti áldozatként került sírba, a többi állatsont és/vagy edény a halott útravalóját jelképezte.⁵⁰ A halott túlvilági útjára legtöbbször házityúkot adtak, 43 sírban, a sírok 30 %-ában találták meg – túlnyomórészt az egész – tyúksontvázat,⁵¹ s viszonylag gyakori volt (12 sírban) a juh/kecske és sertécsont is.⁵² A temetkezések egész időszakában tettek valamilyen folyékony vagy pépes ételt is a sírba, néha két edényben is (főleg a középső sírcsoportban) – érdekes módon azonban az ebben az időszakban gyakori vaspántos favödörben egyetlen esetben sem. Jellemző, hogy az agyagedények szinte kizárólag nagyobb méretű, vállas, bő szájú fazekak, ritkább a kisebb szilke, bögre és behúzott peremű, mély tál; utóbbiakat gyermekekkel temették el vagy második edényként tették a sírba. A fazekak egy új, jellegzetesen Karoling-típust képviselnek, meghatározó vonásuk, hogy nagyobb a szája-, mint a fenékméretjük, testük legnagyobb átmérője pedig az élesen megtörő vállban mérhető.⁵³

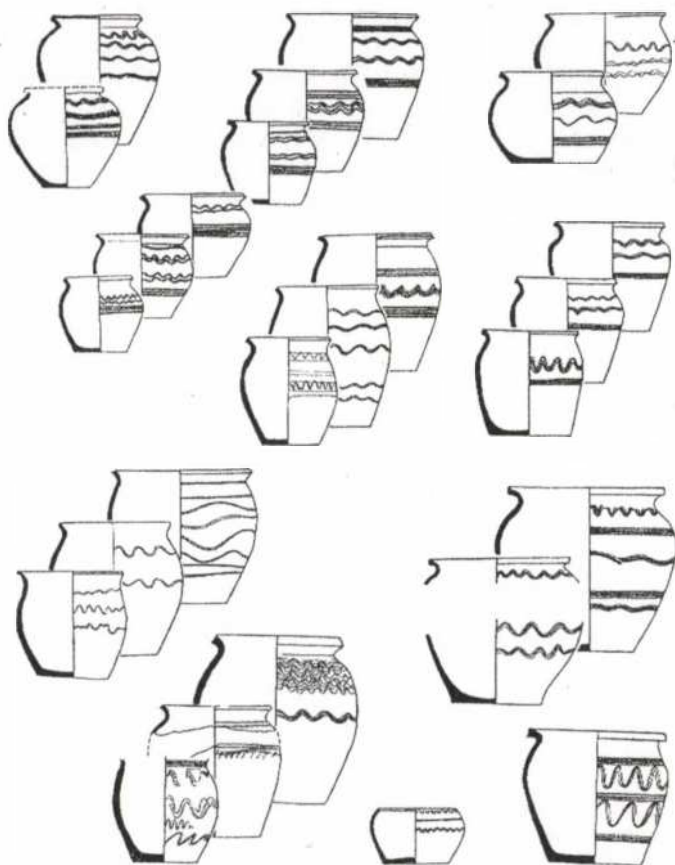
⁴⁹ Pittenben szinte kivétel nélkül temettek tyúkot is a csonkolt marhakoponyás sírokba, de a későbbi fázisban ott is csak a tyúksontváza a jellemző. A tulli temetőben a déli sírcsoportban a marhakoponyák mindig együtt vannak tyúkkal, a középső csoportban már több a csak tyúksontvázas sír, az északban pedig csak edényt tettek a sírba. Végül a mühlhingi és pottenbrunni temetőben a marhakoponyákat szinte mindig magukban, tyúk nélkül tették sírba, de ezeknél is a temető másik részében már az jellemző, hogy csak tyúkot vagy egyéb állat csontját temetik el a halottal. ld. Szőke Béla Miklós: Zur Problematik des Bestattungsritus mit verstümmelten Rinderschädel des Typs von Sopronkőhida. Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 31 (1979) 58-70. (továbbiakban: Szőke, Zur Problematik 1979).

⁵⁰ Török Gyula a csonkolt marhakoponyát mint maszket a közösség állatöse szimbólumának, a marhakoponyás sírokat pedig olyan sámáncsaládok temetkezésének tartotta, akik az üldözések elől 805-ben Savaria és Carnuntum között telepedtek le (Török Gyula: Pogány kultusz emléke a sopronkőhidai temetőben. Folia Archaeologica 14 [1962] 83-93). A dolgozatra reflektáló Tomka Péter és Herwig Friesinger a sámántemetkezés ötletét határozottan elutasították, a marhakoponya maszk-jellegét, mint antropoeikus szimbólumot azonban nem, bár magát a szokást mint részleges állattemetést magyarázták (Tomka Péter: A Sopron-présházatelepi IX. századi temető. Arrabona 11 [1969] 78-80; Friesinger, Herwig: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien 15-16 [1971-74] 85/86). Ezt követően magam is részletesen foglalkoztam a kérdéssel. Kimutattam, hogy a temetkezési szokásnak egyértelműen avar kori előzményei vannak és igyekeztem bebizonyítani, hogy a csonkolt marhakoponya a 'pars pro toto' elve alapján az egész állatot jelképezte, s mint ilyen került áldozati állatként sírba (Szőke, Zur Problematik 1979, főleg 102.: „gewisse Teile des aufgeopferten Tieres wurden ins Grab gelegt“). Amikor azonban azt a nézetet is igyekeztem megcáfolni, hogy a koporsót, esetenként pedig a halottat is a nyüzött szarvasmarha bőrével – amiben a koponya szarvat tartó homlok részét megőrizték – takarták be, kissé félreérthetően fogalmaztam. Azzal ugyanis, hogy kimutattam, a csonkolt koponya a síron belül szoros lokális kapcsolatban van az étel- és ital melléklettel, azt a látszatot keltem, mintha a marhakoponya is a halotti tor útravaló-részéhez tartozna, holott csak az állatútravalónak a síron belüli egy helyre téétel szándékoztam kihangsúlyozni. Erre reagálva Tomka Péter újabb érvekkel támogatta meg azt a nézetet, hogy a csonkolt marhakoponya halotti áldozat maradványa (T. Szőnyi Eszter – Tomka Péter: Györszentiván-Söprúshegy: késő római és kora Árpád-kori temető. Communicationes Archaeologicae Hungariae 1985. 112-115).

⁵¹ Bökönyi Sándor: A temető állatsontanyagának vizsgálata. in: Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Fontes Archaeologicae Hungariae Budapest 1973. 121-122. Herwig Friesinger szerint azokban az esetekben, amikor nem teljes a tyúksontváza, az állatot már ételként elkészítve, vagy sütsére, főzésre előkészítve tették a sírba: Friesinger, Herwig: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien 15-16 (1971-74) 84. A kérdésről részletesen: Szőke, Garabonc 1992. 58-60.

⁵² 6 esetben juh/kecske medencecsontja vagy humerusa, 7 esetben sertécsont, egyszer pedig marha radius és ulnacsontja volt a sírban. Tulliban a marhakoponyás sírokban a tyúksontok mellett rendszerint ugyancsak juh/kecske humerusa-t találjuk meg, Pittenben a 130 sírból azonban csak 9 sírban volt egyéb állatsont, a többi temetőben pedig csak egy-egy sírban.

⁵³ Ez az edénytípus mérete és formája alapján jellemzően telepkerámia, tároló- és/vagy főzőedény lehetett. (ld. Tomka Péter: A sopronkőhidai 9. századi település. Arrabona 36 [1998] 48-51) Az utóbbi évek zalavári ásatásain feltárt telepobjektumok nagy tömegű kerámia-leleteiben ez az egyik leggyakoribb edényforma, a Zalavár körüli temetők edénymellékletében mégis inkább a kisebb méretű, tojásdad vagy gömbölyded bögrék az uralkodók (ld. Szőke, Garabonc 1992. 60-73, Abb. 16-21; Müller, Róbert: Keramikformen des 9.-10. Jahrhunderts in der Gegend Keszthely-Zalavár. in: [Hrsg.] Staňa, Čenek: Slawische Keramik in

Kerámia a sopronkőhidai temetőben, formai jegyek alapján csoportosítva. (Török, 1973 alapján)

Míg a rítusok, szokások egy népesség kulturális tradícióiba engednek bepillantást, a viselet tárgyai, a használati eszközök és a fegyverek lakóhelyük kulturális környezetét, kapcsolatrendszerét tükrözik vissza. Különösen érzékenyek ebből a szempontból a női ékszerek. A felnőtt nők viseletében meghatározóak a fejét díszítő ékszerek. Ezeket egy homlokpántról a halántéknál két oldalt alácsüngő szalagokhoz erősítve viselték. Több-

Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Brno 1994. 63-82). Legnagyobb számban, szinte egyeduralkodó formaként Oberpfalz-ban jelenik meg (Stroh, Armin: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege. Kallmünz 1954.), ettől kezdve a Duna völgyében kelet felé haladva egyre inkább más formák is színesítik a temetők és telepek kerámiáját (ld. Friesinger, Herwig i.m., továbbá Cech, Brigitte: Die keramischen Funde der slawischen Wallanlage in Thunau am Kamp [NÖ] Ein Beitrag zur Gliederung slawischer Keramik. Zalai Múzeum 3 [1991] 57-72) – feltűnő módon a Morva-medence nagy központjaiban is ritka, nem jellemző forma (Poláček, Lumír: Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik. in: Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert – Terminologie und Beschreibung. (hrsg. Poláček, Lumír) Brno 1995. 131-202., Abb. 5.) – hogy aztán a Dunántúli területére érve ez a széles szájú, erős vállú, szűk aljú fazék ismét meghatározó edényformaként tűnjön fel.

ségük drótékszer: leggyakoribb az egyszerű, nyitott végű bronz karika (16 sírban), kevesebb a kétpántos (3, 11, 102, 129, 142. sírok), a hurkos-kampós záródású (95, 129. sírok), a lefelé hegyesedő (25. sír?) és lefelé szélesedő spirálcsüngős (25, 126. sírok) fülkarika.⁵⁴ Ezek mellett megjelenik az egyszerű (80, 88, 103. sír) és a kétoldalas, öntött szőlőfürtcsüngős (11, 53. sírok) függő.⁵⁵ A temető keltezése szempontjából döntő jelentőségű, hogy a temető nyugati szélén egy kislány sírjában (120. sír) még egy késő avar típusú, gúla alakú üvegyöngycsüngős fülkarika is felbukkan.⁵⁶ A Dunától északra (Morva-völgy és DNy-Szlovákia) élő morva-szlávok felé a kétpántos, öntött dróttekerccsüngős függők (2, 41, 61. sírok),⁵⁷ a Kelet-Alpokvidék (Stájerország, Karintia, Krajna) folyóvölgyeit benépesítő karantán szlávokhoz pedig a lengő drótfonatscsüngővel díszített függők mutatnak kapcsolatot. Utóbbiakhoz sorolható a hurkosan tekert aljú, lefelé szélesedő spirálcsüngős drótékszer (54, 129. sírok), a hurkos-kampós záródású, egy lemezgömb-csüngős (101, 119. sírok) és a hasonló záródású, alsó karikaívén szélesre kalapált és a lengőcsüngők részére három helyen átfúrt karikaékszer (111. sír).⁵⁸ Végül a Karoling *Oriens* tartomány (Felső-Dunavölgy és Dunántúl) korai időszakból származó, jellegzetes ékszere a különböző alakúra préselt lemezcüngős fülkarika (bordázott, bikónikus csüngő: 111. sír, „amfora” alakú csüngő: 59, 62, 65. sírok).⁵⁹

⁵⁴ Az ékszeresalád az avar kor végén, Karoling-kor kezdetén alakult ki a (volt) avar kaganátus nyugati felében. Ebben az átmeneti időszakban a régi, késő avar központok melletti műhelyek már nem, az új, Karoling-kori központoknál létesültek pedig még nem dolgoztak. Érdekes, hogy a nagy sírszám ellenére a drótékszerek bizonyos típusai, mint az egyszerű vagy többszörös S-végű, a pödrott végű, továbbá a láncocskás csüngőjű ékszerek hiányoztak. Az ékszeresaládról ld.: Szőke, Béla Miklós: Die Beziehungen zwischen dem oberen Donautal und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentrachtzubehör und Schmuck). In: Awarenforschungen Bd. 2. Hrsg. Daim, Falko. Archaeologia Austriaca Monographien Bd. 2. Wien 1992. 844-863. (továbbiakban: Szőke, Beziehungen 1992); Szőke, Garabonc 1992 115-124.

⁵⁵ Míg az ékszerforma egyszerű, három-négy granulátumból összeforrasztott változata a 7. század végétől honos a Kárpát-medence asszonyainak ékszeresletében, a kétoldalas, azaz az alsó karikaív közepén lefelé és felfelé egyaránt összeforrasztott gömböcskékből álló (vagy egybeöntött), szőlőfürt alakú csüngődíszes változat a Karoling-kor kezdetével jelent meg; a 9. század folyamán ezekből az egyszerű alapformákból a variációk sokasága született meg, a 10. század közepére mégis eltűnt a Kárpát-medence női viseletéből. Részletesebben ld. a szerző fentebb, az előző jegyzetben idézett műveit, továbbá: Dostál, Borivoj: Slovanská pohrebište ze střední doby hradištní na Moravě. Brno 1966. 35-44; Dostál, Borivoj: Zur Datierungsfrage des großmährischen Schmuks. Zalai Múzeum 3 (1991) 81-87.

⁵⁶ A késő avar kor leggyakoribb ékszertípusa, az avar kor végéig használatban volt. A kaganátus felbomlása és a Karoling-kori területi, hatalmi egységek kialakulásakor létrejött faluközösségek temetőiben a kezdeti időszakban még felbukkan, pl. Judendorf 32 (1) sír, arany karikával (Dolenz, Hans: Die Gräberfelder von Judendorf bei Villach. Neues aus Alt-Villach 6 [1969] 14, Taf. 23.1-2), Sieghartskirchen (Szameit, Erik: Zur chronologischen Stellung des frühmittelalterlichen Gräberfeldes von Sieghartskirchen, Niederösterreich, und die Grabfunde aus Proleb, Steiermark. In: Awarenforschungen Bd. 2. Hrsg. Daim, Falko. Archaeologia Austriaca Monographien Bd. 2. Wien 1992. 807, Taf. 1.1-2), de inkább a valamilyen átalakított formában rá emlékeztető változata fordul elő, mint Mühling-Hart 3. sír, Pottenbrunn 139. sír, Auhof 99. sír (Szőke, Beziehungen 1992. 865).

⁵⁷ Ennek az ékszerfajtának az eredeti, valóban dróttekerccs-csüngős változata még drótékszerekkel együtt is feltűnik (pl. Dolní Věstonice 74. és 139. sírok, ld. Poulik, Josef: Jižní Morava země dávných Slovanů. Brno 1949-1950. 159, 161), a későbbi, öntött csüngővel ellátottak azonban már nem: Dostál, Borivoj: Slovanská pohrebište ze střední doby hradištní na Moravě. Brno 1966. 33. (Továbbiakban: Dostál, Slovanská 1966) Kora Dostál szerint a 9. század második fele, a 10. század elejéig.

⁵⁸ Az ún. vor-Köttlach és Köttlach I. horizonthoz köthető ékszerekről: Giesler, Jochen: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. Archäologisches Korrespondenzblatt 10 (1980) 85-98. A 111. sír holdsarló alakúra kalapált alsó karikaív ékszerének kevés párhuzama ismert. Egy közeli, igaz, átfúratlan analógia a délnyugat-szlovákiai Zsitvabesenyő (Bešenov) 21. sírjában található meg, honfoglaló magyar öntött bronz gombokkal (Nevizánszky, Gabriel: Pohrebisko z konca 9. a z 10. storocia v Bešenove. Slovenská Archeologia 27 (1979) 375-404, főleg 391, II. tábla 9).

⁵⁹ Az ékszeresalád első leírása, összefüggéseinek bemutatása: Szőke, Beziehungen 1992. 859-860.

A sopronkőhidai közösségben kevesen viseltek gyöngnyakláncot (25, 59, 67, 88, 107, 110, 111, 115, 130. sírok).⁶⁰ Jellegzetes a gyöngyök formája és készítmódja: kizárólag a Karoling-birodalom Rajna-vidéki műhelyeiben készített gyöngytipusok, többtagú rúdgyöngyök,⁶¹ fújt, üreges gyöngyök, színes szemes mozaikgyöngyök és kék szemes gyöngyök alkotják a nyakláncot,⁶² a korábbi, avar időszak gyöngyei már elvéve sem bukkannak fel – de fűznek helyettük avar övveret-csüngőt (25. sír), vagy ólomból öntött, holdsarló alakú csüngőket (115. sír)⁶³ a gyöngyök közé. Ebben a közösségben (már) nem volt szokás karperecet viselni – szemben a Felső-Duna medence nyugati végével.⁶⁴ Huzal-, pánt és pajzsosan kiszélesedő fejű gyűrűt azonban eléggé gyakran húztak – nemtől és életkortól függetlenül – a kéz egyik, vagy több ujjára.⁶⁵ A felsőruhákat csak egyetlen esetben fogták össze vasfűlű üveggömbbal (80. sír), a keleti frank peremvidék köznépi anyagi műveltségének e sajátos termékével.⁶⁶ A női sírokban gyakori melléklet a „munkaeszköz”: az orsógomb (10 sírban),⁶⁷ a madárcsontból (25,

⁶⁰ Csak a két szélső korcsoportba, a legfiatalabbak (neonatus ill. inf. I) és legidősebbek (senilis) közé tartozók viseltek gyöngnyakláncot.

⁶¹ Jellemző, hogy a többtagú rúdgyöngyök nagyrészt kék, sárga, piszkosfehér színűek, viszonylag rossz minőségű üvegből készültek, szinte teljesen hiányoznak a 8. század végére, 9. század első évtizedeire, azaz az avar kor végére jellemző arany- és ezüstfóliás, jó minőségű üvegből készített rúdgyöngyök. Az utóbbiakkal gyakran együtt szereplő fújt gyöngyök és szemes mozaikgyöngyök is kis számban, egy-egy gyöngyosorban csak néhány példánnyal szerepelnek (Szöke, Beziehungen 1992. 876-881).

⁶² A gyöngyosorokról Reinhard Andrae feltételezte (Andrae, Reinhard: Mosaikaugenperlen. Acta Praehistorica et Archaeologica 4 [1973] 101-198), hogy már a készítő műhelyben kész nyakláncra fűzték őket és így kereskedtek velük. A sopronkőhidai fűzések esetében azonban ez kevéssé látszik valószínűnek (ld. még fent).

⁶³ Morvaországban hasonló, ólomból készített lunulák, többtagú rúdgyöngyök, gombok és keresztelégé gyakori sírleletek, de felbukkannak a Felső-Dunavölgyben és Mosaburg/Zalavár körzetében is. Általában keresztelési ajándéknak tartják őket, amelyeket Herwig Friesinger szerint a Cyrill-Metód misszió (863) előtt tevékenykedő bajor misszionáriusok terjesztettek (Friesinger, Herwig: Die Slawen in Niederösterreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 15. St. Pölten-Wien évszám nélkül, [vsz. 1975] 21), míg Zdeněk Merínský szerint a Cyrill-Metód misszió sikerét ellensúlyozni szándékozó bajor, elsősorban Salzburgból érkezett térítők tevékenységéhez köthetők, ezért – egyetértésben a többi morva kutatóval (Vilém Hrubý, Bořivoj Dostál) – a 9. század utolsó negyedére, 10. század elejére keltezhetők. (Merínský, Zdeněk: Kosovčerecné olovené krizky a jejich chronologické postavení v rámci hmoine kultury střední doby hradištní. in: Rodná země. Sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivedné společnosti v Brně a k 60. narozeninám Ph. Dr. Vladimíra Nekudy, CSc. Brno 1988. 122-145).

⁶⁴ ld. Szöke, Beziehungen 1992. 866-869. – a vastag bronzhuzalból hajlított karperec viselete csak a 9. század első harmadának végéig mutatható ki mind a Kárpát-medence avar kor végi temetőiben, mind pedig a Felső-Dunavölgyben újonnan létesített temetkezésekben.

⁶⁵ Huzalgyűrűt (1, 11, 16, 37, 80, 93, 115 [2 db] sírok), zárt, öntött bronz karikagyűrűt (51, 145. sírok), szegecselt végű pántgyűrűt (6, 18, 41, 44, 95, 110, 119, 127, 129 [2 db] sírok) és pajzsosan kiszélesedő fejű lemezgyűrűt (20, 25, 29, 30, 44, 48, 65 [2 db], 67, 88, 142. sírok). A pánt- és pajzsos fejű gyűrűket gyakran díszítették véséssel és/vagy trébelt dudorokkal, ponccokkal. A díszítések párhuzamait a Felső-Dunavölgy kis rombusz vagy ovális fejű gyűrűin láthatjuk viszont. A Morva-völgy gyűrűk technikailag és ornamentika vonatkozásában is egy másik díszítési rendszerhez tartoznak: azokat a nagy pajzsos fej, és túlnyomórészt a poncolt, trébelt dudorok jellemzik – ld. ún. blucinai típus. Szöke, Beziehungen 1992. 869-871; Poulik, Josef: Bronzové prsteny na nalezištích s keramikou blučinského typu. Eisnerov sborník. Historica Slovaca 5 (1947) 153-157.

⁶⁶ Ez a korábban jellegzetesen „nagyomorvának” tartott, az újabb ásatások és publikációk fényében azonban a Karoling-kori Pannóniában is (legkorábban a 9. század második harmadától) elterjednek nevezhető, az avar kor végén keleti hatásra (szaltovomajaki kultúra) megjelenő tárgytypus teljesen hiányzik az Alpok-vidéki karantán szlávok, a dalmát tengerparti óhorvátok és a dunai bolgárok viseletéből. Részletesebben: Szöke, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. in: Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahöter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter. hrsg. Szöke Béla Miklós. Antaeus 23 (1996). 98-100.

⁶⁷ Feltűnően sok női sírban (8, 13, 38, 50, 79 (2 db), 101, 110, 115, 130, 145. sírok) találtak bikonikus orsógombot, némelyiken bekarolt zeg-zug vonallal, vagy vízszintes körbefutó vonalakkal. A sírokban egy inf. I gyermek (115. sír) kivételével idős, 50-70 év közötti nők feküdtek. Viszonylag sok az orsógomb Pitten (6 sírban) és Keszthely-Fenekpuszta (6 sírban) temetőiben is, míg a többi lelőhelyen általában 2-4 sírban volt orsógomb – túlnyomórészt ugyancsak idős nőknél. Az orsógomb sírmellékletként a volt avar

79, 80. sírok) és a vas- és bronzlemezről készített tűtartó (129. sír),⁶⁸ továbbá az esztergált pontkörökkel díszített, agancsnyelű vaskés (11, 25, 59, 62, 103. sírok).⁶⁹ Egy sírban az elhunyt nő hasán sarlót fektettek keresztbe (111. sír).⁷⁰

A férfiak viseletét a puritán egyszerűség jellemezte. Derekukon a ruhát textil- vagy könnyű bőrvél kötötték össze, csak ritkán szereltek rá vascsatot.⁷¹ Az övhöz gyakran egy falemezzel merevített bőrtokot erősítettek a vaskés számára,⁷² néha pedig még egy bőrtarsolyt is, amiben tűzacélt és tűzköveket (8 sírban), néha borotvát,⁷³ árt, római pénzt, stb. tartottak.⁷⁴ Bár három sírban is késő avar kori öntött bronz szíjvég feküdt, kérdéses, hogy azokat ténylegesen is felszerelték-e az övre.⁷⁵ Már az új idők hírnöke, a

kaganátus területére jellemző; minél jobban távolodunk a hajdani törzsterületől, annál ritkábban bukkan fel sírban.

(párhuzamokhoz ld.: Szöke, Garabonc 1992. 146-148)

⁶⁸ A madárcsontból készített, néha esztergált díszítésű tűtartó gyakori sírmelléklet – elsősorban a 9. század első és második harmadában – a hajdani avar kaganátus és a Karoling-kori *Oriens* tartomány területén, hiányzik azonban a karantán szláv területen. Ezzel szemben a fémlemezről készített, kupakkal lezárható példányok nyugati hatásra jelennek meg, s csak kevés példányban (Sopronkőhida 129, Keszthely-Fenekpuszta 39, Garabonc-Ófalu I 1, Pitten 36, Krungl 75, Brno-Lišen – Staré Zámky 43. sírok) a 9. század első harmadában. A csont tűtartók használatáról: László Gyula: Adatok az avarság néprajzához. *Archaeologiai Értesítő* 68 (1941) 175-204; a fém tűtartókról: Szöke, Garabonc 1992. 142-146.

⁶⁹ Ennek a sajátos arányú, a keskeny, rövid pengéhez képest hosszú agancsnyéllel felszerelt késnek – amit valamilyen jellegzetesen női munkánál használtak – fő elterjedési területe a Felső-Dunavölgy, néhány példány felbukkan a Morva-völgyi központokban és Mosaburg/Zalavár körzetében is: Szöke, Béla Miklós: Ein charakteristischer Gebrauchsgegenstand des ostfränkischen Grenzgebietes: das Eisenmesser mit Knochengriff. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 34 (1982) 23-39. (továbbiakban: Szöke, Eisenmesser mit Knochengriff 1982). Az agancsnyelű kések itt adott, kissé kései keltezéséről ld. alább.

⁷⁰ A sarlót, mint a gonosz, ártó szellem elleni védelem, az ún. vasvarázslás eszközeit a késő avar kortól kezdve tették a sírba, főként a has tájékára (gyakorlati oka is volt ennek: a has puffadását igyekeztek ezzel késleltetni, akadályozni). Munkaeszköz jellege ellen szól, hogy jóval gyakrabban volt férfi – s nem ritkán fegyveres harcos –, mint nő sírjában. (Erdélyi István: Avar kori sarlók a Kárpát-medencében. *Ethnographia-Népelet* 86 [1975] 153-163; Somogyi Péter: A kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete. *Archaeologiai Értesítő* 109 [1982] 191-200; Szöke, Garabonc 1992. 73-74).

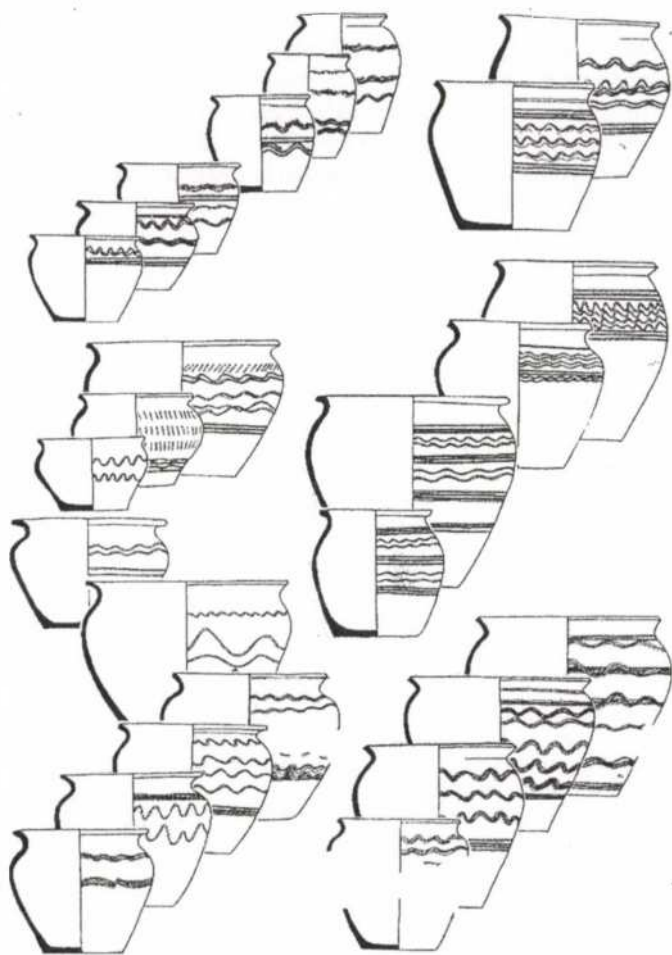
⁷¹ Míg a D-alakú (18, 19, 33, 78, 133. sírok) és négyzögletes (37. sír), egyszerű csatkeretből álló csatok az egész keleti peremterületen általánosan és gyakran használt csatfűzők, a D-alakú csatfűzők és négyzögletes vaslemezből kivágott testből álló csatok (60, 100. sírok) csak a Karoling-birodalmon belül gyakoriak, az újonnan meghódított területeken ritkán bukkanak fel: Pannóniában még Sárvár-Végh malom (10. sír), Kaposvár (64. sír), Garabonc (I 21. sír), Pitten (52, 113. sírok) lelőhelyeken, Morvaországban pedig Vysocany nad Dyjí (7, 13. halom) lelőhelyen: Szöke, Garabonc 1992. 102-104.

⁷² A 37. sírban egy ún. balti szerkezetű, vaslemezzel erősített késtok volt. Egyszerű késtokban azonban az elhunytak közel felével (60 sírban) temettek el vaskést, nemre és korra tekintet nélkül, bár gyermeksírba – a többi pannóniai temetőhöz hasonlóan – viszonylag ritkán tettek kést, míg a matusorban elhunyt nőket és férfiakat szinte kivétel nélkül késsel együtt temették el (a késsel eltemettek közül 16 nő és 15 férfi adultus korú). A kések méretében azonban van már különbség: a nők sírjában 8-13 cm hosszú (kivéve az agancsnyelű késeket), a férfiakéban 10-20 cm közötti az átlagos kés hosszúsága. Van azonban néhány férfi sírjában egy nagyobb méretű késtípus (H. 25-28 cm), amit nyilván fegyverként (sax) használtak (részletesebben, összehasonlító anyaggal Szöke, Garabonc 1992. 74-82).

⁷³ Csak egy senilis korú férfi sírjában (78. sír) volt vaslemezből hajlítot tokba visszacsukható borotvakés vagy „bicska” (Klappmesser). Annak ellenére, hogy jellegzetesen nyugati eredetű eszköz, feltűnően ritkán bukkan fel a Kelet-Alpokvidéken és a Felső-Duna medencében (mindössze Auhof/Perg 92, Gusen-Berglitz 142, Pottenbrunn 155. és Pitten 27. és 51. sírokban), míg Pannóniában, különösen Mosaburg/Zalavár körzetében viszonylag gyakori (Szöke, Garabonc 1992. 106-108).

⁷⁴ A Felső-Dunavidék többi temetőjéhez hasonlólt Sopronkőhida abban is, hogy egyetlen sírba sem tettek a tarsolya fenőkövet. A régió többi temetőjében is csak Auhof/Perg 51B, Gusen-Berglitz 110. és Rabensburg 25. sírban volt fenőkö, azok is részben gondosan megmunkált, egyik végükön átfűrt példányok, míg Mosaburg/Zalavár körzetében gyakori melléklet a férfi sírban – de inkább a nyers, megmunkálatlan kőből készültek (Szöke, Garabonc 1992. 108-109).

⁷⁵ Annak ellenére bizonytalanok látszik ez, hogy éppen a 8. század második felében változik meg, egyszerűsödik le a Karoling-birodalomban – s az ennek kulturális vonzáskörzetébe került területeken – az öv díszítése, s a Meroving-korban még az avarhoz hasonlóan sokteretű, sokteretű övből egyre inkább csak egy (aranyozott) bronz vagy vas övcsat és szíjvég marad meg (Stein, Frauke: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit* Ser. A. Bd. 9. Berlin 1967. 113-115.). Azt, hogy a bronz szíjvégeket valóban övdíszként használták, leginkább még a 16. sírban (25 év körüli férfi) felkő, liliosos díszű, áttört művű, öntött bronz nagyszíjvegről képzelhetjük el, mivel a veret az elhunyt combsontjai között, viselet

Kerámia a sopronkőhidai temetőben, formai jegyek alapján csoportosítva. (Török, 1973 alapján)

helyén feküdt – de az övet nem fogta össze csat (!). A 60. sírban (35 év körüli férfi) azonban a tarsolyban feküdt egy lapos indás, hegyesedő végű, tokos szíjbefogós kisszíjvég egy római kisbronz és tűzszerszám társaságában. A 134. sírban (neonatus) pedig csontvázsztinten, nem jól megfigyelt helyzetben találták meg egy áttört, indavirág (?) díszes nagyszíjvég törött felső végét, amit egy meghajlított bronz lemez és – már a Karoling veretekre jellemzően (!) – három szegecs segítségével erősíthettek fel az övre; kérdés, hogy mennyire történhetett ez valóban így egy pár hónapos csecsemő esetében. A szíjvégek közül a legáltalabban a liliomos díszű szíjvég (16. sír), aminek virágkora az avar kor végére esik (Szalontai Csaba: „Hohenbergtől Záhonyig”. Egy késő avar kori övveret típus vizsgálata. *Savaria* 22/3 [1992-1995] 1996. 145-162). Ennél tágabb időhatárok közé helyezhető a sérülten sírba tett, áttört indavirág (?) díszes szíjvég (134. sír) (A típusról részletesen: Szőke Béla Miklós: Egy avar kori indavirág (Késő avar kori övgarnitúra Zalaegerszeg-Ola, Új kaszárnya területéről) Zalai Múzeum 10 [2000] sajtó alatt). Végül a lapos indás kisszíjvég (60. sír) a késő avar övdíszek csoportjain belül a középső fázisba tehető, abszolút időben – a mai keltezési szisztéma szerint – a 8. század közepére, második felére (Garam Éva: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. in: *Cemeteries of the Avar Period [567-829] in Hungary*. Vol. 3. Budapest 1995. passim)

Karoling birodalomból hozott viselet eleme a csatban és szíjvégben végződő bőr láb-szártekercs (30. sír),⁷⁶ és még inkább a sarkantyú (1. 92, 100. sírok). A sarkantyúk ún. lemezes szíjbefogós példányok, azon belül – Vilém Hrubý és Bořivoj Dostál tipológiája szerint – a II. típusba tartoznak, amelyeket az egész 9. században, leginkább a század utolsó harmadában használtak.⁷⁷ A sarkantyúk azonban – hasonlóan a lábszártekerccses lábbelihez – az eltérő keleti nomád tradíciók miatt nem tudtak igazán meggyökeresni a hajdani avar kaganátus területén.⁷⁸

Feltűnően sok sírba tettek fegyvert.⁷⁹ Egy sírban ún. hosszú harci kés (Langsax – 37. sír),⁸⁰ háromban szárnyas lándzsa, további kilenc (!) sírban egyszerű köpűjű, keskeny, fűzfa- vagy babérlevél pengéjű lándzsa,⁸¹ egy sírban ún. szakállas balta (52. sír),⁸² végül háromban köpűs nyílhegyek (18, 20, 33. sírok)⁸³ feküdtek. Használati eszköz – egy agancsból faragott ún. sórtartón kívül – nem került férfi sírjába.⁸⁴

⁷⁶ A sírban egy adultus korú, szárnyas lándzsával eltemetett férfi feküdt. Pannónia-szerte is ritkaság-számba megy a lábszártekercs: a Dunántúli Karoling-kori temetkezéseiben egyetlen helyzetben egyetlen esetben nem került elő, a Felső-Dunavölgyben pedig csak Tulln 11, Pitten 27, 57, 109, 119, Pottenbrunn 193 és Mühling-Hart 36. sírokban (utóbbi kettőben ugyancsak szárnyas lándzsás férfi lábán), továbbá (bronzból öntve) Nagygyurab (Velký Grob) 18. sírban (Chropovský, Bohuslav: *Slovanské pohrebisko z 9. st. vo Vel'kom Grobe. Slovanská Archeologia* 5 [1957] 176. 1. tábla 4-12). A viselet az avar kor első felében egyszer már feltűnt a női divat részeként. ld. Vida Tivadar: *Bemerkungen zur awarenzeitlichen Frauentracht. in: Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert.* hrsg. Bialeková, Darina – Zábajnik, Josef. Bratislava 1996. 107-124.

⁷⁷ Dostál, *Slovanská* 1966. 75.

⁷⁸ A Dunántúlon a szédítült velemeszentvidi temetőben és Zalavár-Vársziget 322. sírban (továbbá néhány újabbban feltárt, de még közöletlen sírban) volt lemezes szíjbefogós sarkantyúpár, s nem sokkal több esetben találtak csatos szíjbefogós, ún. Biskupija-Crkvina típusú garnitúrákat sem. Fontos megjegyezni, hogy az ún. horgos szíjbefogós sarkantyú (Hakensporn), ami avar kor végi környezetben a nyugati határsávjában több helyen is felbukkant, az újabb típusú, Karoling-kori temetőkből már hiányzik (részletesen: Szőke, Béla Miklós: *Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi* tábla. in: *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter.* hrsg. Szőke Béla Miklós. *Antaeus* 23 (1996) 88-96, továbbá Szőke Béla Miklós: *Siedlungsreste und Gräber aus dem frühen Mittelalter von Gelsesziget, Börzönce und Hahót-Cseresznyés.* in: u.o. 167-170).

⁷⁹ A fegyver sírba tételenek szokása – a kereszténység terjedésének is köszönhetően – a nyugati területeken a 8. században lassan kiment már a divatból, bár a nemesség bizonyos csoportjainál még a század végéig megmaradt (Stein, Frauke: *Adelsgräber des 8. Jahrhunderts in Deutschland. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Serie A Bd. 9.* Berlin 1967; Schwarz, Klaus: *Frühmittelalterlicher Landesausbau im östlichen Franken zwischen Steigerwald, Frankenwald und Oberpfälzer Wald. Römisch-Germanisches Zentralmuseum Monographien Bd. 5.* Mainz 1984. 84-119). Ezzel szemben az avar kaganátus népeinél széles körben egészen a Nagy Károlyl háborúig szokás maradt a fegyvert eltemetni.

⁸⁰ A sírban egy 30 év körüli férfi feküdt, jobb alsó lábszára mellett a 60 cm hosszú Langsax balti szerkezetű, vasalt élű fa tokban. A jobb térd mellett egy vascsat jelezte a kardszíjat, s hogy a sírba lecsatolt állapotban helyezték el a fegyvert.

⁸¹ Szárnyas lándzsa volt a 30, 60, 84. sírokban, egyszerű köpűjű pedig az 1, 5, 7, 16, 48, 78, 92, 127, 128. sírokban – mindegyikben felnőt, adultus – senilis korú férfiak.

⁸² A Dunántúlon Sopronkőhidától délre csak Garabonc I. 49. sírban fordult még elő Dostál Ia típusba tartozó balta, a II. típusba sorolhatóból pedig Zalaszabar-Borjúállás sziget 141. sírban (Szőke, Garabonc 1992. 97-99).

⁸³ Csak a középső sírcsoportban, az első és utolsó sírban kerültek elő nyílhegyek, egy inf. II, egy juvenilis és egy adultus férfi sírjában. Az íjász szerepkör nem tartózkodhatott tehát ebben a közösségben a tekintélyt adó fegyvernemhez. A nyugati eredetű, köpűs felerősítésű nyílhegy az avar kaganátusban a 7. században eléggé széles körben elterjedt már, a 8. században – sok más nyugati eredetű tárggyal együtt – eltűnt, s újra csak az avar kor végén jelent meg, mindkét esetben elsősorban a nyugati határhoz közeli lelőhelyeken.

⁸⁴ A Kárpát-medencében mintegy ötven lelőhelyről közel száz Y-alakú agancsdarabból faragott tégely, ún. agancs sórtartó került elő. Számuk az újabb ásatásokkal szinte napról napra nő, így pl. csak a Zalavár-várszigeti feltárások utolsó öt évében hat díszesen faragott, továbbá tucatnyi félig kész, faragásra előkészített állapotban maradt példány vált ismertté. A legkorábbi darabok még az avar kor első felében, a 7. század vége táján tűntek fel, s a kaganátus megszűnése után annak „utóállamai” területén is nagyobb számban kezdik készíteni őket. Virágkora a Karoling-kor, főleg a 9. század első fele, közepe időszak. Honfoglaló magyar környezetből már nem ismerjük, erre az időszakra eltűnik a használatból (Torontáli Zoltán: *Az avar kori agancstéglék és ábrázolásaik.* Egyetemi szakdolgozat, Budapest 1997).

A nyugati határ menti temetőekben a 7. század végéig, majd újra az avar kor végén tettek – viszonylag gyakran – fegyverként Langsaxot a sírba.⁸⁵ Az Alpok vidékén ugyancsak a 8. század utolsó harmadában és a 9. század első évtizedeiben használták ezt a fegyvert.⁸⁶ A volt kaganátus területén a Karoling-korban újonnan nyitott temetőkre azonban ez már nem volt igazán jellemző.⁸⁷ Míg az Alpok-vidéken ezek mellett és után a kétélű kardok terjedtek el vágófegyverként, a volt avar kaganátus térségében már nem tudtak meghonosodni – amíg ugyanis a Langsaxot hasonló módon lehetett forgatni, mint a szablyát és az egyélű, szablyaszerű kardot (az ún. palašt), a kétélű kard egészen más harcmódot, kardforgatási technikát kívánt meg.⁸⁸

A szárnyas lándzsa a Karoling birodalomban is új fegyverforma, a 8. század első felében alakult ki,⁸⁹ ahonnan – a kísérő leletek alapján – már a 8. század utolsó és a 9. század első harmadában⁹⁰ mind az avar kaganátus törzsterületének nyugati határánál,⁹¹ mind pedig a gyeptű túlsó, nyugati szélénél megjelent.⁹² Elterjedése nyugatról kelet felé haladva a távolság növekedésével egyenes arányban csökkent, nagyobb számban utoljára éppen a még a felső-Dunavölgyi régióhoz tartozó Sopronkőhidán fordult elő.⁹³ Jóval kevesebbet tudunk az egyszerűbb köpűjű, különböző levelű lán-

⁸⁵ Ld. Zalakomár, Söjtör, Kehida, stb. temetőket: Szöke Béla Miklós—Vándor László: Neue Ergebnisse der Ausgrabungen im Kisbatalon-Gebiet. in: Die Bayern und ihre Nachbarn (hrsg.) Friesinger, Herwig – Daim, Falko. Wien 1985. Band 2. 207-212, Taf. 2.

⁸⁶ Az alábbi lelőhelyeken: az oberpfalzi Kallmünz-Kinderheim, Theuern 2. sír, Burglengenfeld 1. sír, Krachenhausen 1. sír (Stroh, Armin: Die Reihengräber der karolingisch-ottonischen Zeit in der Oberpfalz. Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte für das Bayerische Landesamt für Denkmalpflege. Kallmünz 1954), a felső-ausztriai Auhof/Perg 64. sír, Gusen-Berglitzl 147. sír, St. Georgen/Gusen 2. sír, Kirchdorf-Micheldorf, az alsó-ausztriai Haidershofen és Steinabrunn 29. sír (Szameit, Erik: Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzenspitzen. *Archaeologica Austriaca* 71 [1987] 155-157, 164-167, Abb. 1), a karintiai Grabelsdorf/St. Kanzian sírlelet (Szameit, Erik: Das frühmittelalterliche Grab von Grabelsdorf bei St. Kanzian am Klopeinensee, Kärnten. *Archaeologica Austriaca* 77 [1993] 213-242).

⁸⁷ Lelőhelyünkön kívül a Dunántúlon még Zalavár-Vársziget 292. és 322. sírokban (Cs. Sós Ágnes: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. *Archaeologia Hungarica* 41 [1963] 45, 47, Taf. LI. 1-2), továbbá Keszthely-Fenekpuszta 9 (?) sírban bukkant fel Langsax (Cs. Sós Ágnes: Das frühmittelalterliche Graberfeld von Keszthely-Fenekpuszta. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae* 13 [1961] 250, Taf. LXV.2.) (A továbbiakban: Cs. Sós: Keszthely-Fenekpuszta).

⁸⁸ Szöke, Garabonc 1992. 92-96.

⁸⁹ Paulsen, Peter: Einige Flügellanzen aus Schwaben. *Fundberichte aus Schwaben* 18 (1967) 255-264; Paulsen, Peter: Flügellanzen. Zum archäologischen Horizont der Wiener 'sancta lancea'. *Frühmittelalterliche Studien* 3 [1969] 29-312; Ypey, Jaap: Flügellanzen in niederländischen Sammlungen. Vor- und Frühgeschichte des Unteren Niederrheins. *Quellenschriften zur Westdeutschen Vor- und Frühgeschichte*. (Festschrift R. Stampfuß) 10 (1982) 241-267.

⁹⁰ Szameit, Erik: Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzenspitzen. *Archaeologica Austriaca* 71 (1987) 170.

⁹¹ Pl. Söjtör 24. sírban – Szöke Béla Miklós: A népvándorlaskor és a korai középkor története Nagykanizsán és környékén. in: Nagykanizsa, városi monográfia 1994. 10. tábla 6. – a szerző közöletlen ásatása.

⁹² Pl. az avar viseleti tárgyakat (szíjvég, karperec, csörgő stb.) is tartalmazó alsó-ausztriai Wimm (4, 29, 43. halmok), Mühlhling-Hart (36. sír), Steinabrunn (15. sír), vagy a korai Karoling aranyozott bronz veretes Mautern-Grüner Weg sírleletben (a teljes katalógust ld. Szameit, Erik: Karolingerzeitliche Waffenfunde aus Österreich. Teil II: Die Saxe und Lanzenspitzen. *Archaeologica Austriaca* 71 [1987] 156-164, Abb. 2-6)

⁹³ Ezen kívül Pannóniában csak Keszthely-Fenekpuszta 22. sírban (Cs. Sós: Keszthely-Fenekpuszta 255-256, Taf. LXIV. 1), szórványként Zalakomár-Kápolna pusztán (Kovács, László: Bemerkungen zur Bewertung der fränkischen Flügellanzen im Karpatenbecken. *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 8/9 [1978/79] 103-104), míg kiképzésében, köpűjének megformálásában a szárnyas lándzsák körébe tartozó, de szárnyatlan (!) változatban a közeli Sebenje-n, Szlovéniában egy ún. raktárleletben bukkant fel (Pleterski, Andrej: Der Hortfund von Sebenje. *Arheološki Vestnik* 38 [1987] 294-330).

dzsákról,⁹⁴ pedig ilyen nagy számban egyetlen más Karoling-kori temetőben sem került elő lándzsá!⁹⁵ A szakállas balta (Dostál-féle I. b-c. típus) jellegzetesen avar kor végi, korai Karoling-kori újítás (az avar kori keskeny és széles baltákból = Dostál II-III. típusokból), ami a Felső-Dunavidéken és a morva fejedelemség területén jött létre és terjedt el.⁹⁶

A temető keletzése, etnikai-kulturális kapcsolatainak kérdése kezdettől fogva élénken foglalkoztatja a kutatókat. Az első sírok alapján Szőke Béla⁹⁷ avar kultúrájú, de elszlávosodott (morva-szlovák etnikumú) népességet tételezett fel, akik halottaikat a 9. század utolsó harmadában temették el itt. Török Gyula⁹⁸ a temető használatát az egész 9. századra kiterjesztette azzal a megkötéssel, hogy a magyar honfoglalás előtt azonban már felhagyták (mivel a jellegzetesen magyar leletek hiányoztak a sírokból). Úgy vélte, a frankok két avar nagycsaládot telepítettek itt le, hogy a Rába-Duna vonaltól keletre élő avarokkal szemben védjék a határt: az egyik családot a kisalföldi avar, a másikat a nyugati, délnyugati avar-szláv határterületek lakosai közül verbuválták, azon egymás között is viszálykodó avarok közül, akik „a nyugat-európai politikához igazodtak”. Cs. Sós Ágnes⁹⁹ pedig egy, a *limes Saxoniae*hez hasonlóan *limes Pannonicus*nak nevezett, a Lajtától a Balatonig húzódó frank védvonalat tételezett fel, melynek a védelmét olyan, „részben idegen, frank szolgálatban álló harcosok” látták el, mint a sopronkőhidai temetőben nyugvók.

Bóna István volt az első, aki a temető tágabb összefüggéseit is felismerte. Úgy vélte, ez a leletanyag az egész keleti Karoling „peremkultúrára” jellemző, „ezért önálló régészeti egységként fogható fel, amely a Dunántúl egyre nagyobb területein igazolni látszik, hogy a griffes-indás késő avar kultúra a 9. század elején valóban véget ért, hiszen ilyen mértékben különböző két régészeti kultúra nem képzelhető el egy és ugyanazon területen és népnél.... Ez egy új régészeti kultúra, mellyel a kutatás korábban nem számolhatott.”¹⁰⁰ Herwig Friesinger¹⁰¹ nevet is adott ennek a kultúrának. Az azonos leletanyag és temetkezési mód alapján összetartozó temetőket „Sopronkőhida-Pitten-

⁹⁴ A lándzsák részletes feldolgozása, a köpű és levél formája és kiképzésmódja (pl. a köpű facettálásának, a penge damaszkolásának fajtái) szerinti rendszerezés máig hiányzik. A lándzsatípus eredete, keletzése alapján történő elemzés és következtetés ezért egyelőre lehetetlen.

⁹⁵ Négy lándzsá volt még Nagyurab (Velký Grob), három Dolní Věstonice (Unter-Wisternitz) temetőkben, s a feltárt sírok számához képest sok a Hausmenning és St. Georgen a.d. Gusen temetők két-két lándzsája, hasonlóan a közeli Sopron-Présháztelep (9. sír) (Tomka Péter: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 11 [1969] 72-74, IV. tábla 6) és Páli-Dombok (1. sír) (Tomka Péter ásatása, közöletlen) temetőjében talált egy-egy lándzsá is. A többi korabeli temetőben általában egy-egy lándzsá került sírba, de nem ritka az olyan temető, ahol egyetlen szűrófegyvert sem temettek el a halottakkal. Az azonban így is feltűnő, hogy a Mosaburg/Zalavár körüli népességgel mennyire nem temettek el lándzsát (és egyéb fegyvert se). Lándzsá mindössze Zalavár-Vársziget 265. sír közelében, a 22. szelvényben volt szűrőványként (?) (Cs. Sós Ágnes: Die Ausgrabungen Géza Fehérs in Zalavár. Archaeologia Hungarica 41 [1963] 67, Taf. XCI. 1-2), a Keszthely-fenekpusztai temetőben pedig egy szárnyas lándzsá a 22. sírban (ld. fent), egy egyszerű köpűjű pedig a 38. sírban (Cs. Sós: Keszthely-Fenekpuszta 259-260. Taf. LXIV. 2) került elő.

⁹⁶ Dostál, Slovanská 1966. 70-72; Friesinger, Herwig: Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich. Archaeologia Austriaca 52 [1972] 46-49.

⁹⁷ Szőke Béla: IX. századi sírok Sopronkőhidán. Soproni Szemle 9 (1955) 55-68.

⁹⁸ Török Gyula: Sopronkőhida IX. századi temetője. Fontes Archaeologici Hungariae Budapest 1973. 59, 62.

⁹⁹ Cs. Sós Ágnes: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 22. München 1973. 160, 138. jegyzet.

¹⁰⁰ Bóna István: Magyarország régészete és története a római uralom végétől a honfoglalásig. Doktori értekezés (kézirat) 1971. 129.

¹⁰¹ Friesinger, Herwig: Die Slaven in Niederösterreich. Wissenschaftliche Schriftenreihe Niederösterreich 15. St. Pölten-Wien (évszám nélkül, vsz. 1975) 15.

Pottenbrunn" típusúnak nevezte el.¹⁰² Ez a csoport a Duna déli oldalán az Ennstól a dunántúli területekig nyúlik, és jól elkülönül a Dunától északra fekvő másik két csoporttól: egyrészt a halomsíros temetkezési szokást követő felső-ausztriai Waldviertel és Mühlviertel, másrészt a morva jellegű Weinviertel temetőitől. A „Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn” csoportot szerinte olyan „dunai szlávok” hozták létre, akik részben még az avar fennhatóság alatt itt élt népességből kerültek ki, részben a dél-morva és szlovákiai területekről költöztek ide. A temetkezések kezdetének idejét még az avar jellegű leletanyag határozza meg, amit Friesinger a Pitten 43a, vagy Pottenbrunn 42. sírok leletanyagával jellemez (sőt Pittenben még hamvasztásos rítusú temetkezés is volt), a végét pedig olyan nyugati eredetű viseleti jellegzetességek, mint a fém csattal és szíjvéggel ellátott lábszártekercs, vagy a nyugati fegyverek, nyílhegyek. Úgy véli, hogy a 9. század közepétől a kereszténység terjedésének hatására szűnik meg az ételital mellékletadás (agyagedény, állatcsont, tojás) szokása, és a templomépítések megkezdésével a temetők is átköltöznek azok köré. Jó példa erre a Duna melletti Mautern temetője, ahol a nyugati fegyverekben gazdag, ételmellékletet sem nélkülöző temetőt hagyják fel az Agapit-templomnál létesített temető kedvéért.¹⁰³

Tomka Péter a „Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn” csoportot a földrajzi határok után inkább „kelet-alpi Lajta-Fertő vidéki”-nek nevezi, de azért bátran hozzá sorolja még a Kisalföld közepéről a Győr-sárápusztai, 60 év alatt teljesen elpusztult temetőt is.¹⁰⁴ A csoport etnikai, kulturális vonatkozásában elegendőnek véli a Karoling-kori peremkultúra jelleget hangsúlyozni, s azt, hogy „a kultúra változása nem jár szükségszerűen együtt a genetikai állomány drasztikus változásával vagy nyelvváltással.”¹⁰⁵ A keltezésben egyensúlyt próbál teremteni a különböző vélemények között. Sopronkőhida és „rokoni” vonatkozásában inkább a 9. század második felére, 10. század elejére gondol, míg Pitten esetében megfontolandónak tartja, hogy akár már a 8. században is elkezdődhetett a temetkezés.¹⁰⁶

Magam először a csonkolt marhakoponyás temetkezés kor- és térbeli elterjedését¹⁰⁷ vizsgálva foglalkoztam a kérdéssel. Nemeskéri János klasszikus antropológiai és Lengyel Imre szerológiai vizsgálatait régészeti elemzéssel kiegészítve¹⁰⁸ a Török Gyula által

¹⁰² Ilyenek a csonkolt marhakoponya a szarvcsapokkal, a pajzsosan kiszélesedő fejű lemezgyűrű, a láncocskás csüngőjű fülkarika, különböző kék avar női ékszerek és a fegyverek, köztük is főleg a nyugatiak, mint a szárnyas lándzsák és a „szláv” szakállas balták (Friesinger i.m. 15).

¹⁰³ A Dunától északra és délre, Alsó- és Felső-Ausztriában feltárt Karoling-kori temetőket teljes dokumentációval közzé is tette: Friesinger, Herwig: Beiträge zur Besiedlungsgeschichte des nördlichen Niederösterreichs im 9. bis 11. Jahrhundert I. *Archaeologia Austriaca* 37 (1965) 79-114; II. *Archaeologia Austriaca* 38 (1965) 44-85; Friesinger, Herwig: Frühmittelalterliche Körpergräber in Tulln, NÖ. *Archaeologia Austriaca* 50 (1971) 197-267; Friesinger, Herwig: Frühmittelalterliche Körpergräber aus Pottenbrunn, Stadtgemeinde St. Pölten, NÖ. *Archaeologia Austriaca* 51 (1972) 113-190; Friesinger, Herwig: Waffenfunde des neunten und zehnten Jahrhunderts aus Niederösterreich. *Archaeologia Austriaca* 52 (1972) 43-64; Friesinger, Herwig: Studien zur Archäologie der Slawen in Niederösterreich I. *Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Österreichischen Akademie der Wissenschaften Wien* 15-16 (1971-74), II. 17-18 (1975-77); Friesinger, Herwig: Das slawische Gräberfeld von Wimm, Gem. Maria Taferl, Niederösterreich. Ein Katalog. Mit Beiträgen von E. Szameit und P. Stadler. *Archaeologia Austriaca* 68 (1984) 203-277.

¹⁰⁴ Tomka Péter: 9. századi népesség a Kisalföldön. in: *Honfoglalás és régészet*. szerk. Kovács László. Budapest 1994. 103-104.

¹⁰⁵ U.o. 106.

¹⁰⁶ U.o. 104.

¹⁰⁷ Szöke, Zur Problematik 1979. 76-80.

¹⁰⁸ A tervezett közös feldolgozás a szerzőársak idő előtti halála miatt meghiúsult, az elemzések első eredményeire azonban már Szöke, Zur Problematik 1979. 77. oldalon hivatkozom.

javasolt – a temetőt sematikus három generációra bontó és ez alapján a használat idejét mintegy száz évre széthúzó – keltezéssel szemben a temető relatív használati idejét mintegy 40-45 évre szűkítettem. Ezt azután Szőke Béla keltezési javaslata és Tomka Péter Sopron-présháztelepi temetőelemzése¹⁰⁹ alapján abszolút időben a 9. század második felére helyeztem.¹¹⁰ Az időközben ismertté vált új leletegyüttesek és az avar kor végi, korai Karoling-kori női ékszerek¹¹¹ elmélyültebb elemzése azonban ma már árnyaltabb fogalmazásra készítetnek.

A sopronkőhidai temető tér- és idő-kontextusai

Fél évszázaddal az első sopronkőhidai sírok ismertté válása után – majd az ennek nyomán megélenkült kutatásnak és jelentősre felszaporodott szakirodalomnak köszönhetően – mára egyértelműen bebizonyosodott, hogy a sopronkőhidai temető nem magányos jelenség, hanem egy olyan önálló műveltségi csoport tagja, ami két karakterisztikus kultúra, a morva fejedelemség¹¹² és az Alpok-vidéki karantán szlávok műveltsége, az ún. Köttlach-kultúra¹¹³ közötti térséget tölti ki. Ezt a műveltséget Herwig Friesinger „Sopronkőhida-Pitten-Pottenbrunn”, Tomka Péter pedig „kelet-alpi Lajta-Fertő” csoportnak nevezi, pontosabb tér- és időbeli lehatárolás nélkül.

1) A csoport pontosabb *földrajzi határait* néhány, először éppen a sopronkőhidai temetőben ismertté vált temetkezési szokás és tárgytypus segít meghatározni. Ezek egyike a csonkolt marhakoponyás temetkezési szokás, ami – mivel a rítusok, temetkezési szokások egy közösséget mint kulturális csoportot jóval valóságosabban tartottak össze, mint egy-egy általa használt ékszer vagy tárgy – a tradíciót ápoló népességet, s ezáltal annak szállásterületét is meghatározza. Ez a terület a *Felső-Duna medencének az Ybbstől* (a csonkolt marhakoponyás temetkezések legnyugatibb lelőhelyei Mühlings-Hart és Wimm), a *Fertő-tó környékéig* terjedő szakasza. Keleti irányban nem olyan markáns a határvonal, szórványosan ugyanis a Dunától északra fekvő Kisalföldön, illetve Mosaburg/Zalavár környékén is felbukkan ez a temetkezési mód. Ugyanezt mondhatjuk el a speciális használat miatt kulturálisan az átlagosnál érzékenyebben kötődő agancsnyelű vaskésekről is, amelyek nyugaton valamivel messzebb, az Enns környékén, északon pedig a Morva völgyében is fel-felbukkannak.

2) Sokáig hiányoztak, s részben még ma is hiányoznak a sopronkőhidai temető *abszolút keltezéséhez* szükséges *régészeti* támpontok. Többféle nehézséggel kell megküzdeni.

a) Nehezíti a keltezést, hogy a műveltségi csoportban kétségtelenül jelen lévő *avar hagyatéka* megítélése – elsősorban a történeti események újraértékelése következtében – sokat változott az elmúlt évtizedekben. Amíg ugyanis általánosan elfogadott volt,

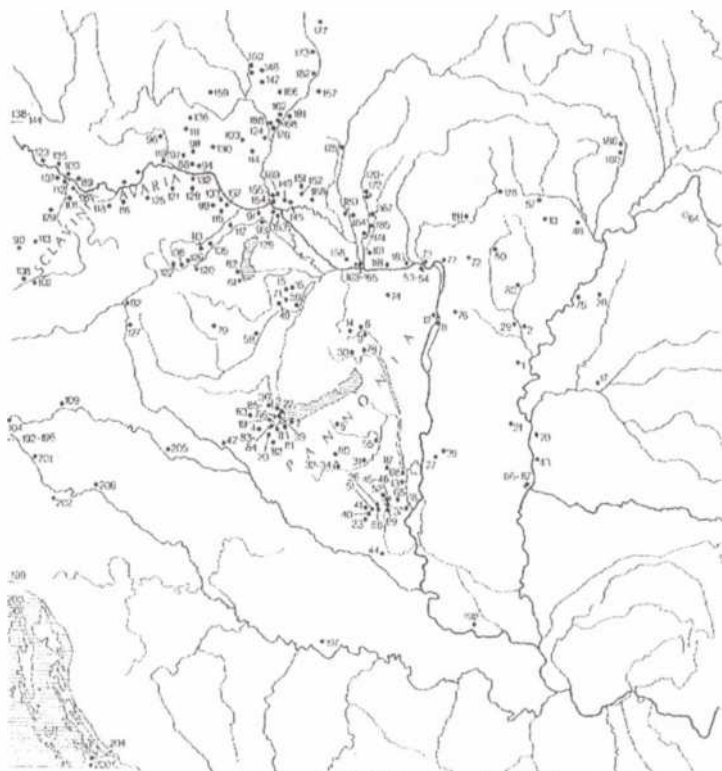
¹⁰⁹ Tomka Péter: A Sopron-présháztelepi IX. századi temető. Arrabona 11 (1969) 86-89.

¹¹⁰ A keltezés kérdésében nem változott néhány év múlva sem a véleményem, sőt újabb érvekkel igyekeztem azt alátámasztani: Szőke, Eisenmesser mit Knochengriff 1982. 26-33.

¹¹¹ Szőke, Beziehungen 1992.

¹¹² Dostál, Bořivoj: Das Vordringen der großmährischen materiellen Kultur in die Nachbarländer. in: Magna Moravia, Sborník k 1100. výročí příchodu byzantské mise na Moravu. Praha 1965. 361-416; Dostál, Slovanská 1966.

¹¹³ Korošec, Paola: Zgodnjesrednjaveska arheološka slika karantanskih slovanov. I-III. Ljubljana 1979; Giesler, Jochen: Zur Archäologie des Ostalpenraumes vom 8. bis 11. Jahrhundert. Archäologisches Korrespondenzblatt 10 (1980) 85-98.

Avar kor végi és korai Karoling-kori temetők a 9. század első feléből és a korai Karoling-közigazgatás egységei. (Szőke, Beziehungen 1992 alapján)

hogy Nagy Károly 791. évi hadjáratával véget ért az avar kaganátus, megszűnt kultúrája, sőt maga a nép is, egyszerűen lehetett ezzel a dátummal *'post quem'* keltezni (az osztrák, cseh és szlovák kutatók egy része máig ezt is teszi). Az írásos források felülvizsgálata¹¹⁴ azonban kétségessé tett egy sor történeti „közhelyet”. Bebizonyosodott,

¹¹⁴ A korabeli írásos források részletes elemzésével elsőként Deér József vonta kétségbe azt a századunk első felében meggyökeresedett nézetet, miszerint az avar kaganátus népességét katasztrofálisan módon megritkította Nagy Károly 791. évi, majd fia, Pippin 796-ban vezetett hadjárata. (Deér, Josef: Karl der Große und der Untergang des Awarenreiches. In: Karl der Große, Lebenswerk und Nachleben. Bd. I. Persönlichkeit und Geschichte. Hrsg. H. Beumann. Düsseldorf 1965. 719-791). A történeti háttérrel ld. Váczy Péter: Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. Budapest 1938. 215-265; Bóna, Cundpald 1966; Cs. Sós, Ágnes: Die slawische Bevölkerung Westungarns im 9. Jahrhundert. Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte. Bd. 22. München 1973; Váczy Péter: A frank háború és az avar nép. Századok 108 (1974) 1041-1061; Spindler, Max: Handbuch der bayerischen Geschichte. I. Das Alte Bayern. Das Stammesherzogtum bis zum Ausgang des 12. Jahrhunderts. München 1981; Bóna István: A népvándorláskor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Budapest 1984. 265-373; Bóna István: Die Verwaltung und die Bevölkerung des karolingischen Pannoniens im Spiegel der zeitgenössischen Quellen. Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften 14 (1985) 149-160 (továbbiakban: Bóna, Verwaltung 1985); Wolfram, Herwig: Die Geburt Mitteleuropas. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung 378-907. Wien-Berlin 1987; Wolfram, Herwig: Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit. Mitteilungen des Instituts für

hogy az avar és frank seregek között egyetlen komoly ütközetre sem került sor, a kaganátus népességét nem érte katasztrofális vereség, s a belső küzdelmek (pl. 795-ben a kagán és a jugurru között kitört háború, vagy a tudun körüli események 796-803 között) is inkább csak a felső vezető rétegben okozhattak veszteségeket.¹¹⁵ A kaganátus fokozatosan bomlott fel, s vált közvetett vagy közvetlen módon a Karoling-birodalom részévé. Elsőnek a hajdani nyugati gyeű és gyeűelve került közvetlen Karoling közigazgatás alá *Avaria* és *Sclavinia* néven.¹¹⁶ Majd amikor 811-re nyilvánvalóvá vált, hogy az első hadjárat óta eltelt két évtized hadi eseményei és belpolitikai fejleményei a kaganátus szétesésének folyamatát visszafordíthatatlanná tették. Nagy Károly hadvezérei révén Aachenbe hívta az összes érdekelt felet, hogy az újonnan kialakult status quo-t szentesítsék.¹¹⁷ Ekkor *Pannonia provincia(e)* közvetlen Karoling-közigazgatás alá került, a Dunától északra (ómorva, nyitrai) és a Szávától délre (óhorvát) pedig vazallus-fejedelemségek jöttek létre.¹¹⁸ *Pannonia provincia(e)* kezdetben a Dráva-Száva közét (*Pannonia inferior*) és Alsó-Ausztria egy részét is magába foglalta (*Pannonia superior*). Ljudevit lázadásának (818-822) és az ezt követő bolgár terjeszkedésnek (827) köszönhetően azonban a Dráva-Száva köze hamarosan örökre elvesztett a birodalom számára (828). Ettől kezdve a Dráva-Rába-Duna közti terület

Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien-München 1995; Szöke, Béla Miklós: Plaga orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban) in: Veszprémy László. (szerk.): Honfoglaló őseink Budapest 1996. 11-44.

¹¹⁵ A késő avar időszak „vezérlete” a griffekkel és indákkal díszített, öntött övveret. Nem véletlen, hogy ennek rendszerezési kísérletei lényegében a korszak kutatástörténetével azonosak. Az 1930-as években Alföldi András és Fettich Nándor mutatták ki, hogy az addig késő római—hunkori vagy szarmata hagyatéknak tartott, öntött övdíszek a kései avar időszak emlékei (Alföldi András: Zur historische Bestimmung der Avarenfunde. Eurasia Septentrionalis Antiqua 9 [1934] 287-307; Fettich Nándor: A dunapentelei avar sírletelek. Archaeologia Hungarica 18 [1936]). Ám a korszak abszolút kronológiai határaitól máig nem alakult ki konszenzus. Míg egyesek Kuvrat fiainak Kárpát-medencébe településével (670) kötötték össze a kései, öntött bronz övdíszek feltűnését, mások mintegy fél évszázaddal későbbre helyezték a kezdeteket (620-630). Hasonlóan bizonytalan a korszak vége. Vannak, akik már az első frank hadjárat (791) véget vetnek az avar műveltségnek, mások a 9. század első harmadának végéig, helyenként a század közepéig kelteznek a legkésőbbi lelettipusokat, nem kevesen pedig úgy vélik, hogy az avar kulturális hagyatéka megélt a honfoglaló magyarok betelepülését. Az elmúlt ötven évben többen is megkísérelték a késő avar öntött övdíszeket rendszerezni, belső, relatív kronológiai csoportjaikat meghatározni. Ám egyik csoportosítás sem általánosítható az egész késő avar kaganátus területére, mivel készítőik nem egy elméletileg is megalapozott tipokronológiai rendszerből indultak ki, hanem egy-egy – egyedi vonásokat, esetlegességeket sem nélkülöző – temető emlékműanyagából, ld. Kovrig Ilona: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan. Archaeologia Hungarica 40. Budapest 1963; Garam Éva: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. in: Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995; Daim, Falko: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, NÖ. Wien 1987. Hasonló okok miatt használhatatlan a nagy adatbázisra épülő matematikai statisztikai és a szériációs módszer alkalmazása is (Stadler, Peter: Seriation awarischer Gürtelgarnituren aus Nové Zámky und Želovce. in: Daim, Falko – Friesinger, Herwig [hrsg.]: Die Bayern und ihre Nachbarn II. Wien 1985, 127-132).

¹¹⁶ Bóna, Verwaltung 1985. 154-156. szerint a korai Karoling írásos források a korábban avar fennhatóság alatt állt, szlávok lakta területet, azaz a Traun, Steyer, Enns és Ybbs közötti Duna-jobbparti területet – a gyeűelvé – *Sclavinianak* nevezték, míg az ettől keletre, a Bécsi erdő területét is magába foglaló alsó-ausztriai Duna-medenceszakaszt – amit a kaganátus működése idején lakatlan gyeűként használtak – *Avarianak*.

¹¹⁷ Anneles regni Francorum a. 811. in: Quellen zur karolingischen Reichsgeschichte. I. neu bearb. von Rau, Reinhold. Darmstadt 1987. 98-99.

¹¹⁸ Bizonytalan, hogy milyen sorsra jutottak a kaganátusnak a Dunától keletre fekvő területei. Egy bizánci forrás, a Suda-lexikon *Abaris* és *Bulgari* címszavai alapján feltételezik, hogy Krum kán 803-804 táján óbolgár fennhatóság alá vonta az itt élő avarokat. A jóval később összeállított lexikon vonatkozó adatai azonban részben toposz-jellegűek, részben pedig korábbi forrásokból ollózt, esetlegesen egymás mellé helyezett mondatokból állnak, kevés és bizonytalan konkrét utalással. A század történelmi eseményei alapján inkább valószínű, hogy egyfajta, a Karoling birodalomhoz laza vazallusi kötelékkel kapcsolódó, bizonytalan szervezeti felépítésű államalakulat létesült itt, amely időlegesen talán a kazár kaganátussal is kapcsolatot épített ki. Ld.: Szöke Béla Miklós: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. In: Lőrinczy Gábor (szerk.): Az Alföld a 9. században. Szeged 1993. 33-43.

Pannonia inferior, a Rábától északra fekvő pedig *Pannonia superior* lett.¹¹⁹ A tartomány(ok)on belül lassan kialakultak az első grófságok is, a Duna és a Rába mentén, Savaria környékén csakúgy (*Ratpoti et Rihharii comitatus*),¹²⁰ mint Alsó-Pannóniában. Utóbbi területen, a „Sala folyó környékén” 838-840 között Priwina, a Nyitráról 833 táján elűzött fejedelem (*dux*) és fia Chezil kapott előbb hűbér-, majd 847-től teljes tulajdonú birtokot.¹²¹

Az avar kaganátus megszűnése és a térség Karoling érdekszférába vonása tehát több évtizeden keresztül zajló, területileg és időben is változó, lassú folyamat volt. Hasonló mozgások jellemezheték a népesség kulturális kapcsolataiban, viseletében, ízlésvilágában és még inkább világszemléletében, az ünnepekhez kapcsolódó rítusokban és tradíciókban történt változásokat. Ám az a fajta egyöntetűség, ami a késő avar kaganátus kulturális megjelenését különösen jellemezte, ekkor már a múlté. Okozta ezt részben az, hogy azok a kézműves műhelyek, amelyek eddig egy-egy térséget termékeikkel elláttak, megszűntek, vagy a változásokra rugalmasan reagálva, gyorsan alkalmazkodtak az új igényekhez, elvárásokhoz, viseleti szokásokhoz, s többé nem állították elő megszokott termékeiket. Jelentős területek tehát a megszokott szolgáltatások nélkül, magukra maradtak. De okozta ezt az is, hogy persze a népesség sem egyformán reagált az új helyzetre. Másként viselkedhetett egy olyan faluközösség, amelyik addigi lakhelyét elhagyva új szállásterületre költözött és igyekezett – már csak jól felfogott önös érdekből is – új urai követelményeinek maximálisan megfelelni; másként az, amely helyben maradt, s tradícióiból, szokásaiból a lehető legtöbbet sértetlenül átmentve igyekezett az új kívánalmakhoz idomulni; s megint másként az, akinek még az ura sem változott meg. Végül pedig megint csak más reakciókat váltottak ki a változások azokból a közösségekből, amelyek az avaroktól hatalmi, politikai függésben álltak s esetleg addig is csak formálisan, vagy még úgy sem követték az avar kulturális

¹¹⁹ Bóna, Verwaltung 1985. 149-160.

¹²⁰ Ratbod (= Ratpot) grófságától délre, Savaria környékén feküdt Rihharius grófsága, amit először 844 (?)-ben említ egy Német Lajos által kibocsátott oklevél (*Magnae Moraviae Fontes Historici III*, ed. Havlík, L. Brno 1979. 38); Rihharius utóda 860-tól Német Lajos két oklevele alapján Odolrich gróf (*Magnae Moraviae Fontes Historici III*, ed. Havlík, Lubomír. Brno 1979.56-57, 58). ld. még: Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979. 127, 132-133, továbbá Bóna, Verwaltung 1985. 153. és Wolfram, Herwig: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien-München 1995. 317-321.

¹²¹ Amikor 870-ben II. Hadrianus pápa Methodót Sirmium (= Pannonia) püspökévé nevezte ki, az érdekekben mélyen megsértett salzburgi szerzetesek Német Lajos császárnál tiltakoztak és tájékoztatására egy „fehér könyvet” állítottak össze (*Conversio Bagoariorum et Carantanorum* = „A bajorok és karantánok megtéréséről” – (alább: *Conversio*). Ebben nemcsak térítő tevékenységük addigi eredményeit foglalták össze, de jelenlétük messzi múltra visszanyúló előzményeit is ismertették. A jelentős részben Pannonia népességének keresztény hitre térítése történetével foglalkozó írásmű különösen bőségesen számol be az Alsó-Pannóniában elért eredményekről, Salzburg misszionálásának „sikertörténetéről”, a mosaburgi grófság területén épített nagyszámú templomról. A forrás első kritikai kiadása: Kos Milko: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Razprave znanstvenega društva v Ljubljani 11, Historični ošek 3. Ljubljana 1936; részletesen kommentált kiadása: Wolfram Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien. Wien-Köln-Graz 1979, ennek javított, bővített változata: Wolfram Herwig: *Salzburg, Bayern, Österreich. Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und die Quellen ihrer Zeit*. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband 31. Wien-München 1995; végül a forrás filológiai hiteles, javított és újra értelmezett kiadása és fordítása: Lošek Fritz: *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. Monumenta Germaniae Historica. Studien und Texte. Bd. 15, Hannover 1997. A pannóniai térítésről szóló részlet magyarul: Györfly, György, A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Budapest, 1958. 150-157.

magatartást.¹²² A sopronkőhidai típusú temetők avar eredetű vagy jellegű szokásait és tárgyait ezeknek a lehetőségeknek a mérlegelése után érdemes elemezni és keltezni.

b) Meglehetősen bizonytalanság jellemzi az *emlékanyag nyugati* eredetű részének keltezését is. Kevés tárgycsoport esetében támaszkodhatunk ugyanis csak az anyaország, azaz a Karoling birodalom területére, hiszen a 8. század végére, 9. század elejére ott már teljesen felhagytak a pogány rítusokkal, temetkezési szokásokkal, általánosságá vált a keresztény vallás puritán előírásait követő templom köré temetkezés.¹²³ De a birodalom határain kívül más térségekben, így a szászok, frízek, thüringek és a nyugati szláv törzsek földjén, vagy a „Landesausbau” révén ekkor bekebelezett ÉK-Bajorországban is szokás még a pogány módra temetés, ahol a nálunk felbukkanó nyugati tárgytípusok gyakran szerencsésebb körülmények között, jobban keltezett kísérő leletekkel együtt kerültek elő.

Az így keltezett tárgyakkal egyelőre biztosabb támpontokkal rendelkezünk a keltezéshez, mint az avarral.¹²⁴

c) A sopronkőhidai temető keltezése pusztán *régészeti adatok* alapján a következő: A *temetkezési szokások alapján* egyértelmű, hogy a temetőben a kereszténységtől még érintetlen, pogány családok temetkeztek. A szárnyas (házityúk) és/vagy edénymellékletből álló túlvilági útravaló-együttes a Kárpát-medence kései avar és avar kor végi temetőire jellemző – a sírba tett széles szájú fazéktípus azonban már nyugati hatásra megjelenő új forma. Speciális jelenség az állatáldozat egy sajátos formája, a csonkolt marhakoponya, amit – néhány bizonytalan kivételtől eltekintve – úgy látszik, nem a megnyúzott állat bőrében hagyva tettek a sírba.¹²⁵ Ennek a temetkezési szokásnak nincs ugyan sem helyben, sem a volt avar kaganátusban egy adott helyhez köthető előzménye, az analógiák alapján mégis avar eredetűnek látszik.¹²⁶

A *temető ékszeranyagában* egyetlen késő avar kori ékszer volt, egy erősen elhasznált állapotú üvegyöngycsüngős fülkarika. A többi ékszer kizárólag olyan típusokhoz tartozott, amelyek vagy a volt kaganátus nyugati felének avar kor végi női viseletét jellemzik, így a dróttékszerek sorozata (bár a legkorábbi típusok hiányoznak már), a lemezgyöngycsüngős fülkarikák, a pánt- és kis pajzsos fejű gyűrűk és az – egyébként Karoling műhelyekből származó gyöngyökből fűzött – üvegyöngynyákláncok, vagy

¹²² A fentiek alapján érdemes újra felhívni a figyelmet arra a feltűnő párhuzamosságra, ami a Felső Dunavölgy addig lakatlan területét benépesítő telepések Karoling emlékanyagára és a Dunántúl késő avar korban végig használt temetőinek avar kor végi fázisából származó, vagy a csak ebben az utolsó fázisban nyitott temetők leletanyaga között mutatkozik. ld. erről Szőke, *Beziehungen* 1992.

¹²³ 750-800 közötti időre tehető az, amikor már biztosan felhagynak a birodalom területén belül a pogány temetkezésekkel. De hogy mikortól kezdve jellemző a templom körüli, gyakorlatilag (majdnem teljes) melléklet nélküli temetkezés, s a birodalom egy-egy tájegységén belül hogyan változik ez, e felett máig heves vita zajlik. Márpedig attól függően, hogy e vitában melyik oldal mellé állunk, egy-egy tárgytípust akár 50 évnyi különbséggel is keltezhetünk. Tájékozódáshoz ld.: Stein, Frauke: *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland. Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit Ser. A. Bd. 9.* Berlin 1967; a birodalom belsejének Karoling-kori kisleleteiről: Haseloff, Günther: *Email im frühen Mittelalter. Frühchristliche Kunst von der Spätantike bis zu den Karolingern.* Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte: Sonderband 1. Marburg 1990; Wamers, Egon: *Die frühmittelalterlichen Lesefunde aus der Löhrrstraße (Baustelle Hilton II) in Mainz.* Mainz 1994.

¹²⁴ Ld. fentebb, az egyes tárgytípusok tárgyalásánál idézett irodalomban.

¹²⁵ Vörös István a váci avar temető állatsont-anyagának feldolgozásakor figyelt fel hasonló jelenségre, ahol azonban a temetéskor sorozatosan a marha fogyasztásra alkalmatlan, tehát ételmellékletként nem interpretálható térdizületét ill. a csánkizület egy-egy részét tették a sírba – az állat attribútumaként. (Vörös István: *A váci avar temető archeozoológiai vizsgálata.* Budapest 2000. kézirat)

¹²⁶ Szőke, *Zur Problematik* 1979. 80-95.

attól idegen, karantán- és morva szláv környezetre jellemzők (pl. lengő drótfonat- és dróttekerics-csüngős függők). Speciálisan a sopronkőhidai típusú temetők térséghez kötődik az agancsnyelű vaskés, s korhatározó, a 9. század első harmadára jellemző a nyugati mintára fémlemezéből készült tűtartó.

A *férfiak viselete* Karoling mintára igencsak egyszerű, a soktagú avar öv helyett már csak egyetlen vascsat vagy még az sem fogta össze az övet. A három sírban talált öntött bronz szíjvég egyikéről sem bizonyítható, hogy az öv szerelékéhez tartozott, pusztán jelenlétük mégis azt jelzi, hogy időben nem távolodhatunk el túlságosan az avar kor végétől.¹²⁷ A *fegyverek* az egyetlen baltától eltekintve nyugati típusúak, közülük a Langsax és a szárnyas lándzsák (s feltehetően az egyszerűbb köpűjűek egy része is) viszonylag korai, a 9. század első harmadának végéig terjedő részét adják a leletanyagoknak. Relatív keéseiek, inkább a század közepére jellemzőek ugyanakkor a sarkantyú és a lábszártekerics (nem is véletlen, hogy a temető utolsó sírsorában fekszenek).

3) A régészeti emlékegy kronológiai tanulságai mellett érdemes a *történeti forrásadatokat* is mint kronológiai támpontokat számba venni.

Kezdetben, amíg a sopronkőhidai temető párhuzam nélküli magányos jelenség volt, az *inter Sabariam et Carnuntum* telepítés 805. évi dátumát hívták segítségül, hogy ezt az új, még avar jegyeket is felmutató, de alapvetően már Karoling műveltséget a szlávok zaklatásai elől ide telepített avar népességgel kössék össze. A hasonló temetők sokasodásával, elterjedési területük növekedésével s mind nyugatabbra tolódásával azonban egyre nehezebben lehetett azt a nézetet megvédeni, hogy a sopronkőhidai temetőben egy Szombathely-Petronell közti vonaltól keletre letelepült, határvédő avar *foederati* – mi több, üldözött „sámán”-családokból verbuválódott – népesség halottai nyugszanak.¹²⁸

Ahogy a sopronkőhidai típusú temetők elterjedési területe mind határozottabban körvonalazódott, úgy nyert egyre inkább jelentőséget egy másik történeti adat, hogy a Nagy Károly vezette 791. évi hadjáratig lakatlan gyepüként használt Felső-Dunavölgyet a hadjáratot követően fokozatosan benépesítik, sőt a volt gyepűt és gyepűelvét hamarosan külön névvel is megkülönböztetik (*Avaria* [808/836] – *Sclavinia* [799/837]).¹²⁹ Tanulságos, s a véletlen egybeesésnél többet jelenthet, hogy a sopronkőhidai típusú temetkezések pontosan azt az Ybbs és Fertő-tó közti Felső Duna-medenceszakaszt, azaz a hajdan lakatlan avar gyepű térségét lelik el, ami a 9. század elején *Avaria* néven

¹²⁷ Hogy ez abszolút időben mégis eléggé tág keltezési határokat jelent, annak illusztrálásához idézném a mosaburg/zalavári ásatások hasonló késő avar szíjvég leleteit: ilyenek kerültek elő a Vársziget északi szélénél, az erődítés feltárásakor Cs. Sós Ágnes ásatásán (Cs. Sós Ágnes: Zalavár az újabb ásatások tükrében. in: Honfoglalás és régészet. szerk. Kovács László. Budapest 1994. 90), s a Hadrianus mártír tiszteletére szentelt zarándoktemplom körüli temető egyik gyermeksírjában (19/98. sír). Mivel Mosaburgot Priwina a 840-es évek elején alapítja, a zarándoktemplom építését pedig a 850-es évek első felében kezdik el, s bár felszentelési dátuma ismeretlen, 870 táján azonban már kész templomként írják róla, a késő avar övdíszek a 9. század közepéig bizonyosan forgalomban lehettek – ha akkor az ezeket előállító műhelyek már nem is működtek.

¹²⁸ Ld. ehhez még a 'Cundpald-kehely mint történeti forrás' fejezetben írottakat.

¹²⁹ Bóna, Verwaltung 1985. 154-156.

a Karoling-birodalom formálódó új keleti tartományának egyik önálló területi egységként bukkant fel az írott forrásokban.¹³⁰

A keltezés szempontjából fontos dátum még Mosaburg/Zalavár alapításának időpontja. Priwina a 840-es évek elején ugyanis egy olyan szigeten építette ki grófi székhelyét, ahol a korai középkor korábbi időszakában semmiféle település vagy temető nem létesült (ezt immár fél évszázad ásatásai bizonyítják), az itt előkerült Karoling-kori leletanyag tehát – még ha egy-egy tárgy korábban is készült –, földbe csak 840 után kerülhetett. Az itt hiányzó vagy itt már meglévő tárgytípusok azért is fontosak, mivel segítenek abban, hogy a Karoling-időszakon belüli szűkebb időközökben is pontosan keltezhessünk. Ennek pedig a sopronkőhidai temető szempontjából azért van különös jelentősége, mert az ebben felbukkanó tárgytípusok eléggé jelentős része a mosaburgi települési agglomeráció temetőiből már hiányzik, vagy csak annak kezdő sírsoraira jellemző (ilyen vonatkozásban az egyes tárgytípusokról ld. fentebb).

Összefoglalva

1) A sopronkőhidai temetőt legkorábban akkor létesítették, amikor a *gyepű*, mint a nyugati határ védelmét biztosító terület, jelentőségét elveszítette, benépesítésének nem volt többé mesterséges akadálya. A temetőbe egy pogány közösség temetkezett, melynek sajátos, avar tradíciókon nyugvó temetkezési szokása, az áldozati állatot jelképező csonkolt marhakoponya eltemetése területileg jól körülhatárolható: az *Ybbstól a Fertő tó környékéig terjedő Felső Duna völgye*. Ez a terület feltűnően egybeesik az írott forrásokban a 9. század elejétől a század második harmadának elejéig külön néven emlegetett *Avaria* területével.

2) A temető régészeti leleteinek döntő része az avar emléktárgyak legkésőbbi, ún. avar kor végi fázisához tartozik (főleg ékszerek), ill. a Karoling birodalomban készült, s a 8–9. század fordulójára, a 9. század első harmadára jellemző (fegyverek, gyöngyök, használati tárgyak egy része). A legkésőbbi leletek körét azok alkotják, amelyek a század közepéig, második harmadának végéig voltak használatban – vagy ekkor kezdték őket viselni (pl. sarkantyú, karantán és morva típusú ékszerek, bizonyos gyöngyök). Mindezek alapján a sopronkőhidai temető a 9. század elejétől a század második harmadának végéig lehetett használatban. –Mivel azonban az embertani adatok szerint a relatív használat ideje nem lehetett 40-45 évnél hosszabb,¹³¹ igen valószínű, hogy a temetkezéseket csak a 9. század tízes éveiben kezdték el, és az ötvenes-hatvanas években hagytak fel velük.

A sopronkőhidai temető mint történeti forrás

A fentiek fényében érdemes még egyszer megvizsgálni a 805. évi *inter Sabariam et Carnuntum* telepítés kérdését. A Cundpald-kehely vizsgálata során meggyőződhattünk

¹³⁰ Később ugyanezt a területet foglalja el Ratpod, Oriens tartomány praefectusának grófsága, amit Dominicus, Priwina későbbi első udvari papjának a Zöbernbach melletti Lebenbrunnra lokalizálható birtoka választ el Riharius grófságától: Wolfram, Herwig: *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien-Köln-Graz 1979. 131-132.

¹³¹ Ezt a számítást látszanak megerősíteni Mosaburg/Zalavár környéki, hasonló nagycsaládi temetők klasszikus antropológiai és biokémiai vizsgálatai: Szöke, Garabonc 1992. 159-178.

arról, hogy Petőháza környékén semmiféle vazallus fejedelmi vagy kagáni székhely és/vagy püspöki központ nem jött létre, s arról is, hogy a Szombathely-Petronell közötti vonaltól keletre nem mutatható ki olyan régészeti emlékcsoport, ami ezzel a telepítéssel összefüggésbe hozható. A forráshely lehetőségei azonban ezzel még nem merültek ki. Az elmúlt néhány évtized régészeti és történeti kutatásai egy nem várt további értelmezési lehetőségre nyitnak ablakot. A sopronkőhidai temető ugyanis egy olyan kulturális csoport reprezentánsa, amelynek elterjedési területe éppen a Sopronkőhidát is magába foglaló Szombathely-Petronell vonaltól nyugatra kezdődik s a Felső Duna völgyben az Ybbs-ig terjed. Ez a terület azonos a korábbi gyeppel, amit az írott források *Avaria* néven emlegetnek (míg ettől nyugatra a gyeppélvét *Scлавinia* néven). Fontos további adalék, hogy míg *Avaria* éppen 805-806 tájáig tág értelemben az egész avar kaganátus területét, addig 808 és 836 között már csak szűkebb értelemben, a volt gyeppü területét jelölte.

A fentiek logikus sorrendbe állításával a következő eseménysor rekonstruálható. Amikor a capcan, aki már keresztény volt és Theodornak hívták,¹³² 805 első felében Nagy Károlytól maga és népe számára a szlávok zaklatásai miatt új területet kért, a császár *inter Sabariam et Carnuntum* jelölte ki azt. Mivel a császár személyesen is jól ismerte ezt a vidéket, jól tudhatta, miről beszél. A határvonal két végpontjának megnevezésével azonban nem – mint eddig gondolták – egy ettől keletre kezdődő, hanem ellenkezőleg, egy itt végződő, azaz ettől *nyugatra* kezdődő szállásterületet jelölt ki. Azt a termékeny Duna völgyszakaszt, amit a közelmúltig az avarok határvédelmi okokból lakatlan gyeppünek használtak, de amit az új lakosok miatt (is) hamarosan *Avaria* néven kezdenek emlegetni. A császár ezzel az igencsak praktikus lépésével nemcsak egy addig elvadult és lakatlan területet tett újra műveltté, de egy újabb konfliktus lehetőségét is elkerülte: nem egy másik népcsoport „nyakára”, azok által már lakott területre telepítette őket (ez történt volna, ha a Szombathely-Petronell vonaltól keletre teszi ezt!), hanem a birodalomnak is hasznot hozóan egy addig lakatlan, vagy csak igen gyéren lakott területre. Arra a kérdésre, hogy honnan is települhettek ide ezek az „avarok”, már sokkal nehezebb a választ megadni. Viseletük, kultúrájuk tárgyi emlékei az Ennstól DNY-Dunántúlig az avar kor végi – korai Karoling köznépre általánosan jellemzőek. Egyedül sajátos, mélyebb összetartozását kifejező temetkezési szokásuk, az áldozati állatot jelképező csonkolt marhakoponya sírba tétele lehetne megbízható támpontunk. Ez *Avaria* területén belül feltűnően egységes szokás, de határain kívül elszórtan és több helyen mutatható ki, azaz nem nyújt kellően biztonságos kiindulópontot a származás bizonyításához. Ezért vagy abban bízunk, hogy a jövőben sikerül majd egy eddig kevésbé kutatott területen elegendő bizonyítékot gyűjteni (ld. éppen a sopronkőhidai temető kutatásának sikertörténetét), vagy soha nem is sikerül, mert olyan népcsoport jelent itt meg, amely korábban elhamvasztotta halottait. Ez az időpont, a 8–9. század fordulója ugyanis az, amikor a szomszédos morva-szlávok, délen pedig az óhorvátok is tömegesen térnek át a hamvasztásról a korhasztásos

¹³² Nem véletlenül hangsúlyozza a birodalmi évkönyv a capcan kereszténységét. Ez volt ugyanis a „belépő” bármiféle, a birodalom jóakarátát is igénylő kívánság teljesítéséhez – ld. később Ábrahám kagán, vagy még a 830-as években is pl. Priwina megkeresztelését. Az alsóbb néprétegek pogánysága felett azonban sokáig szemet hunytak, többnyire megelégedtek egyfajta, a formalitásoknak – s nem utolsó sorban az adókötelezettségnek – eleget tevő kereszténységgel.

(=csontvázas) temetkezésre, s amikor több, addig feltehetően ún. szórt hamvasztással temetkező (s ezért régészetileg szinte megfoghatatlan) alpi szláv törzs is hirtelen felbukkan, régészetileg kimutathatóvá válik. Elméletileg nem kizárt, hogy az egyik ilyen törzs a több évszázados avar együttélésnek köszönhetően az állatáldozatnak ezt a fajtáját saját rítusává tette, ami azonban csak most, a csontvázas temetkezésre áttérés után vált láthatóvá.¹³³

Összegzés

Röviden a következő tanulságokat vonhatjuk le a fenti vizsgálatokból:

1) A Cundpald-kehely egy erős itáliai vonásokat mutató, „kontinentális megfogalmazású insuláris stílus” művészi terméke, amit CUNDPALD mester egy bajor – nem feltétlenül salzburgi – kolostorban készített 780-800 között. Petőházára egy Nagy Károly 791. évi hadjáratát kísérő püspök útipoggyásza részeként, mint misekehely jutott el, amiből ismeretlen körülmények között került – nagy valószínűség szerint egy avar harcos sírmellékletként – földre. Semmilyen közvetett vagy közvetlen bizonyíték nem szól amellett, hogy ez a művészeti emlék a kisalföldi avarság 9. század eleji keresztény térítésének bármiféle bizonyítéka lehetne.

2) A sopronkőhidai temetőt a régészeti emlékanyag elemzésre alapján a 9. század első évtizedétől kezdve mintegy fél évszázadig használták. Nagy valószínűséggel a 805-ben Nagy Károlytól *inter Sabariam et Carnuntum* kijelölt területen letelepült néesség egyik temetkező helye. A capcan és népe azonban nem (ahogy eddig gondolták) a Szombathely-Petronell vonaltól keletre, hanem ellenkezőleg, nyugatra, a hajdani gyeplő területén a Felső Duna-völgy Ybbs és Fertő tó közötti részén települt le, amit hamarosan *Avaria* néven különböztetnek meg. A capcan népe – bár ő maga keresztény volt – pogány maradt, csonkolt marhakoponyás temetkezési szokása szállásterületére szignifikáns.

¹³³ A hamvasztásról való áttérés módozatairól: Zoll-Adamikowa, Helena: Die Verwendbarkeit der Grabfunde aus dem 6.-10. Jahrhundert für die Aussonderung der Stammesgruppen bei den Westslawen. in: *Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave*. I. Bratislava 1979. 941-952; Zoll-Adamikowa, Helena: Przyczyny i formy recepcji ritualu szkieletowego u slowian nadbaltyckich we wczesnym sredniowieczu. *Preglad Archeologiczny* 35 (1988) 183-229; Szöke, Béla Miklós: Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla. in: *Archäologie und Siedlungsgeschichte im Hahóter Becken, Südwest-Ungarn von der Völkerwanderungszeit bis zum Mittelalter*. hrsg. Szöke Béla Miklós. *Antaeus* 23 (1996) 105-124. Megjegyzendő még, hogy a frank birodalmi évkönyvnek azon adata, miszerint a capcan és népe (nem avarjai!) a szlávok zaklatásai elől kényszerül menekülni, még nem bizonyíték arra, hogy az üldözöttek bizonyosan nomád avarok voltak. Lehetséges, hogy a gyűlöletet a közös származás ellenére éppen egy avar eredetű szokás gyakorlása váltotta ki a környező rokon szláv törzsekből. Az a tény pedig, hogy a capcan már keresztény volt, azt sugallja, hogy népének eredeti szállásterülete nem lehetett túl nagy távolságra a nyugati határtól, hiszen ebben a korai időben, 805-ben(!) még egyáltalán nem dőlt el véglegesen a kaganátus sorsa. Végeredményben tehát akár az Alpok folyóvölgyeinek egyikében meglepő, eddig avar fennhatóság alatt élt szlávok közül is származhattak a capcan és népe.

A múzeum nem cél, hanem eszköz, hasznosítandó értékek tárháza, bázis, amelyen belül és amelyből kiindulva el lehet mélyíteni a régi időről megszerzett tudást, hogy annak eredményei írásokban, ismeretterjesztő előadásokban, vagy kiállításokon¹ ki nyíljanak a nagyközönség előtt is. Régészeti Gyűjteményünk koncepciója, hogy tevékenységünk három szilárd pilléren kell, hogy nyugodjon:

1. Az „eszköz” használhatóságának biztosítása a múzeumi rend megőrzésével (folyamatos gyarapítás ásatásokkal és a vonatkozó dokumentumokkal, jól kezelhető nyilvántartás, biztonságos tárolás), hogy a kiállítandó leletek hozzáférhetőek legyenek a sok tízezernyi raktári tárgy között.

2. A múzeumot tudományos kutatóbázissá fejleszteni, ezzel hozzájárulni a soproni „konferencia turizmus” megalapozásához is. Esetünkben – a kiállítás előtt – egyes korszakok és kiemelkedő leletcsoportok tudományos értékelésének pontosítása volt napirenden, azzal a céllal, hogy a leghitelesebb történeti háttérrel festhessük a tárlókban látható leletek mögé. E célból három nemzetközi konferenciát rendeztünk Sopronban: 1994-ben az MTA Régészeti Intézetével és a bécsi egyetem Régészeti Intézetével (Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Wien) közösen a Hallstatt kultúráról,² 1995-ben a Közép-Európai Kezdeményezés Kulturális Bizottsága „Borostyánkő út”-programja keretében a kismartoni Burgenländisches Landesmuseummal és az alsó-ausztriai Carnuntum Régészeti Parkkal (Archäologischer Park, Carnuntum) együttműködve a római régészeti emlékek kulturális turisztikai jelentőségéről,³ 1997-ben pedig a Duna-ferr-Archaeometriai Alapítvánnyal közösen a korai középkori vaskohókról.⁴

3. Nyitás a közönség felé. Megteremteni a régészeti eredmények befogadásának és a további kutatás támogatásának helyi és nemzetközi bázisát. A helyi szervezett bázist a Scarbantia Társaság jelenti, nemzetközi bázist főleg a Borostyánkő út menti kulturális turizmusra felfűződő kapcsolatrendszer. Ennek megfelelően a tudományos eredmények olyan többszintű megjelenítésére törekedtünk a kiállításon, hogy azok érthetőek és élvezhetőek legyenek a különböző képzettségű turistáknak, vagy a történe-

¹ Főrendező (koncepció és kiállítási forgatókönyv): Dr. Gömöri János. Későbronzkor-vaskor: Dr. Jerem Erzsébet. A kiállítás belső-építészeti és vitrin-terveit Bánkúti Albin készítette.

² Die Osthallstattkultur. Akten des Internationalen Symposiums, Sopron 10.-14. Mai 1994. (Hg. von Erzsébet Jerem und Andreas Lippert) Budapest 1996.

³ Landscapes and Monuments along the Amber Road. Results and Perspectives of Cultural Tourism. International Symposium Sopron-Eisenstadt 15-18th Oktober, 1995. – Landschaft und Denkmäler entlang der Bernsteinstrasse – A Borostyánkő út tágai és emlékei. (szerk.: Gömöri J.) Sopron 1999.

⁴ Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban. c. nemzetközi munkaértekezlet előadásai. Sopron-Somogyfajs 1997. május 30- június 1. (szerk.: Gömöri J.) Sopron-Somogyfajs 1999.

lemórán múzeumba látogató iskolai csoportoknak, de új információkhoz jussanak a leleteket tanulmányozó szakemberek is.⁵ A kiállítás főrendezője és a művészeti tervező a kiemelkedő leletek fókuszba állításával és a művészi színvonalú installációval igyekezett megfelelő atmoszférát teremteni az érdeklődés folyamatos szinten tartásához. Hogy mennyi valósulhatott meg a koncepcióból, az az anyagi és szervezeti lehetőségek függvénye volt.

1999. június 21-én Dr. Kovács Tibor, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója nyitotta meg, és Ivanics Ferenc, Győr-Moson-Sopron Megye Közgyűlésének elnöke vette át a régészeti kiállítást, amelynek címe: „Évezredek a Borostyánkő út mellett”. A korábbi (1977-ben rendezett⁶) kiállítás címét szinte változatlanul megtartottuk, mert van ami állandó: azok a geográfiai adottságok, amelyek következtében két évezrede ott vezetett az Adriai tenger vidékét a Balti tenger borostyánkő lelőhelyeivel összekötő kereskedelmi út fő vonala, ahol a mai város főterén ez a kiállítás megnyílt. Jól érzékelteti vidékünk távolsági kapcsolatait, hogy egy – a soproni Jereván városrész alatt (Krautacker lelőhely) feltárt – korai vaskori női sírban déli eredetű kauri-kagyló nyakláncot, északi borostyán gyöngyfűzérrel együtt találtak a régészek. Kiállításunkon egymás mellett szerepelnek az utóbbi két évtizedben feltárt kiemelkedő leletek gyűjteményünk európai hírű, régi szerzeményeivel. A hét kiállítási terem szinte mindegyikében található olyan régészeti műtárgy, amely meghatározó jelentőségű valamegyik korszak kutatásában, és mint kölcsöntárgy gyakori „vendége” egy-egy európai kitekintésű, nagy külföldi gyűjteményes kiállításnak. Stockholm, Frankfurt, Athén, Milánó, Brescia stb. tárlatain szerepeltek a közelmúltban Sopron környéki leletek. Az új kiállítás vendégkönyvének bejegyzése szerint pedig szinte a „világ minden részéről” érkeznek látogatók Sopronba, akik nem hagyják ki a város legszebb gótikus polgárházában, a középkori városfal mellé épített Fabricius-házban berendezett régészeti múzeum megtekintését sem. Éppen erre a „globális turizmus”-ra számítva angol nyelven is olvashatók a kiállítási feliratok, és elkészítettük a „Borostyánkő út. Időutazás egy római kori kereskedelmi úton” c. három (magyar, angol, német) nyelvű CD-ROM-ot.⁷

Mind a hét teremben helyet kapott egy-egy kiemelkedő leletről készült ábrázolás, lehetőleg életra,⁸ mint teremszimbólum. Korszakonként bemutatjuk azokat a távolsági

⁵ Német, osztrák (pl. Bochum, Münster, Würzburg, Bécs, Grác) és a pozsonyi egyetemi régészeti tanszékek tanulmányi kirándulásainak egyik programpontja Sopron-Várhely, ill. Scarbantia. Továbbá klosterneuburgi népfőiskolai kurzusok (Ubl prof. vezetésével), illetve osztrák gimnáziumi tanárok Borostyánkő út túrája Grádóig (két alkalommal Dr. Kaus kismartoni régész vezetésével) általában félnapos soproni szakmai programokat jelentenek.

⁶ Gömöri János. Új állandó régészeti kiállítás Sopronban. Sz. 33. (1979) 77-94.; Uő: Sopron, Fabricius ház. Régészeti kiállítás. Bp. 1980, 1984. Tájékoztató – Korok – Múzeumok kiskönyvtára (A továbbiakban: TKM) 51.; Uő: Archaeological exhibition. in: Sopron, Museum exhibitions. Bp. 1991. TKM 518.

⁷ A forgatókönyv szerint érintő-képernyős komputerrel a kiállításban mutatjuk be az Európa Bizottság (European Commission, Bruxelles), a Művelődési Minisztérium (Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma) és Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával, olasz, szlovén, horvát, magyar, osztrák, szlovák, cseh, lengyel régészek közreműködésével és a Scarbantia Társaság szervező munkájával elkészült multimédiás programot, amely Aquileiától (az Adriai tengertől) Gdanskig (a Balti tengerig) kísérő végig a római kori Borostyánkő út történetét és látnivalóit. A kiállítás-építés szűkös anyagi kerete azonban eddig nem tette lehetővé az érintő képernyős komputer beszerzését, így csak a megnyitó napján, külön helyiségben és később más rendezvényeken mutathattuk be a CD-ROM-ot.

⁸ Az I./ Hallstatt teremben egy sopron-várhelyi Kr. e. 7. századi urna rajza: táncoló nőalak két fa között. A II./ Hallstatt-La Tène teremben egy fertőrákosi, Kr. e. 1. századi kelta boi ezüstpénz hátlapja: lovas. III./ Római teremben, Salvius Aebutius I. század közepéről származó sírkövének részlete Scarbantia D-1 temetőjéből (Széchenyi tér 7-10.): dús lombú fa ábrázolása. IV./ Késő-

hatásokat, amelyek meghatározók voltak Sopron és vidéke, a Borostyánkő út melletti települések életében. A kereskedelmi áruk cseréjével terjedő kulturális hatások mellett a fegyveres hódításokkal, népek vándorlásával együtt járó határozott változások is jól nyomon követhetők a kiállított leletanyagon.

Abban a reményben, hogy rövidesen megjelenhet a kiállítási vezető, itt csak egészen vázlatos tájékoztatást adunk a Fabricius-ház hátsó szárnyának I. és II. emeletén berendezett régészeti tárlatról⁹. Kiállítási fotókat sem mellékelünk ehhez a rövid ismertetéshez, hadd érje kellemes meglepetés a látogatót. Inkább a bemutatott leletekre és témakörökre vonatkozó régészeti-történeti irodalomra hívjuk fel a figyelmet. A magyar államalapítás millenniumára való tekintettel részletesebben foglalkozunk az V. és VI. teremben látható 7–11. századi kiállításrészszel. Kiemelünk néhány fontosabb – csak részben összefüggő – témát, mint pl. az onogur kolonizáció kérdését, a magyar honfoglaláskor soproni kutatástörténetét, illetve a vasérc-bányászat jelentőségét a soproni ispáni vár gazdasági szervezetében. Ezekhez kapcsolódva vizsgáljuk az alábbi kérdéseket:

1. Kiket találhattak a honfoglaló magyarok 900 körül a mai Sopron környékén?

2. Hasonló társadalmi, gazdasági, kulturális színvonalat tükröznek-e Sopron megye honfoglalás-kori leletei mint az ország belsejéből ismert leletanyag?

3. Az Árpád-kori temetkezési szokásokból és a mellékletekből, pl. egy mellkeresztből levonható tanulságok.

4. Mit tudunk a soproni ispáni vár építésének idejéről, módjáról, az erődítmény határvédelmi, gazdasági és ideológiai központ szerepéről?

5. Vannak-e hiteles adataink a Szent István-kori ispáni vár gazdasági szervezetébe illeszkedő vaskohászatról?

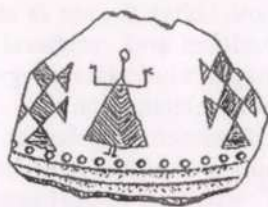
6. Hol találhatóak a várnépek település-maradványai, milyen volt az Árpád-kori lakáskultúra?

7. Milyen szerepe volt a római-kori és államalapítás-kori épített örökségnek a városszerkezet alakulásában?

A fenti kérdésekre természetesen itt nem adhatunk kimerítő válaszokat, mielőtt azonban vizsgálatukban elmélyednénk és felvázolnánk az általunk valószínűnek tartott megoldásokat, haladjunk át a kiállítási termekben bemutatott korszakokon, a magyar honfoglalást közvetlenül megelőző, Karoling korig!

római, népvándorlás-kori teremben: a 6. századi, veszkényi langobard löszerszámveret díszbe: emberfejű, madár testű mitikus lény. V/ Avar teremben: A 9. századi sopronkőhidai temetőben talált agancs sőtartó életfa ábrázolása két szarvasmarha maszkos ló között. VI./ Honfoglalás-, Árpád-kori teremben: A szakonyi 10. századi temetőben, női sírban talált löszerszámveret életfa ábrázolása. VII./ Középkori teremben: A Fabricius házban talált 15. századi kályhacsempe motívuma: csókolózó galamb-pár, alatta a soproni virágének-részlet. Mindezek a leletek eredetiben is láthatók a kiállításon.

⁹ Itt köszönjük meg a kiállítás támogatóinak önzetlen segítségét: Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma (Budapest), European Commission (Európa Bizottság, Brüsszel), Nemzeti Kulturális Alap (Budapest), Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata, Sopron Megyei Jogú Város Önkormányzata, Soproni Múzeum Alapítvány, Scarbantia Társaság, Archaeolingua Kiadó Bp., MATÁV, Brauunion Hungária Sörgyár RT Sopron, Bio Sport Hotel Lövér Sopron, Dr. Verő József (angol fordítás gratis), Szentgróti János festőművész, Soproni Ruhagyár, Bencze Bernadett (ruharekonstrukció), Hillebrand Nyomda Kft. Sopron, Walter Kft. Sopron, Márkus és Tsa Kft. Sopron, Horváth László kárpitos, Rotary Klub Sopron (Monitor adományozás), MTI Fotó Bp., Agát-Top-o-Gráf Kft. Bp.

Az I. teremben csak dokumentálni kívánjuk kevés, válogatott újkőkori, rézkori és bronzkori lelettel, hogy Sopron környéke már a Kr. e. VI. évezredben településekkel benépesített vidék volt. Ezután szinte folyamatosnak mondható a Fertő-vidék, az Alpokalja és a Soproni síkság lakottsága. A későbbi korokból három témára összpontosítottunk: a terem közepén kiállított – a Kr. e 1000 körüli időszakból származó – hasfalvi (Haschendorf) bronzkorong¹⁰ a dokumentációban mellé helyezett délsvédországi (Balkåkra)¹¹ másával együtt bizonyítja, hogy a Borostyánkő út már ebben az időben betöltötte kultúráközvetítő szerepét. A második leletcsoportot a még részleteiben közöletlen Sopron-Krautacker lelőhelyen (Jereván városrész alatt) feltárt késő-bronzkori Urnamezős kultúra (Kr.e. 13–9. század) gazdag sírleleteinek bemutatása jelenti, végül a Várhely¹² halomsírjaiban talált Kr. e. 7. századi, plasztikus díszítésű edények, hold-idolok, ékszerek segítségével érzékeltetjük a korai vaskori ember tárgyi kultúráját, amiből az akkori társadalomra és gazdaságra is levonhatók következtetések.¹³

A II. teremben az előbb látottak folytatásaként az európai hírű soproni vaskori urnákat láthatjuk, az edényekre karcolt szövőszék, kocsi, vadászat, áldozati jelenetek, tánc, küzdősport stb. ábrázolásokkal, amelyekkel megörökítették a 2600 éve itt élt emberek

¹⁰ Gods and Heroes of the Bronze Age. Europe at the Time of Ulysses. 15th Council of Europe Art Exhibition. Copenhagen, Bonn, Paris, Athens 1998-2000. London 1999. 132.

¹¹ A. Knappe – H. Å. Nordström, Der Kultgegenstand von Balkåkra. Stockholm 1994. Karl Kaus, a kismartoni Burgenländisches Landesmuseum régésze Hasfalván feltárta a lelőhely környékét, az eredményekről 1999-ben előadást tartott Budapesten a Magyar Nemzeti Múzeumban és Sopronban a Scarbantia Társaságban. Települési nyomokat, vagy temetkezéseket nem talált, előkerültek viszont olyan nyomok, amelyek —feltételezése szerint — esetleg egy szentélyre utalnak.

¹² Patek Erzsébet, Neue Untersuchungen auf dem Burgstall bei Sopron. Bericht der Röm. Germ. Kommission 63. (1983) 105-177, és könyvismertetés SSz 38. (1984) 280-282.; Eibner-Persy, Alexandrine: Hallstattzeitliche Grabhügel von Sopron (Ödenburg) WAB. Hef 62. Eisenstadt 1980, és könyvismertetés: SSz. 38. (1984) 283-284.

¹³ Marton Erzsébet, Beszélgetés a Soproni Múzeum éppen egy éve megnyílt állandó régészeti kiállításáról. Múzeumi Hírlevél 21. (2000) 4. szám (április), 113-114.; 2. rész: 6. szám (június), 184-186.

mindennapi életének és ünnepeinek jeleneteit. A szomszédos tárlókban a Hallstatt-kori települések feltárásának eredményei tűnnek a látogató szemébe, vaskori ház makettjével, a falvak környezetének (az egykori növényzetnek és állatvilágnak) a rekonstrukciójával.¹⁴ Itt mutatjuk be Európa egyik legnagyobb felületen feltárt vaskori települését, a Jereván városrész alatt kiásott kelta falut. Az itteni fazekas-kemencékből¹⁵ kikerült peccsételt edények, a legkorábbi magyarországi vaskohó¹⁶ fűjtatótéglái mellett a kelta női- illetve férfiviselethez tartozó ékszerek és fegyverek kaptak helyet.

A III. teremben Sopron római kori elődjét mutatjuk be. A kereszténység kétezredik évében emlékeztetünk arra, hogy *oppidum Iulium Scarbantia*-t – ahogy városunk első, Tiberius császár korából való (14–37) említését ismerjük – a betlehemi Jézus gyermekkorában (10–15 körül) alapították. Ebben a korban hatalmas változások játszódtak le térségünkben is. Új, eddig ismeretlen áruk tömegesen érkeztek erre a vidékre, hátterbe szorítva a létéért még évtizedekig küzdő helyi kelta fazekasipart. Fellendült a kereskedelem, a pénzforgalom, az írásbeliség alapjait is megvetették. Hatalmas értéket képviseltek a baltikumi eredetű, de jórészt Aquileiában faragott scarbantiai borostyánkő ékszerek,¹⁷ amelyeket egy külön tárlóban állítottunk ki. Szembetűnően megváltozott az építkezési technika is a római korban, az I. század 2. felében már Scarbantiaiban is kőházakat kezdtek emelni. Az itt feltárt építészeti töredékeket és faragott köveket¹⁸ pompeji vörösre festett fal előtt állítjuk ki. A Magyarország területéről ismert egyetlen tipikus római fórumot¹⁹ a mai soproni Fő tér közvetlen szom-

¹⁴ Jerem Erzsébet – Facsar Géza – Kardos László – Krolopp Endre – Vörös István, A Sopron-Krautackeren feltárt vaskori telep régészeti és környezetrekonstrukciós vizsgálata. I. ArchÉrt 111. (1984) 141-169.; Jerem E., Sopron-Krautacker, Internationales Symposium, Die Osthallstattkultur. Exkursionführer. Sopron 1994. 3-5.

¹⁵ Jerem Erzsébet, Kelta fazekaskemencék Sopronban. In: Iparrégészet. Archaeometria II. (Szerk. Gömöri J.) Veszprém 1994. 83-105.

¹⁶ Gömöri János, Iparrégészet, archaeometallurgia, kísérleti régészet. In: Százhalombattai Oktatói Napok 1998. I. Kísérleti Régészet. (Szerk.: Poroszlai I. és Vicze M.) Budapest 1999. 109-111. 1-2. ábra

¹⁷ Maurizio Buora – János Gömöri, Római kori borostyánkővek. Le ambre Romane. Römische Bernsteinfunde. (Nemzetközi kiállítás vezetője). Sopron – Aquileia 1994.; Gömöri J., Rinvenimenti di ambre del periodo romano a Sopron-Scarbantia (Ungheria). In: Lungo la via dell' Ambra. Udine 1996. 79-87.

¹⁸ Farkas, Zoltán – Gabler, Dénes: Die Sculpturen des Stadtgebietes von Scarbantia und der Limesstrecke Ad Flexum–Arrabona. CSIR U. Band II. Budapest 1994. 29-31. A korábbi irodalommal.

¹⁹ Gömöri János, Scarbantia foruma. SSz. 1985, 1-24. 97-118. 193-212. 289-298.; Uő: Grabungen auf dem Forum von Scarbantia. Acta Arch. Hung. 38. (1986) 343-396.; Uő: Das Forum von Scarbantia- Ausgrabungen im Stadtkern Soprons zwischen 1979 und 1982. 17. Österreichischen Historikertag, Tagungsbericht. Eisenstadt 1987. 38-41.; Uő: Municipium Flavium Scarbantia. In: La Venetia nell'area padano-danubiana. (Red.: Massimiliano Pavan és mások). Padova 1990. 401-417.; Uő: Neue Erkenntnisse zur Topographie des Forums in Scarbantia. Carnuntum Jahrbuch. 1991 (1992) 57-70.; Uő: Scarbantia Forum. Il foro di Scarbantia. Bp. 1993. TKM 455.; Uő: Das Forum von Scarbantia. The forum of Scarbantia. TKM 455/A. Bp. 1993.; Recent Archaeological Finds

szédságában tártuk fel. A II. századi amphitheatrum és a római kori fürdő²⁰ ásatásainak eredményeit is bemutatja a kiállítás. A scarbantiai déli temető egyik feltárt részletének rekonstrukciója a különböző temetkezési típusokat ismerteti meg a látogatóval.

A IV. teremben kiállított leletek a későrómai népesség és a beköltözött germán csoportok együttélését dokumentálják. A Diocletianus császár (284–305) uralkodása idején épített scarbantiai útelzáró erőd – a mai soproni belvárost övező városfal középső vonalában – egy birodalmi stratégiai terv részeként jött létre. Analógiái: Beda (Trier előtt)²¹ és Bassianae (Sirmium előtt).²² Az erőd falain belül 568-ig, a langobardok Itáliába költözéséig laktak emberek. A hegyközi²³ langobard kori temető gazdag leletanyaga mellett a fertőszentmiklósi²⁴ kisebb temető sírmellékleteit és a veszkényi²⁵ hercegnői temetkezés aranyozott lószerszámvereteit is kiállítottuk. A scarbantiai fórum melletti, ókeresztény ábrázolást őrző padlótéglás helyiségben langobard S-fibulát tárt fel a régészeti kutatás. Az avar korban lakatlan, omladozó romváros állt Scarbantia helyén. A magyar honfoglalásig (900) eltelt 332 év alatt a város neve is feledésbe merült.²⁶

Concerning the Topography of Scarbantia. in: *La Pannonia e l'Impero Romano*. Roma 1994. 251-261.; Uő: A Scarbantia Régészeti Park. "Régészet és tervezés." c. székesfehérvári konferencián elhangzott előadás sokszorosított szövege. Kiadja a Megyei Önkormányzatok Országos Szövetsége Műemlékvédelmi Munkabizottsága. Szombathely, 1994. 19-23.; Uő: Archäologische Daten zur Topographie Scarbantias. Römische Baudenkmäler im Stadtbild von Sopron. Scarbantia/Sopron városrégészeti kutatása. In: *Amber Road-Borostyánkő út- Bernsteinstrasse*. (Szerk.: Gömőri J.) Sopron 1999. 94-116.; Póczy Klára, Scarbantia önkormányzatának tevékenységéről. Über die Tätigkeit der Selbstverwaltung von Scarbantia. In: *Tanulmányok Csatkai Endre emlékére* (Szerk.: Környei A., G. Szende K.). Sopron 1996. 17-26.

²⁰ Kiss Ákos, A soproni egykori Orsolya-rendi iskolaépület alatti császárkori épületmaradványok. (Gebäudeüberreste aus der römischen Kaiserzeit unter dem Schulgebäude des Ödenburger Ursulaordens. Ruins from the period of the Roman Empire found under the school building of the Ursuline Order in the town of Sopron.) *Arrabona* 31-33. (1994) 19-48.

²¹ Frey, Martin – Gilles, Josef-Karl – Thiel, Marcus, *Das Römische Bitburg*. Trier 1995. Abb.12. A galliai császári központ melletti úti erőd (Straßenfestung) hasonló funkciókat töltött be, mint a sirmiumi császári székhely melletti nagyobb erődítmény, Bassianae. Savaria előterében, ahol a császár gyakran megfordult, Scarbantia erődje is ilyen céllal épülhetett, a limes közelsége miatt.

²² Póczy Klára, *Städtebau in Pannonien*. Neue Forschungen in Carnuntum. Band 1. Wien 1976. 95-113., Abb. 6 b., Uő: Városépítés Pannoniában. *Építés, Építészettudomány* 5 (1974) 151-165. 7. kép b.

²³ Bóna, István, *Das langobardenzeitliche Gräberfeld von Hegykő*, Komitat Győr-Sopron. In: *Man and the Animal World. Studies in memoriam Sándor Bökönyi* (Ed.: E. Jerem). Bp. 1998. 109-120.; Uő: I Lombardi in Pannonia. In: *I Lombardi* (a cura di Gian Carlo Menis). Electa. Milano 1990. 14-19.

²⁴ Tomka, Péter, *Das germanische Gräberfeld aus dem 6. Jahrhundert in Fertőszentmiklós*. *ActaArch. Hung.* 32. (1980) 5-30.

²⁵ Gömőri, János, "Das Langobardische Fürstengrab" aus Veszkény. in: *Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken*. Nürnberg 1988. 105-119.

²⁶ Érzékeltetésül: 2000-től ugyanennyi időt visszaszámolva, 1668-at kapunk. Vagyis Scarbantia hozzávetőlegesen annyit romosodhatott a népvándorlás-kori lakatlan periódusban, mintha Sopront az 1676. évi nagy tűzvész óta máig nem építették volna újjá. Sőt

Az V. teremben az avar kori leletek mellett négy nagy tárlót töltenek meg a 9. század 2. felére keltezett sopronkőhidai temető sírmellékletei. Külön hangsúlyt kap a 800 körül készült petőházi Cundpald kehely²⁷ bemutatása, amely a hagyományos álláspont szerint az avarok keresztény hitre való térítésének emléke volt. Mellette a nagyjából korabeli nemeskéri vasolvasztó telep ásatási felméréseit és az egyik restaurált kohót láthatjuk. Ez utóbbival kapcsolatban térjünk ki röviden a továbbélő avarság kérdésére, vagyis arra, hogy kiket találhattak²⁸ a honfoglaló magyarok 900 körül a mai Sopron környékén?

A jelentős Árpád-kori vastermelésnek említésre méltó avar kori²⁹ előzményei voltak. A korábbi kutatás – nyelvészeti alapon (vö. kovács, kalapács, acél szavak eredete) – korábban kizárólag csak szláv hatást feltételezett. A Soproni Múzeum és az Iparrégészeti Munkabizottság ásatásai egy jellegzetes vasolvasztó műhelytípust határoztak meg, hozzávetőlegesen azon a területen, ahol 804-ben a szlávok üldözései elől menekülő avarok „*inter Sabariam et Carnuntum*”³⁰ letelepedhettek. Az u.n. „Avar-” és „Nemeskéri típus”-hoz tartozó vasipari lelőhelyek között megfigyelhetők nagy kiterjedésűek, mint Iván-Dudásdűlő, Tarjánpuszta-Vasasföld, Nemeskér-Tüskésrét, (távolabb Somogyban: Zamárdi-Kútvölgy és Magyaratád-Kéri határra dülő) és kisebb telepek, mint Tömörd, Dénesfa-Szifas dűlő, Sopron-Magashíd, Harka-Kányaszurdok, továbbá a burgenlandi Dérföld (Dörfl), Derecske (Draßmarkt). A kohótelepek szerkezetében, azaz a vaskohászat munkaszervezésében bizonyos különbségek mutatkoznak: egyes esetekben faszénégető boksák, ércpörkölő tűzhelyek, kovácsműhelyek; máskor házak, kenyérsütő kemencék is előkerülnek a kohók közelében. A kohók 30-

többet, mert a VI. századi lakóházak már csak agyagba rakott kőfal alapozásokon álló faházak voltak, a már akkor omladozó római kőépületek oldalaihoz építve.

²⁷ Bóna István, Cundpald fecit. A petőházi kehely és a frank térítés kezdetei a Dunántúlon. SSz. 18. (1964) 218-233., 127-141., 319-328; SSz. 19. (1965) 32-41.; Váczy Péter, Karoling művészet Pannóniában: a Cundpald-kehely. SSz. 24. (1970) 210-224., 289-306. (Ld. erről részletesen, eltérő értelmezéssel Szőke Béla Miklós cikkét jelen számunkban – a szerk.)

²⁸ Szőke Béla Miklós, A Dunántúli lakossága és a honfoglaló magyarok. In: A magyarok térben és időben. Tudományos füzetek 11. Komárom-Esztergom Megyei Múz. Szervezet. Tata 1999. 73-103.

²⁹ Gömöri János, 9–10. századi vasolvasztó helyek Sopron környékén. SSz. 30. (1976) 239-255.; Uő: Arrabona 19-20. (1977-78) 109-158., Arrabona 21. (1979) 59-86. Uő: Some Relics of the Early Hungarian Blacksmith's Craft. In: The Crafts of the Blacksmith (ed. B. G. Scott – H. Cleere) Belfast, 1984. 131-147.; Uő: Lovasnépek vaskohászata Pannóniában. In: Az őshazától a Kárpátokig. Panoráma (Szombathy Viktor szerk.) Budapest 1985. 314-359.; Uő: The Hungarian Bloomeries. In: Archaeometallurgy of Iron 1967-1987. (R. Pleiner ed.) Symposium Liblice 1987, Prague 1989. 125-138.; Uő: 9–10. századi vaskohászat. in: Honfoglalás és régészet (Szerk: Kovács L.). Budapest 1994. 259-269.

³⁰ László Gyula, „*Inter Sabariam et Carnuntum...*” SSz. 26 (1972) 320-333.

35 cm belső átmérőjűek, félig földbe mélyesztettek, vagy magas felépítésűek, előttük kifolyt vassalak található, és jellegzetességük a fúvókat magukba foglaló agyag mellfalazatok.

A régészeti és fizikai módszerekkel³¹ a 7–9. századra keltezett pannóniai vasolvasztó telepek abból a korszakból valók, amikor a közeli – avar befolyás alatt álló – morvaországi³² vasérclelőhelyeken még nem mutathatók ki kohászati műhelyek. A legkorábbi kohók Morvaországban 8. századiak, de azok egy része más (elehovicei) típusba tartozik, másik csoportjuk formailag a magyarországi korai Árpád-kori (Imolai típusú) kemencékkel egyezik meg.

Itt térünk ki egy lényeges kérdésre, amely túlmutat az avar-kori kohók működésének technikai rekonstrukcióján. Ha figyelembe vesszük az onogur-bolgárok 7. század második felére keltezett pannóniai beköltözésével kapcsolatos kutatások eredményeit, halványan felvázolhatjuk leleteink történeti hátterét is. Történészek, régészek tényként ismerik el, hogy kelet felől jelentős embertömegek áramlottak ekkor az Avar Birodalomba, az ezt követő változások következményei azonban még nem eléggé ismertek. A viselet-, fegyverzet-, kultúra-váltás a korszak régészetével foglalkozó kutatók szemébe tűnik a temetők leletanyagának tanulmányozásakor. Emlékeztetnünk kell arra, hogy az első vaskohótelepek is ekkor jelennek meg Pannoniában. Nem kerülhetjük el a kérdés feltevését: minek nevezhető az a folyamat, amelynek következtében az Avar Birodalom a földművesek, kézművesek, és szabad harcosok beköltözése után úgy átalakult, hogy külső háborúk nélkül is megerősödhetett, határait az Enns folyóig tolhatta előre? Legismertebb változatában László Gyula (sokat vitatott) kettős honfoglalás³³ elméletével kapcsolatban fejtette ki több tanulmányban is az onogurok 670 utáni betelepülésének kérdéseit.

Figyelembe véve az újabban megtalált kohászati lelőhelyeket, fel kell tételeznünk, hogy hasonló folyamat játszódott le a 7. századi Avarországban, mint a régészeti és történeti kutatás által vaskori „kelta kolonizáció”-nak, 6–9. századi „szláv kolonizáció”-nak,³⁴ vagy 9. és 11–13. századi „frank-bajor, vagy német kolonizáció”-nak³⁵ meg-

³¹ Márton Péter – Gömöri János, Kísérletek archeomágneses mérések alkalmazására égett agyagobjektumok keltezésében. *Magyar Geofizika* 17. (1986) 143–153.; Benkő László – Gömöri János, Early medieval iron-smelting furnaces in Western Hungary and their dating by thermoluminescence. in: *Zkoumání výrobních objektů a technologií archeologických metodami. Sborník Technické Muzeum v Brně. Brno 1990.* 3–25.; Márton Péter – Gömöri János, Application of Archaeomagnetic Directional Results for the Dating of Iron-smelting Furnaces of Early Medieval Age from W-Hungary. in: *Actes du Colloque International „Experimentation en Archeologie: Bilan et Perspectives”, Beaune. Paris 1991.* 133–138.; Gömöri János – Márton Péter – Hertelendi Ede – Benkő László, Dating of iron smelting furnaces using physical methods. Vasolvasztó kohók fizikai kormeghatározásai. In: *Traditions and Innovations in Early Medieval Iron Production. Hagományok és újítások a korai középkori vaskohászatban, 1997.* (Szerk. Gömöri J.) Sopron-Somogyfajsz 1999. 142–148.

³² Souchopová, Věra, *Hutnictví železa v 8–11. století na západní Moravě. Praha. 1986.*; *Uč: Počátky západoslovenského hutnictví železa ve světle pramenů z Moravy. The Beginnings of the Metallurgy of Iron among Western Slavs in the Light of Sources from Moravia. Studie Archeologického Ústavu Akademie Věd ČR v Brně, Brno 1995.* 102.

³³ László Gyula, *Őseinkről. A „kettős honfoglalás”: igen és nem. Bp. 1990.* 151–157.; U. a.: *The Magyars. Their Life and Civilisation. Bp. 1996.*

³⁴ Souchopová i.m. 1995, 102. „In central Europe, having been colonized by Slavs during the 6th century AD, the archaeological evidence of iron smelting appears as relatively late – first bloomeries emerge in the 8th century...”

³⁵ Adler, Horst, *Die frühgeschichtliche Zeit in Mannersdorf am Leithagebirge und Umgebung. In: Museum Mannersdorf. Katalog. Horn é.n. 50.* „Mit der Besiegung der Magyaren am Lechfeld 955 und der daraufhin einsetzenden babenbergischen oder

határozott folyamatokban. Az onogurok behívása, beáramlása, letelepítése másrésztől hasonlít az Árpád-kori besenyők, jászok, kunok beengedéséhez is, a szabad és kiváltságokkal ellátott fegyveresek kíséretként, határőrségként való alkalmazásához, nemzetségek, esetleg törzsek szerinti felfogadásához és földhöz juttatásához. A tatárjárás és törökidő utáni telepítések is ugyanilyen indíttatásúak voltak, hiszen hasonlóképpen földműveseket és mesterembereket hívtak be az országba, határőrvidékeket szerveztek egész országrészek benépesítésével. Figyelembe véve az eltérő történeti körülményeket, fel kell tételeznünk, hogy valami hasonló telepés hullámmal érkezettek az avar kori kohászok is, akiknek nyomait egyelőre csak a Dunántúlon, elsősorban az avar tudun területén találtuk meg.

A 670 körüli nagy váltást munkahipotézisként „onogur kolonizáció”-nak nevezhetjük. Analógiáink természetesen csak megfelelő kritikával alkalmazhatók, kétségtelen azonban, hogy az avar kornak a 7. század második felére eső szakaszában két irányból is jelentkezett az igény ennek a folyamatnak a beteljesítésére. A krízisen átesett Avar Birodalomnak munkás kezekre és haderejének megerősítésére volt szüksége. A Dnyeper vidékén Kuvrát (Kobratos) kagán öt részre bomlott Onogur-Bolgár Birodalmának³⁶ népei viszont a kazárok támadása következtében kényszerű mozgásba lendültek. Egyik bolgár csoportjuk Aszparuch vezetésével délnyugatra vándorolva létrehozta a dunai Bulgáriát, amely mindmáig megőrizte nevét. De vajon nem volt-e ugyanolyan jelentős nagyságú Kuvrát negyedik fia, Kuber³⁷ bolgár herceg „saját (onogur) népe”, amely „hadát” követve, beköltözött a Kárpát-medencébe? A nép nevének a magyarság (külföldön használt³⁸) neveként való fennmaradásából arra kell következtetnünk, hogy „az Avarországhoz tartozó Pannóniában” letelepedett onogurok a birodalomalapító (Aszparuch vezette) bolgárokkal azonos erőt képviselhetek. A Kubert követő (beengedett, behívott) onogur törzsek vezetői nemcsak megváltoztatták a második avar kaganátus belső berendezkedését és külső képét, hanem valamilyen szerződéssel meghagyták ugyan az állam irányítását a kagán hatalma alatt, az avar nemesség kezében, de a vezetésben mind fontosabb pozíciókat szereztek. Ahogy korábban onogur-bolgár birodalomban éltek, most újra onogur-avar szövetséget hoztak létre.

Hogy miért neveznek bennünket, magyarokat a környező népek az onogurok névén? Nyilván a késői avar koriak is nagyrészt így nevezték magukat és onogurokként, onogur-avarokként tartották szomszédaikkal a kapcsolatot. Mint az egykori (korai) Avar Birodalom keleti részének lakói, hűségükről biztosították az avar kagánt, ugyanakkor vezetőrétegük talán a felbomlott Onogur(-Bolgár) Birodalomban megszerzett pozícióinak valamiféle jogfolytonosságát kívánta elismertetni. Kuber fontos helytartói

sogenannten zweiten Kolonisation der österreichischen Donauländer endet auch für den Raum Mannersdorf die frühgeschichtliche Zeit.”

³⁶ Róna-Tas András: A Honfoglaló magyar nép. Bp. 1996. 181. megjegyzi, hogy Kuvrát „birodalmának földrajzi körülményei igen nagy mértékben emlékeztetnek Etelköz környékére”. „Ez a terület egyébként szerepel még Fekete Bulgária néven is.”

³⁷ Nikephorus Patriarcha p. 33, 13-34, 19 (Glossar B I 131); Theophanes a. m. 6171 (p. 375, 8-358, 11) (Glossar B I 156); Miracula Sancti Demetrii II (5) 284-288 (Glossar B I 127). Közli: Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Magyar Őstörténeti Könyvtár 12. Bp. 1998. 218-220.

³⁸ Király Péter: A magyarok elnevezése korai európai forrásokban. In: Honfoglalás és nyelvészet. Bp. 1997. 111-118.

kinevezéshez jutott.³⁹ Láadásá után, hada egy részével és a több mint 60 évvel azelőtt elhurcolt, keresztény hadifoglyok leszármazottaival – és egyes feltevések szerint a kagáni kincstár⁴⁰ egy részével – harcok közben visszavonult Thessaloniké felé.

Ez az onogur-bolgár és avar vezetőréteget megosztó, több, mit egy évszázadra visszanyúló ellentét, a legkritikusabb helyzetben, a 8. és 9. század fordulóján véres belháborúba torkollott. Az egyik fél a frankoknak hódolt be, majd lehetek, akik a pannóniai onogur nemzetségbeli Krum bolgár kán (803–814) segítségét kérték, aki 803-ban lerohanva az Avar Birodalom nagyalföldi részeit, mintegy újra egyesítette Kuvrat két fiának népeit. Néhány kutató feltételezi, hogy 804-ben a bolgár-szlávok elől menekült avarok kérhettek letelepedési engedélyt a Fertő, a Rába és a Lajta-hegység közötti területre. A bolgár kán rövidesen helytartókat, tárkányokat küldött Avaria általa meghódított községeinek élére. Az egyik Tisza vidéki tárkány (Onogeban) a Küviár nemből, tehát az avar kagánnal szembenálló, Görögországba menekült Kuber (Küver) nemzetségéből származott. Az előzményekre visszatérve, a hiteles történeti forrásokra támaszkodó és régészeti bizonyítékokkal is megerősíthető fenti hipotézissel érzékeltethetjük, hogy az onogurok lassan fölénybe kerülhettek az Avar Birodalomban. Ennek következtében olyan új gazdasági rendszert építhettek ki, amelyben más újítások mellett a vaskohászatnak is fontos szerep jutott a Birodalom önellátásának megszervezésében, hasonlóan egyébként a szlávokra telepedett dunai bolgárok vaskohászatához.⁴¹

A vaskohótelepek megjelenése és huzamos üzemeltetésük olyan bizonyítékok az avar birodalom onogur kolonizációjának vonatkozásában, amely arra kell hogy készítse a kutatást, hogy új szempontokat is figyelembe vegyen a Kárpát-medence 7–10. századi régészetének és történetének vizsgálatában. A korszak történeti táblóján mind információdúsabb háttérrel képeznek a jól kutatott avar kori települések, amelyek sorában kohóink távoli izzó pontokként világítanak, felhívva a figyelmet a technika-történeti problémákon túlmutató kérdésekre.

Hogy milyen etnikumú népcsoportok rejtettek a tíz ogur törzs elnevezése alatt, s közülük melyek jutottak el Pannóniába, az nem a kohászat-régészeti kutatások tárgyát kell, hogy képezze. Egy tényt azonban le kell szögeznünk: eddig megismert „avar” kohótelepeink gyakran törzsi helynevek (Kér, Tarján), mellett található, magyar honfoglalás-kor előtti leletanyaggal.

Ezek után talán feltételezhetjük, hogy a „kettős honfoglalás” kérdésének egyik kulcsa „vasból van”, azaz a vaskohó-kutatás előre viheti a kérdés megválaszolását is. Kétségtelen, hogy ez a leletcsoport – a kombinált régészeti-fizikai datálások segítségével – előbb-utóbb pontosabb kormeghatározásokra ad lehetőséget. Ezenkívül kohászati

³⁹ Kuber nem maradhatott a bevándorolt népének vezetője, hanem a görög eredetű, volt kelet-római hadifoglyok leszármazottainak vezetőjévé nevezték ki. Az Árpád-kori „onogundur zsupán” azaz nándorispán tisztségnevünk alapján esetleg feltételezhetjük, hogy ha az avarokat nem is emlegetik a korai geszták és krónikák, onogurok meghatározott csoportjai kezdetben külön ispán alá tartoztak. Róna-Tas: i. m. 1996. 101. feltételezi, hogy a nándorispán a (bolgár)török eredetű lakosság főnöke volt, míg a székelyispán a székelyeké.

⁴⁰ Werner, Joachim: Der Schatz eines awarischen Kagans des 7. Jahrhunderts aus Vrap (Albanien). In: Problemi na prabulgarskata istorija i kultura. Sofija 1989. 19-31.

⁴¹ Mamzer, Henrik: Studia nad metallurgia železa na terenie Północno-Wschodniej Bułgarii we wczesnym średniowieczu. Studies in iron metallurgy in North-Eastern Bulgaria in the Early Middle Ages. Wrocław- Warszawa-Kraków, 1988.

lelőhelyeken felbukkanhat olyan agyagba rótt üzenet (mint a 10. századi bodrog-alsóbüi rovásfelirat-törödé⁴²), amely segíthet az üzenethagyó nyelvének (etnikumának?) meghatározásában. A kohók mellett ugyanis agyaggal dolgoztak a kemencék, mellfalazatok és fúvók készítői, az elsimított agyagfelület pedig szinte kínálta magát, hogy valamit ráfirkáljanak. A 15. századi székelyderzsi rovásírást is téglába karcolták. Az agyagba égetett feliratok pedig a kőbe vésettekhez és csontba karcoltakhoz hasonlóan megmaradtak, nem pusztultak el, mint a fára róttak.

Összefoglalva a fentieket, feltételezhetjük, hogy Kuvrat Batbajan nevű fiának és utódainak, a kazárok befolyása alá került Fekete Bulgáriája, Onoguriája részben fedte Etelköz területét, ahol később a honfoglaló magyar törzsek szövetségre léptek. Részben népileg, nyelvileg és etnikailag is átfedte egymást a magyarság, valamint a keleti és kárpát-medencei onogurság. Ebből a kettősségből azonban nem kettős magyar honfoglalásra következtethetünk vissza, hanem egy közel azonos területről, Onoguriából és Etelközből kiinduló korábbi (évtizedekig tartó, békés) onogur kolonizációra, majd az ott maradt törzsek, nemzetségek egy későbbi nagy (hadi) vállalkozására, a magyar honfoglalásra. Ha a fenti szemszögből nézzük a kérdést, akkor a korábbi kolonizáció vaskohászokat is áttelepítő része az onogur (részben elő-magyar) szállásterületek északi részéről⁴³ indult ki (mivel vaskohászat jobbra csak ezen a területen folyhatott (a faszén-szükséglet a füves sztyeppén nehezen biztosítható).⁴⁴ A kérdés kutatásának történetét⁴⁵ (Vámbérytól az 1990-es évekig) legutóbb Makkay János tekintette át, elfogadva a kettős honfoglalás elméletét, végkövetkeztetésével – amely szerint török etnikumú vezetőrétegek által többször megszervezett „szolgarétegek”, „szolganépek”⁴⁶ (ilyennek tekinti finnugor nyelvű magyarságot is)

⁴² Gömöri János - Magyar Kálmán, Az 1999. évi ásátás Bodrog- Alsóbü vasolvasztó műhelyében, rovásírásos agyagfúvó. Excavation in the Iron Smelting Workshop at Bodrog- Alsóbü in 1999, Clay Twyer with a Szekei Runiform Script. In: Traditions and Innovations in the Early Medieval Iron Production. Hagományok és újítások a korai középkori vaskohászatban (Szerk. Gömöri J.) Sopron 1999, 212-225.; Vékony Gábor, A Székely írás legrégebb emléke Bodrog- Alsóbü vaskohászati műhelyéből. The Oldest Inscription in Szekei Runiform Script. U.o. 226-229.; A rovás emlékekkel kapcsolatos vitáról: Magyar Kálmán, Bodrog-Alsóbü 10. századi nemzetségi központja. Turán XXX. Új III. évf. 4. szám. 2000. augusztus-szeptember. 5-21. és Varga Géza, Konferencia a bodrog-alsóbüi rovásletről. U.o. 64-69., azonban utóbbi talán nem tanulmányozta figyelmesen a különböző véleményeket, így tévesen feltételezi, hogy e sorok írója szerint „a kemencét anyának becézték” volna.

⁴³ Ebben a modellben a székelyek onogur-bolgár (volgai bolgár 's.g.-~'.s.k.l eszekei, eszkil, iszikil) törzsi eredetének László Gyula által felvázolt lehetősége lenne elfogadható. Hogy azonban „mely törzs, vagy népesség tekinthető a székelység elődjének, az a tudomány mai állása szerint még nem megválaszolható kérdés”. Kordé Zoltán, A székely eredetkérdés az újabb kutatás tükrében. Aetas 1993/3. 21-38.

⁴⁴ A vaskor és korai középkor közötti ukrainai kohó-leletek elhelyezkedését tekintve, (egy-két Fekete-tenger parti vasolvasztó hely kivételével) az erdős sztyeppe déli határától északra, Kijev környékén, a Podóliai Síkságon és a Kárpátok keleti előterében bizonyítható korai vaskohászati tevékenység. Ebben a sávban a pannóniai avar kohókhoz hasonló felépítésű vasolvasztó kemencéket is találtak. Bidzilja, V. I. – Vozsnyeszenskaja G. A. – Nedopako D. P. – Pankov Sz. V., Isztorija csernoj metallurgii i metalloobrabotki na territorii USzSzR (III v. do n. e. – III v. n. e.) Kijev 1983, 7. kép.; Vozsnyeszenskaja G. A. – Nedopako D. P. – Pankov Sz. V., Csorna metallurgija ta metaloobrabotka naszelennja szhidnoevropelszkogo liszosztenu za dobi pannih slov'jan i kijevkoj Ruszi. Kijev 1996.

⁴⁵ Makkay János, A magyarság keletkezése. Bp. 1993. 102-03.

⁴⁶ Furcsa a kiváló régész szakember által átvett kifejezés, a „szolganép”. Igaz, voltak és vannak népek, amelyeknek ideológiája, a saját kiváltsátságukban való hitük, (vö. pl. „Herrenvolk”), ezek tekinthettek másokat szolganépségeknek. A szlávok, akiknek neve az egyik etimológia szerint a *slovo* 'szó, beszéd' szóból származik (H. Tóth Imre – Takács Miklós, Korai magyar történeti lexikon. Bp. 1994, 647.), nyilván nem hozzák magukat kapcsolatba a *szklavusz*, vagy arabul *szakláb*, *szakáll* szóval, ami 'rabszolga, szolga' jelentésű, mert a korai középkorban „hosszú időn át közülük került ki a legtöbb rabszolga” (Róna-Tas, i. m. 1996, 199.), inkább egy 19. századi magyarázat szerint a *slava* 'dicsőség' szóból származtatják elnevezésüket. Mint láttuk: ennek ellenére bevezetett és elfogadott a szláv kolonizáció fogalma. Egy olyan népalakulat, mint a nyelvet (a nyelvfejlődés változásaival együtt)

költöztek be a Kárpát- medencébe – nem tudunk egyetérteni, helyette a kolonizáció és/majd honfoglalás fentebb vázolt modelljét ajánljuk.

A kevés frank-bajor földesúr (és részben szláv kísérőik) feltehetően elmenekültek 900-ban, a magyarok bejövetelekor, helyben maradt viszont a K-i Alpokalja területén a késői avar, jórészt onogur eredetű⁴⁷ népesség és a kisebb létszámú szláv csoportok.

A VI. teremben a honfoglalás-kori és Árpád-kori temetők és a gyepterületek erődítményeinek bemutatása mellett előtérbe helyezzük a kereszténység terjedésének emlékeit, bemutatjuk a legkorábbi templomok rajzait vagy fotóit, és a várbirtokokhoz tartozó köznép leletanyagát, pl. a soproni „Kovácsi”-hoz tartozó vasolvasztó műhelyet. A szakonyi, röjtökmuzsaji és sopronbánfalvi 10–11. századi temetők közelében kiasott vasolvasztó műhelyek esetleg a fenti közösségek néhány tagjának munkahelyei lehetnek. A terem 1. tárlójában a szakonyi honfoglalás-kori temetőből származó, tipikus aranyozott ezüst lószerszámvereteket, ezüstlemezekkel díszített nyerget és ékszereket állítottunk ki (1–3. képek). Felmerülhet a kérdés, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumban 1996-ban bemutatott millicentenáriumi kiállításon – hazánk minden tájáról összegyűjtött remek ötvösmunkák között – miért nem láthattuk ezeket a Sopron környéki leleteket is. A választ Nyugat-Magyarország honfoglaláskorának kutatástörténetében találjuk meg. A régi Sopron megye 10. századi emlékei közül eddig csak a csornai régiségeket publikálták, több, mint egy évszázaddal ezelőtt. A leletek nagy része azóta elkallódott, néhány megmaradt darabot a szombathelyi Savaria Múzeum régiségtárából kaptunk kölcsön kiállításunkhoz. Pedig megyénkben is régi hagyománya van a honfoglalás- és az államalapítás kora régészeti kutatásának. 2000-ben mintegy 40 különböző, 10–11. századi lelőhelyet sorolhatunk fel a Soproni Múzeum több mint egy évszázadnyi régészeti kutatásának eredményeként (az Ausztriához csatolt régi Sopron

évezredekig megőrző magyar, történelme során önként, vagy az átélés kényszeréből gyakran (a szkítáktól és hunoktól a kazárokig) más szövetségekhez csatlakozott és ezért a honfoglalást közvetlenül megelőző időkig nem állt a történetírás előtérében. Korábbi analógiáinkhoz visszatérve, a kiváltságokkal befogadott besenyők, kunok, jászok, az Árpád-korban behívott és kedvezményekkel letelepített nyugati hospesek nem szolganepeként érkeztek ide, és huzamosan megőrizték megállapodásban rögzített előjogaikat. Túláságosan keveset tudunk még a 670 körül felgyorsuló események igazi mozgató rugóiról és az Avarországban történt változások mikéntjéről, mintsem hogy egy „Herrenvolk”-szolganep sablonnal elfogadhatóan megoldhatnánk ezt a kérdést.

⁴⁷ Az onogurok határhegye (*mons Wangariorum marcha*) szerepel Német Lajos király egyik Savaria környéki birtokadományozási oklevelében (860 körül). Erről újabban: Kiss Gábor – Tóth Endre – Zágórhidi Czigány Balázs: Savaria-Szombathely története. Szombathely 1998. 88.

megyei részeket, a kismartoni Burgenländisches Landesmuseum kutatásait is számítva). 1847-ben akkor rendezték városunkban az első régiség-kiállítást, amikor Sopronban tartotta VIII. nagygyűlését a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága. Az archeológiai szekcióban két előadás is elhangzott a város és környéke történetéről és régiségeiről. A nagygyűlésen résztvevő archeológusok⁴⁸ már ismerhették a Pest megyei Ladánybene-benepusztai honfoglaló vitéz sírleleteit, amelyeket Wadassi Jankovich Miklós még a megtalálás évében, 1834-ben publikált, és amelyeket rövidesen a Magyar Nemzeti Múzeum régiségtárában helyeztek el.⁴⁹

1. kép – Szakony-Kavicsbánya. 6. női sír. Ezüstveretes nyereg. 10. század 1. fele. Dienes István ásatása.
2. kép – Szakony-Kavicsbánya. 7. női sír. Lószerszám aranyozott ezüst szűgylőverete. 10. század 1. fele. Dienes István ásatása. 3. kép – Szakony-Kavicsbánya. 1. férfi sír. Ezüstveretes kantár részlete. 10. század 1. fele. Nováki Gyula ásatása

„Sopron történeteinek ezen homályos időszaká”-ról értekezve⁵⁰ Töpler Károly – „szabad királyi Sopron város főorvosa” – még nem számolhatott be hasonló, Sopron megyei honfoglalás-kori leletekről. Csak idézte Nagy Károly unokájának, Német Lajosnak azt az oklevelét, amelyben egy „Odinburch”⁵¹ nevű települést említenek és a helynevet Sopron középkori német (Ödenburg) nevének Karoling kori előzményeként értékelte, hozzáfűzve, hogy „az utolsó frank, ki Pannoniában uralkodott Arnulf volt (+899.dec.8.). Mindjárt halála után a magyarok, minekutána öt év alatt (894-900) már csak nem az egész országot hatalmukba kerítették, felső Pannóniát is elfoglalták (900). Tőlük kapta a város Sopron nevét...” Töplernek feltűnt, „hogy még Anonymus Belae Notarius sem tesz említést sem Sopronról, sem Sopron megyéről, holott a szomszédos

⁴⁸ A közel ötszáz résztvevő között megjelent Rómer Flóris pozsonyi bencés tanár, a hazai régészettudomány egyik megalapítója.

⁴⁹ Jankovich M., Egy magyar hősnék – hihetőleg Bene vitéznek – ki még a’ tizedik század elején, Solt fejedelemmel, I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újonnan felfedezett tetemeiről, ’s öltözetének ékességeiről. Magyar Tudós Társaság Évkönyve 1832-1834.; Dienes István, A magyar honfoglalás kora. In: A magyar régészet regénye. Panoráma. Budapest 1968. 135-193.; László Gyula, 150 éves Bene vitéz sírja. In: László Gyula: Számadás népünkéről. Budapest 1986. 55-66.

⁵⁰ Töpler Károly, Sopron városának történeti vázlata eredetétől kezdve a XVI. századig. A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Sopronban tartott VIII. Nagygyűlésének történeti vázlata és munkálatai. Szerk. Halász Gejza. Pest 1863. 29-43.

⁵¹ BUB I/7: Ostermiething 859. szept. 24.; Major Jenő, Az Ödenburg név keletkezésének háttere. SSz. 9. (1955) 68-74.; Mollay Károly, Az „Ödenburg” név keletkezéséhez. SSz. 9. (1955) 69-79.

Vasvármegyét megnevezi.⁵² Az első soproni régészeti kiállítás és az ezzel kapcsolatos kiadványok megjelenése után jó emberöltőnyi időt kellett még arra várni, hogy Sopron megyében is felfigyeljenek a földmunkáknál megbolygatott honfoglalás-kori temetkezések maradványaira. 1878-ban a Csorna melletti Csatári majorban „*főenyvájók egy lovára ültetett vitéz csontvázat ásták ki*”, amely „*általános érdekeltséget keltett*” a megyében.⁵³ Ezért Paúr Iván⁵⁴ ásatást kezdett a lelőhelyen és további 6 sírt tárt fel, tipikus honfoglalás-kori, általa besenyőnek tartott leletekkel, amelyeket először a Sopron című újságban,⁵⁵ majd 1885-ben az Archaeológiai Értesítő hasábjain ismertetett. 1884-ben a helyi lap arról cikkezett, hogy Török Aurél antropológus a boroszlói (Wroclaw) tudós-kongresszuson fog előadást tartani a „*csornai besenyő koponyáról*”, amelyet Paúr Iván a Csatári majorban emelt ki a földből.⁵⁶

Paúr Iván 1884 őszén kezdeményezte, majd 1886-ban megalakította a *Sopronvármegyei Régészeti Társulatot*. Gazdag gyűjteményét, (amely magában foglalta többek között az általa feltárt kelta sírleleteket a soproni Bécsi dombról, római kori tárgyakat, a 9. századi petőházi Cundpald kelyhet, a csornai 10. századi temető megmentett leleteit) „térden állva” ajánlotta fel a vármegye közönségének, egy Sopron megyei múzeum létesítésére.

1883-ban Sopronban tartotta ülését a Magyar Történelmi Társulat. Az előkészítő bizottság tagjai voltak Paúr Iván, a gróf Széchenyi család nemzetségi levéltárnoka és Bella Lajos⁵⁷ főreáliskolai tanár is. Az augusztus 22-i díszebéd után a küldöttség több

⁵² Béla király jegyzője regényes gesztájában a Pannónia meghódításáról szóló 50. fejezetben, Szent Márton hegye (Pannonhalma) elfoglalása után említi, hogy Árpád vezér és nemesei „innen továbbvonulva a Rábáig és Rábcáig mentek”. A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Sajtó alá rendezte Györfy György. Budapest 1958. 131.

⁵³ Paúr Iván, Lovagok temetője Csorna- Csatáron. Arch. Ért. 5. (1885) 319.

⁵⁴ Hampel József, Arch. Ért. 9. (1889) 81.; Banner János, Paúr Iván emlékezete. SSz. 1967, 377-382. Paúr Iván (Kismarton, 1805. jún. 21. - Sopron, 1888. XII. 17.). Apja Paúr Mátyás, Eszterházán hercegi könyvelő volt. Anyja Mária Anna de Schade volt. Paúr Iván Kismartonban és Eszterházán töltötte gyermekéveit. Középkorait Kőszegen, Sopronban és Kaposváron végezte. Miután 1832-ben Pozsonyban, a jogi egyetemen befejezte tanulmányait, Sopronban a hercegi házban kapott lakást. 1832-1836 között, az országgyűlés idején herceg Esterházy Pál mellett Pozsonyban tartózkodott. 1834-ben a herceg titkárának akarta kinevezni, de ezt az állást nem vállalta. 1836-1842 között hercegi fiskális volt Kőszegen, majd 1842-ben Stájerországon keresztül Itáliába ment, innen Svájcban keresztül tért haza. Utána alapozta meg gyűjteményét. Először régi fegyvereket kezdett gyűjteni. 1844-ben Pozsonyban az országgyűlésen mint ügyvéd dolgozott. Itt találkozott Varsányi János mérnökkel, akivel 1844 és 1862 között régészeti témában sűrű (sokszor illusztrált) levelezést folytatott. Több cikket írt a győri „Das Vaterland” c. lapba, amelynek Noisser Rikárd volt a főszerkesztője. Elkészte epigráfiai tanulmányait. 1848-ban, mint nemzetőr részt vett a Schwechat melletti csatában, majd beállt az intendatura szolgálatába. Később honvéd százados, majd Buda visszafoglalása után, 1849 tavaszán őrnaggyá léptették elő, amiért a világsi fegyverletételt követően aradi várfogságra ítélték. Szabadulása után két évig nem tudott elhelyezkedni. Rövidesen Varsányi hívására Pestre ment, és 49 éves korában látott igazán a tudományok műveléséhez. Az 1854/55 tanévre a pesti egyetemre iratkozott be, ahol görög és római archeológiát és numizmatikát tanult Kiss professzornál. 1855-ben 1 forintos napi díjnoki kinevezést kapott a Magyar Nemzeti Múzeumhoz. 1857-ben publikációi eredményeképpen az „Istituto Corrispondenza Archeologica” Rómában levelező tagjává választotta. 1857-ben Békásmegyertől, „Árpád-völgyében” Fehéregyház felkutatására kezdett ásatásokat az Akadémia támogatásával. Ugyanebben az évben az Akadémiánál kéziratári őr kinevezést nyert. 1858-tól a gróf Széchenyi nemzetség levéltárnoki feladatait is ellátta. Majd a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjává választották. Sopron megyében megkezdte a régészeti mozgalom szervezését, főleg 1872 után. Jó barátja volt id. Stornó Ferenc építész, restaurátor, aki az 1867-ben alakult Soproni Történelmi és Művészeti Egylet múzeumának első custosa tisztét töltötte be.

⁵⁵ Sopron c. újság 1880. II. 11.

⁵⁶ Sopron c. újság 1884. VII. 5.

⁵⁷ Bella Lajos (1850. dec. 29. Pozsony-1937. július 8. Szödliget) 1876-tól az 1910/11. tanévig a soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskola történelem és földrajz tanára volt. Ritka szóbeli képességei miatt is igen szerették az iskola diákjai. Jelentős szerepet vállalt a város társadalmi életében, a kulturális- és sportegyesületek tevékenységében. (Athlétaiklub elnöke, Soproni Irodalmi és

tagja megtekintette a megyeháza nagytermében kiállított Paúr gyűjteményt, amely „a hajlott kora dacára a megye területén ásó,...saszemű gyűjtőtől összeszedett, kis kincshalmaznak mondható, rendesen felállított, az évek és lelethelyek feljegyzésével ellátott régészeti készlet... volt”. Paúr Iván mutatta be a gyűjteményt, amiről az Emlékkönyv⁵⁸ írója megjegyzi, hogy a „...népvándorlási kor” legérdekesebb tárgyai a csorna-csatári, maga a gyűjtő által vezetett ásatások alkalmából, az ottani sírokból szedettek. A népfaj mely itt temetkezett, Paúr szerint, a Besenyő volna, ez lakta a Rábaközt. A koponyák mind a hat sírból felállítvák és mutatóul egy lókoponya, mert minden egyes embercsontváz mellett balról az illetőnek lova is el volt temetve. Zabláék, kenyelvasak, ezek igen kis lábra mutatnak, csatok stb. főlösen mutatkoznak, és egy torques...”.

Ugyanebben az emlékkönyvben olvashatunk arról, hogy 1863-ban a Sopron megyei Répceszemerén alakult meg a Dunántúli Történetkedvelők Társulata. Sopron múltjáról⁵⁹ szólva Szopori Nagy Imre, a Társulat alapító tagja, a helynevek és oklevelek alapján besenyőket vélt felfedezni a soproni vár közvetlen közelében, a „*sagittarii de villa Luer*”, azaz a Lövérek⁶⁰ egykori íjászaiban is. De az egész gyepüvidéket, a Vas megyei Őrségig besenyőkkel népesítette be. „*Nem tartom valószínűnek, hogy a honfoglalás-kor őseink megtelepedési helyül azonnal a mai Sopron vármegyét is kiszemelték volna* – írta máshol Nagy Imre⁶¹ – *valószínűbb az, hogy ezen a meghódolt vidéken az előbbi lakosok uraikkal együtt megmaradtak, ... a nem magyarnak tartott Osl nemzettség beköltözéséről sem krónikáink, sem okleveleink nem emlékeznek meg.*” Hasonlóképpen vélekedett a Veszvény nemzetségről, amelynek férfitagjai a legkorábról ismert okleveles adatok szerint nem magyar hangzású neveket viseltek: *Brondelez*

Művészeti Kör, Férfidalkör alapító tagja, Önkéntes Tűzoltó Egyesület segédtitkja, Köztörvényhatósági Bizottság tagja stb.). Legfontosabb alkotása a *Soproni Régészeti Társulat* megalapítása és a Soproni Városi Múzeum fejlesztése (1885-1911). Mint az egyesült megyei és városi Régészeti Társulat titkára az egész megye területén több ásatást végzett. Honfoglalás-kori sírokat tárt fel Csorna határában két lelőhelyen, illetve Dör mellett is ásatott. Kutatási témái az őskortól a középkorig terjedtek. Jellemző példa erre az Esterházy herceg hitbizományi javak közp. igazgatóságának 1907. szeptember 9-én, Kismartonban kelt levele Sopron város polgármesteréhez, (egy személyben a Régészeti Társulat ügyvezető alelnökéhez) Dr. Töpler Kálmánhoz, amely szerint a herceg 400 korona támogatásban részesíti őskori tumulusok (cseri határ) és Árpád-kori kápolna (Jakab sziget) feltárását. Az ásatásokat Bella vezette. Őskori földvárát kutatott többek között a kismartoni (Eisenstadt), soproni és a feketevárosi (Purbach) Burgstallon, korai középkori égett sánc korát határozta meg a Darufalva (Draßburg) melletti Taborac hegyen (1891). A soproni Burgstall ásatását a Wiener Anthropologische Gesellschaft-tal kooperálva folytatta. Estei Ferenc Ferdinánd főherceg ásatásainak szakértője volt 1890/91-ben Sopronban a Várhelyen és Scarbantia D-i temetőjében feltárt római kori sírok kutatásánál. Nevéhez fűződik az 1902-ben boronálással felszínre került darufalvi ezüstkincs megmentése (megvásárlása) és többek között a borbolyai (Walbersdorf) világhírű *Mesocatus hungaricus* csontvázának megmentése a Magyar Nemzeti Múzeum (Természettudományi Múzeum) számára, ahol a lelet ma is megtalálható. Bella intézte a soproni Lenk villa megszerzését múzeumi kultúrpalota céljára. 1911-ben a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársa lett, és több jelentős ásatást végzett őskori lelőhelyeken és mint a Barlangkutató Társaság elnöke több paleolitik lelőhelyet fedezett fel barlangokban. Fontos szerepe volt Bellának a magyar muzeológusok képzésében a MNM-ban rendezett kurzusokon. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjai sorába választotta. Kutatási eredményeit az *Archaeologiai Értesítő*, a *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*, a *Prähistorische Blätter* (München) stb. szaklapok hasábjain tette közzé. Ásatási eredményeiről a bécsi *Wissenschaftliches Club*-ban többször is beszámolt. Ő írta meg mesterének, Paúr Ivánnak az életrajzát is (1889).

⁵⁸ Matavovszky Béla (szerk.), Emlékkönyv a Magyar Történelmi Társulatnak Sopronban való időzése alkalmából, 1883. évi augusztus hó 21-27-ig. Budapest 1883. 17.

⁵⁹ Szopori Nagy Imre, Sopron múltja. Matavovszky, Emlékkönyv 1983. 48-88.

⁶⁰ Ezt az alaptalan feltevélezt néhány újabb helytörténeti munka is átvette: Degendorfer, Hans – Ziegler, Matthias, Wandorf. Schwäbisch Gmünd. 1992., 26.

⁶¹ Szopori Nagy i.m. 1883. 7.

vagy *Barandrez* (1247), illetve fia *Corrad* (1267–1303). Paúr Iván az Ordód-Babót határában talált 60 lépés hosszú és ugyanolyan széles földvárát is a besenyők hagyatékának sejtette.⁶² Ezeket a – besenyőkkel kapcsolatos – feltételezéseket ma már kritikával kell fogadnunk.

1884-ben „szintén sírokat találtak Dénesfán egy kövécs veremben, de a csontvázak nem méltattak figyelemre, hanem el lettek kaparva...” A sírokban hullámvonalas díszű agyag edény,⁶³ lándzsacsúcs, harcibárd és kalapács kerültek elő. „Korai volna azonban határozottan már előre kimondani a véleményt, hogy a lelet ősmagyar-e, besenyő-e mint némelyek szeretnék hinni” – olvashatjuk a jelentésben.⁶⁴

Miközben Sopron és a megye római kori történetének kutatásában jelentős előre lépések történtek,⁶⁵ a „Sopronmegyei Régészeti Társulat” első évkönyve 1887-ben bemutatta az első honfoglalás-kori leleteket is a csornai Csatári major melletti Eperjes-dombról.⁶⁶ Csorna határában, a Sülyhegyen rövidesen újabb 10. századi temetőben bolygatták meg a honfoglaló őseink földi maradványait. 1888-ban homokverem nyitásakor „sajnos szakértő jelenléte nélkül” ástak ki 20 honfoglalás-kori sírt, amelyeket rövidesen Lackner Ambró premontrei kanonok (1898) szép leletrajzokkal ilusztrálva ismertetett.⁶⁷ Cikkéhez Bella Lajos és a szerkesztő, Hampel József szakszerű leletleírást csatolt. A csornai Sülyhegy egyik „vezérkori” sírját nyolc pénzlelet a kalandozások korába keltezte. A dolgot 1891-ben – újabb közlésre – Pulszky Ferenc is átvette.⁶⁸

1891-ben értesült Bella a Kapuvártól 7 kilométernyire északra, a Hanságban, a Gyümölcs-dombon talált „lovon ülő nagy ember” csontvázáról, „mely jobbában hosszú pallosféle kardot tartott. Alkalmasint egyik honfoglaló ősrünk lehetett, kit teljes fegyverzetével együtt ide temettek”- írta jelentésében, a 20 évvel azelőtt, „homokvétel közben” talált leletről.⁶⁹

A Sopron Megyei Régészeti Társulat bizottsági tagja, Nagy Károly, okkai plébános 1892-ben azt indítványozta, hogy a millennium megünneplésére a társulat készítse el Sopron megye történeti térképét. „Ezen térképen a titkár már két év óta dolgozik” – írják az évi jelentésben, külön kiemelve, hogy a csornai leletek „...honfoglaló őseinktől erednek”.⁷⁰ Ugyanebben az évben a Sopronmegyei Régészeti Társulat megkereste a vallás- és közoktatásügyi minisztériumot „hogy a társulat főtítkárát fölmentvén az

⁶² Paúr Iván, Történet- és régészettudományi mozgalom. Évi jelentés Sopronvármegye állapotáról 1883. Sopron 1884. 45.; A babóti földvár modern kutatásáról: Kiss Gábor, Adatok a Nyugat-Dunántúl korai várépítészetéhez. Altum Castrum IV. Visegrád 1995. 156-169.

⁶³ Szürke, füles csupor. Lsz. 55.45.1, régi lsz.53.491.1, legkorábbi száma: t. 176, „Dénesfa 1885” felirat ráragasztva. Későavar típusú, alján fenékbélyeges edény. Az elpusztult temető korban talán kapcsolatba hozható a Szikas dűlőben 1984-ban feltárt késő-avar kori vasolvasztó kemencével.

⁶⁴ Paúr Iván, Történet- és régészettudományi mozgalom. Évi jelentés Sopronvármegye állapotáról 1884. Sopron 1885. 45.

⁶⁵ Récesei Viktor, Sopron ókori neve és a Sopronmegyei római feliratok. Sopron 1887.

⁶⁶ I. Évk. 41-47 (1878. évi ásatás), I. Évk. 59. (1886. évi ásatás)

⁶⁷ Lackner Ambró, A csornai leletekről 1888-1889. Arch. Ért. 9. (1889) 263-267. xy, Függelék. A csornai népvándorlás kori leletek rövid leírása a képes táblák sorrendjében. U.o. 267-271.; Lackner A. és xy, A csornai leletekről 1888-1889. A Sopronmegyei Régészeti Társulat. Második Évkönyve 1891. Sopron 1892. 14-27. (továbbiakban: SMRT/II. 1892); Pauler Gyula- Szilágyi Sándor (szerk.), A magyar honfoglalás kútfoi. Budapest. 1900. 554-560. (Csorna 559. XXI.T.10).

⁶⁸ Pulszky Ferenc, Magyar pogány sírleletek. Budapest 1891. 15.

⁶⁹ Bella Lajos, Az 1891. évi kutatások. SMRT/II. 1892. 59-74., 62.

⁷⁰ Bella Lajos, Jelentés a Sopronmegyei Régészeti Társulat 1892. évi működéséről. Sopron 1893. 4., 18.

iskolai teendőktől, a megye területére nézve archaeológiai biztossá kinevezni kegyeskedjék". A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága is igen kedvezően nyilatkozott erről a kezdeményezésről, de a minisztérium „bár méltánylólag szól a társulati titkár régészeti kutatásainak sikereiről, a kérvényt pénzügyi okokból ez idő szerint nem teljesítheti”.⁷¹ Bella Lajos ettől függetlenül lankadatlan ügybuzgalommal végezte régészeti feltárásait.

1894–1895-ben – immár a millenniumi előkészületek jegyében – Bella Csornán folytatta a sülyhegyi ásást, további 16 sírt feltárva.⁷² Korábban (1891-ben⁷³) a Csatári major melletti Eperjes-dombon is újabb 10–11. századi sírokat ásott ki. Eredményei azonban már nem kerülhettek be a magyar honfoglalás kútfőiről kiadott nagy millenniumi összeállításba,⁷⁴ ahol Hampel József Lackner első közleményét idézte a rajzos táblákkal együtt, kiegészítve a pénzletek részletes ismertetésével.⁷⁵ A soproni és a megyei sajtóban annál nagyobb visszhangot kapott a csornai honfoglalás-kori leletek felfedezése.⁷⁶ Bella megállapította, hogy „honfoglaló őseinktől eredő emlékeknek is gazdag mezeje e vidék, ezért kiváló gondot kell fordítanunk rája”.⁷⁷

1896-ban Bella Lajos kezdeményezésére átalakult a régészeti társulat.⁷⁸ Ezekben az években figyelt fel Bella Lajos a soproni, Szent István kori ispáni vár égett sáncának részleteire⁷⁹ a város négy különböző pontján: a régi városháza bontásakor az Előkapu közelében, az Orsolya-rend iskolája mögött, a reáliskolánál (Széchenyi gimnázium) és az ev. iskolánál (ma bíróság). A hasonló fa-föld szerkezetű locsmándi és darufalvi várat is említette Bella, de korukat – hazai várkutatói tapasztalatok hiányában – még nem ismerhette, így a soproni sáncot kelta eredetűnek tartotta. 1899-ben Bella már a honfoglalás-kori temetkezések szakszerű feltárásának menetét is közzétette: „...A lábak szára mentén is vigyázzunk; honfoglaló őseinknél itt gyakran sorban találjuk az átlukasztott ezüstpénzeket, míg a lábak közt, főleg a térdek táján nyílcsúcs fordul elő. A lábak fején is nyerhetünk pitykeféle szögecskéket.”⁸⁰

1902-ben Darufalvától északra ezürtleletet fordított ki a szántásból Pinterits József boronája. A díszes ötvöstárgyak 2 m²-nyi területen szétszórva, edénycserepekkel ve-

⁷¹ Jelentés a Sopronmegyei Régészeti Társulat 1892. évi működéséről. Sopron 1893. 4.

⁷² Bella L., Újabb csornai leletekről. Arch. Ért. 15. (1895) 253-256.

⁷³ Bella L., SMRT/II. 1892. 66-67.; Sopron c. újság 1891. IX. 19., Oedenburger Zeitung 1895. IV. 14.

⁷⁴ Pauler – Szilágyi 1900.

⁷⁵ Hampel József, A honfoglaláskor hazai emlékei. in: Pauler – Szilágyi 1900. 507-830., 554-560.

⁷⁶ Soproni Hírlap 1895. IV. 9., IV. 14.

⁷⁷ Bella Lajos, Titkári jelentés. Jelentés a Sopronmegyei Régészeti Társulat 1893. évi működéséről. Sopron 1894. 10.

⁷⁸ Az „1897. évi december hó 31-én Bella Lajos főtitkár és Dr. Kunz Adolf elnök” által hitelesített alapszabály szerint „1. §. A társulat czíme: Sopron vármegye és Sopron sz. k. város Régészeti Társulata. 2. §. A társulat éve: Az átalakult társulat kezdő éve a millenniumi év: 1896; a társulat alapításának éve 1886...” „Ne csüggedjünk! Ültessük a tudomány virágát a nép kertjébe a régészeti és történet körébe vágó számos, kisebb nagyobb irodalmi dolgozatok által; mert hazánk múltjának teljes felderítése csak úgy várható, ha az egyes vidékek lakosainak a buzgalma saját régészeti és történelmi emlékeik megmentésére irányoztatik” – hangzott el 1887. június 27-én Sopronban, a Sopronmegyei Régészeti Társulat I. rendes közgyűlésén Bubicz Zsigmond kassai megyéspüspöknek, a Magyar Nemzeti Múzeum tiszteletbeli főőrének, a Sopronmegyei Régészeti Társulat első elnökének megnyitó beszédében.

⁷⁹ Bella Lajos, Arch. Ért. 16. (1886) 223-226.; Nováki Gyula – Sándorfi György, A soproni belváros „vörös sánca” kutatásának eredményei Ssz. 41. (1987) 38-43. a további irodalommal.

⁸⁰ Bella L., Régiségeink érdekében. Sopronvármegye és Sopron Szab. Kir. Város Régészeti Társulatának 1898. évi jelentése. Sopron 1899. 13.

gyesen heverték a humuszban. A jó minőségű ékszerek nyilván egy durva megmunkálású agyagedényben voltak elrejtve, és a szántás során szóródott szét az összesen 0,4 kg ezüst. A kincs darabjai 34 cm mélységig, a sárga agyagos talajig megtalálhatók voltak. Bella Lajos, a Sopronmegyei Régészeti Társulat titkára rövidesen tudomást szerzett a leletről és sikerült azt megvásárolnia a múzeum számára. Kugler Alajos két év múlva, mintaszerű közleményben ismertette a darufalvi kincset, fényképek és egy rajz kíséretében. A leletet keleti eredetűnek és egy ember hagyatékának határozta meg; készítésének, használatának idejét 890-1075 közé keltezte, elvetve azt a lehetőséget, hogy úgynevezett „törtezüst” lelet, vagyis csak feldolgozásra szánt ezüst nyersanyag lenne.⁸¹ Bóna István az ékszerek készítési idejét a 10. század utolsó harmadára keltezte, legkésőbbi időpontként a 10-11. század fordulóját határozta meg. Feltételezte, hogy a kincs egy magas rangú személyé, talán a darufalvi vár parancsnokának feleségéé volt. Nagy valószínűséggel III. Henrik 1044. évi támadásakor rejtették el a kincset.⁸²

Sopron megyében sokáig Csorna volt az egyetlen ismert honfoglalás-kori lelőhely. Pulszky⁸³ röviden, analógiákat felsorolva, majd Hampel⁸⁴ részletesen, német nyelven is leírták a csornai leleteket összefoglaló munkáikban. Megyénk helytörténeti körében lassan váltak közkinccsé a honfoglaláskor kutatásának a századforduló éveiben közzétett eredményei.⁸⁵ Miután Bella Lajos 1911-ben Budapestre költözött, hosszú évtizedekig – egészen az 1950-es évekig – nem volt a megyének ásató régész szakembere. A honfoglalás- és az Árpád-kor nyugat-magyarországi vonatkozású kérdéseit az 1930-40-es években a történészek tartották napirenden. A téma első átfogó összefoglalása Belitzky János 1938-ban megjelent megyetörténeti munkájában olvasható.⁸⁶ Feltételezte, hogy Sopron vármegye földjén a Kér-, Megyer-, Tarján- és Nyék törzsek emlékét őrzik helynevek, és a terület tényleges birtokbavétele csak a bajorok fölött 907. június 6-án aratott győzelem után indult meg. A későbbi Sopron megye területét a honfoglalás előtt főleg avarok lakták. Belitzky azt is megállapította, hogy a nyugati kalandozó harcok háttérbázisául, felvonulási területéül szolgált a Balaton délnyugati vidékétől Sopron megyéig terjedő terület, amely a harkák felügyelete alatt állott.⁸⁷ Belitzky a csornai honfoglalás-kori leletek példáján mutatta be a pogány magyarság temetkezési szokásait, viseletét.⁸⁸

⁸¹ Kugler Alajos, A darufalvi ezüstlelet. Arch. Ért. 24. (1904) 41-47.

⁸² Bóna István, Der Silberschatz von Darufalva. Acta Arch. Hung. 16 (1964) 151-169.; Kaus, Karl, Darufalva (Draßburg), Locsmánd (Lutzmannsburg), Pinkaóvár (Burg) burgenlandi vörös sáncok régészeti vizsgálatának eredményei 1890-1986-ig. SSz. 41. (1987) 330-339.; Uő: Mittelalterarchäologische Beiträge zur Siedlungsgeschichte des Burgenländischen Raumes vom 9. bis zum 12. Jahrhundert. In: Internationales kulturhistorisches Symposium 24. Mogersdorf 1993. 183-197.

⁸³ Pulszky Ferenc, Magyarország archeológiája. II. kötet. Budapest 1897. 128.

⁸⁴ Hampel, Joseph, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. I-III. kötet. Braunschweig, 1905. 478-484., 344-345. tábla.

⁸⁵ A Sopron és környéke történeti helyeiről és építményeiről 1902-ben írott egyik munka nem is említette Paúr és Bella csornai ásatásainak eredményeit a honfoglalás korából, a régiségek közül csak a különböző települések római kori feliratos köleleteit igyekezett ismertetni. Tomek, Edmund, Historische Orte und Bauten im Comitate Sopron. Sopron 1902. 7., 61. „Um das Jahr 894 eroberten unsere Vorahren das Gebiet jenseits der Donau und somit auch diese Gegend; leider stehen uns über jenes Zeitalter fast gar keine näheren Daten zur Verfügung.”

⁸⁶ Belitzky János, Sopron vármegye története. Budapest 1938, 135-210.

⁸⁷ Belitzky 1938, 156-180.

⁸⁸ Belitzky 1938, 204-205.

1942 és 1944 között Bottyán Árpád⁸⁹ régész és Nemeskéri János antropológus a Telemi Pál Tudományos Intézet és a Magyar Történeti Múzeum megbízásából nyugat-dunántúli falvakban kezdtek ásásokat, a Vas megyei Sorokpolány⁹⁰, a Moson megyei Oroszvár⁹¹ és Mosonmagyaróvár,⁹² valamint a Sopron megyei Sopronbánfalva Árpád-kori temetőiben.⁹³ 1948-ban Héjj Miklós folytatta a sopronbánfalvi ásásokat, amelyeknek antropológiai anyagát két évtizeddel később Bottyán Olga tette közzé.⁹⁴

1951-ben végre – Nováki Gyula személyében – szakképzett régész került a soproni múzeumba, ami rövidesen a leletanyag gyarapodásában is megmutatkozott. Hogy csak a 10–11. századi lelőhelyeket és az esetleg idesorolható sírokat említsük: 1953-ban Csapod határában a Rozmony nevű földön, a Szolagyőr major melletti Cser-erdő szélén három csontvázat találtak egy 1 m magas, 15 m átmérőjű mesterséges halomban. Az egyik csontváz mellett deréktájon két vasnyílhegy volt. Igaz, a leletek a múzeumba kerültek, de a lelőköörülményekről már csak a sírokat megbolygató diákoktól értesülhetett a régész.⁹⁵ Ebben az évben Nováki Gyula és Szőke Béla több levélváltással igyekezett tisztázni a Paúr, Bella és Lackner ásásaiból származó, 19. század végi és 20. század elején feltárt csornai és dőri honfoglalás-kori tárgyak lelőköörülményeit.⁹⁶ Az első hitelesen dokumentált honfoglalás-kori sírok 1958-ban Veszvényben, homokbányászás közben láttak napvilágot.⁹⁷ A leletmentést Nováki Gyula végezte, aki 1961-ben az első szakonyi 10. századi temetkezés maradványait is megmentette.⁹⁸ A szakonyi temető kutatását Dienes István⁹⁹ fejezte be. Sopron megye honfoglalás-kori leletei

⁸⁹ Bottyán Árpád (Kecskemét, 1918. február 28. - 1944.) a nagykőrösi Református Arany János Gimnáziumban érettségizett 1936-ban. Mivel — a később antropológusi képesítést szerzett — húgával, Olgyával együtt már gyermekkorukban régészek akartak lenni, Bottyán Árpád még '36 őszén beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem, régészet, néprajz szakára. 1942-ben a „Szkíták a magyar Alföldön”, c. disszertációjával doktori címet szerzett. Mint bölcsészhallgató már 1939-től részt vett a Történeti Múzeum munkáiban. A soproni származású Gallus Sándor és az erdélyi születésű László Gyula muzeológusok irányításával a koronci feltárásoknál dolgozott, majd a csákvári avar temető kutatását már önállóan végezte. A Telemi Pál Tudományos Intézet és a Magyar Nemzeti Múzeum megbízásából Nemeskéri János antropológussal együtt elkészítették a székesfehérvári, komáromi, vespéremi, szombathelyi, kőszegi, mosonmagyaróvári és soproni múzeumok honfoglalás- és Árpád-kori, illetve későközépkori fényképes régészeti kataszterét. A bánfalvi Mária Magdolna kápolna mellett 1943 őszén és 1944 tavaszán tárta fel az első hiteles Árpád-kori sírokat, amelyeknek dokumentációi az összefoglaló jelentés kivételével — sajnos — a háború viharáiban elvesztek. A kiváló fiatal kutató hét hónapos ösztöndíjat kapott az ősi bolgár-magyar kapcsolatok tanulmányozására egy bolgár egyetemre. Ezt a lehetőséget azonban már nem használhatta ki a magyar tudomány számára, mert csak 1944 tavaszáig folytathatta az ásásokat, ezután katonai szolgálatra hívták be. Valahol Lengyelország déli vidékén hősi halált halt.

⁹⁰ Szőke Béla, A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora-Árpád-kori sírleletei. Régészeti tanulmányok II. Budapest 1962, 67.

⁹¹ Szőke 1962, 64–65., L. Bottyán Olga, Az oroszvári X-XI. századi népesség embertani vizsgálata. *Anthrop. Hung.* 11 (1972) 83–136.; Radnóti Aladár – Gabler Dénes, Rusovcei (Oroszvár) ásások 1942–43. *Comm. Arch. Hung.* 1982. 62., 9. kép.

⁹² L. Bottyán Olga, Mosonmagyaróvár X-XII. századi temetőjének antropológiai értékelése. *Anthrop. Hung.* 12 (1973) 13–40.

⁹³ Bottyán Árpád – Nemeskéri János, Cimetires hongrois de l'époque arpadienne en Transdanubie. *Revue d'Histoire Comparée* 21. (1943) 304–306.

⁹⁴ L. Bottyán Olga, The outlines of an anthropological reconstruction of the cemetery (X–XVth c.) at Sopronbánfalva, West Hungary. Bp. 1968.

⁹⁵ Nováki Gyula 1953. szept. 22.-i jelentése. *Sopr. Múz. Rég. Adattár* 34. A töredékes nyílhegyeket feltételezen népvándorlás koriának határozta meg.

⁹⁶ SMRA 35.

⁹⁷ Nováki Gy., *Rég. Füz.* 11. (1959) 53.

⁹⁸ Nováki Gy., *Rég. Füz.* 18. (1965) 19.

⁹⁹ Bóna István: Dienes István (1929–1995) A Jósza András Múzeum Évkönyve. 37–38(1995–1996) Nyíregyháza 1997. 11–33. Dr. Dienes István (Nyíregyháza, 1929. augusztus 15. – 1995. október 29.) a magyar honfoglalás korának elkötelezett és avatott kutatója volt, a Budapesti Tudományegyetem Bölcsészettudományi karán 1954-ben végezte el a régész-muzeológia szakot. Nagy nyeresége

hasonló társadalmi, gazdasági, kulturális színvonalat tükröznek a ország belsejéből ismert leletanyaggal, a csornai és szakonyi temetőben talált nyerges szinte pontos másait tárták fel a bodrogi Karoson.¹⁰⁰ A veszékényi és szakonyi honfoglalás-kori temetők egyes kiemelkedő tárgyait a korszak szakértői gyakran idézték összefoglaló munkáik illusztrációiként, illetve analógiákként, a temetők teljes anyagának közzétételére azonban eddig nem kerülhetett sor. A szakonyi 10. századi, kiscsaládi temető csontvázleteinek antropológiai feldolgozását 1978-ban publikálták.¹⁰¹

4. kép – Szakony-Tsz major. Bronz mellkereszt. 11. század. A szerző ásatása.

1971–1972-ben a szakonyi honfoglalás-kori temető közelében egy nagyobb sírszámú, 10–11. századi köznépi temetőt bolygattak meg, a leletmentés során e sorok írójának 52 sírt sikerült felmérnie.¹⁰² Az Árpád-kori temetkezési szokásokból és a mellékletekből levonható tanulságokat a szakonyi feltárás is gyarapította: Feltártunk például egy bronz mellkeresztet (4. kép), amely a Sopron környéki kereszténység legkorábbi emlékei közé tartozik és jól keltezhetően – a később szentté avatott – I. István (997-től nagyfejedelem, 1000–1038-ig király) korából származik.

volt Sopron megyének, hogy a honfoglalás kor kutatásának legkiválóbb szakembere, aki több mint négy évtizeden keresztül a Magyar Nemzeti Múzeum középkori osztályának tudományos főmunkatársaként fejtette ki tevékenységét, 1961-ben elvállalta a veszélyeztetett 7 síros, szakonyi temető leletmentésének befejezését. A nagy tudású szakember ugyanis országszerte 15 megyében végzett ásatásokat, 30 honfoglalás-kori lelőhelyet feltárva. Több mint 670 középrétegbeli-, vagy köznépi csoportba tartozó 10. századi sírt dokumentált a korszerű tudományosság igényei szerint. Igazán felkészülten végezhetette tehát a legnyugatibb magyar honfoglalás-kori temető feltárását, amelyről először 1967-ben, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat soproni vándorgyűlésén elhangzott előadásában számolt be, majd a Hereditas sorozatban, „Honfoglaló magyarok” címmel, 1972-ben, több nyelven megjelent, alapvető könyvében néhány tömör mondatban és rekonstrukciós rajzban (15–16.képek) jellemezte a szakonyi honfoglalás-kori temetőt.

¹⁰⁰ Révész László, A karosi honfoglalás-kori temetők. Miskolc 1996.

¹⁰¹ Éry Kinga, Honfoglaló magyar csontvázletelek Szakonyból. Arrabona, Győr 19-20. (1977-1978) 177-182.

¹⁰² Gömöri János, XI. századi temető Szakonyban. Comm. Arch. Hung. 1984. 82-108.

A hasonló, sorozatban előállított bronz mellkeresztek nem számítottak ritkaságnak a 11. század elején. Kelet-Magyarországtól az Alpokaljáig, a Magyar Királyság egész területén forgalomban voltak, amint azt a korabeli sírokból való, bár nem túl gyakori előkerülésük bizonyítja. A püspökségek, vagy fontosabb egyházi központok mellett készítették a kegytárgyakat a templomi felszerelésekkel együtt. A királyi székváros, Esztergom melletti Kovácsi faluban, továbbá a visegrádi ispáni vár egyik váralji falujában, az esperesi templom közelében és a Heves megyei Feldebrő Árpád-kori templomának altemplomában fel is tárták a régészek a 11. századi műhelyeket, bronzöntő kemencékkel.¹⁰³

A Soproni Múzeum régészeti kiállításán látható bronz keresztet a szakonyi TSz-major területén 1972-ben, egy férfi csontváz mellől ástuk ki, amikor egy karám építéssel megbolygatták az ottani korai Árpád-kori köznépi temető sírjait. A 9. sír közelében fekvő csontváz mellől egy ezüstdénár került elő, egyik oldalán + STEPHANUS REX (István király), a hátlapján a verde helye: + REGIA CIVITAS (királyi város, amely feltehetően Esztergomot jelöli) felirattal. Ismert tény, hogy megyénkben a soproni főesperesség mellett a rábaközi (Kapuvár) és a locsmáncsi (Lutzmannsburg, ma Burgenlandban) esperességek voltak a korai keresztény térítés központjai. Mindhárom egyházi központ egy-egy fa-föld sánccal erődített vár mellett állott. Szakony a locsmáncsi földvártól 8 km-re található, a Szt. István-i törvények értelmében kezdetben oda járhatott templomba a környező 10 falu, így Szakony népe is.

A függesztőfüllel ellátott, egy oldalra öntött bronz mellkereszt hátoldala sima, előlapján nagyon stilizált Krisztus-ábrázolás látható. A 6,5 cm magas és a 4,2 cm széles, szélesedő szárú keresztben úgy ábrázolták Krisztus testét (a *corpus-t*), hogy nem megfeszített állapotban, hanem áldásra emelt kézzel (*orans* tartásban) látható. A dicsfény sugaraival övezett fejen csak a szemeket jelezték határozottan. A földig érő hosszú ruha (*colobium*) egészen stilizáltan jelenik meg. Ugyanakkor jól látható ponttal tüntették föl a köldököt, nagyjából a kereszt közepén. A keresztrefeszítést, amely központi helyet foglal el Krisztus szenvedéstörténetében koronként más-más megjelenítésben ábrázolták. A korai középkorban olykor felöltözöttek, egyes esetekben fején királyi koronával ábrázolták Krisztust a keresztben.

Ha megvizsgáljuk az eddig megtalált 25-30 korabeli mellkeresztet,¹⁰⁴ láthatjuk, hogy a szakonyi lelet különbözik a bizánci ereklyetartó kereszttektől, az úgynevezett latin keresztnek közé sorolható. A formailag hozzá hasonló néhány Szabolcs megyei (Nyírkarász és Tiszaeszlár), vagy Hajdú-Bihar megyei (Püspökladány), illetve az Arad-Földvári pusztán (Arad m., Románia) talált mellkeresztben szintén hosszú ruhában ábrázolták az ugyancsak stilizált formában megjelenített Krisztust, azonban mégis valamivel részletesebb kidolgozásban, még a ruharedőket is feltüntetve. A szakonyi mellkereszt *corpus*-ábrázolása, teljesen elvont egyszerűsége ellenére – ma is modernnek mondható, művészi vezetésű vonalaival – egészen egyedi alkotás. Szinte nyomon követhetjük rajta az öntőmintát készítő ötvösmester begyakorlott kézmozdulatait, így

¹⁰³ Kovalovszki Júlia, Bronzeschmelzofen und Gießerei aus der Arpadenzeit. *Comm. Arch. Hung.* 1994-1995, 225-254.

¹⁰⁴ Lovag Zsuzsa, Bronzene Pektoralkreuze aus der Arpadenzeit. *Acta Arch. Hung.* 32. (1980) 263-272.; A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. MNM. (Szerk.: Fodor I.) Bp. 245., 347., 300.

mintha a corpus vonalai összekötnék korunkat az ezer esztendővel ezelőtti emberekkel, Szt. István király szabadjaival.

1971-ben Fertőszentmiklóson is előkerült egy honfoglalás-kori sír,¹⁰⁵ amelynek közelében a korabeli temető homokbányászat közben megsemmisült. 1989-ben a röjtökmuzsaji római villa nyomait kutatva Gabrieli Gabriella 10. századi sírokra bukant.¹⁰⁶ Az egyik gyeepű-védő¹⁰⁷ röjtöki határőr mellé nyíltartó tegezét is eltemették, a tegeznek csak a vasalása maradt meg a sírban, két nyílcsúccsal, a maradványok alapján azonban a tegezt rekonstruált formában mutathatjuk be.

A 10–11. századi temetkezési helyet jelölő, szórványos vásárosfalui ezüst hajkarika 1980. évi előkerülésétől eltekintve, sokáig nem ismertünk több korabeli temetőmaradványt az egykori Sopron megyének múzeumunk gyűjtőterületéhez tartozó részén. 2000 nyarán azonban a himódi középkori temető alsó sírretegeiben Gabrieli Gabriella és Tomka Péter nyílhegyeket és S végű hajkarikákat is őrző, 10–11. századi sírokat talált. Ezek az egészen új leletek azonban még nem szerepelhetnek a kiállításunkon.

Megállapíthatjuk, hogy a történeti Sopron megye területén talált 10–11. századi temetőmaradványok, temetőrészletek szinte kivétel nélkül véletlenül (jobbára homok-, vagy kavicsbányában, földmunkáknál) került elő, és mire a szakszerű leletmentő ásás megkezdődött, több sírt megsemmisítettek, a megmaradt sírmellékleteket pedig összekeverték, így ezek sokszor csak leletösszefüggések nélküli szórványként értelmezhetők. Felbecsülhetetlen tárgyi értékek és információk veszttek így el, amelyek pótolhatatlanok a régészettudomány számára. Ezért fontosak a gondosan dokumentált, hiteles sírleletek – mint a 10. századi veszkényi, röjtökmuzsaji, fertőszentmiklósi, valamint a 10. és 11. századi, szakonyi temetők – amelyek nem csak a honfoglaló magyarság egykori jelenlétét igazolják egy-egy mai település körzetében, hanem ezen túlmenően a honfoglalás és államalapítás korának embereire és közösségeire vonatkozóan is olyan információkat tartalmaznak, amelyek csak a régészettudomány módszereivel ismerhetők meg.

Hol találhatóak a várnépek településeinek maradványai, milyen volt az Árpád-kori lakáskultúra? Ami az Árpád-kori települési maradványok felderítését illeti, az oklevelekből ismert – de mára szinte nyomtalanul eltűnt – Fertő melléki falvak titkait már a múlt században kutatták a történészek.¹⁰⁸ Süttör (Fertőd) határában, a Hanságból kiemelkedő Jakab-szigeten Bella Lajos 1908-ban fel is tárta egy Árpád-kori templom alapfalait.¹⁰⁹ 1943-ban Bottyán Árpád a bánfalvi Mária Magdolna kápolna közelében talált Árpád-kori házat¹¹⁰ és gabonásvermet. 1950-ben a soproni topográfiai ásások keretében Radnóti Aladár és Alföldi Mária az Új u. - Szt. György u. sarkán „*durván ösz-*

¹⁰⁵ Gömöri – Tomka, Rég. Füz. 25. (1972) 49., 2000-ben a fertőszentmiklósi elkerülő úton végzett leletmentés során e sorok írója a 10–11. századi falu néhány házat is feltárta.

¹⁰⁶ Gabrieli Gabriella jelentése, Soproni Múzeum Régészeti Adattár (a továbbiakban: SMRA)726.

¹⁰⁷ Kiss Gábor – Tóth Endre, Adatok a nyugat-dunántúli korai magyar gyeepű topográfiájához. In: A magyarok térben és időben. Tudományos füzetek 11. Komárom-Esztergom Megyei Múz. Szervezet. Tata 1999. 105-123.

¹⁰⁸ Stessel József, A Fertő körül eltűnt régi helynevek. SMRTÉ/II. 1892. 28-44.

¹⁰⁹ Bella, Arch. Ért. 29(1909) 181., Valter Ilona, Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Eisenstadt 1985. 120. (Lásd erről bővebben Kiss Andrea és Paszternák István cikkét jelen számunkban – a szerk.)

¹¹⁰ Bottyán Árpád, III. Sopronbánfalvi ásás. 1943. SMRA 170., Nagy István, Sopronvármegye c. újság 1943. VIII. 30.

szérott tűzhelyet is talált római épületromokból összeállítva, előtte kb. 9. századi cserepekkel".¹¹¹ Répcevisen 1954-ben Nováki Gyula ásta ki egy Árpád-kori lakóház alapját.¹¹² Ugyanő vizsgálta meg először – nagy összehasonlító anyag ismeretében – a soproni ispáni vár sáncát,¹¹³ és keltezte azt az államalapítás időszakára. 1952-ben Kapuvár-Földvárdombon és a baboti Feketevár-dűlőben, az Árpád-kori gyeplővonal egykori erődítményeinek a területén is végzett kisebb kutatásokat.¹¹⁴ A soproni sáncokon belül Árpád-kori réteget¹¹⁵ talált.

1964-ben-ben a Kapuvár melletti Kistölgyfa-pusztá határában¹¹⁶ homokbányászat bolygattak meg egy Árpád-kori falut, amelynek leletmentését Tomka Péter végezte el. Tipikus Árpád-kori agyagbográcsok- és fazekak töredékeit¹¹⁷ számos más helyen is felszínre fordította az eke, megjelölve azokat a helyeket, ahol bízvást kereshetnénk őseink egykori állandóbb jellegű falvait, vagy ideiglenes szálláshelyeit: Fertőszentmiklós (5. kép), Osló, Hegykő, Fertőrákos stb. Az 1970-80-as években a soproni váron belül és sáncokon kívül is több helyen találtunk Árpád-kori településnyomokat.

Egy-egy példán mutatjuk itt be az ispáni várban feltárt sövényfonatos faépületet,¹¹⁸ valamint az ettől korábbi (a 9–10. század fordulójára keltezhető) falumaradvány egyik házát, amely a mai Jereván városrész alatt, Sopron nyugati bejáratánál található. Az utóbbi lelőhely, a középkori Káposztáskertek (Krautacker) dűlőben azóta felépült lakótelep alatt található. Amint arról kiállításunk I–II. termének leletanyagával kapcsolatban már szó volt, jelentősebbek voltak itt a vaskori településmaradványok. A koraközépkori objektumok feltárását e sorok írója végezte. Az egymástól távoli kőkemencés házak és a szabadtéri kenyérsütő kemencék elhelyezkedéséből nagy telkekre, ritkán beépített településre következtethetünk. A feltárt szögletes alaprajzú, átlag 3 x 2,5 m területű házak alapja alig mélyed a földbe. Kőből épített kemencéjük általában a délkeleti, ritkábban az északnyugati sarokban található (6. kép). A hullámvonalkötegekkel és körbefutó csigavonalakkal díszített fazekak a Sopron melletti falu 10. századi keltezését teszik valószínűvé, de a 9. század második feléből származó sopronkőhidai¹¹⁹ és Lajta melletti Sommerein¹²⁰ telepek kerámiájának hasonlósága alapján

¹¹¹ Nováki, SSz. 9. (1955) 144. A római kori romok feletti kulturrétegnek ezt a körülbelüli keltezését 1979. évi ásataink során az Árpád-korra módosíthatjuk: Gömöri, Acta Arch. Hung. 38. (1986) 347., Radnóti ásatási naplójában „népvándorláskori” cserepeknek tartotta ennek az átlag 200 cm mélységben található rétegnek a kerámiatöredékeit (SMRA 418. 15. o.), megkülönböztetve ezeket a mélyebben (-340–360 cm) talált „fekete, kora népvándorlás kori” cserepektől. (U.o. 18. o.)

¹¹² Nováki, SSz. 9. (1955) 145.

¹¹³ Nováki Gyula, Adatok a soproni belváros rétegeinek kronológiájához. SSz. 18 (1964) 248.

¹¹⁴ Nováki, SSz. 9. (1955) 144.

¹¹⁵ Nováki, SSz. 18. (1964) 241–242., 5. kép 1–5.

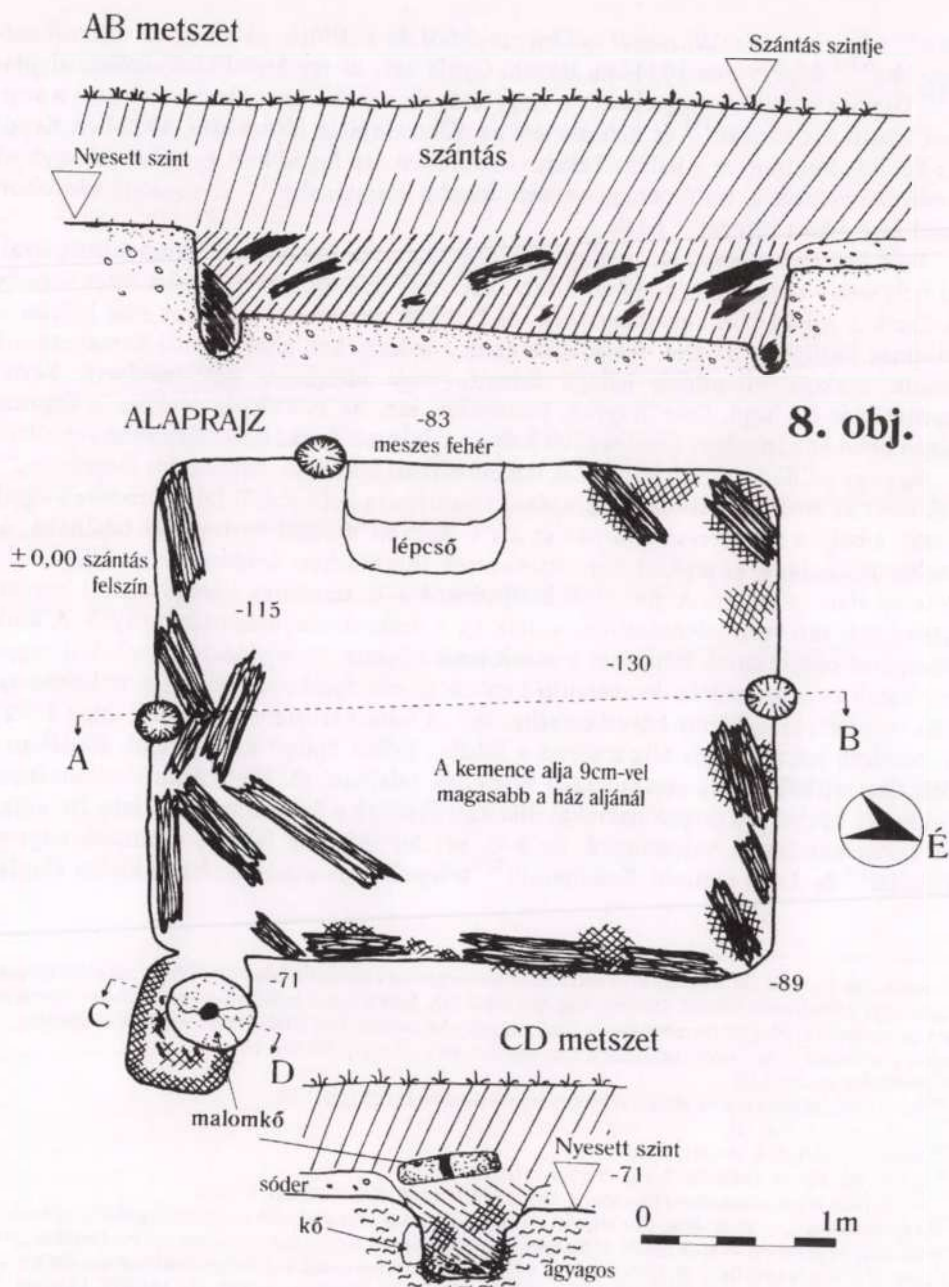
¹¹⁶ Pusztai, Rég. Füz. 18. (1965) 70., Tomka, Rég. Füz. 21 (1968) 64.

¹¹⁷ Mihály Péter, Régészeti kutatások a Hanságban I. SSz. 25 (1971) 17–28., II. U. o. 109–117. IV. tábla.

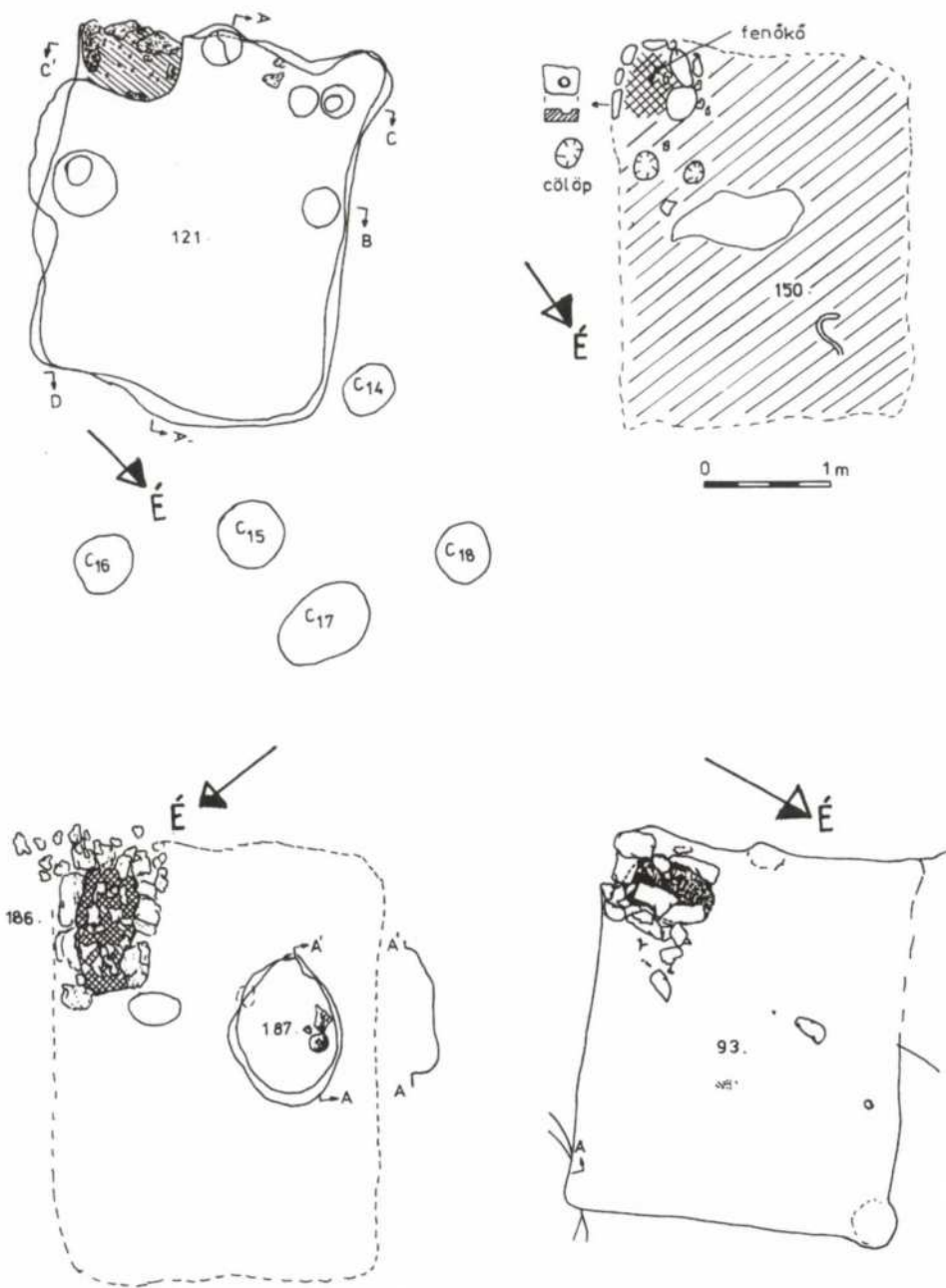
¹¹⁸ A épület metszetét — amelyből rétegtani helyzete, a római út fölött és az 1300 körül épült zsinagógát megelőző 12. századi épület alatt jól érzékelhető — közli: Gömöri, J., Die Erforschung der Burg der Gespanschaft von Sopron und ihre Umgebung in den Jahren 1971–74. Acta Arch. Hung. 28. (1976) 411–424. Abb. 9., u.o. fotón is bemutatottak a sövényfonatos fal részletét: Abb 5/4; A zsinagógáról közölt alaprajz a korábbi periódusokat, az Árpád-kori épületmaradványokat nem tünteti fel: Gömöri, J., A soproni középkori zsinagóga régészeti kutatása. SSz. 33. (1979) 222–242. 1. kép.

¹¹⁹ Tomka Péter, A sopronkőhidai 9. századi település. Arrabona 36. 1–2 (1998) 45–84.

¹²⁰ Friesinger, Herwig, Studien zur Archäologie der Slaven in Niederösterreich. Mitteilungen der Prähist. Komm. d. Ö. A. W. Band. XV–XVI. Wien 1971–1974. Abb. 17–22.

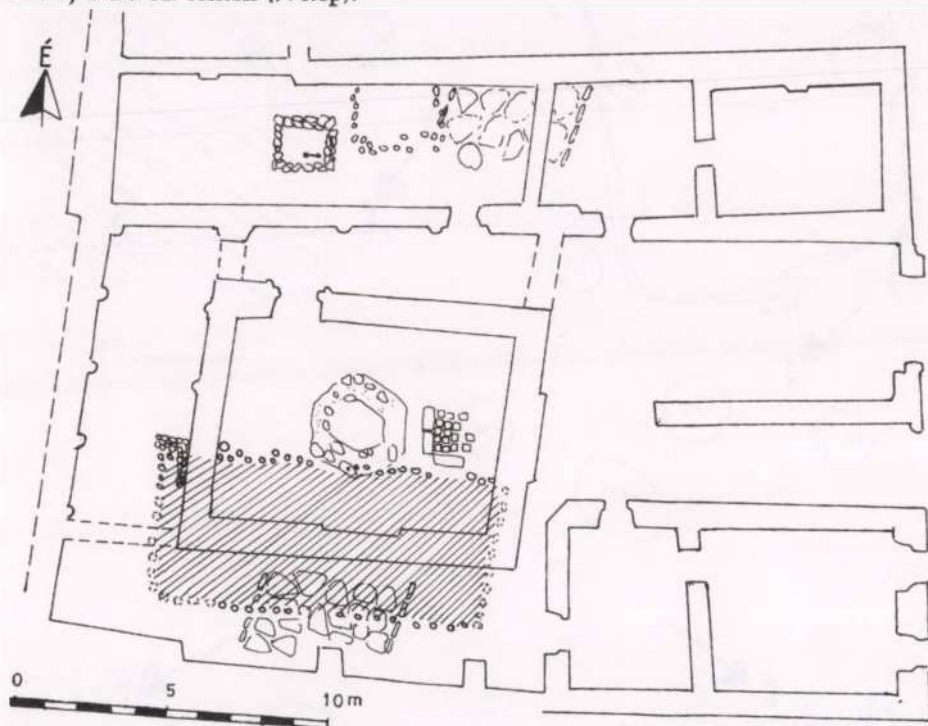
5. kép - Fertőszentmiklós. 11. századi ház alaprajza és metszete. A szerző ásatása.

6. kép – Sopron-Krautacker (Jereván városrész). A 10. századi falu feltárt 4 feltárt háza.
A szerző és Jerem Erzsébet ásatása.

nem zárhatjuk ki a helyi kerámia készítés hagyományának továbbélését, vagy a falu korábbi keltezésének lehetőségét sem.

Magában a korai soproni várban kenyérsütő kemencét tártunk fel a Szent György u. 1-3. udvarán. Faépületek maradványai kerültek elő az Új u.-Szent György u. sarkán és az Új u. 24. sz. telken (7. kép).

7. kép – Sopron, Új. u. 22. Árpád-kori raktár (felülete sávokkal jelölve) a zsinagóga alatti, és a római út fölötti rétegben. A szerző ásátása.

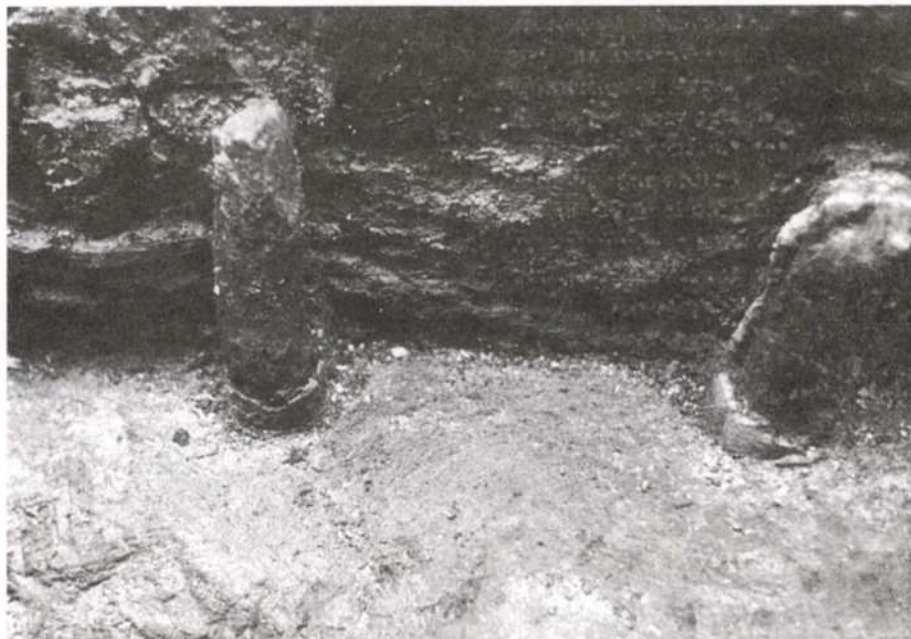
Utóbbi egy 11 x 5 méter alapterületű, Ny-K tájolású, vesszőfonatos falú építmény, amelynek döngölt járósíntje világos színű sóderrel volt leterítve. Vastagabb faragott oszlopok közé állított, földbevert hántolatlan karókra fonták a vesszőt, amit feltehetően tapasztottak. Az épület nem leégett, hanem szisztematikusan lebontották, a karókat nem kihúzták, hanem baltával elvagdalták (8. kép). Feltehetően az ispáni vár egyik raktára, tárháza lehetett ez az épület, amely a 11. század második fele és a 12. század első fele közé keltezhető. Fölé egy kőalapozású, fából épült házat emeltek még a 12. században.

A soproni ispáni vár építésének ideje,¹²¹ módja, az erődítmény határvédelmi, gazdasági és ideológiai központ szerepe mind világosabban kezd kirajzolódni a kutatás előtt. A főesperesség templomának, a Várárok-menti Boldogasszony templomnak *in*

¹²¹ Gömöri János – Márton Péter – Hertelendi Ede – Benkő Lázár, Sopron és Darufalva (Draßburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel. *Arrabona* 31-33(1994) 49-77.

situ maradványait nem sikerült még megfigyelnünk a Mária-oszlop környéki földmunkáknál, az Előkapu külső városfalán épült sarokbástyába befalazva azonban megtaláltuk az 1532-ben lebontott épület köveit.

A Szent István-kori ispáni vár gazdasági szervezetében a vaskohászat jelentőségét mutatják a Sopron környéki vasércbányák is. 1984-ben az Ausztria felé eső határsávbán, a Kópháza falu melletti erdőben egy 30 000 m²-nyi, tölcser formájú mélyedésekkel, bányagödörrel borított területet fedezett fel e sorok írója.¹²²

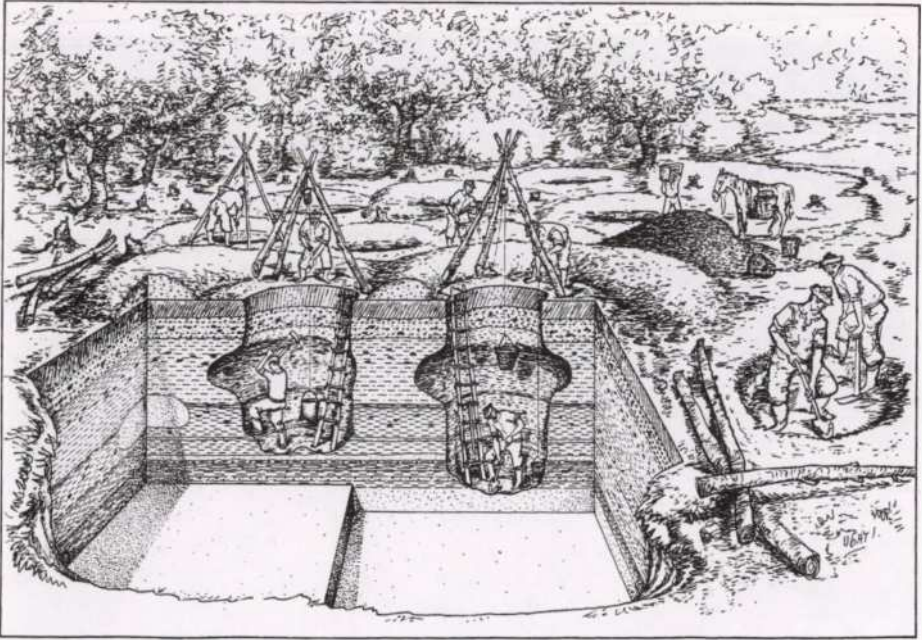

8. kép – Sopron, Új. u. 22. Az Árpád-kori raktár, vesszőfonatos D-I oldala. A szerző ásátása.

A kópházi bányák a szomszédos németkeresztúri (Deutschkreutz) és közeli alsópulyai (Unterpullendorf) bányamezők (Pingenfelder) legkeletebbi folytatásának tekinthetők a Keleti Alpok előterében. A gödrök átmérője 2 és 12 m között váltakozik, legnagyobb mélységük 1,5 m. A teljes területen összesen 227 gödrot mértünk fel. Hogy tisztázzuk

¹²² Az itt közreadott szöveg az 1988. évi strassbourgi előadás kissé módosított magyar változata, amelyet a dolgozat szerzője, az ásítás vezetője írt és állított össze, kiegészítve Ivancsics Jenő geológiai, földtani eredményeivel és Verő József geofizikai adataival. Itt köszönöm meg munkatársaim közreműködését. Eltekintve az ásátó első, rövid jelentéséről (Kópháza-Erdő. Rég. Füz. 38. /1985/ 81., A kópházi vasbányák és vaskohók feltárása. IRAMTó 5. 1986. 1. sz. 3.) a bányamező ismertetése először francia nyelven jelent meg: Gömöri J. – Verő J. – Ivancsics J. – Csongor É. – Szende K.: Une mine de fer et des fourneaux médiévaux sur le territoire de Kópháza, in: Les techniques minières de l'antiquité au XVIIIe siècle, 113e Congrès international des sociétés savantes. Strassbourg 1988. Paris 1992. 149-165. További irodalom ebben az első részletesebb közleményben található.; Gömöri J.: Medieval (10-12th c.) iron mine and furnaces near Kópháza (Western Hungary). Korai középkori vasércbánya és vasolvasztó kohó Kópházán. in: Traditions and Innovations in Early Medieval Iron Production. Hagymányok és újítások a korai középkori vaskohászatban, 1997. (Szerk. Gömöri J.) Sopron-Somogyfajsz 1999, 130-141.

a gödrök mélységét és stratigráfiáját – és hogy a bányászás technológiáját rekonstruálhassuk – rövidesen kisebb ásatást kezdett a Soproni Múzeum. A kutatást a Központi Bányászati Múzeum anyagilag is támogatta. Az 1. gödröt két kutatóárokkal vágtuk át. Ez a gödör a bányamező délkeleti szélén helyezkedik el, 1 m mély, meddőhalmokkal a déli és keleti szélén. A fő akna alját 6,7 m mélységben értük el. Az akna kb. 1 m széles volt, és ettől 1 m-re még egy másik függőleges aknát is megfigyelhettünk.

9. kép – Kópháza. 11–12. századi vasércbánya a szerző rekonstrukciója alapján rajzolta Ughy István.

A bányászás technológiája (9. kép) – a kb. 6 m mély, lefelé enyhén keskenyedő, kör keresztmetszetű akna – megegyezik a Felsőpulya (Oberpullendorf) melletti Djela-Wald és az Augsburgtól nyugatra található Dachsberg-Raucher Forst lelőhelyeken feltárt gödrökkel. További közös jellegzetesség, hogy az akna itt sem volt kidúcolva. Az akna ép falai mesterséges visszatöltésre engednek következtetni.

Ivancsics Jenő geológus helyszíni vizsgálatai szerint a Kópházától délre eső terület a Kisalföld határán fekszik, a kristályos kőzetekből álló Soproni hegység lábánál. Teraszos vetője mentén a bádeni agyag és a ráakódott pannon üledékek a felszínre bukhatnak. Ettől a feltételezett vetőtől keletre a pleisztocén kavicsréteggel borított pannon üledékek néhány helyen a felszínre kerültek, többek között lelőhelyünk közelében. Itt a homokos iszapkőben az ősmaradványokhoz (Congeriae, Limnocardia) kötött limonit konkréciók többé-kevésbé szilárd rétegeket képeznek. Keletkezésük a Pannon tórendszer pangó időszakában végbement kémiai és biológiai folyamatokhoz köthető.

Az érintett területen a pannon üledékek részben áthalmazódtak, pleisztocén homokos és agyagos üledékekkel keveredtek össze, és több, különböző mélységű rétegben helyezkedtek el. Ezért a különböző mélységekben fekvő limonitkonkréciók kinyerését aknás műveléssel lehetett a legjobban megoldani.

Ahhoz, hogy az itteni vasbányászat gazdasági jelentőségét tisztázzuk, megpróbáljuk megbecsülni a kitermelt vasérc mennyiségét, és hogy ebből mennyi vasat olvaszthatnak: 1 m³ föld átlagosan 20-25 kg ércet tartalmazott, tehát egy 1 m széles, 6 m mély akna durván 150 kg ércet eredményezett, míg a teljes bányamező 227 gödréből 34 t vasércet tudtak kitermelni.

Frei és Schmid számításai alapján 1 t ércből 100-150 kg vasat lehetett kiolvasztani, így az itt bányászott nyersanyag 3-5 t vas előállításához volt elegendő. Feltéve, hogy egy kohóban egyszerre átlag 2 kg vasat tudtak olvasztani, 3-5 t vas előállításához 1500-2500 olvasztás kellett. Ennyi vas kiolvasztásához 150-250 vasolvasztó kohóra volt szükség, ha feltételezzük, hogy egy kis bucakemencében átlag 10-15 vasolvasztást végeztek. Ha figyelembe vesszük, hogy egyes lelőhelyeken 20-nál több kohó is előkerülhet (pl. Szakony, Somogyfajsz), akkor azt is feltételezhetjük, hogy hozzávetőleg 10 vasolvasztó telepet láthatott el vasércel a kópházi bánya. És legalább ennyi vassalak-lelőhely ismert is a közelében.

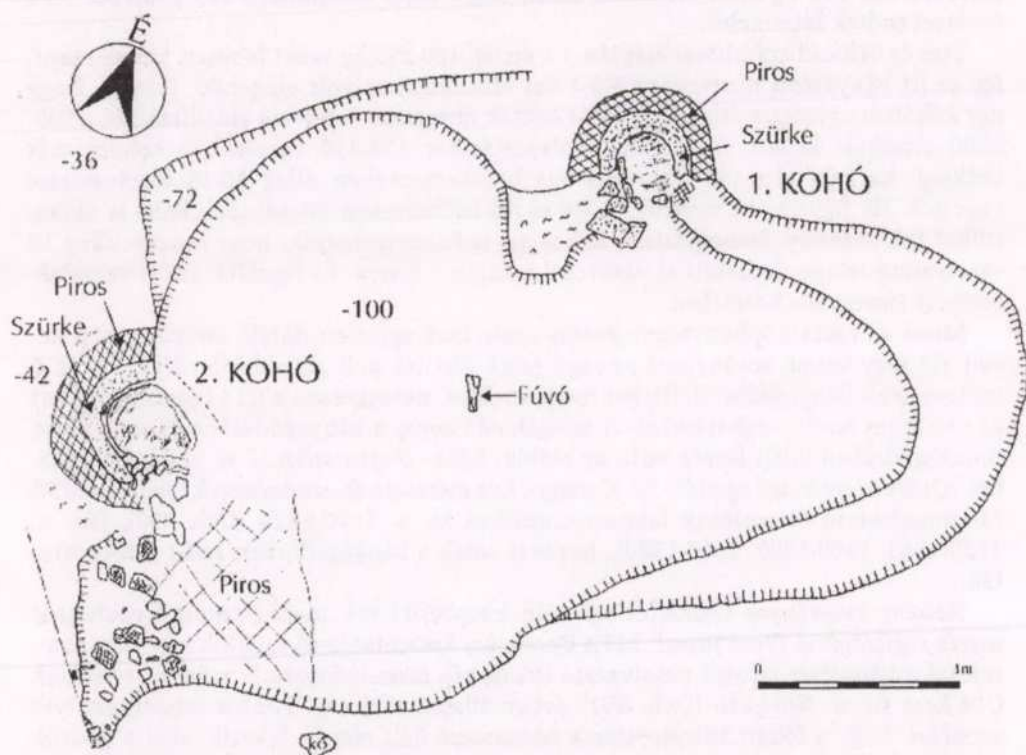
Mivel az egész kópházi bánya-ásatás során csak egyetlen datáló értékű cserép került elő (egy barna, soványított anyagú fazék díszítés nélküli oldaltöredéke), az is 6 méternyire a bányagödörtől, fizikai módszerekkel, nevezetesen a C14 eljárással kellett az objektum korát meghatározni. A vizsgálandó anyag a bányagödörben és az 1. kohó munkagödörében talált faszén volt, az előbbi bükk- (*Fagus silvica*), az utóbbit tölgyfából (*Quercus quercus*) égették. Sz. Csongor Éva méréseinek eredményeképpen az MTA Atommagkutató Intézetének laboratóriumában Kr. u. 1190±120 (Deb. 490), (Kr. u. 1120-1140, 1160-1300, 1360-1380). korokat adtak a bányagödörben talált faszénminták.

Néhány szórványos salaklelet nyomán terepbejárással, majd pontosító geofizikai mérés segítségével (Verő József, MTA Geofizikai Kutatóintézet) találtuk meg és tártuk fel a bányához tartozó vasolvasztó kemencék maradványait. A kohó faszeneinek C14 kora Kr. u. 990±110 (Deb. 491) évben állapítható meg. Fontos megjegyeznünk azonban, hogy a feltárt bányagödör a bányamező déli részén fekszik, ahol a gödrök relatíve mélyebb tölcserékekkel mutatkoznak a mai felszínen, tehát nincsenek olyan alaposan visszatöltve.

Ebből következik, hogy a feltárt objektum egyike a legkésőbb használt bányagödöröknek, ami egyben magyarázatát adhatja a kohó és a bányagödör C14-kora közötti két évszázadnyi időkülönbségnek. Ugyanakkor arra a következtetésre is feljogosítja a kutatót, hogy a bányamező használatának idejét kb. két évszázadnyi időszakban, az avar kor utolsó szakaszától az Árpád-kor első szakaszáig határozza meg. A kormeghatározás hibahatárai azonban annak lehetőségét is magukban rejtik, hogy a bányamezőt csak néhány évtizedig használták. A kérdés eldöntéséhez több bányagödörből vett faszénminta sorozatokat további C-14 vizsgálatoknak kellene alávetni.

Ennek alapján talán a legfontosabb kérdést is megválaszolhatnánk: tudniillik, hogy későavar kori onogurok (8. század vége), vagy valamelyik karoling-kori frank-

bajor curtis vassal adózói (9. század), vagy a nyugati hadjáratokat vezető (Bulcsú?) Harka kovácsai (10. század), vagy a soproni ispáni vár kovácsainak vasat adó kohászok (11. század) bányászták-e itt a vasércet? (figyelembe véve az abszolút kormeghatározások legtagabb hibahatárait, 870-től 1310-ig lenne tágítható ugyanis a Kópházára megadott fizikai kormeghatározás). Ehhez számítandók a környékbeli kohók keltezései, mert azokban kópházi ércet dolgoztak fel. Így a korai harkai adatok az avarok felé tendálnak.

10. kép – Sopron-Potzmann dűlő. Vasolvasztó műhely. 10. század A szerző ásatása.

A bánya zárását tekintve, az 1200 utáni időszak vastermelésére kohászat-régészeti adatunk eddig nincs, itt van viszont „*Koachi... que fuit fabrorum castris Supruniensis*” 1268. évi okleveles említése, amely a soproni vár saját kovácsainak földjét éppen a bányamező közelében jelöli meg, igaz már a várszervezet felbomlásának időszakában. Két jelentősebb kohótelepen: Sopron mellett a Potzmann-dűlőben (10. kép) és a Bánfalvi úton a 10. század 2. felére keltezhető műhelyeket tártunk fel.

A VII. terem Sopron középkori régészeti emlékeit és fő műemléki értékeit mutatja be 1277-től, a városi rang elnyerésének idejétől a török korig és a reformáció kezdetének időszakáig. (A későbbi időszakok története a Stornó-házi helytörténeti kiállításon látható).

Hogy milyen szerepe volt a római kori városfalaknak és a Szent István-kori favázas sáncnak a középkori soproni városfalak felépítésében, a városszerkezet alakulásában, az a Fabricius-ház kertjében és pincehelyiségeiben végzett ásatások most kiállított felmérési rajzain tanulmányozható. A terem falát maga a 14. századi belső városfal képezi, a falba vágott gótikus ablakon kitekintve a római városfal egyik tornyát láthatjuk. A városrodítések kutatásának történetéről a Soproni Szemle olvasói már több korábbi közleményből tájékozódhattak.¹²³ A reprezentatív, gótikus terembe lépő látogatót a szemben lévő falon egy gótikus szoborcsoport (az 1500 körül, Veit Stoss körében faragott „Három királyok imádása” dombormú) fogadja, felette a város 1562-ből és 1700-ból származó kinagyított látképeit állítottuk ki. A tárlókban bemutatásra kerülő fő témakörök: Sopron Szabad Királyi Város középkori erődítései,¹²⁴ építészeti emlékei, mesterségek,¹²⁵ kereskedelem,¹²⁶ a városi élet, a város és környéke, anyagi kultúra¹²⁷ és kapcsolatai, egyház, iskola. A látogatónak nemzeti nyelvű világi költészetünk legrégebb emlékével, a kijáratú ajtó felett elhelyezett, 1490-ben lejegyzett soproni virágénekekkel¹²⁸ köszönünk viszontlátást.

¹²³ Holl Imre, Scarbantia-Sopron városfalai. SSz. 51. (1997) 289-306.; Uő: Mittelalterarchäologie in Ungarn. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 9/1995. 165-190., a soproni rész: 169-174, Abb. 4., 5., 10.; Uő: Feuerwaffen und Stadtmauern. Acta Arch. Hung. 33. (1981) 201-243.

¹²⁴ Ladányi Erzsébet, Az önkormányzat intézményei és elméleti alapvetése az európai és hazai városfejlődés korai szakaszában. Studia Theologica Budapestinensia 19. Bp. 1996, értekezik arról, hogy Sopron katonai szempontból már a szabad királyi városi jog elnyerése előtt kiemelkedő jelentőségű település volt *in confinio regni* (az ország határvidékén). Feltevése szerint a soproni közsabadok (*burgenses*) korábban olyan szervezetben éltek, ami a normandiai katonai kommunákhoz hasonlítható.

¹²⁵ Holl Imre, Középkori városi élet – városi építészet. Arch. Ért. 116. (1989) 52-76.; Gömöri János, Középkori mészégető kemence Sopronban. Iparrégészet. II. Veszprém 1984. 249-262.; Uő: A soproni Kovácszeren 1440-ben lebontott házak régészeti feltárása. 1993, 332-338.; Uő: A középkori Sopron régészeti kutatásáról. Dunántúli Dolgozatok. (C) Történettudományi sorozat 3. Pécs 1991. 125-144.; Uő: Archäologische Überreste alter Schmiedewerksätten in Ungarn. in: Paléométallurgie du fer & Cultures. Symposium International du Comité pour la sidérurgie ancienne. Belfort-Sévenans 1-2-3 novembre 1990. Publiés par Paul Benoit et Philippe Fluzin. Paris 1995. 187-201.

¹²⁶ Szende Katalin, Sopron (Ödenburg): A West-Hungarian Merchant Town on the Crossroad between East and West? Scripta Mercaturae 31. (1997) Heft. 2. 29-49.

¹²⁷ Szende Katalin, A soproni polgárság anyagi kultúrája a késő-középkorban. Aetas 1990. 3. szám 69-123.

¹²⁸ Mollay Károly, Gugelweit János, a Soproni Virágének lejegyzője. SSz. 1939, 179-180.

Munkámban a nyugati végek 10–13. századi csatlakozott katonai segédnépeinek történeti vázlatát kívánom felállítani, ám a vizsgálódást – nyilvánvaló területi és anyagkezelési okok miatt – csupán a Lajta, a Mosoni-Duna, a Rába és a Répce folyók által behatárolt területre, a nyugati szállás- majd a későbbi országhatár azon szakaszára szűkítve, amelyen a 11. századra a soproni és mosoni királyi vármegye szerveződött meg.

A Dunántúl északnyugati pereme természetföldrajzi adottságai következtében a középkori Magyarország sajátosan védhető határterülete volt. A határok nem illeszkedtek magas, csak a szűk szorosokon átjárható hegyvonulatokhoz, mint a keleti és az északi végeken, s nem zárták le a központi sík területet olyan viszonylag nagy, természetes akadályt képező folyók, mint a Dráva vagy a Duna alsó szakasza. E helyzet természetes következménye volt, hogy számos kereskedelmi és hadi út haladt a térségen keresztül a bronzkor óta mind észak-déli, mind kelet-nyugati irányban. Az előbbi összekötötte a Földközi-tenger partvidékét – az Alpokat keletről megkerülve – a Kelet-Európai síksággal, az utóbbi a Duna völgyén kapcsolatot teremtett – az Alpokat északról megkerülve – Európa nyugati és középső része között.

A táj a Keleti Alpoktól nyugat-keleti irányba erősen lejt; középhegységekbe (Lajta-, Rozália-, Soproni-, és Kőszegi-hegység), hegységelőtéri dombságba, majd hordalékkúpokba, legvégül sík, tágas medencébe hajlik. E terepet vízrajza tette katonai szempontból rendkívül fontossá a középkor folyamán. Domborzati viszonyai következtében a tájegység folyóvizeinek többsége nyugat-keleti (Ikva, Kardos, Répce, Lapincs stb.), délnyugat-északkeleti (Rába, Lajta[Sár], Fischa, Wulka [Seleg]), illetve északkeleti-délnyugati (Duna, Lajta) irányba halad. A Rába és a Duna közötti elterülő Fertő és az egykor csaknem Győrre húzódó lápvidék, a Hanság, szinte teljesen betöltötte a Kis-Kárpátok és a Keleti-Alpok közötti síkságot. A folyók gyakori kiöntései, az árterek és a mocsarak, olyan védelmi rendszer kiépítését tették lehetővé, amely felért a térségből hiányzó magashegység védelmi adottságaival.

Honfoglalók az északnyugat-Dunántúlon

A 8–9. század fordulóján honfoglaló őseink még használható római építésű utakat, ókori eredetű településszerkezetet találtak a morva-frank harcok következtében jelentősen elpusztított Dunántúlon. Az egykori északnyugat-Pannóniában a részben keresztény, igen heterogén etnikumú népesség jelentős számban érthette meg Árpád magyarjainak honfoglalását.¹

¹ Müller Róbert: Karoling udvarház és temetője Zalaszabar–Borjúállás-szigetről. In: Honfoglalás és régészet. Bp., Balassi 1994. (A honfoglalásról sok szemmel I.) 89–98. p.; Tomka Péter: 9. századi népesség a Kisalföldön. Uo. 99–107. p.

A régészeti leletek alapján² állítható, hogy a honfoglaló magyarság a Vág-völgy, a Csallóköz keleti szöglete és a Rába-mellék alkotta zónáig vette birtokba a Kárpát-medence északnyugati részét. Ettől nyugatra, a Hanság keleti és déli peremén még felbukkan néhány fegyver- és pénzmelléklettel ellátott, tévedés nélkül a magyar honfoglalókkal azonosítható lovastemetkezés, de korántsem olyan tömörszerűen és nagy mennyiségben, mint az ország más vidékein, pl. a Felső-Tisza vidékén, vagy a Nyitra és a Vág völgyében.

A honfoglaló magyarságra utaló leletek (kb. 900–955) és helynevek.

- I. Honfoglalás kori temetők** – a. Szakony, b. Kapuvár, c. Veszékény–Homokbánya, d. Csorna, e. Oroszvár, f. Röjtökmuzsaly, g. Fertőszentmiklós
- II. 10. századi kohók** – 1. Nemeskér, 2. Dénesfa, 3. Tömörd, 4. Iván, 5. Sopron–Magashíd, 6. Harka, 7. Sopron–Potzmann dűlő, 8. Sopronbánfalva, 9. Röjtökmuzsaly, 10. Szakony, 11. Répcevis
- III. Törzs-, törzsfő- és vezérnevekből képzett nevű települések** – N-K: Kaal (Nezsíder–Neusiedel am See), F: Fajsz (Hédervár), Á: Árpádik (M.vár), Sza: Szabolcs (Nagycenk), NY: Sopronnyék (Neckenmarkt), GY: Gyula (Loipersbach), U: Und, K: Nemeskér, T: Tormásliget, KM: Kürtösmegyer, SK: Sajtoskál, TL: Tompaládony, NL: Nemesládony, H: Hubuy (Csepreg)

² A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora-Árpád-kori sírleletei. Leletkataszter. Régészeti tanulmányok II. szerk.: Szőke Béla. Bp., Akadémiai, 1962.

Ez a határ szinte egybeesik a nomád állattartásra alkalmas éghajlati, növényföldrajzi és domborzati tényezők nyugati határával.³ A jelenség magyarázatát a sztyeppei nomád hagyományok töretlen folyamatosságában kell keresni. A „belakott”, nomád állattartásra alkalmas központi területeket a Rábától kezdődő, s a Bécsi-medence nyugati feléig, az Ennsig terjedő lakatlan határövezet szegélyezte a 10. század közepéig.

A 9–10. század magyar történelmének egyik ma is megoldatlan problémája – számos kísérlet ellenére – a magyar törzsszövetség egyes törzsei, nemzetségei Kárpát-medencén belüli elhelyezkedésének rekonstruálása. Noha a Nyugat-Dunántúlon is egyes mai, és egykor volt települések nevei őriznek honfoglalás kori törzsi, törzsfői és egyéb személynévanyagot, mégis ez alapján lehetetlen a feltételezés szintjénél pontosabban felvázolni a honfoglalók lehetséges településrendjét.

A történeti irodalomban rendkívül színes és terjedelmes elméletek láttak napvilágot mind a kavarok, mind a székelység eredetéről,⁴ illetve a két népcsoport viszonyáról, a magyar törzsszövetséghez csatlakozásuk kérdéseiről. A leginkább elfogadott elképzelések⁵ abban megegyeznek, hogy mind a székelyek, mind a kavarok csatlakozása a magyarság Etelközbe költözését megelőzően történhetett. A csatlakozott népesség törzsszövetségi szervezetben tagozódott a magyarsághoz, tehát a hét tagból álló magyar törzsszövetség kereteibe fogadott három tagból álló kavar törzs szövetségeként képzelhető el a körvonalazódó, majd a Kárpát-medencei honfoglalást végrehajtó magyar nomád állam.⁶ A csatlakozott törzsek – a magyar törzsekhez hasonlóan – egymással szemben is megőrizhették különállásukat, s csak kifelé alkottak egységet.⁷ A segédnépek élén a Konsztantinosz által *arkhon* névvel nevezett fejedelem állt.⁸

A nomád hagyományok értelmében a csatlakozást követően e segédnépre, ill. -népekre a hadjáratok során az elő- és hátvéd veszélyes szerepe hárult. (*„...háborúban elől jártak, az első törzs rangjára emelték őket...”*)⁹ A honfoglalást követő letelepedés során a csatlakozott segédnépesség – katonai szerepéből adódóan – a megszállt terület peremén nyerhetett szállást.¹⁰ Jelentős részük a Kárpát-medence északnyugati, nyugati és délnyugati határzónájában helyezkedhetett el.¹¹

A régészet a maga eszközeivel nem tudta izolálni a kavarokat, a székelyeket vagy a csatlakozott segédnépesség bármely csoportját – sem a 10. vagy a 11. századi leletanyagban, sem a Nyugat-Dunántúlon vagy a Kárpát-medence más pontján. Egyes antropológiai vizsgálatok eredményei azonban következtetni engednek a honfoglalást követő letelepedés egyes elemeire. Éry Kinga a Dunántúl északi, északnyugati és keleti

³ Győrffy György – Zólyomi Bálint: A Kárpát-medence és Etelköz képe egy évezred előtt. In: Honfoglalás és régészet, Bp: Balassi, 1994. (A honfoglalásról sok szemmel I.) 13–38., itt: 33. p.

⁴ A nézetek összefoglalását ld. Kordé Zoltán: A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. Aetas. 1993. 3. sz. 21–40. p.

⁵ Kordé Zoltán: Gondolatok a székely eredetkérdésről. Aetas 1997. 2–3. sz. 21. p.; Kristó Gyula: A székelyek eredetéről. Szeged, 1996. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 10.) 33. p.

⁶ vö. Tóth Sándor: Kavarok (kavarok) a 9. századi magyar törzsszövetségben. Századok 120 (1984) 107. p.

⁷ Tóth Sándor László: A honfoglaló magyarok politikai szervezete és vezetői. In: Honfoglaló őseink. szerk.: Veszprémy László, Bp: Zrínyi, 1996. 162. p.

⁸ Biborbanszületett Konstantin: De administrando imperio (A birodalom kormányzásáról). In: A honfoglalás korának írott forrásai, szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 127. p. (A továbbiakban: HKÍF)

⁹ uo.

¹⁰ Korai Magyar Történeti Lexikon, főszerk.: Kristó Gyula. Budapest: Akadémiai, 1994. 311; 312 p. (A továbbiakban: KMTL)

¹¹ Kristó: A székelyek eredetéről i.m. 66. p.

sávját, valamint az Alfölddel határos dombvidéket megszálló, az általa 'C' csoportnak nevezett népességet megkülönbözteti a Kárpát-medence többi részét benépesítő 'A'- 'B'-'E'-nek nevezett népességtől. A 'C' és az 'A'-'B'-'E' között a kutató meghatározó embertani különbséget lát. A keskeny koponyájúnak mondott 'C' csoporton belül alacsony az europa-mongolid vonások előfordulásának gyakorisága (6%); míg a széles koponyájú 'A'-'B'-'E' többség körében sűrűbben tapasztalhatók europa-mongolid jegyek (legalább 40 %-ban).¹² Eszerint azon a vidéken – tehát a Nyugat-Dunántúl dombosabb vidékein is – jelentkeznek a levédiai–etelközi eredetű, túlnyomóan europid jellegű viselő koponyák, ahová a történettudomány a kavar–székely csatlakozott segédnép egy részét feltételezte. Így a 'C'-csoport népességében¹³ a magyarsághoz csatlakozott egyes népcsoportokat vélhetjük.¹⁴

A honfoglalás lezárultával a határvidék népességének a sztyeppei módra lakatlanul hagyott, a lakott területeket a szomszédoktól elválasztó pusztaságok felügyelete tartozhatott feladatai körébe. A magyar törzsek által megszállt területek határvidékének külső vonala a Bécsi medence túlsó, nyugati felén húzódott. Belső, keleti vonalát a Duna, a Fertő és a Hanság alkotta. Ettől északra a Morva-völgy és a Kis-Kárpátok között is megvetették lábukat a magyar törzsek előőrsei. 950–955-ig ez a természetes akadályokra épülő védelmi övezet elegendőnek bizonyult a szállásterületek védelmére.

A 907-től induló kalandozó hadjáratok egyik legfontosabb, a keleti frankok területe felé irányuló felvonulási útvonala e területeken vezetett keresztül. Az itt élők jelentős szerepet játszhattak a katonai vállalkozásokban, hiszen a nyugat-európai zsákmányból származó pénzletek java része a Dunántúlról került elő¹⁵ – mint ahogy a szakonyi, a veszkényi, a csornai és a győri leletek is mutatják.¹⁶ A katonai akciók előkészítésében is jelentős szerepet vállalt az itt élő népesség. A 10–11. századi vasbányászatra és -feldolgozásra utaló leletek nagy száma arra enged következtetni, hogy a térség lakosainak komoly része lehetett be a hadjáratokhoz szükséges szerszámok, fegyverek előállításában „...a kemény tél egészét fegyverek készítésével, nyílhegyek köszörülésével ... töltik el ...” – írja Liudprand.¹⁷

A 930-es évektől lassú fordulat jelei mutatkoztak a katonai erőviszonyokban, s egy évtizeddel később fordult a kocka. 950-ben – egyes szerzők szerint 951-ben – már a magyar területeket érte nyugat felől betörés. A bajor Henrik herceg vezetésével az Enns folyón átkelve német támadás jutott el egészen a Rába vidékéig. A számos nyugati forrás egybehangzóan töménytelen fogolyról és zsákmányról tesz említést.¹⁸ E hadművelet leginkább a segédnépek szállásterületeit érte és pusztíthatta. A döntő fordulatot a magyar ellencsapás katasztrófába torkolló 955-es augsburgi összeomlása hozta. A

¹² Éry Kinga: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. In: Honfoglalás és régészet. Bp., Balassi, 1994. (A honfoglalásról sok szemmel I.) 217–224., itt: 221. p.

¹³ uo. 224. p.

¹⁴ Kristó Gyula: A honfoglalók megtelepedése a Kárpát-medencében. In: Honfoglaló őseink. szerk.: Veszprémy László. Bp., Zrínyi, 1996. 216. p.

¹⁵ Kristó Gyula: Az Árpád-kor háborúi. Bp., Zrínyi, 1986. 182. p.

¹⁶ A Közép-Duna-medence... i. m. 200; 349–351; 1200. tétel.

¹⁷ Liudprand: Antapodosis. In: A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Kortársak és krónikások híradásai. szerk.: Györfly György, 3. kiad. Bp., Gondolat, 1986. 227. p. (A továbbiakban: MEH)

¹⁸ Kristó: Az Árpád-kor háborúi i. m. 39. p.

néhány év alatt bekövetkezett súlyos vereségek első számú vesztesei a nyugati peremvidék őrzői lehettek. Katonai erejük megfogyhatott, s nem lehetett elegendő sem hagyományos határvédő tevékenységük ellátására, sem a magyar törzsek között betöltött korábbi szerepük fenntartására.

A határvédelmi rendszer kiépülése a 10–11. században az északnyugat-dunántúlon

„... a magyarok népét ... [amelyet] a győzhetetlen Ottó király ereje úgy megrémített, ... hogy mukkani sem mer ... igen nehezen járható akadályok, melyeket a köznép klusáknak nevez, választották [el] ... tőlünk ...” – írja egy 10. századi nyugati krónika.¹⁹ Az augsburgi vereséget követően a várható nagyobb német támadástól tartva a magyar fejedelmek: Solt/Zolta, Taksony, majd Géza a nyugati végek megerősítésekhez láttak – „a magyarok népe ... nem merészelt a királyságot megtámadni, ... a sajátját pedig a mocsaras helyeken árkokkal és cölöpökkel megerősítette...”.²⁰ Ha hihetünk a Névtelennek, már ekkor megkezdődött a nyugati végek őrségének megerősítése orosz és besenyő népeiséggel.²¹ A Pannónia elleni átütő bajor–német offenzíva az idők múltával ugyan elmaradt, ám a határok mentén állandósult a német terjeszkedés okozta konfliktushelyzet.

970 körül a magyar határok túlfelén megszerveződött az osztrák és karantán őrgórság. Lassú, de folyamatos területi harc indult meg a keletre nyomuló, későbbi *ostarrichi markt*, a passauai püspökség és a magyarok nyugati végeinek őrzői között. A harc ide-oda hullámlását néhány gyér adat mutatja. 983 és 985 között háromszor cserélt gazdát Melk vára. 985-ben a lorchi és a mauterni zsinat az Enns és a Wiener Wald közötti területről a tizedet a passauai püspökségnek ítélte.²² 991-ben Géza fejedelem kiürítette a Lajtán túli területeket. Békére, s a nyugati határvonal megszilárdulására Civakodó Henrik halála (995) után nyílt csak lehetőség. A magyar végek az ezredforduló után már a Lajta–Morva vonalára húzódtak vissza, s az 1031–1043 közötti időszakról eltekintve ez a vonal maradt a középkori magyar állam északnyugati határa.

A 10. század második felében szervezés alá fogott dunántúli határőrvédelem az ezredfordulót követően szervesen betagozódott az István által teremtett új struktúrába, s a vármegyerendszer 11–12. század fordulójá utáni megszilárdult kereteiben nyerte el végső szervezeti formáját. Ez a 12. századra kiteljesedő, kifejezetten a német terjeszkedés feltartóztatására létrehozott közigazgatási–katonai–határvédelmi szisztéma aztán 13. századi felbomlásáig eredményesen funkcionált. Az ellenséges csapatoknak csak akkor sikerült a védelmi vonalakon áthatolni, ha a rendszert ismerő vezetők segítették a támadók hadműveleteit – mint ez történt 1044-ben.

A 10. század végén megszerveződő határvédő rendszer megszervezéséhez, illetve hatékony működtetéséhez megfelelő infrastruktúrát kellett létrehozni. Meg kellett teremteni, illetve fenn kellett tartani a defenzív taktikához megfelelő terepviszonyo-

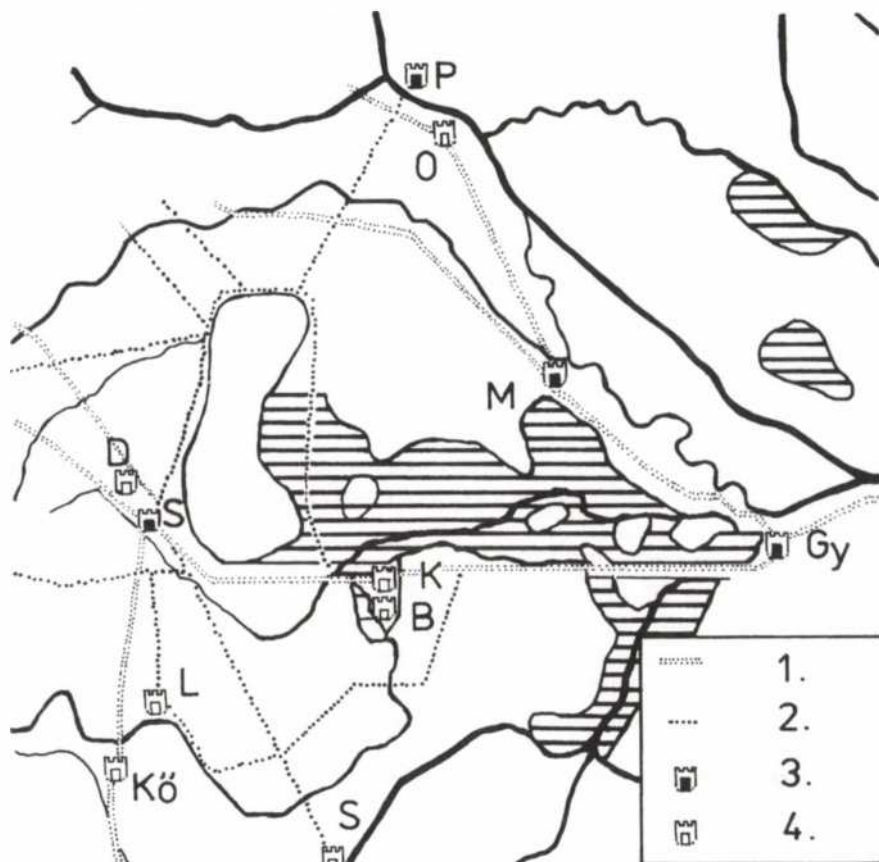
¹⁹ HRÍF 212. p.

²⁰ „...terram suam vallo et palude munirent...” Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae. I–III.* Budapest, 1937–1938. No. 4120.

²¹ P. mester: *A magyarok cselekedeteiről*, ford. Pais Dezső. In: *A magyar középkor irodalma*, vál. V. Kovács Sándor, Bp., Szépirodalmi, 1984. 63. p. (A továbbiakban: P. mester)

²² Belitzky János: *Sopron vármegye története I. Bp., Stephaneum nyomda, 1938. 184. p.*

kat, objektumrendszert, mai vízügyi szakszóval élve olyan műtárgyrendszert, ami a behatoló ellenség mozgását korlátozta, lassította, illetve a védők akarata szerinti irányba terelte. Létre kellett hozni az egyes körzetek szervezési-logisztikai központját, amely irányította, működtette a helyi és országos érdekeknek megfelelően a határvédelmet. Biztosítani kellett a rendszer – ismét 20. századi szóval élve – személyi feltételeit. Ez az állandóan készenlétben álló és folyamatosan tevékenykedő katonáskodó elemek, illetve a védművekkel kapcsolatos fenntartási tevékenységet ellátó munkavégző népesség jelenlétét tette szükségessé.

Útrendszer és a várak a Nyugat-Dunántúlon a 11–13. században.

O – Oroszvár, M – Mosonvár, Gy – Győr, K – Kapuvár, B – Babót, S – Sárvár, Kö – Kőszeg,
L – Locsmánd, S – Sopron, D – Darufalva.
1. – országos út, 2. – helyi út, 3. – vármegye központja, 4. – vár

Természetesen nem csak a Nyugat-Dunántúlon jött létre ezen elvek alapján határ-
védelmi rendszer, hanem a Kárpát-medence peremén, a határok teljes hosszában, egy-
két vonalnyi mélységben. A bevezetőben felvázolt földrajzi adottságok következtében
azonban a Nyugat-Dunántúlon a Morvától a Drávaig, mélységében oly erősen tagolt
védelmi zóna alakult ki, amelyet méltán lehet határörvidéknek is nevezni.²³ A mai
Nyugat-Dunántúl egyes területei – Őrvidék, Őrség – tájnevükben ma is őrzik az egyko-
ri határvédelmi körzet létét. A magyar nyelvben gyeplőnek nevezett határvédelmi
rendszer nem statikus, és nem összefüggő képződményként létezett,²⁴ elhelyezkedését
térben és időben pontosan nehéz behatárolni. Régészetiileg csak a védművek egyes
elemei vizsgálhatók, a források a gyeplőrendszer születésének időszakáról szinte alig
vannak. Az írásbeliség és az oklevelezési gyakorlat terjedése idejében, a 12–13. század
fordulóján már a királyi hatalom hanyatlásával együtt sorvadó gyeplőről van okleve-
lekkel alátámasztott képünk.²⁵

Az augsburgi sokk és az Ostarrichi mark keleti terjeszkedésére válaszul a kiépülő
magyar gyeplővédelem az országba vezető főutakat erősítette meg, amelyeket a kaland-
ozások idején korábban maguk is használtak. Olyan árkokat húztak, töltés- és cölöp-
akadályokat emeltek, amelyek egyéb utak használatát lehetetlenné tették, s a támadók
haladását a védők által kívánt irányba terelték. A főutakon haladva – főleg az átkelő-
helyeken – csak a várral megerősített kapuk (*porta*) érintésével lehetett az ország bel-
sejébe jutni, s ha a helyzet úgy kívánta, ezeket is fadöntéssel (átvágással), bizonyos
gátak és töltések megnyitásával keltett árvízzel a társzekerekkel haladó páncélos had-
sereg számára órák alatt járhatatlanná lehetett tenni.²⁶

Ha a várakat és a várak köré épített védelmi létesítményeket a kora-Árpád-kor
úthálózatára²⁷ vetítjük, nyomban kitűnik a határvédelemben betöltött kulcsszerepük,
s érthetővé válik, hogyan volt képes a Magyar Királyság nyugati területeitől távol tar-
tani a német terjeszkedést a 13. század végéig.

A gyeplőrendszer központi objektumai a várak voltak. Első váraink – ispánsági
várak, határvárak – a 10–11. század fordulóján épülhettek. Létrejöttüknek egyaránt
volt oka a várható bajor támadás elhárításának késztetése, illetve a mind nagyobb
területet és népséget uralma alatt tartó központi államhatalom kialakulása, amely-
nek szüksége volt az ilyen létesítményekre, s nem utolsósorban képes volt megszer-
vezni a várak építési munkálatait, majd védelmét.²⁸

Első váraink falai rács- vagy kazetta-szerű gerendaszerkezetből emelt építmények
voltak, melyeket a résekbe döngölt földdel, agyaggal vagy kővel erősítettek meg, majd
ezen építményt egyharmadig, feléig földdel borították be.²⁹

²³ Fodor Ferenc: Adatok a gyeplők földrajzához. Hadtörténelmi Közlemények 1993. 141. p.

²⁴ Bellitzky János: nyugatmagyarország védelmi rendszere és határörnépei a középkorban. In: A gr. Klebelsberg Kuno Magyar Törté-
netkutató Intézet Évkönyve. Bp.: n. n., 1934. 65–68. p.

²⁵ Kristó Gyula – Makk Ferenc – Szegegy László: Adatok „korai” helyneveink ismertetéhez, Acta Universitatis Szegediensis de Attila
József nominatae. Acta historica I. (44) 1973. 643. p.

²⁶ Képes Krónika, ford. Bellus Ibolya. Bp., Európa, 1986. 75. feje., 99; 102. p.

²⁷ Glaser Lajos: A Dunántúl középkori úthálózata, Századok 1931. 52. p.

²⁸ Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon, Bp., Magvető, 1988. 87; 94. p.

²⁹ Bóna István: Az Árpádok korai várai, 2. kiad. Debrecen, 1998. 22–24. p.

A dolgozatunkban vizsgált térség területén, a Duna–Lajta–Répcse–Rába által határolt területen hat olyan vár alkotta a határvédelem centrumát, amelyek minden bizonnyal a 10–11. század fordulója körüli évtizedekben épülhettek. A hetedik, Darufalva (Drassburg) bizonyítottan korábbi, 9. századi építésű.

1. Mosonvár

A Duna–Lajta utat délről lezáró ispáni vár szláv eredetű elnevezése valószínűleg mo-csárvár jellegére utal³⁰. A várfal a sopronihoz és a pozsonyhoz hasonló technikával épült.³¹

2. Oroszvár – Rusovce (ma Szlovákia)

A Duna déli partján húzódó egykori limesből fennmaradt későrómai őrtorony (Gerulata) képezte annak a várnak a magját, mely Pozsonnyal szemben, a Duna déli partján ellenőrizte a Hainburg–Bécs főutat.³²

A vár illetve a későbbi település környékén található Nyugat-Dunántúl egyik legnagyobb, máig sem teljesen feltárt, publikálatlan honfoglalás-kori temetője.

A vár és környékének védelmére a kora-Árpád-kor idején orosz védőket telepítettek – noha korántsem biztos, hogy úgy és akkor, ahogy ezt Anonymus lejegyezte.³³

3. Sopron

8,7 hektárnyi kiterjedésével a legnagyobb alapterületű fa-gerendavár volt a Kárpát-medencében. Az ispánsági vár falait az egykori későrómai városfalak romjaira építették a 10–11. század fordulóján.³⁴

4. Darufalva–Drassburg/Taborác-hegy (ma Ausztria)

A homokbányászat miatt már nagyjából megsemmisült sáncvár a soproni és a mosoni várhoz hasonló szerkezetben készült, ám jóval hamarabb.

A sáncvár feltárását végző Karl Kaus a sáncban előkerült szerszámleletet alapul véve a vár építését a 9–10. század fordulójára határozta meg.³⁵ A meglepően korainak tűnő datálást egy magyar kutatócsoport termolumineszcens, archeomagnetikus és C14 kormeghatározással ellenőrizte, és eredményeik fedték a régészeti datálást.³⁶

³⁰ Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára, Bp. 1978. 433. p.

³¹ Tomka Péter: Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncvárak történetéhez. SSz. 41 (1987) 151. p.

³² KMTL 510. p.

³³ P. mester 63. p.

³⁴ Nováki Gyula: Zur Frage der sogenannten Brandwälle in Ungarn. Acta Arch. Hung. 16 (1964) 99–104. p.; Bóna: Az Árpádok...

i. m. 34. p.

³⁵ Kaus, Karl: Darufalva (Drassburg), Loesmánd (Lutzmannburg), Pinkaóvár (Burg). A burgenlandi vörös sáncok régészeti vizsgálatának eredménye. SSz. 41 (1987) 330–334. p.

³⁶ Gömöri János et al.: Sopron és Darufalva (Drassburg) égett sáncainak kormeghatározása fizikai módszerekkel. Arrabona 1994. 54. p.

5. Locsmánd–Lutzmannsburg (ma Ausztria)

A locsmándi Várhegyen (Burg) álló, javarészt már elpusztult sáncvár eredeztetése adatok hiányában nehéz.³⁷ Mindkét szomszédja, Darufalva és Pinkaóvár, igen korai építésű³⁸, a 9–10. század fordulóján emelhetők, ám Locsmánd ekkori építésére semmilyen adat nem utal. A határvár körül a 11–12. század során ispánság szerveződött. Oklevél említi 1171-ben a hospesekkel pereskedő ispánt.³⁹

6. Kapuvár

A egykori védelmi rendszerben igen fontos szerepet betöltő kapuvári várról feltárások hiányában igen keveset tudunk. A honfoglalás időszakából származó sírok jelzik a későbbi vár környékének igen korai birtokba vételét. A vár *Castrum Portae* néven szerepel a Képes Krónikában.⁴⁰ III. István egy 1162-os keltezésű donációs levelében találkozhatunk először nevének okleveles említésével.⁴¹ A vár és környéke a 11. század elején a határvédelem és a kialakuló közigazgatás egyik központja lehetett, de a soproni várispánság szerepének erősödésével Kapuvár vármegyévé válása megszakadt. A 14. században már *districtus Rabacuz* néven szerepelt.⁴² Feltehetőleg a mosoni, pozsonyi, győri és soproni sáncok építésének idején épülhetett, azokhoz hasonlatos technikával – állapította meg egy 1960-ban végzett leletmentés során előkerült gerendamaradványok alapján Nováki Gyula.⁴³

7. Babot–Feketevár

A létesítmény központi helyzete miatt fontos szerepet játszott Nyugat-Dunántúl hadtörténetében. A szomszédos helységekben (Kapuvár, Veszény) több honfoglalás kori harcos sírja került elő. A Képes Krónika több helyen említi 11. és 13. századi események kapcsán.⁴⁴ A mezőgazdasági művelés miatt szinte már teljesen elpusztult vár régészeti feltárása még nem történt meg. Néhány terepbejárás és rövid kutatóátásatás során szerzett ismeretek utalnak a vár 11–13. század közötti létezésére.⁴⁵ A vár maradványaihoz egy – azóta elpusztult – töltés kapcsolódott, melynek északnyugat–délkelet irányú vonala egyrészt Kapuvárig, másrészt a Kis-Rába bal partján egészen Mihályiig húzódott a nyugati határvédelem részeként. Hasonló építményekről a Dunántúl több pontján van tudomásuk a kutatóknak. Ezen objektumok, illetve építésük nyomán jegyezték fel Freisingi Ottó és a kortárs krónikások a már idézett sorokat („*terram suam vallo et palude munirent*”).

³⁷ KMTL 413. p.

³⁸ Kaus: Darufalva... i. m. 330-333; 339. p.

³⁹ Kristó: A vármegyéek... i. m. 278. p.

⁴⁰ Képes Krónika 124. fejezet 155. p.

⁴¹ Faragó Sándor: A kapui vár, Arrabona. A Győri Xantus János MúzeumÉvkönyve 4. (1962) 86. p.; Nagy Imre: Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–III. Sopron, 1889–1891 I. 15. (A továbbiakban: SO)

⁴² Kristó: A vármegyéek... i. m. 270. p.

⁴³ Nováki Gyula: Várépítészetünk kezdetei. In: Várépítészetünk, szerk: Gerő László, Bp., 1975. 58. p.

⁴⁴ Képes Krónika 75. fejezet 99, 181. p., 228. p.

⁴⁵ Kiss Gábor: Adatok a Nyugat-Dunántúl 11. századi várépítéséről. In: A népvándorlás fiatal kutatóinak IV.összejevetele. Visegrád, 1995. (Altum Castrum. A visegrádi Mátyás király Múzeum füzetek) 160–162. p.

3. számú térképmellékletünk a nyugati védelem bázisait jelentő várakat összekötő 11–13. századi gyepűrendszer lehetséges elemeinek vonulatát vázolja fel. A gyepüket nem vonalaknak, hanem nyugat–keleti irányban mélységében tagolt zónának kell tekinteni, aminek csak egyes pontjait lehet a gyér források tükrében feltüntetni. Az azonosításhoz kizárólag azokat a településeket, vagy egyes települések részeit vettük figyelembe, amelyek minden kétséget kizáróan utalnak a gyepük egykori létére. A terület lakosságának etnikai összetétele miatt a nevek a magyar mellett gyakran német és szláv nyelven maradtak fenn, a latin megnevezéseket pedig az írott források örökítették meg.

a. Földrajzi nevek, határ- és folyóátkelők

kelet, kelő / Kiliti, Kelőd
csek, csekik~átkelő, gázló / Csekej, Csököly, Cséke, Cseklész
rév-, -réve
híd, -hida, -hídja, hídvég
hagen, hagenowe – gyepűerdő

b. Egyes védelmi építmények

száka, preszáka, szada, szád, bevágás – ad incidendas, indagines
száj / Szád, Szádvár
kapu / Kapu, Kapuvár (Porta)
szláv kifejezéssel Borona, Brána, Baranya, Barancs, Berencs, Barom
torok / Vastorok, Vajastorok
kulcs / Kulcs, Klucsó, Schlüssel
gyepűárok / Tolmácharok, Magyarárok, Árki, Ároki, Csörszárka, Ördögárka, Rov, Rof
sövényfalak / Sövényháza
gyepűgátak, földhányások / Gát, Gáta, Káta
istro, eszteru, osztoru – folyóvíz útját elzáró gát, töltés ('claustrum aquae vulgo yztru';
clausura domini Regis; fossatum wlgo oztro)

c. Határőrök, határvédő tevékenység

Őr-, -őr, Ewr, Strázsa, Schütz – speculatores
Less, Lesháza, Lesvár, Rőjtök/Rejtek, Rőjtökőr – exploratores
Lövő, Lövér, Lwer, Levél, Lévárd, Nyilas/Nyulas – sagittarius

1. Levél⁴⁶ – Chaltenstain, alio nomine Lwer
2. Gáta / Lajtakáta⁴⁷ – Katha (Gattendorf)
3. Nyulas⁴⁸ / Nyilas – Iois (Lois)
4. Gálos (Gols)
5. Menhart
6. Hof – Curia Regis⁴⁹ – Hagenowe/Hagenau erdő említése mindhárom település körül

⁴⁶ Hazai Okmánytár. Győr, 1865 – Bp., 1891. I. 349.

⁴⁷ Csánki Dezso: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában Bp 1890-1913 III. 680.p. (A továbbiakban: Csánki)

⁴⁸ Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár, Pest, 1860. – Bp., 1874. I. 182. (A továbbiakban: ÁUO)

7. Cseke / Vimpác – Cheky (Wimpassing)⁵⁰
8. Pordány, Parda / Lajtapordány – Ewrpordan⁵¹ (Leithaprodersdorf)
Joanne de villa Pordán spiculatore vestre regie maiestatis⁵²
9. Ravó / Rovó⁵³
10. Lövő/Sérc – Fulseuluew (Gschliess; Schützen am Gebirge)⁵⁴
11. Hochstrass mellett 'magyarárok fossatum' említése⁵⁵
12. Röjtökör említése Ikka, Két-Ikka -Ecu/ Völgyfalva (Zillingtal) és Pecsényéd határában⁵⁶
13. Kőhíd-pordány, Wulkapordány / Ewrpordan, Kwhydpordan⁵⁷ (Wulkaprodesdorf)
14. Löverek, Lőörök – Leberre Sopron előterében⁵⁸
15. Csáva (Stoob)⁵⁹
16. Barom – Zabadbarom⁶⁰
17. Száka – Scaka⁶¹
18. Gyüleviz⁶²
19. Edve mellett vstro, oztorov, Eztero ('clausulam domini Regis')⁶³
20. Röjtök⁶⁴
21. Lövő⁶⁵
22. Pátfalva (Podesdorf) határában Lövér dülő (Leben oder Löwer)⁶⁶
23. száka – Okka (Oggau) a Fertő partján⁶⁷
24. Boron, később Borisfalva (Kleinwarasdorf)⁶⁸
25. Priszaka /Peresznye⁶⁹
26. Babót
27. Mihályi⁷⁰

⁴⁹ Georgius Fejér: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Budae, 1829–1844. V. 293. p. (A továbbiakban: CD)

⁵⁰ SO I. 423.

⁵¹ SO I. 422; 520.

⁵² SO I. 114.

⁵³ SO I. 245. azonosítása vitatott, vö. Polányi István: A földrajzi nevek bizonyossága nyugatmagyarország ősi magyar volta mellett.

In: Vasi Szemle 1936. 273.p.

⁵⁴ SO I. 78.

⁵⁵ CD VIII/1. 114; VIII/3. 535.

⁵⁶ SO. I. 187; 188; 425.; CD III/1. 393

⁵⁷ SO I. 118; 520.

⁵⁸ Csánki III. 681.; SO I. 65.

⁵⁹ SO. I. 23; 24.

⁶⁰ ÁÚO XI. 57; 59.

⁶¹ uo.

⁶² SO II.443.

⁶³ SO I. 25.

⁶⁴ CD IV/3. 306.

⁶⁵ Csánki II. 772.

⁶⁶ Polányi István: A nyugatmagyarországi magyar elem (lövőörök, székelyek és besenyők) kipusztulása. In: Vasi Szemle 1936. 49. p.

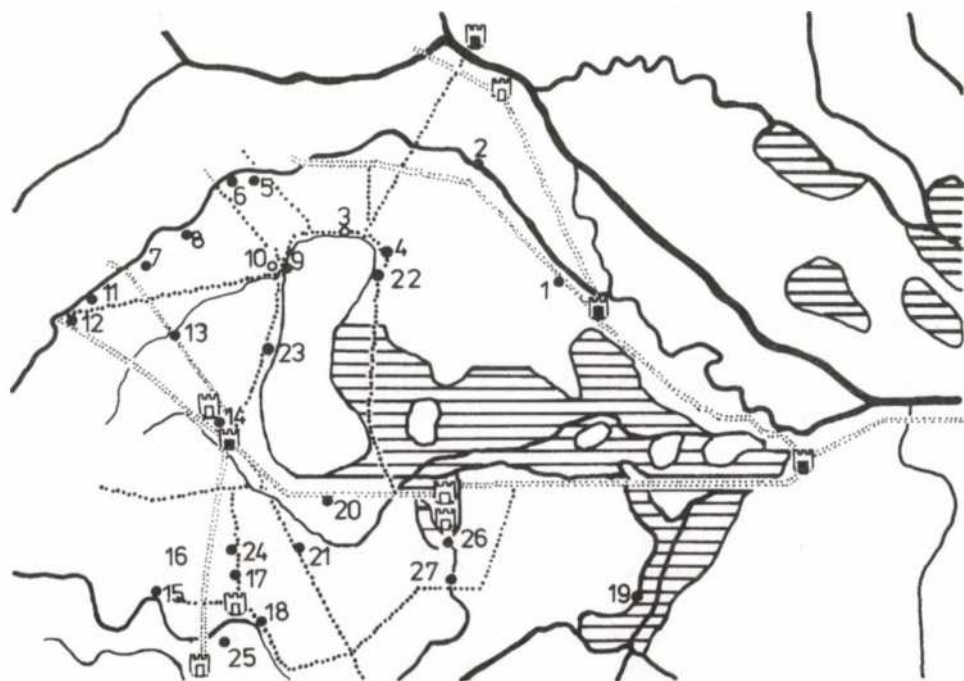
⁶⁷ uo. 258. p.

⁶⁸ SO I. 21.

⁶⁹ CD II. 299.

⁷⁰ CD III/2. 89; 254; 333. p.

A határvédelem katonai és közigazgatási szervezetének megszervezésére kevés közvetlen forrás áll rendelkezésre. A rendszer bázisát a 10. században Nyugat-Dunántúlra települt csatlakozott népesség jelentette, amely a század közepén elszervezett csapatok következtében egyre jobban alárendelődött az Árpád-fiak vezette „uruszág”-nak. Feltételezhetően a kétnyelvűségüket mind jobban elvesztő kavarr csoportok sajátos nemzeti, egyben katonai szervezetüket megtartva, egy, a fejedelem által az élükre állított vezető uralma alatt láthattak neki a védelmi rendszer létrehozásához.

Az egykori gyepüvédelemre utaló települések a Lajta, a Fertő-Hanság, a Répce, a Rába és a Mosoni-Duna térségében.

Sajnos erről a politikai aktusról nem áll forrás rendelkezésre, mindössze bizonyos párhuzamok alapján gondolhatjuk, hogy másképp nem volt lehetséges az uralom és a határvédelem biztosítása. Az Erdélyt végleg meghódoltató Erdőelvi Zoltán és az Ajtony uralmát felszámoló Csanád példája nyomán tételezzük fel az alávetés ilyen formáját, amire persze jóval korábban, körülbelül a 960–970-es években kerülhetett sor.

A 10. század végén szerveződő fejedelemség keretein belül a sztyeppei hagyományok egyes elemei tovább élhettek; az egykori csatlakozott népesség csoportjai megtarthatták etnikai különállásukat, nemzeti szervezeteiket, mint ahogy nomád állattartó gazdálkodásuk sem szenvedett jelentős változást. A 970–990 közötti határmenti harcok jelzik, hogy tevékenységük milyen fontos volt a dunántúli törzsi állam számára. A Bécsi medencéből stratégiai és diplomáciai okoktól vezérelve Géza fejedelem

vonta vissza a határvédő csoportokat a Lajta vonala mögé, a határvédő várak közvetlen körzetébe. A visszavonulás a nomád állattartás területének beszűkülését jelentette, és talán bizonyos ellenállással is kellett számolni Gézának, és később Istvánnak is. Mindenestre 998-ban Koppány testnegyede talán azért is kerülhetett a győri vár kapujára,⁷¹ hogy a jelentős katonai erőt képviselő határvédő népességnek eszébe ne jusson a fennálló helyzet bárminemű megkérdőjelezése.

Az etnikai és szervezeti különállásuk elemeit még őrző kavarr csoportok mellett a későbbiekben betelepített/betelepített besenyők és oroszok tevékenykedtek – mint a magyartól eltérő etnikai csoport – a határok őrizőiként a nyugati végek egyes pontjain. A 11. század első évtizedében megszerveződő területi alapú közigazgatás nem bontotta meg a határvédelem etnikai jellegét, ám megtette a kezdő lépést a territorialitás felé, amely aztán a kereszténység felvételével folytatódott.

A határvédelem intézményrendszere heterogén volt. Létrejöttét, szerkezetét, működését nagyban meghatározta az adott határszakasz stratégiai helyzete, a határ túlsó oldalán élőkkal kialakított pillanatnyi viszony, a határvédelmet ellátó népesség jogi helyzete. A határvármegyék (*confinium*) várispánságai és határvárai mellett – főleg a kiemelten fontos vagy veszélyes területeken – határispánságok szerveződtek (*marchia*).⁷² Ezen területek vezetője, a határispán (*marchio*, őgróf) közvetlenül a királyi udvar alá volt rendelve, s az általa irányított terület és népesség kívül maradt a vármegyék, a megyésispánok hatáskörén. A határispánság élén álló *marchio* személyesen irányította a határvédelem műszaki munkálatait, a határvédő tevékenységet, s a hadjáratokban vezette a *marchia* katonai alakulatait. Különösen fontos volt a határvidékkel kapcsolatos információk gyors továbbítása, melyet Könyves Kálmán törvényben szabályozott.⁷³

A 11. századi forrásokból egy déli, szerémségi és egy – közelebről be nem azonosítható – nyugati *marchia* létét ismerjük. Mindkét terület határvédő népessége – izmaeliták, székelyek, besenyők, oroszok – a *marchia* fennállásáig egykori csatlakozott segédnépességi helyzetéből jelentős különállást őrzött meg.⁷⁴ A kútfők a határvédelmi tevékenység ellátása kapcsán felderítőkről (*exploratores*), őrokról (*custodes*, *speculatores*) és lövőkről, íjászokról (*sagittarii*) szólnak. A felderítők (kémek, lesők, *exploratores*) a gyeplelve, a határvédő zónán túli területek szemmel tartásával foglalkozó szolgálattevők lehettek. Az őrok (*custodes*, *speculatores*) az átkelőhelyek, erősségek vigyázása mellett vámszedő tevékenységgel is foglalkoztak. A lövők (*sagittarii*) könnyűlovas íjászként járőröző feladatot láttak el, illetve a sztyeppei hadsereg értelmében a fejedelmi, később királyi sereg elő- és utóvédjeként kapcsolódtak a hadhoz.

A 12. századra jelentős differenciálódás figyelhető meg a határispánságok rendszerében és a határvédelemmel foglalkozó csoportok társadalmában egyaránt. Ahogy a határvédelmi tevékenység a 11–12. század fordulójára fokozatosan betagozódott a vármegyrendszerbe, és a szolgálat ellátása területi alapon szerveződött meg, a

⁷¹ Képes Krónika 65. p.; 81. p.

⁷² vö. Zsoldos Attila: *Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről*. Századok 134 (2000) 113. p.

⁷³ KMTL 255. p.

⁷⁴ Kristó: *A vármegyék...* i. m. 300–301. p.

segédnépesség funkciója úgy idomult a megváltozó társadalmi és gazdasági viszonyokhoz. A 12. század végén, az írásbeliség kibontakozásának idején elének táruló társadalmi-katonai kép értelmezésekor nem lehet egyenlőségjelet vonni a székelyek és besenyők, valamint az örök és a lövők közé. A foglalkozásnév és az etnikumok neve nem egymás szinonimájaként jelentkezik.⁷⁵ Úgy tűnik, hogy a gyepük benépesülésével és a segédnépesség egy részének lassú vagyoni differenciálódásával a határőrzés egyes funkcióiban is változás történt. A század- és tizedszervezetbe osztott várnépi (*castrenses*) statusban lévő örök (*speculatores*) között nem említenek a krónikák, törvények és oklevelek etnikai csoportokat: székelyeket, besenyőket, kálizokat. Ezen népelemekhez mindig a lövő (*sagittarius*) kifejezést kapcsolják. Ez persze nem jelenti azt, hogy a magyar királyi haderő könnyűlovas íjász csapatai kizárólag ily népelemekből szerveződtek volna; mindössze annyit, hogy a csatlakozott segédnépesség azon elemei őrizték meg a 12. század végéig ősi státuszuk legtöbb elemét, amelyek ezen lovasíjász (*sagittarius*) alakulatokban teljesítettek szolgálatot. A szervezeti különállás oly szembetűnő, hogy a 12. századi külföldi szemtanúk tudósításaikban nyomatékosan hangsúlyozzák, hogy az elővéd külön ispán vezetése alatt harcol (Freisingi Ottó); sőt idegen segédcsapatként különböztetik meg az előhadban haladókat és küzdőket a magyar főhadtól (Cosmas Pragensis).⁷⁶

Székelyek a sopron–mosoni határvidéken

A székelyeket népként megnevező első magyar elbeszélő forrás II. István olsavai (1116) és II. Géza Fischa menti (1146) csatája kapcsán szól a nomád taktika szerint harcoló könnyűlovas népcsoportról.⁷⁷ A 'székely' név az oklevelekben előbb személynévként bukkan fel, etnikai csoportként a 13. század első évtizedében kelt dokumentumok említik.⁷⁸ A 9. században csatlakozott, és a 11. század során már a nyelvi asszimiláción átesett népesség eredményesen őrizte meg a 12. századra etnikai-szervezeti különállását hordozó önelnevezését, melyet a magyarok, s tőlük a külföldiek is átvettek. A székelység a honfoglalás idején feltételezett dél- és nyugat-dunántúli szállásterületeik mellett a 10–11. században Pozsony, Nyitra, Ugocsa megyében, a 12. században Bihar megyében,⁷⁹ majd a 12–13. század fordulóján Erdélyben jelent meg. Sajátságos kép rajzolódik elének, ha a székelység nyugat-dunántúli elhelyezkedését akarjuk felvázolni. Szembetűnő, hogy a gyér, s viszonylag késői okleveles adatok egy kivételével Pozsony és Nyitra megyében mutatnak székely lakosságot, s egykori Lajta-menti előfordulásukra mindössze egyetlen írásbeli utalást lehet fellelni.

⁷⁵ Kordé Zoltán: Székelyek, örök és lövők. In: Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére, szerk.: Koszta László, Szeged, 1995. 228. p.; Kniezsa István: A nyugatmagyarországi besenyők kérdéséhez. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére, Bp., 1937. 326. p.

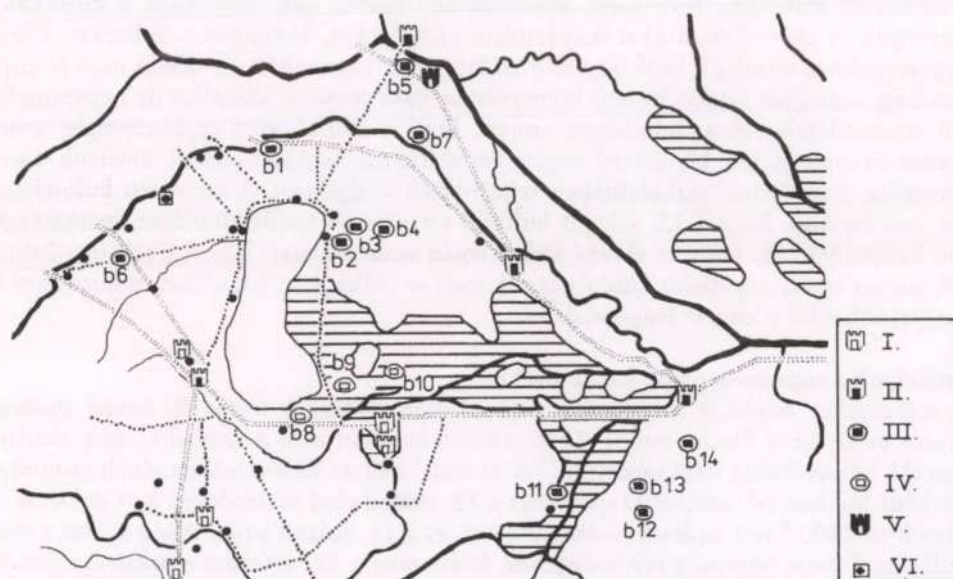
⁷⁶ Kordé Zoltán: A székelyek a XII. századi elbeszélő forrásokban. Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica, Tom. XCII. Szeged, 1991. 17–24. p.

⁷⁷ Képes Krónika 153. fejezet 192. p. és 164. fejezet 206. p.

⁷⁸ Kordé Zoltán: A székely eredetkérdés az újabb kutatások tükrében. Aetas 1993. 3. sz. 21–40. p., 56. jegyzet

⁷⁹ Kristó: A székelyek... i. m. 66. p.

Lajtapordány, 1314 (Sopron m.) – *Barandambe quam olim Siculi inhabitabant*⁸⁰
 Sasvár, 1365 (Nyitra m.) – *Syculus de generatione de Saswar*
 Székelyfalu, 1323 (Pozsony m.) – *Themus Zekule*
 Nagylövő, 1323 (Pozsony m.) – *Syculum ... de Nagh Lweuu*
 Boleraz, 1256 (Pozsony m.) – *Magnam Silvam versus siculos*⁸¹

Székelyek, oroszok és besenyők a 11–13. században Sopron és Moson megyében.

I. várak, II. vármegyei központok, III. besenyő települések, IV. feltételezett besenyő települések,
 V. orosz népesség központja, VI. székely népesség emlékét őrző település

Benkő Lóránd nyelvészeti–nyelvtörténeti kutatásai bizonyították be, hogy a Marossszékely nyelvjárásának egyes szókinccselei, helynévanyaga az Őrvidékről, valamint Pozsony és Moson megyéből származnak, melyeket az Erdélybe átköltöző székely csoportok származtatták át a Kárpát-medence nyugati feléből a Királyhágón túlra. (Pozson, Moson, Zobor, Halom, Csík, Unyom, Bereck, Kotormán, stb.).⁸² Feltűnő, hogy a közvetített nyelvészeti anyagban Sopron megyei elemek nem szerepelnek, csak

⁸⁰ Anjou-kori oklevéltár (Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387) I. szerk.: Kristó Gyula. Bp. – Szeged, 1990. 352.p. (A továbbiakban: Anjou-kori)

⁸¹ idézi Györfly György: A magyarság keleteti elemei. Bp., Gondolat, 1990. 40. p.

⁸² Benkő Lóránd: Adalékok a székelyek korai történetéhez. Új Erdélyi Múzeum 1990. 1–2. sz. 121.p.

attól északra és délre fekvő vidékek nyelvjárására utaló szavak és kifejezések. A jelenleg magyarázatára közvetlenül sem régészeti, sem történeti argumentáció nem áll rendelkezésre. A lehetséges választ a térség történetének meglehetősen zűrzavaros 11. századi viszonyaiban lehet keresni.

1029-től egy évszázadon keresztül tizenkét alkalommal – tehát átlagban minden évtizedben legalább egyszer – hadszíntérré vált a soproni, mosoni, kapuvári erődtornyok által védett határterület. A harcokban rendre pusztult a régió javarészt határvédelemmel összefüggő tevékenységet űző lakossága, s annak vagyona.⁸³ A peremterületek határvédő népe az egyre szűkülő keretek között továbbra is állattartással foglalkozott, melynek hasznát a folyamatos háborús pusztítás, a fegyverkezés állandó jelleggel megsemmisítette. A székelység fokozatos, de folyamatos elszegényedési folyamata – amely talán a soproni végéken zajlott a leggyorsabban – az etnikai különállás szétzilálódásához, társadalmi státuszuk devalválódásához vezetett. A határispánságok felszámolásával mind több határőr juthatott várispánsági fennhatóság alá, s került a várjobbágyok által irányított várnéphez hasonló helyzetbe.⁸⁴ A lesüllyedés elkerülésére, az etnikai különállás maradványainak megőrzésére egyetlen út kínálkozott: a kelet-magyarországi áttelepedés a nyugatihoz képest kevésbé feudalizálódott viszonyok közé. A migráció feltehetőleg nem ütközött királyi ellenállásba – ellenkezőleg: a kelet-európai sztyeppékről érződő nyomás, majd a 12. század elejétől egyre erősödő keleti irányú magyar külpolitikai érdeklődés miatt szükség volt a keleti határok mentén is gyorsan mobilizálható katonai népesítésre. Az átköltözés nyújtotta lehetőséget a soproni gyepek székely lakossága valószínűleg már nem tudta felhasználni – létszámukat a német háborúk jelentősen megritkították, maradékuk elvesztette sajátos társadalmi helyzetét, s betagozódott a gyepek területére beköltöző lakosság soraiba. Egykori, e környéki emléküket egyetlen 14. századi oklevél őrizte meg, amelyben egy cisztercieknek adományozott birtokot jelölt így a király: „a hajdan székelyek által lakott Barandambe birtok (*Barandambe quam olim Siculi inhabitabant*)”.⁸⁵

Oroszok a mosoni határvidéken

A mosoni végek Árpád-kori történetének egy rövid szakaszában jelentős szerepet játszottak a sztyeppei eredetű népelemek mellett orosz határőrök is. A kapcsolat a magyarság és a keleti szlávok között még a 9. században gyökeredzett – az Orosz Évkönyvek (*Povesztyi vremennih let*) megemlékeznek a magyarok Kijev melletti vonulásáról.⁸⁶ A magyar krónikairódalom is számon tartotta, hogy a magyarok, miután a sztyeppén bevett szokás értelmében jelentős mennyiségű ajándékot és túsokat csikartak ki, békére léptek az oroszok vezéreivel.⁸⁷

A 10. század során a Kijevi Rusz és a magyar nomádállam között a Bizánc-ellenesség teremtett kapcsolatot. 943–944-ben, a magyarok balkáni portyázásának köszönhetően

⁸³ Hatházi Gábor: Az Árpád-kori magyar hadseregvezet nomád elemeinek kérdéséhez: A besenyők. *Haditörténelmi Közlemények* 1990. 2. sz. 27. p.

⁸⁴ Kristó: A székelyek... i. m. 139. p.

⁸⁵ Anjou-kori I. 352. p.

⁸⁶ HKf 172. p.

⁸⁷ P. mester 19. p.

Igor Olegovics orosz fejedelem igen előnyös békét kötött a Bizánci Császársággal. 965–967 között már egyszerre léptek fel a Bizánc-barát bolgár Péter cár ellen, s a koalícióvá szélesített katonai együttműködést 970-ben Bizánc ellen fordították.⁸⁸ Mint tudjuk, az ekkor Arkadiupolis mellett elszenvedett vereség mindkét állam következő fejedelmének politikáját azonos irányba fordította – Géza és Jaropolk Szvjatoszlavics követői egyaránt hamarosan felbukkantak Quedlinburgban.⁸⁹

Talán ezen kapcsolatok emléke a Névtelen gesztájában a mosoni Fertő térségében az oroszok által épített vár hagyománya.⁹⁰ Természetesen az sem zárható ki, hogy Zolta vagy Taksony uralkodásának idejében, valamelyik közös orosz–magyar katonai vállalkozás során csatlakozhatott egy csoport fegyveres, s telepedett a Lajta mellé, bár a határvonal a 10. század közepén Alsó-Ausztria és Morvaország területén húzódott, s a mosoni Oroszvár elhelyezkedése már a 11. századi állapotot tükrözi.

Keleti szláv kapcsolatokra gondolhatunk, ha Taksony másodági leszármazottainak neveit állítjuk sorba. Mihály – Géza öccse – és fiai, Vazul és Vladisláv (Szar László), a keleti egyház szentjeinek neveit viselik. Györffy György a neveket bolgár eredetűnek tartja, ám az orosz kapcsolat szerintünk nem zárható ki. Szar László a 980-ban trónra került, s a Kijevet megszerző Szent Vlagyimir leányát, Premiszlavát kapta feleségül. Unokaöccse, András herceg, utóbb Bölcs Jarosláv fejedelem védelme alá helyezkedett, s kijevi felesége, Anasztazia Jaroszlavna oldalán és jelentős orosz segédcsapatok élén tért vissza 1046-ban.

Szent István békés kapcsolatokra törekedett keleti szomszédjával, amit a Bátor Boleszló elleni közös érdekeik is diktáltak. Bölcs Jarosláv 1016-ban II. Henrikkel kötött szövetsége sem képzelhető el István közvetítő szerepe nélkül. 1024-ben II. Konrád trónrajutásával dinasztiaaváltás történt a német-római császári trónon. A száli (frank) császárokkal radikális fordulat következett be a császárság külpolitikai vonalvezetésében. A mind agresszívebb lépésekre válaszul az agg István a nyugati határvédelem további erősítésébe kezdett. Valószínűleg ekkor telepíthetett – a Bölcs Jaroslávval fenntartott jó viszonya következtében – a Hainburg ellensúlyozására, a mosoni út és a Lajtaúg ellenőrzésére emelt vár védelmének erősítésére orosz katonaságot.

A hazánkba telepedett orosz népesség nem lehetett kis létszámú, jelentéktelen haderő. A későbbiek folyamán a különállásukat megőrző etnikai csoportok minden esetben ispán (*comes*) rangú vezetőt nyertek az uralkodótól – szászok, székelyek, szatmári németek stb. – ám e korábbi telepítés fontossága miatt magasabb szintű kezelést nyert. A mosoni oroszok élén hercegi rangban (*dux Ruizorum*) maga a trónörökös, Imre herceg állott – ha elfogadjuk a Hildesheimi Évkönyvek lakonikus közlését.⁹¹ Kristó Gyula e vidéket, a Duna és a Lajta közötti területet azonosítja az oroszok határispánságával⁹² (*Marchia Ruthenorum*), egy száz évvel későbbi rövid nyugati utalás

⁸⁸ Szaharov, A. N.: Orosz–magyar szövetségi kapcsolatok a 9–10. században. Századok 120 (1986) 118–121. p.

⁸⁹ Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Fejezetek a keleti szlávok korai történetéből. Pécs: JPTE, 1995. 33. p.; Az államalapítás korának írott forrásai, szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1999. 14. p. (A továbbiakban: ÁKIF)

⁹⁰ P. mester 63. p.

⁹¹ ÁKIF 216. p.

⁹² Kristó Gyula: Oroszok az Árpád-kori Magyarországon. In: Uő: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., Magvető, 1983. 202–205. p.

kapcsán.⁹³ Sajnos egyik információt sem erősíti meg semmilyen magyar forrás. Az oroszok mosoni jelenlétét mindössze Oroszvár neve, a mosoni Duna-szakasz toponímiájának egyes szláv elemei (*Oloná vallis*),⁹⁴ és Anonymus hagyománya őrizte meg.

Az oroszok gyalogküzdelemre alapozott harcmodora és nehezebb fegyverzete⁹⁵ minden bizonnyal különbözött a székely, magyar és besenyő könnyűlovasokétól, de ezt a különbséget a hiányos régészeti feltárások következtében leletekkel nem lehet bizonyítani. Feltehetőleg az 1029–1030-as harcokban is derekasan kivehették részüket. Az 1031 utáni időkből – P. mestertől eltekintve – az oroszvári oroszokról semmi adatunk nincsen. Az egykori etnikai alapon szerveződő határvédelmi terület minden bizonnyal a 13. századra betagozódhatott az egységesülő Moson megyébe, s orosz lakosai – a székelyekhez hasonlóan – néhány emberöltő alatt asszimilálódhattak.

Besenyők a Lajta, Fertő, Duna és a Rába mentén

Anonymus munkájának utolsó, 57. fejezetében találhatóak azon híradások, amelyekben először esik szó a magyarok közé telepedett besenyő csoportokról. Anonymus értesülése szerint Zolta fejedelem a „dühösködő németek” várható támadásának elhárítására költöztetett a mosoni Fertőn túlra nem kevés besenyőt. Maszúdi leírásából ismerjük,⁹⁶ hogyan arattak 934-ben a bizánciak felett fényes győzelmet az egykor egymásnak halálos ellenségének számító magyar és besenyő csapatok. Talán e közös vállalkozás következtében állhattak egyes besenyő csoportok magyar szolgálatba?

Az eredményes együttműködést szövetséggé fejlesztette Zolta fejedelem, amikor utóda és fia, Taksony számára „kun”, vagyis besenyő feleséget hozatott – írja P. mester. Géza fejedelem születésének idején, tehát a 950-es évek táján, újabb telepítéssel számolhatunk. A besenyők földjéről érkezett egy vezéri nemzetségből származó vitéz, s feltehetőleg kíséretével együtt a Tomaj nem ősapjának tartott Tanuzaba/Tonuzoba. A 10. században beköltözött besenyők valamely csoportjának, a Tolmács törzsnek jelenlétét a Dél-Stájerországban és Morvaországban található Tolmitsch, illetve Tolmacov⁹⁷ elnevezések bizonyítják. A Lajtán túli területek feladása során Géza fejedelem a Bécsi-medencébe telepített besenyőket visszavonta az új határok mögé a többi magyar, kavar, székely és egyéb határőrző csatlakozott segédnéppel egyetemben.

Mi az oka a 10. századi besenyő migrációnak? A 10. századra a magyar nomádállam fejlődéséhez hasonlóan a besenyő törzsszövetség kohéziója is folyamatosan csökkent. A saját legelőterülettel és állatállománnyal bíró, egyre inkább decentralizálódó törzsek meglehetősen nagy önállóságra tettek szert. Ezen időszakban fogtak többirányú, központi irányítást nélkülöző kalandozó hadjáratokba, majd azok kudarca után egyre több, törzsszövetségüktől elvált csoportjuk bukkant fel Bizáncban, az orosz fejedelemségekben, a kazároknál, a lengyeleknél és a magyaroknál az idegenekből tobor-

⁹³ Conradi archiepiscopi Salisburgensis „...nuntius ad regem dirigitur, qui tunc in marchia Ruthenorum morabatur...” Albinus Franciscus Gombos: *Catalogus fontium historiae Hungaricae I.* Budapestini, 1937. 2326.

⁹⁴ Knieza István: *Magyarország népei a XI. században.* In: *Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulóján I–III.* szerk.: Serédi Jusztinián. Bp., 1938. 425. p.

⁹⁵ Györfly György: *István király és műve.* Bp: Gondolat, 1977. 314. p.

⁹⁶ HKÍF 55–56. p.

⁹⁷ Györfly: *István király...* i. m. 84. p.

zott testőrségekben és segédcapatokban.⁹⁸ Valószínűleg ilyen lehetett a Tonuzaba vezette csoport is, amelynek egy része a Tisza vonalán nyert szállást.

A nomadizáló gazdálkodás fennmaradása következtében a mind jobban széteső besenyő törzsszövetség a 11–12. század idejére sem jutott el az államiság szintjére. A törzsfőket alávetni nem tudó központi hatalom hiányában a laza szervezetben élő, egységesen fellépni nem tudó törzsek, nemzetségek képtelenek voltak feltartóztatni a keleti sztyeppékről élőhelyükre irányuló, egyre erősödő úz–tork nyomást. Nem rendelkeztek elegendő katonai erővel egy lehetséges nyugati irányba történő továbbvándorlásra, honfoglalásra sem – noha a 11. század közepén megkísérelték, hogy fegyverrel vágjanak utat maguknak a Bizánci birodalom vagy a Magyar Királyság területére.

1048-ban, a válság mélypontján a hatalmi konfliktus a törzseket megosztó fegyveres harcként robbant ki a két fejedelem, Kegen és Tirak, és az őket támogató törzsek között. Valószínűsíthetően ettől az időponttól lehet számolni nagyobb tömegű csoportok elvándorlására az etelközi sztyeppékről. Minden vereség, amit a környező országoktól illetve népek haderejétől szenvedtek, egy-egy újabb törzsi vagy nemzetségi csoportot szakított le a besenyő szállásterületek népességéből, amelyek aztán katonai szolgálatot vállaltak a szomszédos népek haderejében és a határvidékeken. Az 1048-as testvérháború vesztesei ugyan bebocsáttatást nyertek a Bizánci birodalom területére, de nem állapodtak meg véglegesen a számukra lakóhelynek kijelölt Parisztrionban. A lázongásaikat követő véres megtorlások során innen is érkezhettek hazánkba menekülő népelemek.⁹⁹

A besenyők 10. századi beköltözése után a következő betelepülő hullám feltehetőleg 1050–1090 között érkezhett Magyarországra. Ezen időszak a kalandozó besenyő hadjáratok elhárításának néphagyományokban megőrzött emlékezetű hőskora. Térségünk, a Nyugat-Dunántúl számára sajtáságos adalék Jan (Iwn) soproni ispán és csapátának hőstette. 1071-ben a Nándorfehérvárt ostromló magyar sereg ellen támadó, zsákmányra éhes besenyők rohamát visszaverte, s közülük sokakat fogságba hajtott.¹⁰⁰ A dúló, fosztogató csoportokat ugyanazon belső problémák hajtották e vállalkozásokba, mint azokat, akik békés szándékkal, hadi szolgálatukat felajánlva érkeztek határainkhoz. Vezetőiket egy alkalommal éppen a magyar határőrök fosztották ki. Az eseményt a Szent István legendáját megfogalmazó Hartvik jegyezte le, de a szent király korába helyezve.¹⁰¹

1122-ben a berrhoói csatában II. Ioannesz Komnenezs bizánci császár súlyos vereséget mért a Birodalomra törő kun–besenyő csapatokra. Ezen ütközetben szólnak utoljára írásos források önálló népként a besenyőkről. Feltehetőleg ezen vereség kapcsán érkezett az a csoportjuk Magyarországra, amelyet II. István szerfelett megkedvelt, s oly sokat kedvezett nekik, hogy az kiváltotta a magyar urak elégedetlenségét.¹⁰² Valószínűleg ez lehetett az utolsó besenyő betelepülés a Magyar Királyság területére. A

⁹⁸ Pálóczy Horváth András: Besenyők, úzok, kunok. In: Magyarra lett keleti népek. szerk.: Szombathy Viktor. Bp., Panoráma, 1988. 115–116. p.

⁹⁹ Uo. 122. p.

¹⁰⁰ Képes Krónika 105. fejezet 136. p.

¹⁰¹ Árpád-kori legendák és intelmek, szerk.: Érszegi Géza. Bp., Szépirodalmi, 1987. 45. p.

¹⁰² Makk Ferenc: Megjegyzések II. István történetéhez. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései, szerk.: Horváth János. (Memoria Saeculorum Hungariae) Bp., 1974. 253–259. p.; Képes Krónika 153. fejezet, 192. p.

későbbi hazai adatok már a magyarországi, egyre inkább asszimilálódó besenyőséggel kapcsolatosak. A keleti határok mellett élő besenyőket az időnkénti zsákmányoló hadjáratok visszaverésén túl is figyelemmel kellett kísérni a 11–12. századi magyar királyoknak. Politikai befolyásukat veszített személyiségek, trónkövetelők mindig menedéket kaphattak egy-egy besenyő csoport vezetőjénél. Vazul fiait, Leventét és Béla herceget a kumánok (besenyők) fogadták be,¹⁰³ majd később a visegrádi fogságából szabadult Salamon is Moldvában tanyázó csoportjaikhoz menekült 1083-ban.¹⁰⁴

Az elbeszélő források kizárólag katonai események kapcsán szólnak a besenyőkről. Mérgezett nyilaikkal és éjszakai zaklatásukkal öldösték a császár hadait Bodajk környékén 1052-ben.¹⁰⁵ 1074-ben arra kérték I. Gézá, hogy ajándékozza meg őket szabadsággal, aminek fejében megfékeznie a mosoni és pozsonyi várba zárkózott Salamont. Utóbb ezek a besenyők véres vereséget szenvedtek Salamon csapataitól.¹⁰⁶ A székellyekkel egyetemben 1116-ban fő résztvevői voltak a csehek elleni olsavai csatának, és az 1146-os Fische-menti ütközetnek. A krónikák tudósításából világosan kiderül, hogy a királyi csapatok elővédjeként, nomád harcmódban és fegyverzetben hadakoztak. Ezért kapták a hadviseléshez nem túl sokat értő krónikáírótól a „*pessimi*” (legrosszabb) és „*vilissimi*” (leghitványabb) jelzőt. Valójában a 11–12. századi magyar katonai sikerek éppen abban gyökereztek, hogy királyaink jól tudták kombinálni a 12. századra kifejlesztett – bár domináns szerepet nem játszó – páncélos lovas harcászatot a székellyek és besenyők, majd a 13. század második felében érkező kunok által őrzött és alkalmazott sztyeppei könnyűlovas-íjász hadviseléssel.¹⁰⁷

A besenyők nyugat-dunántúli szállásterületeit, különösen a 10–11. századi réteget, rendkívül nehéz behatárolni. A székelységhez hasonlóan a Nyugat-Dunántúlon nem lehet különválasztani a 10. században betelepült besenyő népesség régészeti anyagát az amúgy is gyér honfoglalás-kori leletanyagból. Az országban egykor létezett későbbi eredetű besenyő szállásterületeken viszont sikerült néhány olyan tárgyat definiálni az Árpád-kori régészeti anyagban, ami alapján nagy valószínűséggel állapítható meg a besenyő népesség egykori jelenléte. Az alábbi eszközök köthetők a besenyő etnikumhoz – de kizárólag a 12. században felbukkant csoportjaikhoz:

1. „tinódi” szablya – a sztyeppei szablya hosszabb és nehezebb, a sisak és páncél ellen használható késői változata
2. csillag alakú buzogány – a buzogány szavunk kipcsak–török eredetű (buzgan = törő, pusztító), a 12–13. században került a magyar szokincsbe, s ekkor vált a könnyűlovasság általánosan elterjedt fegyverévé
3. középcsukló nélküli, ún. egybekovácsolt csikózabla
4. kerek, ún. vállban kovácsolt fülű kengyel
5. harci bárd, balta.¹⁰⁸

¹⁰³ Képes Krónika 80. fejezet 106. p.

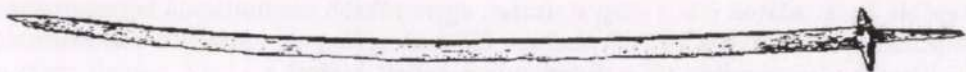
¹⁰⁴ Képes Krónika 134. fejezet 168. p.

¹⁰⁵ Képes Krónika 90. fejezet 117. p.

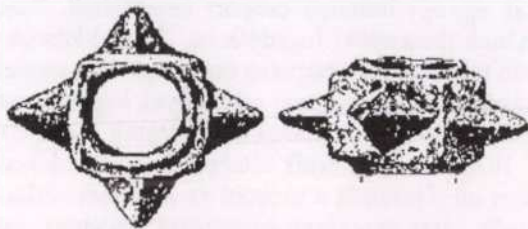
¹⁰⁶ Képes Krónika 125. fejezet 156. p.

¹⁰⁷ Borossy András: A XI–XIV. századi magyar lovasságról. Hadtörténelmi Közlemények 1962. 2. sz. 147. p.

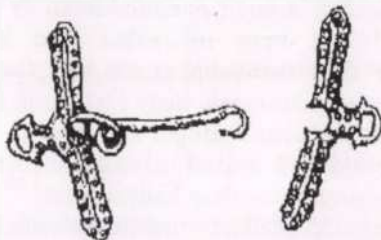
¹⁰⁸ Pálóczi Horváth András: Besenyők, kunok, jászok. Bp., Corvina, 1989. 26–27; 31–32. p.; Hatházi: Az Árpád-kori magyar hadszervezet... i. m. 44–46. p.; Nagy Árpád: Az Eger környéki és a tiszavidéki besenyő települések a 10–11. században: Kísérlet a magyarországi besenyők régészeti hagyatékának meghatározására. In: Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve VII. (1970) 135–139. p.

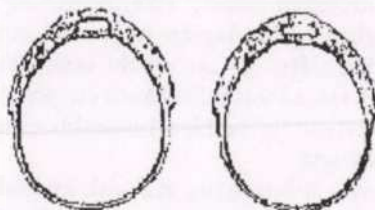
1. Szablya. Sárbogárd-Tinód. MNM.Ltsz.: 52/1878

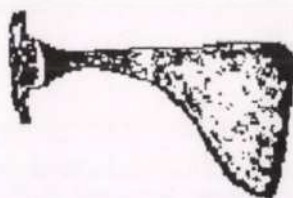
2. Csillag alakú buzogány. Ismeretlen magyar lelőhelyről. MNM.Ltsz.: FN 55.3651

3. Középcsukló nélküli, ún. egybekovácsolt csikózabla. Sárbogárd-Tinódpusztá.
MNM.Ltsz.: 46 1877.2=97/1950.3. 65/1878=FN 52.40

4. Kerek, ún. vállban kovácsolt fülű kengyel. Sárszentágota-Felsőtöbörzsök lovassírból
származó szórványlelet. IKM.Ltsz.: 61.117.1

5. Harci bárd (balta). Vitanesti (Románia)

A felsorolt fegyverek és eszközök a sztyeppe késő-nomád népeinek kultúrájában igen nagy hasonlósággal fordulnak elő – a 13. századi kun és jász anyagban is feltűnnek, ezért csak az írott forrással egyetemben alkalmasak a besenyők lokalizációjára. Ezen eszközök a 10–11. században a Fertő–Hanság vidékére vetődött besenyőknél még nem jelenhettek meg, míg a feltehetőleg későbbi eredetű, az Alsó-Rába mentén élt besenyők archeológiai meghatározása tudomásunk szerint még nem történt meg.

Okleveles anyag a 13. század előtt nem szól a határvidék besenyőiről. Az elbeszélő források utalásai inkább a hadi eseményekre, mintsem a besenyők szállásterületeire vonatkoznak. A fentiek mellett még a helynévi anyag és a középkori nemzetségek hagyományai nyújthatnának támpontot a nyugat-dunántúli besenyők történeti vázlatának összeállításához, ám ezen információk szakszerűtlen, körültekintés nélküli használata könnyen vakvágányra terelheti a kutatót – amire a Belitzky Jánossal vitázó Kniezsa István már 1937-ben felhívta a figyelmet.¹⁰⁹

Nem tudni, a Zolta és Taksony idejében beköltözött besenyők hol nyertek szállásterületet, illetve leszármazottaik hova telepedtek a Lajtán túli gyepük felszámolása után. Egyes kutatók a Fertő keleti partján, a Salamon kapcsán említett Zoltán besenyő vezérben és népében azonosítják a korai besenyők leszármazottait,¹¹⁰ mások az alsó-Rába menti népeességben.¹¹¹ Közvetlen bizonyítékokat ezen állítások igen kevés számban tudnak felmutatni; csupán elgondolkodtató párhuzamok vonására nyílik lehetőség.

A Taksony idejében a Kárpát-medencébe költözött Tanuzaba fia, a Tomaj nem őstyja, Urkond/Urkund nevét a mai Fertőd Süttör kerületének a határában falu viselte (Eghazasurkun).¹¹² (4. térképvázlat, b9) Ha nem is hozható kapcsolatba az egykori település személyesen Tanuzoba krónikában említett fiával, maga a besenyő név vitathatatlan, hiszen a Sár-vidéki nagy besenyő területhez kapcsolódó személynévi anyagban sokszor előfordul.¹¹³

Lajtakáta nevében (Gattendorf) a besenyő 'kataj' név rejtőzik. Bíborbanszületett Konsztantinosz „*A birodalom kormányzásáról*” című feljegyzéseinek 37. fejezetében e kifejezéssel (gatai) nevezi a besenyő várakat, őrhelyeket. Kátához az Árpád-korban határőrző tevékenység is kapcsolódott (*spiculatores de Katha de comitatu Mosoniensi*)¹¹⁴. (b7)

A kerlési csata során fogságba esett Osul/Oslu személynévből vezeti le Belitzky a középkori Sopron megyében oly fontos szerepet játszott Oslu nemzetséget, s épít erre a névazonosságra messzenyúló további következtetéseket (b10).

Még több falu- és határnév lenne alkalmas nyelvészeti–etimológiai elmegyakorlatra: Acsalag, Inak, (Babot)-Ordód, Beled, Dőr, Togunföldre stb., de egyetértünk Kniezsa Istvánnal, aki a Domanovszky- emlékkönyvben leszögezte: török köznevek nem szere-

¹⁰⁹ Kniezsa: A nyugatmagyarországi besenyők... i. m. 323. p.

¹¹⁰ Uo. 332. p.; Györfly György: A magyarság keleti elemei. Bp., Gondolat, 1990. 110. p.

¹¹¹ Belitzky: Nyugatmagyarország védelmi rendszere... i. m. 70. p.

¹¹² Csánki III. 634. p.

¹¹³ Hatházi: Az Árpád-kori magyar hadszerzet... i. m. 187. p. A település régészeti-topográfiai azonosításáról ld. Kiss Andrea és Paszternák István cikkét jelen számunkban (a szerk.).

¹¹⁴ Csánki III. 680.p.

pelnek a térség földrajzi neveiben, s a kétes értékű személynevek alapján nem lehet egy-egy település lakóinak etnikumát meghatározni.¹¹⁵

Az egykori besenyő településeket kizárólag okleveles források alapján lehet lokalizálni. A dokumentumokat előbb Kniezsa István, majd Györffy György gyűjtötte össze, dolgozatunkban e munkákra támaszkodunk.¹¹⁶ Térképvizlatunk is kettőjük kutatásaira alapozódik.

b1. Curia regis / Könighshof / Királyudvar

Császárkőbánya (Steinbruch, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

„...*predium, quod bysseni quondam possidebant...*” – 1203

b2. Pothfalva

Pátfalu (Podersdorf, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

„...*quod ipsam terram que Byssenorum erat et sine herede decesserunt, Poth Palatinus a domino rege Andrea...acquisivit...*” – 1285

b3. Leginthov / Novum Predium

Újlak, Barátudvar (Münchhof, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

„...*terram quandam nomine Leginthov, quam Bisseni prius incolebant...*” – 1217

b4. terra Tene /Tenefalva

Féltorony (Halbturn, Moson m., ma Burgenland, Ausztria)

„...*predicta terra esset Bissenorum et sufficiens ad duo aratra, que esset habitatoribus destituta*” – 1278

b5. Beseneusciget

A Duna szigete, ma határnév Pozsonyligetfalva (Flaschendorf) és Köpcseny (Kittsee) határában.

„...*In confinio Austriae iuxta Posonium predium Wlocendorf ... cuius meta ... currit ad duos monticulos, ubi quondam Bisseni domos habuerunt, inde vadit in Danubium ad caput insule que vocatur Mogorsciget, et abhinc festinat in magnum Danubium, quem descendens concludit tres insulas quamvis modicas: Mogorsciget, Beseneusciget, Nyassciget...*” – 1225

b6. villa Besenov; Besenew, al. nom. Pethynyed

Besenyő, Pecsényéd (Pötsching, Sopron m., ma Burgenland, Ausztria) – 1223

b8. Besenyő kuta (Hegykő község egyik dűlője, Sopron m.)

„...*az délső felén nap kelettwel el kezdwen az Bessenyo kwtanal*” – 1597]

A forrásból nem egyértelmű, hogy etnikum, vagy személynév alapján nevezték el kuttat.

A Rába alsó szakasza mellett egykoron létezett besenyő kolónia területét a folyó ketté vágta. A települések nagyobbik fele ugyan Győr megye területén helyezkedett el, de a territórium feltételezhető központja Sopron megye területére esett – hiszen ide kötődik a besenyők társadalmi státuszára utaló egyetlen fennmaradt dokumentum, s ügyükben soproni ispán és Sopron megyei poroszló járt el. (Ld. a függelékben közölt oklevelet.)

¹¹⁵ Kniezsa: A nyugatmagyarországi besenyők... i. m. 337. p. Belitzky Osliakkal kapcsolatos nézeteit feltételezésnek minősíti.

¹¹⁶ Uo. 330–331. p., Györffy György: A magyarság keletei elemei i. m. 124–126. p. A b7, b9 és b10 helynévi adatokról ld. a tanulmány korábbi megállapításait.

A témával foglalkozó kutatók véleménye erősen megoszlik a nyugat-dunántúli besenyő települések létrejöttének korát illetően. Pálóczi Horváth András szerint a Rába-menti besenyő körzet nem nagy számú, de nagy területen szétszórta csoportjai a későbbi betelepülés, a 12–13. század időszakában jöhettek létre.¹¹⁷ Erre utalhatnak az árpási oklevél egyes kitételeiből megállapítható társadalomszerkezeti sajátosságok is. Belitzky János véleménye szerint a besenyők már a 10–11. század óta lakták a Moson–Fertő vidékkel együtt a Rába-mentét is, hiszen a védelmi rendszer egyik magját adó Hanság összeért a Rába mocsaraival.¹¹⁸ Nem szabad elfelejtkezni az itt található védelmi rendszerről, s a várakról sem. A jövőbeni régészeti feltárások talán kimondják a döntő szót a Rába-menti csoport datálását illetően.

A Rába-menti besenyő területre az alábbi oklevélrészletek utalnak:

b11. Árpás (Sopron m.)

.....*Ad universorum volumus notitam pervenire, quod Bissenii de Arpas ad nos, videlicet ad palatinum pertinentes...* – 1224

b12. Kajár (Győr m.)

E falu határa Besenyőtarlónál érintkezett a Szerecseny (Sarraceni) egykori nevű faluval
.....*terre Cuyar secundum privilegium veritur ad rus Bissenorum quod vulgo dicitur Beseneutharlou* – 1234

b13. Tét (Győr m.)

.....*tenens ubique metam cum Bissenis de Teth* – 1251

b14. Telekbarát (Győr m.), a mai Nagybarát helyén.

.....*domini regis in possessione Thelukbarath nominata in ... comitatu Jauriensi adiacente, in quibus Bissenii resedissent...* – 1341.¹¹⁹

Minden bizonnyal kerülhettek a Lajta menti határvédők közé is besenyő csoportok (b6, b1). Sajnos ma már nem tudjuk, hogy ezek mikor, mely telepítés idejében költöztek ide, de feltehetőleg a besenyő migráció első, korai szakasza idején, a 10. században, a Géza-kori visszavonás idején, vagy a 11. században. Arról sincsenek biztos adataink, hogy a Duna és a Lajta közötti két település (b5, b7) az előzőekkel állt-e valamilyen kapcsolatban, vagy a későbbiek során, a 12. században érkeztek-e ide az oklevelekben említett besenyők. Szemben a többivel, ezek a települések (b1, b5, b6 b7) közvetlenül a határ mentén húzódtak. Ugyan nem alkottak zárt tömböt, de talán feltételezhetjük, hogy az egykori, a 10–11. század végén már biztosan funkcionáló, több népességből szerveződött határvédelem egyes besenyő településeinek az emlékét őrizték meg a később keletkezett oklevelek.

A Fertő keleti partján elhelyezkedő besenyő települési tömb (b2, b3, b4) minden bizonnyal a védelmi vonal belső zónájához köthető. A települések a Fertőt keletről megkerülő út mentén helyezkedtek el, szinte egyenlő távolságra a védelem gerincét jelentő váraktól (Oroszvár, Mosonvár, Kapuvár). Közvetlen környezetükben határvédő tevékenységgel együtt említett településekről tudunk (Gálos, Pátfalú). E tömb lakóit

¹¹⁷ Pálóczi Horváth András: Nomád népek a kelet-európai steppén és a középkori Magyarországon. In: Zúduló sasok: Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. szerk.: Boldog Sándorné et al. Gyula, 1996. 15. p.

¹¹⁸ Belitzky: Nyugatmagyarország védelmi rendszere i. m. 65. p.

¹¹⁹ Györffy: A magyarság keleti elemei i. m. 128. p.

hozta több kutató kapcsolatba a Salamon király elleni harcokkal, illetve Jan/Iwan soproni ispán foglyaival. Jól adatolt az Alsó-Rába vidékén élt csoport (b11–b14). Az alábbiakban róluk részletesebben szólunk. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a három elemű csoportot sem, amely a későbbi kutatások tárgya lehet (b8–b10). Sem megbízható okleveles források, sem krónikai említések nem utalnak a Fertő délkeleti peremén besenyőkre, ám a falunévek (Urkony és Oslí), a hegyközi besenyő kút említése alapján nem lehet teljességgel elvetni besenyők jelenlétét – főleg, ha e feltételezett szállásterületet a kapuvári védművek és az előterükben található utak vonalával vetjük egybe. A besenyőség életmódjára lakóhelyük elhelyezkedéséből lehet következtetni. A vázlatból kitűnik, hogy a Lajta, a Duna és a Rába árterében, vagy ahhoz közel, a Fertő-parton és a Hanság gorondjain vertek tanyát. E nedves, mocsaras vidékek, melyek az adományozás idején nem lehettek lakottak, alkalmatlanok voltak szántóföldi növénytermesztésre. Kizárólag a nomadizálás maradványainak felfogható nagyállattartó pásztorkodásra és a lápokban folytatott halász-pákász tevékenységre nyílt lehetőség. A nomád eredetű állattartás hagyományaira utal az a tény is, hogy az árpási besenyők 1224-ben kiállított kiváltságlevelében a ló mintegy adóalapként szerepelt: azok száma alapján szabták ki a bírságot, illetve az adót (*ld. a mellékletben közölt oklevelet*). A térség egyes vidékeinek lakossága a 18. században meginduló ármentesítésig űzte ezt a hagyományos életmódot. Az ország más területén élt besenyő kolóniákat is hasonló települési és gazdálkodási körülmények jellemezheték.¹²⁰

A besenyők katonai tevékenységének tényéhez nem fér kétség, ám – csakúgy, mint a székelyek esetében – minden besenyő csoportról sem lehet kijelenteni, hogy határvédő, vagy kizárólag határvédő tevékenységet folytatott. A középkori oklevelekben csak egyes besenyők szerepelnek határőr népként – a *sagittarius*, *speculator* kifejezéseket sohasem használják a *Bisseni* (*Bysseni*) szinonimával.¹²¹ A besenyők katonai szerepének vizsgálata, az abból levonható társadalomszerveződési megállapítások talán közvetett választ adhatnak a mosoni-fertői és a rábaközi telepek datálása közti ellentmondásra is. A Jasomirgott Henrik ellen küzdő magyar had élén „szokás szerint” a székelyek és a besenyők harcoltak. A szemtanú freisingi püspök, Ottó, ezt nem ismervén csak azt a tényt állapítja meg, hogy a magyarok két elől harcoló íjász csapatát két ispán vezette. A székelyekhez hasonlatosan az uralkodók még nem látták el etnikai kiváltságokkal a betelepülő besenyőket, hanem a csatlakozott segédnépeknek kijáró elbánásban részesítették őket. Más csoportjaik már korábban a betagozódás árnyékába kerülhettek. A már több alkalommal idézett Zoltán vezér besenyői *közös akarattal* kérték I. Gézát, hogy szabadsággal ajándékozza meg őket, minek fejében megfékeznek a mosoni és pozsonyi várba húzódtott Salamont. A kérést tolmácsoló, s a fegyveres szolgálatot felajánló Zoltán vezér minden bizonnyal népét a függésbe kerüléstől, a szolgálatba süllyedéstől akarta megóvni, amit a minél nagyobb jogokkal járó katonai szolgálattal lehetett a legbiztosabban elérni. Nem szabad elfelejteni, hogy a besenyők nem minden csoportja tudta megőrizni szabad társadalmi helyzetét. 1067-ben a százdi apátságnak 10 besenyő lovas szolgája volt már.¹²² Zoltán vezér kérése

¹²⁰ Györffy Gy: A magyarság keleti elemei. Bp., Gondolat, 1990. 168. p.

¹²¹ Kniezsa: A nyugatmagyarországi besenyők... i. m. 326. p.

¹²² Kristó Gyula: A honfoglaló magyarok életmódja. In: Századok, 1995. 1. sz. 25. p.

után egy évvel adományozta I. Géza a garamszentbenedeki apátságnak a besenyők (barsi) taszári és udvardi (ma Zsitvabesenyő) faluját. I. László az általa alapított somogyvári Szent Egyed apátságnak juttatta a besenyők faluját is „... cum servis et territorio suo ...”.¹²³ A példák az sugallják: a 11. századi magyarországi besenyők sem etnikai kiváltságokkal nem rendelkeztek, sem egységes irányítás alatt nem állhattak. Egyes csoportjaik katonai segédnépként teljesítettek szolgálatot, mások viszont földesúri függésbe kerülve megindulhattak a társadalmi és etnikai asszimiláció útján.

Az oly hön áhított privilégiumot egyes csoportok később, a 12–13. század fordulóján már bizton megkaphatták, mert az 1224-ben született árpási oklevelet a szabadságuk csorbitásának panaszára állította ki a nádor „... az ő ispánjuk, Lukács, ... az ő régtől fogva érvényben lévő szabadságukat nagyban szűkítette ...”. A besenyők kérésére a nádor kötelmeiket is írásba foglalta. A kiváltság megadását mind a besenyő, mind a székely népcsoport esetében – minthogy mindkét népcsoport jogi-társadalmi törekvésében, fejlődésében rokon vonások fedezhetők fel – a királyi haderő fentebb bemutatott összetétele és harcászata magyarázza, hiszen továbbra is igen nagy szükség volt a nehézfegyverzetű lovasok hadműveleteit kiegészítő mozgékony könnyűlovas íjászokra. Ám a 12. század végére lelassult, majd a jászok és kunok betelepítése után befejeződött a keleti népek bevándorlása a kelet-európai sztyeppékről, aminek következtében elapadt az említett időszakban a könnyűlovas fegyvernem természetes utánpótlása. A folyamat a székely és besenyő, aztán pedig a kun elemek társadalmi felértékelődéséhez vezetett. Érthető hát, hogy a magyar királyok az erdélyi székelyek mellett a besenyők fegyveres erejét is igyekeztek biztosítani a maguk részére. A privilégiumok megadása az etnikum fennmaradásának lehetőségét is jelentette az említett népcsoportok számára – a társadalmi süllyedés elkerülésén túl.

A Rába-vidéki besenyők szabadságjogait nagy pontossággal lehet felvázolni az árpási oklevél, ill. bizonyos egyéb adatok párhuzamba állítása vagy visszakövetkeztetés alapján. A királyi birtokon élő, kollektív szabadságjogot élvező besenyők kiváltságainak alapját katonai szolgálatuk jelentette. Aki nem tudott hadba szállni, adónak is felfogható szolgáltatással tartozott „... minden ló után hat penzát fizetnek bírságként ...”. Legfőbb előjárójuk a nádorispán volt, betöltve a legfőbb bírósági fórum szerepét és a közigazgatás főségét is; ő nevezte ki a besenyők ispánját. Az ispán (*comes*) katonai és közigazgatási vezető lehetett, mint a kunok és a székelyek esetében. Háromvenként került sor beiktatására, illetve méltósága megújítására. Ekkor – talán bizonyos eljárási költségekre – adót is szedhetett („... minden harmadik esztendőben, a hivatala kezdetén tartoznak adni az ispánjuknak minden két ló után hat pensa bécsi dénárt ...”). A jobbágyok (*jobagiones*) képezték a tehetősebb tisztségviselők rétegét, akik talán a székely székek lófőihez hasonlóan válthatták egymást az egyes tisztségekben, mint a besenyő had ispán alá beosztott csapatparancsnokai. Fontos tisztséget töltött be a jogszolgáltatást ellátó udvarispán (*curialis comes*), aki „köteles évente többször körbejárni köztük, s az eléje vitt ügyekben ítélni”. Akik önállóan szálltak hadba, mentesültek az udvarispán részére teljesítendő kötelezettségek alól. („azoknál, ... akik maguk mennek hadba az udvarispán nem szállhat meg”). A libertas minden bizonnyal

¹²³ Györffy: A magyarság keleti elemei i. m. 129., 157. p.

nem a szolgálathoz, hanem a származáshoz, a közösséghez kötődött. Aki nem tudott valamilyen okból hadba vonulni, annak előjogai nem csorbultak, csak a bírságot kellett kifizetnie. Feltehetőleg a kunokhoz és a székelyekhez hasonlóan a besenyők is közös nemzeti szállásbirtokkal rendelkeztek. Ezek felosztására idővel az életmód és a társadalmi szerkezet módosulásával bizonyára sor került.

Visszakanyarodva a fertői és a rábaközi besenyőséghoz, valószínűnek tartjuk, hogy az Árpás központtal létrejött autonóm etnikai közösség a későbbiek, a 12. század során ideérkezett népességet foghatta össze. Ha a 10. századtól lakott volna a Rába-mentén csatlakozott katonai segédnépesség, a magyarsággal együtt feudalizálódott volna, s fel sem merülhetett volna egy asszimilált közösség sorain belül az etnikai kiváltság gondolata – mint ahogy a nyugati gyepük székely lakosai nem jutottak el idáig.

A besenyő szabadság kiváltságaiban a későbbben érkezettek részesülhettek elsősorban, s ezeknek a megszerzett előjogoknak a régebben itt élő közösségekre való kiterjesztése nem lehetett túl gyakori. Zoltán vezér besenyői, úgy tűnik, nem nyerték el a királyi kegyet, hiába pusztultak közülük oly sokan a Fertőbe a Salamon ellen vívott vesztes csata következtében. Származásuk emléke településeik nevében maradt csak fenn. Korai szállásterületeik a 11–12. században nem, vagy már alig mutathatók ki. A besenyő népesség az oroszokhoz és a székelyekhez hasonlatosan nyom nélkül asszimilálódott a környező magyar népességbe.

Az Árpád-kor századainak társadalomfejlődési folyamatai az árpási besenyőket sem kerültek el. A katonáskodó réteg tagjai, a fegyveres szolgálatnak eleget tenni tudó előkelők, s azok fegyveresei igyekeztek nemesi jogot és magánbirtokot szerezni, s néhányan be tudtak kerülni az országos nemesség tagjai közé. A közrendűek többsége szolgásgorba süllyedt, a jobbágyparasztság tagjai közé csúszott. Aki ezt a sorsot el tudta kerülni, katonai szolgálata révén fel tudta verekedni magát a kialakuló köznemességbe – mint például a vátyi székelyek. Ezen folyamatokra semminemű ismerettel nem rendelkezünk, csak az ország más besenyő területein nyomon követhető fejlődés analógiája alapján tételezhetjük fel a besenyő etnikai közösség bomlását és differenciálódását, mint ahogy a Sárvíz-vidéki besenyő ispánságot 1352-ben megszüntető I. Lajos a Fejér megyei besenyőket az országos nemesség közé emelte.¹²⁴ Azt hihetnők, hogy a hétszáz éve asszimilálódott besenyő népesség emléke kizárólag csak a történeti irodalomban maradt fenn, ám a környék szellemi néprajzának kutatói figyelemre méltó tényekre bukkantak kutatásaik során. A hetvenes években Szentmihályi Imre elemezte a Fertő-part magyar és osztrák felén gyűjtött, legrégebbi időkre utaló történelmi mondákat. A nezsideri (Neusiedl am See) német lakosság kollektív emlékében állítása szerint fennmaradt a két nép, a német és a besenyő konfliktusainak emléke. A mondában szereplő sötét bőrű és hajú vad nép nem művelt földet, lovakon száguldozott, sokat hadakozott, és az elrabolt embereket földművelésre kényszerítette – míg isteni büntetésként a Fertő áradása elpusztította őket.¹²⁵ A mai rábaközi néphagyomány is megőrizte a besenyők emlékét. Laczkovics Emőke Rábapatonán virulens besenyő ha-

¹²⁴ Györffy: A magyarság keleti elemei I. m. 149. p.

¹²⁵ Szentmihályi Imre: Történeti események tükröződése a Fertő-vidéki néphagyományokban. In: Arrabona. XVI. (1974) 213–230. p.

gyományokat tudott kimutatni. A falu kollektív emlékezetében máig él a környező falvak lakóitól a rábapatonaiakat megkülönböztető besenyő származás emléke.¹²⁶

Melléklet

1224. Gyula nádor, soproni ispán kivizsgálja az árpási besenyők szabadságai megcsorbításának ügyét, és kérésükre írásba foglalja kötelmeiket. Mi, Gyula nádor és soproni ispán mindenkinek, mind az utánunk jövőknek, mind a mostaniaknak, akik jelen levelünket megtekintik – üdvözlét, és minden jót. Mindenkinek tudomására akarjuk hozni, hogy a hozzánk, tudniillik a nádorhoz tartozó árpási besenyők jelenlétünk elé jöttek, és elpanaszolták, hogy az ő ispánjuk, az általunk kinevezett Lukács az ő régtől fogva érvényben lévő szabadságukat nagyban szűkítette. Mi tehát, mivel ebben az ügyben ítéletet és igazságot akarunk szolgáltatni, és azért, hogy az utánunk jövőknek már ne legyen annyi dolga ezzel a néppel, amennyi nekünk volt, magunk helyett bíróként Poki Mórt jelöltük ki, ami mind a besenyőknek, mind pedig az ő ispánjuknak, Lukácsnak a tetszését elnyerte. Miután a felek megjelentek előtte, az említett besenyők előterjesztették a szabadságaiknak Lukács ispán általi megtámadtatását. Ezzel szemben Lukács oly szavakkal felelt, hogy ő magától semmit sem tett a szabadságaik ellen, hanem mindenben úgy járt el, ahogyan őt elődje, a besenyők jobbágya: Mika a járadékok beszédésében és más dolgokban utasította volt; és így Lukács kimentette magát. A perbe fogott Mika semmit sem tudott felhozni védelmére, úgyhogy végül a szavakból kifogyva saját szájával bevallotta, hogy ő a bűnös. Ezért Mikát, mint szabadság lerombolóját elítélték és teljes vagyonának elvesztésével büntették, mégpedig úgy, hogy sem ő, sem leszármazottai közül senki soha ne nyerhesse el a jobbágyi rangot; és az ügyben a felek a következő rendelkezést nyerték, a Bobut faluból való Ruoz fia Joachim poroszló jelenlétében: A gyakran mondott besenyők attól félvén, nehogy a jövőben jobbágyaik vagy ispánjaik az előbbi méltánytalanságok nyomdokait követvén, újra ellene mondjanak szabadságaiknak valamiben, állhatatosan azt kérték tőlünk, hogy szabadságaikat foglaljuk írásba. Mi tehát kérésüket jogosnak ítélvén, azt ebbe az oklevélbe feljegyeztettük úgy, amiképpen hiteles jelentésből megtudtuk, ily módon: Hogy minden harmadik esztendőben, a hivatala kezdetén tartoznak adni az ispánjuknak minden két ló után hat pensa bécsi dénárt. Akik hadjáratba nem tudnak menni, azok minden ló után hat pensát fizessenek bírságként; akik elmennek, azok semmit nem fizetnek. Az ispánjuknak nem kell közójük menni, csak egyszer, amikor újonnan kinevezik; az udvarispánjuk pedig köteles évente többször körbejárni köztük és az eléje vitt ügyekben ítélni. Az ispánjukkal nem kötelesek menni, hanem csak a jobbágyaik közül egy tartozik az ispán előtt menni és annak jogait kihirdetni; azoknál a jobbágyainál, akik maguk mennek hadba, az udvarispán nem szállhat meg.

Hogy pedig ennek az ügynek a törvény előtti vizsgálatát vagy a szabadságok megváltoztatását idő elteltével senki ne merészelje megismételni, a dolgok rendjét erre a levélkére feljegyeztettük és azt kettős pecsétünk erejével megerősítettük. Az úr megtestesülésének ezerkettőszázhuszonegyedik évében.¹²⁷

¹²⁶ Laczkovits Emőke: A rábapatonaiak eredethagyománya. Arrabona XIV. (1972) 235–251. p.

¹²⁷ Az oklevél latin szövege és magyar nyelvű tartalma kivonata fellelhető Györfly: A magyarság keleti elemei i. m. 126–127. p. A jelen fordítást Oborni Teréz egyetemi docens készítette.

KISS ANDREA—PASZTERNÁK ISTVÁN

Hol volt Urkony? Adalékok a Fertő-vidék középkori településtörténetéhez

Bevezetés

Prekonceptióval dolgozni nem szabad, nélküle viszont nem lehet. – tartja a közkeletű kutatói aforizma. Dolgozatunkban egy, a századelőn igen népszerű történelmi prekonceptió nyomába igyekszünk szegődni. A 19. század végének legnevesebb, a Fertő tó környékének középkorával foglalkozó historikusai szinte kivétel nélkül elfogadták azt a vélekedést, miszerint a középkori írott forrásokban felbukkanó, a Fertő partjára vagy a Hanságba lokalizálható, az újkorra viszont eltűnt falvak egy részének pusztulását a vízszint radikális emelkedése okozta volna.¹ Bár a történelmi éghajlattannak a múlt kutatásában az utóbbi években egyre jelentősebb szerep jut, ma mégsem áll rendelkezésünkre olyan adatsor, ami önmagában is elégséges pro vagy kontra bizonyítékul szolgálhatna az „elárasztott falvak” létezésének kérdésében. Más tudományterületek adatai viszont eddig még nem álltak össze egységes, a másik diszciplína eredményeit megerősítő és kiteljesítő egészévé. A földrajzi, klimatológiai és egyéb természettudományos, illetve történelmi földrajzi kutatások e téren egyaránt az anyaggyűjtés fázisában vannak.

Úgy véljük, a „hagyományos” történelmi kutatások mellett a kérdés több nézőpontból való vizsgálata kapcsán még kellőképpen ki nem használt lehetőségek rejlenek a történelmi, topográfiai és régészeti kutatások összehangolásában. Dolgozatunkban egy konkrét faluhely, a Fertőd (korábban Süttör) határának északi részére eső Urkony és Jakabsziget kapcsán igyekszünk új adatokkal, illetve a már ismert fogódzópontok újszerű csoportosításával, értelmezésével bemutatni az egyik „kiáradás által elpusztítottak” vélt középkori települést. Munkánk szándékunk szerint adalék lehet a Fertő-vidék történelmi földrajzi képének és régészeti topográfiájának kialakításához.²

¹ A fenti, általunk cáfolni igyekeztett tételt nem erősíti, hogy a Fertő medrében valóban megtalálhatóak különféle régészeti korszakok leletei. Ismertek pl. Széchenyi Béla gróf ilyen tárgyú, 1874. évi megfigyelései Balf, Fertőboz ill. Hidegség vidékén. V. ö. Széchenyi B.: Kőkori leletek a Fertő tava medrében. Bp., 1876.; Uő: Funde aus der Steinzeit im Neusiedler Seebecken. Bp.; Uő: A Fertő taváról. „Sopron” 1877. 4. sz. A témáról legutóbb összefoglalóan: Szabó G.: A víz alatti régészeti kutatások helyzete, lehetőségei Európában és Magyarországon. In: A régészeti technika kézikönyve I. Panniculus Ser. B., No. 3., Szombathely, 1998, 131–144.

² A mai Fertőd község 1950-ben jött létre két, korábban önálló település, Eszterháza és Süttör mesterséges egyesítése nyomán. A ma Urkonyként ismert terület a Fertődbe olvasztott egykori Süttör község határának északi részén, a Pomogyra vezető országúttól keletre található. A környékhez képest felszíni formák tekintetében aránylag tagolt, viszonylag magas – 117-120 méterrel a tengerszint fölé emelkedő – dűlő északi peremén áll egy természetes földhát utólagos megmagasításával kialakított ún. Sírdomb. Lásd még: Marác L. K.: Fertőd helynevei. Magyar Névtani Dolgozatok 48., Bp., 1983. (a továbbiakban: Marác, 1983)

Urkony, az „elsüllyedt falu”: viták és a név eredete

Urkony és Jakabfalva a 19. század végi történész köztudatban először – a korábbi mondákra alapozva – az „elsüllyedt”, vagyis a Fertő által elárasztott települések között szerepelt.³ A témával korábban foglalkozók abban is egyetértettek, hogy az Urkony nevű települést feltehetőleg Belső- és Külső-Urkony dűlőknél kell keresnünk, Süttör (Fertőd) határában. Továbbá, tisztán a terület földrajzi, morfológiai viszonyai alapján eldönthető, hogy Urkony, amennyiben a ma ezzel a névvel illetett területen állott, nem szenvedhetett nagyobb mértékben a Fertő magas vízintjeitől, mint például Sarród vagy a többi Fertő-parti település.⁴ A vita és a téma iránti érdeklődés később alábbhagyott, mely részben a politikai eseményeknek és az új határvonalak meghúzásának következménye is lehetett.⁵ Lényegesen újat a témában a két világháború közötti és az azt követő időszak vizsgálatai sem hoztak egészen az 1970-es évek elejéig,⁶ mikor Mihály Péter terepbejárásainak összefoglalásában érinti Urkony kérdését is, amennyiben – habár Urkony kutatási területén kívül esett, ezért nem tudta bejárni – az egykori falu Szent Jakab egyházának romjait (!) a Jakabszigeti dűlő területére teszi.⁷

Az Urkony helynevet egyértelműen a (török-) besenyő eredetűnek tartott korai Árpád-kori férfinévből magyarázzák.⁸ Anonymus két *Urcunt* (vagy *Ircundinum*) is említ: Eusse fiát⁹ és Tonuzoba besenyő úr fiát.¹⁰ Urkony, mint személynév az Árpád-korban elterjedtnek számít: példákat különösen a 13. századból sorolhatunk fel,¹¹

³ A mondák és a kapcsolódó vita leírását és összefoglalását lásd: Szentmihályi I.: Történeti események tükröződése a Fertő vidéki néphagyományokban. Arrabona 16. (1974) 213–230.

⁴ Stessel J.: Néhány történeti adat Sopron- és Moson-vármegyékből. Századok 31/1. (1897) 33. (a továbbiakban: Stessel, 1897.) A felfogás igazát látszik alátámasztani a katonai felmérések térképanyaga is (1. és 2. ábra). A témához további adalékokat szolgáltat: Stessel J.: Régi föld- és vízrajzi adatok. Századok 38. (1904) 240–258.; Stessel J.: Adalékok Sopron vármegye földrajzához. Századok 40. (1906) 239–252.

⁵ Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy Élő Dezső monográfiájában – valószínűleg a terepviszonyok és az általa is említett századeleji szakirodalom alapján – arra következtetésre jutott, hogy Urkony kiterjedt határai Pomogytól egészen Sarród és Süttör határáig húzódtak. Lásd: Élő D.: Sarród monográfiája. Országos Széchenyi Szövetség Könyvtára 2., Bp. 1937.

⁶ A határzóna védelmi szempontjai miatt az utóbbi évtizedig régészeti terepbejárások és ásatások a területen csak ritkán és kivételes esetekben folyhattak. A Kisalföld más részein a középkori falukutatás már jóval nagyobb eredményeket tudhat magáénak. Ezek összefoglalását és a kutatások jövőbeli perspektíváit lásd: Takács M.: A 10–14. századi falvak régészeti feltárása a Kisalföldön. (Kutatástörténet és perspektívák) Győri Tanulmányok 16. (1995) 5–50.

⁷ Mihály P.: Régészeti kutatások a nyugati Hanságban. SSz. 25. (1971) 114. Mihály Péter azt is megjegyzi, hogy véleménye szerint Urkony területének része lehetett a mai Feketebokor területe is, ahol szintén Árpád-kori nyomokat talált. Érdekes az is, hogy a helybeliek emlékeivel és a századeleji, később közölt leírással egybecseng Mihály Péter említése, amennyiben a nem is olyan régmúltban még létezett romokról beszéltek.

⁸ Az e témával foglalkozó szakirodalom jó áttekintő összefoglalását adja: Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. II. kötet. Bp. 1988. 707.

⁹ Szentpétery I.: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bp. 1937. I. kötet. *Urcun*. 98. 100., 113. *Ircundinum*. 112. (a továbbiakban: SRH 1.)

¹⁰ SRH 1. 116. A szó és a név nyelvészeti alapú eredetvizsgálatát lásd még például: Gombocz Z.: Őrs és Örkény. Magyar Nyelv 22. (1936) 6–12. (a továbbiakban: Gombocz, 1936.)

¹¹ Gombocz a 13. századi *Vrkun*, *Vrkund*, *Hurkund* említéseket is felsorolja: nemcsak személynévként jelenik meg az oklevelekben, hanem felbukkan családnévként is (Torda vármegye), sőt latinosított *Urkundinus* változatát még egyházi emberek is viselik. Lásd Gombocz, 1936. 8–9. A személynév elterjedtségével ugyancsak részletesen foglalkozott például: Györffy Gy.: Besenyők és magyarok. Bp. 1940. (a továbbiakban: Györffy, 1940.) 62. és Pais Dezső: Úr volt-e valóban Vrsuru? Magyar Nyelv 58. (1962) 169–175. (a továbbiakban: Pais, 1962.) Újabb az ismert Urkony személynévek további részletes felsorolását és elemzését adja: Herényi I.: Magyarország nyugati végvidéke (800–1242). Bp. 1997. 49., 129., 139., 170., 375., 422., 423. (a továbbiakban: Herényi, 1997.) Nagy kár, hogy utóbbi – egyébként igen nagy forrásnyagra épülő – feldolgozás számos történeti következtetése elszakadt az adatokkal még alátámasztható bizonyosságtól, így egyes megállapításai komoly történeti kritikával illethetők.

melyek közül egy szintén *Wrkund* nevű soproni várjobbágy érdemel külön említést.¹² A név eredetéből adódóan magát a helységet is – legalábbis a korai időket illetően – besenyő népességűnek feltételezik.¹³

Urkony (*Vrkon*, *Urcun*, *Wrkund* stb.) – személy- és helységnévként is – mély hangrendűsége miatt elkülönítendő a talán még gyakrabban előforduló és feltehetően ugyancsak azonos töről származó, magas hangrendű Örkény névtől,¹⁴ mely különbséget írásban (*Vrken*, *Vrkey*, *Ewrken*, *Wrke*, *Wrkin* stb.) is kifejezésre juttatták a középkor folyamán.¹⁵

Urkony középkori okleveles említései

Urkony neve *Eghazasurkun*-ként először 1241-ben (vagyis közvetlenül a tatárjárás előtt illetve alatt) merül fel:¹⁶ ekkor *villa*, tehát faluként írják róla: Kéri Simon (*Symon de villa Kээр*) eladja Urkonyban lévő földjét Gyóroi Bálintnak (*Walentinus de villa Gyorou*) 7 ezüst márkáért. Ezen oklevél megerősítése (illetve átírása) történik meg 1289-ben: a falu illetve az említett föld állapotában bekövetkezett változásokat nem említenek.¹⁷

Véleményünk szerint ide sorolható az az 1344-ben keletkezett oklevél is, melyben a Sopron vármegyei, Fertő tó melletti („...in eodem comitatu Soproniensi Juxta lacum Fertew existentis,...”) *Eghasoswrken*-ben lévő birtok elzálogosításának körülményeit foglalták írásba.¹⁸ Problémaként merülhet fel az oklevélben említett *Wrken* magas hangrendje: mint korábban láttuk, Urkony és Örkény leírása általában élesen elkülönül egymástól. Mivel azonban a helymeghatározás alapján egyedül Urkonyra illik a leírás, ezért feltételezzük, hogy ezúttal valamiféle elírásról vagy a szabály alóli kivételtől lehet szó. Az oklevélben Gimai János fiai (*Johannes, Georgius et Stephanus filii Johanni de Gyma*) zálogosítják el *possessio Eghasoswrken* egynegyedét a Veszkey nembeli Konrád fiainak (*Stephanus, Thomas et Johannes filii Conradi de generacione Vezeken*) 3 dénármárkáért.

¹² Legkorábbi ismert említése: I. Lindeck-Pozza et al.: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg*. 1–4. kötet. Bécs–Graz–Köln: Verlag Hermann Böhlhaus Nachf., 1955–1985. (a továbbiakban: Bgl.) 1. kötet: 185.: 1238. A század második felére azonban jóval több Sopron vármegyei Urcund említést ismerünk.

¹³ Herényi a falut magát – legalábbis a korai időkben – egyértelműen besenyő népességűnek, sőt harcálláspontnak állítja be. Herényi, 1997. 259–260. Közvetlen adatok, források hiányában azonban legfeljebb ezen valószínűség felvetéséről lehet szó, melyet azonban – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – megerősít Urkony stratégiai földrajzi elhelyezkedése.

Urkony településnévként Sopron vármegyén kívül Torda, Szolnok, Bihar (Győrffy, 1940. 63.) illetve Szabolcs (Pais, 1962. 138.) vármegyékben, tehát döntően az ország keleti felében fordult elő.

¹⁴ Győrffy, 1940. 63.; Gombocz, 1936. 9.

¹⁵ Örkény helynévként nemcsak az ország keleti, hanem annak középső és nyugati területein (így például Pest, Komárom és Győr megyében) is előfordult. Lásd például: Gombocz, 1936. 9.

¹⁶ Bgl. 1. 204.

¹⁷ Bgl. 2. 215–216. 1289. március 3.

¹⁸ Nagy I., Paur I. et al.: *Hazai okmánytár* 1–5. kötet. Győr, 1865–1873. (továbbiakban: Hazai) 1. kötet 187–188. Ez esetben nem érthetünk egyet Nagy I. azon állításával (Hazai 1. 188.), miszerint a szóban forgó „Egyházas-Örkény” a mai Oggau/Okka helység lenne, mivel az utóbbi helység neve egyértelműen a korábbi, a 14–15. században többször is említett *Scaka*, *Zaka*, *Oka* helységnévből alakult ki, s semmi nem támasztja alá bármikori kapcsolatát az Örkény névvel. Okka helynév középkori alakjára lásd például: Csánki D.: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Bp. 1897. 3. kötet. (a továbbiakban: Csánki, 1897) 622. Sopron vármegyében a Fertő tó partján a rendelkezésünkre álló középkori okleveles anyag és a későbbi lehetséges terület-elnevezések alapján – a szokatlan magas hangrendű *wrken* elnevezés használata ellenére – nem ismerünk egyetlen olyan, a középkorban létezett birtokot vagy települést, melyre, Urkonyon kívül, ez a leírás ráillene.

1358-ban a birtok nevével ismét egy zálogüggyel kapcsolatosan találkozunk: Péter fia Lőrinc, Nyék ura (*Laurencius filius Petri dominus de Nyek*, valójában a az Atyinai család tagja) zálogosítja el *Vrkun* nevű birtokát (*possessio*) Fridul fia Péter *Kal*-i nemesnek (*Petrus filius Fridul nobilis de Kal*) 20 bécsi dénárért. Ekkor a nevezett birtokot mint *habitoribus destitutum*, vagyis lakatlanként említik.¹⁹ Az 1360-ban *possessio* ill. *sessio*, tehát birtok és telek néven szereplő *Vrkun*-ban lévő részirtokot Gyórói Jakab fiai, János és András *Tyak*-i (Ják) Kemen fia Miklóssal és János fia Jánossal elcserélték.²⁰ 1370-ben ugyancsak a Gyórói család tagjai között bonyolódott le újabb adásvétel: Gyórói Demeter lánya, Zsuzsanna, *Nygván*-i Sándor özvegye átengedte *Urkund* *possessio*-ban lévő részirtokát Gyórói Benedek fiainak, Istvánnak, Balázsnak, Péternek és Imrének.²¹

1393 novemberében *Dees*-i Pál fia István 100 bécsi dénárért eladta *Vrk* nevű birtokát (*possessio*) Kanizsai Miklósnak és Istvánnak.²² Az 1393-as oklevélben találkozunk Urk köegyházának említésével is: a templom ezek szerint Szent Jakab tiszteletére volt szentelve. Urk Urkonnyal való azonosságát, s így a Szent Jakab tiszteletére szentelt kőtemplom Urkonyhoz tartozását már Csánki Dezső és Nagy Imre is említi.²³ Azonban a Fertő tavának említése is kétségtelenné teszi Urk azonositatóságát a középkori Urkonnyal. Habár a 15. század első felének változásairól nem sokat tudunk, annyi kiderül, hogy 1425-ben, amikor Zsigmond király Garai Miklóst és nejét *Vrkon* puszta birtoklásában megerősítette, arról is értesülünk, hogy Urkony korábban a már Nyéki Péterrel kapcsolatban említett *Athina*-i (Atyinai) család bitokában volt.²⁴ Ebből kiderül, hogy körülbelül az 1420-as évekig Urkonyt vagy egy részét (legalábbis elméletileg) az Atyinaiak birtokolták, továbbá az is, hogy legkésőbb 1425-re a birtok (vagy annak az Atyinaiak által birtokolt része) biztosan lakatlan.²⁵

Ismert oklevelekben *Wrkwnd* neve 1429-ben, egy vita kapcsán merül fel utoljára: Kanizsai László és Imre panaszolja be Garai Miklóst, mivel szerintük Szergény (*Zergen*) és *Wrkwnd* (Urkony) birtokai (*possessiones*) az ő tulajdonuk, s ebbe Garai Miklós jogtalanul akarja magát beiktatni. Az oklevélből az is kiderül, hogy a gyakorlatban ekkor a Kanizsaiak bírták mind Szergényt, mind pedig Urkonyt, ami viszont a Désiektől megvásárolt birtok Kanizsai család általi tulajdonlásának igazát látszik megerősíteni.²⁶ Az is érdekes, hogy a Kanizsaiak Urkonyt, az ekkor biztosan lakott Szergénnyel együtt, egységesen *possessiones*-nak, vagyis birtokoknak titulálják.

Tisztán az eddig felsorolt oklevelekre támaszkodva tehát a következőket állíthatjuk a középkori Urkonnyal kapcsolatban:

¹⁹ Nagy 1. 289–290.

²⁰ Nagy 1. 325–326. Érdekes adalék, hogy ez az egyik olyan oklevél, melyben Urkonyt (legalábbis a részirtokot biztosan), mint a *fluvius* Fertew, tehát Fertő folyó melletti birtokot említik.

²¹ Hazai 1. 267.

²² Nagy 1. 517–518.

²³ Csánki, 1897. 634.

²⁴ Bellitzky János: Sopron vármegye története. 1. kötet. Bp. 1938. 777.

²⁵ Nagy 2. 87–101. „... item prediorum vacuorum seu habitatoribus destitutorum *Vrkon* iuxta stagnum Fertew, *Pychlesdorff*, *Boldogazonfalua* et *Gobornok* nuncupatorum...”

²⁶ Nagy 2. 132–133.

1. Urkony már az Árpád-korban (a tatárjárás körül már biztosan) saját templommal rendelkező falu volt.

2. A 14. század végén Urkony kőtemploma Szent Jakab tiszteletére volt szentelve.

3. Az adás-vételek kapcsán többször részbirtokokat említenek, vagy pedig a szöveg alapján sejthető, hogy Urkonynak csak egy részéről van szó. Ez valószínűsíti, hogy a 14. században – de talán már a 13. században is – Urkony földjein hosszabb-rövidebb ideig több birtokos osztozott.

4. A 14. század végétől két (fő) birtokosi család tulajdonlása követhető nyomon Urkonyban.

5. 1358-ban Urkony egy része (vagy egésze) biztosan lakatlan volt, s 1425-ben is, valamely részét vagy egészét, pusztaként említik. Ugyanakkor 1393-ban még a birtok felszentelt kőtemploma létezik és talán használják is (legalábbis fontosnak tartják megemlíteni, hogy Szent Jakab tiszteletére van szentelve, ami részben erre utal).

Vélhetően részben ugyanezen források, részben pedig saját kora viszonyai²⁷ alapján vonta le a múlt század végén Stessel József azt a következtetést, hogy Urkony valójában a középkorban két részből állott: az egyik lakatlan Urkony, a másik pedig Egyház-Urkony volt.²⁸ Stessel ezen állítását a rendelkezésünkre álló oklevelek alapján egyelőre sem alátámasztani, sem pedig cáfolni nem tudjuk, mindenesetre figyelemre méltó, hogy már a 16–17. századi urbáriumokban is két Urkony-dűlőt: Belső- és Külső-Urkonyt említenek.

Urkony és „Szent Jakab”

Szent Jakab viszonylag gyakorinak számít az Árpád-korban keletkezett patrociniumaink sorában. A több mint tíz, Jakab keresztnévű szent – köztük a két apostol – közül Magyarországon az idősebbik Jakab apostolt, János evangélista testvérét, Jézus egykori bizalmas hívét tisztelték leginkább.²⁹ A ma rendelkezésünkre álló adatok szerint a középkori Magyarországon száznál is több helyen állt Szent Jakabhoz címzett egyház. Fertőd tágabb környezetében ilyen létezett a Győr megyei Mórchidán, a vitatott lokalizációjú, Pozsony megyei Szentjakabon,³⁰ talán a Vas megyei Rábakovácsiban³¹, de a közeli Moson megyei Lébényben is.

A korábban említett 1393-ban íródott oklevél Urkony Szent Jakab tiszteletére szentelt Árpád-kori kőtemplomával kapcsolatban új megvilágításba helyez néhány olyan korábbi információt, melyek egymással párhuzamosan, egymás mellett léteztek:

1. Az első maga a Szent Jakab tiszteletére szentelt templom és a sziget nevének azonossága, és az Urkonyhoz viszonylag közel eső Jakabsziget már legkésőbb a 16. század óta bizonyíthatóan létezett elnevezése.

²⁷ A 19. század végén Belső- és Külső-Urkony dűlő létezett Süttör falu határában. Lásd például: Pesty Frigyes: Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben. Bp.: MTA Történelmi Bizottsága. 1888. 1. kötet 404–405.

²⁸ Stessel, 1897. 33.

²⁹ Mező A.: A temploncím a magyar helységnevekben (11–15. század). METEM–Könyvek 15., Bp. 1996. (Mező, 1996.) 102–103.

³⁰ Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. III. Ordine chron. dispositis, dissertationibus et notis illustravit Ferdinandus Knausz. Collegit et edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigoniæ, 1924. 27.

³¹ A község határában fennmaradt Szentjakab dűlőnév (Vas megye földrajzi nevei. Szombathely, 1982. 263) talán egy hasonló nevű templom patrociniumát őrizte meg. (Mező, 1996. 102.)

2. A második az a tény, hogy a Jakabszigeten már a 20. század első évtizedében egy olyan kötemplom nyomait figyelték meg, melyet akkor késő-Árpád-korinak írtak le az alaprajz és a talált leletek alapján (lásd Kugler Alajos alább közölt tudósítását).

3. Harmadikként említhetjük, hogy az egykori Jakabsziget területén terepbejárásunk során szinte egyöntetű késő-Árpád-kori cserépanyagot találtunk,³² ami nagyjából egybecseng az oklevél keltezésével. Mint azt már korábban szintén láthattuk, Jakabfalva néha szintén szerepel az elsüllyedt falvak névsorában, ami utalhat arra, hogy az emberek fantáziáját már korábban is foglalkoztatta egy ilyen nevű település (és eltűnésének) kérdése;³³ ugyanakkor egyetlen fennmaradt hiteles oklevél sem utal arra, hogy a Fertő környékén ilyen nevű település a középkor folyamán bármikor is létezett volna.³⁴ Arra viszont több példát is ismerünk, amikor a falu arról a szentől kapta nevét, akinek tiszteletére a falu templomát szentelték.

4. A negyedik pontban hangsúlyoznunk kell azt a körülményt és részletességet, mely a kapuvári uradalom részét képező Jakabsziget leírását jellemzi a 16–17. századi összeírásokban, urbáriumokban és inventáriumokban.³⁵ A sziget kaszálóját (*25 falcastra*) a terület leírásánál mindig kiemelten emítik, ami utalhat kaszálóinak fontosságára, kiterjedtségére és arra a tényre is, hogy a sziget meglehetősen állandó, jó bevételt, termést biztosított birtokosának.

5. A sziget a lecsapolások után közvetlenül az első, szántóföldként jól hasznosítható területek közé számított (és számít ma is), a terület folyamatos szántása korán megkezdődött, így joggal feltételezhetjük, hogy a sziget területe valaha még magasabb lehetett, még jobban kiemelkedhetett környezetéből.

Mivel az amúgy feltételezhetően egykor lakott sziget³⁶ maga más lakott területek közül Urkonyhoz esett a legközelebb, s Urkonynak okleveles forrással igazolhatóan volt – a régészetileg megállapítható korú kőépülettel egyidőben létezett – Szent Jakab tiszteletére szentelt temploma, ezért joggal feltételezhetjük, hogy egyazon település két, összetartozó részéről beszélhetünk. Amennyiben azonosítási kísérletünk helyes, ellent kell mondanunk Valter Ilona véleményének, aki a jakabszigeti templomban az Árpád-kori Süttör község egykori plébániaegyházát azonosította.³⁷

A 18. század második felében, amint ez az első katonai felmérés vonatkozó lapjának térképkivágatán is jól látható, a Jakabszigetre utak vezettek a környező falvakból (1. ábra).

³² Lásd alább a lelőhely lehatárolását és leírását.

³³ Kis J.: A Fertő tavának geographiai, historiai, és természeti leírása. Pest, 1797. 403. 404.

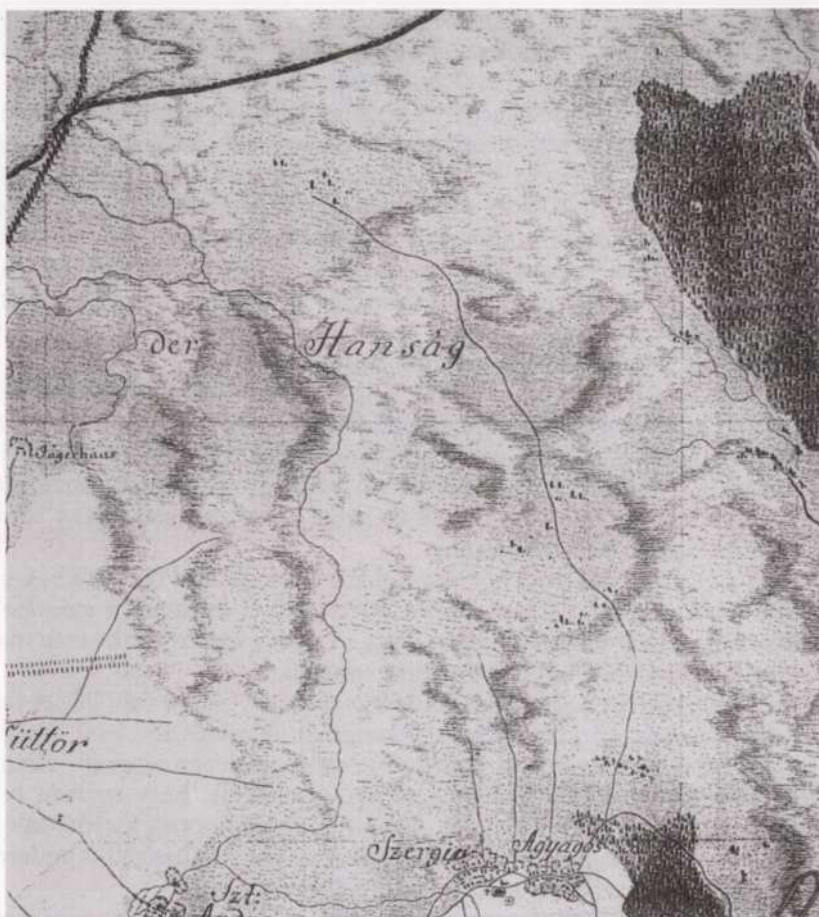
³⁴ Ugyanakkor meg kell említenünk, hogy Kis József idéz egy olyan 1360-ra datált urbáriumot, melynek ő egy 17. századi átirását találta meg, s melyben szerepel a Jakabfalva településnév (Kis, 1797. 404.). Mivel azonban sem az 1360-ra keltezett urbárium, sem pedig annak állítólagos 17. századi másolata nem áll rendelkezésünkre, ezt az iratot egyelőre nem vehetjük figyelembe.

³⁵ Mikó Sándor: Az 1597. évi kapuvári urbárium II. SSz. 46. (1992) (a továbbiakban Mikó, 1992). 230. OL, U. et C. Fasc. 12. No. 42/II. Süttör: 1587.

³⁶ OL, U. et C. Fasc. 12. No. 42/III. Süttör: 1597. A nem publikált összeírásokban és urbáriumokban, a teljesség igénye nélkül, lásd: OL, U. et C. Fasc. 12. No. 42/VII. Süttör: 1660, 1663. Ezzel a kérdéssel és a kapuvári uradalom gazdálkodásával illetve az urbáriumokkal kapcsolatban lásd még: Tholt J.: A sárvári uradalom majorgazdálkodása a XVII. század első felében. Bp, 1934.

³⁷ Lásd a lelőhelyleírást az alábbiakban.

³⁸ Valter, Ilona: Romanische Sakralbauten Westpannoniens. Burgenland Mosaik, Eisenstadt, 1985. (Valter, 1985.) 120.

1. ábra – Az Első Katonai Felmérés vonatkozó térképének kivágata. (Hadtörténeti Levéltár. C/V. S/11.)

Ugyanakkor Jakabsziget jellegzetes alakját (sőt az égererdő Jakabsziget-hez közeli egykori darabját) korai térképeink közül legszemléletesebben a Második Katonai Felmérés vonatkozó térképlapján figyelhetjük meg (2. ábra)

Habár feltehető, hogy nedves időszakban kialakult magas vízállás esetén az utak némelyike kevésbé volt járható, Jakabsziget megközelítése így is valószínűleg megoldható volt, hiszen például az urbáriumok részletes Jakabsziget-leírásában sem említik egyszer sem, hogy bármilyen gondjuk lett volna a víz miatt a betakarítással vagy a betakarított széna szigetről való elszállításával, amit pedig megemlítenek például a 16. század végén az India majjossal,³⁸ vagy a Kápolna-réttel³⁹ kapcsolatban.

³⁸ Mikó, 1992. 137–138.

³⁹ A kapuvári uradalom összeírása. 1584. Magyar Országos Levéltár (OL): U. et C. 56/33–36.

2. ábra – A Második Katonai Felmérés vonatkozó térképének kivágata.
(Hadtörténeti Levéltár, Sec. 49. Col. XXIII.)

Urkony és a sziget ugyancsak közel esett a Pomogy–Sarród gázlóhoz, mely stratégiai találkozási pontja volt mind a kelet–nyugati vízi, mind pedig az észak–déli kereskedelmi útnak, mely fertő-hansági átkelőjét a 16. században már biztosan, de feltehetően korábban is vámosták. Ugyanakkor a sziget – mivel maga már a Hanság medencéjében található – veszély esetén akár menedékhelyként is funkcionálhatott (különösen nedves időszakban). További adalékként szolgálhatnak Külső- és Belső-Urkony viszonyaira vonatkozóan a 16–17. századi urbáriumok, inventáriumok és egyéb összeírások adatai, amennyiben kiderül például, hogy ezen időszakban Belső-Urkony alatt az inkább a Hany mellett elterülő, tehát az ahhoz közelebb eső Urkonyt, míg a Külső- vagy Innenső-Urkonyon a Süttörrel és Sarróddal hosszabban, addig a Hannyal csak kis mér-

tékben határos dűlőt értették. Továbbá úgy tűnik, hogy Külső-Urkony területe nagyobb volt, mint Belső-Urkonyé.⁴⁰

Továbbá, az egész vármegyében a középkorból összesen egy olyan települést ismerünk, mely Urkonyon kívül szintén Szent Jakab tiszteletére szentelt templommal rendelkezett, ez pedig a Rába folyó menti *Vagh* (*Vaagh*) *possessio* volt, melyre semmiképp nem illt volna a „*quandam possessionem suam Urk vocatam in dicto comitatu Soproniensi penes lacum Fertew habitam et existentem, ubi ecclesia lapidea in honore sancti Jacobi constructa existit*” meghatározás.

Urkony határnév és a Jakabsziget topográfiai helyzetének értékelésekor, esetleges középkori összefüggésük kérdésének vizsgálatakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a következő megfontolásokat. A földrajzi névként máig fennmaradt Urkony elnevezés ma egy viszonylag kis területet jelöl, alig néhány száz méteres átmérővel. Viszont a mai Urkonyt körülvevő dűlőnevek – Zsellér-legelő, Kis-legelő, Ökör-legelő, Pap-föld, Görbe, Kísérleti-táblák, stb. – szinte mindegyike tipológiai alapon az újkori, nota bene huszadik századi földrajzi neveink közé sorolható. Valószínűnek látszik, hogy Urkony alatt régebben egy, a mainál jóval nagyobb területet érthettek. Elképzelhető hát, hogy a földrajzilag biztosan körülhatárolható Jakabsziget és a tőle nyugatra elhelyezkedő, ma ismert Urkony dűlő közötti mintegy kétezer méter távolság nem pontosan adja vissza a két feltételezett középkori település(részlet) hajdani távközét.⁴¹

Régészeti kutatások a Jakabszigeten

Jelen dolgozat szerzői 1997 óta több alkalommal végeztek terepmunkát a Fertő és a Hanság vidékén.⁴² Kutatásaink célja annak kiderítése volt, vajon a táj ma vizsgálható földrajzi képe mennyire vethető, netalán egyeztethető össze a korai kéziratok térképei és középkori oklevelek adataival. Mivel a fenti történeti földrajzi kutatással egyidőben folyt a terület korai Árpád-kori temetőinek számbavétele és feldolgozása,⁴³ kézenfekvőnek látszott megkísérelni a régészeti lelőhelyként a huszadik század eleje óta nyilvánított Jakabsziget azonosítását. Reménykedtünk abban is, hogy a lelőhelyről újonnan gyűjtött adatok segítségével pontosítani tudjuk majd az eddigi, meglehetősen bizonytalan ismereteinket Jakabszigettel kapcsolatban.

Első lépésként összegyűjtöttük a régészeti szakirodalomban illetve múzeumi adattárakban megtalálható, kevés számú adatot a Jakabszigetről. Az első középkori leletek felbukkanásáról, sőt ásatások folytatásáról tudósítás is maradt ránk 1907-ből. A szakirodalomban gyakorlatilag alig forgó hírlapi cikk a lelőhelyünkön végzett feltárás és az itt megtalált épület máig legpontosabb és legbővebb leírásának számít. Szerzőjét a lap nem tüntette fel, az ismeretlenben talán a Soproni Naplót történelmi és régészeti írásokkal ekkoriban ellátó Kugler Alajost, vagy esetleg Bella Lajost sejtethetjük. Tekin-

⁴⁰ Lásd például: Mikó, 1992. 136.; OL. U et C Fasc. 156/No. 1–2./A. 67.

⁴¹ Marác, 1983.

⁴² Vizsgálataink támogatásáért a dolgozat szerzői köszönettel tartoznak a sarródi Fertő-Hanság Nemzeti Park vezetőinek és szakembereinek. Ugyancsak hálával tartozunk Takács Miklósnak, Figler Andrásnak, Gömöri Jánosnak, Takács Károlynak és Szende Katalinnak dolgozatunk anyaggyűjtéséhez nyújtott tanácsaikért és segítségükért.

⁴³ A Győr-Moson-Sopron megyei honfoglalás- és korai Árpád-kori temetők leletkorpuszának előkészítő munkálatai Kovács László és Révész László szerkesztők irányításával jelenleg is folynak. A volt Sopron megyei területek fenti korú lelőhelyeit a készülő kötetben Gömöri János dolgozza majd fel.

tettel az eredeti közlemény eldugott, kutatók számára nehezen hozzáférhető voltára, a cikket most teljes terjedelmében közöljük.

„N. N. [?]: Árpádkori templom”⁴⁴

Sopron, jan. 2.

Esterházy herceg süttöri uradalmában igen érdekes épület alapfalaira bukkantak a mult hó végén. Körülbelül három kilométernyire Süttör községtől kelet felé némi északi elhajlással a Hanság medrében hosszukás földhát emelkedik vagy két méternyi relatív magassággal az uralkodó szél irányában, tehát északról délkeletnek dél felé. Az egész földhát a körülötte fekvő lapályból sziget gyanánt emelkedik ki, miért is népünk igen találóan és jellemzően Jakabszigetnek nevezi a tagot.

A Jakab név határozottan történelmi vonatkozásu, csakhogy oklevelek és hagyomány híján semmiféle támpontunk sem vala eredetének megmagyarázására. Most a véletlen megfejtette e rejtélyt. Régészeti társulatunk⁴⁵ buzgó tagja, Lackner Béla hercegi főmérnök értesülvén arról, hogy a nevezett dombháton gyakran köveket és téglákat vet fel az eke vasa, a süttöri intézővel, Kovacsich Károly ural egyetemben ásatást rendeztetett a domb legmagasabb részén. Csakhamar méternyi széles falakra bukkantak, melyeknek föltárásával oly épület alapfalai kerültek napszinre, melyek kétségtelenné teszik, hogy e helyen valamikor kápolna állott.

A falak elrendezése határozottan román stílű. A kápolna hajója hosszukás négy-szög, melynek belső térfogata 37.80 m², a mennyeiben hossza 7.8 m, szélessége pedig 5.5 m.

A kápolna apsisa, mely majdnem pontosan van keletnek fordítva, 13² m-nyi [sic!] területtel bír, hossza ugyanis 3.7 m, szélessége pedig 3.56 m. Maga az apsis fala, mely 80 cm széles kőből épült, padlója is kőlapokkal volt kirakva.

A kápolna nyugati falától 1,5 méternyi távolságban befelé három pillér alapja mutatkozik, alkalmasint ezekre épült a kar.

A hajó falai téglából épültek, ezek jóval hosszabbak és szélesebbek, de vékonyabbak a mostaniaknál, színük vöröses vagy sárga. Alsó lapjuk benyomásaiból kitetszik, hogy vetés után sásos alapon száritgatták. Anyagjuk a széplaki határban levő agyagra emlékeztet. A kövek részben faragottak, de többnyire csak ki vannak nagyolva. Van köztük keményebb (rákosi) és puhább (soproni zárhalmi) homokkő. De előfordulnak konglomerátumok is.

A leletek közt rendkívül nagy számban fordulnak elő a rövid vasszögek, alkalmasint a tetőzetből valók. Találtak még egy egész agyagpoharat és több cserepet, továbbá egy darabka pontokkal és kereszttel diszitett bronzbádóg szalagot és ugyanilyent diszítés nélkül valót. Két drb ajtósarokra való vas és egy körülbelül ¼ kg súlyu bronzlemez, alkalmasint kisebb harang töredéke egészíti ki a leletet.

A szomszédos föld felületén mindenütt köveket és tégladarabokat találnak, ezeken kívül igen sok neolitikori cseréptöredéket. Itt is ismétlődik az országszerte tapasztalt

⁴⁴ Soproni Napló XI. évf. (1907) 1. szám, január 3., 2.

⁴⁵ Sopron Vármege és Sopron Szabad Királyi Város Régészeti Társulatáról van szó.

ama tény, hogy az egyszer telephelyül szolgáló területet a későbbi jövevénynépek is megszállották.

Bizonyosra fogható, hogy a kápolna körüli ásatások bővebb anyagot szolgáltatnak e földhát történetének megismeréséhez.

Maga a kápolna alkalmasint a XII században épült és a tatárdúlásnak esett áldozatul. Bizonyára szent Jakabnak volt szentelve, innen maradt meg e dűlőnek neve.

Elvárjuk a régészeti társulattól, hogy e helyet bővebb kutatások tárgyává teszi."

E tudósítás kivonatolt változata az országos régészeti folyóirat lapjára is eljutott: „(...) A süttöri határban, bent a Hanságban, a Jakab-szigeti dűlőn román-stylű kisebb kápolna alapjait tárta fel az ásó. E kápolna alkalmasint a tatárjáráskor pusztult el. A falak nagyobbrészt széles, lapos és aránylag vékony téglából épültek, melyet valószínűleg a széplaki agyagból vetettek. A kis apsis fenekét homokkőből való lemezek borították. A kápolna belsejét, daczára kicsiségének, két pillérsor három hajóra osztotta. Kisebb csengetyű darabja, meg tömérdek sok vasszög volt az egész lelet.

A szóban forgó dűlő valóságos sziget gyanánt, mintegy két m-nyire emelkedik ki a Hanságból észak-déli irányban. Felületén mindenféle praehistorikus, meg későbbi korokból való cserepek hevernek, miért is e terület bővebb méretű ásatásokra igen is érdemes. (...)”⁴⁶

Mindenekelőtt a fenti tudósításokban lévő információk értékelését és ezek alapján a templom ill. az ásatás helyének minél pontosabb lokalizálását kellett elvégeznünk (4. ábra).⁴⁷ Magának a Jakabszigetnek az azonosítása – lévén máig használt határnév, de a Fertőd községből a lelőhely felé vezető, délnyugat-északkeleti irányú dűlőutat is *Jakabszigeti útnak* nevezik – nem volt nehéz feladat.⁴⁸

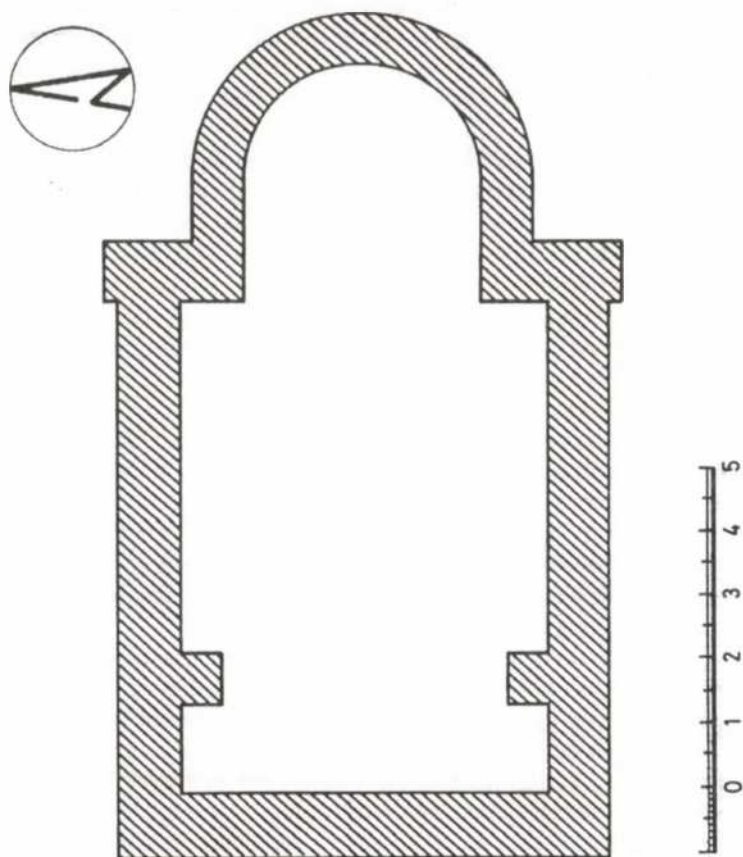
Míg az első tudósításnál jól érezhető, hogy szerzője – személyes élmény alapján – jól ismerte a lelőhelyet, utóbbi írásából Bella Lajosról kiderül, hogy magát a templomalapot személyesen sohasem látta. Csak így képzelhető el, hogy a szóban forgó, apró román kori épületről, mint három hajós templomról emlékezett meg (3. ábra).

Nehéz lenne megmondani, vajon milyen állapotban lehetett a templomrom az ásatások 1906-os megkezdésekor. A Jakabszigetet évszázadok óta művelték, így a folyamatosan működő erózió épp a domb tetején, a templom feltételezett helyén lehetett a legintenzívebb. Valószínűnek látszik, hogy Lackner mérnököt nem csak a szántáskor földből kiforduló téglák és kövek vezették ide a templomalaphoz, hiszen a tudósításban is szerepel: kövek és téglák kerültek felszínre a szomszédos földön is.

⁴⁶ Bella L.: Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város régészeti társulatáról. ArchÉrt új folyam XXIX. (1909) 181–186. (a továbbiakban: Bella, 1909.) 181.

⁴⁷ E helyen is szeretnénk köszönetet mondani Horváth Dori Nándornak és családjának fertődi munkánkhoz nyújtott lelkes és igen hasznos segítségükért.

⁴⁸ A maga nemében kortörténeti emlékek (is) számár Marác László Károly névanyagában egyébként kitérő fertődi helynévgyűjtése (Marác, 1983). Ismerve a szerző „nyugati” kapcsolatait, illetve a „létező szocializmusban” a vasfüggöny menti „határörköszegek” esetében kötelező szigorú „éberséget”, nem meglepő, hogy a műhöz mellékelte – a Magyar Névtani Dolgozatokban egyébként gyakran megtalálható – térképes illusztráció Fertőd esetében szándékosan eltorzított oly mértékig, hogy azon egyetlen fix tájékozdási pontot sem találhatunk helyesen feltüntetve.

3. ábra – Az egykori jakabszigeti templom feltételezett alaprajza. Forrás: Valter, 1986. 120.

Elképzelhető, hogy a közismert módon magas fokú gépesítéssel dolgozó Esterházy-birtokokon épp a 20. század első éveiben tértek át a gépi szántásra, esetleg az erózió épp ezekben az években kezdte „kitakarni” az épületalapot, így teremtve apropót Lackner mérnöknek az ásatások megkezdésére. Mindazonáltal a jakabszigeti kutatásainkat segítő Horváth Dori Nándor fertődi lakos emlékezete szerint gyermekkorában a templom feltételezett helyén – ahol családjának 1945 előtt földbirtoka is feküdt – állt valamiféle igen alacsonyan megmaradt rom, de ennek mibenlétére vagy alakjára már nem emlékezett.

A templom alaprajzának első közlését az azt feltáró „ásatás” után három évtizeddel Csatkai Endre végezte el.⁴⁹ Azt sajnos nem tudjuk, vajon milyen dokumentáció ké-

⁴⁹ Csatkai E.: Sopron és környéke műemlékei. – Kunstdenkmäler des Komitates Ödenburg, Sopron, I: 1932, II: 1935, III: 1937. (a továbbiakban: Csatkai, 1932–1937.) 2. füzet 15.

szülhetett a feltárt romokról. Figyelembe véve, hogy a feltárások vezetője gyakorló mérnök volt, feltételezhetjük, hogy az általa megtalált és értelmezett objektum felmérési rajza viszonylag pontos lehet. Az eredeti, Lackner-féle dokumentum ma ismeretlen helyen lappang, az épület későbbi leírói⁵⁰ mindannyiszor Csatkai első ábráját követték.

Az épület alaprajza az Árpád-kori Magyarországon legelterjedtebbnek számító, egyszerű, román stílusú elrendezést követi.⁵¹ A korabeli plébániatemplomok hajójának nyugati részén az ásatások gyakran dokumentálnak oszlophelyeket, négyszögletes alapozási helyeket, melyekben az épületek e részében kialakított karzat tartóoszlopainak helyeit ismerhetjük fel. Az 1907-es leírás három pillér alapjának megtalálásáról beszél, míg az ismert alaprajzon a két faloszlop „pillérként” való elfogadásával is csak két ilyen alapot találunk. Elképzelhető, hogy a két faloszlop között, a templomhajó tengelyében eredetileg egy harmadik alapozás is előkerült, de ez valamilyen okból (pl. értelmezési nehézségek, rossz megtartás) az összesítő rajzról lemaradt. A templom egyik első leírója, Bella Lajos, félreértve a hajó nyugati részébe röviden benyúló épületemeket, tévesen háromhajósna titulálta e szerény, falusias szentegyházat.⁵² A nyilvánvaló hibát a megye műemléki topográfiájának szerzői javították.⁵³ Megemlíthető még a templom nyújtott „U” alakú szentélyének diadalfívvel egy síkban az épület külső homlokzatából északi ill. déli irányban kinyúló keskeny támpillérpár. Ezeknek – amennyiben a rajz hiteles és nem a talált épületomladékok félreértelmezésén alapul – valószínűleg statikai szerepe lehetett.

Figyelemre méltó továbbá, hogy a templomalapot feltáró amatőr archeologusok szerint az épület apszisa kőből, míg hajója téglából készült. Az építőanyag szemléletes leírásában a középkori épülettéglák jellegzetes méretére és kidolgozására ismerhetünk. Úgy véljük, a rendelkezésre álló csekély információk alapján még elhamarkodott következtetés lenne a kétféle építőanyag mögött két esetleges építési periódust sejtteni. A templom feltételezett helyszínén a felszínen talált téglatöredékek annyira aprók voltak, hogy gyakorlatilag sem méretük, sem korszakba sorolásuk nem volt lehetséges. Találtunk viszont számos, feltételezhetően szintén a templomépületből származó faragott – egyik oldalán szabályos, simára alakított – viszonylag lapos követ. Ezek esetleg a rom leírásában az apszis padlójának borításaként említett kőlapokból származnak. Az általunk gyűjtött épületkövek jelentős része alaktalan vagy alig kinagyolt darab, ami összecseng a templom falazóanyagának 1907-es leírásával. A Lackner által feltárt épület leírásából mintegy 1 méteres falvastagságról értesülünk, így alighanem

⁵⁰ Valter, 1985. 120.; Dercsényi D. – Csatkai E.: Művészettörténeti áttekintés. In: Sopron és környéke műemlékei. Magyarország műemléki topográfiája II., Bp, 1956. 113–154. (a továbbiakban: Dercsényi–Csatkai, 1956.) 113.; Gömöri J.: Fertőrákos Árpád-kori temploma. Die Arpadenzeitliche Kirche von Fertőrákos (Kroisbach). In: Tanulmányok Csatkai Endre emlékére. Szerk.: Környei A. – G. Szende K., Sopron, 1996., 27–42. (a továbbiakban: Gömöri, 1996.)

⁵¹ V.ö. például: Marosi E.: A középkor művészete I. 1000–1250. Bp., 1996.; Dobos L. – Kriszt Gy.: Középkori templomaink. Bp. 1990.; Valter I.: Középkori egyházi épületeink kutatása. In: Középkori régészetünk újabb eredményei és időszzerű feladatai, Szerk.: Fodor I. – Selmeczi L., Bp, 1985. 317–341. A hajdani Sopron megye keleti részének román kori templomairól jó összefoglaló: Gömöri, 1996.

⁵² Bella, 1909. 181.

⁵³ Dercsényi–Csatkai, 1956. 113.

egy, a korban szintén gyakorinak számító módon masszív egyházzal számolhatunk Jakabszigeten.

Nem könnyű az értékelő régész dolga az 1906-os ásatáson napvilágra került leletanyag számbavételekor. Mivel az eltelt század alatt a tárgyak egytől egyig elvesztek vagy lappanganak, csak a fennmaradt, igen sommás leírásra hagyatkozhatunk. A romnál feltárt igen sok vasszög valószínűleg tényleg az épület tetőzetének fa alkatrészeit tarthatta össze. Az „agyagpohár” és „több cserép” a templom körül húzódó középkori falu hagyatéka lehetett. Nehezebb azonosítani a szintén ekkor talált „egy darabka pontokkal és kereszttel diszitett bronzbádóg szalagot és ugyanilyent diszítés nélkül valót”, melyek ládikaveretek vagy kódexborítás fémdíszei éppúgy lehetnek, mint oltári vagy körmeneti fakereszt borításának lemezei. Az Árpád-kor végi falusi templomok feltárása kapcsán nem ritkán találkozunk nagy méretű bronzöntvények töredékeivel. Az 1907-es leírásban is említett, nehéz bronz tárgy alkalmásint harang is lehetett, de a tudósítás írójának elméletét mindenképp gyengíti, hogy a jakabszigeti templom fennmaradt alaprajza alapján az épületnek nem volt tornya.

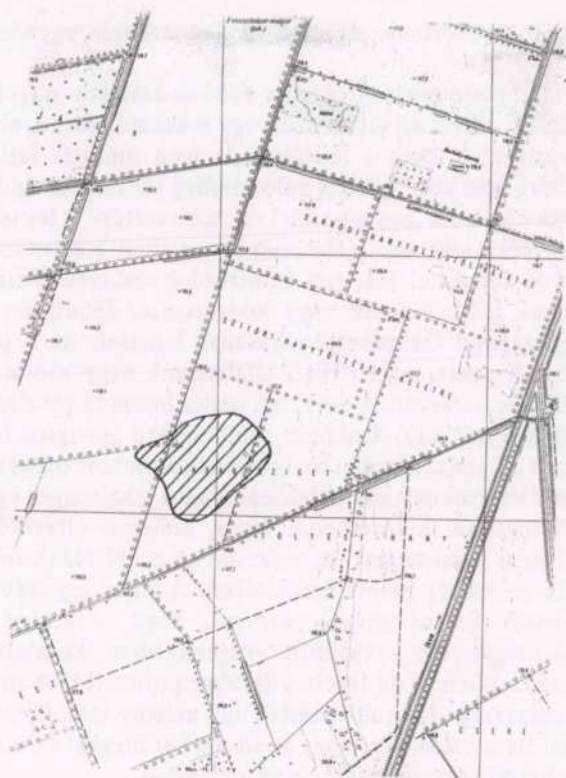
A fentebb idézett leírásoknak megfelelően maga a Jakabsziget egy a környezetéből ma mintegy 1–1,5 méterrel kiemelkedő, lapos, szélesen elterülő dombhát Fertőd északkeleti határában, a Jakabszigeti út, valamint az ebből észak felé kiágazó, a Feketebokori major felé vezető út keleti szögletében. A teljes egészében szántóföldként hasznosított területről fontos megjegyeznünk, hogy – amint fentebb idézett, századeleji leírásai megjegyzik – valóban „szigetszerűen” kiemelkedik a környező, alacsonyabb fekvésű területből, de ilyen, a Jakabszigethez (117,8 m) hasonló, gyakran azt meg is haladó magasságú kiemelkedésből alig néhány száz méteres körzetben számos másik akad itt. Nem valószínű, hogy az itt egykor megült falu számára a környék egyetlen ármentes helyét választották ki egykori lakosai.

A terepbejárásról

A terepbejárással átvizsgált Jakabszigeten (4. ábra) több hektár terjedelmű régészeti lelőhelyet sikerült dokumentálnunk. Mivel az egykori templomépületre utaló téglatöredékek és kődarabok a dombhát központi, legmagasabb részén viszonylag nagy felületen, szétszóródva hevertek, Lackner ásatásának helyszínét pontosan meghatározni nem tudtuk.

A területről nagy mennyiségben gyűjtöttünk Árpád-kori kerámiatöredékeket – fazekak, korongolt cserépbográcsok, kúpos cserépfedők darabjait, de előkerült több kézi malomkő-darab, egy bikónikus orsógomb és egy fenőkő töredék is (5–6. ábra). Embercsontokat a terület erősen szántott volta ellenére sem találtunk a felszínen. Érdekes megjegyezni ezzel kapcsolatban, hogy a romok leírásában oly alapos 1907-es újságcikk sem említi temetkezéseket a Jakabszigetről. Nagy mennyiségben mutatkozik a területen állatcsont, de ezeket nem lehet történeti korszakhoz kötni.

Megemlítendő még, hogy sikerült megtalálnunk a századeleji leírásokban a Jakabszigetre lokalizált „prehistorikus” telep felszíni régészeti nyomait is. E tény mindenképp erősíteni látszik az 1906-os ásatás helyének meghatározására tett kísérletünk helyességét.

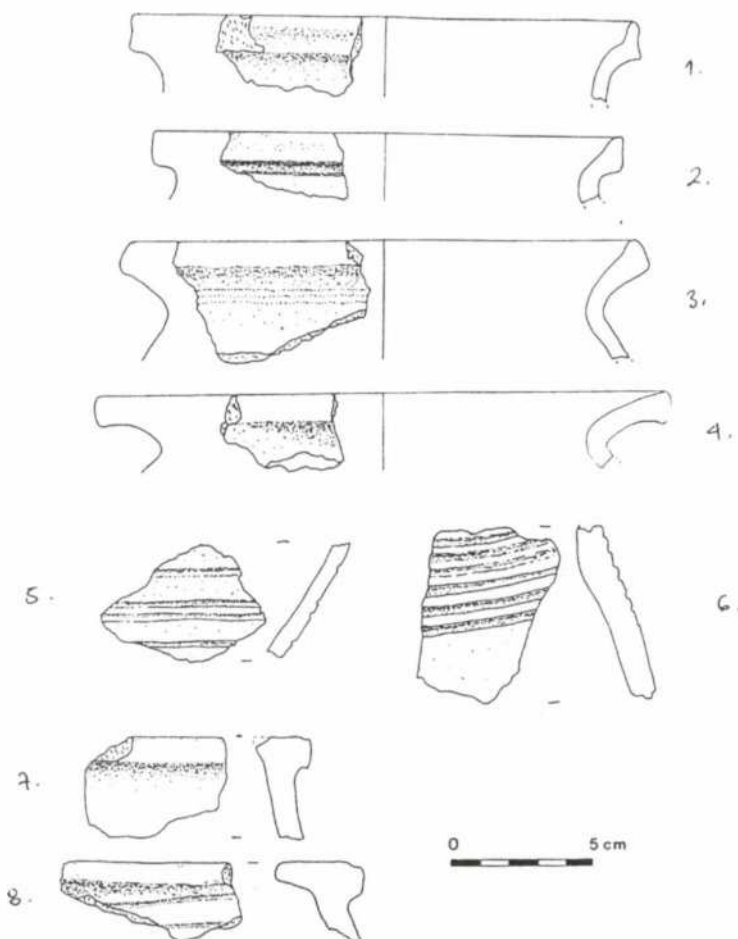

4. ábra – Terepbejárásaink helyszíne és a késő-Árpád-kori jakabszigeti telep lokalizálása a terület 1:10000 térképén.

A begyűjtött, meglehetősen jellegtelen, apróra tört őskori cserepek nem az újkőkorból származnak, mint azt Bella vélte, hanem a réz- esetleg a bronzkorból. Kiemelkedő lelete az itt húzódó őskori telepnek egy agyag kocsimodellhez tartozó kerék, melyet a sziget északkeleti peremén sikerült megtalálnunk.

A Jakabszigeten gyűjtött középkori kerámia (5–6. ábra) mind anyaga, mind kidolgozása szerint kifejezetten egységesnek mondható.⁵⁴

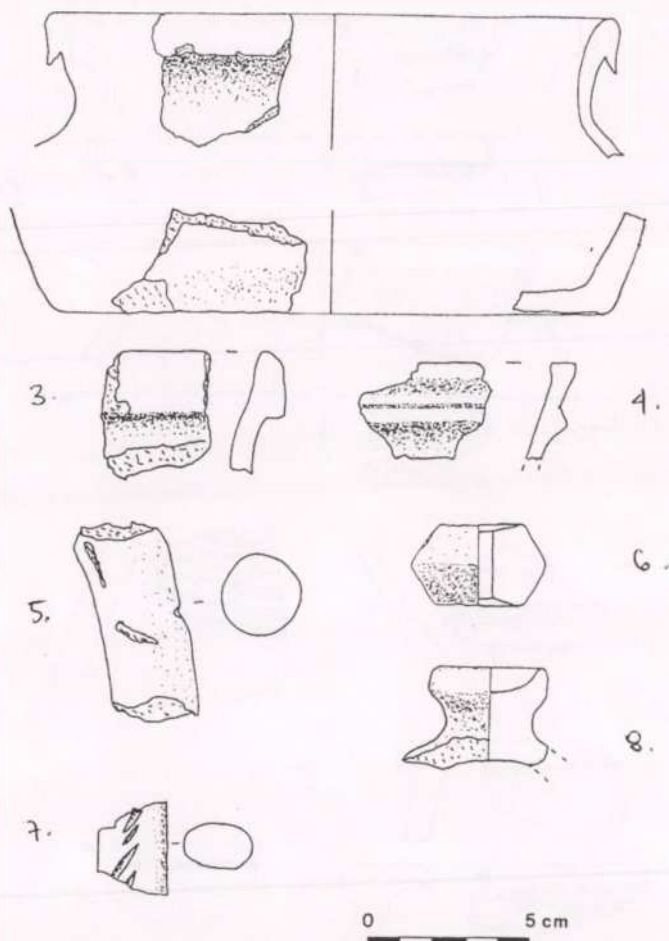
⁵⁴ A Kisalföld 10–14. századi kerámiájának tipológiája és kronológiája az ország más régióhoz képest viszonylag jól kidolgozottak mondható. Az utóbbi évszázad leleteit az újabb településésztások anyaga alapján feldolgozta és rendszerezte: Takács M.: A kisalföldi Árpád-kori cserépbográcsok pontosabb időrendje. (Egy kísérlet a leletanyag rendszerezésére). – Die präzisere Chronologie der Árpádenzeitlichen Tonkessel der Kleinen Tiefebene (Versuch einer Systematisierung des Fundmaterials). HOMÉ 30–31/2. (1993) 478. 13. ábra.; illetve későbbi más, 1994–1996-ban közölt munkáiban. A témában publikálható legfrissebb eredmények: Takács M. – Paszternák I.: A Győr-homokgyödröki 10–11. századi temetőrészletek és középkori település. Eger, 2000, sajtó alatt. A régió középkori kerámiájának pontosabb ismerete szempontjából fontos adatokat szolgáltatott továbbá az Északnyugat-Dunántúl Árpád-kori földvárjaiban és városi településeiben folytatott ásások eredményei, például: Gömöri J.: Die Erforschung der Burg der Gespanschaft von Sopron und ihrer Umgebung in den Jahren 1971–74. Acta Arch Hung 28. (1976) 411–424.; Holl I.: Sopron középkori városfalai. I–IV., ArchÉrt 94 (1967) 155–183.; 98 (1971) 24–44., 100 (1973) 180–207.; Holl I.: Kőszeg vára a középkorban. Fontes Archaeologici Hungariae, Bp. 1992; Szőke B. M. – T. Szőnyi E. – Tomka P.: Sondierungsgrabung in Győr-Káptalándomb. Mitt Arch Inst 6., 1976., (1977) 107–113.; Tomka P.: A soproni vörös-sánc kutatása. Magyar Műemlékvédelem

5. ábra – 12–13. századi edénytöredékek Fertőd–Jakabszigetről.

Gyakorlatilag minden töredék homokkal és apróbb-nagyobb kavicszemmekkel soványított agyagból, hurkatechnikával illetve lassan forgó kézikorongon készült. Égetésük közepesnek mondható, sok cserépdarab törésfelületén figyelhető meg a tökéletlen kiégetés eredményeképp kialakuló ún. „kettős-” vagy „hármás törés” színváltozása. A töredékek legtöbbje sötét vagy világosszürkére égetett, kisebb számban találunk köztük barnásszürke, drapp, kevésszer sötétvörös darabokat. Az Árpád-kori telepek „vezérleleteként” ismert, rendszerint jelentős számban előkerülő korongolt cserépbográcsokat Jakabszigeten szembetűnően kevés töredék képviselte.

1971–1972. 65–86.; Tomka P.: Die Erforschung der Gspanschaftsburgen im Komitat Győr-Sopron. Acta Arch Hung 28. (1976) 391–410.; Tomka P.: Régészeti adatok a győri, mosoni és soproni koraközépkori sáncvárák történetéhez. SSz. 41. (1987) 147–155.

6. ábra – 13–15. századi edénytöredékek Fertőd–Jakabszigetről.

Ezek egytől egyig az Árpád-kor utolsó harmadára, a 12. század végétől a 14. századig tartó időszakra keltezhetők, és Takács Miklós tipo-kronológiai rendszerében⁵⁵ a „d” peremtípushoz tartoznak. Talán csak egyetlen peremtöredékről sejthető, hogy esetleg korábbi darab lehet. (5. ábra – 7, 8)

A leggyakoribbnak számító edénytípus a fazék (6. ábra), melyet a jakabszigeti anyagban méret és peremkidolgozás tekintetében három csoportra oszthatunk. Legnagyobb úrtartalmúak a széles és magas tárolóedények, melyeknek enyhén profilált, kihajló, fedőhorony nélküli peremtöredékeit (6. ábra – 3) ill. vastag falú, mélyen bekarcolt, sűrű vonalkötegekkel díszített oldaltörerekeit találtuk meg. (5. ábra – 6) A

⁵⁵ Takács, 1993. 478. 13. ábra.

közepes méretű főzőfazekak között külön formaváltozatot alkotnak az előbbi tárolóedények formáját kisebb méretben utánzó darabok (5. ábra – 1, 2, 5) ill. az előbbiekkal anyagban és kidolgozásban változatlanul megegyező, de igen erősen – gyakran majdnem vízszintes síkig – kihajló, hosszú, egyenesen levágott peremű példányok. (5. ábra – 3, 4)

A késő Árpád-korban lassanként színesebbé váló fazekasipari termékpaletta következő elemeként a Jakab-szigeten megtaláltuk egy apró szemű, csillámos kavicsos soványítású szürke színű, nagy méretű korsó kerek átmetszetű fültöredékét éppúgy, (6. ábra – 5) mint egy kisebb méretű, redukált égetésű korsó ovális átmetszetű fülének ferde bevagdolásokkal díszített töredékét. (6. ábra – 7)

A 13. században elterjedő cserépfedőknek mindkét fő típusát megtaláltuk a Jakabszigeten. Míg lapos fedőnek mindössze egyetlen töredéket azonosíthattunk, a kúpos cserépfedők változatos méretben és gombkialakítással kerültek elő, igaz, nem túl nagy esetszámban. (6. ábra – 8)

A fenti, 12–13. századra keltezhető edénytöredékek mellett igen kis esetszámmal, de néhány későbbi, java középkori fazéktöredék is megfogható a területen. Mivel a begyűjtött leletanyag teljes egészében terepbejárásból származik, annak összetételét a telep valódi korára ill. az egyes korszakokban mutatott intenzitására nézve – ismert szakmai okokból – csak fenntartásokkal fogadhatjuk el. A néhány vékonyfalú, gyorskorongon készült edénytöredék (6. ábra – 1, 4) azonban azt bizonyítja, hogy az élet valamilyen mértékben még a 14–15. században is folyt a Jakabszigeten. Tendenciáit tekintve azt a már rendelkezésünkre álló adatok alapján is megfogalmazhatjuk, hogy e település fennállásának legintenzívebb szakasza a kései Árpád-kor lehetett.

Összefoglalás

Dolgozatunkban az Urkonyra vonatkozó, eddig ismertté vált összes írásos és topográfiai adat összegyűjtésével a korábbi kutatásnál megalapozottabban igyekeztünk bizonyítani, hogy a középkori forrásokban szereplő Urkony települést a mai Fertőd község határának északi részén kell keresnünk. Régészeti módszerekkel azonosítottuk a Jakabszigeten 1906-ban folytatott ásások helyszínét. Az ott rögzített településnyomot történeti, logikai és topográfiai megfontolásokból mindenképpen a középkori Urkony falu részének, a feltárt egyházat az urkonyi Szent Jakab templomnak tartjuk. Arról, hogy Fertőd északi határában van-e még más, régészeti szempontból azonosítható középkori telepnyom, egyelőre nincs adatunk.⁵⁶ Így jelenleg azt sem dönthetjük el, tartozott-e Urkonyhoz a Jakabszigeten túl más, a középkorban lakott terület is, pl. a fentebb említett Sírdomb körüli, állandó megletelepülésre szintén alkalmas helyek valamelyikén. A kérdést Fertőd területének régészeti topográfiai kutatása döntheti majd el. Az általunk észlelt topográfiai összefüggések és más összegyűjtött adatok jelenleg semmilyen formában nem támasztják alá Urkonynak, vagy ha úgy tetszik, „Jakabfalvának” vízáradás általi közvetlen elpusztulását.

⁵⁶ Hiba lenne, ha az e területről múzeumba jutott leletanyag hiányát „negatív adatként” használnánk következtetéseinkben, hiszen a jól ismert politikai okokból az államhatár ill. a „vasfüggöny” közelsége Fertőd régészeti kutatását az 1989 előtti fél évszázadban igen erősen visszavetette.

Sopron vármegye kisebb mezővárosaiban és falvaiban a lakosság döntő többsége – földesurának példáját és egyúttal elvárását követve – a 16. század második felében hagyta el ősei római katolikus hitét és tért át a megreformált új vallásra, esetünkben az evangélikusra.

Ezzel egyidejűleg került át az egyházközségek vezetése a plébánosoktól a prédikátorok kezébe. Szentmiklósról és a vele szomszédos falvakra vonatkozóan az ebből a korszakból származó, a reformáció helyi működési körülményeire is fényt derítő adatokat eddig alig találtunk, noha ez az időszak egyháztörténetileg rendkívül mozgalmas volt. Az alábbiakban néhány, most feltárt levéltári adat segítségével némi bepillantást kaphatunk a szentmiklósi evangélikus egyházközség 1596 előtti működésébe.

Szentmiklós¹ mezőváros első, teljes nevén ismert evangélikus lelkészének működési helyéről és idejéről Payr Sándor egyháztörténeti forrásmunkája² nyomán ismert, hogy Klaszekovics István 1596 és 1620 között a Sárvárrott székelő Nádasdy család birtokához tartozó, Sopron vármegyei Szentmiklóson működött, ahol 1596-tól lelkész, 1600-tól esperes, majd 1612-től 1620-ban bekövetkezett haláláig a dunántúli egyházkerület püspöki tisztét töltötte be.³ Payr feltételezte, hogy „1596-ban s bizonyára korábban is fertőszentmiklósi lelkész volt”⁴ „...azonban... „lelkészi állomáshelyét 1605-ben rövid időre endrédivel⁵ cseréli fel, de 1607-ben már ismét Szentmiklóson volt.” Payr megjegyezte, hogy Klaszekovics a nevének aláírásakor 1596-ban még az „alias Plondinus” megkülönböztető nevet is használta, a későbbiekben azonban ezt már nem alkalmazta.

Katona Imre⁶ – aki elsősorban az 1560–1590 évek közötti Sopron megyei adójegyzékek és összeírások adatai alapján vizsgálta, illetve tárta fel a reformáció Csapod környéki kibontakozását és korai térhódítását – megállapította, hogy az 1580-as, 90-es évek elején már szinte az egész megyében a reformáció uralkodott⁷. E cikkéből számos új adatot ismerhetünk meg, de a 70-es és 80-as évek prédikátorai közül teljes névvel sajnos egyetlen sem vált ismertté.

Nem volt ez másképp Szentmiklósról vonatkozóan sem. Az 1570-es és 90-es évek között itt működött lelkészekkel kapcsolatosan két meghatározó időponttal rendelkezünk. Az egyik az 1570. esztendő. Ebben az évben a helységnek még bizonyára volt plébánosa, hiszen egy bizonyos Gönczöl Ambrus nevű szentmiklósi polgár bizonyág-

¹ ma Fertőszentmiklós.

² Payr Sándor: A Dunántúli evangélikus egyházkerület története I. köt. Sopron 1924.

³ Payr: i.m. 94. o.

⁴ Payr: i.m. 637. o.

⁵ Fertőendréd.

⁶ Katona Imre: A reformáció, az ellenreformáció Csapodon és környékén. SSz. 1993. 3. sz. 220. o.

⁷ Katona: i.m. 221. o.

levelén⁸ a „Michael Jagodich Parochus” aláírás olvasható. A másik 1596. év: ez az eddigi legkorábbi időpont⁹ a teljes névvel ismert szentmiklósi prédikátorra – Klaszekovics Istvánra – vonatkozóan. A közbeeső – és egyháztörténetileg bizonyára mozgalmas – 26 év alatt az itt működő lelkész vagy lelkészek nevééről, tevékenységükről ez idáig semmiféle ismeretünk nem volt.

Megjegyezzük, hogy a fentebb említett 1570-es időpont, amikor is még plébános működik Szentmiklóson, nincs ellentétben Katona azon állításával, hogy többek között „...Fertőszentmiklóson...1563-ban concionator-ról – tehát evangélikus papról – beszélnek adójegyzékeink.”¹⁰ Ez időben az egyes településeken a két felekezet – a római katolikus és az evangélikus – lelkészei még működhettek egymás mellett, és valószínűleg működtek is. Annyit azonban mindenképpen elárul ez az 1570-es keltezésű bizonyoságlevél, hogy az abban szereplők ekkor még vélhetően a nagyobb tekintéllyel bíró plébánost kérték fel levelük aláírására, annak hitelesítésére az esetleg már ott tevékenykedő prédikátor helyett.

Az 1570. és 1596. esztendőik közötti hiányos ismeretek pótlására, úgy gondoltuk, hogy érdemes lenne további levéltári anyagokat átnézni, azzal a céllal és reménnyel, hogy esetleg találunk új, eddig fel nem tárt adatokat és talán teljes névvel prédikátort vagy prédikátorokat is. Kutatásra a Nádasdy család levéltára egyes tételeit, illetve a petőházi Zeke család iratanyagát választottuk, mivel mindkét forrás szentmiklósi vonatkozásban is gazdag.¹¹

Elsőként a Nádasdyak szentmiklósi birtokait érintő adományleveleket tekintettük át, és ott találtunk is egy Nádasdy Pál által Klaszekovics István szentmiklósi prédikátor részére kibocsátott inscripció levelet. A prédikátor az igehirdetéséért kapta az adománylevelet, melyben hangsúlyt kapott, hogy ő a lelképásztori tevékenységét „nem csak a mi Tartományunkban Lakozandoknak üdvösségi Javokra, de mind a körül való Szomszédságbeli kereszténi hiveknek is”¹² végezte. A levél Klaszekovics István prédikátort mindennemű paraszti szolgálattól, adótól mentesítette, azzal a feltétellel, hogy mint szabad ember köteles „ha a mi Varunknak Kapu Varnak veszedelmebe kívántatnék, az több ott való Szabadosokkal mint feiök oltalmaért tartozzanak.” Mivel a levél dátum nélküli, és a szövegezéséből egyértelműen kiderül, hogy Klaszekovics ezt az adománylevelet már idősebb korában kapta, így az az 1596. év előtti esetleges szentmiklósi prédikatori működésének bizonyítására alkalmatlan.

A Nádasdy levéltár számadásai között találtunk viszont egy kapui,¹³ Vasváry Imre udvarbíró ügyében 1590-ben lefolytatott tanúkihallgatási jegyzőkönyvet („Secundaria Inquisitio Contra Wasvary Anno 1590 in Mense Aprilj Facta”), melyben többek között

⁸ Dominkovits Péter: XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron Vármegye levéltárából. Sopron 1996. 30. o.

⁹ Payr: i.m. 637. o.

¹⁰ Katona: i.m. 220 o.

¹¹ A dolgozatban az eredeti, levéltári iratokból vett idézeteket, valamint neveket betűhíven, tehát az előforduló helyesírási és esetleg egyéb, a megértést zavaró hibákkal együtt mutatjuk be, azzal az egyetlen eltéréssel, hogy az *e* betű helyett akkoriban esetenként írt *y* betűt, a könnyebb érthetőség érdekében mindenütt *e* betűvel írjuk. Ahol a hiányzó szövegrész egyértelműen pótolható, a hiányzó betűt vagy betűket []-be írva pótoljuk.

¹² MOL Magyar Kamara Archívuma, Archivum familiae Nádasdy (továbbiakban: Nádasdy levéltár) E 185 ; mikrofilm dobozsám: 31988.

¹³ Kapuvár.

ez olvasható: „Zenth Mýkloos Templum. Szenth Eghazok uagyon Predicathorok Plodiný Istwan...” ...“Vagon az Szenth eghaz hej ket hold fold, Vagon az Szenth eghaz hej ket darabban Retye”... ...“Vagon az Szenth eghaz hej eg' zóleye”... ...“Predicator Jobbagý Zabó Pall S 1 (.....)¹⁴ Mathe S 1”¹⁵.

Ez már újdonság, hiszen a szövegből egyértelműen kiderül, hogy már 1590-ben Szentmiklóson a templommal rendelkező egyházat Plodini, vagyis Klaszekovics István prédikátor vezette, akihez két egész helyes jobbagý is tartozott; az egyházközségnek volt két hold földje, két darab rétje és egy szőlője is.

A Zeke-család levéltári anyagában található egy 1591. március 6-i keltezésű irat, melynek tárgya Horváth Mihály irtásföldjének Zeke János részére történt eladása. Ennek második felében olvasható: „Aldomasathys megh Ittok, kýth Szeke wram adoth, Eszek az Szemellyek eleoth: Molnar Janos Akkorbely Biro wram eleoth Lepowých Ferecz wram eleoth Veros Janos eleoth Wargha Istok peteo haszýeleoth pr [ae] dikator habnal.

PlowdýnýIstua[n]
Szent mýklosý meltatlan leolki paztor”¹⁶

Ennek az iratnak az aláírója tehát Plondinus István, alias Klaszekovics István, aki mint ez a forrás is bizonyítja, 1591-ben Szentmiklós lelkipásztora volt.

Ugyancsak a Zeke család iratai közül került elő egy szentmiklósi szőlővásárlást rögzítő, 1590. esztendő „virágvasárnap előtt való szerda”-i dátumozású¹⁷ irat, mely utolsó harmadában felsorolja azokat a „hites személyeket”, akik előtt az ügyletet megkötötték: „Erre penighlen köttem magamatt, ezek az Szeömelyek eleott Klaszekowýtt Istwan ura' eleott Szentt Mýklosý Predicator, Thar András uram eleott Szentt MiklosýIspan, Varga Balas eleott Szent Miklosý býro”...¹⁸ Ez az adásvétel egyértelműen megerősíti, hogy Klaszekovics István már 1590-ben Szentmiklós prédikátora volt.

Kétségtelen azonban, hogy Klaszekovics 1596 előtti prédikátori működésére vonatkozóan a jelenleg ismert legtöbb információt, Mankóbüki Balogh Gáspár szolgabíró 1610. június végi, újkéri keltezésű peranyag-leírása¹⁹ szolgáltatja. A perben el kellett dönteni, hogy a szentmiklósi anyaegyházközséghez tartozó petőházi fiókegyház (filia) jobbagýai és zsellerei mennyi gabonát (illetve pénzt) kötelesek évente adni a szentmiklósi prédikátornak. Maga a törvénykezés 1610. április 14-én Petőházán folyt le „Az Nemzetes es Vitezlő Uraim előt es jelenletekben, ugý mint Megierj Imre Uram, Wagi Geörgý VicsIspan Uram, Dankouitt Janos Uram, Pasztori Gergel Uram, Horwat Balint Uram, Nagý Istway Uram, Aýkaj Ferencz Szolgabiro Uram, Szilwasi Jacap Uram,

¹⁴ olvashatatlan szövegrész.

¹⁵ MOL Nádasdy levéltár E 185 ; mikrofilm dobozsám: 31990.

¹⁶ Dominkovits: i.m. 58. o.

¹⁷ A régi naptár szerint: 1590. ápr. 8., az új naptár szerint: 1590. ápr. 11.

¹⁸ SL XIII. 21/3 Zeke család Fasc. 3. No 2.

¹⁹ SL XIII. 21/1 Zeke család Fasc. 2. No 29. Itt mondok köszönetet Dominkovits Péter főlevéltáros úrnak, aki felhívta a figyelmemet erre az anyagra.

Horuat Peter Uram, Keszi Ferenc." Itt megjelent „Egy reszrull az Nemzetes Sempczei Orsola Aszonj, az Nehai Zeke Janos Uram Relictaja. Masreszrull penigh Klassekouitt Istuan Uram Zent Miklosi Praedikator keresekre es instantiajokra es el mult napokon Kowesden let Sinodusban walo wegezes Szerent." Tehát a szembenálló peres felek: az egyik oldalon Klaszekovics István, Szentmiklós mezőváros prédikátora mint felperes, aki kérelmében hivatkozik a kövesdi²⁰ szinódus végzésére is, a másik oldalon pedig a petőházai jobbágyok és zsellérek földesurának, Zeke Jánosnak özvegye, Szempczei Orsolya mint alperes. A kilenc és fél oldalas magyar és a két és fél oldalnyi latin nyelvű perjegyzőkönyvből megismerhetjük egyrészt a szembenálló felek képviselőinek álláspontját, érvelését, másrészt a több mint huszonkilenc tanú vallomását, végül az ügyben hozott határozatot. A tanúvallomásokhoz azonban hozzá kell fűzni, hogy azoknak csak mintegy negyede tartalmaz számunkra hasznos információt, mivel a vallomást tevők közel háromnegyede vagy „semmit nem tud a Pethőhazi dologrull”, vagy pedig a vallomása teljesen azonos egy, már előtte elhangzottával.

A szentmiklósi prédikátor képviseletében Doczi Boldizsár így kezdte álláspontja ismertetését: „Hogi in Anno 1576 Zent Mihal nap tajban jut Zent Miklosra Klassekowitz Istuan a' Praedicatorsagra, Leth igy a' Szerződés Zent Miklossal, Soitörrel, Endreddel, Pethőhazauall, hogi minden heles es Seller a' ki maga hazaban Lakik, a Seller ha maga marhaian három holdig Szanthat, minden haztul egi egi koböl ga[b]nauall tartozzanak adni, de a' Heles ha maga marhajan nem Szanthatis S helt birt, tartozot az egi köből Gabnauall. A Seller penigh ha nem Szanthatot, egi napi Szolgalattal auagi tiz penzell." Tehát Klaszekovics István már 1576(!) ősztől megkezdte prédikatori tevékenységét Szentmiklóson és olyan szerződést köt Szentmiklóssal, Süttörrel, Endréddel és Petőházával (minden bizonnyal a földesuruk jóváhagyásával a helyi bírókkal és esküdtekkel), hogy az ott lakó jobbágyok és a legalább három holdon, saját igavonóval gazdálkodó házas zsellérek egy köből²¹ gabonával, míg a három holdnál kisebb területen gazdálkodó zsellér tíz dénárral, vagy egy napi robottal tartoznak – évenként és házanként – az egyházközség prédikátorságának fenntartásához hozzájárulni. Itt jegyezzük meg, hogy az idézetben Szentmiklós anyaegyházközség mellett csak három filia neve szerepel, holott egészen bizonyos, hogy ide tartozott még egy negyedik is, a Szentmiklóshoz igen közel eső, attól csak az Ikva patak által elválasztott Szerdahely²² község is. Valószínű, hogy ennek a falunak a nevét azért nem említik meg külön, mert ez időben sem volt Szerdahelynek önálló bírása, ezt a feladatkört ekkoriban is Szentmiklós mezőváros bírása láthatta el.²³

A továbbiakban megtudhatjuk, hogy 1590-ben, az egyházlátogatás alkalmával „Senior Vraim Reces Janos Vram, Tekowitth Görgy Vram, Tetenj Imre Vram többiekkel edgi etemben Szoletuan az megh irt falukbul, es Varasrull minden helbül a' birot

²⁰ Sopronkövesd.

²¹ 1 köből = 65 kg.

²² Szerdahelynek a szentmiklósi prédikátorsághoz való tartozását támasztja alá a tanúk között szereplő "Terniak Peter" és "Terniak Mihal" (Ternyák) két Megyeri-jobbágy neve is, akiket a per leírás tévesen tüntet fel szentmiklósiként. Az 1608. évben felvett urbárium (MOL Magyar Kamara Archivuma, Urbaria et conscriptiones Fasc. 12. No. 42/II.) szerint ugyanis Ternyák Péter és Ternyák Mihály Szerdahelyen lakó Megyeri-zsellérek voltak. Ez idő tájt egyébként Szentmiklós és Szerdahely közül csak az utóbbiban laktak Megyeri-úrbéresek. (Ma már Szerdahely Fertőszentmiklóshoz tartozik.)

²³ Erről lásd Horváth László: Volt-e önálló eljárásága Szerdahely községnek? c. kéziratot (Bp., 2000.)

harmadmaguall, Innen penigh Pethőhazarull Wörös Janos terwen Biro harmadmaguall megh esküven előttök mindenek biro erős hitre hogý igazan megh mondgiak mint Predicatoroknak tanettasat, eletit, S mind penigh a' kösegtül ualo jóvedelmet a' Praedjicatoroknak, de a' mint a' föllül megh irt Szerződes meg wagion irua, akkor Sem montak egebet errel." Vagyis a felsorolt seniorok (esperesek) előtt az egyházlátogatás alkalmával az egyházközség minden helységének a bírja harmadmagával eskü alatt vallott a prédikátorok tanításáról, valamint a prédikátorok községkénti jóvedelméről és az említett szerződésről, amiről az egyházközséghez tartozó települések bírái sem mondtak mást mint ami abban rögzítve volt. Sőt a petőházai bíró még két hold földet is említett, mint „hogý omiant a' hatar mellet.”²⁴

A céhmesterek²⁵ vallomása szerint előfordult, hogy Petőházán a fél helyesektől fél köblöt szedtek, illetve „hogý egi nihanianak tekintven Segensegeket, niha penig a' haboru időnek mjoltavet (mivolta végett? – H. L.) köllöt warnom, es hogý ha Soha nem adottis nemellik azzal nem menthetj magat, mert ugian ados mastis uele." Tehát előfordult, hogy a fél helyesektől egy köből gabona helyett csak fél köbölnyt szedtek be, másrészt, hogy egyesek a nagy szegénységük, vagy a háborús idők viszontagságai miatt nem tudtak fizetni és ezért adósak maradtak.

Így következhetett be, hogy Klaszekovics prédikátornak a petőházai filia – az esztendő kö folyamán – mintegy 100 köbölnyi gabonával már tartozott. Erről Nicolas Czej, Szempcei Orsolya képviselője úgy nyilatkozott, hogy „az A[ctor] Sem az esztendő Szamokat, hogý melj esztendőtüll fogva, Sem penighlen a' jobbagiok Nevet nem denominallja, ho[gý] kik es hanian uolnanak adosak...”²⁶ Vagyis szerinte a felperes Klaszekovics érvelése megalapozatlan, mivel nem nevezi meg az adós jobbagyok nevét, sem pedig azt, hogy az adósok hány esztendeje és mely időponttól kezdődően tartoznak.

A per ismertetése a tanúvallomásokkal folytatódik, melyekből csak a legfontosabakat idézzük: Tóth István, 56 év körüli, endrédi²⁷, Nádasy Pál jobbagya: „wagion huszon öt esztendeie miutatul fogua Pethőhazan Laktam, de Soha többet nem emlekezem hogý adot wolna, hanem egesz heles egý köblöt, fel heles fel köblöt, a' Seller tiz tiz pezt, avagý egý egý kappanth.”

Wörös Mihály, 35 év körüli, sarródi, Megyeri Imre jobbagya az előzőhöz még hozzáteszi: „a masnal Lakos negý pezt adot.” Vagyis a házatlan zsellér 4 dénárt adott.

Német Andrásné, Erzsébet asszony, 50 év körüli, himodi, Nádasy Pál jobbagya – ki akkor került Petőházára, mikor a prédikátor Szentmiklóstra jött – az előzőekhez hozzáteszi „hogya a' masnal Lakos egý napolt Szolgált”. Vagyis a házatlan zsellér 1 napi robottal szolgálta a prédikátort.

²⁴ Ugyanerről az 1631. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv már árnyaltabban ír: „A petőházi határon is két hold földnek mondanak lenni.” Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. évf. 12. o.

²⁵ Az egyházközség azon választott világi tisztviselője, akinek feladata volt – többek között – a prédikátor járandóságának beszedése is. Itt jegyezzük meg, hogy Fertőszentmiklóson még napjainkban is működnek hasonló feladattal megbízott (r.kat.) egyházközségi tisztviselők, akiket a faluban ma is céhmestereknek neveznek.

²⁶ Actor = felperes.

²⁷ Fertőendrédi.

Thot Jánosné, Magda asszony, 40 év körüli, endrédi, Nádasdy Pál jobbágya szerint „a Seller Tizenket penzt adoth”.

Mészáros Bertalan, 64 év körüli, szentmiklósi, Nádasdy Pál jobbágya „azt Vallja, hogy azon esztendőben a' meliben Zent Miklosra jut Praedicator Vram, hogy a' mint a' Szörzödest referalta Istuan Vram, tudgia hogy minden haztul egy egy köből gabnat adnak, attul megh walua, hogya' kipezen Szantot tiz tiz penzt attak.”

Gönczöl Bálint, 55 év körüli, szentmiklósi, ugyanazt vallja mint az előző tanú, de hozzát teszi, hogy „Cehmester Lewen egy nihan esztendőben Szetteis az egezs faraban²⁸ minden házztul egy egy köblöt, a' ki három holdig Szantat hatot.” A céhmester tehát nemcsak a saját településén, hanem az egész egyházközségben szedte össze a prédikátor járandóságát, és így jól össze tudta hasonlítani a petőháziak befizetését a többi település teljesítésével.

Molnár András, 30 év körüli szentmiklósi vallotta, hogy „három esztendeigh volt Cehmester, de nem Szette a' habruban.” Ez a vallomás is megerősíti, hogy a háborús időkben nem szedték be rendszeresen az egyházközségi járandóságot.

Himber Ferenc, 77 év körüli, szentmiklósi „azt mongia hogy akkor mikor a' Praedicator megh Szerződöt, a' Pethőhaziak mind helesek voltak, hanem Eöt Seller, de azoknak Sem wolt Woniomarhajok S megis egi köblöt Szedet raitok.” Tehát a prédikatori járandóságra vonatkozó szerződés megkötésekor Petőházán a helyes jobbágyok mellett öt olyan zsellér lakott, kiknek nem volt ugyan igavonó állatjuk, mégis is egy köből gabonát szedtek tőlük is.

A perben egyébként Klaszekovics javára döntöttek, kimondván, „hogó mindenkor a' Pethőhaziak Helesek egy köblöt, felhelesek egy köblöt attanak...”. Vagyis a megkötött szerződés szerint kell a petőháziaknak is az egyházközségi járandóságot a jövőben adniok és a felhalmozódott adósság rendezésében is egyezségre jutván, megállapította a bíróság, hogy „a két Szemelt ügy mint Istuan Praedikatort Zekene Aszonoimmal illenkeppen megh beketettük”.

Az elmondottakat összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Klaszekovics István már 1576-ban a szentmiklósi anyaegyházközség prédikátora lett, és bizonyosan ott működött 1590-ben és 1591-ben is. Valószínű, hogy még a prédikátorságának korai szakaszában szerződést kötött az egyházközséghez tartozó településekkel az évenként és házanként, a céhmesteren keresztül beszedenő prédikatori járandóság mértékéről, mely a jobbágyok és a legalább három holdon – saját igavonóval – gazdálkodó házas zsellérek esetében egy köből gabonát, míg az ennél kisebb területet művelő zsellérek esetében tíz dénárt vagy egy napi robotot tett ki. A petőházai úrbéresekkal szemben 1610-ben pert indított, mivel azok a szerződésben rögzített járandóságnál kevesebbet fizettek illetve egyesek a járandósággal adósok maradtak. Még a per megkezdése előtt 1610-ben Kövesden színódust tartottak, ahol a perben követendő álláspontot kialakították. A pert Klaszekovics prédikátor nyerte meg. Megállapítható továbbá, hogy 1610-ben és valószínű, hogy már előtte is, a szentmiklósi anyaegyházközséghez négy filia tartozott, nevezetesen Petőháza, Süttör, Endréd és Szerdahely. 1590-ben Reczés, Tokovics és Tétényi seniorok egyházlátogatást tettek a fenti egyházközségben.

²⁸ Az általában több települést magában foglaló egyházközség korabeli megnevezése.

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SZEMÁN ATTILA

A Központi Bányászati Múzeum
új állandó kiállítása

2000. szeptember 16-án nyitotta meg kapuit a Központi Bányászati Múzeum új állandó kiállítása. Az új kiállítás forgatókönyvét írta és rendezte Bircher Erzsébet, Horváth József és Szemán Attila, tervezte és kivitelezte Szőke Imre.

Új állandó kiállításunk alapvetően megváltozott a régihez képest. A kiállítás több egységre oszlik, s ezeket a kapualjban eligazító táblák ismertetik. Bár a kiállítás részei külön-külön, önmagukban is megállják helyüket, a teljes állandó kiállítás szerves egységet képez.

„Ásványok és kőzetek” A bányászat megindulásának legfontosabb szükséglete, hogy legyen kibányászható anyag. Ezért ezzel az egységgel kezdjük kiállításunkat. Ez specifikusan – a történeti Magyarország bányászata szempontjából lényeges ásványcsoportok szerint – összeállított kiállítás. Egykori nemes- és színesércbányászatunk csillogó termékei, s kevésbé csillogó, de hasznos vasérceink az ágazat történeti súlyának megfelelően a középső tarlóban kerülnek bemutatásra. Külön-külön vitrinben kaptak helyet a kősbányászat, a szénbányászat és az ásványbányászat termékei. A geológiai anyag mellett itt helyeztük el a különleges, egyedi darabnak számító selmecbányai üvegtérképet is, s a falakon egyéb térképek, metszetek is sorakoznak (1. kép).

„A magyar bányászat művészeti alkotásokon” A témához illően, ez az egység az épület legreprezentatívabb helyiségében, a nagyteremben és a hozzá tartozó előtérben foglal helyet. A festmények közül kiemelném Feszty Árpád: Bányaszerencsétlenség c. alkotását, és Freiseisen Györgynek, a körmöcbányai Goldkunsthdlgung igazgatójának halotti képét 1603-ból. Találhatók itt bányászati vonatkozású numizmatikai különlegességek, továbbá a türelempalackok, melyek a bányászélet értékes dokumentumai. A bányászati vonatkozású iparművészeti alkotások közül az egyedi ötvösmunkák és az úrvölgyi edények talán a legjellegzetesebbek. A feltehetően rokkant bányászok által készített és emléktárgyként árult üvegek 3-4 szinten mutatják be a legjellemzőbb bányamunkákat (2. kép).

„A magyar bányászati termelés története” Ez a nagyobb egység három emeleti termet foglal el. Az eddigi tárlókkal ellentétben ebben a részben a tárgyi anyagot boxokban helyeztük el. Az első teremben a Kárpát-medence bányászata honfoglalás előtti időszakának bemutatásával kezdődik a termeléstörténet. A Kárpát-medencében az ásványi anyagokat már 40000 évvel ezelőtt tudatosan hasznosították és kitermelték. Az esetleges őskori bányászkodás után a rómaiak műveltek először szervezettermelt aranybányákat a Kr. u. 2–3. században Dacia provinciában. Ennek emlékei a bányászati szerződéseket tartalmazó viasztáblák és a gondosan pecsételt daciai aranyrudak.

Az első adatokat a honfoglaló magyarok bányászati tevékenységéről 953-ból ismerjük. Ehhez az időszakhoz kapcsolódnak sóbányászatunk legrégebb tárgyi emlékei, melyek a királyvölgyi bányából származnak. A kiállított teknő a vízzel való fejtés eszköze volt. A középkori magyar királyság gazdagsága jelentős részben arany-, ezüst- és sóbányáinak jövedelméből származott. A nemesércek bányászatát a király engedélyezte. Az első bányászattal kapcsolatos rendelet a 13. századból származik. Méltán híres középkori pénzverésünk sem létezhetett volna a bányászat nélkül.

1. kép

Az egész Európában híres magyar aranyforintjainkból egy maroknyit láthatunk Fortunatus Imre tárnokmester pénzeszacskójában.

Az egység második termében a leghíresebb magyar bányavárosokkal, Selmecbányával, Körmöcbányával, Besztercebányával és Erdély bányászatával foglalkozik egy box anyaga. Selmecbánya legkorábbi bányavárosunk, első írásos említése 1156-ból származik. Méltán híres Selmec aranyozott ezüsből készített, dísz bányászéke és kalapácsa, mely a bányászatnak és bányavárosnak egyaránt jelképe volt. Bányászatának utolsó fénykora a 18–19. század, melynek kiemelkedő alakja Svaiczter Gábor főkamagróf. Az ő egyedi bányászfokosát is itt láthatjuk. Besztercebánya rézbányászatához kapcsolódik Thurzó János és az augsburgi Jacob Fugger vállalkozása, amely az egyik legjelentősebb üzleti társulás volt 15–16. századi európai bányászatban. A környék rézbányászata a későbbiekben is jelentős maradt, amit az úrvölgyi bányapénzek

sorozata is bizonyít. „Csodás” anyaguk miatt külföldön is ismerték a 17. századi „transzmutációs” edényeket, melyek rézzé vált vasból készültek. Erdély aranytermelése már a római kortól híres, s a kőszobányászat is nagyon jelentős. A régi dicsőség egyik szép emléke az az 1782-es süvegdísz, melyen Erdély címere és kiemelkedő fontosságú aranybányahelye, Zalatna bevésett neve látható.

A harmadik terem a 19–20. századi bányászattal foglalkozik. A kiállított mivesz megmunkálású műszerek, díszes biztonsági lámpa, farbőr, csákó, csillogó bányászkaró és fokos az Osztrák–Magyar Monarchia korát jelenítik meg.

2. kép

Az I. világháborút lezáró béke megfosztotta Magyarországot legnagyobb nyersanyag-lelőhelyeitől. A magyar bányászatban a megmaradt területek kőszénbányászata vált a legjelentősebb tényezővé. A két világháború közti időszak kevésbé színes, de érdekes darabja az 1924-es Dräger típusú bányamentő készülék.

Az üzemi párttitkár íróasztala, kurbilis telefonja, az 50-es évek szellemében készült asztalidisz már a szocialista bányászatot idézi. Akárhogy is ítéljük, ez az időszak a hazai szénbányászat fejlődésének, teljesítmény-növekvésének kora volt. Az utolsó fokozat pedig már a modern szerszámokkal, fejlámpával a közelmúltat jeleníti meg, és sajnos ehhez csatlakozik a lefelé fordított bányászjelvény alatt felsorolt megszűnt üzemek hosszú sora is. A befejező kép a mélyművelésű szénbányák felszámolása után is megmaradó külszíni lignitfejtést mutatja.

„A bányászati oktatás története” A folyosóról nyíló, 18. századi falfestményekkel díszített teremben, elsősorban a diákhagyományokból adunk ízelítőt eddig kiállításban még nem szerepelt dekoratív tárgyak bemutatásával. A kiállított textilanyag különösen érdekes ebben a kollekcióban.

„A bányászati tudományok története” A másik festett szobában régi és ritka bányászati szakkönyvek, s a bányagépesítésben különös érdemeket szerző Hell-család néhány dokumentuma kapott helyet. Itt emlékezünk meg múzeumalapító igazgatónkról, dr. techn. Faller Jenőről is.

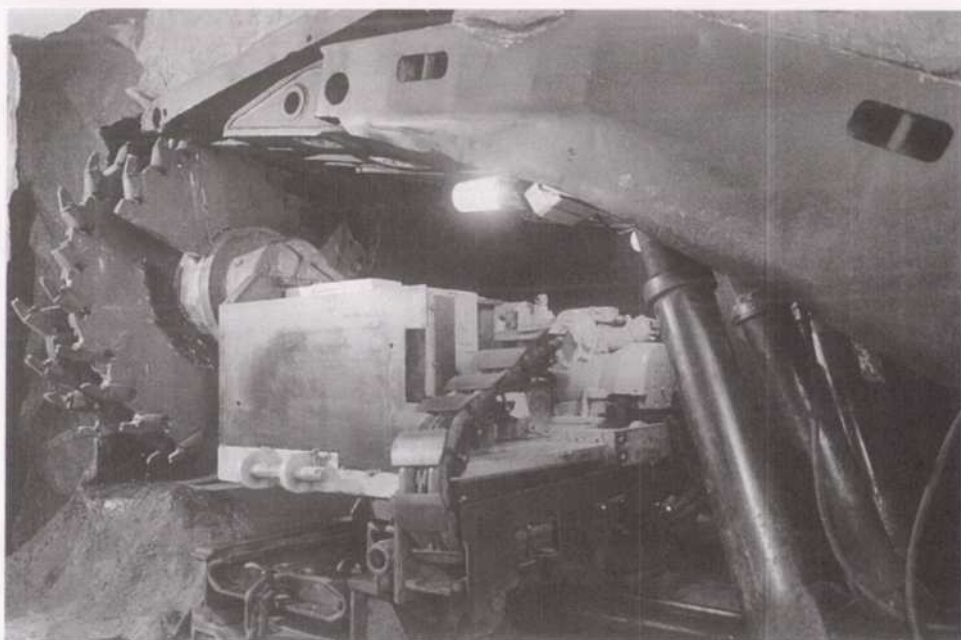

3. kép

„A bányagépesítés fejlődése” Az egykori istállóban megtekinthetjük bányagépesítésünk kiemelkedő eredményeit. A bemutatás mozgó modellek, illetve makettek segítségével történik (3. kép). A kiállítótér két nagyobb csoportra osztható. Az elsőben a bányák víztelenítése áll a középpontban, mely a középkor időszaaka óta a legfőbb probléma volt ércbányászatunkban. A taposókeréktől a tűzgépig sokféle régi technikai megoldással találkozik itt a látogató. A második csoportban a 19–20. század fordulójától a jelenkorig követjük a fejlődést, nem feledkezve meg az utóbbi időszak két legjelentősebb magyar bányagépesítési találmányáról, az Ajtay–Szilárd-féle vágathajtógépről és a várpalotai hidraulikus önjáró pajzsbiztosításról sem.

„A bányaművelés története a Kárpát-medencében” A földszinten négy teremben bányainterierőrökön keresztül követhetjük végig a bányaművelés fejlődését. Az első teremben a honfoglalás előtti időszak bányászatából villantunk fel egy képet az őskori

kovabánya enteriőrjével. A vitrinben az őskortól a római korig terjedő időszakból mutatunk be bányász munkaeszközöket. A második *teremben* „Ércbányászat a középkori és újkori Magyarországon” címmel a magyar nemes- és színesércbányászat nagy korszakait sűrítjük egy bánya-rekonstrukcióba. A „magyarcsille” és a bányabeli robbantás hazai megjelenése kiemelt jelentőségű. A vitrin bányászszerszökei az egész tárgyalt időszakot képviselik. A harmadik teremben a fával biztosított szénbánya enteriőrjével a 20. század közepéig tartó időszakot próbáljuk érzékletessé tenni.

4. kép

A 20. század elejéről származó bányamentő készülék reprezentálja a bányamunka nehéz és veszélyes mivoltát, a bányalámpa-sorozat pedig a században végbement technikai fejlődésre utal. A negyedik teremben kerül sor pajzsbiztosításos frontfejtés bemutatására. A minőségileg teljesen más bányászati technika érdekes ellentét képez az előző terem bányájával. Ugyanígy éles az ellentét a jelenleg is használt modern bányamentőkészülék és az előző teremben kiállított darab között (4. kép).

A háromnyelvű feliratok a magyar mellett az egykori magyarországi bányászok két lényeges nemzetiségének, a németnek és szlováknak a nyelvén is bemutatják a történeti Magyarország bányászatát. Reméljük, hogy ez a jó példa a jövőben visszhangra talál a mai utódállamok kiállításában is, hiszen a múltunk közös volt.

Főszövegeink és tárgyfelirataink röviden, lényegretörően ismertetik kiállításunkat, s ezek elolvasásával az általános igényeket kielégítő rendszerezett ismeretanyagot kap a látogató. Készül már a kiállítás múzeumi kalauza is, ami az igényesebb látogatók

számára részletesebb ismereteket nyújt majd. Ezt a kiállítás felirataiban használt három nyelv mellett angolul is meg fogjuk jelentetni.

A kiállítás hozzávetőleg 9,5 millió Ft-ba került. Legjelentősebb részét a Phare CBC program támogatása (22 000 euro, azaz kb. 6,8 millió Ft) tette ki, de segített a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, a Magyar Turizmus Rt., Sopron város önkormányzata, s támogatják munkánkat a magyar bányászat vállalkozásai, intézményei is.

MOLNÁR LÁSZLÓ

Ünnepi megemlékezés
a Hősök Napján (Sopron, május 28.)

Tisztelt Megemlékezők!

Az első világháború véres veszteségeinek megrendítő hatására 1917-ben a VIII. számú törvény elrendelte: „Minden város és község az anyagi erejének megfelelő méltó emléken örökítse meg mindazoknak nevét, akik lakói közül életüket áldozták fel a hazáért.” Néhány évvel azután, hogy elhallgattak a fegyverek, az 1924. évi XIV. törvénycikk „Hősök Emlékünnepé” címen nemzeti ünneppé nyilvánította május utolsó vasárnapját. A templomokban külön imát mondtak a hősi halottakért és a napot állami rendezvényekkel is összekapcsolták; ezen a napon avatták fel 1936-ban Szegeden a Hősök Kapuját, 1937-ben a budai várban a Hadtörténeti Múzeumot.

A mi nemzeti ünnepeink elejétől fogva magukban hordták a szomorú befejezés tragikumát. A nemzeti függetlenségért vívott küzdelmeink a legjobbak mártír-halálával végződtek. Az első világháború nem volt a mi ügyünk, mégis a lakosság számára a legnagyobb vészórához képest a magyarság hozta a legnagyobb véráldozatot.

Trianon után a halálos dermedtségből felocsúdó nemzet szinte valamennyi lakóhelyén emlékművet állítottak fel és táblákba vésték a hősi halottak neveit. A két-három ezer lélekszámú falvakban egy emlékművet avattak. A városokban és a nagyobb községekben nem lehetett a több száz vagy ezer hősi halott nevét egyetlen emlékműre felvélni. Az áldozatok nevei megoszlottak templomok, laktanyák, iskolák falaira elhelyezett márványtáblákon.

Az emlékművek és az emléktáblákra vésett nevek előtt róttá le a lakosság a tisztelét egészen a második világháború végéig. A nemzeti kegyelet már nem jutott osztályrészül a második világháború elesetteinek. 1946-tól elmaradtak a hivatalos megemlékezések, legfeljebb az éj leple alatt helyezték el egy-egy gyertyát, virágot halottak napján a megmaradt első világháborús emlékmű talpazatára néhány könnyektől meg-ráncosodott arcú özvegy, halványan emlékező gyermek, megtört lelkű szülő. A hősi emlékművek egy részét lerombolták, az emléktáblákat befalazták. A soproniak számára különösen fájdalmas volt a limanovai emlékmű – Kisfaludy Strobl Zsigmond 1924-ben emelt alkotásának – eltávolítása és néhány iskolában az emléktáblák bevakolása.

A hősi halottak emlékezetének tilalma más országban ismeretlen, sajátos, magyar kirekesztés volt. A keserű érzületet csak fokozta, hogy ugyanakkor az elesettek szovjet katonákra csaknem minden községben obeliszk emlékeztetett, akárcsak a magyar földön elesett bolgár, román katonákra és a gyönyörűen karbantartott solymári temetőben az angol és amerikai repülőkre.

Nyugat-Európában az évszázadokon át ellenséges, szinte ötven évenként háborúzó francia és német nép már 1953-ban megállapodást kötött a haditemetők kölcsönös ápolására. De az egyedileg meghatározott német sírok Magyarországon is már gondozásra kerültek 1964-től kezdve, egy – közzé nem tett – megállapodás alapján.

Bár hivatalos intézkedések elmaradtak, a magyar katonai sírok egy részét az ifjúság és a szocialista brigádok az 1970-es évektől kezdve gondozásba vették.

A második világháború halottairól nem lehetett ünnepélyes formában megemlékezni. Külön kockázattal járt az 1956-os forradalom és szabadságharc napjaiban fegyverrel a kezükben elhaltak, vagy az elítéltek sírjainak ápolása, még a családtagok részére is.

A rendszerváltozás után, éppen tíz évvel ezelőtt – 1990 május 27-én – került sor méltó megemlékezésre.

Hogyan őriztük és ápoltuk manapság a hősi halottak emlékét Sopronban?

Városunkban a csatákban elesettek neveinek megörökítésében történelmi előzményekre hivatkozhatunk.

A volt vármegyeháza nagytermében címerrel és törött karddal díszített márványtábla őrzi az 1848-49. évi szabadságharcban hősi halált halt 71 Sopron megyei honvéd nevét. A táblát 1861-ben helyezték el, amikor még a helytartótanács kormányozott, a kiegészítés még hat évet kellett várni.

A Szent Mihály templomban hatalmas tábla emlékeztet a 76. gyalogezrednek az 1866. évi itáliai és az 1878. évi boszniai háborúban elesett 64 fő rang és lakóhely szerint felsorolt hősi halottjára. Az emléktáblát 1881. október 6-án avatták fel.

Az első világháború hősi halottairól megdöbbentő számadatokat közölnek az emlékművek az utókorral. Az 1931-ben felavatott Deák téri 76-os gyalogezred – megsebesített oroszánt ábrázoló – szobrát 8625 hősi halott tiszteletére emelték. A szemben álló – 1933-ban emelt – 18. honvéd és népfőlkelő gyalogezred emlékműve 17.464 első világháborús hősi halottra emlékeztet.

A két emlékműről a számokat az 1960-as években – ismeretlen célzatú utasításra – le kellett törölni. Tíz évvel ezelőtt a Hadtörténelmi Múzeum ismét megadta a számokat, így hitelesnek kell elfogadni a háború alatt folyamatosan feltöltött létszámú ezredek hatalmas vérvesztését.

Név szerint őrzi a hősi halottakat az evangélikus templom előterében elhelyezett táblák sora. Az első világháborúban 256, a másodikban 270 elesett hős nevét olvashatjuk. A Berzsényi Gimnázium (Líceum) az első világháború 76. a második világháború 70 elesett volt diákját nevezi meg tábláin.

A Fáy András Szakközépiskola elődje 1934-ben emelt – az első világháborúban elesett 67 tanulójának – szépen karbantartott táblát.

Az első világháború hősi halottairól megemlékezett a zsidó hitközség is. A második világháborús bombázások során megsemmisült Templom utcai izraelita templomban

1923. május 8-án avattak emlékművet. A 34 nevet feltüntető táblát Füredi Oszkár építész tervezte, akinek bátyja is szerepelt a névsorban.

Az egyetem első világháborús táblája különleges: 1914-től 1921-ig tartó háborús időszakról szól, az ágfalvi csatában hősi halált szenvedettek miatt. A táblán 71 nevet olvashatunk, a második világháborúnak 17 fő esett áldozatul.

A Rákóczi Honvéd Főreáliskola táblája a bombázások során megsemmisült. Az intézmény alapításának 100. évfordulóján – 1998. október 1-én – a kezdetben otthont adó, mai egyetemi főépület aulájában 100 fő első világháborús és 81 fő második világháborús hősi halott aranybetűs neveit tartalmazó gránit táblákat emeltek. A névsor összeállításánál kitűnt, hogy az 1936-ban érettségizett évfolyam egyharmada nem érte meg a 25. életévét.

A Hősök Napját tíz év óta ismét megrendezik hazánkban, az emlékezés politika-mentes ünnepeként. A sopronbánfalvi hősi temetőben megemlékeztünk a magyar hősi emlékműnél, megkoszorúztuk a német és szovjet elesettek emlékhelyeit is.

Egyre többünknek az a meggyőződése, hogy a nemzet lelkében akkor ér véget a háború, ha tisztességgel eltemette halottait és van méltó hely, ahol emlékezhet rájuk.

KUBINSZKY MIHÁLY

Beszámoló

a Soproni Városszépítő Egyesület
1999. évi tevékenységéről

Elnézést kérünk Egyesületünk tagjaitól és olvasóinktól, hogy az Egyesület 1999. évi tevékenységéről csak most, a Szemle 4. számában számolunk be. Remélhetően ez évi munkánkról már a 2001. évi 1. számban olvashatnak majd az érdeklődők.

Az Egyesület december 9-i közgyűlése módosította az alapszabályt, ezzel eleget tett az 1999. januári ügyészségi vizsgálat előírásainak. (A vizsgálat egyébként kisebb megjegyzéseken kívül ügyviteli munkánkat érdemben rendben levőnek találta.) A módosított alapszabály nyomdai kiadását tervezzük. A közgyűlés elfogadta a pártoló tagok és a mecénások megjelölés bevezetését. E szerint az Egyesületet évi 50 illetve 100 000 Ft-ot meghaladó összeggel támogató egyének és vállalatok e címmel az Egyesület életébe való tényleges befolyást nyernek. Az elnökségi üléseken tanácskozási illetve szavazati joggal részt vehetnek, és így ügyeinkben rendelkezhetnek. Ezzel kívántuk megközelíteni az Egyesületünket 130 évvel ezelőtt alapító soproni polgárok akkori kezdeményezését, hogy a városunk tényleges szépítése érdekében kifejtett anyagi áldozatvállalás rendelkezési lehetőséggel párosuljon.

Az Egyesületünk által létrehozott alapítványok körül eredményesen dolgozott a Soproni Szemle Alapítvány, amelynek eredménye e lap rendszeres megjelenése. A Soproni Erdőkért Környezetkultúra Alapítvány ez évben lépett munkába, s első eredményeként a Károlymagaslat kilátótorony első emeletén sikerült állandó kiállítással emléket állítani három jeles, és Sopronhoz kötődő természettudósunk: Kitaibel

Pálnak, Gombocz Endrének és Kárpáti Zoltánnak. A kiállítást június 20-án nyitottuk meg. Az Alapítvány kezdeményezésére a Magyar Országgyűlésnek a társadalmi szervezeteket támogató alapjából 500 000 Ft jutott a soproni erdők környezet-kultúrájának növelésére. Az Idegenforgalmi Alapítvány munkáját a kuratórium megalakulásának elhúzódása egyelőre akadályozta.

Az 1999. évben Egyesületünk munkájának további eredményei: Schiller János soproni építész emlékére kiállítást rendeztünk az Erdészeti Múzeumban. A NKÖM által biztosított támogatás révén két elrozsdásodott és használaton kívüli kandelábert villamos világítással életre keltettünk a Szent Imre téren. Az Erzsébet kórház kertjében az értékes növényeket megjelölő táblákat helyeztünk el, és később fák ültetéséhez tevékenyen és anyagilag is hozzájárultunk, amivel egy kisebb botanikus kertet segítőtünk megalapozni. Kisebb összegekkel támogattuk a Szent János kápolnát ismertető Korok-Tájak-Múzeumok füzetet, különböző intézmények virágültetését, az Orsolyaiskola csillagvizsgálójának felújítását, a Nepomuki Szent János szobor helyreállítását, a Domonkos templom homlokzati rekonstrukcióját, a Soproni Füzetek megjelenését és a MTEsz-ÉTE diapozitív-parádéját. Az építészeti szakbizottság javaslatára az Elnökség szeptember 29-én, Szent Mihály napján a Bécsi-dombi Hubertusz éttermet tüntette ki az Egyesület bronz táblájával.

Az Egyesület elnökségi tagjai közül november 12-én sajnálatos balesetben elhunyt Solt Herbert építész. Emlékét megőrizzük.

Különös hangsúllyal köszönjük meg ismeretlen jótevőinknek a 157 815 Ft összeget, melyet 1998. évi adójuk 1%-ának révén juttattak nekünk. Ezt a károlymagaslati kiállítás költségeire fordítottuk, és erről az előírásoknak megfelelően a sajtóban nyilatkoztunk.

Adminisztratív munkánk megkönnyítése érdekében, jutányos lehetőségeket megragadva, szövegszerkesztő számítógépet és másológépet szereztünk be.

Az Egyesület 1999. évi pénzügyi gazdálkodásáról az 1999. december 12-i közgyűlésen tételesen beszámoltunk, amit a tagság jóváhagyott. A közgyűlés által megszavazott mecénási rendszerben a munkánkat támogató egyének és vállalatok nevét a 2000. évről szóló beszámolóban fogjuk első ízben közzétenni.

Az Egyesület elnöksége köszönetét fejezi ki Andrassy Péter úrnak (eln. tag) a károlymagaslati kiállítás megszervezéséért és a kórház-kert műveléséért, Langer Ágnesnek a Szent Imre téri kandeláberek pályázatában való közreműködésért, Grászli Bernadettnek a Schiller kiállítás rendezéséért, dr. Rácz Józsefné alelnökünknek a Schiller kiállítás befogadásáért, dr. Pongrácz Péternek (eln. tag) az alapszabály-módosításért és a közgyűlés előkészítéséért, Szabó Laurának (eln. tag) a várossal fenn tartott eredményes kapcsolatért. Köszönet illeti dr. Ádám Antal urat, az MTA tagját a Soproni Szemle Kuratóriumának eredményes vezetéséért, Varga Tamás urat a Soproni Erdőkért Alapítványban kifejtett hasznos tevékenységéért. Az Egyesület elnökségének megkülönböztetett köszönete illeti Krisch Róbert urat (Egyesületünk dísztagját) a fáradhatatlan és lelkiismeretes pénzügyi-adminisztratív munka vezetéséért.

SOPRONI ARCOK

SZENTKUTI KÁROLY

Dr. Környei Attila
nagyecenki munkássága

Amikor 1979 szeptemberében Nagyecenkre kerültem, friss diplomásként, Környei Attilát energikus, következetes, bizonyos tekintetben zárkózott és fanatikus elszántságú múzeumigazgatóként ismertem meg. Néhány héttel halála előtt, mikor utoljára beszélgettünk, egy betegségét keményen tűrő, a szakmája demoralizálódását nehezen viselő, életének eredményeit számba vevő, a 20. századot elhagyni készülő, de megfáradt emberrel beszélgettem, aki életművének a Széchenyi István Emlékmúzeumot tekintette. Róla próbálok most megemlékezni, s arról a 27 évről, amelyet a Széchenyi kultusz ápolásának szentelt életéből.

Környei Attilát 1973. január 1-én nevezték ki a létesítendő Széchenyi István Emlékmúzeum igazgatójának. Akkor 33 éves volt, telve energiával és a Soproni Múzeumban (akkor Liszt Ferenc Múzeum) szerzett muzeológusi tapasztalatokkal. Az év augusztusában családjával kiköltözött Nagyecenkre, a félig romos kastélyba, s feleségével, Ágival együtt elkezdték megteremteni azt az intézményt, amely néhány év múlva a Széchenyi kultusz ápolásának fellegvárává vált. Környei Attila számára óriási kihívást jelentett ez a feladat. Az akkori szocialista rendszer az 1960-as évek végén kezdte meg konszolidációs politikáját. Ennek része volt Széchenyi István munkásságának reális értékelése is.

A Magyar Tudományos Akadémia, elsősorban Spira György kutatásai alapján, a történettudomány oldaláról fogalmazta meg először Széchenyi István tevékenységének haladó jellegét. Ekkor kezdett formálódni az a szemléletmód, amely Széchenyi Istvánt – a szocialista rendszer számára is –, haladó hősként kívánta beállítani. Ennek az ideológiai reformnak következményeként született meg az elhatározás, hogy a romos Széchenyi-kastélyt rendbe kell hozni. Elsősorban Kriszt György építész-mérnök kitaró és szívós munkája eredményeként megszületett a kastély helyreállítási programja, amelyben főszerepet kapott egy emlékmúzeum létrehozása a „legnagyobb magyar” életének és munkásságának bemutatására. A politikai háttérrel ehhez a hatalmas munkához elsősorban Nyers Rezső akkori központi bizottsági tag, és Csanádi György közlekedési miniszter biztosította.

Környei Attila feladata az volt, hogy a muzeológia eszközeivel reális képet adjon Széchenyi Istvánról, oly formában, hogy az a nagyközönség számára is közérthető legyen. Munkája során számos nehézséggel kellett szembenéznie. Először is Széchenyi István Magyarország fejlődésében betöltött pozitív szerepét kellett világosan bemutatni. Nem kis feladat volt ez, hisz mint utaltunk rá, a marxista történettudomány épp csak elkezdte ezt a tisztázó munkát, másrészt a hatalmas szakirodalom, amely rendel-

kezésére állt, a mindenkori aktuálpolitikától erősen átitatott volt. Ezért Környei Attilának történészként jelentős kockázatot kellett vállalnia, hogy helyesen és időtállóan jelölje ki azokat a csomópontokat, amelyek alapján igaz kép alakul ki Széchenyi Istvánról. Másrészt a kiállításához szükséges dokumentációs és tárgyi anyagot nem lehetett csak egy múzeum anyagából összeválogatni, hanem szinte az egész muzeológiai szakma összefogása kellett ahhoz, hogy bőséges „szemléltetőanyaggal” lehessen meg-
tölteni a nagy alapterületű kiállítást.

Nem véletlen, hogy a kiállítás több múzeum gyűjteményéből állt össze: elsősorban a Soproni Múzeum, a győri Xantus János Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, a Magyar Vízügyi Múzeum, a Közlekedési Múzeum, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és nem utolsósorban a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi relikviákat őrző anyagából kölcsönöztek tárgyakat, hogy csak a legfontosabbakat említsük. Ráadásul Környei Attilának e sok múzeum munkájának összehangolása mellett oda kellett figyelnie az épület helyreállítására is, hisz az emlékmúzeum által megkívánt funkciók nem minden esetben estek egybe a műemlékes szakemberek terveivel. Környei Attila muzeológusi hitvallása az volt, ahogy a muzeológus igazi tudományos munkája a kiállítások létrehozása. Ez erős morális kötelezettséget is rótt rá, hogy a maximumot hozza ki önmagából.

1973. szeptember 21-én, Széchenyi István születésnapján, „fényes külsőségek között” megnyitotta kapuit a nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum, melyet aznap közel 4000 ember tekintett meg. Akkor még nem lehetett tudni, hogy az ország egyik leglátogatottabb múzeuma született meg azon a napon. A múzeum fennállása óta mintegy 3 millió ember látta a kiállítást, az ország lakosságának közel egyharmada! Kell ennél nagyobb elismerés egy muzeológusnak? A kiállítás felépítése világos és jól áttekinthető.

A földszinti rész a Széchenyi család történetét, illetve Széchenyi István életútját mutatja be. Az emeleti termekben a reformkor vezéralakjának gyakorlati munkássága következik, a mezőgazdaság, a lótenyésztés, a vízszabályozás, a vasúthálózat fejlesztése. A kiállítás alap gondolata az 1991-es felújítás során sem változott, bár a bemutatott tárgyak együttese némileg módosult. A vendégkönyvek bejegyzései, a szakma véleménye szerint, és az az óta kibontakozó Széchenyi-kutatás ismeretében nincs mit szégyellniük a kiállítás megalkotóinak. Reális, ma is helytálló képet nyújtottak Széchenyi Istvánról.

A nagycenki Széchenyi István Emlékmúzeum néhány év alatt az ország egyik legjelentősebb múzeumi kiállításává vált. Ám azt kevesen tudják, hogy e mögött milyen tudatos elgondolás, milyen kemény munka állt. Erről Környei Attila a következőket írja: *„Legfőbb és szinte egyetlen törekvésünk tehát csak az lehetett – különösen az első években –, ... hogy a látogató ne csak járjon a múzeumban, hanem történelmi ismeretekkel gazdagodva távozzék, vagy legalább kérdések merüljenek benne fel a témával kapcsolatban. ... Az igények és lehetőségek felmérése után első törekvésünk az volt, hogy a belföldi turizmus nyugat-magyarországi célpontjai közé sorakozzunk.”*¹

¹ Környei Attila. Tíz éves a Széchenyi István Emlékmúzeum. SSz. 1983. 169-170. p.

Mit is jelentett ez valójában a gyakorlatban? 1974 őszén egy kérdőívet készített a fiatal igazgató, amelyben azt kérdezte a múzeumlátogatóktól, hogy mit várnak a múzeumtól? A mintegy kétezer válaszból és a vendégkönyvek bejegyzéseinek tanulmányozásából rengeteg hasznos ötletet lehetett leszűrni. Világossá vált többek között, hogy a vendégek számára biztosítani kell a szabad mozgást a múzeum termeiben. Ebből következett, hogy a látogatók fogadását nem a fertődi minta alapján oldotta meg – ahol csak csoportosan és idegenvezetővel lehetett megtekinteni a kiállítást –, hanem az egyéni látogatás lehetőségét is biztosította.

Az első években ez a teremőrök közreműködésével valósult meg, később bevezették a magnetofonos tárlatvezetést, 1980-tól 8 nyelven. Ilyet igényelhetek kisebb-nagyobb csoportok, diákoknak és felnőtteknek szóló verzióban kihangsúlyozva, de kérhette egyéni látogató is, fülhallgatós változatban. A megoldás sikeresnek bizonyult, arról nem is beszélve, hogy pontos, helyes tájékoztatást kapott a látogató. Ha a látottak vagy hallottak alapján további kérdése volt, az alaposan felkészített teremőrök, vagy az ügyeletes muzeológus megadták rá a választ.

A Széchenyi István Emlékmúzeum fő feladata Széchenyi és kora emlékeinek ápolása, terjesztése, ehhez igazodott a múzeum tudományos funkciójának erősítése. Ez a Széchenyi dokumentumok és források gyűjtését, feldolgozását, a Széchenyi kutatások szorgalmazását, a szakirodalom biztosítását jelentette, a kutatók számára. Ebből következően Nagycenkre került az akkori soproni Liszt Ferenc Múzeum Széchenyi és reformkori könyvgyűjteménye, majd a Soproni Városi Könyvtár Széchenyi könyvanyaga, letétként. Elkészült egy több mint kétezer fotót tartalmazó Széchenyi-ikonográfia és úgyszintén a 8000 cédulát magába foglaló Széchenyi-bibliográfia. A Széchenyi relikviák folyamatos gyűjtése is ekkor kezdődött el, amit a később létrehozott múzeumi alapítvány hathatósan segített.

A tudományos-ismeretterjesztő tevékenységhez Környei Attila szervesen hozzákapcsolta azt, hogy a múzeum pénztárában lehetőség szerint mindig megvásárolható legyen minden olyan kiadvány, amely Széchenyivel és a reformkorral kapcsolatos.

Dédelgetett álma és fontos törekvése volt Környei Attilának, hogy a nagycenki múzeum kulturális centrummá váljon. Olyan intézménnyé, amelynek kisugárzása Sopron vonzáskörzetében különösen erős, de esetenként országos tekintetében is jelentős. Számptalan tudományos előadás és író-olvasó találkozó mellett kiemelkedő volt az országos hanglezmezklubbal karöltve rendezett hangverseny-sorozat, amely öt éven keresztül a legnevesebb művészeket vonzotta Nagycenkre.

Nemrég számoltam össze, hogy 1973–1999 között több mint 4 000 rendezvényt regisztráltak a statisztikák, amelyek a múzeum épületében, vagy másutt, az intézmény szervezésében valósultak meg. Visszaemlékezve az 1980-as évek csúcs-időszakára, ép ésszel szinte alig lehet felfogni, mennyire fanatikusak voltunk a múzeumi munkában. Felváltva, a múzeum kapujában állva irányítottuk a forgalmat. Magyaráztunk, eligazítottunk, türelemre intettünk, s bizony néha vitatkoztunk is a látogatókkal. Környei Attila mindig dohogott azért, hogy ezt a rangos kiállítást miért kell ilyen „olcsón árulni”, hisz azt tapasztaltuk, hogy amiért a magyar ember nem fizet, vagy csak keveset, azt annyira is értékeli.

Sokat bosszankodtunk azon, amikor egy-egy felkészületlen tanárokkal, több múzeumon végigrohanva megérkező diákcsoport tíz perc alatt le akarta darálni, s kipipálni a Széchenyi István Emlékmúzeum anyagát. Bizony, ezek keserű percek voltak mindannyiunknak. De amikor felkészült csoport érkezett, és sok-sok egyéni látogató, aki kérdezett, figyelt és dicsért, mindenért kárpótolva voltunk. Környei Attila fanatizmusa mindannyiunkra ráragadt. Emlékszem, amikor minden ősszel felesége, Ági vezetésével a nagy, fél szobányi vitrineket takarítottuk, milliméterről-milliméterre csúsztunk és tisztítottunk végig mindent! Nem túlzás, ha azt állítom, minden múzeumi dolgozó saját gyermekének érezte a kiállítást.

Amikor a múzeumba kerültem, már több éve működött a Széchenyi István szocialista brigádok mozgalma. Az indulásról Környei Attila így emlékezik: „1975-ben sajtóhirdetés útján vettük fel a kapcsolatot a brigádokkal... Akciónkat az az igény indította el, hogy az országos érdeklődést vonzó múzeum, a helyi társadalmi háttér mellett, rendelkezék barátokkal az ország többi részén is...”² Így is történt, 1983-ban már közel 200 szocialista brigád tartotta a kapcsolatot a múzeummal.

Ma már talán furcsán hat a szocialista brigádmozgalom és a Széchenyi István Emlékmúzeum kapcsolata. Bármily furcsán hangzik is, a szocialista rendszeren belül ez a kis mozgalom ellenzéki élt kapott.

Az ok egyszerű volt: akik Széchenyi Istvánt választották névadóul, azok eltértek a hagyományos gyakorlattól (Lenin, Marx, Gagarin, Kun Béla, stb.), mert olyan példaképet kerestek maguknak, akiben valóságos nemzeti tartalmat találtak. Így, a brigádokon keresztül kiváló – elsősorban műszaki – értelmiségiek segítették a múzeum munkáját. Nehéz lenne leírni, mennyi minden történt ennek égisze alatt.

Országos találkozók, emléktábla avatások, vándorkiállítások, táborozások, közös kirándulások szervezése, és még sok minden más. Az volt a lényeg így utólag visszagondolva, hogy igazi baráti közösség jött létre. Ez a baráti közösség hosszú bürokratikus tortúrák után, 1982-ben egyesületté alakult. Létrejött a Széchenyi István Emlékmúzeum Baráti Köre, mely a rendszerváltás után, a szocialista brigádmozgalom szét hullása ellenére is megtartotta ezt a közösséget, s a mai napig ápolja Széchenyi kultúráját.

Környei Attila a megalakulásától a kör titkára és annak motorja volt, egészen haláláig. Ma még nagy kérdés, hogy nélküle hogyan tudjuk működtetni az egyesületet? Egy biztos, hogy ezt tovább kell vinnünk.

Eloolvasva az eddig leírtakat, talán kiderül belőle, hogy Környei Attila különleges egyénisége volt a múzeumi szakmának. Hisz talán száz szakmabeli közül egy, ha akadna, aki az elegánsabbnak, fennköltebbnek tartott tudományos karrierjét feláldozná, a közművelődés érdekében. Környei Attila ezt tette, még akkor is, ha mindezen közművelődési munka mellett tudományos tevékenységet is végzett.

Az évezred utolsó évében, 60 éves korában ragadta el a halál. Arra készült, hogy lemond soproni feladatairól, s csak Nagycenknek, a Széchenyi kultusz ápolásának él. Azt tervezte, hogy „Micsoda évszázad” címmel megkoronázza múzeumi tevékenységét

² Környei i.m. 173. p.

A megemlékezés a 2000/3. számból technikai okok miatt kimaradt; a szerző és az olvasók elnézését kérjük.

egy különleges kiállítás megrendezésével. Imádtá családját, unokáinak akarta átadni mindazt, ami benne felhalmozódott. Mindebből most már nem lesz semmi. Maradtunk itt mi, akiknek dolgunk, hogy szellemi és tárgyi hagyatékát ápoljuk.

HORVÁTH DÉNES

Prof. Dr. Nikolics Károly
(1918–2000)

1998. decemberében váratlanul súlyos betegen került kórházba, ahol elég rövid idő alatt állapota jobbra fordult. Sajnos a kedvező regeneráció nem volt végleges. Hosszan tartó gyengélkedése életerejét felőrölte és 2000. szeptember 16-án csendesen elaludt. Itt hagyta családját, barátait, pályatársait, szeretett városát, Sopront, ahol kivétel nélkül mindenki tisztelte. Szeptember 22-én az ország különböző területeiről érkezett gyászolók kísérték utolsó útjára. Sopron város saját halottjának tekintette díszpolgárát. Koporsójánál dr. Gimesi Szabolcs polgármester a város, prof. dr. Vincze Zoltán a Magyar Gyógyszerészeti Társaság elnöke a gyógyszerészek, dr. Divós Lajos a Katolikus Konvent nevében búcsúzott.

A helyi lapok, a gyógyszerészeti szaklapok részletesen ismertették életútját, munkásságát. Kiemelték rendkívüli szellemiségét, sugárzó erkölcsiségét, kiváló szervező készségét. Nemzetközi hírű tudós, európai tájékozottságú gondolkodó, igaz magyar volt.

Gyógyszerész családból származott. Édesapjától, akié a soproni Oroszlán gyógyszer-tár volt, hasznos tulajdonságokat és sok ismeretet örökölt: hivatásszeretetet, a jó beteg-gyógyszerész kapcsolat fontosságát, segítő készséget, gyakorlati tudást, a nyelvismeret jelentőségét és a közösség, a közélet szolgálatát.

Apja a Líceumba íratta be, mert ott angol nyelvet is tanítottak. Érettségije után Budapesten a Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta tanulmányait, mint gyógyszerészhallgató és kitűnő eredménnyel szerzett gyógyszerészeti oklevelet, majd kémikus Széky professzor intézetébe került doktorandusnak. Itt nagy tudású, széles látókörű és jó pedagógiai készséggel rendelkező tanárai voltak: Szebellédy László kémiai analitika professzora és Végh Antal adjunktus közvetlen témavezetője. Doktorrá avatása után az Intézetben maradt és hamarosan egyetemi tanársegédi beosztást kapott. Az Egyetem oktatói vonalon reményteljes jövő várt reá.

Apja betegeskedése miatt azonban hazajött Sopronba, hogy átvegye az Oroszlán gyógyszerteráriumot. Azonban az időközben meghalt édesapjától jogszerűen az államosítás miatt már nem tudta átvenni.

A megváltozott körülmények ellenére is Sopronban maradt és gyakorló gyógyszerészként működött mindvégig. Bizonyította, hogy gyógyszerészeti hivatás gyakorlása mellett lehet a tudományt is művelni. Több éves munkával a gyógyszerészeti tudományok kandidátusa, majd évek múlva a tudományok doktora fokozatot is elnyerte krisztallográfiai kutatásaival. Az Orvostovábbképző Egyetem felterjesztésére c. egye-

temi tanár lett, s a budapesti gyógyszer tudományi karon sokáig a gyógyszerészi krisztallográfiát fakultatív tárgyként oktatta.

Egész életében a gyógyszerészetért dolgozott. A pálya jobb megbecsülésén, tudományos színvonalának emelésén fáradozott. A vezetése alatt álló Than Károly Gyógyszertár az Egészségügyi Minisztérium kísérleti gyógyszertára volt, ahol államvizsgás fiatalokat nevelt és gyógyszerész doktori értekezést készítő munkáját vezette.

Prof. Dr. Nikolics Károly (1918–2000)

Kiváló szervező készsége révén Sopronban indult az országban először az Orvostovábbképző Intézet irányításával az intézményes gyógyszerész-továbbképzés, mely évente folyamatosan ismétlődött. Javaslataira soproni gyógyszerészek a Liszt Ferenc Múzeum és a Megyei Gyógyszertári Központ támogatásával létrehozták az ország első patika múzeumát. A gyógyszertári asszisztensképzés soproni hagyományaira építve kijárta, hogy az Eü. Minisztérium itt Sopronban hívta életre az országos gyógyszertári asszisztensképző iskolát az Eü. Szakdolgozók Továbbképző Intézetének kihegyezett részeként. Úgy a továbbképzésre, mint a képzésre az ország egész területéről jöttek gyógyszerészek, illetve asszisztensek.

Szervezőkészsége révén az 50-es évek végétől öt alkalommal voltak országos méretű Soproni Gyógyszerész Napok, majd itt szervezték helyi orvosok és gyógyszerészek 4 alkalommal a Soproni Orvos-Gyógyszerész Napokat, mely azóta megyei szintű lett.

Nikolics Károly professzor élénken tevékenykedett az utóbbi évtizedekben megjelent Magyar Gyógyszerkönyvek és Szabványos Vénygyűjtemények szerkesztésében.

Kialakított jó külföldi szakmai kapcsolatai révén a háború miatt megszakadt Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség-i tagságunk újra indulhatott.

Közéleti szolgálatára jellemző, hogy a Magyar Gyógyszerészeti Társaságnak 1972-től országos alelnöke, 1978-1991. között elnöke volt, amikor a tudományos célkitűzéseken kívül küzdött a gyógyszerészek érdekvédelméért és a Gyógyszerész Kamara létrehozásáért.

Volt ideje arra is, hogy a város tudományos egyesületeinek munkájában irányító szerepet vállaljon. A Magyar Kémikusok Egyesületét, mint a MTESZ tagegyesületének soproni csoportját az Egyetem kémiai tanszékének akkori professzorával, (Kiss prof.) és a város kémiai érdeklődésű szakembereivel 1955-ben létrehozta, ahol e tárgykör hazai reprezentánsai tartottak előadásokat.

A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjának munkáját is fémjelzte az ő tevékenysége. Így lett a soproni csoport Örökös Tiszteletbeli Elnöke.

Szeretett városának sorsa, fejlődése is szívügye volt. 1970-ben, a MTESZ-ben vetette fel és kidolgozta Sopron konferenciavárossá fejlesztését. Ez kezdetben nem talált támogatásra, de ma már a város vezetői is szorgalmazzák megvalósulását.

Ökumenikus gondolkodású volt. Részt vett a Katolikus Konvent munkájában épp úgy, mint az ősi Evangélikus Gimnázium Diákszövetségének tevékenységében.

Tudományos munkásságát jelzi széles körű irodalmi tevékenysége is. Részen társ szerzőként megjelent könyveinek száma 9, közleményei a 140-et meghaladják és emlékezetes különböző előadásai.

56 évig boldog házasságban élet feleségével dr. Hartai Mária vegyészdoktor-gyógyszerésszel, aki mindenkor támasza, kísérleti munkáiban segítője volt. Házasságukban 3 gyermek, 9 unoka és 2 dédunoka van.

Nikolics Károly munkásságát kitüntetések soraival ismerték el:

1991-ben Antall József, akkori miniszterelnök személyesen adta át a Magyar Köztársaság Érdemrend Tisztikereszt-jét,

1994-ben a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetségtől Lisszabonban Életmű Díjat,

1997-ben Sopron Várostól dr. Király Jenő Díjat,

1998-ban mint a soproni TIT Örökös Tiszteletbeli Elnöke Bugát Pál Emlékérmét kapott.

1999-ben Sopron Város Díszpolgára lett és Pro Urbe díjjal tüntették ki.

Fájdalommal állapíthatjuk meg, hogy prof. dr. Nikolics Károly halála úgy Sopronnak, mint a hazai gyógyszerészetnek pótolhatatlan veszteség. Emlékét kegyelettel megőrizzük!

A magyar gyógyszerész-társadalom megdöbbenéssel vette a szomorú hírt: dr. Nikolics Károly c. egyetemi tanár, a gyógyszerészeti tudomány doktora, a Magyar Gyógyszerészeti Társaság volt elnöke, Sopron város díszpolgára 2000. szeptember 16-án rövid betegség után elhunyt.

Soproni gyógyszerész családból, a soproni Oroszlán gyógyszerertárból indult el szakmai karrierje, és a 20. század magyar gyógyszerészetének és a nemzetközi gyógyszerészetnek kiemelkedő személyiségévé lett, osztatlan elismerést váltott ki emberi és szakmai életműve mindazok körében, akik szerették és ismerték. A gyógyszerészeti pályán tevékenységét végigkísérte édesapjának, Nikolics Milivojnak 1947-es gyógyszerészeti ars poétikája: „Csak a szakma érdekképviselőjét fogom szolgálni, csak a beteg emberek érdekeit kell tekintenünk.”

A soproni Líceumban töltött diákévek után egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetemen végezte, majd tanársegédként dolgozott tovább Széki Tibor egyetemi tanár intézetében, miközben gyógyszeranalitikai kísérleti munkájára alapozva megszerezte a „*doctor pharmaciae*” címet. Ezután részt vett a hallgatók gyakorlati oktatásában, majd a világháború végén a gyógyszerészi hivatás szeretete arra a döntésre vezette, hogy egyetemi pályafutását feladva átvegye édesapja gyógyszerertárának irányítását, és ifjú feleségével visszatérjen Sopronba.

Ez a döntés nem jelentette a tudományos munkától és az egyetemi oktatástól való elszakadását.

Mind az Oroszlán gyógyszerertárban, mind az 1950-ben végrehajtott gyógyszerertár-államosítás után az Újteleki utcai Than Károly gyógyszerertárban végezte tudományos és szakmai közéleti tevékenységét. A gyógyszerertár laboratóriumában folytatta a gyógyszeranalitikai vizsgálatait, és új vizsgáló módszereket fejlesztett ki szerves kémiai eredetű gyógyszerek kimutatására. A gyógyszeranalitikában és gyógyszertechnológiában egyaránt jól alkalmazható krisztallográfiai munkássága alapján 1963-ban szerezte meg a gyógyszerész tudomány kandidátusi fokozatát, majd 1977-ben az akadémiai doktori fokozatot.

Szintén tudományos munkásságának elismertségét és gyakorlati alkalmazhatóságát bizonyítja, hogy részt vett a Magyar Gyógyszerkönyv szerkesztésében és a vezetése alatt álló gyógyszerertár ezen szabványgyűjtemény számára kísérleti bázist jelentett, és több gyógyszerertári készítmény előíratának kidolgozásához járult hozzá.

Tudományos eredményei alapján a Semmelweis Orvostudományi Egyetem tanácskezelő egyetemi tanárának hívta meg a gyógyszertechnológiát oktató Gyógyszerészeti Intézetbe a 70-es évek elején, de ő hűséges maradt Sopronhoz, kedves gyógyszerertári laboratóriumához, és nem fogadta el a felkérést.

Rendszeresen foglalkozott a gyógyszerészhallgatók gyakorlati képzésével. Erről így vall a Gyógyszerészet c. folyóiratban megjelent egyik szakcikkében: „Gyógyszerészi működésem kedvelt feladata volt az oktatás.” 33 gyógyszerészjelölt végezte diploma

előtti kötelező gyakorlatát a „Nikolics-iskolában”, ahol kiváló felkészültséget és hivatástudatot sajátított el minden jelölt. Továbbá tíz gyógyszerészdoktori értekezés készült el irányításával, és több tanítványa nyert első helyezést az ifjú gyógyszerészek Rozsnyay Mátyás előadóversenyén, a gyógyszerertárban készült tudományos munka alapján. Az ifjúság nevelésére mindig különös figyelmet fordított, alapítója a Rozsnyay emlékversenynek, a szervezett gyógyszerész-továbbképzésnek és a soproni gyógyszer-tári asszisztenseket képző Egészségügyi Továbbképző Intézetnek.

Szakmai felkészültségét és tudását a Magyar Tudományos Akadémia is nagyra értékelte. Több perióduson keresztül tagja volt a Tudományos Minősítő Bizottságnak, és ezalatt számos gyógyszerész munkáját segítette a tudomány kandidátusa vagy az akadémiai doktor fokozat elérésében.

Budapesten az Orvostovábbképző Egyetemen és Sopronban egyaránt részt vett a szakgyógyszerészek képzésében és vizsgáztatásában. A gyakorlati felkészülésre mind a szakgyógyszerészek számára, mind a gyógyszerertári szakasszisztenseknek a Nikolics gyógyszerertár biztosított megfelelő szakmai háttérrel. Kiváló munkabírása és különösen pontos időbeosztása révén a tudományos feladatok és az oktatás mellett a szakmai közéletben is meghatározó szerepet játszott. Rendszeres budapesti utazásai alatt az egyetemeken, a Tudományos Akadémián, az Egészségügyi Minisztériumban és a Magyar Gyógyszerészeti Társaságban egyaránt képviselte a gyógyszerészeti hivatás gondjait, törekvéseit. Sopronban az országban elsőként hozott létre Patikamúzeumot 1968-ban, a gyógyszerészeti hivatás továbbképzésének és a nagyközönség ismereteinek bővítése céljából.

Tudományos és szakmai munkájának nemzetközi elismertsége hozzásegítette a Magyar Gyógyszerészeti Társaságot, hogy a háború utáni elzártságból kitörjön, és újra elfoglalja helyét a nemzetközi gyógyszerészetben azzal, hogy 1966-ban a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség (FIP) tagjává sikerült válni, majd alapító tagja volt az Európai Gyógyszerésztudományi Szövetségnek (EUFEPS) 1991-ben, amely a fiatal gyógyszerészek tudományos fórumává vált az elmúlt évtizedben. A nemzetközi szervezetek jelentős konferenciákat tartottak meghívása alapján Magyarországon, így 1984-ben a FIP rendezett Budapesten mérföldkövet jelentő kongresszust. Megdöbbentő, hogy éppen az EUFEPS budapesti konferenciája megnyitójának napján hunyt el Nikolics professzor, aki még részt vett a konferencia előkészítésében.

Számos szakmai és közéleti kitüntetése közül csak néhányat említve utalni kell arra, hogy Nikolics professzor volt a világon az első gyógyszerész, akit a Nemzetközi Gyógyszerész Szövetség gyakorlati gyógyszerészeti tevékenységéért életmű-díjjal tüntetett ki Lisszabonban 1994-ben.

Egyéb kitüntetései (Batthyány-Strattmann László-díj, Than Károly érem, Bugát Pál érem) mutatják, hogy aktivitása, szakmai tevékenysége messze túlmutat szeretett hivatása keretein és az egészségügy, a kémiai tudomány és a felnőtt-oktatás területén egyaránt kiváló szerepet töltött be. Szakmai, tudományos ér-deklődése mindvégig töretlen volt.

A Gyógyszerészet c. szakmai folyóirat, amely szerkesztőbizottságának haláláig aktív elnöke volt, ugyanazon számban még teljes terjedelemben közölte „Kitekintés” c. folyóiratszemle rovatát, amely első oldalán már szomorú halálhírét közölte. Nikolics

Károly halálával a magyar gyógyszerészetet pótolhatatlan veszteség érte, és a számos tanítvány úgy őrizheti meg oktatója méltó emlékét, ha gyógyszerészi hivatását a soproni gyógyszerértárban tanultak alapján folytatja, és mindnyájuk „Karcsi bácsi”-jának életét példaképül állítják maguk elé.

KUBINSZKY MIHÁLY

Dr. Langer Herbert
(1907–2000)

Dr. Langer Herbert 1907. május 26-án született Pozsonyban, ahol apja, lovag Langer Hermann (1875–1918) cs. és kir. vezérkari tisztként szolgált. A nagyapa, Langer Gusztáv, a hadseregben szerzett érdemekért kapta a lovagi címet. Az apa már az első világháború kitörése előtt a monarchia Bécsben működő vezérkari tisztképző hadiiskolájának (Kriegsschule) egyik legfiatalabb tanára lett, katonai pályafutása ezredesi rangban tört derékba a monarchia feloszlásával egyidőben reá tört halálos spanyolnáthával.

Dr. Langer Herbert édesanyja a soproni Zettl Ilona (1883–1955), az 1844-ben alapított soproni Rum-, likőr- és ecetgyár üzemét vezető Zettl Gusztáv (1852–1917) leánya volt. Langer Herbert születésének idejében, vagyis a 20. század elején, a szerteágazó érdeklődésű és művész hajlamú Zettl Gusztáv már felépítette szép házát a Balfi utcában és megalapította nevezetes magángyűjteményének hírnevét.

Az apa korai halálát követően az özvegy három gyermekével Bécsből visszaköltözött Sopronba, a kettévált monarchiában a német nevű család Sopronban és Sopronnal a magyarságot vállalta.

Langer Herbert középiskolai tanulmányainak lezárásaként 1926-ban a soproni bencés gimnáziumban tett érettségi vizsgát. Ezt követően előbb a bécsi Akademie für Welthandel-ra iratkozott be, majd a szegedi egyetemen jogi tanulmányokat folytatott, utóbbin szerezte doktorátusát. Időközben 1930-ban átvette a családi örökséget és felrendítette a soproni ecetgyártást és szeszfőzést. Széleskörű műveltsége révén a gyűjteményt nemcsak megőrizte, de lehetőség szerint még fejlesztette is. 1937-ben vette feleségül az ugyancsak soproni Meiszner Évát, házasságukból két fiú és egy leánygyermek született.

A háború vége súlyosan megviselte a családot. Öccsének Sopronhoz közeli lakásán egy orosz katona golyója a hozzátartozóit védelmező Dr. Langer Herbertet és feleségét súlyosan megesebesítette, öccsének életét pedig kioltotta.

A Balfi utcai lakás, mint gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum védelme alá került és így átvészelte a nehéz éveket. Az ecet- és szeszfőző üzem 1951. évi államosítása után Dr. Langer Herbert könyvelői, majd főkönyvelői állást kapott a helybeli Vasipari Szövetkezetnél. Vezető képességei itt is megmutakoztak, az 1956-os forradalmat követő időkben a politikától mentes összefogást és irányítást a tagság különösen méltányolta. Dr. Langer Herbert kimagasló érdeme, hogy 1955-ben feleségével együtt megnyitották múzeum jellegű lakásukat a köznek, és így a nagyapa, Zettl Gusztáv gyűj-

teménye az elmúlt közel fél évszázadban a százezres nagyságrendű látogató révén mintegy közkinccs lett. Ma is a város egyik nevezetessége, látványossága és kulturális értéke.

Dr. Langer Herbert a város közismert és sokak által tisztelt személyisége volt. Magas, szikár alakja sokszor tűnt fel a városban. Szinte naponta sétált és kísért figyelemmel mindent, ami környezetünkben épült és történt. A Soproni Városszépítő Egyesület lelkes tagja, a Katolikus Konventnek éveken át vezetőségi tagja volt. Élete nehéz pillanatain töretlen hite segítette át.

Dr. Langer Herbert (1907–2000)

1997-ben ülte feleségével gyémántlakodalmát, három gyermeke, veje és menyei, hét unokája és két dédunokája körében. Ezt követően sajnos erői lassan fogytak, az utolsó fél évben ápolásra szorult. 2000. július 16-án hunyt el. Ekkor már eldöntött tény volt, hogy Sopron város augusztus 20-án a millenniumra kiadott éremmel tünteti ki. Ezt elhunyt férje helyett felesége vehette át. Dr. Langer Herbert személyével a város életét reprezentáló, konstruktív polgárság egyik legmarkánsabb és tiszteletreméltó egyénisége szállt sírba.

A Soproni Városszépítő Egyesületnek az adózó polgárok adójuk 1 %-ának odaítélésével 1999. évben 79 003 Ft-ot juttattak.

Az Egyesület ezt az összeget a soproni pályaudvar épületén elhelyezett bronz emléktáblára fordította, mellyel az ott 100 éve megnyitott közúti villamos vasútra emlékeztet. A tábla összesen 440 000 Ft-ba került.

Az Egyesület megköszöni az adózók rendelkezését és nagyon kéri, hogy városunk további szépítése érdekében a jövő évi adóbevallásuknál is emlékezzenek törekvéseinkre. Kérjük, hogy támogassák adójuk 1%-ával Egyesületünket. Számunk: 19884581-1.

Tisztelettel kérjük olvasóinkat, hogy adójuk 1 %-ával támogassák a Soproni Szemle Alapítványt. Számlaszám: 10404058-40510307-00000000

TURBULY ÉVA

Bán János: Fertőrákos politikai,
gazdasági, egyházi és kulturális
története

Fertőrákos, 2000. 160. + 16

Bán János elsősorban a soproni helytörténetírás kiemelkedő személyisége volt. 1887-ben Zalaszentmihályon született, papi szolgálatot teljesített, majd 1925-től a Voss-árvaház vezetője volt. 1946 és 62 között soproni városplébános, ezt követően nyugdíjasként Fertőrákoson élt 1971-ben bekövetkezett haláláig. Legismertebb munkája Sopron újkori egyháztörténete, amely 1939-ben jelent meg, és a város 1541 és 1780 közötti történetét mutatja be katolikus szemszögből, ellentétpárjaként Payr Sándor 22 évvel korábban megjelent evangélikus egyháztörténeti munkájának. 1938-ban publikálta a soproni kegyúri joggal foglalkozó kötetét, és 1942-ben a Soproni Szemlében Kaleschiák Péterről, az egyik legrégebbi soproni helytörténetíróról (1616–1696) szóló cikkét. A rákosi évek kéziratban maradt terméke több kézirat, a most megjelent Fertőrákos története, valamint a soproni Katolikus Konvent és a Voss-árvaház története.

Hála Fertőrákos önkormányzatának, valamint a német kisebbségi önkormányzatnak, egy kiadatlan kézirattal kevesebb maradt. Ez év tavaszán a Fertőrákosi Füzetek sorozat I. köteteként jelent meg Bán János kézírata, amelyet Dominkovits Péter, a Soproni Levéltár főlevéltárosa rendezett sajtó alá. Ő írta az utószót, készítette el a hely- és személynévmutatót, a forrásmunkák jegyzékét is. A kötet szerkesztője Wild Róbert, technikai szerkesztő Gosztom András. A kézirat szakmai átnézése Kiss Mária nevéhez fűződik, aki a Szombathelyi Püspöki Levéltár custosa. A kötet szövegközi fekete-fehér fényképeit és a 16 oldalnyi színes fotó-anyagot Lobenwein Tamás készítette a tőle megszokott magas színvonalon. A nyomdai munkálatokat a soproni Hillebrand Nyomda végezte.

A szerkesztő előszavát és a polgármester, Palkovits János ajánlását követően Szekeires János plébános foglalta össze Bán János életének legfontosabb adatait. Ezt követően került sor a kézirat publikálására, amelyet tartalmi és szerkezeti változások nélkül, minimális, a szövegértést segítő stilisztikai változtatásokkal adtak közre. Fő fejezetei a következők: Fertőrákos ősi múltja, amely a földrajzi viszonyokat és főként a római kori előzményeket taglalja, a rákosi birtok középkori története, földesurai, a püspöki kézbe került uradalom jellege, élete és a kastély története. A politikai értelemben vett község, majd mezőváros története, az önkormányzat szervezeti működése és intézményei 1848 előtt és után, a legfontosabb népességi és népmozgalmi adatok. Ezt követi a plébánia történetével foglalkozó, majd az iskola történetét, a hívek valláserkölcsei életét feldolgozó fejezet, végül a XX. századi nagy változásokat érintő befejezés.

Dominkovits Péter korrekt és szakszerű utószavában foglalja össze azokat a tényeket, amelyek segítik az olvasót a munka értékelésében, használhatóságának megítélésében. Utal arra, hogy az adatgyűjtés több évtizedes munka eredménye. A szerző ismerete és felhasználta a Győri Püspöki Levéltár, a Soproni Városi Levéltár és a helyi plébánia gazdag forrásanyagát, nem dolgozta fel azonban az egykori Sopron vármegye levéltárának vonatkozó irategyűjtéseit. Ezzel együtt Bán János munkája alapmű, amelynek értékét nagyban növeli a gazdag adatolás. Korlátai többek között abból adódnak, hogy a csaknem 40 éve lezárt kézirat szempontjai nem mindenben felelnek meg a mai településmonográfiák igényeinek. Új vizsgálati szempontok merültek fel, másrészt az azóta napvilágra került kutatási eredmények több ponton túlhaladták az általa leírtakat. Bizonyos forrásokat, így a községi képviselőtestületi jegyzőkönyveket nem állt módjában tanulmányozni.

Az olvasók körében a legnagyobb vihart feltehetőleg a zárófejezet okozza majd, amelynek közlését a kézirat egységének tiszteletben tartása indokolta. Ebben a szerző a németiség II. világháborút követő kitelepítését – kilépve a tárgyilagos történetíró szerepéből – összekapcsolta a község német anyanyelvű lakosságának az 1921. évi népszavazás idején tanúsított „hűtlenségével”, azzal a fenntartással, hogy az általa „nem teljesen igazságtalan”-nak nevezett lépés ártatlanokat is sújtott.

Bán János kézirata az első levéltári kutatásokon is alapuló, összegző munka Fertőrákos történetéről, megkerülhetetlen alapmű minden, a község történetével foglalkozó kutató számára. Örvendetes, hogy kiadásával széles körben is hozzáférhetővé vált az eddig csak nehezen elérhető mű. Reméljük, e tény hozzájárul majd a további, új kutatási szempontokat feldolgozó községtörténeti „mélyfúrások” elindulásához. Megjelentetéséért köszönet illeti a megjelentető önkormányzatokat és a közreadókat.

SZENDE KATALIN

Házi Jenő: Pozsony vármegye
középkori földrajza

Sajtó alá rend. és szerk.: Koncsol László,
Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2000. 624 pp.

A Kalligram Kiadó Csallóközi Kiskönyvtár sorozatának ízléses külsejű, vaskos köteteként Házi Jenő egykori soproni főlevéltáros utolsó munkáját tarthatja kezében az olvasó. A földrajzi közelségen, valamint a két megye és a központjukat alkotó városok középkori fejlődésének rokon vonásain túl ez a személyes motívum is indokolja a mű ismertetését a Soproni Szemle hasábjain. Mindenekelőtt azonban az a célom, hogy felhívjam a helytörténet iránt érdeklődők és azt határainkon innen és túl aktívan művelő kutatók figyelmét e fontos kiadványra, annak erényeivel és hátrányaival együtt.

Pozsony megye a történeti Magyarország talán legfontosabb nyugati határvármegyéje volt. Igen változatos földrajzi tájegységeket, gazdasági szerepű és nemzetiségi

megoszlású településeket foglalt magában. Betelepülése is több ütemben zajlott: a Csallóköz nyugati része és a Kis-Kárpátoktól keletre eső terület már korán, feltehetően a 10. század folyamán benépesült, a Kis-Kárpárokól az országhatárig terjedő rész csak a 13. században vált állandóan lakottá. Ennek megfelelően településszerkezete is több rétegű; kialakulása és a középkor végéig tartó fejlődése izgalmas kutatási téma, amelynek fontos – bár nem egyedüli – forrása az a mintegy ötezer oklevél, amelyet Házi Jenő műve feldolgoz.

Az összeállítást Horváth Zoltán Házi Jenő életútjának ismertetésekor – valószínűleg az idős tudós emléke iránti tiszteletből – „remekmű”-nek nevezte.¹ Közelebb áll a tényekhez a pozsonyi kiadvány bevezetőjét író Sill Aba Ferenc „oklevél-regesza gyűjtemény” meghatározása. Ne tévesszen meg senkit a Házi Jenő által adott cím sem. Ugyanúgy, ahogy a méltán elhíresült „Sopron szabad királyi város története” című oklevéltár-sorozat sem várostörténetet ad, hanem a legfontosabb nyersanyagot tartalmazza egy még mindig megírásra váró munkához, a jelen kötet sem Pozsony megye történeti-földrajzi leírását foglalja magában, hanem az egyes településekre vonatkozó középkori oklevelek jelzetét és rövid tartalmi kivonatát közli. A tartalomra jobban utaló, bár nehezebb cím talán „Adatok Pozsony megye középkori történetéhez és helyrajzához” lehetett volna.

A történeti földrajz műfaja egyébként a mai napig nincs egyértelműen meghatározva, illetve értelmezése sokat változott az elmúlt több mint egy évszázad folyamán, amióta a pozitivisták történetírás jeles képviselői földrajzi szempontok szerint is rendezve, megyék és települések szerint kezdték összegyűjteni adataikat. Leegyszerűsítve úgy fogalmazhatunk, hogy a műfaj fejlődésében a fő tendenciának a földrajzi, ill. a topográfiai szemlélet térnyerése, a települések természeti környezetére fordított nagyobb figyelem tekinthető.

A jelen munka inkább a korábbi vonulatba illeszkedik bele. Keletkezéstörténetét maga Házi Jenő foglalta össze a győri Műhelyben halála évében közzétett rövid írásában² (ez volt egyébként az akkor 92 esztendőes tudós utolsó cikke), és igen hasonló tartalommal fogalmaz a közelmúltig kéziratban maradt teljes kötet rövid előszavában is. Eszerint, mivel Pozsony megye Csánki Dezső történeti földrajzából³ kimaradt, az Akadémia megbízta Herzog Józsefet, az Országos Levéltár akkori főigazgatóját az anyaggyűjtéssel. Az összegyűjtött adatok az ő halála (1941) után kerültek Házi Jenőhöz, hogy rendezze és kiegészítse azokat. Hogy az elkészült és az előttünk fekvő kötetben közreadott műből mennyi Herzog, és mennyi Házi Jenő munkája, azt egy, a jelen recenziónál bővebb tanulmány feladata lesz bemutatni. Az idős tudós mindenesetre fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy ezzel a feladattal érdemben csak 1982 és 1985 között foglalkozott.

Az elkészült mű a maga 550 oldalas kézirati és valamivel nagyobb nyomtatott terjedelmével impozáns alkotás. Az okleveles anyag áttekintése az 1930-as években, a jelenleginél sokkal kevesebb segédlet birtokában hatalmas munkát és nagy áldozat-

¹ Horváth Zoltán: Házi Jenő élete és munkássága, in: Házi Jenő emlékkönyv, szerk. Turbuly Éva – Dominkovits Péter, Sopron, 1993. 9–17., itt: 17.

² Házi Jenő: Pozsony vármegye középkori földrajza, Műhely 9 (1986) 53–55.

³ Csánki Dezső: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V., Bp. 1890–1913.

készséget igényelt. Közreadása, a kutatók számára hozzáférhetővé tétele mindenképpen fontos feladat volt, amelyet a kézirat létéről tudó történészek már régóta vártak. A közzététel módja azonban nem mindenben felel meg akár a tudományos közvélemény várakozásainak, akár a helytörténeti kutatás igényeinek. A kiadott munka ugyanis magán viseli az eredeti kézirat összes következetlenségét. Ezeket a hiányosságokat az adatokat összegyűjtő és azokkal életük végéig dolgozó tudósokon nem kérhetjük számon, de gondos, szakavatott szerkesztői munkával nagy részük kiküszöbölhető, javítható lett volna.

Mindenekelőtt hiányzik a kötetből egy alapos módszertani bevezető. Az érdemi rész rögtön a Pozsonyra vonatkozó első adattal indul, a használó nem ismerheti meg az összeállítás során követett elveket és gyakorlatot, az áttekintett anyag körét, és azt, hogy mennyiben számíthat teljességre. A kötet használóinak eddigi tapasztalatai szerint jó néhány adattal, oklevéllel ki lehetne egészíteni az egyes helységek ismertetését; ezek szisztematikus összegyűjtése hosszabb távon a térség kutatóinak együttműködését igényli. A bevezetőt viszont, amelyet a szerzők sajnos nem készítettek el, Herzog József és Házi Jenő hagyatéka alapján⁴ remélhetőleg könnyebben pótolni lehet.

Szintén hiányzik egy irodalomjegyzék, amelyben a szövegközti szakirodalmi hivatkozások feloldását találja meg az olvasó. A hivatkozott oklevéltárak és egyéb forráskiadványok rövidítései a szakember számára azonosíthatók, de a kevésbé tapasztalt kutatók, diákok számára a visszakeresés igen nehéz lehet. Még nagyobb problémát jelent, hogy a kiadatlan oklevelek jelzetei az 1941-ben érvényes megjelölés szerint szerepelnek, tehát számos olyan egyházi, családi levéltárra és egyéb gyűjteményre találunk (sajnos sokszor hiányos, pl. „Törzsanyag”) hivatkozást, amelyek azóta az Országos Levéltár Diplomatikai Gyűjteményébe kerültek, vagy rosszabb esetben megsemmisültek. Az okleveleket a Diplomatikai Gyűjtemény anyagáról a közelmúltban kiadott CD-ROM⁵ segítségével viszonylag egyszerűen be lehetett volna azonosítani. Hiányoznak a kötetből az újabb oklevéltárakra vagy regesztakötetekre való hivatkozások is. Ezek már a kézirat 1985-ös lezárásakor sem voltak teljesen naprakészek, Házi elsősorban a saját közreműködésével készült vagy általa ismertetett kiadványokkal egészítette ki Herzog gyűjtését. A szöveg jelenlegi közreadójának viszont a kötet használhatósága érdekében az azóta megjelent publikációkat is bele kellett volna dolgoznia. Szintén – a módszertani bevezetőben vagy egy szakmai utószóban – utalni lehetett volna a témához szorosan kapcsolódó, a kézirat lezárása után megjelent szlovákiai és magyarországi kiadványokra.⁶

A szöveg elrendezése és tipográfiája sem könnyíti meg az olvasó dolgát. Már egy egyszerű lap teteji élőfej sokat javított volna az áttekinthetőségen, de az igazán hasznos egy hely- és személynévmutató lett volna, annál is inkább, mert a települések sorrendjénél a betűrend időnként megbicsaklik. A mutatók összeállítása természet-

⁴ Herzog József hagyatéka a Magyar Országos Levéltárban, Házi Jenőé a Soproni Levéltárban található, az utóbbira ld. Varga Imréné: Dr. Házi Jenő hagyatéka a Soproni Levéltárban, in: Házi Jenő emlékkönyv, szerk. Turbuly Éva – Dominkovits Péter, Sopron, 1993. 27–61, különösen 6. tétel (kutatási jegyzetek, cédulaanyag) Pozsony megyére vonatkozó tételei, 55. p.) valamint a Herzog Józseffel folytatott levelezés (38. p.).

⁵ Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény, CD-ROM, szerk. Rác György, Arcanum kiadó, Bp. 1999.

⁶ Ld. pl. Püspöki Nagy Péter: A Csallóköz vízrajzi képeinek története Strabón Geographiájától IV. Béla koráig, 1985., Uő: A Csallóköz neveiről, 1991.

sen jóval megnövelte volna a terjedelmet és a szerkesztésre fordított időt, de szakmai szempontból mindenképpen indokolt lett volna, csakúgy, mint egy, a középkori viszonyokat ábrázoló áttekintő térkép.

Összegezve az elmondottakat: a kötetet forgatva az egyik szemem sír, a másik meg nevet. Örvedetes, hogy a Kalligram kiadó fontosnak tartotta megjelentetni ezt az adatokban gazdag, hiánypótló művet, de a kötet jelen formájában éppen azoknak a kutatóknak adhatja a legkevesebb segítséget, akik számára a középkori okleveles anyagban való tájékozódás a legnagyobb nehézséget jelenti.

FÜLÖP ÉVA MÁRIA

A Győri Egyházmegye Ezer Éve

(Szerk. Kiss Tamás) Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár [Győr] 2000. 159. p. + mell.

A Győri Egyházmegye – mint tudjuk, az egyházi közigazgatási egységek a világi megyék közül többet is magukba foglalhatnak – a Szent István által alapítottak közé tartozik, védőszentje a Mennyekbe Felvett Boldogságos Szűz Mária. Az idei, jubileumi évben, amikor Jézus Krisztus születése 2000., s a keresztény magyar államiság fennállása 1000. évfordulóját köszönhetjük, az első magyarországi egyházmegyék közé tartozó győri fennállása ezredik évfordulóját – többek között – kiállítással köszöntötte. A kiállítást és a hozzá kapcsolódóan megjelent kiadványt a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma „Millenniumi kiállítások támogatása” programja támogatta. A gyűjteményével a kiállításhoz alapot adó Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár kiadásában megjelent kötet nem sorolható a hagyományosan a múzeumi kiállításokat kísérő kiadványok (a szintek a leporellótól a kiállítás-vezetőn át a katalógusig, illetve annak tanulmányokkal bővített változatáig terjednek) közé. A kiállítás tematikai egységeihez kapcsolható tanulmánykötet készült, amely a kiállítás látogatóinak, azaz a nagyközönségnek szól elsősorban, így a megszokott szakapparátus helyett, a tanulmányokat az egyes témák iránt mélyebben érdeklődők számára hasznosítható irodalomjegyzék kíséri.

A *Pápai Lajos* egyházmegyei püspök ajánlásával útjára bocsátott jubileumi kiadványról rövid ismertetést közölt már a „*Hitvallás*”, a Győri Egyházmegye jubileumi esztendőben indult havilapja. A szerző, *Németh Ottó* kiemelte, hogy a Boldogságos Szűzet patrónusának valló egyházmegye gyűjteményét bemutató kötet borítójának kék színe Mária színe. A címlapot díszítő pásztorboton is az Istenszülő látható gyermekével és a gyermek Keresztelő Szent Jánossal; a hátsó borítón pedig a székesegyházban őrzött, az idén 300. éves jubileumán ünnepelt Könnyező Szűzanya-kegykép fogadalmi táblája.

A kötetet szerkesztő *Kiss Tamás* az *Előszó*ban utal az egyházmegye monográfiájának hiányára, amelynek remélhető elkészültéig a tanulmánykötet hivatott áttekinteni az adott területet. (Más vonatkozásokban is ismert ez az egyébként járható megoldás, elég csak a kisebb magyarországi városok, így például Pápa és Tata történelmének

feldolgozására utalni.) A szerzők közül *Csóka Gáspár OSB*, a Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár igazgatója azonban felhívja a figyelmet *Eröss István* Győr egyházmegyei pap kézirat munkájára: „*Ha ez a monográfia – remélhetőleg – megjelenik, az egyházmegye történetéről írt rövid áttekintéseket is sok helyen ki kell egészíteni.*”

Az egyházmegye történetét vázolja, a szerzők az egyház és állam kölcsönös együtt hatását mutatják be ezer éves történelmünk során – a tudomány, a művészet és a művelődés, s a mindennapi élet síkjain egyaránt. A kötet rangos szerzőgárdát vonultat fel, s a rezümék fordítói közt találjuk az egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei közül a 17. századiak szövegét közlő *Buzás József* nevét is. (Forrásközlései a soproni, locsmáncsi és mosoni főesperesi kerületek anyagát tartalmazzák.)

A Győri Egyházmegye történetét vizsgálva, a középkor századait tekintette át *Csóka Gáspár*. *Szabó Tamás* a 16. századtól napjainkig, *Jakab Gábor* pedig a rendszerváltástól napjainkig, azaz tulajdonképpen 1991-ig, Pápai Lajos püspöki kinevezéséig és beiktatásáig foglalták össze az eseményeket. Kiemelt helyet kapott a kötetben II. János Pál pápa 1996. évi látogatása.

Az egyházmegye történetének tárgyalásából külön kiemelt fejezet, a területi változások nyomán követése a történelmi földrajzra utal. E fejezetet *Dóka Klára*, az egyháztörténet forrásainak (canonica visitatio-s jegyzőkönyvek, egyházi levéltárak térképei stb.) fáradszorgos feltárója írta.

A győri püspökség működésének kezdetét, alapítólevele vagy a püspökségnek szóló korai adomány- vagy kiváltságlevél híján, legkésőbb 1009-re teszi a kutatás, ám a hagyomány 1001-hez köti. A püspökség 1009-ben már biztosan létezett, hiszen I. Szent István király Győr várában adta ki a pécsi püspökség alapító oklevelét, s ez évből való a veszprémi püspökség tartozékait leíró oklevél is. E két iratból következtetni lehet a szomszédos egyházmegyékre. István király 10 egyházmegyét szervezett, Győr a Boldogságos Szűz Mária patronátusa alá tartozók közt található. Az ispáni vár középpontjában állt a Nagyboldogasszony templom. A püspökség joghatósága a Dunántúl északnyugati részén Győr, Komárom, Moson, Sopron és Vas megyékre terjedt ki. A győri káptalan megszervezése Szent István-kori lehet, a 13. század elejétől oklevél-kiállító hiteles helyi tevékenységet folytatott. Pecsétjén Szűz Mária és a gyermek Jézus ábrázolása található. Talán még ismertebb az egyházmegye területéről a vasvári káptalan hiteles helyi tevékenysége. A Szent István kori győri egyházmegye területe megegyezett a Győr, Moson, Sopron, Locsmáncsi, Vasvár, (a később Vas vármegyébe került) Karakó és Komárom királyi várispánságokkal. Az egyházmegye főesperesi kerületei közül így a soproni, mosoni, komáromi és (a ma Burgenlandhoz tartozó) locsmáncsi, valamint (az 1777-ben létrehozott szombathelyi püspökséghez került) vasvári főesperesi kerületek Szent István korabeliek. A győri püspökség rábaközi főesperességét viszont a 13. században szervezték meg.

A történettudománnyal rokon szakterületek közt, a történelem segédtudományai közül az archontológiát képviseli a középkori győri püspökök lajstroma. A püspökök közül az első, biztosan ismert személy a bencés szerzetes Hartvik, Szent István harmadik legendájának írója (1088–1105). Gergely (1223–1241) és Paksy Balázs (1525–1526) győri püspök a muhi, illetve a mohácsi csatában áldozta életét hazájáért.

Az exempt Pannonhalmi Bencés Főapátság egyházmegyéje és a püspöki egyházmegye viszonya külön fejezet a püspökség történetén belül. A 18. században, az 1768-ra 10 plébániára szűkült bencés egyházmegye elvesztette területi önállóságát. A rend működésének II. József-féle, 1786. évi korlátozásának megszűntével, az egyházmegye helyreállítása is megtörtént 1802-ben. A bencés egyházmegye külön léte, egészen más történelmi szituációban, csak 1951-ben szűnt meg ismét – ám, mint kortársak, tanúi lehettünk újjáéledésének 1989-ben.

Győrt, mint Bécshez közeli várost és püspöki székhelyet már 1529-től, a Bécs elleni hadjárattól érintették a törökkori harcok, az egyházmegye területéből kiváltképp a rábai főesperesség településeit. A 16. századtól az egyházmegye története a reformáció jelentkezésével fonódik össze. A terjedő protestantizmust főként az evangélikusok képviselték. A 17. század, nem utolsósorban a Tridenti Zsinat szellemét is közvetítő trakostyáni Draskovich György püspök (1563–1572) alapvető munkájának köszönhetően, a katolikus megújulás, a belső reformok kora. A 18. század a szerzetesrendek felvirágzásának újabb korszaka is: a tata-gesztesi Eszterházy-uradalomban például e században telepítették le a birtok urai a kapucinusokat, illetve a piaristákat, valamint fundálták Majkon a kamalduliak remetarendjét. A Győrben akadémiát is fenntartott jezsuiták működésének 1773. évi betiltása után gimnáziumaikat az egyházmegyében (Sopron, Győr, Kőszeg) az 1802-től tanítói rendi jelleget öltött bencések vették át. Ami az egyházmegye területi beosztását illeti, erre részben már utaltunk a 18. század területi változásai kapcsán. Az 1777-ben létrehozott két új püspökség kialakításakor az új Szombathelyi Egyházmegyéhez csatolták Vas vármegye területét, azaz 117 plébániát, a Veszprémi Püspökséghez pedig a pápai főesperesség plébániáit. Századunkban, a trianoni békét követően, 1921-ben az egyházmegye nyugati része Ausztriához került: a 99 plébánia zömmel német, illetve horvát nyelvű volt.

A 19. század győri püspökei közül a később esztergomi érsek Simor János (1857–1867) az 1853. évi úrbéri pátens körüli munkálatokban is részt vett. *Simort „szociális érzékenysége és jó gazdálkodó képessége”* vezette a püspöki és érseki birtokok kezelésében, a jövedelmek felhasználásában. A 20. század történéseit vizsgálva, *Szabó Tamás* így fogalmaz: *„Mindaz, ami Magyarországon lejátszódott, a Győri Egyházmegyét is érintette: az iskolák államosítása, a szerzetesrendek feloszlatása, papok és szerzetesek elleni koncepciók perek. A hitélet visszaszorult a templom falai közé, de ott is állandó megfigyelésnek volt kitéve. Az egyesületi élet, az ifjúsággal, vagy a családokkal való foglalkozás tilos volt.”* Mégis, a 20. század első győri püspökének, Széchenyi Miklós-nak (1901–1911) az unokaöccse, az 1941–1945 közt győri püspök, mártírhalált halt Apor Vilmos boldoggá avatásával zárulhat ez a fejezet, reményt és hitet adva az elkövetkezőkre.

A társadalomtörténet, s részben a vallási néprajz adatait is gyarapítja *Horváth József* vallásos társulatokat bemutató *„történeti vázlata”*: *„A nép vallásos életében a középkori hagyományok valamiképpen a közösségi szellemben még ma is élnek. A középkor a vallásosság egyéni formáit kevésbé hangsúlyozza, inkább a közös együttes ájtatosságot kedveli.”* A tanulmány a soproni és győri kongregációk mellett, a kisebb települések társulatait is bemutatja. A diszciplínák közt a vallási néprajzot külön tanulmány képviseli *Timaffy László* tollából. Az év jeles napjait, az egyházi év kiemelke-

dő fordulót, s az emberi élet állomásaihoz fűződő hagyományokat egyaránt feldolgozta a szerző. *Barna Gábor* a szakrális néprajz tárgykörében az egyházmegye búcsújáróhelyeiről ad áttekintést. A 17. századi, a katolikus megújulás korát tükröző magyarországi kegyhely-hálózatot vizsgálva, a legtöbb éppen ebben az egyházmegyében volt található, s mindegyik „*kivételesen Szűz Mária tiszteletét ápolja.*” Természetesen, kiemelt hely illeti meg a püspökség székhelyén, a Nagyboldogasszony székesegyházban őrzött, fentebb már említett kegyképet.

A művelődéstörténeten belül, az oktatástörténetet gazdagítja *Mészáros István* a papnevelés történetének feldolgozásával: a középkori székesegyházi (káptalani) és plébániai iskoláktól a Tridentinum szellemében megszülető papnevelő intézeteken át a II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) papneveléssel foglalkozó dekrétumáig. *Vavrinecz Veronika* a Székesegyház zenéjének történetéről ad áttekintést, hangsúlyozva, hogy „*Egyes helyek (városok, templomok) egyházzenejének egyes korszakait ugyan már vizsgálták, de átfogó, akár egy egyházmegyét, akár az egész országot felölelő történet megírása még várat magára.*”

A művészettörténet vizsgálati módszereivel *Valter Ilona* az egyházmegye műemlék-templomait, *H. Kolba Judit* liturgikus kincseit vette számba. Az ismert és kiemelkedő jelentőségű egyházi épületek mellett – mint például a 11. századi eredetű győri székesegyház a gótikus Héderváry kápolnával, a lébényi bencés apátság, Sopron Szent Mihály plébániatemploma, Eisenstadt (Kismarton) Szent Márton temploma stb. – a gazdag hagyományú Győri Egyházmegye történeti területén még jó néhány tarthat számot az egyházművészet érdeklődésére. Külön fejezetet érdemel a szerzetesrendek építkezése – a pannonhalmi bencéseké, Sopronban a ferenceseké, Győrben a karmelitáké, Csornán a premontrei rendé – és a búcsújáró helyek templomai. A tanulmányok közül az egyházmegye liturgikus kincseit (a püspöki kincstár a székesegyház és a püspökség értékeinek együttese) bemutató áll műfajában és használhatóságában legközelebb a kiállítás-vezetőkhoz: a látogató a jelentősebb kiállított műtárgyak megtekintésével együtt olvashatja a vonatkozó szakszerű leírást, meghatározást.

A tanulmánykötetben két helyen is találkozunk az Esterházy család ifjabb fraknói grófi ága említésével. A család kiemelkedő tehetségű tagja, gróf Eszterházy József országbíró (1682–1748) kétség kívül sokat tett a kegyurasága alá tartozó plébániákért (amint fentebb már jeleztük, a vizsgált egyházmegyében ez a terület uradalmi közül az 1727-ben vásárolt, központi szerepet játszó tata-gesztesi domíniumot jelenti). Valóban nevéhez fűződik a kapucinusok rendházának – és természetesen templomának – építtetése, ám a piaristák tatai letelepítése nem: 1765-ben József gróf unokaöccse, gróf Esterházy Miklós (1711–1764) szándékának megvalósítójaként fia, Ferenc (1746–1811) telepítette le a különösen a természettudományos tárgyak művelésében és oktatásában jeleskedő tanító szerzetesrendet a mezővárosban. A tatai plébániatemplom építtetése – igaz, Eszterházy József végrendeletében is kinyilvánított szándékának megfelelően – már fia, ifjabb József (1714–1762) birtoklása idején indult meg. Német telepeket az uradalomba nem csak a kötetben jelzett helyeken telepített 1733. évi pátense nyomán a birtokvásárló: az ún. örökszerződéses, tisztán német lakosságú községek (Agostyán, Baj, [Duna]Szentmiklós, Alsó- és Felső-Galla, fVértes)Tolna, Zsemlye

[Vértes-somlói] mellett, a magyar uradalmi alattvalók mellé, Szomódra, Tarjánba, Környére és Kecskédre települtek német jobbágyok a tatai részen.

Valter Ilona külön is kiemeli tanulmányában a hazai barokk építészet jeles alakja, Fellner Jakab (1722–1780) munkásságát. Utal gróf Eszterházy Károly váci, majd egri püspök gyümölcsöző együtt munkálkodására is, de itt természetesen Fellnernek a Győr egyházmegyében, azaz Tatán és környékén kifejtett tevékenységét részletezi. Amint kiemeli: „Már az 1730-as évektől kezdve jelentős szerepet játszik a barokk építészetben – mint építtető – a feudális uradalom: egyházi (püspökség, apátság) és világi nagybirtokok urai mecénásai a templomépítésnek. Az érett barokk stílus hazánkba a külföldi származású céhmesterek munkáival érkezik, de az uradalmi építési irodák hozzák létre a magyar stílusvariánsokat.”

A tanulmányokat kísérő irodalomjegyzékek formai egységesítése sajnálatosan nem történt meg, s a német rezümék szedése is eltérő: ám a felhasznált és ajánlott irodalom jó alapot ad az egyházmegye története iránt érdeklődőknek. A tartalmas kötetet 50 ábra egészíti ki: Magyarország katolikus egyházmegyéit a 18. és 20. századokban térképek mutatják, emellett a Győri Egyházmegye történetére vonatkozó iratokat, korabeli fotókat, egyházi épületeket, a püspöki gyűjtemény kiemelkedő darabjai láthatók a fotókon. (Sajnálatos módon a kiadványt záró, az egyházmegye területi beosztását – a főesperességeket – mutató térképmellékletnek sem keletkezési évét, sem őrzési helyét nem találhatják meg az érdeklődők.) Külön fotóválogatással emlékeztet a kötet az 1996. évi pápalátogatásra, a Könnyező Szűzanya kegyképének 300. éves jubileumára és Apor Vilmos püspök boldoggá avatására (1998).

Munkatársaink

- Bartha Dénes** egy. tanár, intézetigazgató, Nyugat-Magyarországi Egyetem, 9400 Sopron, Ady E. u. 5.
Fülöp Éva Mária múzeumigazgató, Kuny Domokos Múzeum, 2892 Tata, Pf. 224.
Gömöri János régész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8. Pf. 68.
Horváth Dénes ny. gyógyszerész, 9400 Sopron, József Attila u. 30.
Horváth László ny. fizikus, 1143 Budapest, Semsey u. 9.
Kiss Andrea PhD. hallgató, CEU Medieval Studies Department, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
Kubinszky Mihály ny. egyetemi tanár, 9400 Sopron, Kőkényes köz 3.
Lipták József gyógyszerészeti igazgató, 1518 Budapest, Karolina u. 19-21. Pf. 44.
Molnár László ny. múzeumigazgató, 9400 Sopron, Fő tér 7.
Paszternák István régészeti osztályvezető, Kulturális Örökség Igazgatósága Miskolci Kirendeltség, 3530 Miskolc, Erzsébet tér 2.
Robotka Csaba tanár, 9431 Fertőd, Baross telep 16/F.
Szemán Attila főmúzeológus, 9400 Sopron, Frankenburg u. 2/H.
Szende Katalin, történész, Central European University, 1051 Budapest, Nádor u. 9.
Szentkúti Károly múzeumigazgató, Hansági Múzeum, 9200 Mosonmagyaróvár, Fő u. 19. Pf. 23.
Szöke Béla Miklós régész, MTA Régészeti Intézet, 1014 Budapest, Űri u. 49.
Turbuly Éva levéltárigazgató, Győr–Moson–Sopron megye Soproni Levéltára, 9401 Sopron, Pf. 82.

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau, Lokalhistorische Quartalschrift, Redaktion: Katalin Szende

DÉNES BARTHA: Begrüßung von István Csapody	307
--	-----

JAHRTAUSENDWENDE I.

Jahrtausende und Wenden (Vorwort der Redaktion)	309
BÉLA SZÓKE: Die Anfänge der Christianisierung in Pannonien in der karolingischen Epoche. (Der Cunpald Kelch aus Petőháza und die Lage und Rolle des Friedhofes von Sopronkőhida)	310
JÁNOS GÖMÖRI: Ödenburg und Umgebung in der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung. Gedanken über die neue archeologische Ausstellung	343
CSABA ROBOTKA: Militärische Hilfsvölker in der Arpadenzeit in den Komitaten Ödenburg und Wieselburg	374

KLEINE MITTEILUNGEN

ANDREA KISS-ISTVÁN PASZTERNÁK: Wo befand sich Urkony? Angaben zu der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte des Neusiedlersee-Gebietes	402
LÁSZLÓ HORVÁTH: Angaben zu der Tätigkeit des Szentmiklóser Predigers István Klaszekovics vor 1596	420

DAS KULTURELLE LEBEN VON ÖDENBURG

ATTILA SZEMÁN: Die neue Ausstellung des Bergbaumuseums	426
LÁSZLÓ MOLNÁR: Festrede am Tag der Helden	431
MIHÁLY KUBINSZKY: Bericht über die Tätigkeit des Ödenburger Verschönerungsvereines im Jahre 1999	433

GESICHTER AUS ÖDENBURG

KÁROLY SZENTKUTI: Die Tätigkeit von Dr. Attila Környei in Nagycenk	435
DÉNES HORVÁTH: Erinnerung an Dr. Károly Nikolics	439
JÓZSEF LIPTÁK: Dr. Károly Nikolics (1918–2000) Erinnerung an den Ehrenbürger von Ödenburg	442
MIHÁLY KUBINSZKY: Dr. Herbert Langer (1907–2000)	444
MITTEILUNGEN	446

BÜCHERSCHAU

ÉVA TURBULY: János Bán: Die politische, wirtschaftliche, Kirchen- und Kulturgeschichte von Fertőrákos	447
KATALIN SZENDE: Jenő Házi: Die mittelalterliche Geographie des Komitates Pressburg	448
ÉVA FÜLÖP: Tamás Kiss: Tausend Jahre der Raaber Diözese	451

KÉRELEM A SOPRONI SZEMLE SZERZŐIHEZ

KÉZIRAT LEADÁSA

- A kéziratot számítógépen (PC, lehetőleg Word 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a kinyomtatott kéziratot is (min. 1.5-es sortávolsággal).
- A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más file-okat is, valamint (több file esetén) a file-ok sorrendben következzenek egymás után.
- A szöveget illetve a címeket ne tipografizálják, valamint ne használják a technikai kellékeket (pl. élőfej, oldalszám, könyvjelző stb.). A technikai szerkesztőnek szóló megjegyzéseket a kézirat nyomtatott változatán kérjük feltüntetni.
- A kéziratban az évszázadokat – idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével – arab számmal tüntessék fel.
- A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk.

ILLUSZTRÁCIÓK

- A fotók és rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek.
- Az illusztrációkat kérjük beszámozni, s egy külön lapon képjegyzéket mellékelni a cikkhez.

HIVATKOZÁSOK ELKÉSZÍTÉSE

Hivatkozás a kiadvány egészére:

- Szerző (-k): Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

Hivatkozás a kiadvány egy részére:

- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője:
- A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (sorozat címe, kötet száma)
- A tanulmány szerzője (szerzői): A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe kötet száma)
- A folyóiratcikk szerzője: A cikk címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[=szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)
- A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [=lásd], jz. vagy jegyz.
- A Soproni Szemlét SSz. rövidítéssel kérjük jelezni.

SZERZŐI TISZTELETPÉLDÁNY

- Minden szerző cikkenként tiszteletpéldányt kap.
- Különnyomatok készíttetését a Szerkesztőség nem tudja vállalni.
- A honorárium kifizetése miatt kérjük, szíveskedjenek megadni a pontos címet, esetleg az átutalási betét számát, a kezelő pénzintézet pontos címét és pénzforgalmi jelzőszámát.
- A kéziratokat és lemezeket megőrizzük és kérésre visszaküldjük!
- Sajnálattal közöljük, hogy 1 500 Ft alatt honoráriumot fizetni nem tudunk, helyette plusz tiszteletpéldányt küldünk

A Dunántúl északnyugati pereme természetföldrajzi adottságai következtében a középkori Magyarország sajátosan védhető határterülete volt. A határok nem illeszkedtek magas, csak a szűk szorosokon átjárható hegyvonulatokhoz, mint a keleti és az északi végeken, s nem zárták le a központi sík területet olyan viszonylag nagy, természetes akadályt képező folyók, mint a Dráva vagy a Duna alsó szakasza. E helyzet természetes következménye volt, hogy számos kereskedelmi és hadi út haladt a térségen keresztül a bronzkor óta mind észak-déli, mind kelet-nyugati irányban. Az előbbi összekötötte a Földközi-tenger partvidékét – az Alpokat keletről megkerülve – a Kelet-Európai síksággal, az utóbbi a Duna völgyén kapcsolatot teremtett – az Alpokat északról megkerülve – Európa nyugati és középső része között.

(Robotka Csaba: Csatlakozott katonai segédnépek az Árpád-kori Sopron és Moson megyében.)

Ára: 200,-Ft

